

ACTA

LITTERARUM AC SCIENTIARUM REG. UNIVERSITATIS HUNG. FRANCISCO-IOSEPHINAE

Sectio: JURIDICO-POLITICA

Tomus XIII.

MENYHÁRTH GÁSPÁR — EMLÉKKÖNYV

DOLGOZATOK

MENYHÁRTH GÁSPÁR

EGYETEMI NY. R. TANÁR

SZÜLETÉSÉNEK 70. ÉVFORDULÓJÁRA

IRTÁK:

KARTÁRSAI

SZERKESZTETTE:

TÚRY SÁNDOR KORNÉL

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE ALAP
TAMOGATÁSÁVAL KIADJA

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
BARÁTAINAK EGYESÜLETE

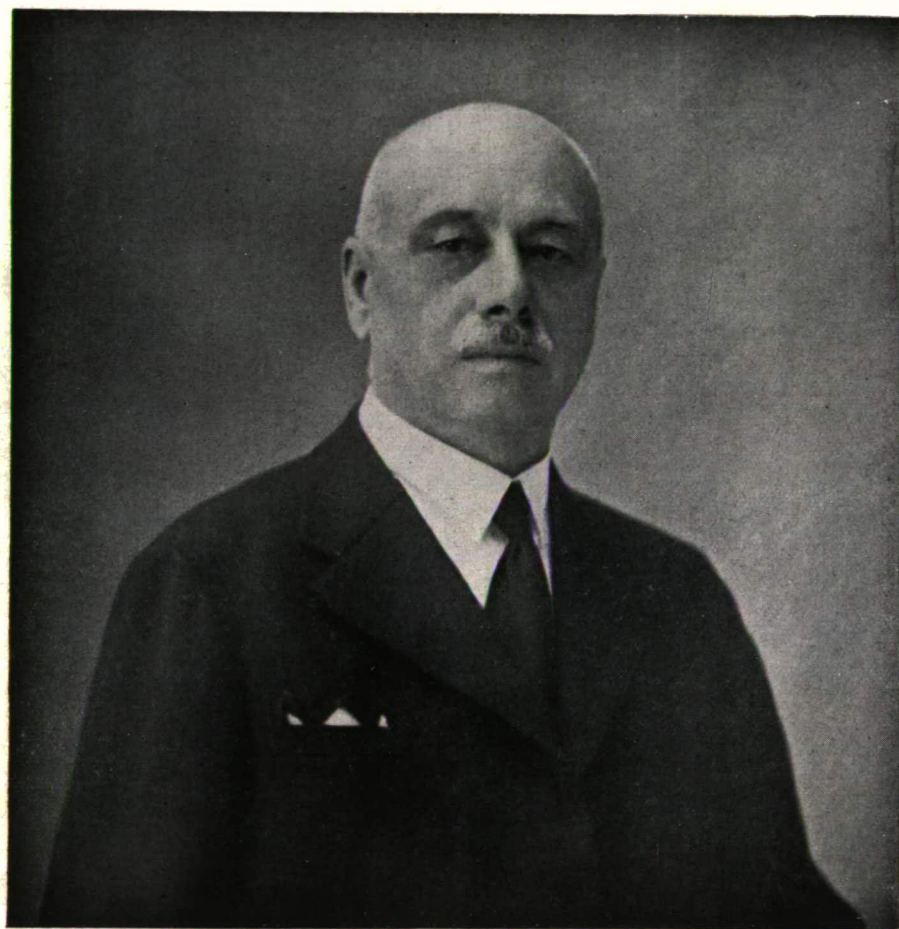

S Z E G E D

1938

Maryhasth Gopier

ACTA

LITTERARUM AC SCIENTIARUM REG. UNIVERSITATIS HUNG. FRANCISCO-IOSEPHINAE

Sectio: JURIDICO-POLITICA

Tomus XIII.

MENYHÁRTH GÁSPÁR — EMLÉKKÖNYV

DOLGOZATOK

MENYHÁRTH GÁSPÁR

EGYETEMI NY. R. TANÁR

SZÜLETÉSÉNEK 70. ÉVFORDULÓJÁRA

IRTÁK:

KARTÁRSAI

SZERKESZTETTE:

TÚRY SÁNDOR KORNÉL

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE ALAP
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
BARÁTAI NA K EGYESÜLETE

S Z E G E D

1938

50281

TARTALOMMUTATÓ

	Lap
Ajánlás. — — — — —	5
<i>Dr. Balás P. Elemér:</i> Szerzői magánjogunk de lege ferenda — —	7
<i>Dr. Buza László:</i> A felkelők nemzetközi jogi helyzete és a spanyol polgárháborúba való „benemavatkozás”. — — —	57
<i>Dr. Csekey István:</i> A magyar nemzetfogalom — — — — —	105
<i>Dr. Ereky István:</i> A tárgyi jogról — — — — —	193
<i>Dr. Heller Erik:</i> Anyagi jogellenesség és büntetőjogi reform — —	219
<i>Dr. Horváth Barna:</i> A szociológia elemei — — — — —	241
<i>Dr. Polner Ödön:</i> A választás mint jogügylet — — — — —	277
<i>Dr. v. Surányi-Unger Tivadar:</i> Műszaki haladás és gazdasági jólét — —	311
<i>Dr. Túry Sándor Kornél:</i> Fokozott hatályú tulajdonfenntartás — —	329

Kedves Kartársunk és Barátunk!

Munkás és eredményekben gazdag életednek hetvenedik éve betöltése alkalmából kartársaid úgy gondolták, hogy az Irántad érzett nagyrabecsülésnek, ragaszkodásnak és baráti tiszteletnek Hozzád leginkább méltó formában azzal adnak kifejezést, ha szaktudományuk körébe tartozó értekezésekkel szolgálnak annak a célnak, amelynek Te alkotó erődet és minden törekvéseidet szentelted: a tudománynak.

Te különböző módon bár, de mindig ugyanazzal a lelkesedéssel szolgáltad a jog eszméjét és a magyar jogtudomány fejlesztésének gondolatát. Mint ügyvéd az ügyvédség erkölcsi színvonalának megóvásán túl soha nem tévesztetted szem előtt azt, hogy ügyvédnek és bírónak, mint két egyenrangú hivatási ágazat képviselőinek össze kell fogni, és testvéri megértésben kell keresniök a jogot és igazságot. Mint az ifjúság oktatására hivatott professzor és mint tudós világosan láttad és látod, hogy nem csak a jog szabályait és konkrét rendelkezéseit kell megismertetni az ifjúsággal, hanem a jogeszme szellemét és az igazság felismerésének módszereit is.

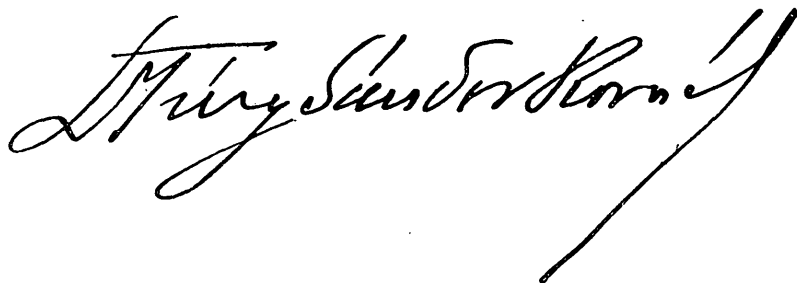
Nagysikerű tudományos tevékenységed minden sorából kicsendülő ezért a mély meglátásért hálásak Irántad nagyszámú tanítványaid, hálás az egész magyar jogtudomány és hálásak elsősorban szűkebb értelemben vett kartársaid, akiknek az a szerencse jutott osztályrészül, hogy éveken át tartó szoros baráti együttműködés eredményeként

Benned a tudóson kívül a megértő, hű kartársat és melegszívű embert is megismerhették.

Midőn kartársaid nevében őszinte szerencsekívánataimat fejezem ki életednek ezután befutandó útjaira, legyen szabad annak a reményünknek kifejezést adhatni, hogy töretlen erővel még sok-sok éven át fogsz a magyar jogtudomány javára munkálkodni.

*A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem
Jog- és Államtudományi Karának
professzorai nevében*

1938 április hó 8. napján.

A large, elegant handwritten signature in black ink, reading "Tüske Sándor Kornai". The signature is written in a cursive style with long, sweeping strokes, particularly in the first and last names.

BALÁS P. ELEMÉR

SZERZŐI MAGÁNJOGUNK DE LEGE FERENDA

1. Az irodalmi és a művészeti művek védelméről szóló *római nemzetközi egyezményt* becikkelyező 1931:XXIV. törvénycikk lényeges újításokat alkotott a szerzői jogban az oly szerzők javára, akik nem magyar állampolgárok, azonban olyan államnak polgárai, mely az irodalmi és művészeti művekre vonatkozó szerzői jogok védelme végett alakult berni Unióhoz tartozik. Ezek az újítások magyar állampolgárokra minden bizonytalanságot kizáró határozottsággal csak akkor terjedhetnek ki, ha a magyar szerzői jog¹ tételes szabályai ugyanolyan kifejezett átalakuláson mennek keresztül, mint amilyent az említett nemzetközi egyezmény valósít meg a szóban-

¹ Szerzői jogunk újjáalkotására irányuló javaslataim figyelemmel vannak a régebbi külföldi szerzői jogi törvényeken felül különösen az új olasz, lengyel, egyiptomi, portugál, jugoszláv és cseh szerzői jogi törvényekre, amelyek közül főleg a *lengyel* törvényt követik a rendszer tekintetében, amennyiben a lengyel törvény szintén *általános* szerzői jogot létesít, francia mintára. Figyelemmel voltam a német és osztrák szerzői jogi javaslatra is, úgyszintén azokra a német magánmunkálatokra is, amelyeket Goldbaum Vencel és Wolff Hans-Erich tett közzé az Archiv für Urheber, Film- und Theaterrecht 1929. évi 185. s. köv. lapjain, továbbá Elster Sándor (u. o. 1929. évi 633. s. köv. l.), Hoffmann Willy (u. o. 1929. évi 659. s. köv. l.) és Marwitz Brunó (u. o. 1929. évi 668. s. köv. l.). Ki kell még emelnem Hoffmann Willy cikkét az 1932. évi német és osztrák szerzői jogi javaslatról: Der Entwurf eines Urheberrechtsgesetzes (u. o. 1932. évi 419. s. köv. l.). Böven figyelembe vettem továbbá a bírói gyakorlatot és Alföldy Dezső fejtegetéseit, melyeket „A magyar szerzői jog” című, a magyar bírói gyakorlatot bőségesen ismertető és elemző könyvében adott közre. Fejtegetéseim természete és a rendelkezésemre álló tér korlátozottsága kizárta, hogy mindenütt rámutassak arra, hogy a tételes törvény hiánya nem okvetlenül jelenti élő jogunknak is a hiányát, amennyiben bírói gyakorlatuk — épen Alföldy érdemeként — számos hézagot betöltött máris, úgyhogy a törvényhozási reform sok tekintetben már csak a jogalkalmazásban kialakult elvek szankcionálását jelentené.

levő nemzetközi viszonylatban. Kétségtelen, hogy ezen a téren összhangra van szükség nemcsak azért, mert ez a nemzetközi egyezmény lényegesen kedvezőbb helyzetbe juttatja az említett körbe tartozó külföldi szerzőket, mint amilyent a hatályban levő magyar szerzői jog szabályai kifejezetten biztosítanak a magyar állampolgársággal bíró szerzőknek, hanem szükség van azért is, mert az új szabályok haladást jelentenek a szerzői jog felfogása terén.

Azok az újítások, amelyeket a római nemzetközi egyezmény megvalósított, különböző irányúak. Egyfelől arra vonatkoznak, milyen jellegű védelemre tarthatnak számot a szerzők, másfelől arra, milyen terjedelmű az az oltalom, amelyben a szerzők részesülnek.

Ami a szerzői jogi védelmének jellegét illeti, ebben a tekintetben a római egyezmény kifejezetten érvényre emeli azt az elvet, hogy a szerzőt nemcsak vagyoni jellegű oltalom illeti meg, hanem egyéb oltalom is, melynek átfogó elnevezését az egyezmény nem adja ugyan, azonban azoknak az egyes jogoknak felsorolásából, melyek az egyezmény szerint a szerzőt a vagyoni jogoktól függetlenül, sőt ilyen jogok hiányában is megilletik: világos, hogy ez a vagyoni oltalomtól független egyéb oltalom nem egyéb, mint a *személyiséget* másnak lekötöztetésétől vagy bármely más feltételtől függetlenül, pusztán a személyiségnél fogva megillető jogi oltalom.²

Már a személyiségi jogi oltalom biztosításával is növekszik a szerző jogi oltalmának terjedelme a római egyezmény szerint, de ezenfelül egyéb olyan új rendelkezéseket is tartalmaz ez az egyezmény, mely a szerző jogi oltalmának eddigi határait kiszélesíti. Így egyfelől gyarapítja az egyezmény a szerzői jogi oltalomban részesülő művek körét olyan művek felsorolásával, melyeket az ezidőszerint hatályban levő egyezmény külön nem említ meg, másfelől kifejezetten biztosítja az oltalmat az eddig is kifejezetten védett műveknek olyan köz-

---

² Ennek a szerzői személyiségi jogi oltalomnak mégis van egy „természetes” feltétele: az, hogy legyen olyan szellemi alkotás, amelyre az ily jog vonatkozik. Ennek a feltételnek kifejezett megemlítése azért nem szükséges, mert magából az elnevezésből (a „szerző” személyiségi joga) világos, hogy szellemi alkotás nélkül — ha ez esetleg csak jövőbeli is — nem lehet szó a „szerző” személyiségi jogáról.

lési módjára, melyet a technika újabb haladása tett gyakorlati jelentőségűvé: a rádió útján közlésre is.

Nem szorul hangsúlyozásra, hogy a római egyezmény újításai nem egyenlő jelentőségűek a magyar szerzői jog hatályban levő szabályaihoz mérten. Így nem fér kétség ahhoz, hogy ezeknek az újításoknak egyrésze a magyar jog szempontjából nem jelent változást, nem foglalja magában a szerzői jogi oltalom kiterjesztését. Ebből a szempontból csak alakilag jelent újítást annak kimondása, hogy az előadások, hitszónoklatok és egyéb beszédek általában szintén szerzői jogi oltalomban részesülnek. Kifejezetten ugyan nem említi ezeket a műveket az írói művek mellett a szerzői jogról szóló 1921: LIV. törvény-cikk, azonban egyes rendelkezéseiből közvetve világos, hogy az ilyen szóbeli művek is oltalomban részesülnek (6. §. 1., 2. és 6. pontja, 9. §. 5. pontja). Nagyobb a jelentősége annak az újításnak, mely a *rádió* útján közlésre is világosan biztosítja a szerzői jog szabályainak alkalmazását. Ebben a kérdésben ugyan a dolog természetéhez képest szintén nem nyilatkozik hatályban levő szerzői jogi törvényünk, s a bírói gyakorlat is csak legújabbban — incidentálisan — foglalt állást, a jogi irodalom felfogását pedig nem lehet egyöntetűnek tekinteni.³ Így bár terjedelmesebb bírósági gyakorlat kialakulásának hiánya jórészt arra vezethető vissza, hogy a gyakorlati életben az érdekeltek körében nem merült fel nézeteltérés a rádió útján közlés szerzői jogi oltalma tekintetében: mégis a magyar jogi irodalomban kifejezésre jutott nézetek különbözőségére és más államok jogalkalmazásában mutatkozó eltérésekre is figyelemmel⁴ mindenesetre értéke van a kérdés teljes tisztázása tekintetében annak, hogy a római egyezmény világosan állást foglalt a szóbanlévő kérdésben. Ugyanígy nem pusztán alakí a jelentősége annak az újításnak sem, amely az időszaki lapok közleményeinek felhasználása tekintetében szab az eddiginél némileg szűkebb korlátokat. Kimagasló jelentősége van azonban a személyiségi oltalomra vonatkozó újításnak. Ebben a tekintetben a következőket kell kiemelni:

---

³ Balás P. Elemér: Rádió, szerzői jog, sajtójog. A kontroverziára nézve l. Alföldy Dezső: A magyar szerzői jog 59. s köv. lap.

⁴ A Sajtó 1928. évi 1. számában a Bírósági gyakorlat rovatában.

Az 1921: LIV. törvénycikk kifejezetten nem tartalmaz olyan rendelkezést, mely általános elvként mondaná ki, hogy a szerző személyiségi joga védelemben részesül. Vannak ugyan ennek a törvénynek olyan rendelkezései, amelyek személyiségi jogi jellegűek, azonban ezek távolról sem merítik ki azt a kört, amelyet a római egyezmény ölel fel a személyiségi jogi oltalom tekintetében, másfelől ezek a rendelkezések szorosan kapcsolódnak a szerző vagyoni érdekű jogainak oltalmához, úgy hogy hatályos — tételes — szerzői jogunkban nem jut kifejezésre olyan határozott elv, amely megfelelné annak a megkülönböztetésnek, melyet a római egyezmény tesz a szerző vagyoni jogai és egyéb tekintetében élvezett oltalma közt, még kevésbbé jut kifejezésre az, hogy a vagyoni érdekű oltalom nem előfeltétele a szerző egyéb érdekeire vonatkozó oltalom érvényesülésének. Ebben a vonatkozásban nem lehet ugyan figyelmen kívül hagyni, hogy bírói gyakorlatunk⁵ épen a szerzői joggal kapcsolatos egynémely kérdésben elismeri a szerző vagyani jogától független személyiségi oltalmat. A bírói gyakorlatnak ezek a megnyilatkozásai azonban korántsem ölelik fel a személyiségi jog egész körét, még abban a vonatkozásban sem, amelyet a személyiségi oltalom a szerzői vagyonjoghoz mutat. Így a római egyezmény vonatkozó részének törvénybe iktatása jelentékenyen előbbre viszi a kérdést.

2. Nem tagadható, hogy a római egyezmény figyelembevételével a magyar *szerzői jog újjáalakítása* tekintetében novelláris úton, a legszükségesebb kiegészítések útján is megoldható volna és nem szükségképi követelmény ezen a téren hatályban levő szerzői jogunk egész terjedelmében megújítása. Tételes szerzői jogunkat ugyanis az 1921: LIV. törvénycikk nagymértékben modernizálta akkor, amidőn alkalmazkodott a berni szerzői jogi egyezménynek ahhoz az újabb alakjához, amelyet az 1908. évi berlini egyezménybe foglalt egyezmény-szöveg mutatott fel, úgy hogy ezen az alapon a római egyezménynek megfelelő kiegészítésekkel tételes szerzői jogunk továbbra is használható maradna és a belső jog szempontjából is megfelelné azoknak a minimális követelményeknek, amelyeket az említett nemzetközi egyezmények támasztanak. Emellett

⁵ *Alföldy* Dezső id. m. 35. s köv. lap.

egy különleges természetű megfontolás is ellene *látszik* szólni annak, hogy a szerzői jognak teljes reformja valósuljon meg. Hatályban levő szerzői jogi törvényünk alkotása az 1921. évben történt, úgy hogy mindössze 17 év az az idő, mely óta ez a törvény alkalmazás tárgya. Mindamellett mind a célszerűség, mind a helyes rendszer követelményének ezidőszerint az mutatkozik, hogy szerzői jogunk a maga egészében részesüljön revízióban. Ebben a tekintetben a gyakorlati célszerűség követelményei nemcsak szoros kapcsolatban állnak és egyirányúak a helyes rendszer követelményével, hanem épen a helyes rendszer az, mely a gyakorlati szempontok teljes érvényesülését lehetővé teszi. Erre nézve elegendő a következőkre utalni:

A római egyezménynek a személyiségi oltalomról szóló rendelkezése, mint már szó volt róla, nem hoz egészen új jogtételt a magyar jogrendszerbe, bármilyen módon jusson is kifejezésre ennek a tételnek a magyar szerzői jogba illesztése. A magyar jogfejlődés irányát ezen a téren a legvilágosabban és a legátfogóbban mutatja Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének az országgyűlés képviselőháza előtt levő javaslata (1928), melynek a személyiségi jogról szóló fejezete a következő rendelkezéssel kezdődik (107. §.): „Mindenkinek joga van arra, hogy a törvénynek és mások jogának korlátai között személyiségét szabadon érvényesíthesse és hogy ebben őt senki se háborítsa (személyiség joga)“. Ez az elv felöleli a személyiség jogi védelmét minden olyan vonatkozásban, amely nem kapcsolódik valamely külön jogkeletkeztető tényhez, hanem a személy szabad érvényesülésére utal, természetesen a tárgyi jog, így különösen a tételes közjog és a bármely jogkeletkeztető tényhez fűződő alanyi jog korlátai között. Ez a tétel nem hagyható figyelmen kívül akkor sem, amikor a magyar magánjog egy speciális részének, a szerzői jognak újjáalakítása forog szóban, még pedig épen a személyiségi jog körébe tartozó újítás következtében. A szerzői jogi reform akkor halad a helyes úton, ha alkalmazkodik ahhoz az irányhoz, melyet a magánjogi kódex javaslata mutat. Ez az alkalmazkodás a következő távlatot nyitja a törvényalkotó előtt:

A Magánjogi Törvénykönyv javaslatának 107. §-ában formulázott elvet a szerzői jogra alkalmazva az a tétel alakul

ki, hogy a szerzőnek joga van a törvény és mások jogának korlátai közt arra, hogy személyiségét alkotására vonatkozóan szabadon érvényesíthesse és hogy ebben őt senki se háborítsa, ehhez képest joga van a szerzőnek arra, hogy alkotására vonatkozó szellemi és vagyoni érdekeit az említett korlátok között mindenkivel szemben megoltalmazhassa. Így a Magánjogi Törvénykönyv javaslatának említett alapelvéből önként folyik, hogy a szerzőt nem csupán vagyoni, hanem egyéb — szellemi — érdekei tekintetében is oltalom illeti, de folyik az is, hogy ez az oltalom — kifejezett korlátozás hiányában, — kiterjed a szerzőnek *bármilyen alkotására* és alkotása *minden irányú értékesítésére* is. Ez nem jelent korlátalan, végtelen vagy határtalan szerzői jogot, mert a törvényhozás a közérdeknek megfelelően korlátozhatja a szerző személyiségének érvényesülését, másoknak egyéb jogkeletkeztető tényen alapuló alanyi jogai pedig érintetlenül maradnak. A személyiségi jog általános elismerése a szerzői jogban csak azt teszi — de lege ferenda — legfőbb tétellé, hogy a szerző *joga* alkotása tekintetében *a szabály*, a korlátozás pedig kivétel. A római egyezményt szem előtt tartva, ez a tétel azt jelenti, hogy amennyiben az alkotandó új szerzői jogi törvény nem tartalmaz olyan korlátozást, mely a római egyezményben kimondott — részben csak alakilag új — elvekkel nem ellenkezik, ezek az elvek külön kimondás nélkül is érvényre jutnak a magyar belső szerzői jogban is. A jövőt tekintve pedig a szóbanlevő általános elv azt jelenti, hogy amennyiben a szerzői jogi Unió újabb jogkiterjesztést találna indokoltnak, az erre vonatkozó egyezménynek a magyar belső szerzői jogba való átvétele újabb törvény alkotása nélkül is megtörténhetik, hacsak nem olyan korlátozás megszüntetése szükséges, amilyent az alkotandó új szerzői jogi törvény esetleg még mindig fenntart vagy létesít.

Így találkozunk össze a helyes rendszer követelménye a gyakorlati célszerűség követelményével. Ez utóbbi pedig nem csupán az említett nemzetközi viszonylatban nagy jelentőségű, hanem a belső szerzői jog fejlesztése szempontjából is. Épen a legújabb idők tapasztalata mutatja ugyanis, hogy a modern technika fejlődése új lehetőségeket nyit a szerző szellemi alkotásának terjesztésére. Nemcsak a mozgófénykép, a mechanikus hangszerek és a rádió közlési eszközként bevonása a szellemi

forgalomba, hanem maguknak az említett találmányoknak rohamos továbbfejlesztése is jelzi ennek a folyamatnak egyes váratlanul gyorsan elért szakaszait. A szerző személyiségi jogának kifejezett elismerése esetében a szerzői jog könnyen alkalmazkodik majd az újabb fejleményekhez, még pedig nemcsak annyiban, amennyiben a technika vívmányairól van szó, hanem annyiban is, amennyiben a szellemi alkotás újabb alakjainak keletkezésére is lehet számítani, elsősorban a technikai fejlődéssel kapcsolatban kialakuló szempontoknak megfelelően.

3. A szerző személyiségi jogának kifejezett törvényi elismerésével — véleményem szerint — nem lehet fenntartani a szerzői jog szabályozásának ezidőszerint hatályban levő rendszerét, mely a szerzői jogi oltalomban részesülő *műveknek* és a szerző ezek *értékesítésére* vonatkozó *jogosítványainak kimerítő felsorolására* van alapítva. A helyes rendszer az általános szabályokon épül és az egyes művek és jogosítványok felsorolása csak példázó lehet, csupán az általános szabályok megvilágítására, a jogalkalmazásnak konkrétumok felmutatásával megkönnyítésére szolgálhat. Kimerítő csupán az általános szabályok alól tett kivételeknek, a szerző korlátozásainak felsorolása lehet.

Ehhez képest az alkotandó törvény beosztásának is jelentékenyen el kell térnie szerzői jogi törvényeink eddigi beosztásától. Ez lényegileg arra az álláspontra való visszatérést jelent, amelyet az Országbírói Értekezlet Ideiglenes Törvénykezési Szabályai foglaltak el, amikor a szerzői jogról mindössze a következő elvi kijelentést tartalmazták: „Az ész szüleményei is oly tulajdont képeznek, mely a törvény oltalma alatt áll“ (23. §.). Mellőzni kell ugyanis a szerzői oltalom alatt álló művek különbözőségére alapított felosztást, amelynek a szerző személyiségi jogának általános elismerése mellett — helyes felfogás szerint — sem jogosultsága, sem célszerűsége nincs. Mindaz ugyanis, amit az alkotandó törvény a szerző jogának terjedelméről rendel, kifejezett korlátozás hiányában kiterjed minden szellemi alkotásra, bármilyen mű alakjában jelentkezik is. Ennek a rendszernek jelentékeny törvényszerkesztési és jogalkalmazási előnye az is, hogy fölöslegessé teszi a számtalan utalást, melyet az 1921: LIV. törvénycikk foglalt magában, amikor az egyes alkotásfajokról szóló szabályok

körében állandóan kiterjeszti — kisebb-nagyobb mértékben — azoknak a szabályoknak alkalmazhatóságát, melyek az elsőül szabályozott írói művekre nézve vannak megállapítva, de más alkotásokra épügy ráillenek, mint az írói művekre. Maga az a történelmi szempont, hogy eddigi szerzői jogi törvényhozá-
sunk híven szemlélteti a szerzői jog felfogásának fejlődésme-
nét úgy, amint a külföldi — így a német — törvényhozásban az írói művek utánnnyomásának tilalmából kiindult és az elő-
adásnak, valamint a képzőművészet alkotásainak szerzői jogi
oltalom alá helyezésével folytatódott: nem lehet elegendő in-
dok az eddigi rendszer fenntartására, különösen akkor, amikor
épen az Országbírói Értekezlet ideiglenes törvénykezési sza-
bályaiból, valamint régi jogunknak fennmaradt emlékeiből⁶
megállapítható, hogy az átfogóbb, személyiségi jogi irányú
védelem épen megszakadt az idegen jog recipiálásával.

A kifejtettekhez képest az alkotandó törvénynek a szerzői
jog anyagát a következőképen kellene tagolnia:

Az első fejezet *általános rendelkezéseket* tartalmazzon és
ezek keretében a szerző jogát, továbbá a szellemi alkotásnak
és a szerzőnek fogalmát határozza meg, majd a szerző jog-
védelte — szellemi és vagyoni — érdekeinek megvilágítását
adja, végül a szerző halálának jelentőségét világítsa meg a
szerzői jogra gyakorolt hatás szempontjából. A második feje-
zet a javaslat alapfelfogásához híven *a szerző jogának korlá-
tozásairól* szóljon. Ez a fejezet természetesen csak azokat a
korlátozásokat határozhatja meg kimerítően, amelyek a szer-
zői joggal szorosan kapcsolatosak, míg a jogrendszer egyéb
ágaiból eredő korlátozások felsorolása nem szerzői jogi tör-
vény feladata, nem is szólva arról, hogy ily felsorolás a jog-
rendszer egészére vonatkozóan a siker reményével nem is kí-
sérrelhető meg. A szerző jogának korlátozásai egyfelől önkén-
tesek, a szerző akaratán alapulók, másfelől olyan magán- és
közérdekű korlátozások, amelyek a szerző ellenkező akaratá-
val szemben is érvényesülnek. A *magánérdekű korlátozások* fő-
leg az arcképek és levelek nyilvánosságra hozatalára, az elő-
adó művész beleegyezési jogára, gyűjteményes művek egyes

⁶ V. ö. Kolosváry Bálint A képmáshoz való jog. Széphalom 1927.
évi 10—12. sz., továbbá Személyi Kálmán: A névjog.

részeinek külön kiadására, a mozgófényképészeti alkotás értékesítésére, hanglemezeknek és általában a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készülékeknek bizonyos feltételek mellett szabad felhasználására, rádióközleménynek további értékesítésére és színházi vagy más nyilvános előadásoknak rádió útján közlés céljára való felhasználására vonatkoznak. A szerzői jognak *közérdekű korlátozásai* elsősorban a szerző vagyoni érdekű jogainak időbeli határait szabják meg, lényegileg a hatályban levő jogszabályoknak megfelelően. Egyéb közérdekű korlátozások az alkotás lényeges tartalmának nyilvános közlésére, nyelvi, zenei, képzőművészeti és iparművészeti alkotások és műszaki ábrázolások egyéb szabad értékesítésére, arc képek szabad felhasználására, másolatok készítésére, házi vagy iskolai körben tartott előadásra vagy bemutatásra, végül közkönyvtárból kölcsönzésre vonatkoznak, a szerző beleegyezésétől függetlenül. A következő fejezetek a szerzői jog megsértésének *magánjogi következményeit*, a *szerzői jogi pert* és a *büntető rendelkezéseket* foglalhatják magukban. Egy utolsó fejezet *vegyes rendelkezéseket* foglalna magában.

4. Az új rendszer és az új beosztás mellett az alkotandó törvénynek részben ezekből folyó, részben ezektől független egyéb *újításokat* is kell tartalmaznia. Egy új szerzői jogi törvény ugyanis nem hagyhatja figyelmen kívül azt a fejlődést, melyet egyfelől a szerzői jog elmélete, másfelől a külföldi törvényhozás juttat kifejezésre és amelynek egyes eredményeit a római konferencia a berni Unióhoz tartozó államoknak megvalósítására ajánlotta. Ezenfelül pótolni kell hatályos szerzői jogunknak egyes hiányait is, továbbá meg kell szüntetni azokat a mivel sem indokolható következetlenségeket, melyek helyelközzel szerzői jogi törvényünkben fellelhetők. Nem maradhat meg mindenben a törvény szóhasználata sem.

a) Ami elsősorban a javaslat *szóhasználatát* illeti, ebben a tekintetben — eltérően az 1921: LIV. törvénycikktől — nem a védett *művekről* kellene beszélni, hanem a *szellemi alkotásnak* kell fogalommeghatározását adni és mű helyett általában az alkotás kifejezést kell használni. Kerülni kell ugyanis azt a látszatot, mintha a szerzői jog tárgya testi tárgy volna, holott a testi tárgy az alkotást csak hordozza, de az alkotás — a testi tárgytól függetlenül — szellemi vonatkozások összessége,

melyeknek vagyoni jelentőségük is van az értékesíthetőségénél fogva. Ez az éles megkülönböztetés nem pusztán elméleti jelentőségű, hanem a szerzői jog gyakorlati alkalmazása szempontjából is döntő fontosságú, épen a legnehezebben eldönthető határesetekben, amikor az kétséges, vajjon van-e helye szerzői jogi oltalomnak egyáltalában. Ilyenkor csak a szerzői jog tárgyának a törvényből is kiderülő éles elhatárolása egyéb jogvéde tárgytól adhatja meg a kellő irányítást a jogalkalmazó számára. De a római egyezménynek a szerzői jogi oltalom tárgyairól adott új felsorolása — egyebek közt az *előadások* és *beszéddek* kifejezett megemlézése — is kívánatossá teszi, hogy a szerzői jogi oltalom tárgyának fogalma a reá vonatkozó jogszabályok nyelvében is minél teljesebb mértékben legyen függetlenítve a testi tárgy fogalmától.

Másik kívánatos eltérés a szóhasználat terén az, hogy a *közzététel* kifejezést általában mellőzni kell, kétértelműségnél fogva, amennyiben ezt a szót hol az első ízben nyilvánosságra hozatal értelmében, hol a közönség számára bármily módon hozzáférhetővé tétel értelmében, tehát már nyilvánosságra hozott alkotásnak újabb kiadása stb. értelmében is használják és maga az 1921: LIV. törvénycikk is helyenkint nem megfelelően alkalmazza ezt a kifejezést, így p. o. a 47. §. utolsó bekezdésében.⁷ Minthogy a nyilvánosságra hozatal a szerzőnek szellemi érdekű joga és az alkotandó törvény rendszerében alapvető jelentőségű: ennek a fogalomnak minden kétséget eloszlató világossággal való körülhatárolása elsőrendű jelentőségű feladat. A nyilvánosságra hozatal az alkotásnak a szerző titokszférájából kilépését, a közönség számára első ízben hozzáférhetővé válását jelenti, melynek az alkotás megjelenése csak egyik módja, amikor ugyanis az alkotás többszörösítésként jelentkező nagyszámú testi tárgy útján kerül első sorban a nyilvánosság elé. Az, hogy a szellemi alkotás a nyilvánosság elé kerüljön-e vagy maradjon-e titokban, a szerzőnek kétségtelenül szellemi érdeke. A szerző vagyoni érdeke csak akkor kerülhet szóba, ha a nyilvánosságra hozatal a szerző akaratából megtörtént és csak az a kérdés, hogy az értékesítés hogyan történjék. Amennyiben erről van szó, nem lehet használni a

⁷ V. ö. dr. Szalai Emil: A magyar szerzői jog 33. l.

nyilvánosságra hozatal kifejezést, de — az említett okokból — a közzététel kifejezést sem, hanem abban az esetben, ha az alkotás értékesítésének előfeltétele egyenlő testi tárgyaknak előállítása, a többszörösítés kifejezést, a többszörösítések értékesítésre felhasználásának megjelöléseül pedig a felhasználás módjához képest a közszemlére tétel, az árusítás és másféle forgalomba hozatal, úgyszintén a terjesztés kifejezést kell használni. Ha pedig az értékesítés nem ilyen módon, hanem személyes vagy gépi közléssel történik, az előadás és a bemutatás kifejezéssel kell élni. Meg kell azonban jegyezni, hogy az egyes értékesítési módok szigorú körülhatárolása az új rendszerben nem lenne olyan fontos, mint eddigi szerzői jogunkban, ahol a szerző joga csak a törvényben meghatározott egyes értékesítési módokra szorítkozott, úgyhogy a törvény értelmezése csupán az a contrario következtetésre korlátozódhatott. Az új rendszerben az értékesítés egyes módjai nem mint — kivételes — jogosítványok szerepelnének, hanem csak mint példák, s ehhez képest a hasonyszerűség alapján értelmezésnek, de különösen a törvény rendszerének egészéből és a törvény szelleméből vont következtetésnek tág tere nyílnék. Így a szigorú fogalmi körülhatárolás főleg csak a szerzői jog korlátozásainak megjelölése tekintetében kívánna nyelvi szempontból teljes szabatoságot, míg a szerzői jog tartalmának egyes vonatkozásai tekintetében a nyelvi szabatoság csak mint általános törvényszerkesztési elv volna jelentős, különösen annak a kíváncsúnak érvényrejuttatása érdekében, hogy ugyanannak a kifejezésnek mindig ugyanarra a fogalmi körre kell utalnia.

Szakítani kell a hatályos szerzői jogi törvény szóhasználatával annyiban is, hogy az „írói mű” kifejezést nem helyes használni. Ez a megjelölés ugyanis nem fedi kellőképpen a fogalmat, melyre vonatkozik. Különösen a javasolt rendszerben, amely a római egyezmény 2. cikkével összhangban *kifejezetten* kiterjedne a csupán szóval előadott és általában a le nem írt vagy testi tárgyon meg nem rögzített előadásra is, az írói mű kifejezés használata túlságosan szűk volna. De nem volt megfelelő az írói mű kifejezés már az 1921: LIV. törvénycikk rendszerében sem, mely szintén oltalmazta a szóbeli alkotásokat. Az írói mű kifejezés szorosan összefügg azzal az esetleges, történeti szemponttal, hogy a szerzői jog fejlődésének kezdetén

csak a kiadott művek utánnyomása ellen biztosított oltalomra szorítkozott. Így már az 1884: XVI. törvénycikk megalkotásakor is anakronizmus volt az *írói* művekről szóló rendelkezések körében szabályozni a csupán *előadott* alkotások szerzői jogi oltalmát. Minderre tekintettel a *nyelvi alkotás* kifejezést kellene használni minden olyan alkotás megjelölésére, mely a nyelv eszközei útján jut mással is közölhető kifejezésre.

A hatályos szerzői jog szabályai nem használnak olyan átfogó kifejezést, mely alkalmas volna a szerző vagyoni érdekű jogainak egyszóval való kifejezésére. Ez a hiány a hatályos szerzői jog rendszerében alig érezhető, mert az 1921: LIV. törvénycikk taxatívén sorolja fel azokat a vagyoni érdekű jogokat, melyek az egyes alkotásfajok tekintetében a szerzőt megilletik. Más volna a helyzet az új rendszerben, mely az összes alkotásfajokra nézve egységesen foglalkoznék a szerzőt megillető jogokkal, még pedig nem egyes ily jogok kimerítő felsorolásával, hanem úgy, hogy a szerző részére minden lehetséges irányban elvi rendelkezéssel megadná a vagyoni érdekű jogi oltalmat. Minthogy ehhez képest a szerző vagyoni érdekű jogi szférája csak elvileg, általános kifejezéssel lenne meghatározható, minthogy pedig másfelől ezt a vagyoni értékű szférát a javasolt új rendszer szembeállítja a szerző szellemi érdekű szférájával: így mellőzhetetlen egy olyan általános kifejezés használata, mely a szerző vagyoni érdekű jogainak összefoglaló megjelölésére alkalmas. Ezt a kifejezést az *értékesítés* szóban lehet megtalálni. Az e kifejezéssel jelölt fogalom természetesen élesen elválik a *dologi* értékesítés fogalmától, s ennek a különbségnek feltüntetésére azért is kíválóan alkalmas, mert az értékesítés nem magánjogi műszó. Így az értékesítés kifejezésnek szerzői jogi műszóvá avatása nem okozhat félreértést, sőt épen kidomborítja, hogy olyan fogalomról van szó, mely nem azonos az általános magánjognak egyik kategóriájával sem. Így különösen nem azonos dologi kategóriákkal, hanem a szellemi alkotásnak — általános közölhetőségével összefüggő — vagyoni jelentőségére szorítkozik, mely nem egyes meghatározott személyek felé irányul, hanem a *közönség* általános fogalmával van kapcsolatban. Az új rendszerben a szellemi alkotás értékesítésének fogalma a szerző oldaláról tekintve nem igényel bővebb kifejtést, ellen-

ben nagy a jelentősége annak a kérdésnek, milyen körben illeti meg az értékesítés joga a szerzőtől különböző személyeket, még pedig egyfelől azt, akire a szerző az értékesítés jogát átruházta, másfelől azt, akinek ehhez közvetlenül a törvény rendelkezéséből van joga.

Ha az alkotandó törvény nem egyes kifejezetten felsorolt alkotásfajoknak adná meg a szerzői jogi oltalmat, a *szellemi alkotás fogalmát* általánosságban kellene meghatároznia. Ez a meghatározás a szellemi alkotás egységéből indulhat csak ki és a különféle műveket csak a szellemi alkotás egyes alakjainak tekintheti annak a felfogásnak megfelelően, mely erre nézve immár kialakultnak tekinthető. A szellemi alkotás lényege egyfelől az eredetiség, másfelől az, hogy más számára is felismerhető mint alkotás: közlésre alkalmas. Az eredetiség nem általában újszerűséget jelent, hanem csak *egyénien* újszerű jelleget. Világosan ki van tehát zárva a szerzői jog oltalma köréből az olyan új természettudományi felfedezés, mely általános törvényszerűséget juttat kifejezésre, úgyhogy csupán megtalálása egyéni tevékenység eredménye, maga a felfedezés mint eredmény azonban, bár új, mégsem egyéni jellegű. Nem tartoznék tehát a szabályozás körébe a tudományos felfedezés szerzői joga, az úgynevezett tudományos tulajdon intézménye, mely élénk elméleti megvitatás tárgya,⁸ azonban az ily irányban jogi szabályozást kívánó törekvések még sehol sem vezettek gyakorlati eredményre. Bár sok érv szól ugyanis a mellett, hogy azt az egyéni értéket, melynek a tudományos felfedezések is köszönhetők, a jog is ismerje el, azonban a gyakorlati megoldás módja még nincs tisztázva, így különösen vitás, vajjon a szerzői jog vagy a találmányi jog keretében kell-e történnie a szabályozásnak. Egyébként is mindaddig, míg vezető államok nem szabályozzák a gazdasági életet oly közletről érintő problémát, nem lehet időszzerű, hogy a magyar törvényhozás állást foglaljon ebben a kérdésben. Különösen pedig nem lehet sürgős ez a feladat a szerzői jog szempontjából, mely az újabb külföldi törvényhozások szerint is az eddigi keretek között marad, tekintet nélkül a tudományos felfedezésekre.

---

⁸ V. ö. Balás P. Elemér: Szerzői jogi reformtörekvések.

Az egyéni jelleg hangsúlyozása a szellemi alkotás meghatározásában világossá teszi azonban, hogy általános törvényszerűségeknek vagy egyszerűségükben kétségtelenül határozott tényeknek egyénien újszerű közlése a szerzői jog oltalma alá esik. Ehhezképest kétségtelenül a szerzői jog oltalma alá esnek a tudományos tevékenység eredményei annyiban, amennyiben *közlésük módja* egyéni újszerűséget mutat.

A közlésre alkalmasság a más részéről való felismerhetőséget jelenti, a szellemi alkotó műveletnek azt a szakát, amikor az alkotó szellemi világából kilép az alkotás és alkalmassá válik arra, hogy mint alkotás gyakoroljon hatást arra, akinek számára hozzáférhető. Világos, hogy a terv is lehet szellemi alkotás, amennyiben mint alkotás hat másra. A közlésre alkalmasság azonban azt is jelenti, hogy a puszta közlés — a bármily nagy művészi értékű előadás — egymagában nem alkotás a szerzői jog szempontjából. Ennek az álláspontnak következményeit levonva az előadó művésznek nem szerzői jogot, hanem csupán beleegyezési jogot lehet adni előadása eredményének készüléken megrögzítése és az ily készülék értékesítése tekintetében.

Negatív is meg kell világítani a szellemi alkotás fogalmát, felsorolva azokat a szempontokat, amelyek nem zárják ki az alkotás-jelleget. Az erre vonatkozó rendelkezésnek lényegileg további részletezése lehetne az, mely példázó felsorolását adná a szellemi alkotás egyes fajainak. Különösen fontos a szóbanlevő negatív szempontból az, hogy közömbös, hogyan van megrögzítve a szellemi alkotás, továbbá közömbös az alkotás szellemi értékének és eredetiségének foka is. Az első vonatkozásban a rögtönzött beszédek, tánc- és hasonló mutatóványok — nem az előadásmód — szerzői jogi oltalma válnék ezzel kétségtelenné, amennyiben ezeknek szerzői jogi oltalmához elegendő, ha csupán valamely hallgató vagy néző emlékezetében van a szellemi alkotás megrögzítve és ezen az alapon többszörösíthető. A második vonatkozásban azt juttatná kifejezésre a törvény, hogy másodlagos — más alkotására támaszkodó — alkotások is a szerzői jog körébe eső szellemi alkotások, s ez a további rendelkezésekben különösen is kifejezésre juthatna a közvetett elsajátításról szóló §-ban. Az alkotás szellemi jellegének és így a szerzői jogi oltalom körének

meghatározása felmerülő esetben nem értékelő, hanem minősítő, logikai tevékenység, amennyiben a szellemi alkotás tekintetében közömbös az alkotás szellemi értékének vagy eredetiségének foka is. Így továbbra is védett szellemi alkotás maradna az iparművészeti alkotás.

A szellemi alkotás fogalmának egységes meghatározása azzal az előnnyel is járna, hogy el lehetne kerülni azt a következtetlenséget, mely a római egyezmény 14. cikkének 2. bekezdésében található, amely a mozgófényképészeti alkotásra csak abban az esetben állapítja meg az irodalmi vagy művészeti művekkel egyenlő védelmet, ha a szerző a műnek eredeti jelleget adott, holott ez minden szellemi alkotásnak fogalmi jegye. Ehhez képest pusztán utalással lehetne felsorolni a mozgófényképészeti alkotást is az egyes szellemi alkotások példái közt, vagy esetleg külön lehetne felőle rendelkezni. (L. alább.) További előnye lenne a szóbanlevő általános meghatározásnak az, hogy a másodlagos alkotások tekintetében is világossá tenné, hogy ezek csak annyiban esnek a szerzői jog oltalma alá, amennyiben az eredeti alkotástól eltérő mivoltukban eredetiséget mutatnak s így ebben a vonatkozásban szellemi alkotásnak tekinthetők. Ezzel a gyakorlat-kellő útmutatást nyerne arra, hogy relessze ki a szerzői jogi oltalom köréből más szellemi alkotásának olyan átalakításait, melyek semmi új elemet nem adnak az eredeti alkotáshoz és amelyeket bárki elvégezhet, akinek a kellő technikai ismerete és ügyessége nem hiányzik, anélkül, hogy egyéniségének bélyegét bármily csekély mértékben is rajtahagyná az így átalakított alkotáson.

b) A hatályos szerzői jog álláspontjától eltérően a szellemi alkotás címének oltalmával az új törvénynek csak annyiban kell foglalkoznia, amennyiben a szellemi alkotás címe vagy elnevezése megfelelő esetben egymagában is szellemi alkotás-számba megy, Ezen az — egyébként ritka — eseten kívül a címoltság nem a szerzői jog feladata, hanem a tisztességtelen verseny leküzdésére alkotott jogszabályoké. Az 1923: V. t.-c. 12. §-a kifejezetten rendelkezik is efelől s rendelkezéseit kellő összhangba kell hozni az új törvénnyel. Ily módon megszűnnék az a bizonytalanság, melyet az idézett elő a jogalkalmazásban, hogy a címoltság felől mind a szerzői jogi, mind a tisztességtelen versenyről szóló törvény kifejezetten rendel-

kezett anélkül, hogy a kétféle rendelkezésnek alkalmazási körét világosan elhatárolta volna egymástól.

c) A szellemi alkotások közé kellene sorolni az *élőképeket* és a *kertművészet alkotásait*, továbbá a szellemi tevékenységnek azt az eredményét, melyet konkrét nyelvi alkotás *színrehozatalának módja* jelent. Az a magasabb szintézis ugyanis, mely a színrehozatal segédeszközeit úgy foglalja össze, hogy egyfelől a színrehozott nyelvi alkotás szerzője által kifejezésre nem juttatott, illetőleg részéről nyitvahagyott problémáknak egyénien sajátos megoldását nyújtja és ennyiben az ily nyelvi alkotáson túlmenő önálló jelentőséget nyer, másfelől a színrehozatal segédeszközeinek nem pusztá össze-sítése, hanem az ezektől hordozott szellemi — főleg képzőművészeti és iparművészeti — alkotásoktól különböző szellemi egésznek juttat kifejezésre: az ily szintézis maga is szellemi alkotás, habár az így összefoglalt egyes tárgyak maguk esetleg nem is szellemi alkotások, így p. o. régi divatlapok pusztá kivitelei stb. Az ily tárgyösszességnek meghatározott célra irányozott összhangzatos egysége adott esetben olyan eredetiséget mutathat, mely rászolgál a szerzői jogi oltalomra anélkül, hogy az ily oltalomnak túlfeszítésétől és gyakorlati határainak elhomályosodásától lehetne tartani.

Újítás lenne az is, hogy az új törvénynek a *szerző meghatározását* is adnia kellene. Erre főleg azért volna szükség, mert a részemről javasolt új rendszer különbséget tenne a szerző szellemi és vagyoni érdemeinek oltalma közt és az előbbi általában csak a szellemi alkotó értelmében vett — valóságos — szerzőnek juttatná, míg a vagyoni érdekű jogok gyakorlását ügyleti alapon is lehetővé tenné. De szükséges a meghatározás azért is, mert a vagyoni jogok átruházása esetében is megmaradnak a szerzőnek a szellemi érdekű jogok. Ahol az alkotandó törvény a szerzőt említi majd, a szellemi alkotót kellene érteni, míg olyan esetekben, amikor a szerző jogának gyakorlására jogosított bármily személyre vonatkoznék a rendelkezés, ez a szövegezésnek megfelelő általánosságában juthatna kifejezésre.

A szerző meghatározásának azt kellene szem előtt tartania, hogy szerző az, aki szellemi alkotást saját szellemi tevékenységével hozott létre. Ebben elsősorban az jutna kife-

jezésre, hogy a szerző fogalma is a szellemi alkotás, mint a szerzői jog tengelye körül forog. Kifejezésre jutna továbbá az is, hogy a szerzői jog oltalmát e törvény általában annak juttatja, aki szellemi tekintetben fejtett ki oly tevékenységet, melynek eredménye az alkotás. A pusztá kivitelező tevékenység ezzel kiesik a szerző fogalma köréből. Másfelől az is világos lenne a szerzőnek ilyenén meghatározásából, hogy általában a szellemi tevékenység az irányadó, nem pedig az — egyébként az alkotás létrehozatala tekintetében bármily nagy-jelentőségű — egyéb, így különösen üzleti szempont. Nem jelenti ez a meghatározás azt, mintha nem kellene figyelembe venni a szerző meghatározása tekintetében az egyénin túlmenő jelentőségű szempontokat.

Ebben a tekintetben volna elsősorban jelentősége a *szerzőtársak* fogalmának, mely helyesen felfogva abban áll, hogy az egyes szerzők részeit az alkotásnak mint egésznek sérelme nélkül nem lehet elkülöníteni. Már ez is utal azonban arra, hogy lehetnek esetek, amikor az egyéni szerzői kizárólagos figyelembevétele nem elégítheti ki a gyakorlati követelményeket. Különösen ilyen eset a *mozgófényképészeti alkotás*, melynek létrehozatala körül a közreműködőknek egész sora fejt ki olyan tevékenységet, mely egyébként a szerzői tevékenység tekintete alá esik, azonban egyik közreműködőnek tevékenysége sem áll meg egymagában, de nem is áll a szerzőtársi összeműködés szokásos viszonyában, hanem valamennyi egy tőle idegen szempont körül kristályosodik ki, mely döntően határozza meg azt, milyen legyen az egyes közreműködők tevékenysége és hogyan illeszkedjék a többi közreműködő tevékenységéhez. Ez a külön szempont a géptechnika által lehetővé tett üzleti értékesíthetőség szempontja. Ez a szempont nem is kapcsolódik szükségképen valamely egyénhez, hanem csupán mint elvont meghatározója jelentkezik az egyes szellemi tevékenységeknek. Ez a jelenség lehetetlenné teszi az általános szabály alkalmazását abban a kérdésben, ki a szerzője a mozgófényképészeti alkotásnak. Nem lehet tehát elzárkózni annak belátása elől, hogy a mozgófényképészeti alkotás létrejövetele tekintetében legfontosabb szempont annak a vállalatnak üzleti érdeke, mely a mozgófényképészeti alkotást értékesíteni kívánja.

Nem tartozik a törvényhozóra annak megítélése, mennyi-

ben helyeselhető kultúrális szempontból a szóbanlévő jelenség. A törvényhozó ezt a jelenséget készen találja és számolnia kell vele, így a szerzői jog szabályozása körében is. De nem is az üzleti szempontot értékelné többre a törvényhozó a szellemi szempontnál akkor, amikor a *mozgófényképészeti alkotás* létrehozásának sajátzerűségét tekintve külön rendelkeznék abban a tekintetben, *ki a szerzője* az ily alkotásnak. A törvényhozó csak levonná a következményeit annak az imént kifejtett jelenségnek, hogy a mozgófényképészeti alkotást létrehozó valamennyi szellemi tevékenység — mint ilyen — feladja önállóságát és elismeri az üzleti szempont túlnyomó súlyát. Köztudomású ugyanis, hogy a mozgófényképészeti alkotás a legszélesebb rétegek részére van szánva és a létrehozatala érdekében latbavetett nagy vagyoni erő gyümölcsözésére csak abban az esetben lehet kilátás, ha a legteljesebb mértékű tömegfogyasztást biztosítani lehet a film számára. Nem az üzleti szempont lenne tehát magasabbra helyezve, hanem ennek a szempontnak ténylegesen domináló szerepe részesülne figyelemben, mely a közreműködő szellemi tevékenységek értékét súlyánál fogva befolyásolja.^{8a}

Ehhez képest úgy foglalna állást helyesen az alkotandó törvény abban a sokat vitatott kérdésben, hogy ki a mozgófényképészeti alkotás szerzője, ha alkalmazkodnék a valóságos tényekhez és kimondaná, hogy az üzleti vállalat körében előállított mozgófényképészeti alkotás tekintetében az részesül a szerzőt megillető oltalomban, akinek vállalkozó tevékenysége a képszalagot létrehozza. Ezzel az alkotandó törvény nem alkotna fikciót, hanem csupán nem hunyna szemet a fölött, hogy a mozgófényképészeti alkotás szerzőségének kérdését nem lehet megoldani a pusztá egyéni szempontok figyelembevételével. Gyakorlati szempontból is a szóbanlévő megoldás a legmegfelelőbb, mert a mozgófényképészeti alkotás értékesítésének zavartalanságát leginkább biztosítja. Kétségtelen ugyan, hogy a szerzőségnek szóbanlévő megállapítása a mozgófényképészeti alkotás létrehozatala körül közreműködőket kizárólag arra utalja, hogy érdekeiket szerződés körében igyekezzenek megóvni, azonban ez a hátrány a mozgó-

^{8a} V. ö. szerző cikkével a Kereskedelmi Jog 1934. évi 9. és 10. számában.

fényképészeti alkotás sajátyszerűségében kellő ténybeli magyarázatra talál.

A kifejtettekhez képest nem volna helyes követni a külföldi példák közül azt sem, mely a mozgófényképészeti alkotás szerzőségét megosztja a szövegkönyv írója és a filmgyártó vállalat tulajdonosa között vagy esetleg más megosztást hoz létre, sem pedig azt a megoldást,⁹ mely szerint a mozgófényképészeti alkotás létrehozatala körül közreműködő személyek szerzői joga a törvény erejénél fogva a filmgyártó vállalat tulajdonosára száll át. Mindezek a megoldások további rendelkezéseket tesznek szükségessé abban a tekintetben, hogy a film értékesítésének joga kizárólag a vállalatot illeti. Így ezek a megoldások nem elég következetesek, bonyolultak és végeredményben túlnyomóan a részünkről elfoglalt álláspont érvényesülésére vezetnek. De nem volna helyes arra az álláspontra sem helyezkedni, hogy nem foglalunk állást a mozgófényképészeti alkotás szerzősége tekintetében. Ebben a tekintetben nem lehet fenntartani a hatályos jog negatív álláspontját, mert a gyakorlat számára ebben a nehéz kérdésben tájékoztatást kell nyújtani annál is inkább, mert gyakorlati jelentősége szembeszökő. Másfelül a szerzőről adott általános meghatározás mellett nyilatkozni kellene afelől is, vajjon ez a meghatározás alkalmazható-e a mozgófényképészeti alkotásra is.

Minthogy szerző — a most tárgyalt kivételre nem tekintve — általában csak az, aki szellemi alkotást saját szellemi tevékenységével hozott létre, nem tekinthető szerzőnek az, aki csupán annyiban működött közre szellemi alkotás létrehozására, hogy a szerzőnek bíráló megjegyzésekkel, a nyilvánvaló elvétések kijavításával vagy más ily módon segítséget nyújtott. Az ily tevékenység nem lehet alapja a teljes szerzői jog védelemnek, tehát az ily közreműködő nem tarthat számot az alkotásra vonatkozóan szellemi érdekű védelemre, csupán a szerző akaratából — megállapodás alapján — részesülhetne vagyoni érdekű oltalomban, mintha szerzőtárs volna. Ellenben teljes szerzői oltalom illeti a gyűjtemény szerkesztőjét, illetve a színrehozatal módjának, mint egésznek megalkotóját, amennyiben szellemi tevékenységükkel szellemi alkotást hoztak

⁹ V. ö. az 1932. évi német és osztrák javaslattal. Hasonló a magyar bírói gyakorlat megoldása is. (L. *Alföldy* id. m. 171. lap).

létre. Mind az ily szerzők, mind a közvetett elsajátítást végzők csak az egyes adalékok vagy részek szerzőinek, illetőleg az eredeti alkotás szerzőjének jogait érintetlenül hagyó oltalomban részesülhetnek, de oltalmuk független lenne attól is, hogy az említett elsődleges vonatkozásokban van-e helye szerzői jogi védelemnek. Lényegileg ez a helyzet a hatályos jog szerint is.

Nem szerző az előadó művész előadó tevékenységének készüléken megrögzítése esetében sem, mert az ily megrögzítés nem hoz létre új szellemi alkotást, csupán már meglevő szellemi alkotás közlése tekintetében van jelentősége. A megrögzítés módja a szellemi alkotás tekintetében közömbös.

e) A római egyezménynek megfelelően újítás szükséges hatályos szerzői jogi törvényünk szövegével szemben, annyiban is, hogy kifejezetten rendelkezni kell a szerző jogvédte *szellemi érdekeiről* és ezeknek oltalmáról.

Természetsszerűleg nem határozhatók meg kimerítően a szerző szellemi érdekei, csupán példázó felsorolásukat lehet adni. Ebben a tekintetben összhangban kell maradni a római egyezmény 6/a. cikkével, mely szerint függetlenül a szerző vagyoni jogaitól, sőt még azoknak átruházása esetében is, a szerző megtartja azt a jogát, hogy követelhesse annak elismerését, hogy ő a mű szerzője, továbbá megtartja azt a jogát, hogy ellemezze a mű minden eltorzítását, megcsonkítását vagy más olyan megváltoztatását, amely becsületére vagy hírnevére sérelmes lehetne. Ehhez képest ki kellene mondani az új törvényben, hogy a szerzőnek szellemi érdeke egyebek közt az, hogy mindenki elismerje, hogy az alkotást ő hozta létre továbbá, hogy alkotását senki el ne torzíthassa és általában olymódon ne érinthesse, mely a szerző hírnevére hátrányos. Egy ilyen rendelkezésben kétségtelenül megvan a megcsonkítás és más olyan megváltoztatás tilalma is, amely a szerző hírnevére hátrányos. Nem kell külön említeni a szerző becsületére hátrányos értékesítést, mert ez annyiban, amennyiben a szerzői jogra tartozik, ugyis folyik abból, hogy a szerző minden szellemi érdekét jogosult bárkivel szemben megoltalmazni és ebben csak annyiban van korlátozva, amennyiben a törvény kifejezetten rendeli. Egyébként a becsület sérelmének mind büntetőjogi, mind magánjogi következményeit a becsület védelméről szóló 1914: XL. törvénycikk rendelkezései határozzák meg

s ezek — a 28. §-ban — a becsület sérelmével okozott vagyoni és nem vagyoni kár megtérítése felől is rendelkeznek, már pedig a római egyezmény 6/a. cikkének 2. bekezdéséhez képest a berni Unió országainak hazai törvényei hivatottak megállapítani a szerző személyiségi jogai gyakorlásának feltételeit s e jogok megóvására szolgáló jogi eszközöket annak az országnak törvényei szabályozzák, amelyben a védelmet igénylik.

A példázó felsorolásban is túl kell azonban menni a római egyezményen, amennyiben a szerző kizárólagos elhatározására kell bízni, vajjon *létrehozza* és *nyilvánosságra hozza-e* alkotását, továbbá hogy nyilvánosságra hozza-e szerzőségét. Az, hogy a szerző maga határozza meg, *létrehozza-e* alkotását, magától értődő természetességnek látszik ugyan, azonban nagy gyakorlati jelentőség fűződik hozzá egyfelől az alkotás értékesítési jogának ügyleti átruházása vagy átengedése esetében, másfelől a szerző ellen intézett végrehajtás során. Az előbbi tekintetben az alkotandó törvény akkor vonná le a szóbanlevő elv következményét, ha a kiadót nem jogosítaná fel arra, hogy a szerzőtől a mű szolgáltatását követelhesse, hanem csupán kártérítési és elállási jogot biztosítana a kiadó számára. A szellemi alkotás természetéből következik ugyanis, hogy csak önként, szabadon és nem kényszer folytán gyakorolható, s hogy a szerzőt nem lehet arra kötelezni, hogy olyan alkotást hozzon létre, melynek szolgáltatását ügylettel ígérte ugyan, azonban utóbb — esetleg a körülmények változása következtében vagy más okból — arra a belátásra jutott, hogy az alkotás létrehozatala nem felel meg szellemi érdekeinek. A végrehajtás tekintetében pedig úgy kellene rendelkezni, hogy végrehajtás útján sem lehet a szerzőt alkotásra kötelezni. Ebben a vonatkozásban fokozottan állnak az imént kifejtett indokok.

A már létrejött alkotás nyilvánosságra hozatalát sem lehet kivonni a szerző kizárólagos megítélése alól. A nyilvánosságra hozatallal válik a szellemi alkotás olyan önálló valósággá, mely bizonyos vonatkozásokban elszakad a szerző személyiségétől és bizonyos tekintetben — vagyoni vonatkozásban — ügylet vagy törvény alapján a szerző akarata ellenére is értékesíthető. A nyilvánosságra hozatal tehát a legközelebb-ről érinti a szerző szellemi érdekeit, s ezért ebben a tekintetben kifejezetten kellene rendelkezni, de a már nyilvánosságra ju-

tott alkotás tekintetében is gondosan óvni kellene a szerző szellemi érdekét azzal, hogy visszavonási jogot biztosítunk a szerző számára. E szerint a szerző alkotásának értékesítését még átruházás esetében is jogosult lenne nyomós okból megtiltani. Természetesen köteles volna az ebből eredő kárt megtéríteni, s a bíróság megfelelő esetben a visszavonási jog gyakorlását csak kellő biztosíték fejében engedhetné meg. Ez a visszavonási jog, mely a szerzői jog francia irodalmában *droit de repentir* néven szereplő jog körébe esik, végső következményeit vonná le a szerzői jog tárgyául szolgáló alkotások szellemi jellegének.

Ami a nyilvánosságra hozatalt illeti, a jogalkalmazás megkönnyítése érdekében ki kellene mondani, hogy a nyilvánossággal egy tekintet alá esik a személyeknek előre meg nem határozott köre is, a nyilvánosságra hozatallal pedig egy tekintet alá esik a még nyilvánosságra nem hozott alkotás lényeges tartalmának a nyilvánossággal közlése is. Az utóbbi vonatkozásban az 1921: LIV. t.-c. 6. §-ának 1. pontja is védi a még meg nem jelent vagy közzé nem tett művet lényeges tartalmának jogosulatlan közlése ellen. A nyilvánosságra hozatal módja lehet az építés is. A nyilvánosságra hozatalnak egyik módja a megjelenés.

Minthogy a nyilvánosságra hozatal a szerzőnek legszemélyesebb joga, ki kellene mondani, hogy az alkotás nyilvánosságra hozatalára — végrehajtáson kívül is — a kiskorú vagy a gondnokság alá helyezett szerző törvényes képviselője csak abban az esetben jogosult, ha a 12. életévét betöltött kiskorú vagy az értelmes akaratelhatározásra képes gondnokság alá helyezett egyén a nyilvánosságra hozatalt maga is kívánja.

Minthogy a szerzőnek szellemi érdeke az is, hogy maga határozza meg, nyilvánosságra hozza-e szerzőségét, általában *meg kell jelölni a szerzőt alkotásán* vagy ennek többszörösítésén vagy előadása alkalmával, hacsak a szerzőnek ellenkező akarata nem nyilvánvaló. Más a helyzet a *képzőművészeti* alkotás tekintetében, melyre nézve a szerző kifejezett akarata lehet csak elegendő alap arra, hogy az ily alkotást eredeti példányként hordozó testi tárgyon a szerző nevét vagy jegyét feltüntessék. Ez a kivétel a képzőművészeti alkotás sajátos természetéből következik, úgyszintén az a további szabály is, hogy képzőművészeti alkotásnak többszörösített vagy közvetett el-

sajátítás útján létrejött példányán nem szabad a szerző nevét vagy jegyét úgy feltüntetni, hogy eredeti példány látszatát kelthesse. Ezek a szabályok azt juttatnák világosabb kifejezésre, amit az 1921: LIV. t.-c. 23. §-a mond ki azzal a rendelkezésével, mely szerint az ott meghatározott büntetés alá esik az, aki a szerző nevét akarata ellenére a művön megjelöli vagy mellőzi.

A szerző szellemi érdekeit érinti az az alkotandó szabály is, hogy az átruházott vagyoni érdekű szerzői jogot csak a szerzőnek vagy örökösének beleegyezésével lehet másra ruházni. Különösen nagyjelentőségű ebben a vonatkozásban a szerző változtatási jogáról alkotandó rendelkezés vagyoni érdekű jog átruházása esetében, nemkülönben az alkotandó szabály annak változtatási jogáról, akire a szerző vagyoni érdekű jogát átruházta. Gondoskodni kell a szerző szellemi érdekeinek védelméről abban a körben is, amelyen belül a szerző jogai közérdekből korlátozást szenvednek.

Az alkotás létrehozatalára és a nyilvánosság elé bocsátásra vonatkozó szellemi érdekek jelentősége különösen a szerző hitelezőjének javára foganatosított *végrehajtással* kapcsolatban jelentkezik. A nyilvánosságra hozatal tekintetében lényegileg meg lehet maradni azon az állásponton, mint az 1921: LIV. t.-c. 4. §-a, mely szerint a szerzői jog addig, míg az magát a szerzőt vagy örökösét vagy hagyományosát illeti meg, végrehajtás tárgya nem lehet. De ez a szabály nem érvényesülhet feltétlenül: kivétel az az eset, ha kétséget kizáróan megállapítható, hogy a szerző alkotását abban az állapotban, amint a végrehajtás foganatosításakor van, nyilvánosságra hozatalra vagy legalább értékesítésre szánta. Ilyenkor nem volna indokoltsága a szerző beleegyezését kívánni a kényszerű nyilvánosságra hozatalhoz. Még kevésbé lenne indokolt ily esetben az örökös vagy hagyományos beleegyezését kívánni, akit egyébként szintén nem lehet az alkotás nyilvánosságra hozatalára kényszeríteni. A nyilvánosságra hozott alkotás végrehajtás útján való értékesítésének korlátait következőképpen kellene megszabni:

A — bár külföldön — nyilvánosságra hozott alkotást a szerző ellen intézett végrehajtás útján is csak a szerző beleegyezésével lehet értékesíteni. A szerzőt kifejezetten meg kell

kérdezni beleegyezése felől. Ily beleegyezésre a szerző törvényes képviselője nem jogosult. Ehhezképest a szerző ellen intézett végrehajtás tárgya a szerző beleegyezésétől függetlenül csak az lehet, ami a szerzőt a nyilvánosságra hozott alkotásra vonatkozó vagyoni érdekű jog önkéntes érvényesítése vagy értékesítése folytán megilleti. Ezeket a rendelkezéseket megfelelően kell alkalmazni az oly dolgok tekintetében, melyek kizárólag valamely képzőművészeti vagy iparművészeti alkotás többszörösítésére szánt külön eszközök. Az említett korlátozások a szerző részesedési jogára nem nyernek alkalmazást.

Lényegesen el kell térni a hatályos szerzői jogtól abban is, hogy a szerző vagyoni érdekű jogait nem kell kimerítően meghatározni, hanem csak példázóan a legfontosabb ilyen jogszítványokat, híven a meghatározandó elvhez, mely a szerző személyiségének érvényesülését általában kívánja biztosítani a megszabandó korlátok között.

f) A szerző vagyoni érdekeit példázóan felsoroló §-ban kifejezetten meg kell majd említeni az *üzletszerű bérbeadást* (kikölcsönzést), úgyszintén az alkotásnak nem fémvezetékes táviró vagy távbeszélő (rádió, képtáviró stb.) útján közlését is, melyet *rádióközvetítésnek* lehet nevezni. A rádióközvetítéssel egy tekintet alá esik az alkotás közlésének a belföldön különböző helyeken tartózkodó korlátlan számú egyén számára egyidejűleg, de nem ismételtően más módon hallhatóvá vagy láthatóvá tétele is. Kifejezetten állást kell foglalni abban az irányban is, hogy a szerző joga alkotásának hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján a — bár szabad ég alatt tartott — előadás vagy bemutatás helyiségén kívül hallhatóvá vagy láthatóvá tétele, úgyszintén alkotása rádióközvetítésének *hangszóró* vagy más ily műszaki berendezés útján előadásra felhasználása is.

g) Igen lényeges eltérés hatályos szerzői jogunktól, hogy az alkotandó törvény az előadás jogát — véleményem szerint — nem korlátozhatja színpadi művekre, hanem általánosságban ki kell mondania, hogy mind a színszerű, mind a *nem színszerű előadás* a szerzőnek jogvédte vagyoni érdeke. Hatályos jogunk erre vonatkozó korlátozásának ugyanis semmi elvi alapja nincs, azt a szerzői jogi tudomány eddig is kifogásolta és az újabb külföldi jogfejlődés is ennek a korlátozásnak.

kiküszöbölése felé halad. A szerző jogává kell tenni a nyelvi alkotásnak keresetképen végbemenő személyes előadását is. A nyelvi alkotások művészi értékű előadásához fűződő közérdeknek pedig azzal kell eleget tenni, hogy a szerzőnek erre vonatkozó vagyoni érdekű jogát megfelelő korlátozások alá kell vetni.

h) A szerző vagyoni érdekű jogai tekintetében a *szerzőtársal egyenlő megítélésben* kell részesíteni azt, aki a szerzőnek csupán bíráló megjegyzésekkel, átnézással, a nyilvánvaló elvétések kijavításával vagy más ily módon nyújtott segítséget, ha erre nézve a szerzővel megállapodás jött létre. Az ily közreműködés nem szoros értelemben vett alkotó tevékenység ugyan, azonban lehet igen értékes is és ha a szerző maga is ily megítélésben részesíti vagy éppen másként nem is juthatna hozzá, nincs ok arra, hogy a törvény megtagadja az ily közreműködőtől azt, hogy az alkotás tekintetében — megállapodás alapján — a szerzőtársat megillető vagyoni érdekű jogokat gyakorolhasson.

i) Egyik legnagyobb fontosságú újításnak kell lenni a szerző *részesedési jogának*. A francia droit de suite mintájára el kell ismerni a szerző jogát arra, hogy valahányszor az oly testi tárgyát, amelyen a szerző szellemi alkotása mint eredeti példányon van megrögzítve, eladják: a nyers vételár bizonyos hányada a szerzőt illeti. A szerző ily részesedési jogát indokoltta teszi az a közismert tapasztalat, hogy különösen képzőművészeti alkotások gyakran csak igen későn vívják ki azt az elismerést és ennek megfelelően azt a vagyoni értéket is, amelyre belső értékességüknél vagy az ízlés megváltozásánál fogva igényt tarthatnak, de amely rendszerint nem a szerzőnek vagy örököseinek, hanem harmadik személyeknek, előrelátó üzéreknél vagy más oly egyéneknek a javára esik, akiknek az értékelkedésben semmi részük nincsen. Emellett azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy képzőművészeti alkotások nem is annyira többszörösítés útján, mint inkább eredeti példányukban tárgyai a vagyoni értékesítésnek, úgyhogy ebben a tekintetben a képzőművészek bizonyos hátrányban vannak az írói és zenei alkotások szerzőivel szemben. De nemcsak képzőművészeti alkotások tekintetében észlelhető az a viszárság, hogy az értékelkedés kizárólag az ennek létrejövételé-

ben nem részes idegenek vagyonát gyarapítja. Előfordul ez az eset írói vagy zenei alkotások eredeti kézírata tekintetében is. Ezért — a francia törvényhozáson túlmenően — minden eredeti példány értékelkedéséből részt kell juttatni a szerzőnek vagy örökösének. Annyiban azonban a francia mintát lehet követni, hogy az értékelkedés csak törvényhozási indító okként szerepeljen, a szabályozásban azonban gyakorlatibb megoldást kell nyújtani, mint p. o. a csehszlovák szerzői jogi törvény, mely kifejezetten az értékelkedésből juttat részt, holott ennek megállapítása sokszor igen súlyos, sőt képtelen feladatot ró a szerzőre vagy örökösére. A szabályozásnak a nyers vételárát kell szem előtt tartani, mely könnyebben megállapítható és ebből kell részesedést juttatni. Méltánytalanságok kiküszöbölése végett azonban ki kell zárni a részesedési jog gyakorlását olyankor, ha az érdekelt kimutatja, hogy a nyers vételár — részesedési jog számbavételével — nem haladja meg a megelőző alkalommal elért nyers vételár összegét.

j) Nem maradhatnak érintetlenül a *szerzői jog végrehajtás alá vonásáról* szóló rendelkezések sem. Az eltérés részben az új rendszerrel kapcsolatos, mely különbséget tesz a szerző szellemi és vagyoni érdekű védelme között. Az 1921: LIV. t.-c. 4. §-ának az a szabálya ugyanis, mely szerint a szerzői jog addig, míg az magát a szerzőt vagy örökösét avagy hagyományosát illeti meg, nem lehet végrehajtás tárgya; csupán a szerző szellemi érdekű jogai tekintetében lehet indokolt ilyen széles terjedelemben, nevezetesen az alkotás létrehozása és nyilvánosságra hozatalára vonatkozó jog tekintetében. Így mindenesetre indokolt, hogy a szerző örököse se legyen köteles tünni végrehajtás esetében sem az alkotás nyilvánosságra jutását. Ellenben a szerző halála után már semmiféle figyelembe vehető szempont nem szól a szerző életében nyilvánosságra jutott alkotásra vonatkozó vagyoni jogok végrehajtás alá vétele ellen.

k) Új rendelkezést kell alkotni arról is, hogy kik a *szerző halála után szellemi érdekű jogának érvényesítésére hivatott személyek*. Ezek nem azonosak azokkal a személyekkel, akik — a mai jogállapotnak megfelelően — a szerző vagyoni érdekű jogait hivatottak a szerző halála után a javaslat szerint is érvényesíteni. Az elhalt szerző szellemi érdekeinek gondozása

ugyanis nem okvetlenül bizható azokra, akik a szerző vagyoni érdekeinek érvényesítésére jogosultak, hanem elvileg csak olyanokra, akiktől elvárható, hogy a szerző személyiségének megvédésére a szerzőhöz való családi kapcsolatuknál fogva vagy közérdekből vállalkoznak.

l) Pótolni kell mai jogunk hiányait azzal is, hogy kifejezetten meg kell tiltani az örökösnek is az *alkotásnak oly megváltoztatását*, amely a közönség számára nincs felismerhetővé téve. Arról is kifejezetten rendelkezni kell, hogy a nyilvánosságra nem hozott alkotást a szerző halála után mindaddig nem szabad nyilvánosságra hozni, amíg le nem telt az az idő, melyre a szerző tilalma vonatkozik. Ezeknek a rendelkezéseknek megszegése miatt a dolog természetéhez képest azok léphetnek fel az örökös ellen is, akik a szerző szellemi érdekeinek érvényesítésére jogosultak a szerző halála után, de a szóbanlevő tilalmak kiterjednének a most említett személyekre is épúgy, mint az a tilalom, mely képzőművészeti alkotás eredetijén a szerző nevének vagy jegyének halála után feltüntetésére vonatkozik.

ly) Kifejezetten rendelkezni kell abban az irányban is, hogy az, *akire a szerző vagyoni érdekű jogát átruházta, ezt rendszerint csupán a szerző beleegyezésével ruházhatja másra*, s ha az átruházott jog a megszerzőre vagy jogutódára nézve megszűnik, a szerző joga eredeti terjedelmét nyeri vissza. A szerzői jogot ugyanis nem lehet csupán mint vagyontárgyat tekinteni, mert a szerzőhöz való vonatkozását is megtartja, a szerzőre — vagy örökösére — pedig nem lehet közömbös, hogy ki az, aki átruházás folytán az alkotást értékesítheti.

m) Míg az 1921: LIV. t.-c. 3. §. 3. bekezdése csak a szerzőnek biztosít jogot átruházás esetében változtatásra, az új törvénynek az *átruházott jog megszerzője részére is meg kell engednie, hogy az alkotáson olyan változtatást tegyen*, mely az átruházás világos céljához képest nyilvánvalóan szükséges, hacsak a szerzőnek nincs nyomós oka arra, hogy az ily változtatás ellen tiltakozhassék. Annyiban is túl kell menni a hatályos jogon, hogy *a szerzőt fel kell jogosítani arra, hogy alkotásának értékesítését átruházás esetében tiltsa meg, ha erre nyomós oka van*, de csak az ebből eredő kár megtérítése fejében, szükség esetében biztosíték nyújtása mellett. A szerző

szellemi érdekeit ezzel is óvni kell anélkül, hogy a szerzői jog megszerzőjének vagyoni érdekeit csorbítanánk.

n) Részletesen szabályozni kell azt a viszonyt, mely a szerző és az alkotást eredeti példányként hordozó testi tárgy tulajdonosa közt keletkezik. Így ki kell mondani, hogy abban az esetben, ha a szerző azt a testi tárgyat, mely alkotását eredeti példányként hordozza, másnak tulajdonába bocsátja, az ily dolog tulajdonosa — bizonyos kivételekkel — a szerző szellemi érdekeinek érvényesítésére irányuló jogát egyáltalában nem, a szerző vagyoni érdekének érvényesítésére irányuló jogát pedig csak a szerző beleegyezésével gyakorolhatja. Ami pedig az ily testi tárgy tulajdonosának kötelezettségeit illeti a szerző irányában, ebben a tekintetben azt az általános elvet kell felállítani, hogy a tulajdonos köteles tőnni, hogy a szerző alkalmas módon és a tulajdonos érdekeinek méltánytalan sérelme nélkül az alkotásra vonatkozó szellemi és vagyoni érdekét érvényesíthesse, így különösen alkotását többszörösíthesse vagy közvetve elsajátíthassa. Ennek az elvnek is vannak azonban korlátai. Általános elvi korlát lehet az, hogy nem terheli ily kötelezettség a tulajdonost, ha az ő szembenálló érdekei nagyobb súlyúak, mint a szerzőnek érvényesíteni kívánt érdeke. Példaképen lehet felhozni azt, hogy a tulajdonos nem köteles a dolgot a szerzőnek a szóbanlévő célból kiadni, sem pedig a művet változatlanul fenntartani vagy a rongálástól avagy a pusztulástól megóvni, sem a megrongálódott művet kizárólag a szerzővel állíttatni helyre. Másik példa a szóbanlévő korlátozásra az, hogy a szerző — megállapodás hiányában — nem korlátozhatja a képzőművészeti alkotását eredeti példányként hordozó testi tárgy tulajdonosát abban, hogy az ily tárgyat mi módon helyezze el. Míg a tulajdonos kötelezettségének korlátait a szerző irányában általános elvi kijelentéssel kell meghatározni, addig a tulajdonos jogosultságára vonatkozó általános — negatív — elvet csupán egy kimerítően meghatározott kivétellel lehet áttörni. E szerint a képzőművészeti alkotást az ezt eredeti példányként hordozó testi tárgy tulajdonosa kétség esetében nyilvánosságra hozhatja és közszemlére tétellel vagy a látást ismételhetően közvetítő készülék útján bemutatással értékesítheti is.

ny) Pótolni kell a kiadói ügyletet szabályozó rendelkezéseket.

zéseknek egy hiányát is, de ennek a pótlásnak ki kell terjednie a szellemi alkotás értékesítésének a kiadói ügyleten kívüleső más módjaira is. Meg kell ugyanis engedni azt, hogy olyankor, ha az alkotás értékesítésére átruházás útján adott engedéllyel a kitűzött határidőben, ilyenek hiányában pedig a körülményeknek megfelelő méltányos határidőben, amennyiben pedig ez nem állapítható meg, a külön meghatározott időponttól számított két évig a szerző hibáján kívül és beleegyezése nélkül nem élnek vagy oly fogyatékosan élnek, hogy a szerzőnek jogos érdeke sérelmet szenved, a szerző a szerződéstől elállhasson, mintha azt meg sem kötötték volna. A két évi időtartamot a szerződést megkötésétől, ha pedig az alkotás példányának átadása később történt, ettől az időtől kell erre számítani. A szerző nyomban elállhat, ha a másik fél egyáltalában nem képes kötelezettségét teljesíteni vagy ha teljesítést megtagadta, avagy ha a szerzőnek nyomatékos érdeke a teljesítés ellen szól, így különösen, ha az előadás nyilvánvalóan meg nem felelő, p. o. teljesen alkalmatlan szereplőkkel vagy olyan változtatásokkal történik, melyekhez a szerző nyomós okból nem járulhat hozzá. Ha a szerző jogosan áll el a szerződéstől, nem köteles kiadni a már megkapott ellenértéket, hacsak ezt méltánylást érdemlő körülmények, így különösen a másik fél vétességének hiánya vagy a szerző sérelmének kisebb foka indokoltak nem mutatják. A szerző előzetes lemondásának az elállási jogról nincs joghatálya. A szerzőnek ezeket a jogokat meghaladó jogai érintetlenül maradnak. Ezeket a rendelkezéseket megfelelően kell erre alkalmazni olyankor is, ha nem az értékesítésre adott engedély fogamatba vételének teljes hiányáról van szó, hanem csupán arról, hogy elfogyott alkotásnak új kiadását az, akinek erre joga van (de nem köteles), az átruházó hibáján kívül és beleegyezése nélkül legalább két éven át elfogadható indok nélkül nem teljesíti, vagy színszerű előadás céljára átadott alkotást az, akinek erre joga van, a szerző hibáján kívül és beleegyezése nélkül legalább két éven át nem ad újra elő. Ezt a határidőt attól a naptól kellene számítani, amikor az előbbi kiadás elfogyott, illetőleg amikor a művet az ily jogosult utoljára adta elő.

o) A szerző érdekével szembenálló érdekek mérlegelése alapján egyesek javára tett korlátozások közt rendelkezni kell

arról is, hogy még a szerző sem hozhatja nyilvánosságra alkotását, ha pedig nyilvánosságra hozta, nem értékesítheti abban az esetben, *ha a házastárs ellenzi* és az alkotás alkalmas arra, hogy oly közbotrányt keltsen, mely az ellenző házastárs személyét érinti.

ő) Az *arcképek* tekintetében — az 1921: LIV. t.-c. 64. §-ától eltérően — nem a megrendelő, hanem az *ábrázolt személy beleegyezését* kell kívánni a szerző jogának értékesítéséhez, lényegileg bírói gyakorlatunkkal összhangban. Nagy gyakorlati jelentőségű — szükséges — korlátozása lenne a szóbanlévő elvnek az, hogy megadottnak kell tekinteni a beleegyezést akkor is, ha az ábrázolt személy vagyoni ellenértékben részesült azért, mert arcképének vagy szoborképmásának elkészítését megengedte a szerzőnek. További szükséges korlátozás volna az, hogy az ábrázolt személy halálának évétől számított tíz év után a szerző feltétlenül jogosult a nyilvánosságra hozatalra és az értékesítésre. Ez idő eltelte előtt olyankor, ha a beleegyezést nem lehet megadottnak tekinteni, sem az ábrázolt személyt nem lehet megkérdezni, az ábrázolt személy házastársának, ivadéka, elődjének vagy testvérének beleegyezése volna szükséges, mégpedig az utóbb említettek csak előbb említett jogosult hiányában adhatnák beleegyezésüket. A beleegyezést vissza lehetne vonni anélkül, hogy ezért kártérítés járna. Nem volna szükség az ábrázolt személy beleegyezésére nem megrendelésre készült arckép vagy szoborképmás nyilvánosságra hozatalához, ha ez a művészet magasabb érdekét szolgálja.

Másik szükséges korlátozása lenne a szerző jogának arckép vagy szoborképmás tekintetében az, hogy az ily alkotást — más megállapodás hiányában — fénykép útján többszörösítheti vagy közszemlére teheti a megrendelő vagy jogutóda, úgyszintén az ábrázolt személy vagy házastársa, ivadéka, elődje vagy megbízottja. Mindez arra az esetre is állana, ha az arckép vagy szoborképmás nem részesül a szerzői jog oltalmában.

További kivételeket is kell azonban tenni az alól az elv alól, hogy arckép értékesítéséhez az ábrázolt személy beleegyezése szükséges. Egyik ilyen kivétel az, hogy nincs szükség az ábrázolt személy beleegyezésére, ha az igazságszolgáltatás vagy a közbiztonság érdekében hatóság készített vagy

hoz egyébként nyilvánosságra avagy terjeszt arcképet. A másik kivétel az, hogy sem a szerző, sem az ábrázolt személy beleegyezése nem szükséges a közéletben és általában a napi eseményekben szereplő vagy gyülekezeten, felvonuláson vagy más ily alkalommal jelen volt személy arcképének hirlapban vagy folyóiratban vagy mozgófénykép útján közléséhez, sem arcképnek tudományos, oktató vagy általában közművelődési célból közszemlére tételéhez, többszörösítéséhez, a látást közvetítő készülék, így különösen mozgófénykép vagy rádió (képtáv-irat) útján vagy egyébként nyilvánosan bemutatásához. A most említett kivételek azonban nem érvényesülhetnek abban az esetben, ha ez az ábrázolt személynek vagy ha meghalt, házastársának, ivadékanak, elődjének vagy testvérének érdekét méltánytalanul sértené.

p) Hatályos szerzői jogunk hiányosságát pótolni kellene egy olyan rendelkezéssel is, mely a *levelek nyilvánosságra hozatalának feltételeit* szabályozza arra az esetre is, ha szellemi alkotásnak tekinthetők. Ehhez képest levelet, naplót vagy más bizalmas iratot, melyet a szerző nem szánt a nyilvánosságnak, akkor is csak a címzett beleegyezésével szabadna nyilvánosságra hozni, ha szellemi alkotásnak tekinthető. A címzett halála után, ha az elhalt végrendelettel nem intézkedett másképp és az elhalálozás évétől számított tíz év még el nem telt, beleegyezésre az elhalt házastársa, ivadéka, elődje vagy testvére lehetne jogosult, azonban az utóbb említettek csak előbb említett jogosult hiányában. Nem volna szükség beleegyezésre, ha a nyilvánosságra hozatalt oly méltánylást érdemlő érdek kívánja, mely nagyobb súlyú, mint az az érdek, amely a nyilvánosságra nem jutáshoz fűződik. Ily esetben természetesen a szerző beleegyezésére sem lenne szükség. Jogellenesen nyilvánosságra hozott nyitott levelet, naplót vagy más bizalmas iratot terjeszteni sem volna szabad mindaddig, míg a nyilvánosságra hozatalt ellenezni lehetne.

r) El kellene térni hatályos szerzői jogunktól annak a jognak minősítése tekintetében, melyet az 1921: LIV. t.-c. 8. §-a juttat az előadó művésznek akkor, amikor az *előadóművészet eredményét* a szerzői jog oltalma alá helyezi annyiban, amennyiben ez az eredmény a látást, vagy hallást ismételtetően közvetítő készüléken van megrögzítve. Az 1921: LIV.

törvénycikk álláspontja ugyanis ebben a tekintetben az, hogy a mechanikai előadás céljára szolgáló, művészi tevékenységgel járó alkalmazás ugyanolyan megítélés alá esik, mint a műnek más nyelve fordítása vagy egyéb átdolgozása, átalakítása vagy felhasználása, általában közvetett elsajátítása. A törvény szövege nem elég világos ugyan abban a tekintetben, kit illet meg a — másodlagos — szerzői jog az ily alkalmazás tekintetében, nevezetesen közvetlenül azt a személyt-e, akinek üzleti vállalkozása a készüléket létrehozta, vagy pedig közvetlenül az előadó művészt-e, aki ily szerzői jogát a vállalkozóra ruházhatja. Némileg világosabb a szövegezésnél az indokolás, mely az előadót az alkalmazás szerzőjeként jelöli meg. Új szerzői jogi törvény alkotásakor a szóbanlévő jogi konstrukciót nem lehet fenntartani. Az új törvény alkalmazási körét ugyanis — mint kimutattuk — a szellemi alkotás fogalma határolná el, ez pedig a szellemi tevékenységnek csupán közlésre is alkalmas eredménye lehet, maga a közlés azonban nem. Ehhezképest fenn kell ugyan tartani azt a helyes elvet, hogy az előadó művésznak jogot kell biztosítani a szóbanlévő alkalmazás tekintetében, azonban ez a jog nem azonos a szerzői joggal, hanem sui generis jog, s időtartamának is különböznie kellene a szerzői jog tartalmától.

s) Az új törvénynek lényegesen el kell térnie a fennálló jogtól annyiban is, hogy az 1875:XXXVII. törvénycikkbe foglalt kereskedelmi törvény 517. §-ával ellentétben nem engedheti meg, hogy *gyűjteménybe felvett adalékok szerzői* más megállapodás hiányában a szerkesztő beleegyezése nélkül adhassák ki külön olyan alkotásukat, mely a gyűjtemény megjelenése előtt még nem jelent meg. A gyűjteményes mű kelandóságát ugyanis jelentékenyen befolyásolhatja az, ha egyes lényeges részeit külön is ki lehet adni. A szerkesztő lehet csak hivatott megítélni, mikor nem kell tartani ebből eredő hátránytól. A szerkesztőnek ezt a jogát természetesen ellensúlyozni kell azzal, hogy a szerzőt is fel kell jogosítani annak megtiltására, hogy az ily adalékot az ő beleegyezése nélkül a gyűjteményen kívül is értékesítsék, feltéve, hogy szerzői oltalom alá eső műről van szó. Az adalék szerzőjének szóbanlévő korlátozását kimondó elv azonban egyébként sem lehet feltétlen. Lényegesen enyhítené ennek az elvnek szigorúságát az a to-

vábbi rendelkezés, hogy az adalékot a díjazásban nem részesülő szerző más megállapodás hiányában szabadon értékesítheti, ha egy év eltelt anniak az évnek befejezését követően, amelynek folyamán az adalék a gyűjteményes mű keretében megjelent. Még lényegesebb kivételt jelentene az a szabály, mely szerint olyankor, ha a gyűjtemény rendszeresen visszatérő időszakonként jelenik meg (hírlap, folyóirat, naptár stb.), az adalékot szerzője szabadon értékesítheti, hacsak az eset körülményei arra nem mutatnak, hogy erre a gyűjtemény szerkesztője vagy kiadója kizárólagos jogot szerzett. Ilyen esetben is joga volna azonban a szerzőnek az adalékot értékesíteni, ha egy év már eltelt anniak az évnek befejezése óta, amelyben az adalék a gyűjteményben megjelent. Nem lehet korlátozni ezentúl sem a szerző jogát hírlapban megjelent nyelvi alkotása tekintetében. Lényegileg megfelel ez a kiadói ügyletről szóló hatályos rendelkezéseknek, mégis azzal az eltéréssel, hogy ily szabad felhasználásnak csak más megállapodás hiányában lehetne helye, továbbá, hogy az erre vonatkozó rendelkezés nem terjedne ki folyóiratban megjelent alkotásokra.

sz) Nem lehet fenntartani a hatályos szerzői jognak azt a szabályát, mely szerint olyankor, ha a műnek több szerzője van, a nyilvános előadás joga tekintetében az általános szabályokat azzal az eltéréssel kell alkalmazni, hogy — zenés színművek kivételével — szöveges zeneművek előadásához a szerzőket egymással szemben megillető jogok sérelme nélkül a zeneszerző beleegyezése elegendő. Enre a kivételre ugyanis nincs szükség, amint más szerzői jogi törvények példája is mutatja. Gyakorlati szükség mutatkozik azonban annak a kérdésnek tisztázására, vajon kit illet *a mozgófényképészeti alkotáshoz közvetlenül írt zene mechanikai előadásának joga*. Tekintet nélkül ugyanis arra, hogy az ily zene filmen vagy más készülőkéen van-e megrögzítve, annyira egységbe olvad a szoros értelemben vett mozgófényképészeti alkotással, hogy ezt a tényleges összefüggést nem lehet figyelmen kívül hagyni és gondoskodni kell róla, hogy a szoros értelemben vett mozgófényképészeti alkotás előadására jogosított személy akadály nélkül gyakorolhassa mindenki irányában, — így az ily zene szerzője irányában is, — a kísérezene mechanikus előadásának jogát. Ezért megfontolás tárgya lehetne, hogy üzleti vállalat

körében előállított — hangos beszélő vagy néma — mozgófényképészeti alkotáshoz közvetlenül írt és a hallás számára ismételhetően közvetítő készüléken megrögzített kísérőzene vetítéssel egyidejű ily előadásának joga a mozgófényképészeti alkotás szerzőjét illesse.

Tekintettel a mozgófényképalkotás sajátos jellegére azt is ki kellene mondani, hogy a mozgófényképészeti alkotás létrehozásánál közreműködő előadó művészeknek az a joga, hogy előadásuk eredményének a látást ismételhetően közvetítő készüléken megrögzítésébe beleegyezzenek, a törvény erejénél fogva a mozgófényképészeti alkotás szerzőjére száll át.

t) Hanglemezek és általában a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készülékek előállításával vagy árusításával foglalkozó üzletek folytatásához általában hozzátartozik az is, hogy az ily készülékek vásárlói előtt a megrögzített alkotást előadják vagy bemutassák a végett, hogy a vásárlók a készülék értékéről meggyőződést szerezhessenek. Minthogy az ily módon megrögzített alkotás előadásának vagy bemutatásának joga a szerzőt illeti és ez alól általában csupán annyiban lehet kivétel, hogy az ily előadás vagy bemutatás házi vagy iskolai körben szabad: ehhez képest szükségesnek mutatkozik, hogy az új törvény kifejezetten rendelkezze afelől, hogy a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készüléket alkotás láthatóvá vagy hallhatóvá tételére szabadon lehet használni ily készülékek előállításával vagy árusításával foglalkozó üzleti vállalat körében, ha ez az üzlet folytatásához szükséges. Ugyanígy kell rendelkezni rádióközvetítésnek hangszóró vagy más ily készülék útján hallhatóvá vagy láthatóvá tétele felől, ha ez oly üzleti vállalat körében történik, mely rádió készülékek előállításával vagy árusításával foglalkozik.

ty) Hanglemezeknek vagy a hallás számára ismételhetően közvetítő készüléknek az ily módon megrögzített nyelvi vagy zenei alkotás előadására való felhasználását kívánatos megkönnyíteni arra az esetre is, *ha ez nem az ily készülékek előállításával vagy árusításával foglalkozó üzleti vállalat körében történik.* Különösen azokat az eseteket kell szem előtt tartani, amikor az ily készülékek használata a közönség szórakoztatására szolgáló üzleti vállalat körében folyik. Az ily vállalatok érdekeinek figyelembevételével úgy kell majd rendelkezni,

hogy hanglemezt vagy a hallás számára ismételhetően közvetítő készüléket nyelvi vagy zenei alkotás előadására bárki szabadon használhat, ha a lemezért vagy készülékért szerzői pótdíjat rótt le és ez a lemezen vagy készüléken fel van tüntetve. A részletes szabályok megalkotását, így különösen a szerzői pótdíj mértékének, lerovásának és elszámolásának, továbbá a lerovás feltüntetésének módját, úgyszintén a jogosultat illető ellenőrzés módjának meghatározását rendeletre kellene bízni.

Hasonló megfontolásokból kiindulva a rádióvállalatot is ily kedvezményben kellene részesíteni annak kimondásával, hogy abban az esetben, ha ily készüléket belföldön jogosan adtak ki, a rádióvállalat kívánhatja, hogy a jogosult illő megtérítés fejében engedje meg az ily nyelvi vagy zenei alkotásnak a rádió útján az ily készülék felhasználásával való közlését. A részemről javasolt rendszerben ugyanis a készüléknek ily felhasználását csak a szerző beleegyezésével lehetne megengedni, aki az ily beleegyezés megadására az általános szabályok szerint nem volna köteles. Mindezek a rendelkezések nem nyernének alkalmazást hangos vagy beszélő filmre.

Az említett megfontolások alapján rendelkezni kellene arról is, hogy rádióközvetítést fel lehet használni nyelvi vagy zenei alkotásnak hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján hallhatóvá vagy láthatóvá tételére, ha ezért szerzői pótdíjat fizettek. A részletes szabályokat ebben a vonatkozásban is rendelet lenne hivatva megállapítani.

A rádióközvetítés kulturális jelentőségére tekintve, mely a szellemi alkotásnak széles néprétegek részére könnyen hozzáférhetővé tételében áll, a szerző jogának azt a további korlátozását is létesíteni kellene, hogy nyilvánosan (színházban, hangversenyteremben stb.) előadott nyelvi vagy zenei alkotást rádióközvetítés céljára a törvény korlátai között szabadon lehet felhasználni s az, aki ily előadást üzletszerűen rendez, köteles megengedni a szükséges műszaki berendezés elhelyezését és kipróbálását. A szerző és az ily üzleti vállalkozások érdekeinek megóvása végett azonban szorosan körül kellene határolni a szóbanlévő jog gyakorlását azzal, hogy színpadi mű első tíz előadásának ily felhasználása nincs megengedve, továbbá, hogy sorozatos előadások esetében a szóbanlévő jogot legfel-

jebb hetenkint egyszer lehet gyakorolni. Ezenfelül a szerző szellemi érdekeit is óvni kellene azzal, hogy az ily jog gyakorlása csak arra az esetre volna megengedve, ha a rádióközvetítés mind művészi, mind műszaki szempontból megfelelő. A felügyelet és ellenőrzés módját a kereskedelemügyi — vagy az iparügyi — miniszter rendelettel szabályozná. Természetesen az ily rádióközvetítésért méltányos megtérítés járna a szerzőnek vagy jogutódjának. Az eljárás egyszerűsítése és gyorsítása érdekében meg kellene engedni, hogy meg egyezés hiányában egyeztető bizottság kísérelje meg a kiegyenlítést. E bizottság szervezetét és eljárását az igazságügyminiszter a kereskedelemügyi miniszterrel egyetértve rendelettel szabályozná. Ha az egyeztetés nem járna eredménnyel, a törvény rendes útján lehetne helye eljárásnak.

Kifejezetten állást kellene foglalni abban a tekintetben, hogy közszemlére tett vagy nyilvános árverésre bocsátott képzőművészeti vagy iparművészeti alkotásnak többszörösítését a kiállító vagy árverést rendező a kiállításra vagy árverésre készült *katalógusban* szabadon közölhesse.

u) A szerzői jog *közérdekű korlátozásai* közül el kell ejteni az 1921: LIV. t.-c. 12. §-ának utolsó bekezdésében foglalt azt a korlátozást, mely szerint nyilvános tárgyalásokon, tanácskozásokon vagy összejöveteleken különböző alkalmakkor tartott *beszédekből álló gyűjteményes műnek* kiadásához a szerző halála után a jogutódok beleegyezése nem szükséges akkor, ha a szónok életében vagy halálától számított tíz év alatt a beszédek gyűjteménye meg nem jelent.

Állást kell foglalni abban a kérdésben, mi történjék abban az esetben, *ha a szerző vagyoni érdekű joga örökös hiányában vagy más okból megszűnik*. Kifejezett rendelkezés hiányában a szerző jogától függő jogok gyakorlása nem tarthat tovább, mint a szerzői jog. Ezért ki kell mondani, hogy olyankor, ha a szerző vagyoni érdekű joga akár örökös hiányában, akár más okból megszűnik, a szerző halálát követő ötven év elteltéig tovább is gyakorolni lehet azokat a jogokat, melyek harmadik személyt annak folytán illetnek, hogy a szerző alkotását értékesítette. Arról is gondoskodni kell, hogy abban az esetben, ha a szerző vagyoni érdekű joga örökös hiányában megszűnik, a szerző életében nyilvánosságra hozott alkotást ha-

gyatéki teher fedezése végett értékesíteni lehessen. Az ilyen értékesítés céljára a hagyatéki bíróságnak kellene gondnokot rendelnie, azonban az ilyen kirendelés legfeljebb a védelmi idő tartamára szólhatna, de korábban is nyomban meg kellene szüntetni, mihamarabb a gondnok feladatát teljesítette. A gondnok által kötött ügyletek hatálya is csak a védelmi időre szorítkozhatik.

ü) A *közérdekű korlátozásoknak* lényegileg fel kell ölelniök a hatályos szerzői jognak ily irányú szabályait, mégis több kiegészítéssel. Így bárkinek jogot kell adni arra, hogy — a forrás világos feltüntetésével — megzenésített és megjelent kisebb verses művet vagy ily megjelent nagyobb verses mű kisebb részeit a zenei alkotás nélkül is többszörösríthesse az ily zenei alkotás rádióközvetítéséről szóló programmon vagy a hallást ismételhetően közvetítő készüléken (p. o. hanglemezen) vagy mellékletén, feltéve hogy a melléklet mint ilyen világosan felismerhető és a készülék előállítása nem jogosulatlan. Ezenkívül azt az említett újítást, mely szerint nyelvi alkotásnak nem színszerű előadása is a szerzőnek vagyoni érdekű joga, úgy kell kiegészíteni, hogy bárkinek joga legyen megjelent nyelvi alkotásnak nem színszerű előadására, ha beléptidíjat nem szed és az előadás nem kereset céljára történik. Ez a rendelkezés csak abban az esetben kerülhetne alkalmazásra, ha az előadó nem részesül díjazásban, kivéve, ha az előadás a hallást ismételhetően közvetítő készülék útján vagy rádióközvetítés felhasználásával megy végbe.

Azzal az állásponttal, mely szerint az alkotásnak bármily előadása vagy bemutatása a szerző joga, függ össze az az alkotandó szabály, mely szerint bárkinek joga lenne nyilvánosságra hozott alkotásnak személyes előadására vagy a hallást közvetítő készülék útján előadására vagy a hallást vagy a látást közvetítő készülék útján hallhatóvá vagy láthatóvá tételére, úgyszintén rádióközvetítésnek hangszóró vagy más műszaki berendezés útján hallhatóvá vagy láthatóvá tételére is, ha ez házi vagy iskolai körben megy végbe. Végül közérdekből korlátozni kellene a szerzőnek azt a jogát, mely szerint alkotását üzletszerű bérbeadása (kikölcsönzése) útján terjeszthetné. E korlátozás szerint nem terjedne ki a szerző joga al-

kotása közkönyvtárban levő példányának kikölcsönzésére akkor sem, ha ez díjazás fejében történik.

A szerzői jognak más közérdekű korlátozásait is meg kell állapítani a hatályos szerzői jog ily korlátozásai mellett. Így meg kell engedni, hogy már megjelent kisebb terjedelmű *verses művet* vagy már megjelent verses műnek kisebb részeit a forrás világos feltüntetésével *új zenei alkotásnak szövege gyanánt* ezzel együtt bárki értékesíthesse, azonban az ebből eredő jövedelem méltányos hányadát a verses mű szerzője részére kellene juttatnia. Ilyen új korlátozás lenne az is, mely bárkinek megengedné, hogy nyilvánosan előadott nyelvi vagy zenei alkotásnak kisebb részét, a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készüléken *mozgófényképeszeti tudósítás céljára* megrögzíthesse és az ily készüléket értékesíthesse anélkül, hogy a szerző és az előadó művész beleegyezésére szükség volna. Nagy gyakorlati jelentőségű újítás volna egy olyan rendelkezés is, mely szerint megjelent zenei alkotást — bizonyos korlátozással — szabadon elő lehetne adni, ha az előadás nem keresetképen történik vagy *egyházi avagy más ünnepélyesség alkalmával* vagy az előadásra kötelezettek részéről *katonai szolgálat körében*, feltéve, hogy beléptidíjat nem szednek, úgyszintén *kintornán, zenei automatán* vagy a hallás számára ismételhetően közvetítő más ily készülék útján, feltéve, hogy a zenei alkotás megrögzítése nem személyes előadás felhasználásával történt.

v) A szerzői jog bitorlásának *magánjogi következményei* tekintetében lényegesen eltérne a hatályos szerzői jogtól egy olyan rendelkezés, mely szerint keresetet lehet indítani pusztán abban hagyás vagy az ismétléstől eltiltás iránt is. Lényeges újítás lenne az is, hogy a sértett fél akár kártérítés, akár a gazdagodás kiadása helyett szabad választása szerint *méltányos díjazást* követelhetne, továbbá, hogy kártérítésen felül az ezt meghaladó *tiszta nyereség* kiadását is követelhetné a bitorlótól. Több személy kártérítési felelőssége tekintetében át kellene venni a tisztességtelen versenyről szóló 1923: V. törvénycikk megfelelő rendelkezéseit.

Új szabály lenne az is, amely — az olasz törvény példájára — megengedné, hogy abban az esetben, ha képzőművészeti alkotásnak jogellenesen létrejött példánya nagy mű-

vészi értékű, a bíróság elrendelhesse, hogy megsemmisítés helyett közgyűjteményben helyezték el.

w) A *büntető rendelkezéseknek* meg kellene szüntetniök azt a következtetlenséget, hogy a szerzői jog bitorlásának megbüntetése polgári perre tartozik. Ez a rendszer semmiképen sem illik a magyar igazságszolgáltatás eszmekörébe, más európai államokban sem ismeretes és a szerzői jogi szakértő bizottság kötelező értesítése a feljelentésről alkalmas lenne arra, hogy a legtúlzottabb aggodalmakat is eloszlassa, amelyek inkább az újításnak, mint a dolog érdemének szólhatnak. A szerzői jog bitorlásának büntetendő eseteit részletesen meg kellene határozni, külön azokat a tényálladékokat, melyek a szerző szellemi érdekű jogának megsértésére vonatkoznak, továbbá külön azokat a tényálladékokat, melyek a szerző vagyoni érdekű jogának vagy a javaslat rendelkezésein alapuló más vagyoni érdekű jognak bitorlásában állanak. Végül külön kellene meghatározni az ercképekre és a levelekre vonatkozó rendelkezések megszegésével elkövetett bűncselekményeket is.

A tulajdonos és a megbízó büntetőjogi felelőssége tekintetében át kellene venni a tisztességtelen versenyről szóló 1923: V. t.-c. 19. §-ának megfelelő szabályát, mely szerint abban az esetben, ha a vétséget vállalat alkalmazottja vagy megbízott követte el és a vállalat tulajdonosát (üzletvezetőjét), illetőleg a megbízót a hivatásából folyó felügyeleti vagy ellenőrzési hőtelességének teljesítésében akár szándékos, akár gondatlan mulasztás terheli, a vállalat tulajdonosa (üzletvezetője), illetőleg a megbízó vétség miatt büntetendő. Ennek a rendelkezésnek nagy jelentősége épen a szerzői jog körében nyilvánvaló.

A büntetés meghatározása tekintetében el kellene térni a hatályos szerzői jogtól annyiban, hogy szabadságvesztés-büntetés alkalmazását is lehetővé kellene tenni arra az esetre, ha a tettes visszaeső.

A katonai büntetőtörvénykönyvről szóló 1930: II. törvénycikkkel, úgyszintén a m. kir. honvédség katonai bűnvádi perrendtartásról szóló 1912: XXXIII. törvénycikkkel összhangban ki kellene mondani, hogy a katonai büntetőbíráskodásnak alávetett egyénnel szemben az eljárásra a katonai bíróságok vannak hivatva, ha azonban a magánindítványra jogosult nincs alávetve a katonai bíráskodásnak, a felmentett terhelt az ítélet

közzétételének elrendelését annál a kir. törvényszéknél kérhetné, amely egyébként a bűnvádi eljárásra illetékes volna.

Bizonytalanság elhárítása végett arról is kifejezetten kellene rendelkezni, hogy a sajtójogi felelősség és a sajtóeljárás szabályai a szerzői jog bitorlásának vétségére *nem* nyerne alkalmazást.

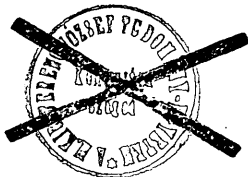
A szerzői jog oltalmának egyes tárgyait nem az általános szabályok keretében, hanem a vegyes rendelkezések között külön kellene felemlíteni. Így elsősorban a *fényképeket*. Az 1921: LIV. törvénycikk rendszerében a fényképészeti művek ugyanolyan megítélés alá esnek, mint a szerzői jog oltalmának egyéb tárgyai, habár a védelmi idő tekintetében a fényképészeti művek hatályos szerzői jogunk szerint is korlátozottabb oltalmat élveznek, mint más alkotások. A fényképészet termékei azonban helyesen nem részesülhetnek a szerzői jog egyéb tárgyaival azonos megítélésben, mert a szellemi alkotásnak az a meghatározása, hogy az a szellemi tevékenységnek eredetiséget mutató s ehhezképest egyénien újszerű, közlésre is alkalmas eredménye: nem alkalmazható egész terjedelmében a fényképészet alkotásaira. Ezek ugyanis nem kizárólag szellemi tevékenységnek eredményei, hanem létrejövetelüknek nélkülözhetetlen feltétele a *gép* alkalmazása, e mellett szoros értelemben vett egyéni újszerűségről sem lehet szó fényképészeti alkotásoknál, amennyiben fényképfelvételnél nem lehet szó többről, mint a valóság létező tárgyainak megragadásáról abban az alakban, amint ténylegesen jelentkeznek, s az ily megragadás *módjában* jelentkező újszerűség inkább csak *időbeli*, nem pedig az érzékelhető valóságot újjáalkotó, ezen túlmenő újszerűség. A fényképészeti alkotásokon jelentkező újszerűség lényegileg csupán *való tények* — térbeli és időbeli — *szemléleti pontjának* sajátos megválasztása, vagyis érzékelhető tények felkutatása és visszaadása. Ez sokszor nagy szellemi erőről tehet tanúságot és a fényképészet alkotásai gyakran nagy esztétikai értéket mutathatnak, azonban fogalmilag különböznek a szoros értelemben vett szellemi alkotásoktól és ezért rendszerbeli különállásuk a törvény értelmezésének határozottsága érdekében mellőzhetetlenül szükséges. Abban az esetben ugyanis, ha a fényképészeti alkotásokat az alkotandó törvény a szellemi alkotás példái között említene fel, elhomályosulna

a szellemi alkotásokról adott meghatározás értelme és bizonytalanná válnának a szellemi alkotás fogalmának határai. A fényképészeti alkotásokkal szemben elfoglalt szóbanlévő álláspont tehát nem elméleti, hanem nagymértékben *gyakorlatias* jelentőségű, anélkül, hogy a fényképészeti alkotások oltalmának csökkentésével járna. Ez az oltalom továbbra is megmaradna a római egyezmény határai között, melyek szempontjából a *rendszerbeli* elhelyezés módja teljesen közömbös. Egyébként a fényképészeti alkotásokról rendelkező szabályoknak különválasztását és együtttartását az is célszerűvé teszi, hogy ezek a szabályok több tekintetben eltérnek a szerzői jog egyéb tárgyaira vonatkozó szabályoktól. Megfontolás tárgya lehetne ugyan az a kérdés, nem kellene-e a fényképek oltalmát abban az irányban korlátozni, hogy csupán a közönséges, pusztán technikai ismereteket feltételező, ipari módra előállított fényképeken *túlmenő* jelentőségű ily termékekre terjedjen ki, amint ezt a szerzői jog irodalmában már követelték is. Tekintettel azonban arra, hogy a szerzői jogi oltalom tárgya elvileg független bármily értékítélettől, a szóbanlévő korlátozást mellőzni kellene.

A szellemi érdekű jogok oltalma a fényképek tekintetében is időbelileg korlátlan. Eltérés az általános szabályoktól csak annyiban lehetne, hogy üzletszerűen előállított fényképre nem terjedne ki az a szabály, mely szerint a szerző maga határozza meg, hogy létrehozza-e és nyilvánosságra hozza-e alkotását. Nem terjedne ki továbbá ily fényképre az a szabály sem, mely szerint a szerző szellemi jogának gyakorlásáról előzetes lemondásnak nincs helye s az ily jog korlátozása hatálytalan. Nem terjednének ki ily fényképre a szerző részesedési jogáról szóló rendelkezések, valamint a végrehajtást korlátozó rendelkezések sem. Ezek az eltérések a fényképeknek már vázolt sajátos jellegéből erednek és bővebb indoklásra nem szorulnak.

A fénykép oltalmát korlátozni kellene annyiban is, hogy üzletszerűen előállított fénykép megszerzőjét kétség esetében fel kellene jogosítani arra, hogy az ily fényképet mind közszemlére tehesse, mind pedig a látást közvetítő mesterséges készülék útján bemutathassa. Ezzel a rendelkezéssel kiegészülne a hatályos jog.

Megrendelt arckép tekintetében már a hatályos jog is tartalmaz korlátozást. Így az 1921: LIV. t.-c. 71. §-ában foglalt utaláshoz képest fénykép tekintetében is alkalmazni kell az idézett t.-c. 64. §-ának rendelkezését, Ebben a tekintetben azt a szabályt kellene kimondani, hogy megrendelt arcképnek bármily — fénykép útján azonban csupán üzleti vállalat körében — többszörösítésére a megrendelő vagy jogutóda, úgyszintén az ábrázolt személy, házastársa, ivadéka, elődje, testvére vagy megbízottjuk korlátozás nélkül jogosult.

Az a rendelkezés, hogy a lefényképezett tárgyról más is készíthet újabb felvételt, még ha a későbbi felvétel ugyanarról a helyről és egyébként is olyan viszonyok között történik, mint az előbbi felvétel: a dolog természetéből következő tétel volna.

Lényegileg az 1921: LIV. t.-c. 73. §-ának felelne meg az a rendelkezés, hogy mozgófényképészeti uton felvett fényképsorozat, amennyiben szellemi alkotásnak vagy nyelvi alkotás többszörösítésének nem tekinthető, szerzői jogi szempontból a fényképpel esznek egy tekintet alá.

Szintén a vegyes rendelkezések között külön kellene foglalkozni az *árjegyzékekkel, az üzleti hirdetésekkel, a használati utasításokkal, a lakásjegyzékekkel* és a mindennapi élet gyakorlati céljait szolgáló egyéb nyelvi munkálatokkal, amelyek szintén nem tekinthetők szoros értelemben vett szellemi alkotásnak, mert csupán tényeknek felkutatása, kiválogatása vagy csoportosítása révén mutatnak újszerűséget, anélkül, hogy ez az ily munkálatot végző személynek egyéniségét kifejezésre juttatnák. Az újszerűség az ilyen munkálatokban is csupán időbeli, *nem az alkotó egyéniségnek egyszerűségében*, ismételtetlenségében jelentkezik. Kifejezett rendelkezés nélkül legalább is kétséges volna, vajjon az ily munkálatok részesülhetnek-e a szerzői jogi oltalmában. Bár ezek a munkálatok nem szoros értelemben vett szellemi alkotások, mégsem lehet helyteleníteni a szerzői jog szabályainak alkalmazását rájuk, mert oltalmuk gyakorlati szükségnek felel meg, az pedig, hogy ez az oltalom ugyanolyan, mint a tulajdonképeni szellemi alkotásoké, csupán a gyakorlati célszerűség szempontjában leli indokát, amennyiben az ily munkálatoknak speciális jogszabállyal vé-

delmezése felesleges akkor, amikor a szerzői jog szabályai alkalmazhatók reájuk.

Szó lehet arról, hogy — mint Willy Hoffmann¹⁰ javasolta, — kifejezetten ki kell zárni a szerzői jog oltalmából a közönséget egészségápolásra vagy balesetelhárításra oktató munkálatokat, menetrendkönyveket, szabályzatokat, vámtarifákat és általában a közönség tájékoztatására szánt munkálatokat tekintet nélkül arra, hogy hatóság vagy közhivatali szerv vagy más hozta-e nyilvánosságra azokat. Az ilyen munkálatok lényegéhez tartozik ugyanis, hogy azokhoz mindenki minél könnyebben hozzáférhessen, ezért szerzői jogot ezekre nézve nem célszerű megállapítani.

Külön kellene rendelkezni a képzőművészeti vagy iparművészeti alkotásnak nem tekinthető *szövegkép (illusztráció), térkép, plasztikai mű, földgömb, földrajzi, helyrajzi (topográfiai)* úgyszintén valamely probléma újszerű megoldását tartalmazó vagy egyébként újszerűséget mutató *mérnöki vagy más műszaki vagy tudományos vonatkozású terv, rajz, ábra* vagy vázlat oltalmáról is. Az ily munkálatok szintén tényeknek kifejezésre juttatásai és újszerűségük szintén időbeli, nem egyénies, amennyiben a konkrét megoldásának megeléje nem a meg nem ismétlődő egyéniség sajátosságából fakad, hanem az *időbeli véletlentől* függ. Az ily munkálatoknak azt az oltalmát, melyet a szerzői jog szabályai nyújtanak, a római egyezmény a berni Unióhoz tartozó államok javára kötelezővé teszi, s mert ezek a munkálatok egyébként is oltalmat érdemelnek, belföldi vonatkozásban is biztosítani kell számukra továbbra is a szerzői jog oltalmát. Ennek az oltalomnak *rendszerbeli különállása* ugyanazokon a megfontolásokon alapul, melyek a fényképek tekintetében irányadók.

A rendszerbeli tisztaság érdekében a vegyes rendelkezések között kellene foglalkozni a *hirekkel* is, melyekről az 1921: LIV. törvénycikk az írói művekről rendelkező szabályok körében rendelkezett. Miként az idézett t.-c. 9. §-ának 3. pontja kimondja, kifejezésre kellene juttatni, hogy — pusztán tények reprodukciói lévén — nem esnek a szerzői jog oltalma alá a hirlapban vagy folyóiratban megjelent napihirek és ve-

¹⁰ Archiv f. Urheber-, Film- u. Theaterrecht 1932. évi 19. s. köv. 1.

gyes apróságok, melyek pusztá közléseket tartalmaznak. Ki kellene egészíteni azonban ezt a szabályt annak kifejezett megemlítésével, hogy ugyanez áll az akár rádió, akár fémvezetékes távíró vagy távbeszélő útján nyilvánosságra hozott ily közlésekre is. Lényegileg a hatályos jognak felel meg, azonban a technika mai állásának és várható fejlődésének megfelelő közlési módok megemlítésével ki kell egészíteni és tökéletesebbé kell tenni ezt azzal a kivétellel a szóbanlévő elv alól, hogy amennyiben a szóbanlévő pusztá közlések hírlapokba felvétel végett összegyűjtött és többszörösítve megjelent vagy akár rádió, akár fémvezetékes távbeszélő útján, akár más módon (mozgó vagy álló fényírás útján stb.) nyilvánosságra hozott táviratok vagy egyéb tudósítások: hírlapban közlésük vagy más üzleti értékesítésük az ily hírek gyűjtésével foglalkozó vállalatnak kizárólagos joga mindaddig, amíg az ily vállalat részéről történt megjelenés vagy egyéb nyilvánosságra hozatal után huszonnégy óra még nem telt el vagy ha eltelt ugyan, de az ily hírekre vonatkozó kizárólagos értékesítési jog még vagyoni értéket képvisel.

Ebben a tekintetben nem mutatkozik célszerűnek az a szabályozás, mely a jogszerű nyilvánosságra hozataltól számított időtartamot bizonyos számú órában állapítja meg, mert ez a merev rendelkezés méltánytalansággal járhatna. Megfelelőbbnek mutatkozik az a rugalmasabb szabály, mely természetesen a hirgyűjtő vállalatra róna a bizonyítás terhére abban az irányban, hogy az eset körülményeihez képest a hírek jogszerű nyilvánosságra hozatalát követő huszonnégy óra eltelte után is volt még üzleti értéke. A hatályos jogtól való szóbanlévő eltérést kellően indokolja az ily hirgyűjtő tevékenység közérdeket érintő jelentősége és a beléje fektetett vagyoni áldozat, nemkülönben a vele járó munka is. Nem lehet ugyan alaptalannak tekinteni azt a felfogást, mely az ebbe a körbe eső visszaéléseket lényegileg a tisztességtelen verseny fogalma alá esőnek tekinti. Mindamellettt gyakorlatiasabbnak mutatkozik ettől a szemponttól függetlenül külön rendelkezést alkotni a szerzői jogi javaslat körében, s ezzel módot nyújtani a javaslat szabályainak alkalmazására annyiban, amennyiben ez a szóbanlévő oltalom természetével megfér. Ezzel egyuttal megmaradna az összhang a hatályos jog álláspontjával is. Egyéb-

ként az ily oltalom magánjogi téren sokban egyezik a tisztességtelen versenyről szóló 1923: V. törvénycikk magánjogi rendelkezéseivel. Ami pedig a büntetőjogi szempontot illeti, a szóbanlévő szabályozás azzal az előnnyel is járna, hogy nem kellene külön büntetendő tényálladékokat alkotni.

A szerzői jog alkalmazásának tárgyi határait világítaná meg egy olyan rendelkezés is, mely a szabadalmi jog szabályait egészítené ki azzal, hogy a *szabadalmi leírások* a szabadalom megadásáig, amennyiben pedig a szabadalmat nem adták meg, a bejelentésnek az erre rendelt hivatalos lapban közzétételétől számított öt évig ugyanolyan szerzői jogi oltalomban részesülnek, mint a nyelvi alkotások.

Meg kellene határozni a nyilvánosságra hozatal *napját*, melynek az alkotandó törvény rendelkezéseinek alkalmazása szempontjából több irányban nagy jelentősége volna. Ilyenül azt a napot kellene tekinteni, melyen az alkotást először tették a szerzőnek vagy más erre jogosultnak beleegyezésével, jelleget meg megfelelő módon a nyilvánosság számára hozzáférhetővé.

A *címoltalom* tekintetében lényegileg fennmaradna a tisztességtelen versenyről rendelkező idevágó szabály, azonban kifejezetten ki kellene mondani, hogy az 1923: V. t.-c. 12. §-ának helyébe lépő rendelkezés nem alkalmazható akkor, ha a cím vagy elnevezés egymagában is szerzői jogi oltalomban részesül.

A *kiadói ügyletről* rendelkező szabályokat összhangba kellene hozni azzal a kimondandó elvi szabállyal, mely szerint a szerző maga határozza meg, hogy létrehozza-e alkotását. Az összhangot az létesítené, ha hatályon kívül helyeztetnék az 1875: XXXVII. törvénycikkbe foglalt kereskedelmi törvény 516. §-ának 2. bekezdésében foglalt az a szabály, hogy a szerzőtől a kiadónak ígért munka szolgáltatására irányuló kötelezettség teljesítését is követelni lehet. E helyett azt kellene kimondani, hogy olyankor, ha a szerző a köteletségének saját hibájából nem felel meg, a kiadó csupán a nemteljesítés miatt követelhet kártérítést vagy a szerződéstől elállhat, mintha azt meg sem kötötték volna.

Kötelességévé kellene tenni a kiadónak, hogy az előállított példányok számát tüntesse fel abban a kimutatásban, melyet a kiadó évnegyedenként köteles kiadványairól készíteni

a múzeum-, könyvtár- és levéltárügy némely kérdéseinek rendezéséről szóló 1929: XI. t.-c. 36. §-a értelmében. A most idézett §-t pedig avégből, hogy a szerző vagy más erre jogosult ellenőrizhesse, megfelel-e a példányszám a kiadói ügyletnek; azzal a rendelkezéssel kellene kiegészíteni, hogy az ilyen kimutatásokat megtekintheti bárki, ha erre vonatkozó érdekét valószínűvé teszi.

A *külföldi vonatkozások* tekintetében a hatályos jognak azt a szabályát, hogy magyar állampolgár művére a magyar szerzői jog szabályai akkor is kiterjednek, ha a mű először külföldön jelent meg vagy tétetett közzé, azzal a magyarázó rendelkezéssel egészíteném ki, hogy elegendő, ha több szerzőtárs közül csak egyik magyar állampolgár. Annyiban is el kellene térni az 1921: LIV. t.-c. 78. §-ának 2. bekezdésében foglalt attól a rendelkezéstől, hogy külföldi műve a magyar szerzői jog oltalmában rendszerint csak akkor részesül, ha a mű először Magyarországon jelent meg: hogy ezt a szabályt csak a nem magyar nyelvű alkotásokra kellene korlátoznia, emellett pedig azt a kiegészítő rendelkezést fenném, hogy elegendő, ha csupán a fordítás jelent meg először Magyarországon, továbbá, hogy külföldinek alkotása akkor is a magyar szerzői jog oltalmában részesül, ha az az állam, melynek a szerző polgára, magyar szerzőnek először Magyarországon megjelent alkotását ugyanolyan oltalomban részesíti, mint a javaslat. Új lenne az a magyarázati szabály is, hogy az oly alkotást, mely a magyarországi megjelenéssel egyidőben külföldön is megjelent, a javaslat alkalmazása szempontjából úgy kell tekinteni, mintha csupán Magyarországon jelent volna meg.

A római egyezmény 6. cikke 2. bekezdésének felelne meg az a további rendelkezés, mely szerint a minisztérium — megfontolással — rendelettel korlátozhatja az irodalmi és művészeti jogok védelmére alakult berni Unióhoz nem tartozó ország kötelékébe tartozó oly szerzők alkotásainak védelmét, akik ily alkotásuk első megjelenésekor nem laktak valóságban az említett Unió egyik országában sem, ha az az ország, amelynek kötelékébe tartoznak, nem védi kielégítően oly szerző művét, aki az említett Unió valamelyik országába tartozik.

Kifejezetten rendelkezni kellene abban a tekintetben, mennyiben lehet külföldi javára alkalmazni a szerző részese-

dési jogáról szóló rendelkezéseket. Ebben a tekintetben az a helyes álláspont, hogy abban az esetben, ha nemzetközi szerződés másképp nem rendelkezik, külföldi javára a szerző részesedési jogáról szóló rendelkezések csak annyiban nyernek alkalmazást, amennyiben az az állam, melynek a szerző polgára, magyar szerző javára a részesedési jogról rendelkező szabályokat alkalmazni rendeli.

Ki kellene mondani azt is, hogy az előadó művész beleegyezési jogáról rendelkező szabályokat oly állam tekintetében, mely magyar állampolgároknak ily oltalmat nem nyújt, a minisztérium rendelettel korlátozhatja.

Az átmeneti rendelkezések közt ki kellene mondani, hogy az, akire a szerző vagyoni érdekű jogának gyakorlását a javaslat hatálybalépése előtt átruházta, nem gyakorolhat oly jogot, mely e törvény hatálybalépése előtt a szerzőt nem illette meg vagy nem volt szokásos.

BUZA LÁSZLÓ

A FELKELŐK NEMZETKÖZI JOGI HELYZETE

ÉS A

SPANYOL POLGÁRHÁBORÚBA VALÓ „BENEMAVATKOZÁS”

1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 26

Journal of Management Education 30(6)p. 789-804
© The Author(s) 2006. Reprints and permissions:
<http://www.sagepub.com/journalsPermissions.nav>

[illegible]

I. A felkelők hadviselő félként elismerése a közönséges nemzetközi jog szerint: 1. Az elismerés feltételei és jogkövetkezményei. 2. A benemavatkozás elve és a polgárháború.

II. A spanyol háborúba való „benemavatkozás” különleges nemzetközi jogszabályai: 1. A „benemavatkozás” fogalma és helyzete a nemzetközi jog rendszerében. 2. A Benemavatkozási Bizottság. 3. A helyszíni ellenőrzés nemzetközi jogi rendszere. 4. Támadások a tengeren. A helyszíni ellenőrzés rendszerének bukása. 5. A nyoni-egyezmény. Nemzetközi rendészet a Földközi tengeren. 6. Az idegen önkéntesek ügye. 7. A spanyol ügy a Nemzetek Szövetsége előtt. 8. A „benemavatkozás” rendszerének nemzetközi jogi jelentősége.

I.

1. A spanyol polgárháború nem háború a szó nemzetközi jogi értelmében. Ez azt jelenti, hogy ezzel a háborúval kapcsolatban nem nyernek alkalmazást a nemzetközi jognak háborút szabályozó rendelkezései. A háború nemzetközi jogi állapot, melyből egyrészt a hadviselő felek egymás közötti viszonyában fakadnak jogok és köteleességek, másrészt jogok és köteleességek állanak elő a hadviselő felek s a háborúban részt nem vevő ú. n. semleges államok között is.

Háborút a nemzetközi jog értelmében csak *államok* viselhetnek egymással. Az a fegyveres küzdelem, mely nem államok közt folyik, nem nemzetközi jogi értelemben vett háború. Viszont az államok egymás közötti fegyveres küzdelme mindig az.

Elvileg nem háború tehát az ú. n. polgárháború, mely az államhatalom s az ellene fegyvert fogott felkelő párt közt folyik. Bizonyos feltételek mellett azonban a felkelő párt is elismerhető hadviselő fél gyanánt. Ezek a feltételek a következők: Szükséges 1. hogy a felkelők az államterület egy részét

hatalmukban tartsák, 2. hogy ezen a területen szervezett kormány gyakoroljon államhatalmat s 3. hogy a fegyveres küzdelmet olyan szervezett csapatok folytassák, amelyek katonai fegyelem alatt állnak s a háború szokásaihoz és törvényeihez alkalmazkodnak.¹

Ezek mellett a feltételek mellett a felkelők elismerhetők hadviselő fél gyanánt, de nem szükségképen ismerendők el. Hadviselő félként való elismerésre a feltételek fennforgása esetén sincs nemzetközi jogi igényük.² Az elismerés kérdésében mindenik állam önmaga határoz; az, mint minden nemzetközi jogi elismerés az egyes államok egyéni aktusa.

Kérdés, hogy ha maga az érdekelt kormány nem ismeri el a felkelőket hadviselő fél gyanánt, harmadik államok elismerhetik-e? Az a Szabályzat, melyet az Institut de Droit International idevonatkozólag 1900-ban elfogadott,³ azon az állásponton látszik lenni, hogy annak a kormánynak az elismerése előtt, mely ellen a felkelés irányul, harmadik államok nem ismerhetik el a felkelőket hadviselő fél gyanánt. Ez a megoldás azonban nem megnyugtató. A felkelés az érdekelt állam büntetőjoga értelmében büntetendő cselekmény, résztvevői büntettek, kikkel szemben az államhatalom — amennyiben erre tényleg képes — büntetéseket alkalmaz. A fogságba esett felkelők e szerint nem hadifoglyok, kikkel szemben a nemzetközi jog megfelelő szabályai alkalmazandók, hanem büntettek, kikkel az államhatalom, mint ilyenekkel bánik el. A hadviselő félként való elismerés az érdekelt kormány részéről a felkelés deliktum-jellegét megszünteti. Az érdekelt kormány a felkelőkkel folytatott küzdelemben az állam jogrendje által nyújtott eszközöket is igyekszik helyzetének erősítésére minél teljesebben kihasználni, épen ezért rendszerint nem adja meg

¹ Lásd azt a Szabályzatot, melyet az Institut de Droit International 1900-ban, Neuchâtelben állapított meg harmadik államok jogairól és kötelességeiről a felkelő mozgalmakkal szemben. *Annuaire t. XVIII.* 227. és k. l.

² *Vernon A. O'Rourke* (Recognition of belligerency and the spanish war. — *The American Journal of International Law*. Vol. 31. 1937. 398—413. l.) gondosan egybegyűjtve az ilyen irányú nyilatkozatokat, az ellenkező állásponton látszik lenni.

³ V. ö. fent — l. jegyzet.

a felkelőknek a hadviselő fél jogi minőségét, mert nem hajlandó a felkelés büntetőjogi üldözhetőségéről lemondani s a felkelőket önmagával egyenrangú félként ismerni el. Az érdekelt kormánynak ez az álláspontja azonban az eseményeknek esetleg egészen helytelen jogi értékelése és minősítése, épen ezért harmadik államra nem lehet kötelező.

Míg az elismerésnek az érdekelt állam részéről való megtagadása nem zárja ki harmadik államokra nézve annak lehetőségét, hogy a felkelőket elismerjék hadviselő fél gyanánt, addig az érdekelt állam részéről történt elismerésnek harmadik államokra is kiható nemzetközi jogi jelentősége van.

Ez az elismerés a kormány és a felkelők egymás közti viszonyában az államon belüli büntetőjog helyett a nemzetközi jogot teszi szabályozóvá. Egymás közti érintkezésükben a nemzetközi harcjug rendelkezései fognak érvényesülni, a háború nemzetközi jogi állapota áll elő, mely — mint minden háború — fontos kihatással van harmadik államokra is. A háborúindítás egyoldalú aktusával az illető állam az összes többi államokra nézve az ő hozzájárulásuk nélkül olyan jogi helyzetet teremt, melyből különös jogok és kötelezettségek fakadnak. Ez a helyzet nem csak a másik hadviselő félre, de az összes többi államokra vonatkozólag is. A háborúindítással rájuk a semlegesség jogi állapota áll elő. Ezt az állapotot csak a háborúba való beavatkozással háríthatják el vagyis szükségképen vagy hadviselőnek vagy semlegesnek kell lenniök.

Ez a helyzet akkor is, ha a kormány a felkelőket hadviselő félként ismeri el. Ez az elismerés is a háború nemzetközi jogi állapotát idézi elő s úgy a kormány, mint a felkelők harmadik államokkal szemben megnyerik azokat a jogokat, melyek a nemzetközi jog értelmében a hadviselőket a semleges államokkal szemben megilletik.⁴

---

⁴ V. ö. *Sandiford*: Les guerres civiles et le droit maritime international. Revue Intern. Francaise du Droit des Gens. Tome IV. 1937. 21. és k. l. *Vernon A. O'Rourke* i. m. 402. lap. Az Institut de Droit International 1900-ban tartott ülésén elfogadott elvek szerint a harmadik állam nincs kötelezve a felkelők hadviselő félként való elismerésére tisztán azért, mert az a kormány, melynek területén a polgárháború kitört, ezt az elismerést megadta (Annuaire. Vol. XVIII. 227—229. lap.). A háború-viselés azonban szükségképen kihatással van harmadik államokra is. Gondoljunk csak

Harmadik államok állásfoglalása azonban a hadviselő félként való elismerés kérdésében egymástól teljesen független. Az egyik állam részéről történt elismerés a másikat nem köti.

Az elismerés — mint minden nemzetközi jogi elismerés — tényleges állapotok konstatálása s ehhez a tényleges állapothoz kapcsolódó jogi helyzet elismerése.

Az elismerés sohasem jogi értékelése azoknak az eseményeknek, melyek a fennálló helyzetet előidézték. Sohasem arra vonatkozik, hogy a kérdéses helyzet jogszerűen vagy jogellenesen jött-e létre, az elismerés mindég ténykérdést és sohasem jogkérdést dönt el. Az ú. n. *de jure* és *de facto* elismerés közt sem az a különbség, mintha ez előbbi jogkérdést döntene el, az utóbbi pedig nem. Mindkét esetben bizonyos nemzetközi jogi hatáskörnek, illetőleg annak eldöntéséről van szó, hogy az illető állam nevében ki van jogosítva és milyen keretek közt az állam nemzetközi jogainak gyakorlására és kötelezve nemzetközi jogi kötelességeinek teljesítésére. A különbség csak az, hogy a *de facto* elismerés szemben a *de jure* elismeréssel, egyrészt ideiglenes és nem végleges, másrészt korlátozott, t. i. nem biztosít nemzetközi jogi hatáskört mindazoknak az ügyeknek intézésére, melyekre a *de jure* is elismert kormány jogosítva van. A *de facto* kormánnyal az elismerő idegen állam csak a halasztást nem tűrő ügyek elintézése céljából tart fenn nemzetközi jogi érintkezést.⁵

Az elismerés, akár új állam, akár új kormány elismeréséről, akár a felkelőknek hadviselő félként való elismeréséről van szó, mindég nemzetközi jogi hatáskör elismerése. Nemzetközi jogi hatáskörrel pedig csak az rendelkezhetik, aki az an-

---

a nyílttengeren folyó hadi operációkra, a tengeri zsákmányjogra stb. Ha az idegen államok a polgárháborúnak rájuk gyakorolt kihatásaival szemben nem a semleges állam nemzetközi jogi helyzetét foglalják el, magatartásuk a polgárháborúba való beavatkozás lesz. Így szükségképen vagy be kell avatkozniuk a polgárháborúba vagy semlegeseknek kell lenniök.

⁵ V. ö. Scelle: *Théorie et pratique de la fonction exécutive en droit international*. Académie de Droit Intern. Recueil des Cours. 1936. Tome 55., 92. és k. l. különösen 112. és k. l. és *Balladore Pallieri*; *Quelques aspects juridiques de la non-intervention en Espagne*. (Revue de droit international et de législation comparée. III.-e Série Tome XVIII. 1937. 285—309. lap) 302. és k. l.

nak gyakorlásához szükséges tényleges hatalom birtokában van. Harmadik állam épen ezért minden elismerésnél kénytelen a tényleges állapotot venni alapul. A tényleges helyzet szükségképen — bár nem ipso jure — von maga után bizonyos jogi helyzetet. Harmadik államok tartósan nem zárkozhatnak el saját érdekeik veszélyeztetése nélkül a tényleges helyzetből folyó jogi állapot elismerése elől.

Ha ragaszkodnak annak az államnak vagy annak a kormánynak nemzetközi jogi hatásköréhez egy bizonyos területen, mely ott a tényleges hatalmat elveszítette, ezzel önmaguk teszik lehetetlenné saját nemzetközi érdekeik biztosítását. Nagy kérdés, hogy ilyenkor az elismerés megtagadása az el nem ismerő vagy az el nem ismert félnek okoz-e több hátrányt.⁶ A tényleges helyzetnek megfelelő jogi helyzet el nem ismerése csak ideiglenes lehet s eszköz gyanánt alkalmazható a tényleges helyzet megváltoztatására. Ha ez nem bizonyul keresztülvihetőnek, az elismerésnek előbb-utóbb szükségképen be kell következnie. Az ú. n. Stimson-elv⁷ s a Nemzetek Szövetsége Közgyűlésének ehhez kapcsolódó 1932 március 11-i határozata, mely szerint a Nemzetek Szövetségének tagjai nem ismerhetnek el semmiféle helyzetet, szerződést vagy megállapodást, mely az Egyezségokmánnyal és a Kellogg-szerződéssel ellentétes eszközök alkalmazása útján jött létre, szintén a tényleges helyzet megszilárdulását akarja megakadályozni, hogy ez által érvényt szerezzen a háború tilalmára vonatkozó nemzetközi jogi rendelkezéseknek. A pusztá el nem ismerés azonban — mint az események mutatják — ebben a vonatkozásban sem tudja a célzott eredményt biztosítani. Ehhez magának a tényleges helyzetnek megváltoztatására volna szükség, a nem-

⁶ *Arnold D. McNair*: The Stimson Doctrine of non-recognition. (The British Year Book of International Law. 1933. 65—74. l.) 73. lap.

⁷ Stimson, az E. Á. államtitkára 1932 január 7-én a kínai és a japán kormányhoz egyidejűleg intézett jegyzékében állította fel ezt az elvet, melynek lényege az, hogy az E. Á. nem fog elismerni semmiféle nemzetközi szerződést vagy megállapodást, mely az E. Á. nemzetközi jogait vagy nemzetközi jogilag védett érdekeit sérti s nem fog elismerni semmi olyan helyzetet, szerződést vagy megállapodást, mely a Nemzetek Szövetségéről szóló Egyezményokmány és a Kellogg-szerződés rendelkezései értelmében jogellenes eszközök alkalmazásával jött létre. V. ö. McNair i. m. 63. lap s az ott közölt irodalom.

zetközi hatalom fegyveres közbelépésére; az el nem ismerésében rejlő tiltakozás önmagában nem elég.

A hadviselő félként való elismerés is a tényleges helyzetnek s ehhez a tényleges helyzethez fűződő nemzetközi jogi hatáskörnek elismerése.

Azok a feltételek, melyeknek fennforgása a felkelők hadviselő félként való elismeréséhez megkívántatik, szintén egy tényleges helyzetet határoznak meg, azt t. i., hogy az illető állam területén két kizárólagos uralmat igénylő hatalom áll egymással szemben s így a közöttük folyó küzdelem jogi értékelésére többé nem az államon belüli büntetőjog, hanem a nemzetközi jog hivatott.

A hadviselő félként való elismerés annak elismerése, hogy a felek közt tényleg háború folyik. A háború tényleges állapotából szükségképpen következik a felkelők által alakított kormánynak de facto elismerése is,⁸ mert a háborúhoz szükségképpen két, imperiummal rendelkező fél kell. Ez az elismerés azonban, mint de facto elismerés szükségképpen ideiglenes és korlátozott. Az elismerés tényével még nincs adva az a kör, melyben a harmadik állam a felkelők kormányának nemzetközi hatáskörét elismeri. A háború viselésére irányuló hatásköre minden esetre megvan, de hogy ezen túlmenőleg mennyiben veszik fel vele a nemzetközi érintkezést, az a harmadik államok elhatározásától függ.

A hadviselő félként való elismerés kérdésénél tehát harmadik államoknak azt a ténykérdést kell vizsgálniuk, hogy 1. a felkelők birtokában vannak-e az államterület egy részén a tényleges hatalomnak s 2. hogy a törvényes kormánnyal tényleg háborúban állanak-e. Harmadik államok állásfoglalása azonban ennek a tényleges állapotnak nem bírói megállapítása. Állásfoglalásukat politikai szempontok is befolyásolják; mennyiben kívánják az elismeréssel erősíteni vagy gyengíteni a polgárháborúban szemben álló felek helyzetét s hogy a hadviselő félként való elismerés saját érdekeik biztosítása szempontjából mennyiben előnyös és kívánatos.

A hadviselő félként való elismerés minden esetre erő-

⁸ V. ö. H. A. Smith: Some problems of the spanish civil war (The British Year Book of International Law. 1937. 17—31. l.), 18—19. lap.

síti a felkelők helyzetét. Maga az érdekelt kormány épen ezért rendszerint elzárkózik az elismeréstől, mely az ő helyzetét feltétlenül hátrányosan befolyásolja, bár az elismerés, mint hadviselő félnek neki is biztosít olyan jogokat, melyeket az elismerése nélkül nem gyakorolhatna. Ilyen jog pl. a felkelők birtokában lévő kikötők blokád alá helyezése.

Harmadik államok a felkelők hadviselő félként való elismerésével megszerzik azokat a jogokat, melyek háborúban a semleges államokat megilletik s ettől függetlenül a felkelő kormánnyal szemben érvényesíthetik azokat a jogokat is, melyeket a felkelők által elfoglalt területen a törvényes kormánnyal szemben érvényesíteni már nem tudnának.⁹ Ezzel szemben viszont kötelezve vannak a semleges államok nemzetközi jogi kötelezettségeiknek teljesítésére s a de facto kormánnyal szemben a háborútól független további kötelezettségek is terhelik őket.

Ezeknek a jogoknak és köteleességeknek egybevetése dönti el harmadik államokra nézve a kérdést, hogy az elismerés jogi helyzetüket előnyösen vagy hátrányosan változtatja-e meg. Az eredmény az egyes idegen államokra nézve természetesen más és más lehet, amiből szükségképen következik az idegen államok állásfoglalásának különbözősége is. De különböző lesz az állásfoglalás a szerint is — és rendszerint épen ez a döntő — hogy az idegen állam saját érdekei szempontjából kívánja-e erősíteni a felkelők helyzetét vagy sem?

A hadviselő félként való elismerés megtörténhetik kifejezetten és hallgatólagosan. Az előbbire is van példa, különösen abban a formában, hogy a harmadik állam kifejezetten semlegesnek jelenti ki magát a polgárháborúval szemben, — ez egyszersmind a hadviselőfélként való kifejezett elismerést is deklarálja —, az esetek túlnyomó nagy részében azonban az

---

⁹ A hadviselőnek elismert felkelők a tényleges hatalmuk alatt álló területen nemzetközi jogilag kötelezve vannak a rend fenntartására s az ebből folyó nemzetközi kötelezettségek teljesítésére. Az anarchia — a hatalommal tényleg rendelkező kormány hiánya — nem csak az államként, hanem a hadviselő félként való elismerés lehetőségét is kizárja. V. ö. *Thomas Baty*: Can an anarchy be a state? *The American Journal of Intern. Law*. Volume 28. 1934. 444—455. 1.

elismerés hallgatólagosan, concludens cselekmények által történik.¹⁰

Ilyen hallgatólagos elismerés, ha az érdekelt kormány, mely ellen a felkelés irányul, a felkelőkkel vagy harmadik államokkal szemben olyan jogokat gyakorol, melyek a nemzetközi jog értelmében csak háborúban illetik meg a hadviselő feleket. Pl. blokád alá helyezi a felkelők birtokában lévő kikötőt, idegen hajókkal szemben a zsákmányolás jogát gyakorolja s ezzel összefüggésben zsákmánybírótságot helyez működésbe stb. Harmadik államok részéről hallgatólagos elismerés, ha alkalmazkodnak azokhoz a rendelkezésekhez, melyeket a nemzetközi jog a semleges államokra nézve előír.

Az 1861—65.-i amerikai polgárháborúban a washingtoni kormány hallgatólagosan ismerte el a déli államokat hadviselő félként az által, hogy az idegen tengeri hatalmakhoz intézett jegyzékében bejelentette a déli államok tengeri kikötőinek blokád alá helyezését (1861 április 19. és 27-én).

A hallgatólagos elismerés egy concludens tényből is megállapítható, de rendszerint az aktusok bizonyos sorozata alapján történik, melyek az illető állam elhatározását világosan kifejezésre juttatják.

Ha az érdekelt kormány tisztán humanitárius szempontból alkalmaz olyan rendszabályokat a felkelőkkel szemben, melyeket a nemzetközi harcjug mint kötelező magatartást a hadviselő felekre ír elő, ez még nem jelent önmagában hadviselő félként való elismerést, akkor sem, ha ezeknek a rendszabályoknak kölcsönös alkalmazására nézve a szemben álló felek megegyezést is létesítenek.

Az érdekelt kormány részéről a concludens tényekre alapított hallgatólagos elismerés kérdése azon fordul meg, hogy a küzdelem során rendészeti szabályokat alkalmaz-e a felkelőkkel szemben vagy olyan eszközöket használ és olyan módon jár el, hogy eljárása a nemzetközi jog szerinti hadviselés-ként minősül.

A felkelőknek hadviselő félként való elismerése mindig a konkrét eset speciális viszonyai szerint alakul. Így pl. a lengyeleket nem ismerték el hadviselő fél gyanánt sem az 1830.-i.

¹⁰ V. ö. *Sandiford*: i. m. 26—28. lap.

sem az 1863.-i szabadságharc alkalmával. Sem Poroszország, sem Ausztria nem tanúsította velük szemben azt a magatartást, melyre a semleges államok hadviselő féllel szemben kötelezve vannak. Ugyanígy járt el Oroszország 1849-ben a magyar szabadságharccal szemben. A latin amerikai államok gyakori polgárháborúiban rendszerint szintén nem ismerik el a felkelőket hadviselő fél gyanánt.

Ezzel szemben elismerték hadviselő félként 1776-ban az északamerikai felkelőket Angliával, a XIX. század első évtizedében a délamerikai államok felkelőit Spanyolországgal szemben. Az 1861—65-i északamerikai polgárháborúban a déli államok felkelői szintén hadviselőként kezeltettek s ugyanez történt 1825-ben a görög szabadságharc alkalmával.¹¹

A hadviselő félként való elismerés harmadik államok részéről egyszersmind semlegességi nyilatkozat is. A kettő szükegképpen együtt jár. Amint nincs hadviselő félként való „puszta elismerés” a nélkül, hogy a felkelők a hatalmukban lévő terület de facto kormányaként el ne ismertetnének, épen úgy nincs olyan elismerés sem, mely egyszersmind semlegességi nyilatkozatot is ne jelentene.

2. Ha az érdekelt kormány a felkelőket elismeri hadviselő fél gyanánt, ez az elismerés harmadik államokra nézve azzal a jogi következménnyel jár, hogy a hadviselő felekkel szemben — ha csak a háborúba önként nem avatkoznak be — semleges államokká lesznek a semleges államok nemzetközi jogai-val és kötelességeivel. A nemzetközi jog ezen túlmenőleg semminemű kötelezettséget nem statuál rájuk nézve, így különösen nem kötelezi őket arra, hogy a polgárháborút megakadályozzák.

A világháború utáni nemzetközi jog, mint ismeretes, megszüntette az államok korlátlan jus bellijét s a háború lehetőség szerint való kiküszöbölésére törekszik. A nemzetközi jognak ez a háború elleni küzdelme azonban a polgárháborúra nem terjed ki. Az Egyezségokmány 10. cikkében a Szövetség tagjai csak arra vállalnak kötelezettséget, hogy a többi tagok területi épségét és politikai függetlenségét a külső támadásokkal szemben megóvják. A belső támadásokkal szemben való védelemre kötelezve nincsenek. A 11. cikk, mely a háborút s a

¹¹ *Balladore Pallieri*: i. m. 286. lap.

háborúval való fenyegetést a Szövetséget a maga egészében érdeklő ügynek jelenti ki, s ezzel minden háborút nemzetközi közügynek nyilvánít, szintén csak az államok egymás közti háborúira vonatkozik. A 12., 15., 16. és 17. cikkeknek a háborúval kapcsolatos rendelkezései kifejezetten szintén csak arra az esetre szólnak, ha a „Szövetség tagjai“, illetőleg ha „két állam“ közt merül fel a vitás eset.

Scelle különös ellenmondásnak tartja, hogy a nemzetközi jog a kormányok egymás közötti viszonyában eltiltja a kormányzati és területi hatáskörnek erőszakkal való kisajátítását, belső vonatkozásban viszont megengedi azt. Az egyik oldalon kihangsúlyozza a hatalom legitim-voltának elvét, a másik oldalon viszont megtagadja s a tényleges hatalmat teszi a nemzetközi jog által is elismert jogi hatalom forrásává. Az államok egymás közötti viszonyában a háborút jogalkotó tényezőnek nem ismeri el, az államon belül, a politikai pártok közt viszont elismeri a háborút illetékesnek a felmerült kérdések megoldására.¹²

Ez az álláspont nézetem szerint téves. Téves azt állítani, hogy a nemzetközi jog az államon belül megengedi az erőszak és a háború alkalmazását. Csak nem tiltja el azt és pedig nem tiltja el azért, mert az egész kérdést nem vonja szabályozása körébe.

A nemzetközi jog közismerten az állami szuverénitás elvén épül fel. Ez az elv befelé való vonatkozásában azt jelenti, hogy a nemzetközi jog korlátai közt mindenik állam maga állapítja meg az imperium gyakorlásának mikéntjét, idegen államok ebbe nem avatkozhatnak be, sem egyenként, sem bizonyos nemzetközi szervezeteik pl. a Nemzetek Szövetsége útján. Az államon belül az erőszak és a fegyverek alkalmazását nem a nemzetközi jog, hanem az illető állam belső joga tiltja el. Téves úgy látni a helyzetet, hogy a jog ebben a vonatkozásban kevesebbet követel az államon belül, mint az államok között. A dolog éppen fordítva áll. Az államon belüli jog sokkal

¹² *Scelle*: i. m. 117—118. lap, u. ö.: A propos de la non-intervention dans les affaires d'Espagne. The New Commonwealth Quarterly. Vol II. No. 4. 1937. 401. és k. l. és Die Nichteinmischung im spanischen Bürgerkrieg. (Völkerbund und Völkerrecht. 4. Jahrgang 1937. 69—74. lap), 72—73. lap.

határozottabb az erőszak eltiltása tekintetében, mint a nemzetközi jog s tilalmának sokkal inkább tud érvényt is szerezni.

A nemzetközi jog nem biztosítja az államonbelüli jogszabályok betartását s nem látja el ezeket a szabályokat az állami jog által megállapított szankciók mellett még külön nemzetközi jogi szankciókkal is.

Az állami szuverénitás elvéből következik, hogy a nemzetközi jog közönyös az egyes államok alkotmányjogi berendezkedésével szemben. A nemzetközi jog szempontjából indifferens, hogy az egyes államokban abszolút monarcha gyakorolja-e az államhatalmat, a modern demokrácia elvei érvényesülnek-e vagy diktatúra uralkodik. Épen így közönyös a nemzetközi jog az alkotmány megváltoztatásával szemben is. Nem törődik azzal sem, hogy az alkotmány megváltoztatása legitim úton történik-e, t. i. a hatályban lévő alkotmányjogi szabályok betartásával vagy erőszakosan, forradalom vagy államcsíny útján. A nemzetközi jog szempontjából egyedül az lényeges, hogy az állam területén szervezett imperium gyakoroltassék, ne legyen ott anarchia, melyet a nemzetközi jog államként nem ismerhet el.¹³

A nemzetközi jog azt ismeri el az állam nemzetközi képviselőjére jogosítottnak, aki az államterületen a tényleges hatalom birtokában van s azt, hogy valaki a tényleges hatalom birtokába jusson, sem meg nem akadályozza, sem elő nem mozdítja. A nemzetközi jog ebben a vonatkozásban a nemzet önrendelkezési jogának elvén áll. Ha a legitim hatalmat megvédené az ellene irányuló forradalmi törekvésekkel szemben, esetleg a viszonyoknak s a nemzet érdekeinek inkább megfelelő alkotmány kialakulását hiúsítaná meg s olyan államhatalmi szervezetet tartana érvényben, melyet a nemzet már nem tart helyesnek, de amelyet e szervezet jogi előírásainak megfelelően hatályon kívül helyezni nem tud. Minden nemzetnek önmagának kell a nemzetben rejlő erők segítségével — idegen erők közbelépése nélkül — kialakítani államformáját. A nemzetközi jog a nemzetben rejlő erők szabad játékát engedi meg,

---

¹³ V. ö. *Th. Baty*: i. m. *The American Journal of International Law*. Volume 28. 1934. 444. és k. l.

tekintet nélkül arra, hogy az erőknek ez a játéka az alkotmányjog szabályai szerint folyik-e le vagy sem.

Felmerülhet a kérdés, nem kellene-e a nemzetközi jognak a nemzet szabad akaratának erőszak nélküli érvényesülését biztosítani: a polgárháború helyébe kötelező népszavazást tenni s a népszavazás eredményétől tenni függővé, hogy melyik politikai párt vagy melyik társadalmi osztály kezébe legyen s minő szervezettel rendelkezék az államhatalom? Ez a megoldás kétségtől tetszetősnek látszik. A nemzet önrendelkezési jogának elvét juttatná érvényre s e mellett a fegyveres küzdelem kizárásával a többségi akarat érvényesülését biztosítaná.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy az alkotmányreformnak népszavazással való eldöntése a modern demokrácia államjogi felfogását kényszerítené rá az érdekelt nemzetre s így összeütközésbe jönne az állami szuverénitás tételével, melynél fogva az állam szabadon állapítja meg államhatalmi szervezetét. Ez a beavatkozás azt jelentené, hogy a nemzetközi jog értelmében a modern demokráciák alapját képező népszuverénitási elvnek kell mindenik állam alkotmányjogában érvényre jutni, már pedig a nemzetközi jog nem írhatja kötelezően elő az egyes államok alkotmányjogának alapelveit. A modern diktatúrák nyílt szembehelyezkedést jelentenek a demokrácia elvével s lehetne-e épen ma, a diktatúrák korában komolyan gondolni arra, hogy a nemzetközi jog csak olyan alkotmányreformot engedélyezzen, melyet a népszavazás demokratikus intézménye szankcionált.

E mellett a népszavazás részletes jogi szabályozást igényel: kiknek van szavazati joga, hogyan készül el a szavazók jegyzéke, hogyan folyik le a szavazás, ki állapítja meg annak eredményét, ki dönt egyes szavazatok érvényessége kérdésében? stb. Ezeknek a kérdéseknek mikénti szabályozása befolyásolhatja magának a szavazásnak eredményét is. Így nem közönyös, hogy ki végzi ezt a szabályozást. Ha a nemzetközi jog rendezné ezeket a kérdéseket, nem jelentene-e a rendezés további beavatkozást az illető állam belső ügyeibe. Viszont lehet-e gondolni arra, hogy a szemben álló felek meg tudnak egyezni ezekben a kérdésekben egymással s különösen, hogy a népszavazást le tudják folytatni nemzetközi közreműködés nélkül úgy, hogy annak eredményét mindkét fél el is fogadja.

Az alkotmányreform az illető állam belügye. Az állam belügyeibe pedig idegen államok a nemzetközi jog értelmében nem avatkozhatnak be.

Vannak esetek, midőn a nemzetközi jog az interventio általános tilalma dacára a beavatkozást megengedi. Mi a helyzet ebben a vonatkozásban a forradalom, illetőleg a polgárháború esetében?

A nemzetközi jog szerint megengedett a beavatkozás 1. ha nemzetközi szerződés erre az idegen államnak jogot ad, 2. ha az érdekelt állam maga kéri a beavatkozást s végül 3. ha az idegen állam vitális érdekei a beavatkozást szükségessé teszik vagyis ha a nemzetközi jogi végszükség esete forog fenn.

Nemzetközi szerződés jogot adhat idegen államnak a polgárháborúba való beavatkozásra is. Így pl. az 1830 február 3.-iki londoni jegyzőkönyv Görögország monarchikus államformáját az aláíró államok (Franciaország, Nagybritannia és Oroszország) garanciája alá helyezte.¹⁴ E jegyzőkönyv értelmében a megnevezett államok nem csak jogosítva, de kötelezve is voltak olyan forradalmi mozgalmat megakadályozni, mely Görögország monarchikus államformájának megváltoztatását célozta volna.

A nemzetközi jogi végszükség is jogot adhat a polgárháborúba való beavatkozásba. A végszükség fogalmi alkatelei nincsenek a tételes nemzetközi jogban olyan szabatosan megállapítva, mint a büntetőjogban, de az kétségtelen, hogy a végszükség a nemzetközi jogban is kizárja a cselekmény jogtalanságát. Kétségtelen az is, hogy a végszükség esete a nemzetközi jogban még könnyebben áll be, mint az államon belüli jogban, mert a nemzetközi jog kevésbé biztosítja a jogos érdekek közhatalommal való megvédését, mint az államon belüli jog s így gyakrabban fordul elő, hogy a veszély, mely az állam vitális érdekeit fenyegeti, másként, mint egy különben jogellenes magatartással nem hárítható el.¹⁵

¹⁴ Lásd e jegyzőkönyvet Fleischmann: *Völkerrechtsquellen*. Halle a. S. 1905. 33—34. lap.

¹⁵ A nemzetközi jogi irodalomban sokan szerepeltetik a *droit de conservation*-t, mint az államok alapjogát. E szerint az államnak joga van megtenni mindazt, ami fennmaradása érdekében szükséges. Ez a *droit de conservation*, melyet mint állami „alapjogot” megindokolni nem

A szomszédos állam területén jelentkező forradalmi mozgalmak teremthetnek olyan helyzetet, mely a végszükség címén az idegen állam beavatkozását indokolttá teszi. Különösen ez a helyzet, mikor a forradalom sikere olyan politikai törekvések diadalát jelentené, melyek egyenesen az illető idegen állam ellen irányulnak.

Közel áll a végszükség címén való beavatkozáshoz az interventionak az az esete, melyre az Egyezségokmány 11. cikkének 2. pontja jogosítja fel a Nemzetek Szövetségét. E pont értelmében „a Szövetség minden egyes tagjának jogában áll a Közgyűlés vagy a Tanács figyelmét barátságos módon felhívni a nemzetközi viszonyokat érintő minden olyan körülményre, mely azzal fenyeget, hogy megzavarja a békét vagy a nemzetek között a jó egyetértést, melytől a béke függ“. E pont alapján a Nemzetek Szövetsége, feltéve, hogy az előírt feltételek fennforognak, t. i. az államon belül lejátszódó fegyveres mozgalom tényleg a béke, illetőleg a nemzetek közötti jó egyetértés megzavarásával fenyeget, a polgárháború ügyével is foglalkozhatik. A beavatkozás jogcíme itt nem egyik vagy másik állam jogos érdekének megóvása, hanem a fenyegető háború elhárítása, tehát nemzetközi közérdek.

Jogos-e polgárháború esetén az idegen állam részéről való beavatkozás, ha ezt maga az érdekelt állam kéri? Fentebb láttuk, hogy a nemzetközi jog általános szabálya szerint a beavatkozás, ha az érdekelt állam kifejezett kérésére történik, a *volenti non fit injuria* elve alapján nem jogtalan.

Polgárháború esetén azonban e szabály alkalmazása nehézségekbe ütközik. Vitás ugyanis, hogy ki van jogosítva ilyen kérelmet az érdekelt állam részéről előterjeszteni. Az idegen államok a legitim kormányt állnak diplomáciai érintkezésben s a legitim kormányt ismerik el az illető állam nemzetközi képviselőjére jogosított szerv gyanánt. A polgárháború azonban a legitim kormánynak épen ezt a minőségét vitássá teszi. Polgárháború esetén a legitim kormány nincs az állam egész területén a tényleges hatalom birtokában, a vita épen a körül forog, hogy ki legyen az államhatalom birtokosa s en-

---

lehet, nem egyéb, mint a végszükség általános jogintézményének elismerése a nemzetközi jogban is.

nek következtében ki legyen jogosítva az állam nemzetközi képviselőjére. Éppen az a szerv hiányzik, mely az idegen államokat a beavatkozásra felkérni kétségen kívül jogosult volna.

Jogilag nincs akadálya, hogy az idegen állam a felkelők által alakított kormányt, amennyiben az a hatalmat az államterület egy részén tényleg gyakorolja, az állam törvényes kormányaként ismerje el. Így, mint ismeretes, Olaszország, Németország, Portugália, Albánia és Japán a Franco kormányt tekintik Spanyolország törvényes kormányaként. A római jegyzőkönyvet aláírt államok budapesti konferenciájáról 1938. jan. 12-ikén kiadott kommuniké szerint Magyarország és Ausztria is csatlakozni fog ehhez az elismeréshez. Előállhat tehát az, hogy ennek következtében egyes államok szerint az egyik, mások szerint a másik kormány volna jogosítva az idegen államok beavatkozását kérni. Ez pedig szükségképen odavezetne, hogy az alkotmányváltoztatás kérdését idegen erők döntenék el, s a nemzet önrendelkezési joga nem érvényesülhetne.

II.

1. Kétségtelen, hogy az 1936 július 18-án Franco tábornok vezetése alatt megindult spanyol nemzeti mozgalom mindazoknak a követelményeknek megfelel, melyek a felkelőknek hadviselő félként való elismeréséhez a nemzetközi jog értelmében szükségesek. 1. Az állam területének tekintélyes része a nemzetiek tényleges hatalma alatt áll, 2. ezen a területen szervezett kormány gyakorolja az imperiumot s 3. a küzdelmet a nemzetiek részéről olyan szervezett csapatok folytatják, melyek katonai fegyelem alatt állnak s szem előtt tartják a háború szokásait és törvényeit. Így a nemzetiek hadviselő félként való elismerésének semmi nemzetközi jogi akadálya nem volna.¹⁶

¹⁶ A spanyol polgárháborút Sotelo Calvo nacionalista vezér 1936 július 13-án történt meggyilkolása robbantotta ki. V. ö. *Revue Internationale Francaise du Droit des Gens*. Tome II. 151. lap. A spanyol polgárháború eseményeire nézve forrásként a most idézett folyóiratot (a továbbiakban idézve: *Revue*) s *The Bulletin of International News*-t, Published by the Royal Institute of International Affaires (a továbbiakban idézve: *Bulletin*) használtam.

Ez az elismerés azonban mind a mai napig nem történt meg. Az európai államok francia kezdeményezésre mindjárt a polgárháború kitörése után nemzetközi megegyezést létesítettek, s egymással szemben kötelezettséget vállaltak arra, hogy a spanyol eseményeket illetően a benemavatkozás álláspontjára helyezkednek s ennek megfelelő magatartást fognak tanúsítani.¹⁷

A spanyol polgárháborúval szemben tehát speciális nemzetközi jogi szabályozás jött létre. Ezek a speciális jogszabályok nincsenek ellentétben az általános nemzetközi joggal, hanem épen annak az alapján statuálnak különleges nemzetközi jogi helyzetet.

Fentebb láttuk, hogy harmadik államok egymástól függetlenül dönthetnek a hadviselő félként való elismerés kérdésében, egyöntetű eljárást célzó nemzetközi megállapodásra nincs szükség. A spanyol benemavatkozás esetében viszont nemzetközi megegyezés jött létre az egyöntetű eljárásra s az ettől való eltérés nemzetközi jogsértés lenne, természetesen nem a hadviselő felekkel, hanem a többi szerződő állammal szemben. Az általános nemzetközi jog nem zárja ki ilyen speciális megegyezés lehetőségét. S mivel a harmadik államok szabadon dönthetnek az elismerés kérdésében s a polgárháború hadviselő feleivel szemben semminemű nemzetközi kötelezettség nem terheli őket, az általános nemzetközi jog értelmében nincs akadálya annak sem, hogy ebben a speciális megegyezésben olyan magatartásra vállaljanak kötelezettséget, mely a nélkül, hogy a semlegesség elvét megsértené, a semlegesség általános fogalmából folyó kötelezettségektől eltérő kötelezettségeket jelent.

A felkelők hadviselő félként való elismerése esetén — ha az elismerés minden kifejezett megszorítás nélkül történik — a hadviselőknek joguk van harmadik államoktól a semlegesség általános nemzetközi jogi fogalmának megfelelő magatartást követelni, a spanyol felkelők azonban nem ismertettek el hadviselő félként, — a speciális megegyezésnek épen ez egyik

¹⁷ A francia jegyzék 1937 aug. 2-án kelt s az európai államok e jegyzékre válaszoiva augusztus folyamán különböző időpontban jelentték be csatlakozásukat. A magyar kormány válasza aug. 23-án kelt. V. ö. Revue. Tome II. 153—161. lap.

lényeges pontja — s így harmadik államok a semlegességre vonatkozó nemzetközi jogszabályok betartására nincsenek velük szemben kötelezve. Módosult volna a helyzet, ha a spanyol kormány a felkelőket elismerte volna hadviselő félként. Az érdekelt kormány részéről történt elismerés ugyanis — mint fentebb kifejtettem — azzal a szükségképeni jogi következménnyel jár, hogy harmadik államoknak, ha csak a háborúba beavatkozni nem akarnak, a hadviselőkkel szemben semlegeseknek kell lenniök. A spanyol kormány azonban a felkelőket nem ismerte el hadviselőként s így harmadik államok ebben a vonatkozásban sem voltak a nemzetközi jogi értelemben vett semlegességre kötelezve.

A spanyol polgárháborúval szemben elhatározott „benemavatkozás” harmadik államokra nézve a nemzetközi jog értelmében vett semlegességnél továbbmenő kötelezettségeket jelent. A spanyol polgárháborúval szemben az európai államok arra vállaltak kötelezettséget, hogy fegyvereknek s egy jegyzékben felsorolt egyéb hadianyagoknak kiszállítását és átszállítását saját területükön megtiltják mind a két spanyol fél részére. A semleges államok a nemzetközi jog idevonatkozó rendelkezései szerint hadianyagoknak magánfelek részéről való szállítását nem kötelesek megtiltani. A semlegesség fogalmából csak az következik, hogy a szállítást ugyanolyan feltételek mellett kell lehetővé tenniök mindegyik hadviselő fél számára.

Az a tény, hogy a spanyol felkelőket nem ismerték el hadviselőként, nem jelenti egyszersmind azt is, mintha az érdekelt európai államok nem ismerték volna el, hogy Spanyolországban tényleg háború folyik. Nem ismerték el a spanyol polgárháborút olyan értelemben háború gyanánt, hogy arra a nemzetközi jognak a háborúra vonatkozó rendelkezései ipso jure alkalmazandók volnának. De az, hogy benemavatkozásra vállaltak kötelezettséget, kétségkívül a háború tényleges állapotának elismerése.

A spanyol eseményeket harmadik államok jogilag vagy háborúnak vagy lázadásnak minősíthetik. Ha lázadásnak minősítik, a felkelőket nem részesíthetik a törvényes kormánnyal egyenlő elbánásban. Nem tilthatják el a törvényes kormány számára hadi anyagok szállítását, különösen akkor, ha ezt a fennálló kereskedelmi szerződések lehetővé teszik. A lázadók-

nak viszont a törvényes kormánnyal szemben semminemű segítséget nem nyújthatnak, még abban a formában sem, hogy a lázadás leverését magatartásukkal megnehezítik. Míg a küzdelmet jogilag lázadásnak minősítik, harmadik államok a törvényes kormánnyal szemben kedvezőbb, a lázadókkal szemben kedvezőtlenebb magatartásra vannak kötelezve, mint a minőt a nemzetközi jog a semleges államokra előír. Mivel a spanyol benemavatkozás mindkét féllel szemben egyforma magatartást ír elő, kétségtelen, hogy az a spanyolországi eseményeknek nem lázadás, hanem háború gyanánt való minősítését jelenti.

Azt, hogy a spanyol testvérharcot harmadik államok háborúnak és nem lázadásnak minősítik, világosan kifejezésre jut abból az álláspontból is, melyet a felkelők kezén lévő spanyol kikötők blokádjának kérdésében elfoglaltak. A spanyol kormány aug. 9-én és 10-én két dekrétumot adott ki, az első bizonyos afrikai, a második bizonyos európai spanyol területeket „hadi zónának” nyilvánított, blokád alá helyezett és elrendelte, hogy ez a deklaráció az idegen hatalmakkal haladéktalanul közöltessék a célból, hogy annak érvény legyen szerezhető.¹⁸ E deklaráció alapján a spanyol kormány-flottához tartozó hadihajók aug. 19-én a nyílt tengeren megállították és átkutatták a Kamerun nevű német hajót s aug. 23-án megállították a Gibel Zerjon nevű angol hajót is. A blokád alá helyezés joga csak hadviselő feleket illet meg s így felmerült a kérdés, hogy a spanyol kormány magatartása nem jelenti-e a felkelők hadviselő félként való elismerését, dacára annak, hogy az aug. 9-i dekrétum az intézkedés szükségességét kifejezetten „a spanyol haderő egy részének bűnös lázadásával” indokolta meg.

Azok a megbeszélések, melyek e tárgyban a brit és a spanyol kormány közt lefolytak, olyan értelemben tisztázták a kérdést, hogy a spanyol kormánynak nem volt intenciója a felkelőket hadviselő félként elismerni s a spanyol kormány aug. 22-én kötelezettséget vállalt, hogy a nyílt tengeren, a spanyol parti vizeken kívül brit hajókat megállítani és átkutatni nem fog.¹⁹

A megbeszélések eredményeként tehát a brit kormány

¹⁸ Bulletin. Vol. XIII. 187. és k. 1.

¹⁹ U. o. 191. lap.

a spanyol parti vizeken hozzájárult olyan jogok gyakorlásához, melyek csak háborúban illetik meg a hadviselő feleket. Ez a jog kifejezetten csak a kormány-haderő részére biztosított, a felkelőket az erre vonatkozó nyilatkozatok szerint nem illette meg. Tényleg azonban a harmadik államok magatartása nem fedte ezeket a nyilatkozatokat s a valóságban megengedték, hogy a felkelők a saját hatalmukban lévő parti vizeken hasonló jogokat — tehát szintén hadviselő jogokat — gyakoroljanak.²⁰

Ugyanez a felfogás jutott kifejezésre abban is, hogy Gibraltár angol kormányzója aug. 12-én a lakosságot a spanyolországi eseményekkel szemben szigorúan semleges magatartásra hívta fel.

Ez az álláspont a későbbi események során még határozottabb kifejezésre jutott. Maga a Benemavatkozási Bizottság, az európai államoknak a spanyol eseményekkel kapcsolatban létesített kollektív szerve, bizonyos kérdések tárgyalása során mindkét féllel érintkezésbe lépett, ami a két fél közötti háború állapotának kétségtelen elismerése.

Németország és Olaszország 1936 november 18-án, Albánia 1936. november 26-án, Japán 1937 november 30-án a Franco kormányt Spanyolország törvényes kormányaként ismerte el²¹ s 1937 novemberében Nagybritannia is felvette a Franko-kormányt, mint de facto kormányt az érintkezést.²² Mindez annak nyilvánvaló bizonyítéka, hogy ezek az államok a spanyol nemzeti mozgalmat nem minősítik jogilag lázadásnak s ha különböző terjedelemben s különböző hatállyal is, a Franco-kormányt olyan nemzetközi jogokat biztosítanak, melyek csak államokat, illetőleg az állam nemzetközi képviseletére hivatott kormányt illetnek meg.

A helyzet nemzetközi jogi megítélése kétségkívül nehéz. Semmi esetre sem oldható meg a nemzetközi jog amaz általános rendelkezéseinek egyszerű alkalmazásával, melyek a polgárháborúra vonatkoznak.

Az, hogy e benemavatkozás nem nemzetközi jogi állapot,

²⁰ *Balladore Pallieri*: i. m. 300. lap. *Vernon A. O'Rourke*: i. m. 412. lap.

²¹ L. fenntebb 73. lap.

²² *Bulletin*. Vol. XIV. 468—469. lap.

hanem csak politikai elv volna,²³ nézetem szerint nem fogadható el. Az európai államok nemzetközi kötelezettséget vállaltak egymással szemben arra, hogy közelebbről is meghatározott magatartást fognak a spanyol polgárháborúval szemben tanúsítani. Idevonatkozó kötelezettségeiket nemzetközi jogszabályok állapítják meg, melyek külön nemzetközi organumokat is létesítettek e jogszabályok alkalmazásánál való közreműködésre.

Nem fogadható el nézetem szerint az az álláspont sem, hogy a harmadik államok ha nem is kifejezetten, de hallgatólagosan — *concludens* tényeik által — elismerték a spanyol felkelőket hadviselő félként, s mivel a tényleges elismerés dacára nem adták meg a felkelőknek azokat a jogokat, melyek a nemzetközi jog értelmében a hadviselő feleket megilletik, eljárásuk a nemzetközi jog általános rendelkezéseivel ellentétben áll.

Balladore Pallieri szerint a hadviselő félként való elismerésnek a spanyol polgárháborúban csak politikai jelentősége van. A helyzet ugyanaz, mint annak a kormánynak az esetében, melyet harmadik államok politikai okokból nem ismernek el, t. i. bizonyos nemzetközi érintkezést nem akarnak vele felvenni. Ez nem szünteti meg azt, hogy a spanyol felkelők hadviselő felek, s mint ilyenek a nemzetközi jog alanyai,²⁴ kikkel szemben a nemzetközi jog megfelelő rendelkezései alkalmazandók.

*H. A. Smith*²⁵ szerint a jogász számára nehéz megérteni a spanyol polgárháború esetében azt, hogy a háború állapotának nyilvánvaló elismerését a hadviselő jogok csak részbeni megadásával kapcsolták össze. Ezt ő kifejezetten anomáliának mondja²⁶ s egyik tünetét látja benne annak a napjainkban mind erősebben megnyilatkozó törekvésnek, mely a nemzetközi jog tekintélyének tudatos aláásását célozza.

A helyzet mindenestre rendkívüli, de nézetem szerint nem anomália. Az európai államok a spanyol polgárháborúra vonatkozólag speciális (szabatosan individuális) nemzetközi

²³ V. ö. Bulletin. Vol. XIII. 185. lap.

²⁴ *Balladore Pallieri* i. m. 308. lap.

²⁵ *H. A. Smith* i. m. 29. lap.

²⁶ I. m. 31. lap.

jogszabályokat statuáltak, de ezek a szabályok sem formailag, sem tartalmilag nem sértik az általános nemzetközi jogot.

Formai szempontból kétségtelen, 1. hogy az államok azokban a kérdésekben, a hol nemzetközi magatartásuk szabad elhatározásuktól függ, jogosítva vannak a követendő eljárást illetőleg közös megegyezést létesíteni s egymás között erre vonatkozó nemzetközi jogszabályokat statuálni.

Kétségtelen 2. az is, hogy a felkelőknek hadviselő félként elismerése a harmadik államok szabad elhatározásától függ mindaddig, míg az a kormány, mely ellen a felkelés irányul, ezt az elismerést meg nem adta. Harmadik államok tehát egyaránt jogosítva vannak megadni és megtagadni a hadviselő félként való elismerést. Ha pedig a többre jogosítva vannak. kétségtelenül jogosítva vannak a kevesebbre is. Tehát jogosítva vannak arra is, hogy a hadviselői jogokat csak bizonyos terjedelemben adják meg. Ezzel a felkelők szempontjából kevesebbet adnak, mint a mennyit jogosítva volnának adni, a törvényes kormány álláspontja szerint viszont olyat adnak a felkelőknek, mely őket, mint lázadókat nem illeti meg. Bizonyos azonban, hogy nemzetközi jogsértést sem az egyik, sem a másik irányban nem követnek el.

Formailag tehát a kérdés mindenképpen olyan, hogy harmadik államok arra vonatkozó magatartásukat jogosítva vannak különleges szabályok által rendezni.

Tartalmi szempontból az idetartozó szabályoknak két csoportját különböztethetjük meg. Az egyik arra vonatkozik, hogy mire vannak harmadik államok a benemavatkozási egyezmény alapján a spanyol polgárháborúval szemben kötelezve, a másik pedig arra, hogy a hadviselő felek mennyiben fogantatosíthatnak a hadviselés során harmadik államokat is érintő cselekményeket. Az első a harmadik államok magatartását, a második pedig a hadviselő felek eljárását szabályozza.

Az első csoportba tartozó szabályok tekintetében a semleges államoknak az általános nemzetközi jog szerint is bizonyos szabadságuk van azok megalkotására. A semleges állam kötelezve van mindkét hadviselő féllel szemben szigorúan azonos magatartást tanúsítani, azt azonban, hogy hadianyagok szállítását megengedi-e s ha igen, mily mértékben és minő feltételek mellett, minden semleges állam önmaga állapítja meg. Lényeges

csak az, hogy ez a megállapítás mindkét hadviselő félre azonos legyen.

Az a körülmény tehát, hogy a benemavatkozó államok az általuk megállapított hadianyagok szállítását mindkét spanyol fél részére megtiltották, a semlegességre vonatkozó általános nemzetközi jogi szabályokkal nem ellenkezik. Balladore Pallieri-nek teljesen igaza van, hogy az idevonatkozó rendelkezések hasonlóak az amerikai semlegességi törvényhez, melyben az E. Á. előre megállapította minden jövőbeni háborúval szemben azt, hogy miként fogja a semlegességből folyó kötelezettségeit teljesíteni s mely törvény eleve tiltott sok olyan akciót, mely a nemzetközi joggal nem ellenkezik.²⁷ A különbség csak az, hogy 1. a szabályozás itt nem törvénnyel, hanem nemzetközi megállapodással, tehát nem államonbelüli, hanem nemzetközi jog által történik, 2. nem egy, hanem több államra vonatkozik s 3. nem a jövőben bekövetkező összes esetekre, hanem csak egy konkrét esetre szól.

Nehezebbnek látszik a második csoportba tartozó szabályok kérdése. Ezek a szabályok a hadviselő felek magatartására vonatkoznak s kérdés, hogy harmadik államok az érdekeltek hozzájárulása nélkül statuálhatnak-e ebben a vonatkozásban nemzetközi jogot?

Kétségtelen, hogy a hadviselő felek nemzetközi jogait egyoldalúan nem módosíthatnánk, de mint fentebb láttuk a polgárháborúban álló felek nem szükségképen hadviselő felek s így nincsenek olyan nemzetközi jogszabályok, melyek harmadik államokkal szemben jogi helyzetüket obligatoriusan rendeznék. Harmadik államoknak — mint fentebb kifejtettem — joguk van a felkelőket elismerni vagy el nem ismerni hadviselő félként s ebből következőleg joguk van arra is, hogy a hadviselői minőséget csak bizonyos terjedelemben, illetőleg csak bizonyos akciókra vonatkozólag adják meg. Szabadon állapíthatják meg tehát azt is, hogy önmagukkal szemben a háborút viselő felek minő akciót ismeri el jogosnak. Jogilag nem volna lehetetlen az sem, hogy egy idegen állam egyedül tegyen ilyen rendelkezéseket, annak pedig, hogy az összes érdekelt államok egyöntetűen állítsanak fel idevonatkozó szabályokat, semmi akadálya

²⁷ I. m. 292—293. lap.

nincs. A semlegességből kifolyólag mindössze arra vannak kötelezve, hogy ez a szabályozás mindkét féllel szemben azonos legyen.

A helyzet tehát az, hogy az európai államok a spanyol polgárháborút elismerték háború gyanánt, de az általuk statuált individuális nemzetközi jogszabályokkal a semlegességből folyó kötelelességeiket egyöntetűen erősen felfokozva állapították meg, a szembenálló feleknek a hadviselői jogokat viszont csak bizonyos erősen megszorított terjedelemben biztosították.

2. Francia kezdeményezésre nemzetközi bizottság is alakult: a Benemavatkozási Bizottság, mely 1936 szept. 9-én tartotta Londonban első ülését 26 állam közreműködésével. Portugália ezen az első ülésén még nem vett részt, később, szept. 28-án kapcsolódott bele a Bizottság munkájába. Ezzel a Bizottság Svájc és Spanyolország kivételével valamennyi európai állam közös szerve lett.

A Bizottságnak, mint az érdekelt államok delegátusaiból alakult permanens nemzetközi konferenciának hatásköre a következő: Feladata mindenekfelett az ellenőrzés, és pedig először annak megállapítása, hogy az egyes államok saját területükön a vállalt kötelezettség végrehajtására megtették-e a szükséges intézkedéseket? E célból a delegátusok betérjesztették az idevonatkozó törvények és egyéb rendelkezések szövegét, s ezek a Bizottság valamennyi tagjával közöltettek.

Másodszor kiterjed a Bizottság ellenőrzése arra, hogy az egyes államok pontosan végrehajtják-e az általuk hozott törvényeket és egyéb rendelkezéseket. Idevonatkozólag kimondta a Bizottság, hogy ha panasz érkezik hozzá a benemavatkozási egyezmény megsértése tárgyában, köteletségének fogja ismerni a panaszt a tényállás szabatos megállapítása céljából vizsgálat tárgyává tenni, de kimondotta azt is, hogy a panasz csak akkor szolgálhat az eljárás alapjául, ha azt a Bizottságban résztvevő államok valamelyikének kormánya nevében terjesztették elő s ha az illető kormány a panaszt eléggé fontosnak és alaposnak ítéli annak feltételezésére, hogy a meggyezés tényleg megsértetett.²⁸

A nemzetközi ellenőrzést szükségessé tette az a kölcsö-

²⁸ Revue. Tome II. 288—289. lap. 5. jegyzet.

nös bizalmatlanság, mely egyes államok, illetőleg államcsoporthoz közt a benemavatkozás kérdésében fennáll, de rendkívül fontosá tette az a körülmény is, hogy az államok nagy része a „si omnes“ klauzulával vállalta a kötelezettséget s így annak az egyik fél részéről való megsértése az egész megegyezés további fennmaradását is befolyásolta volna.

A Bizottság további feladata a megegyezés értelmezése t. i. annak a megállapítása, hogy az egyes felmerült viták esetekben minő magatartás követendő. Így mindjárt az első ülések egyikén foglalkozott a Bizottság azzal a Franciaország részéről előterjesztett kérdéssel, hogy szabad-e Spanyolországba gázálcokot szállítani? A hiteles értelmezés az általános jogelvek szerint is a jogalkotó hatáskörébe tartozván, a Bizottság ebben a hatáskörében a kormányok által előterjesztett vélemények alapján jár el. E véleményekre hivatkozással állapította meg azt is, hogy a gázálcok szállítása nem esik tilalom alá.

Végül feladata a Bizottságnak, hogy a megegyezés módosítása, és kiegészítése tárgyában javaslatot tegyen, illetőleg az idevonatkozó megegyezést előkészítse.

A Benemavatkozási Bizottság szept. 14.-iki ülésén albizottságot is küldött ki, a célból, hogy az elnök (Lord Plymouth) annak közreműködésével járjon el azokban a kérdésekben, amelyeknek a Bizottság plénuma elé terjesztése nem látszik szükségesnek. Ez albizottságba Belgium, Nagybritannia, Csehszlovákia, Franciaország, Németország, Olaszország, Svédország és Szovjetország küld képviselőt.

A nemzetközi ellenőrzés kérdése mind nagyobb jelentőségűvé lett. Az érdekelt államok nem tartották be szigorúan a megegyezést, s mindkét oldalon a másik felet vádolták annak megsértésével. Az angol kormány a megegyezés be nem tartása feletti elégedetlenségének nyíltan is kifejezést adott.²⁹

Ilyen körülmények közt szükségessé vált a nemzetközi ellenőrzés szigorítása.

3. A nemzetközi ellenőrzés szigorúbb rendszerének kidolgozása és életbeléptetése szintén egészen különleges és újszerű nemzetközi jogi feladat volt.

²⁹ Revue. Tome II. 379—380. lap, 4. jegyzet s Bulletin. Vol. XIII. 541. lap.

A Bizottság már 1936 dec. 4.-iki ülésén elfogadta elvileg az ellenőrzés új nemzetközi rendszerét, azt véleménynyilvánítás, illetőleg hozzájárulás végett a két spanyol féllel közölte.

A harcban álló felek válaszának megérkezése után a technikai albizottság 1937 január 27.-iki ülésén tárgyalta le a technikai tanácsadók által kidolgozott ellenőrzési tervet, mely azután állásfoglalás céljából az egyes kormányok elé terjesztett.

Ezek hozzájárulása alapján az ellenőrzés új rendszere a következőképpen állapított meg. Központi szervként egy Nemzetközi Benemavatkozási Hivatalt létesítettek, melybe Nagybritannia, Franciaország, Németország, Olaszország és Szovjetország kormányain kívül még három más állam kormányának képviselői foglaltak helyet. Ennek hatáskörébe utalták az egész ellenőrzés rendszerének adminisztrációját. A Benemavatkozási Bizottság márc. 12-én a Hivatal elnökévé van Dulm holland altengernagyot, a tengeri ellenőrzés főnökévé Olivier holland ellentengernagyot, a francia területre vonatkozó ellenőrzés főnökévé pedig Lunn dán ezredest választotta meg.³⁰

A francia-spanyol szárazföldi határ ellenőrzését 130 megfigyelőből álló nemzetközi bizottságra ruházták. A Gibraltár és Spanyolország közti határ is nemzetközi bizottság ellenőrzése alá került 5 megfigyelővel. A portugál-spanyol határt illetőleg különleges megállapodásra volt szükség, mert a nemzetközi ellenőrzés terve Portugália részéről határozott ellenzésre talált. A portugál kormány kijelentette, hogy határainak ellenőrzése senki másnak, csak önmagának a feladata lehet.³¹ Hosszas tárgyalás után sikerült a spanyol-portugál határ ellenőrzését is biztosítani abban a formában, hogy Portugália felkérése alapján a brit kormány megfigyelőket küldött ki, kik Nagybritannia lisszaboni követségéhez, illetőleg Portugália területén működő konszultusaihoz lettek beosztva s kiknek alkalom adatott meggyőződést szerezni arról, hogy Portugália a spanyol-portugál határon az egyezményt szigorúan betartja.³²

³⁰ Bulletin. Vol. XIII. 814. lap.

³¹ Revue. Tome III. 50. lap.

³² Revue. Tome III. 55—56. lap.

A tenger felől az ellenőrzés oly módon biztosított, hogy megfigyelőknek kellett felszállni mindazokra a hajókra, melyek spanyol kikötőbe indultak s olyan állam lobogóját viselték, mely a benemavatkozási egyezményhez hozzájárult. Ezek a megfigyelők ellenőrizték, hogy a hajó nem szállít-e olyat, melynek Spanyolországba való bevitele az egyezmény értelmében tilos. Úgy tervezték, hogy ezt a szolgálatot 550 nemzetközi megfigyelő fogja ellátni.

E mellett a spanyol partokat idegen hadihajók ellenőrzése alá is helyezték. Ezek a hajók 10 tengeri mérföldnyi távolságban a nyílt tengeren kordont vontak, hogy a megnemegedett szállításokat megakadályozzák. A spanyol partokat több szakaszra osztották. Az északi parton Nagybritannia és Portugália, az északkeletin Franciaország és a Szovjet, délen a portugál határtól Almériáig Nagybritannia, a keleti és északkeleti partokon Németország és Olaszország, a spanyol-marokkói parton Franciaország, a Kanári szigeteken Nagybritannia, Majorka és Ibiza szigetén Franciaország, Minorka szigetén pedig Olaszország nyert jogot az ellenőrzés gyakorlására.

A szovjet-kormány bejelentette, hogy a számára biztosított részvétel jogával nem fog élni, mert sem politikai, sem egyéb tekintetben nem érdeke, hogy hadihajói saját tengeri bázisuktól nagy távolságra a Földközi tengeren vagy az Atlanti Óceánban tartózkodjanak. Erre tekintettel a portugál követ is közölte, hogy kormánya szintén nem kíván az ellenőrzésben részt venni mindaddig, amíg az a négy hatalomra: Nagybritanniára, Franciaországra, Németországra és Olaszországra van bízva. Úgy, hogy a spanyol partok ellenőrzését április 19. és 20. közötti éjjélkor, tényleg ennek a négy nagyhatalomnak a hajói vették át.

Sem a megfigyelőknek, sem a partok ellenőrzésére rendelt hadihajóknak nem volt intézkedési joguk. Hatáskörüik legszorosabban csak a tények megállapítására szorítkozott. Az ellenőrző hadihajók tiszteit csak a megvizsgálás joga illette meg, a hajó lefoglalása nem.³³

A megfigyelők diplomáciai immunitást élveznek s az

---

³³ The non-intervention comitee and control in Spain, Bulletin, Vol. XIII. 919—927., különösen 925. lap.

egyes államok hatóságaitól feladatuk minden tekintetében való megkönnyítését igényelhetik.

A Benemavatkozási Hivatal elnöke minden szabálytalanságot, melyet az ellenőrző közegek megállapítanak, a Benemavatkozási Bizottsággal s annak az államnak kormányával közöl, melynek területén a szabálytalanság történt. Ha erre a Benemavatkozási Bizottság felszólítja, köteles vizsgálatot ejteni meg mindazokban az ügyekben, melyeket a részvevő államok valamelyikének kormánya terjesztett elő.

A Benemavatkozási Hivatal a rendszer adminisztrációjára vonatkozó kérdésekben dönt, de a Benemavatkozási Bizottság elé kell terjesztenie idevonatkozólag is mindazokat az ügyeket, melyek elvi vagy általános politikai kérdéssel vannak összefüggésben.

Az ellenőrzés költségeit évi 900.000 angol fontban irányozták elő, Nagybritannia, Franciaország, Németország, Olaszország és Szovjetország egyenként 16 %-át viselte a kiadásoknak, a fennmaradó 20 %-ot pedig a többi 22 részvevő állam közt osztották fel. A partok ellenőrzésében részvevő négy tengeri hatalom mindegyike maga viselte saját flottájának kiadásait. A portugál-spanyol határon beállított angol megfigyelők költségeit Nagybritannia fedezte, de ezt az összeget az általános kiadásokra vonatkozó részesedésének megállapításánál levonásba vették.

A nemzetközi szervezet nemcsak a hadianyagok, hanem az önkéntesek szállítását is ellenőrizte. A külföldi önkéntesek kérdése a spanyol polgárháború legsúlyosabb és legkényesebb kérdésévé lett. Az olasz kormány mindjárt a megbeszélések kezdetén (1936) augusztus) felvetette a kérdést, hogy a benemavatkozás kötelezettsége csak a közvetlen beavatkozásra vonatkozik-e vagy felöleli a közvetett támogatás eseteit is s így tiltja-e a hadviselő felek számára való nyilvános gyűjtést s az önkéntesek toborzását.³⁴ A Benemavatkozási Bizottság december 2.-iki ülésén Lord Plymouth bejelentette, hogy az angol kormányt nyugtalansággal töltik el azok a hírek, melyek szerint külföldi önkéntesek egyre növekedő számmal érkeznek Spanyolországba és vesznek részt a hadműveletekben. Hang-

³⁴ Revue. Tome II. 160. lap.

súlyozta, hogy a brit kormány felfogása szerint az önkéntesek kérdése nem tartozik ugyan a benemavatkozási egyezmény kereteibe, úgy, a mint az eredetileg megállapított, de kijelentette azt is, hogy ezt az ügyet szükséges vizsgálat tárgyává tenni.³⁵

Az angol és a francia kormány 1936 december 26-án közvetlenül az érdekelt kormányokhoz fordult a spanyolországi önkéntesek ügyében. A Benemavatkozási Bizottság 1937 febr. 10.-iki ülésén a beérkezett válaszok alapján megállapította, hogy az érdekelt kormányok helyeslik a benemavatkozási kötelezettségnek az önkéntesek toborzására és szállítására való kiterjesztését. A kiterjesztés a febr. 20. és 21. közötti éjféلكor kezdődő hatállyal meg is történt s egyszersmind az önkéntesekre vonatkozó tilalmat is a nemzetközi szervezet ellenőrzése alá helyezték.

Az önkéntesek ügye azonban ezzel nem került le a napirendről. Ez a rendelkezés az önkéntesek toborzását és szállítását csak a jövőre vonatkozólag tiltotta el és nem oldotta meg a Spanyolországba már előbb érkezett és ott harcoló külföldiek ügyét. Ennek a rendkívül nehéz kérdésnek megoldására csak később történt kísérlet.

4. A nemzetközi helyszíni ellenőrzés nagy és költséges apparátusa nem váltotta be a hozzáízüött reményeket. A hadviselő felek blokáddal és a hajók átkutatásával maguk igyekeztek hadianyagoknak az ellenfél részére való szállítását megakadályozni s ez súlyos incidenseket idézett fel a tengeren.³⁶

Különösen súlyos volt a Deutschland német páncélos hajó esete. Erre a német hajóra, mely a nemzetközi ellenőrzés szolgálatában állt, május 29-én Ibiza kikötőjében a kormány haderejéhez tartozó két spanyol repülőgép bombákat dobott le; a hajó személyzetéből sokan meghaltak, még többen megsebesültek.³⁷ A valenciai kormány légügyi minisztere úgy állította be a dolgot, hogy egy felderítő repülés alkalmával ezek ellen

³⁵ Revue. Tome II. 379—380. lap, 4 jegyzet.

³⁶ Lásd ez incidensekre nézve Revue. Tome III. 66. és k. 1., 201. és k. 1., 293. 1.

³⁷ Revue. Tome III. 294. lap, Bulletin. Vol. XIII. 1066—1067. lap. Az előbbi 22-re teszi a halottak s 83-ra a sebesültek számát, az utóbbi pedig 20-ra, illetőleg 73-ra.

a repülőgépek ellen intéztek támadást s a bombázás csak ezt a támadást követte. Különbösen is szerinte a Deutschlandnak a nemzetközi ellenőrzésre vonatkozó szabályok szerint Ibiza kikötőjében nem is volt semmi nemzetközi missziója, mert ott az ellenőrzést Franciaország volt hivatva gyakorolni.

A német kormány bejelentette az esetet a Benemavatkozási Bizottságnak, melyet május 31-re sürgősen ülésre hívtak össze. Az ülés azonban tárgyalanná vált, mert a német és az olasz delegátus az utolsó percben közölte, hogy az ülésen nem vehet részt. Ribbentrop német delegátus és a londoni német nagykövet ugyanezen napon bejelentette azt is, hogy Németország a Deutschland elleni támadás miatt már a reggeli órákban represszáliát alkalmazott: megtorlásként Alméria megerősített kikötőjét bombázta.³⁸ Egyszersmind bejelentette, hogy Németország nem fog részt venni a nemzetközi ellenőrzésben s a Benemavatkozási Bizottság munkájában mindaddig, míg megfelelő garanciát nem kap azíránt, hogy hasonló támadások megismétlődni nem fognak. Ugyanezen a napon hasonló bejelentést tett az angol külügyminiszternek Olaszország nevében Grandi, londoni olasz nagykövet is.

E bejelentések alapján hosszas tárgyalások indultak meg az angol külügyminiszter s Franciaország, Németország és Olaszország londoni nagykövetei közt, hogy e két utóbbi állam részvételét továbbra is biztosítsák. Ezek a tárgyalások június 12-én megegyezésre vezettek. A nemzetközi ellenőrzést végző hajók biztonsága érdekében a következőket határozták el: 1. A két szembenálló spanyol féltől különleges biztosítékot kérnek arra nézve, hogy az ellenőrzést végző idegen hadihajókat tiszteletben fogják tartani s megteszik a szükséges intézkedéseket avégből, hogy a tengeri és légi haderejük ennek megfelelően járjon el. 2. A véletlen támadások s az ebből származó károk elhárítása érdekében felkérlik a két harcban álló felet, hogy a négy nagyhatalommal egyetértve jelöljék ki azokat a spanyol kikötőket, melyeket az ellenőrző hajók bázisként használhatnak s állapítsanak meg ezekben a kikötőkben biztonsági zónákat. 3. Értesítik a két felet, hogy az ellenőrzéssel

---

³⁸ Revue. T. III. 290. lap és Bulletin. Vol. XIII. 1063. és 1066—1067. lap.

megbízott négy hatalom közösérdekű ügynek fogja tekinteni az ellenőrző hajók ellen irányuló mindennemű támadást s a jogos védelem amaz eszközeitől függetlenül, melyeket a megtámadott állam szükségesnek ítélt és alkalmazott, haladéktalanul tárgyalásokat fognak kezdeni a közösen végrehajtandó megtorló intézkedésekre nézve.

E mellett egy függelékben, melyet sem a szalamankai, sem a valenciai kormánnyal nem közöltek, a négy nagyhatalom az egymás közötti eljárás bizonyos szabályait is megállapította. Így kötelezettséget vállaltak, hogy maguk részéről is mindent elkövetnek az incidensek elkerülése érdekében. Elvileg kizárták az egyéni represszáliákat s elhatározták, hogy tárgyalásokat kezdenek azok felől a rendszabályok felől, melyek megszüntetve az ellenőrző hajók speciális nemzeti jellegét az egész ellenőrzési rendszer nemzetközi jellegét fokozottabban kidoborítanák.³⁹

Június 16-án a német és az olasz nagykövet kormánya megbízásából közös jegyzékben közölte, hogy a két állam helyet a nemzetközi ellenőrzés rendszerében újra elfoglalja.

Alig néhány nappal azonban a megegyezés után újabb súlyos bonyodalmat idézett fel a Leipzig német cirkáló esete. A német kormány június 19-én közölte a spanyol partok ellenőrzését végző másik három nagyhatalom képviselőivel, hogy a Leipzig cirkáló ellen június 15-én torpedó-támadást intéztek s hogy ez a támadás június 18-án megismétlődött. A négy hatalom megbízottai közt a június 12-i megegyezés értelmében azonnal megindultak a tárgyalások a közösen fogamatosítandó intézkedések tárgyában, megegyezésre azonban nem tudtak jutni. A német kormány a négy ellenőrző hatalom azonnali közös flottademonstrációját kívánta, hogy ez által világos és határozott figyelmeztetést adjanak. Az angol és a francia kormány viszont szükségesnek látta, hogy a közösen fogamatosítandó intézkedések előtt vizsgálat ejtessék meg azoknak a körülményeknek tisztázására, melyek közt az incidens történt.

Németország erre az angol-francia állásfoglalásra hivatkozással június 23-án bejelentette, hogy az ellenőrzésben való részvételtől visszavonul, mert nincs meg a hatalmak közt a

³⁹ Revue, Tome IV. 35—37. lap.

szolidaritásnak az a szelleme, mely e nemzetközi feladat elvégzésének nélkülözhetetlen feltétele volna. Egyidejűleg hasonló bejelentést tett Olaszország is.⁴⁰

Németország és Olaszország visszavonulása folytán a tengeri ellenőrzés rendszerében érzékeny hézag keletkezett. Az angol és a francia kormány közös deklarációban bejelentette, hogy hajlandók átvenni a felelősséget az összes spanyol partok ellenőrzéséért s elvileg hozzájárulnak ahhoz, hogy az ellenőrzést foganatosító hajókra semleges megfigyelők neveztesse ki. Nagybritannia vállalná a felelősséget a valenciai kormány kezén lévő parti zónák ellenőrzésért, míg a Franco tábornok kezén lévő zóna a két hatalom közt felosztatnék.

A javaslat a Benemavatóközi Bizottságban képviselt kormányok elé került megvizsgálás végett. Portugália egyidejűleg bejelentette, hogy ideiglenesen felfüggeszti azokat a könyvitéseket, melyeket a spanyol-portugál határon működő angol megfigyelőknek engedélyezett s megvárja, míg a Benemavatóközi Bizottság véglegesen állást foglal a német-olasz visszavonulás folytán előállott helyzettel szemben.

A Benemavatóközi Bizottság július 2-án ült ismét össze. Ezen az ülésen a német és az olasz megbízott közös deklarációt mutatott be. E deklaráció szerint⁴¹ új módszerekkel kell a benemavatókozást az eddiginél hatályosabbá tenni. Meg kell adni mindkét spanyolországi félnek a hadviselői jogokat, ez által ők válnak a semleges államokkal szemben felelőssé úgy a szárazföldön, mint a tengeren és levegőben végrehajtott katonai operációkért. A négy hatalom által vont tengeri kordon rendszere véglegesen csődöt mondott, de a hadviselő jogok megadásával feleslegessé is válik, mert maguk a harcoló felek fognak tényleges és eredményes ellenőrzést gyakorolni. A tengeri kordon kivételével az ellenőrzés rendszere a német-olasz javaslat szerint egyebekben fenntartandó, így fenn kellene tartani Spanyolország szárazföldi határainak ellenőrzését, valamint a spanyol kikötőkbe induló hajók ellenőrzését is a hajóra szálló megfigyelők rendszerének további alkalmazásával.

Németország és Olaszország ezzel a deklarációval hatá-

⁴⁰ Revue. Tome IV. 39—40. lap.

⁴¹ Revue. Tome IV. 42—43. lap.

rozottan az eredeti angol-francia terv ellen foglalt állást, mely ily módon nem volt realizálható. A brit kormány új közvetítő javaslatot dolgozott ki, melyet Eden a Bizottság július 13.-iki ülésen mutatott be.⁴² E szerint a tengeri kordon rendszere megszűnmék s helyette a két harcban álló fél hozzájárulásával nemzetközi megbizottakat állítanának be a spanyol kikötőkbe s ezek ellenőriznék, hogy az oda befutó hajókon ottvanak-e azok a megfigyelők, kik a benemavatkozási egyezménynek az egyes hajók részéről való betartását biztosítják. Az angol terv szerint a harcban álló feleknek bizonyos feltételek mellett megadatnának a hadviselő fél jogait is, de csak a Spanyolországban lévő idegen önkéntesek visszavonása után. Ennek megszervezése és ellenőrzése céljából nemzetközi bizottság volna mindkét félhez kiküldendő.

Az angol terv alapgondolata tehát lényegesen más, mint a német-olasz javaslaté. Az előbbi szigorúan ragaszkodik az ellenőrzés nemzetközi jellegéhez, míg az utóbbi az érdekeltek által való intézkedés elvét igyekszik érvényesíteni. Az a két ellentétes elv ütközik itt is össze, melynek egymásközi küzdelme jellemzi a világháború utáni egész nemzetközi jogfejlődést.

Megegyezést létrehozni nem sikerült, Németország és Olaszország ragaszkodott ahhoz, hogy mindenekelőtt a hadviselői jogok adassanak meg s csak ezt követőleg történjék intézkedés a külföldi önkéntesek elszállítása ügyében, a szovjet-delegátus viszont határozottan bejelentette, hogy kormánya sohasem járulhat hozzá a „rebellis generális” hadviselő félként való elismeréséhez.

A tengeri kordon rendszere meg is szűnt. Az angol és a francia kormány szept. 17-én közölte a Benemavatkozási Bizottsággal, hogy a változott viszonyok közt megszüntetik a spanyol partok ellenőrzését. A nemzetközi ellenőrzés rendszere csak annyiban maradt fenn, hogy a spanyol kikötőkbe induló hajóknak továbbra is nemzetközi megfigyelőket kellett felvenni.⁴³

⁴² Revue, Tome IV. 46—49. lap és The British Compromise Plan, Bulletin, Vol. XIV. 111—121. lap.

⁴³ Bulletin, Vol. XIV. 339. l.

5. Közben szinte nap-nap után újabb incidensek történtek a tengeren, nemcsak a spanyol parti vizeken, hanem a nyílt tengeren is, s ezek a támadások a Földközi tengeren való közlekedést egészen bizonytalanná tették.⁴⁴

Ez a tarthatatlan helyzet indította az angol és a francia kormányt arra, hogy az érdekelt parti államokat (Olaszország, Jugoszlávia, Albánia, Görögország, Törökország, Egyiptom) s rajtuk kívül Bulgáriát, Romániát, Németországot és a Szovjetországot konferenciára hívják össze a Földközi tengeren a közbiztonság megóvása és a kalózkodás⁴⁵ megakadályozása tárgyában. A konferencia székhelyeként a Genf melletti Nyon-t jelölték ki.

Közvetlenül a konferencia előestélyén, szept. 7-én a római szovjet ügyvivő jegyzéket adott át az olasz kormánynek. E jegyzékben azt a vádat emelte, hogy két szovjet hajót olasz tengeralattjárók sülyesztettek el s ezért Olaszországtól teljes kártérítést és azonnali szankciókat követelt. Az olasz kormány a Szovjet követelését en bloc visszautasította.

Erre a „szovjet provokációra“ hivatkozással Olaszország és Németország szept. 9-én bejelentették, hogy a tervezett földközi tengeri konferencián nem vesznek részt s javasolták, hogy a földközi tengeri problémát a Benemavatóközi Bizottság elé utalják.

Ilyen előzmények után Olaszország és Németország részvétele nélkül nyílt meg szept. 10-én a nyoni konferencia. A résztvevő államok közt rövid tárgyalás után megegyezés jött létre. Szept. 14-én aláírták az első egyezményt, mely a közlekedés szabadságát a tengeralattjárók támadásaival szemben volt hivatva a Földközi tengeren biztosítani.

Ez egyezmény értelmében⁴⁶ minden tengeralattjárót, mely semleges kereskedelmi hajót (t. i. olyat, mely nem a spanyol harcban álló felekhez tartozik) az 1930 április 22.-iki londoni

⁴⁴ Ezeket az incidenseket részletesen ismerteti Revue. Tome IV. 61—67. lap.

⁴⁵ Hogy a kalózkodás nemzetközi jogi fogalma alkalmazható-e az itt szóban forgó cselekményekre, erősen vitatható. (V. ö. Sandifort i. m. Revue. Tome IV. 113—122. lap). Az azonban kétségtelen, hogy ezek a cselekmények a nemzetközi jog szempontjából jogtalanok.

⁴⁶ Az egyezmény teljes szövegét közli Revue. Tome IV. 56—58. lap.

egyezményben foglalt rendelkezésekkel ellentétes módon megtámad,⁴⁷ üldözőbe vesznek és lehetőség szerint megsemmisítene.

E megállapodás gyakorlati végrehajtása érdekében elhatározták, hogy a Földközi tengert egész kiterjedésében ellenőrzés alá helyezik. Az ellenőrzést a nyugati részén és a máltai szorosban — a Tirrheni tenger kivételével — az angol és a francia flotta gyakorolja, a keleti részen mindenik állam maga gondoskodik saját parti vizeiben az ellenőrzésről.

A nyílt tengert — az Adriai tenger kivételével — a Dardanellák bejárásáig szintén az angol és a francia flotta ellenőrzése alá helyezték.

Megállapodtak a részvevő államok abban is, hogy a program könnyebb végrehajtása, illetőleg az ellenőrzés megkönnyítése érdekében saját kereskedelmi hajóiknak ajánlani fogják, hogy bizonyos előre kijelölt főútvonalakon közlekedjenek a Földközi tengerben.

Szept. 17-én a résztvevő államok kiegészítő egyezményt írtak alá, Ez a tenger felszínén uszó (tehát nem tenger alatt járó) hajók és a légi járművek részéről történő támadásokra is kiterjeszti a szept. 14-i egyezmény rendelkezéseit. Ez egyezmény szerint az ellenőrzéssel megbízott hajók kötelesek, ha a támadás légi jármű részéről történt, azt tűz alá venni, ha pedig felszínen úszó hajó követte el a támadást, annak minden rendelkezésükre álló módon ellenszegülni, esetleg erősítést kérni.⁴⁸

Ez az egyezmény valóságos nemzetközi rendőri szervezetet állított fel a Földközi tengerben. Nem érintette az egyez

⁴⁷ Ez az egyezmény az öt tengeri nagyhatalom (Egyesült Államok, Franciaország, Nagybritannia, Olaszország és Japán) közt jött létre a tengeri haderő korlátozása és csökkentése tárgyában (Szövegét közli a *Revue Générale de Droit International Public*. Tome XXXVIII. 1931. 131—144. lap.) s az idézett rendelkezése előírja, hogy a tengeralattjáróknak a kereskedelmi hajókkal szemben a nemzetközi jog ugyanazon szabályai szerint kell eljárniuk, mint a felszínen közlekedő hadihajóknak s hogy különösen, az ellenállás esetén kivéve, nem szabad a kereskedelmi hajót elcsúszasztani vagy a továbbhajózásra képtelenné tenniük, mielőtt az utasok, a személyzet és a hajópapírok biztonságba helyezve mincsenek. (22. Cikk).

⁴⁸ *Revue*. Tome IV. 59—60. lap.

államok jogát arra, hogy saját kereskedelmi hajózásuk védelmére minden célszerűnek látszó külön preventív akciót is megtegyenek s különösen érintetlenül hagyta a jogos védelmet a jogtalan támadások visszaverésére, de közös akciót szervezett s nemzetközi organizációt állított be az egész nemzetközi jogközösséget fenyegető veszély elhárítására. Az ellenőrzést végző hajók nemzetközi jogi szervek, a nemzetközi közhatalom képviselői.⁴⁹

Az angol és a francia kormány a nyoni megegyezést már szept. 13-án, tehát az aláírás előtt közölte az olasz kormánnyal s felkérte őt, hogy az egyezményhez csatlakozva vegye át a Tírrheni tengeren az ellenőrzést. Az olasz kormány a német kormánnyal történt megállapodás alapján a felkerést elutasította. Hivatkozott arra, hogy Olaszország e szerint csak a Tírrheni tengeren gyakorolná az ellenőrzést, ugyanakkor, amikor ez az ellenőrzés a Földközi tenger többi részén csaknem egész kiterjedésben Nagybritannia és Franciaország kezébe jut. Olaszország a Földközi tengerhez fűződő vitális érdekei miatt csak olyan közös eljárásban vehet részt, mely minden más hatalommal való teljes egyenjogúságát biztosítja.⁵⁰

Szept. 21-én az angol és a francia kormány elismerve Olaszországnak, mint földközi tengeri nagyhatalomnak különleges helyzetét, javasolta, hogy a három nagyhatalom (angol, francia, olasz) tengerészeti szakértői tárgyalják meg azokat a módokat, melyek Olaszországnak a nyoni egyezményhez való csatlakozását lehetővé fogják tenni. Olaszország ezt a javaslatot elfogadta. Szept. 27-én összeült Párizsban a konferencia, s szept. 30-án létre is jött a megegyezés, mely Olaszország részvételét a nemzetközi ellenőrzésben az egyenjogúság elve alapján biztosította.

E szerint Olaszország a Tírrheni, az Adriai és a Jóni tengeren, az Égei tenger délkeleti részén s a Földközi tengernek Sziciliától délre és nyugatra eső részén fogja az ellenőrzést nemzetközi megbízás alapján gyakorolni.⁵¹

⁴⁹ The Nyon conference and its result. Bulletin. Vol. XIV. 256--258. lap.

⁵⁰ Bulletin. Vol. XIV. 258. lap.

⁵¹ Bulletin. Vol. XIV. 394. lap.

Az a nemzetközi rendészet, melyet a nyoni és a párizsi egyezmények szerveztek meg, helyreállította a biztonságot a Földközi tengeren. A támadások elmaradtak s ez lehetővé tette a megbízott államok számára, hogy a rendészeti funkciókat végző hadihajóik számát csökkentsék. Ez a csökkentés azonban újabb támadásokat eredményezett. 1938 január 31-én az Endymion brit gőzöst Cartagena közelében tengeralattjáró támadta meg és 4 perc alatt elsüllyesztette. A gőzös parancsnoka, személyzetének 9 tagja s a Benemavatkozási Bizottság svéd nemzetiségű ellenőre, aki az idevonatkozó nemzetközi jogszabályok értelmében tartózkodott a hajón, életét veszítette.⁵²

Febr. 4-én újabb támadás történt. Az Alcira angol hajót, mely szén szállított Barcelonába, repülőgép elsüllyesztette. A repülőgép nemcsak bombákat dobott le, de a hajó fedélzetét géppuskával is lőtte. A hajó személyzetének életét sikerült megmenteni.

Ezekre az újabb támadásokra tekintettel a brit és a francia kormány elhatározta az ellenőrzés megerősítését s egyúttal elhatározták azt is, hogy a Földközi tenger nyugati zónájában minden tengeralattjárót, mely nem a felszínen megy, megtámadnak és megsemmisítenek. Olaszország ehhez elhatározáshoz azonnal és fenntartás nélkül csatlakozott. Így a nemzetközi rendészetnek egy még szigorúbb rendszere lépett életbe.

6. A párizsi megegyezés után került ismét napirendre a külföldi önkéntesek régóta huzódó és rendkívül kényes ügye. Kétségtelen volt, hogy mindkét oldalon nagy számmal harcolnak külföldiek. A valenciai kormány oldalon „nemzetközi csapatok” vesznek részt a polgárháborúban, Franco tábornok oldalán pedig olasz csapatok harcolnak.

Az olasz kormány nem is titkolta, hogy Franco táborában olasz katonai csapatok vannak. 1937 augusztus 27-én Mussolini Franco tábornok hozzáintézett táviratára válaszolva, melyben az olasz legionáriusoknak Santandernél tanúsított hősie magatartását dicsőítette, megelégedését fejezte ki a felett, hogy Olaszország hozzájárult a győzelemhez s hozzátette, hogy a két sereg testvéri együttműködése biztosítani fogja a

⁵² Bulletin. Vol. XV. 113. lap.

végleges győzelmet is s megszabadítja Spanyolországot a közös civilizációjukat fenyegető veszedelemtől.⁵³

A spanyolországi olasz önkéntesek számára nézve okt. 24-én Olaszország hivatalosan közölte az angol és a francia kormánnyal, hogy az körülbelül 40.000 főre rug s kijelentette, hogy aki ennek ellenkezőjét mondja, hazudik és pedig tudatosan hazudik. A szovjet delegátus a Benemavatozási Bizottságban kétségbe vonta ez adatnak a helyességét s azt állította, hogy újabb olasz csapatok is érkeznek Spanyolországba.⁵⁴ Egyes francia lapok 110.000-re tették az olasz önkéntesek számát. Így az olasz csapatok számát illetőleg a legellentétesebb hírek voltak forgalomba, ami a kérdést még súlyosabbá tette.

A valenciai kormány oldalán nemzetközi csapatok harcolnak. Ezek részvétele a valenciai kormány nyomatékosan aláhuzott álláspontja szerint nem jelent idegen beavatkozást, mert ezek a csapatok a köztársasági kormány rendelkezése alatt állnak s így — mint Azcarate a Nemzetek Szövetsége előtt tett deklarációja is hangoztatta, — spanyol csapatok gyanánt tekintendők. Olaszország természetesen energikusan tiltakozott ez ellen a felfogás ellen. Már 1937 január 25.-iki jegyzékében rámutatott az angol kormány előtt arra, hogy a lapok hiradása szerint a spanyol kormány a külföldről beözönlő idegen önkénteseket tömegesen honosítja, s hogy ez a benemavatozási politikának nyilvánvaló kijátszása.⁵⁵ A valenciai kormány maga is szükségesnek látta 1937 okt. 11-én annak az álláspontjának, melyet a nemzetközi brigád jogi helyzetének kérdésében elfoglalt az angol kormány előtt olyan magyarázatot adni, hogy az nem jelenti az illetők „külföldi önkéntesi“ minőségének tagadását s nem célozza kivonásukat a külföldi önkéntesekre vonatkozó rendelkezések alól.⁵⁶

Az angol és a francia kormány az önkéntesek visszavonásának kérdését angol-francia-olasz hármásban való megbeszélés tárgyává kívánta tenni s ilyen értelemben október 2-án jegyzéket intézett Olaszországhoz. Az olasz kormány

⁵³ Bulletin. Vol. XIV. 228. lap.

⁵⁴ Revue. Tome IV. 173. lap.

⁵⁵ Revue, Tome III. 46. lap.

⁵⁶ Revue. Tome IV. 169. lap.

azonban visszautasította a hármásban való tárgyalás tervét. Arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kérdés a Benemavatóközi Bizottság elé tartozik s hangsúlyozta, hogy semminemű megbeszélésben nem vesz részt, melyből Németország ki van zárva.

Ilyen előzmények után került az ügy október 16-án a Benemavatóközi Bizottság, illetőleg annak elnöki albizottsága elé.

Kezdetben igen éles ellentét mutatkozott az olasz-német-portugál és a szovjet álláspont között, de végül is november 4-én a bizottság teljes ülésén létre jött a megegyezés. — A szovjet delegátus egyes pontokra nézve tartózkodott a szavazástól.

E megegyezés értelmében elfogadták azt a javaslatot, melyet az angol kormány 1937 július 14.-ikén az önkéntesek visszahívása, a hadviselői jogok megadása s a nemzetközi ellenőrzés tárgyában előterjesztett. Elhatározták a harcban álló spanyol felek felhívását arra, hogy nemzetközi ellenőrzés mellett vonják ki katonai csapataikból mindazokat, akik nem spanyol állampolgárok, illetőleg a konfliktus kezdetén. — 1936 júliusában — nem voltak azok. Nemzetközi bizottság kiküldetését határozták el a felekhez azzal a megbízással, hogy az illetékes spanyol hatóságok közreműködésével állapítsák meg az idegen önkéntesek számát, tegyenek javaslatot a visszavonásnál alkalmazandó eljárásra nézve s hajtsák végre a két hadseregben arányosan a visszavonást.

A hadviselői jogok megadása tárgyában olyan megegyezés jött létre, hogy ezek a jogok az angol tervben megállapított módon akkor biztosíthatnak, ha megállapítást nyer, hogy az idegen önkéntesek visszavonásának rendszere megfelelően működik s a visszavonás tényleg már lényeges előhaladást tett. Olaszország eredetileg azt kívánta, hogy a hadviselői jogok a külföldi önkéntesek visszahívását megelőzően adassanak meg, Szovjetország viszont arra az álláspontra helyezkedett, hogy a hadviselői jogok megadásáról csak az önkéntesek teljes visszavonása után lehet szó. A határozat e két álláspont közti kompromisszum. E szerint a teljes visszavonást egy szimbolikus visszavonás előzi meg, s a hadviselői jogok ez után a szimbolikus visszavonás után adatnak meg. Ez a szimbolikus visszavonás minkét oldalon egyenlő számú — a terv szerint

1000—1000 — idegent ölel fel, míg a végleges visszavonás az idegen önkéntesek megállapítandó számának arányában fog megtörténni.⁵⁷

A Benemavatkozási Bizottság november 16.-iki ülésén a Szovjet képviselője bejelentette, hogy kormánya összes fenntartásait visszavonja s a nov. 4.-iki határozatot in toto magáévá teszi.⁵⁸ Így a határozatot a Bizottságban képviselt valamennyi állam teljes egészében elfogadta. Másnap, november 17-én az angol külügyi hivatal a Bizottság elnöke nevében közölte a hatalmak most már egyhangúan elfogadott álláspontját hozzájárulás végett a valenciai és a szalamankai kormánnyal.

Franco tábornok november 20-án bejelentette, hogy a javaslatához elvben hozzájárul s kész annak végrehajtásában közreműködni. Hasonló bejelentést tett pár nappal később a valenciai (illetőleg most már barcelónai) kormány is. Mindkét válasz bizonyos kérdések előzetes tisztázását kívánta ugyan, de a további eljárásra lehetőséget nyújtott. A külföldi önkéntesek tényleges visszavonása azonban nem mozdult előre. A meg egyezéssel a nyílt szakadást sikerült elhárítani, de minden jel arra mutatott, hogy a hatalmak közt ebben a kérdésben olyan mélyreható ellentétek vannak, melyeket ténylegesen áthidalni egyelőre nem sikerült. A Benemavatkozási Bizottság március 31.-i ülésén újabb kísérlet történt az önkéntesek elszállítása körüli ellentétek elsímítására. Meg akarták állapítani, hogy mit kell érteni az alatt a „lényeges előhaladás alatt“ az önkéntesek elszállítása terén, melytől a hadviselő jogok megadása függővé tétetett. Egy kulcsszám — pl. 12—15 ezer — megállapítása hozatott javaslatba olyan értelemben, hogy ennyi szállíttatnék el annak a félnek a táborából, melyben kevesebb önkéntes harcol, a másiktól pedig arányosan több. Megállapodás nem jött létre, a bizottság tagjai a javaslatot saját kormányaikkal közlik.⁵⁹

⁵⁷ Revue. Tome IV. 169—176. lap. Bulletin. Vol. XIV. 391—400. és 446—450. lap.

⁵⁸ Bulletin. Vol. XIV. 502. lap.

⁵⁹ E tanulmány 1938 április 1-én került nyomdába s az eseményeket eddig az időpontig ismerteti. Ebben az időpontban valószínűnek látszik, hogy a spanyol polgárháború befejezést nyer a nélkül, hogy más államok belesodrónának a háborúba. Ez a benemavatkozási politika-teljes sikere volna.

7. A spanyolországi események a Nemzetek Szövetségét is foglalkoztatták. A valenciai kormány, mint Spanyolország-nak a Nemzetek Szövetsége által elismert törvényes kormánya igyekezett a Szövetséget közbelépésre bírni azon az alapon, hogy a törvényes kormány ellen fegyvert fogott felkelők a kormánnyal szemben idegen hatalmak támogatását élvezik s ez a támogatás, míg egyrészt sérti a non-interventio elvét, másrészt ellentétben áll a Nemzetek Szövetségéről szóló Egyezségokmány 10. cikkével, mely a Szövetség tagjainak politikai függetlenségét és területi épségét biztosítja. Ez az idegen beavatkozás — ez volt a valenciai kormány álláspontja — a spanyol ügyet olyan nemzetközi jellegű ügyé tette, mellyel szemben a Nemzetek Szövetsége az Egyezségokmányban megállapított feladatainál fogva nem lehet közönyös.

A valenciai kormány 1936 november 27-én táviratilag kérte a Tanács összehívását, hivatkozva arra, hogy Olaszországnak és Németországnak a spanyol felkelők mellett való beavatkozása „a nemzetközi viszonyokat érintő olyan körülmény, mely azzal fenyeget, hogy megzavarja a békét és a nemzetek közt a jó egyetértést, melytől a béke függ”. (Egyezségokmány 11. cikk). A Tanács december 10-én megnyílt rendkívüli ülése elsősorban a spanyol eseményekkel foglalkozott.⁶⁰ De foglalkoztatták ezek az események a Nemzetek Szövetsége Tanácsának 1937 januári, májusi és szeptemberi ülését s az 1937 szeptember havában tartott XVIII. közgyűlést is.

A Tanács mindannyiszor elhárította, hogy a spanyol polgárháborúra vonatkozólag bárminő kezdeményező lépést tegyen. Teljesen indokolatlan is lett volna, hogy a Benemavatók Bizottság mellett külön akciókat indítson. Az a körülmény, hogy Németország nem volt tagja a Nemzetek Szövetségének, Olaszország pedig nem vett részt a Szövetség munkájában, eleve kizárta az eredményes közbelépés lehetőségét.

Ez volt az oka, hogy a Tanács a spanyol eseményeknek csak bizonyos humanitárius vonatkozásaival, illetőleg csak egyes részletkérdéseivel foglalkozott, különben megmaradt elvek hangoztatásánál s annál, hogy a benemavatózás politikája

⁶⁰ Journal Officiel. XVIII. année. 1937. 6—21. lap.

s a Benemavatkozási Bizottság határozatai mellett kifejezetten állást foglaljon.

A decemberi rendkívüli ülés hangoztatta, hogy minden államnak kötelessége tartózkodni más államok belügyeibe való beavatkozástól. Ajánlotta a Szövetség ama tagjainak, melyek a londoni bizottságban képviselve voltak, hogy ne mulasszanak el semmit a benemavatkozási kötelesség minél pontosabb teljesítése s végrehajtásuk minél hatályosabb ellenőrzése érdekében. Megállapította, hogy az eseményekkel kapcsolatban olyan problémák merültek fel, melyekre nézve humanitárius szempontból kívánatos mielőbb közös akciót indítani s felhatalmazta a főtitkárt, hogy biztosítsa a Szövetség technikai szervezetének, ha megfelelő alkalom kínálkozik, az ezekben való közreműködést.⁶¹

E határozat alapján a valenciai kormány felkérésére a Szövetség egészségügyi szervezete köréből missziót küldtek Spanyolországba, hogy ott az egészségügyi miniszterrel egyetértve tanulmányozza a polgári lakosság körében fellépett ragályos betegségek ügyét.

A Tanács januári rendes ülésére a chilei kormány a madridi követségi épületekben asilum jogot nyert menekültek ügyének napirendre tűzését kérte, s a kubai kormány csatlakozott ehhez a kéréshez. A valenciai kormány viszont az egészségügyi misszió jelentésének napirendre tűzését kívánta s felhasználta az alkalmat, hogy ezzel kapcsolatban bizonyos „általános természetű” megjegyzéseket is tegyen.⁶² A mexikói kormány március 29.-iki beadványában azt hangoztatta, hogy az Egyezségokmánynak a megtámadott és a támadó közti distinkcióját annak összes következményeivel ki kell terjeszteni a katonai lázadás esetére is, aminő Spanyolországban van. A megtámadott kormányt anyagi és erkölcsi támogatásban kell részesíteni, a támadónak pedig nem szabad megkönnyíteni a harc folytatását.⁶³

Az 1937 májusi tanácsülésen a valenciai kormány kérésére az „idegen hatalmak beavatkozása” ismét napirendre ke-

⁶¹ Journal Officiel i. k. 18—19. lap.

⁶² Journal Officiel i. k. 64—65., 96—102., 109—111., 127—134., 210—223. lap.

⁶³ Journal Officiel i. k. 264. lap.

rült és Litvinoff szovjet delegátus a vita során nagyon határozottan támogatta a valenciai kormány álláspontját.

A Tanács május 29-ikén hozott határozatában ismét hangsúlyozta a kötelességet az idegen államok politikai függetlenségének és területi épségének tiszteletbentartására. Sajnálattal állapította meg, hogy az újabb fejlemények nem igen engednek remélni, hogy a kormányok által a Tanács ajánlása alapján e célból fogantatott rendszabályok a kívánt eredményhez fognak vezetni. Megelégedéssel vette tudomásul a külföldi önkéntesek visszahívása tárgyában történt kezdeményezést s felhívta a londoni bizottságban képviselt tagjait, hogy ne mulasszanak el semmit annak végrehajtása érdekében. Reményét fejezte ki, hogy a harc megszűnésével rövid időn belül meg lesz a lehetősége, hogy a spanyol nép maga döntsön sorsa felett. Megdöbbenését fejezte ki a spanyol háborúban alkalmazott bizonyos módszerek felett, elítélte a nemzetközi joggal ellenkező eszközök alkalmazását, különösen a nyílt városok bombázását, nagyrabecsülését fejezte ki az iránt a munka iránt, melyet egyes nem hivatalos szervezetek és egyes kormányok fejtettek ki acélból, hogy a polgári lakosságot, különösen a nőket és gyermekeket ezekkel a veszélyekkel szemben biztonságba helyezték.⁶⁴

Május 31-én a valenciai kormány Alméria bombázását jelentette be a Nemzetek Szövetségének, mint az elképzelhető legsúlyosabb támadást egy független és szuverén nemzet ellen, hangsúlyozva, hogy német hadihajók támadták meg a spanyol repülőket s ezek a Deutschland német páncélos bombázásával csak válaszoltak erre a támadásra.⁶⁵

A szeptemberi tanácsülésen a valenciai kormány a Földközi tengeren uralkodó állapotokat s főleg azokat a támadásokat tette szóvá, melyeket ott spanyol kereskedelmi hajók ellen intéztek s azt a kívánságát fejezte ki, hogy a nyoni megegyezést, melyet éppen akkoriban írtak alá, terjesszék ki a spanyol kereskedelmi hajókra is. (A megegyezés — mint fentebb láttuk — csak a nem-spanyol hajókra vonatkozott).

A Tanács október 5-én hozott határozata megállapította,

⁶⁴ Journal Officiel i. k. 317—326. és 333—334. lap.

⁶⁵ Journal Officiel i. k. 602—603. lap.

hogy tényleg a nemzetközi joggal és az emberiség legelőkelőbb szabályaival ellenkező támadások történtek; kijelentette, hogy a civilizált nemzetek lelkiismerete, mely a Tanács mostani határozatában kifejezésre jut, minden ilyen támadást elítél. Egyebekben hivatkozott a nyomi megegyezésben foglalt rendszabályokra, melyeket a részvevő hatalmak e kérdésre vonatkozólag is megfelelőeknek találtak.⁶⁶

A spanyol kérdés egyéb vonatkozásai a Közgyűlés elé kerültek. A valenciai kormány a Közgyűléstől a következőket kérte: 1. állapítsa meg, hogy Spanyolországot Németország és Olaszország megtámadta, s 2. sürgősen vizsgálja meg, hogyan lehet e támadásnak véget vetni, 3. adassék meg a spanyol kormánynak a jog, hogy az általa szükségesnek tartott hadianyagot szabadon beszerezhesse, 4. a külföldi önkéntesek vonassanak vissza, 5. a Földközi tengerre megállapított biztonsági rendszabályok terjesztessenek ki a spanyol hajókra is s biztosítsassék ebben a rendszerben Spanyolország számára is az őt jogosan megillető közreműködés.

Az ügy a Közgyűlés 6. bizottsága elé került, mely szept. 30-án terjesztette be javaslatát a Közgyűlés elé. Ez a javaslat sajnálattal állapította meg, hogy a külföldi önkéntesek visszavonását mindeddig nem sikerült biztosítani, hogy idegen haderők vannak Spanyolország területén, a mi Spanyolország ügyeibe való idegen beavatkozást jelent. Nagyon kíváncsi, — folytatta a javaslat — hogy egyes hatalmak által megindított akció ezeknek az önkénteseknek azonnali és teljes visszavonására sikerrel járjon. Ha ez az eredmény nem volna rövid időn belül biztosítható, a Szövetségnek a Benemavatkozási Egyezményhez csatlakozott tagjai megfontolás tárgyává fogják tenni, ne szakítsanak-e a benemavatkozás politikájával.

A Közgyűlés október 2.-i ülésén a magyar és az osztrák delegatio a javaslathoz módosító indítványt terjesztett be, mely főleg annak megállapítását célozta, hogy idegen katonaság úgy az egyik, mint a másik oldalon harcol. Ezt a módosító indítványt azonban elvetették. A szavazásnál 32 állam a javaslat mellett foglalt állást, 14 állam — közöttük Magyarország

⁶⁶ Résumé mensuel des travaux de la S. d. N. Vol. XVII. 1937. 227—228. lap.

is — tartózkodott a szavazástól, 2 pedig: Albánia és Portugália a javaslat ellen szavazott. Így az egyhangúságot nem sikerülven biztosítani, a javaslat nem fogadtatott el.⁶⁷

Ezen a Közgyűlésen a spanyol köztársasági kormányt egy másik súlyos vereség is érte. Spanyolország a Tanácsnak ú. n. félig állandó tagja volt. Három évre választottatott ugyan meg a Tanács tagjává, de a mikor a három év, melyre a megválasztatása szólt, lejárt, a Közgyűlés kimondta az újráválaszthatóságát s így, bár három évenként megújuló választás alapján, de tényleg állandóan helyet foglalt a Tanácsban. Megbízatása 1937-ben újból lejárt. A spanyol kormány kérte az újráválaszthatóság kimondását, a Közgyűlés azonban a kérelmet elvetette. Mindössze 23 igen szavazat volt 52-ből. Így a spanyol kormány nem csak a szükséges $\frac{2}{3}$ többséget nem kapta meg, hanem a szavazatok közönséges többségét sem.⁶⁸

Az 1938 januári tanácsülés napirendjén spanyol ügyek nem szerepeltek.

8. Azok a nemzetközi jogszabályok, melyek a spanyol polgárháborúba való benemavatkozás ügyét rendezik, individuális nemzetközi jogszabályok, egyetlen esetre vonatkoznak s mint ilyenek is átmeneti jellegűek, t. i. a polgárháború nemzetközi jogi helyzetét rendezvén, csak annak tartamára szólnak. Tipikus példái az ú. n. ügyintéző szerződéseknek, melyek szemben a szorosabb értelemben vett jogalkotó szerződésekkel egy konkrét eset nemzetközi jogi szabályozását tartalmazzák.

A jövőre vonatkozólag ezek a rendelkezések csak a precedens jogi természetével fognak bírni, de semmi vonatkozásban nem lesznek kötelező erejű nemzetközi jogszabályok.

Ezek az individuális nemzetközi jogszabályok eltérnek a nemzetközi jog közönséges rendelkezéseitől. A konkrét esetben ezeknek a közönséges szabályoknak helyébe lépnek, de nem ellentétesek a közönséges nemzetközi joggal, a közönséges nemzetközi jog alapján az általa hagyott latitude-ök felhasználásával rendezik a konkrét esetet.

⁶⁷ Journal Officiel. Supplément spécial No. 169. Actes de la XVIII. Session Ordinaire de l'Assemblée. Séances plénières. Compte-rendu des Débats. 99—108. lap.

⁶⁸ Journal Officiel. Idézett Supplément spécial. 61—62. lap.

Az egész rendezésnek az ad különös jelentőséget a nemzetközi jog szempontjából, hogy a nemzetközi szolidaritás fokozott megnyilvánulását mutatja. A „benemavatkozás” folytán az érdekelt államok messzebbmenő kötelezettséget vállaltak a spanyol polgárháborúval szemben, mint a minőre a semlegesség közönséges nemzetközi joga kötelezné őket.

Ezt a több-kötelezettséget nemzetközi közérdekből vállalták, annak megakadályozás céljából, hogy a spanyol polgárháború ne idézzon fel idegen államok közti háborút.

A háború elkerülésére irányuló szándék olyan intenzív az európai államoknál, hogy olyan államok közt sikerült a benemavatkozás platformján megegyezést létesíteni, melyek a spanyol kérdés lényegére nézve a legellentétebb álláspontot foglalják el. A kollektív eljárásban részt vesz egyrésről Olaszország és Németország, mely Franco kormányát Spanyolország de jure kormányaként ismerte el, másrésről Szovjet-orszárszország, mely Francot még mindig „rebbelis generálisnak” tekinti. Mindkét fél lemondott a nemzetközi együttműködés érdekében arról, hogy álláspontjának a közönséges nemzetközi jog szerinti következményeit levonja.

Ez a nemzetközi szolidaritás nagy jelentőségű tény még akkor is, ha a látszólagos nemzetközi közérdek a valóságban nem volna más, mint a külön érdekek összeesése.

A spanyol benemavatkozási eljárás a háború elkerülését célozza s tipikusan olyan eljárás, minőt a világháború utáni nemzetközi jog a Nemzetek Szövetsége feladatává tett. A Nemzetek Szövetségét rendkívül meggyöngítette az, hogy két európai nagyhatalom közreműködésére nem számíthat. Németország nem tagja a Nemzetek Szövetségének, Olaszország pedig a spanyol polgárháború kezdetén tényleg nem vett részt annak munkájában, azóta pedig — 1937 dec. 11-én — kilépését is bejelentette. Ez a körülmény a Nemzetek Szövetségét képtelenné tette arra, hogy a spanyol polgárháborúval szemben az európai államok kollektív eljárását saját keretén belül biztosítsa. Ezt a kollektív eljárást a Szövetségen kívül kellett megszervezni, ami a feladat megoldását rendkívül megnehezítette. De épen ez a Szövetségen kívül megszervezett eljárás mutatja nagyon világosan, hogy az a szerep, melyet az Egyezségokmány a béke biztosítása érdekében a Nemzetek Szövetsége

elé tűzött, milyen nagyjelentőségű s hogy a nemzetközi jogközösségnek mennyire elsőrendű szükséglete, hogy e feladatok megoldására megfelelő szervezete legyen. A spanyol benemavatókozás különleges nemzetközi joga egyforma élesen mutatja a Nemzetek Szövetsége fennmaradásának és reformjának szükségességét.

CSEKEY ISTVÁN
A MAGYAR NEMZETFOGALOM

Bevezetés.

Megfogyva bár, de törve nem,
Él nemzet e hazán.

Nincs a társadalomtannak és az általános államtannak, illetőleg a tudományos politikának még egy olyan sokat vitatott kérdése, mint az, hogy mi a nemzet szónak fogalmi tartalma. Miután szellemi, történelmi, de mindenekelőtt politikai fogalom, tehát nyilvánvaló, hogy tartalmát a mindenkor uralkodó politikai eszmék határozták meg. Nép, népiség, nemzetiiség, nacionalizmus, patriotizmus, haza, ország, állam, állampolgárság mind körülötte csoportosuló fogalmak, amelyeknek valódi jelentését azonban szintén csak az illető korok politikai eszmeáramlataiból lehet kiértékelni. E mellett a nemzetfogalomnak nemcsak tartalma nem állandó, de maga a nemzet sem öröktől fogva való. A nemzet történelmileg kifejlett, modern fogalma úgyszólván csak a XIX. században lett kész. De megszületése után csakhamar a nemzetállamok kialakulásának és integrálódásának kovásza, a nemzetiségi küzdelmek életrekeltője s végül a világháború legfőbb elindítója, Európa térképének újraszínezője lett. Egyfelől a már háború előtt burjánzó nemzetellenes és nemzetközi mozgalmak, másfelől az igazságtalan békeszerződések folytán felkorbácsolt nemzeti érzés és népiség államhatárokat spiritualizáló ereje oly sorsdöntően állítja első vonalba a nemzeti gondolat kérdését, hogy ezt valóban korunk központi politikai kérdésének tekinthetjük. E mellett bennünket magyarokat szinte végzetserősen érintenek a nemzeti eszme körül csoportosuló kérdések. Ezért tudományos és magyar nemzeti szempontból egyaránt nagyon fontosnak tartjuk a nemzet szó fogalmi tartalmá-

nak meghatározását. Már csak azért is, mert ma talán divatosabb lett, mint valaha a véletlenül külföldrői jött felfogást a tősgyökeres hazai elgondolásnak elébe helyezni. A magyar nemzetfogalom felvázolása tehát annyival is inkább szükségesnek látszik, mert a kérdésnek nemcsak általános államtani tartalma vitatott, de a magyar nemzetfogalom értelmezése tekintetében sem uralkodik egységes felfogás. Mielőtt azonban a magyar nemzetfogalom kialakulását és értelmezését megkísérelnők, szükségesnek mutatkozik néhány alapfogalom tisztázása.

I. A „nemzet” szó eredete és jelentésének kialakulása.

1. A latin eredet.

Miután abból indultunk ki, hogy a nemzetfogalom tartalma sem nem állandó, sem nem öröktől fogva való, és így a régi időkből hiányoznak a nemzetfogalomra vonatkozó fejtetések, célszerűnek mutatkozik szótörténeti vizsgálathoz folyamodnunk.

Ügyszólván valamennyi kultúrnyelvbe a latin *natio* szóból ment át a nemzetfogalom. Értelme szószerint 'születés' (*nasci, natus*), majd 'nem, faj'; szűkebb értelemben 'néptörzs, nemzetiség'. A rómaiaknál azonban még egyáltalán nincs semmi titokzatos, pátoszt magában rejtő, magasabbrendű jelentése. Inkább távoli, fejletlen kultúrájú törzsek megjelölésére használják, mint mi ma a természeti népre a ben sz ü l ö t t k i t é t e l t. Nagyobb, történelmileg és művelődésileg jelentékenyebb népekre a rómaiak a *gens* szót használták. De a legmagasabb, a mai nemzet büszke értelmének megfelelő kifejezéssel, a *populus* szóval a rómaiak önmagukat illették. Ez már jelentette a politikailag uralkodó rendet is, a *patri-cius*okat szemben a *plebsszel*. *Gajus* szerint (I, 3): „populi appellatione universi cives significantur”. Később megváltozik az értelme. Pl. a „*Senatus populusque Romanus*” kifejezés mutatja, hogy a szenátusnak mint államkormányzatnak tagjaival szemben az alsóbb néposztályúakat jelentette. Végül azután egyes társadalmi osztályok megjelölésére is használták.

2. A „nép” és „nemzet” jelentésváltozásai nyugaton.

Mindezek a változatok ismétlődtek az újabb időben a nép és nemzet kifejezéseinek alakulásában. Mielőtt azonban még a nemzet politikai értelme kialakult volna, a *natio* szónak a középkorban az egyetemekkel, zsinatokkal, rendekkel és céhekkel kapcsolatban bizonyos testületi szellemet magában foglaló értelme fejlődik ki, ami már némi csiráját rejtí magában a politikai rivalitásnak és harcos szellemnek. Így már a párizsi, bolognai, paviai és prágai (IV. Károly császártól 1348-ban alapított első német) egyetemen az idegen hallgatók érdekeik védelmezésére egy-egy natióban tömörüültek. (Prágában pl. bajor, szász, cseh és lengyel nációk stb., de Párizsban már maguk a franciák *nation de France, de Picardie, de Normandie.*) Természetes, hogy a középkorban, amikor az univerzalizmus eszmevilágában az állam még nem törekedett nemzeti egységre, az egyetemek náciai kulturális összetartozási érzelmeiknél fogva nagy mértékben járultak hozzá a nemzeti érzés ki-fejlesztéséhez.

A modern államok kialakulásával és megerősödésével a *nation* kifejezés átmegy a hatalmi alakulatok és népi alapjuk megjelölésére. Míg a nép (*populus, peuple, people, popolo*) szó államjogilag majd a magasabb rendeket jelöli, majd a politikailag tekintetbe nem jövő néptömeget, sőt gyakran a népet szemben a királlyal és a nemességgel, addig a nemzet (*nation, nazione*, a szláv nyelvekben a vele rokon *narod*) most már egy magasabb rendű, büszke értelmet kap és a politikailag aktív államnépet jelenti különösen más, idegen nemzetekkel szemben. A nemzet ilyen értelmével találkozunk már legkorábban a XIII. században Angliában, a XIV. században Franciaországban, a XVI-ikban Németországban. De ettől kezdve használják a „nemzet” szót az állam, nép és ország megjelölésére is.¹

¹ Simon Rot 1571-i híres szótárában (Ein teutscher Dictionarius) a következő meghatározást adja: „Nation, Ein volck das in einem Landt erbörn ist, ein gantz geschlecht oder menge eines Völcks in Landt. Als die Deutsch, Welsch, Griechisch Nation“. — V. ö. Hans Schulz—Otto Basler, Deutsches Fremdwörterbuch, Straßburg—Berlin 1913—1933, Bd. II, S. 177 f. — V. Károly 1519-i választási kapitulációjában fordul elő először a büszke formula: „Heiliges Römisches Reich deutscher Nation“.

A nélkül, hogy ezt a rendkívül érdekes és tanulságos fejlődést itt részleteiben követni akarnók,² a mai szóhasználatra nézve csak annyit, hogy a nép és nemzet kifejezés alkalmazása az egyes nyelvekben egyáltalán nem egységes. Így a *Société des Nations*-t az angol *League of Nations*-nek, a német ellenben *Völkerbund*-nak mondja. Mi szinonimaként használjuk a *Nemzetek Szövetsége* és a *Népszövetség* kifejezést. E mellett az angol a maga világbirodalmát is *British Commonwealth of Nations*-nek jelöli. A nemzetközi jogot a francia és angol így nevezi: *droit international*, *international law*, a német ellenben *Völkerrecht*-nek. Voltaképen azonban valamennyi nyelven az *államközi jog* lenne egyedül a helyes.

A franciában és angolban azonban az 'állam' jelentésű szóból nincs képezve melléknév, s ezért az 'állami' kifejezés helyett rendszerint a 'nemzeti'-t (*national*) használják. Ilyenkor természetesen nincs semmiféle pátoz a jelentésében. (Pl. *domaines nationaux* = állami birtokok, *national debt* = államadósság). Néplélektani szempontból is érdekes, hogy a német pedig fordítva, az 'állam' jelentésű szóból képez melléknévet (*staatlich*), de már a népet jelentőből nem. A *völkisch* mint nem nagyon szerencsés modern szóképzés nem felel meg a nép mint politikai összesség fogalmának. (*Völkische Minderheiten* helyett német tudományos munkák is szívesebben használják a *Nationalminderheiten* kitételt.) A nemzeti kifejezés használatának célszerűségét mutatják a következő ellentétek: *nemzeti bank* és *népbank*, *nemzeti könyvtár* és *népkönyvtár*, *nemzeti himnusz* és *népdal*, *nemzeti irodalom* és *népirodalom*, *nemzeti ünnep* és *népünnepély*, *nemzeti viselet* és *népviselet* stb.

3. A magyar „nemzet” szó története.

Ami most már a magyar nemzet szó történetét illeti, annak a magyar szócsaládnak, amelynek a magyar nemzet szó egyik tagja, alapszava a nem főnév. Ez honfoglaláselőtti jövevényszó valamely ma már közelebbről meg nem határoz-

² V. ö. minderre *Friedrich Hertz*, *Wesen und Werden der Nation*. (Jahrbuch für Soziologie. I. Ergänzungsband: Nation und Nationalität.) Leipzig 1927, S. 3 f. Ugyanott egyéb irodalom.

ható árja (?) nyelvből.³ A *nem* főnév származéka a *nemz* ige is. Ez olyan képzésű, mint amilyenek pl. ma *lárma*, *nóta* mellett *lármáz*, *nótáz*, tehát ennek is bizonyára '*nemet* csinál, *nemet* szaporít' volt az eredeti jelentése; később azonban, amikor a *nem* mint gazdasági és jogi közösség a magyarság körében lassankint elvesztette eredeti, honfoglalás előtti jelentőségét, már csak azt jelentette ez az ige, mint mai nyelvünkben is, hogy 'zeugen, gigno, progigno'. Ennek a *nemz* ige -at, -et képzős származéka a *nemzet* főnév, melynek egyfelől 'nemzés eredménye, Abstammung, origo' (pl. „És mondd meg hová mégy, micsoda *nemzet* vagy? Monda Jónás nékik: Vagyok zsidó *nemzet*“⁴), másfelől 'Geschlecht, gens, prosapia' voltak legrégebbi jelentései. (Innen a kedvező szóhangulatú *nemzetes úr* vagy *asszony* kifejezés.) Később a *nem* gazdasági és jogi jelentőségének teljes leromlása után 'nép, Volk' jelentése is fejlődött e szónak. És legújabbban, körülbelül száz évvel ezelőtt, a XIX. század elejének magyar politikai mozgalmával kapcsolatban a német *Nation* szó fogalmi tartalmának hatása következtében még e német szónak a jelentését is hozzáfűzték a magyar *nemzet* szóhoz. Mivel pedig e szónak fönnebb említett három régebbi jelentését a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *származás*, *nemzetség* (vagy *család*) és *nép* szavakkal is ki lehetett fejezni, ezért a *nemzet* szónak e régebbi jelentései csak-

³ A magyar *nem* főnév legrégebbi (bizonyára még a törzsszervezet korából származó) jelentése 'nemzetség' volt, vagyis 'a nevet adó közös őstől fiágon leszármazó rokonsaládok gazdasági és jogvédelmi célzatú társadalmi közössége'. (Később, mivel a latin *genus* szónak ezenkívül még 'Art, Gattung' jelentése is volt, ez a latin nyelv hatása alatt másodlagos jelentésként a magyar *nem* szóhoz is hozzácsatlakozott. Pl. *emberi nem*, *női nem*, *himnemű* vagy *nőnemű* szó.) Ebből az következik, hogy *nemesek* eredetileg azok voltak, akik valamely *nem*nek a tagjai voltak. Ezt az is bizonyítja, hogy a *nemtelen* szónak legrégebbi magyar jelentése 'fattyú', vagyis 'nemhez nem tartozó, a *nem* jogi kötelékén kívül született ember'. Természetes, hogy a *nemes* ember becsültebb volt, mint a *nemtelen*, s ezért a *nemes* szóhoz kedvező, a *nemtelen*hez pedig kedvezőtlen szóhangulat csatlakozott, s ennek alapján fejlődött az előbbi szónak végül közjogi értelmében vett 'Edler, Adelige', az utóbbinak pedig 'niederträchtig, gemein' jelentése. — Ezekért a szótörténeti fejtegetésekért *Horger Antal* kollégámnak adózom őszinte hálával.

⁴ Jónás prófétának históriája. *Batizi András* históriás éneke a XVI. századból. (Régi Magyar Költők Tára II. k., Budapest, 1880, 90. l.)

hamar elavultak, s mai nyelvünkben már csakis a 'Nation' jelentéssel használjuk e szót.

A nemzet szó eddig ismeretes nyelvemlékeink között először az 1310—20 körül keletkezett „Gyulafehérvári Glosszák”-ban fordul elő.⁵

II. A nemzet fogalma.

1. Nép, nemzet, nemzetiség.

A legújabb tudományos kutatások is arra az eredményre jutottak, hogy a nemzetnek egységes fogalmi meghatározása lehetetlenség. Történelmi és politikai képződménnyel állunk szemben. Aki a nemzet fogalmát egységesen akarná meghatározni, annak a veszélynek tenné ki magát, hogy vagy mint nyelvegységet tüntetné fel, vagy mint kulturális egységet, vagy mint a nép öntudatának egységét, vagy pedig mint államegységet. A nemzeteket tehát csakis történelmi kialakulásukban lehet beható vizsgálat tárgyává tenni.⁶

Nagy nehézséget okoz azután az is, hogy a nép és a nemzet fogalmát igen gyakran azonosították. Ma ez már ritkáb-

⁵ „Nemzetui nepnech vadulatia”. Egykori kiejtése: „Nemzetüi népnek vadulatja”. Latin forrása: *a populo eius... est accusatus (Jesus)*. Értelme: 'nemzeti népnek vádolása', azaz a tulajdon nemzetbeli népnek vádolása. L. Szinnyi József, A gyulafehérvári glosszák. (Nyelvtudományi Közlemények XXIX. k., 1899, 1. f. 1. s k. 1.) — Erdélyi Lajos, A Gyulafehérvári Glosszák. (Magyar Nyelv IX. k., 1913, 2. sz. 67. s k. 1.) — U. o. az idézett hely hasonmása 72. l.

⁶ Már az 1912-i Második Német Szociológiai Gyűlés arra az eredményre jutott, hogy a nemzet fogalmáról nem lehet egységes meghatározást adni. L. Verhandlungen des Zweiten Deutschen Soziologentages. Tübingen 1913. — Ugyanez olvasható ki a Jahrbuch für Soziologie gyűjteményes kötetéből: Erster Ergänzungsband: Nation und Nationalität. Leipzig 1927. — Az Alfred Vierkandtól szerkesztett Handwörterbuch der Soziologie (Stuttgart 1931) „Volk und Nation” címszó alatt közli Walde-mar Mitscherlich cikkét, amely a nemzet fogalmának legjellegzetesebb meghatározásait adja. — Részben ezek alapján, részben újabbakkal megtoldva ismerteti a nemzetfogalmat Asztalos Miklós, A korszerű nemzeti eszme. Budapest, 1933, 26. s k. 1. — Lásd még erre vonatkozólag: Heintz O. Ziegler, Die moderne Nation. Tübingen 1931, S. 27 f. — Carl Petersen, Volk, Nation, Staat und Sprache. (Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung Jg. II, 1931/32, H. 5/6, S. 194, 214.)

ban történik meg, de mégis szükséges a nép és nemzet fogalmát élesen elhatárolni egymástól. Hogy a nép szó nyelvhasználata milyen sokjelentésű lehet, arra nézve csak a következő példákat: „A magyar nép ápolja irodalmát” (nyelvközösség), „A bajor nép szereti a sört” (törzs), „A zsidó népnek nincs hazája” (vallási közösség), „A nemességnek nem lehet több joga, mint a népnek” (osztály), „Az észt nép ünnepli az államalapítást” (állampolgárság), „A király szöveget bocsátott ki népéhez” (alattvaló).⁷ Bennünket itt azonban a nép csak két jelentésben érdekel: mint politikai értelemben vett nép és mint államnép. A politikai nép a leszármazás és a vérségi kötelék által, egy meghatározott térben folytatott élet következtében, közös kultúra útján előállott sorsközösség, amelynek ma leglényegesebb külső kifejezője a közös nyelv (anyanyelv). A népnek mint organikus egésznek ettől a politikai felfogásától élesen különbözik az államnépnek a jogi fogalma, mint az állam jogi kötelékével egybefűzött egyedeknek (az állampolgároknak) az összessége.

A magyar politikai tudomány nagytekintélyű művelője, *Concha Győző* és iskolája oly módon határolta el a nép, nemzet és nemzetiség fogalmát, hogy nép alatt olyan embercsoportot értett, amelynek jellegzetes sajátosságai vannak, de ezekről nincs tudomása. Nemzet lesz a népből, ha a csoport tagjai jellegzetes tulajdonságaik tudatára ébrednek s ezeknek fenntartására az állam formájában hatalmi szervezetet létesítenek. A nemzetiség pedig olyan embercsoport, amelynek tudata van jellegzetességéről, azt fenn is kívánja tartani, de nincs hatalmi szervezete, nem tud állami létre emelkedni.⁸

E mellett *Concha* azután következőképpen határozta meg a nemzet fogalmát: „Nemzet alatt öntudatos akaratú s csele-

⁷ V. ö. *Georg. Schmidt-Rohr*, Mutter Sprache. Vom Amt der Sprache bei der Volkwerdung. (Schriften der Deutschen Akademie Nr. 12.) Jena 1933, S. 71. — A 'nép' és a 'nemzet' szó között igen helyesen érzí a különbséget *Arany János*, Prózai dolgozatai. (*Arany János* összes munkái. V. k., Budapest, [Ráth], 343. l.)

⁸ *Concha Győző*, Politika. I. k., 2. kiad., Budapest, 1907, 66. l. — *Barabási Kun József*, Nép, nemzet, nemzetiség. Budapest, 1908, 72. s. k. l. — *Krisztics Sándor*, Nemzet és állam. Budapest, 1914, 261. s. k. l. — U. ö., Politika. I. k., Budapest, 1931, 320. l. — *Haendel Vilmos*, A nemzetiségek. Debrecen, 1928, 6. s. k. l.

kedni bíró oly emberi közületet értünk, melynek az egyetemes emberiről sajátos eszméje, e sajátosságnak az emberiségre értéke van s azt a maga öntudatos erejével valósítja”.⁹

A nép és a nemzet közt *Conchától* fentebb megvonni megkülönböztetést az újabb magyar írók is elfogadják. Így *Ottlik László* nemzet alatt olyan társadalmat ért, amely politikailag öntudatos, magát politikai egységnek tartja és önálló államot tart fenn vagy önálló állam létesítésére és fenntartására képes.¹⁰ *Asztalos Miklós* nemzetiség alatt érti az állam nélküli kollektív individuumot, nemzet alatt pedig az önálló állami létig eljutottat.¹¹ E két felfogás közt az a lényeges különbség, hogy az utóbbi szerint a nemzet egyenlő az állammal, míg *Ottlik* már akkor is nemzetről beszél, ha az illető öntudatos politikai egységnek (nemzetiségnek) nincs ugyan állami szervezete, de önálló állam létesítésére és fenntartására képes. Nyilvánvaló, hogy ez a nézet a helyesebb és a *Concha*-féle felfogással szemben haladottabb. Mert különben lengyel nemzetről nem beszélhattünk volna, amikor megszüntették az államiságát. *Ottlik* helyes meglátással mutat rá, hogy a régi nemzetek területi, sztatikus, defenzív egységekből eszmei, dinamikus, agresszív egységekké: nemzetiségekké lesznek, viszont az újonnan keletkező nemzetiségek nemzetekké iparkodnak fejlődni.¹² Nyilvánvaló, hogy itt egymással szembevető kétféle fejlődésről van szó, amelyet a régebbi politikai tanítás azért nem tudott felismerni, mert rabja volt a terminológiának, amely nemzetiség és nemzet közt csak fokozati különbségeket látott. Így azt a bonyolult történelmi fejlődési folya-

⁹ *Concha*, i. m. 66. l. — A külföldiek közül hasonló ehhez *Gerhardt v. Schulze-Gävernitz* felfogása, aki szerint a nemzet „ein in seiner Eigenart einziges, zwischen den Menschen und der Menschheit stehendes Individuum, dem sich der Mensch in moralischer Überzeugung freiwillig unterwirft und das in dem großen Kulturzusammenhang der Menschheit eine bestimmte Aufgabe zu erfüllen hat”. *Britischer Imperialismus und englischer Freihandel*, Leipzig 1906, S. 400. — Hozzá csatlakozik a svéd *Rudolf Kjellén*, *Der Staat als Lebensform*, Leipzig 1917, S. 111. (Új kiadás 1924-ből.)

¹⁰ *Ottlik László*, *Nemzet és nemzetiség*. (Kl. a „Magyar Kisebbség” IX. évf.-éből.) Lugos, 1930, 3. l.

¹¹ *Asztalos*, i. m. 46. l.

¹² *Ottlik*, i. m. 29. l.

matot, amely többszörösen egymásba fonódik és amely közt állandó az interferencia, a régi felfogás egyetlen formulával kívánta meghatározni.

Mindebből kitűnik, hogy a népnek és a nemzetnek az államhoz való kapcsolata határozza meg helyesen a fogalmat. Egyfelől nyilvánvaló, hogy a népnek nemzetté fejlődése, a nemzeti öntudat hozhatja létre az államot. A nemzetnek szüksége van az állami szervezetre. Ezért „alkotja az állami lét formája a nemzet élnivágásának zárókövét”.¹³ Másfelől viszont épen az állami szervezetben való együttélés vezethet a nemzetté fejlődéshez. Ennek megint különböző irányai lehetnek, mert az állami szervezetben való együttélésben kialakulhat egy egységes nemzet, de másfelől meg új nemzet is jöhet létre, amikor valamely nyelviileg egyesült nép a kultúrájának olyan fokára jut el, hogy politikailag is egységes szervezetet kíván létesíteni. A nemzet és az állam, valamint a nemzet és a nép fogalmait tehát nem fedik, hanem keresztezik egymást. Egy államban és annak népében lehet több nemzet vagy nemzetrész. Viszont egy nemzet több államra is elkülönülhet. E mellett természetesen előfordulhat, hogy egy állam csak egy nemzetből áll és hogy egy nemzet csak egy államot alkot. Ilyen esetekben szoktak nemzetállamról beszélni. Ha ellenben az államot több nemzet vagy nemzetrész alkotja, akkor nemzetiségi államról van szó.

A nemzetiség szó eredetileg tulajdonságot jelentett, valamely nemzethez való tartozást, a nemzet jellemvonásaival való felruházottságot. Később a kifejezést a közös tulajdonságokkal, vagyis közös nemzetiséggel összekötötték összességre is használták, tehát azoknak a körére, akikre a nemzet kifejezés illik. Mégis azt a megkülönböztetést vonták a két fogalom közé, hogy a nemzetiség szemben a nemzettel csak olyan nemzetrészt vagy akár egész nemzetet jelöl, amely egy másik nemzet alkotta államnak csak része, még pedig az államalkotó nemzettel szemben csak alárendelt része. Így jut a nemzetiség fogalmában a kulturális kapcsolat mellett már a politikai jelentőség és a közjogi helyzet is kifejezésre.¹⁴ A nemzet és a

¹³ Kjellén, i. m. S. 125.

¹⁴ V. ö. Polner Ödön, Az államélet néhány főbb kérdése. Budapest, 1935, 15. l.

nemzetiség fogalma tehát csak politikai kihatásaiban tér el egymástól. Mindkettő nyelvben és hagyományban szolidáris embertömegeknek kultúrközössége, de a nemzetnek rendszerint állami szervezetében megvan a hatalma is jellegzetességének a fenntartására. A nemzet tehát: államhatalmat gyakorló nemzetiség. A nemzetiség viszont az államhatalmat nem gyakorló népcsoport. Újabban szokták a nemzetiségre a *n e m z e t i k i s e b b s é g* kifejezést is használni. Ez egy politiko-aritmetikai megjelölés, amely az államhoz tartozás és egy nemzethez tartozás ellentétéből áll elő. A nemzetiség tehát lehet az államban kisebbség, de lehet többség is, amikor az államhatalmat gyakorló nemzetiség voltaképpen a kisebbséget teszi ki, mint pl. Cseh-Szlovákiában.

2. A nemzetfogalom.

Ami most már a nemzet fogalmának közelebbi meghatározását illeti, fentebb láttuk, hogy a szó eredeti értelme kétségtől a nemzéssel, a születéssel összekötöttek összességét fejezte ki. Ez a jelentése azonban később teljesen átalakult, mert a nemzés, születés összekötő benső mozzanatának helyébe valami külsőleg felismerhető tény lépett. A közös eredet, származás hiedelme ugyan még továbbra is megmaradt, de ez lassankint csak fikcióvá vált. Amily mértékben kevesbedett a származás közösségének a ténye, oly mértékben erősödött a külsőleg felismerhető mozzanatoké. Ezek pedig voltak a közös sors és a közös együttélés, valamint ezek közvetítője, a közös nyelv, amely az embereket egy kultúrközösséggé kapcsolta össze. A haza, a közös föld, a közösen átélt mult hatása, a közös művelődés és a közös nyelv olyan erős szolidaritást, az együvértartozásnak olyan hatalmas közös érzetét ébreszti fel a közösség tagjaiban, hogy az egykori közös leszármazás tudata egészen háttérbe szorul, s a vérségi kapcsolat helyét ezek a kultúrközösségi tényezők foglalják el.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a nemzethez tartozók fogalmi körét sem a közös leszármazás, sem a nyelv, sem a valóság vagy más objektív ismertetőjel segítségével nem tudjuk meghatározni. Viszont a nemzet mint egységes, kollektív személy önmaga állapítja meg, hogy kiket fogad be a maga körébe. A nemzet fogalma e szerint csupán *s z u b j e k t í v e g y s é g*,

amelynek felfogására egyedül az é r z e l e m a döntő, amely pedig logikai szabályoknak nincs okvetlenül alávetve és jogilag meg nem fogható.

Hogy a származás, a vérség köteléke mennyire háttérbe szorult, annak legfőbb bizonyítéka, hogy az egyes nemzeteket ma már nem nevezzük arról a közös ősről, akitől valaha származottnak vélték magukat, mint pl. a hellének Helléntől. Véletlenül talán épen csak a mi anyanyelvünkben maradt meg az egykori (törzsi) ősünknek (Megyer) a neve, míg a külföldi nyelvek mind az ugor eredetűnkre céloznak (*hungarus, Hungarianian, hongrois, Ungar, venger* stb.). De nem nevezzük a nemzeteket azokról az országokról sem, amelyekben államot alkotnak (egyedül Németalföld és Ausztria voltak ilyen tisztára földrajzi nevek). Ellenben a nyelvről nevezzük az egyes nemzeteket, amikor e jelzők egyúttal nyelvet is jelentenek. Hogy az egyes népek nevei néha mily kevésbé mutatnak az eredetre, arra legjellemzőbb, hogy a kelta-római eredetű franciák a frankokról, tehát germánokról nevezik magukat, míg a németeket egy kelta törzsről, az alemannokról.

Nyilvánvaló, hogy a nemzetfogalom kifejlődésének ez a menete nem indokolja, hogy ezt a művelődési és érzelmi közösséget csak akkor illessük a nemzet névvel, ha magának már állami szervezetet alkotott vagy legalább is annak alkotására törekszik. Az előadottakból kiviláglik, hogy erre a közösségre a „nép” kifejezés már nem alkalmazható.¹⁵

Mindezeknek alapján megállapíthatjuk, hogy a „nép” államtani vonatkozásában közjogi kapcsolatot kifejező közjogi fogalom, a „nemzet” ellenben részben művelődési kapcsolatot kifejező kulturális, részben politikai, de sohasem jogi fogalom.¹⁶

¹⁵ Találón mutat erre *Polner* rá, i. m. 12. l.

¹⁶ Már a svájci származású *Johann Kaspar Bluntschli* erre a helyes álláspontra helyezkedett: *Lehre vom modernen Staat*. 5. Aufl., Stuttgart 1875–76, Bd. I, S. 9 f. — Ugyanígy *Polner*, i. m. 12. l. — A „nép” és „nemzet” fogalmi ellentétére igen érdekesen mutat rá *Ferdinand Tönnies*: „In ihm [im Nationsbegriff] liegt eine tief antagonistische Tendenz gegen den Blutbegriff Volk, so groß die Verwandtschaft beider auch sein mag. Volk ist ein ursprüngliches Element des sozialen Lebens; Nation ein spezifisch moderner Begriff. Volk ist eine rohe, natürliche, biologische Realität, Nation mehr eine Idee, ein soziologisches Ideal. Der Begriff Volk ist verknüpft mit der Vorstellung der großen Schichten, von denen er denn.

Georg Jellinek, a századeleji német államtan legjellegzetesebb képviselője, a nemzetnek kétféle fogalmát különbözteti meg: a jogi értelemben vett nemzetet, ami alatt azoknak az összességét érti, akik egy nyelvet beszélnek.¹⁷ A társadalomtani értelemben vett nemzet meghatározását ellenben objektív ismertetőjelek hiányában a szociológia legnehezebb feladatának tartja.¹⁸

Bizonyos, hogy a valósághoz legközelebb járó objektív ismertetőjel a nemzetfogalomnál is a nyelv. Ez a nemzet együttes életének legerősebb külső kifejezője. Ezzel szemben Svájc, a négynyelvű nemzet, valamint Luxemburg, a kétnyelvű nemzet, nem lényegközösségen nyugvó, hanem úgynevezett politikai vagy államnemzetek. Mint ilyenek kivételt alkotnak és éppen ezért szolgálnak gyakran menedékétül azoknak, akik magukat nemzeti kötelességeik alól kivonni akarják. Hogy azonban a nyelv csak külső kifejezője a nemzeti közösségnek, azt az is bizonyítja, hogy ugyanazon államon belül ugyanazt a nyelvet beszélők külön népcsoportot is alkothatnak, ha a történelmi sorsközösség előzetesen elválasztotta őket. Így ma Jugoszláviában a szerbek és a horvátok. Viszont, hogy maga a nyelv nem tud még nemzetet egy államközösségekben tömöríteni, arra példák a franciául beszélő franciaországiak, belgiumiak, luxemburgiak és svájciak.

A jogi értelemben vett nemzet fogalmának tarthatatlanságát ékesszólóbban senki ki nem fejtette, mint *Kossuth Lajos* 1851-ben New Yorkban a nemzetiségi kérdésről mondott beszédében: „Mi lenne az önök nagy Uniójából? Mi lenne az önök alkotmányából, mi lenne az önök legnagyobb emberének e dicső hagyatékából, mi az emberiség erkölcsi égboltozatának e halhatatlan csillagaiból [t. i. az amerikai csillagos lobogóból]? Mivé lenne az önök hazája, ahonnan a szabadság géniusza terjeszti hatalmas szárnyait s az ébredő remény sugara vet derít

„Volk’ erst aufoktroiyert wird“. Verhandlungen des Zweiten Deutschen Soziologentages S. 187.

¹⁷ *Georg Jellinek*, Allgemeine Staatslehre. 5. Neudruck der Ausgabe von 1914, Berlin 1929, S. 117, Anm. 1.

¹⁸ U. o. S. 119 f. — *Jellinek* fejtegetéseit beható bírálatban részesíti *Ereky István*, A jogtudomány módszerei. (Kl. a „Városi Szemle“ XV. évf.-ából.) Budapest, 1929, 46. s. k. l.

az emberi jövőre? Mi lenne az önök köztársaságának e nagy és hatalmas együtteséből, ha a nyelv fanatikusai szentségtörő kezeiket egyszerre csak erre a szilárd alapra vetnék?... s az Uniót nyelvek szerint feldarabolnák?... Mi teszi a nemzetet? Talán a nyelv csupán? Ha csak a nyelv teszi a nemzetet, nincs nagy nemzet a földön, mert nincs olyan milliós népesség, amely csak egy nyelvet beszél. Nem, nemcsak a nyelv. Az érdekeknek, a jogoknak, a kötelességnek, a történetnek, de főként az intézményeknek a közössége, ami egy talán nyelvre és fajra nézve különböző lakosságot összeköt napi érintkezésben a városokban, melyek középpontjai és otthonai a kereskedelemnek és iparnak; e mellett maguk a hegyrendszerek, a folyó- és folyamrendszerek; az anyaföld, melynek pora összevegyül őseink haló porával, kik ugyanazon a mezőkön, ugyanazokért az érdekekért véreztek, a dicsőségnek és a gyásznak közös öröksége, közös törvények és intézmények, közös szabadság és közös elnyomatás: — mindebből áll a nemzetiség összetett fogalma.¹⁹

Tehát arra az eredményre kell jutnunk, hogy a nemzeti-ségnek egyetlen tekintetbe jövő objektív ismérve sem alkalmas a nemzeti hovatartozás biztos jogi meghatározására. A leszámolás, a kultúr- és sorsközösség mind megfoghatatlan tulajdonságok. A nyelv sem elegendő egymagában. Egyedül az egyén belső érzülete a döntő, amely pedig azoknak az imponderábiláknak az összességéből alakul, amelyeket a nemzeti érzés fogalma foglal magában. Az érzület azonban mint belső lelki folyamat jogilag meg nem fogható, amiért is még egy külső cselekménynek kell hozzájárulnia, és ez a bevallás.²⁰

A magyar nemzetfelfogás mindig hű marad ahhoz az alapelvhez; hogy az tartozik a magyar nemzethez vagy vala-

¹⁹ Select speeches of Kossuth. Condensed and abridged by Francis W. Newman. New York 1854, p. 80.

²⁰ V. ö. Csekey István, A világ első büntetőtörvénykönyve, mely a nemzetiség bevallásának szabadságát védelemben részesíti. (Kl. a Kenéz- emlékkönyvből.) Budapest 1932, 10. s k. l. — U. az: A nemzetiség bevallási szabadságának büntetőjogi védelme. (Kl. a „Magyar Kisebbség“ XI. évf.-ából.) Lugos, 1932, 12. s k. l.

melyik nemzeti kisebbséghez, aki oda akar tartozni. A nemzet-hez tartozás tehát a magyar felfogás szerint akarati tényezőtől függ. Ezzel szemben *Bleyer Jakab* tagadja, hogy a nemzetiség akarati közösség s rámutat arra, hogy a népiségben olyan adottságok (vér, anyanyelv, erkölcs, elemi képzettség) rejlenek, amelyek sem bevallás, sem letagadás útján nem tüntethetők el.²¹ Ez a felfogás egyezik a mostani német kényszerközösségi elgondolással, ami elméletileg is megakadályozni kívánja a disszimilációt, vagyis a németiségből való kiszakadást.

3. Államnemzet és kultúrnemzet.

A nélkül, hogy ez alkalommal kitérhetnénk a nemzet oly különböző fogalmi meghatározásaira és a nemzetkeletkezés történelmi menetét ismertethetnők, mindössze a nemzetfogalomnak arról a két nagy variánsáról kell megemlékeznünk, amely nyugaton kifejlődött és amely mindig érezte a magyar nemzetfogalom alakulásában hatásait. Ez a két alaptípus a francia államnemzet és a német kultúrnemzet fogalma.

Max Scheler ama híres mondásának, hogy csak egy nemzet van a világon, „la nation“, vagyis a francia nemzet, az az alapja, hogy a nemzetfogalom valóban a forradalmi Franciaországban alakult ki és szolgált mintául a többi modern európai nemzeteszmének. E francia ősnemzetfogalom kialakulásának pedig három főmozzanata volt: az abszolutisztikus, központosított államhatalom mint legfőbb örökség az *ancien régime*-ből, a művelt középosztálynak a létrejövedele, valamint a forradalomban a „nép“-nek „nemzet“-té való előléptetése.²² Természetesen már régebbi nyomai is vannak a nemzetiségi gondolatnak. Így tudunk egyes megnyilvánulásairól már a keresztesháborúk korából. A modern nemzetiségi elv azonban kétségkívül francia földön fejlődött ki, amikor az 1791-i alkotmányozógyűlés a nemzet szuverénitását proklamálta. E szerint a nemzet és az állam ugyanazt a fogalmat két különböző oldalról

²¹ *Jakob Bleyer*, Nation, Volk, Nationalität. (Nation und Staat Jg. III, 1930, H. 5, S. 287 l.)

²² V. ö. *Ottlik*, i. m. 16. l.

jelentették. 'Nemzetiség' és 'állampolgárság' egy, mint ahogy a franciában a *nationalité* mindkettőt jelenti.

Ennek a francia államnemzetnek a koncepcióját teljesen a francia nemzetállam akkori szükségletei határozták meg. A forradalom idején Franciaországnak már nem igen voltak belső nemzetiségi kérdései. Az idegen eredetű népek, a bretonokat is beleszámítva, jórészt elfranciásodtak. Annál fontosabbak voltak számára a keleti határok kérdései. Biztonsági szempontból volt szüksége a Rajna vonalára, melynek mentén azonban az ősi francia területen jórészt német nyelvű lakosság élt, t. i. az elzásziak és a lotharingiaiak. A francia nemzetállamnak tehát, hogy a Rajna vidékét megtarthassa, sőt kelet felé az olasz nyelvterületen terjeszkedhessék, olyan laza nemzetfogalomra volt szüksége, amelyből hiányozzék a vérhez és földhöz kötöttség.²³ De mi hát akkor a nemzet, ha nem leszármazási és nyelvi egység? Klasszikus választ adott erre Renannak valóban világhírűvé vált előadása a Sorbonne-on 1882 március 11-én, amikor szembeállítva az akkor már jelentkező új német nemzetfogalommal a nyugatit, a franciát, mondja: *Une nation est une âme, un principe spirituel*. „Amint helyesen szokták mondani, a lelket és a szellemi principiumot két dolog egyeztette össze. Egyik a múltban, a másik a jelenben van. Az egyik az emlékek gazdag örökségének közös birtoklása; a másik egy időszerű megegyezés, a közös életnek a vágya, az osztatlanul kapott örökség értékének továbbvitelére való szándék... A multra nézve a dicsőség öröksége és az elmúlás sajnálata, a jövőre pedig ugyanannak a programnak a megvalósítása: együtt szenvedni, remélni, örülni. Ime, amit megért az ember faji és nyelvi különbség ellenére is”.²⁴ Halhatatlan idézet marad tőle a nemzetnek szellemes meghatározása, mely szerint az nem más, mint *un plébiscite de tous les jours*.²⁵ A nemzet tehát szerinte nem egyéb, mint egy napról-napra megismétlődő népszavazás. Ez azonban nem azt jelenti, mint

²³ V. ö. [Hóman Bálint és] Szekfű Gyula, Magyar történet. V. k., 2. kiad., Budapest, 1936, 560. l.

²⁴ Ernest Renan, Qu'est-ce qu'une nation? Conférence faite en Sorbonne. Paris 1882. Idézve mostani kiadása után: Pages françaises. Paris 1921, p. 68.

²⁵ U. o. p. 70.

tévesen értelmezik, hogy *Renan* szerint a nemzet egyéni akarat-elhatározásoknak az összessége lenne, hanem hogy az egyes tudatosan a nemzethez tartozónak vallja magát, tehát nem ő alakítja a nemzetet, hanem csak állandóan új életet visz bele, amire annak szüksége van. „Az ember — mondja előadása végén *Renan* — nem rabszolgája sem a fájának, sem a nyelvének, sem a vallásának, sem a folyók folyásának vagy a hegyláncok vonulásának. Az embereknek azt a nagy közösségét, amelyet nemzetnek neveznek, a szellem egészsége, a szív melege és az erkölcsi öntudat teremtette”.²⁶ „A nemzet egy nagy közösség, mely az áldozat tudatán alapszik, melyet az ember hozott és hozni kész a megegyezésért, azért a kifejezett kívánságért, hogy a közös életet tovább is együtt folytassák”.²⁷ „Hősies mult, nagy emberek és dicsőség alkotják az alapot, amelyen egy nemzeti eszme nyugszik”.²⁸

Ebben a francia nemzetfogalomban igen nagy politikai erő lakozott. Megindulhatott belső és külső hódító útjára. Ha a nemzethez tartozás az egyesnek erkölcsi öntudata, akkor könnyen mehet végbe az asszimiláció. Csak erre a belső elhatározásra kell jutnia. De alapja lehet idegen területek becsatolásának is, mert csak meg kell kérdezni népszavazás alakjában az illető terület népét, hogy oda akar-e tartozni. *Consultez les populations*, kiáltotta oda *Renan* a győztes németeknek, amikor azok nem azért akarták elszakítani az elzásziakat, mert maguk is akarták, hanem mert német anyanyelvük folytán a német kultúr-nemzetfogalomhoz tartozóknak tekintették őket. A francia nemzetfogalomban benne volt az emberi jogok elvének a kiterjesztése. Vele nemcsak történelmi és logikai kapcsolatban állott, de annak egyenesen szükségszerű továbbvitele volt. „A francia nemzetfogalom mögött ott volt a büszke tudat, hogy a francia szabadság és demokrácia a legfőbb emberi javak közé tartoznak, így megvan a vonzó erejük úgy az egyesek asszimilálására, mint egész területek önkéntes becsatlakozására”.²⁹

Ez a franciás államnemzetfogalom azonban, mely oly tág teret nyitott a nemzet politikai érvényesülési lehetőségének, vol-

²⁶ U. o. p. 72.

²⁷ U. o. p. 70.

²⁸ U. o. p. 68 et s.

²⁹ *Székfü*, i. m. 561. l.

taképen üres, mechanikus forma volt, amelyből hiányzott a vérnek és a rögnek megkötő gondolata. De annál több volt benne a hangzatos frázis, a külsőség, amelyet könnyű volt felvenni vagy letenni. Ez a francia nemzetfogalom azután a liberalizmus és a demokrácia különben is tetszetős eszméivel együtt elindult európai hódító útjára s nyomában mindenütt kialakultak az új, franciás nemzetek, ezek a külsőséges konglomerátumok, amelyekhez bárki könnyen csatlakozhat, ha érzelmi vagy célszerűségi okokból megvolt benne az asszimilációra való hajlandóság. Érthető, hogy a nemzetduzzasztásnak ez a könnyű lehetősége mily csábítóan hatott az uralkodó nemzetekre, hogy magukba olvasszák az idegen fajú és nyelvű kisebb népcsoportokat. Ezért volt ennek a nemzeteszmének fellépése annyira támadó és megindítója annak a folyamatnak, amely a múlt század kontinensének nyugalmit annyira megzavarta. Egy századdal ezelőtt ez a franciás külsőséges államnemzetfogalom jutott el hódító útján hozzánk is. De mielőtt erre rátérnénk, lássuk ezzel szemben azt a másik, német eredetű nemzetfogalmat, amelyet legáltalában talán a kultúr-nemzet elnevezéssel illelhetünk.

„A civilizáció élén haladó” *grande nation* a francia nemzetiség felsőbbiségét hamarosan erőszakkal és fegyverrel is hirdette Európa nemzetei között, ami azonban nagy ellenhatást váltott ki a letiportakból. (Napoleon győzelmes hadjáratai és brutális elnyomása során kivirágzik Németországban a romantika, az az igen sokrétű szellemi mozgalom, amely azonban végeredményében nem volt más, mint szembefordulás a racionalizmussal és visszatérés a természethez. Innen indul meg a különösebb érdeklődés a népiség (*Volkstum*) öntudatlan, mesterkéletlen jellemvonásai után. Amikor a szabadság francia Cézárjából világhódító imperátor lett és szétrombolta a kis népek állami építményeit, a megalázottak gondolkodói visszamenekültek a romlatlan nép körébe, és száz évvel ezelőtt az ártatlan irodalmi és tudományos népiségmozgalom hatalmas erejű politikai mozgalomnak vált a megindítójává.

A francia racionalizmussal és imperializmussal szemben a népi egyéniség kínálkozott olyan természeti valóságnak, amelyre a politikai küzdelmet rá lehet építeni. Herder eszmélt rá erre először. Még pedig érdekes lelki folyamat váltotta ki

ezt az elgondolást belőle. A mai Lettország fővárosában, Rigában, amely akkor Oroszország Livland-tartományának volt a székvárosa, tehát messze idegenben nyerte az első benyomásokat. A lett nép — ép úgy, mint az észt — már akkor hat évszázad óta élt a keresztes háborúk során bevándorolt német földbirtokosok — a balti bárók — elnyomása alatt. *Herder* az uralkodó fensőbbes német kultúra alatt felismerte az elmaradt, de kezdetlegességében is oly rendkívül érdekes és értékes lett népi műveltség elemeit. A népdalokon, eposzokon, népregeken, népszokásokon keresztül rájött a nemzeti jellem alapvonásaira. Így azután szembeállította az állam mesterséges szerkezetével a nemzetet mint természetes szerkezetet. A nép nem egyéb, mint az élet folytonosságának, a nemzedékek természetes összefüggésének a megtestesítője. A vérközösségnek pedig szellemi kifejezői a nyelv és az életszokások, amelyek azonos világképhez vezetnek. E szerint az igazi államnak, a természetes, életképes politikai szerkezetnek sem lehet más alapja, mint a népi egység.

Nyomába jön *Fichte*, aki híres beszédeit a német nemzet-hez 1807-ben Berlinben a francia megszálló csapatok dobpergésének hangjai mellett tartja meg. Ő nemzetiség alatt azt a szellemi egységet érti, amely rányomja bélyegét tagjaira. Nép vagy nemzet alatt pedig azoknak az embereknek az összességét, akikben ezek a meghatározott szellemi tulajdonságok alakot öltöttek. Ami egy népet azzá tesz, szerinte nem a le származás vagy a lakóhely, sem nem a közös történelem és a hagyomány, hanem „az isteninek belőle fejlődő különös törvénye“, amely szerint ez a tömeg „egy természetes és magától átitatott egésszé kapcsolódik“. Valamely népnek ez a szellemi sajátossága közvetlen kifejezést talál nyelvének szellemében, amelytől azután minden többi szellemi megnyilatkozás függ. Mint látjuk tehát, *Fichte* nemzetfogalma teljesen metafizikai, nem történelempolitikai és még kevésbé szociológiai vagy biológiai. Ennek ellenére kiérzik belőle a nemzet és az állam végzetszerű egymásrautaltságának a gondolata.³⁰

A nemzetnek ez az élő szervezetként való felfogása, amely

³⁰ V. ö. *Günther Holstein—Karl Larenz*, Staatsphilosophie. (Handbuch der Philosophie.) München und Berlin 1933, S. 126.

annak nyelvében, népköltészetében, szokásaiban, erkölcsében és tudatnélküli kultúrjaiban nyilvánul, először tehát *Herder* gondolatvilágában született meg. De hamarosan szárnyára vette a német romantika és a „történeti iskola”. Majd *Fichte* szemben a francia hódító államnemzetfogalommal erkölcsi megújulássá és politikai védőeszközzé fejlesztette tovább. Végül pedig *Hegel* spekulatív történelemfilozófiájában összefoglaló világnézeté rendezte.³¹

Ez a német történetfilozófia természetesen szintén megtette a világban a maga hatását. Elsősorban a kulturáltság tekintetében elmaradottabb, kis népek körében hódított. A francia nemzetállam fogalmával szemben, amelyet *Johannet* „elektív”-nek nevez, ez a német irányzat főleg a szláv népek körében terjed el és *Ottlik* ezt „nativisztikus”-nak jelöli.³² Míg a francia nemzeti mozgalom a maga felsőbbbségére, elért eredményeire hivatkozott, addig ez a maga szűzességére, el nem használt népi erőinek végtelen lehetőségére. A német nemzetfogalom tehát a hódító és asszimiláló francia nemzetfogalommal szemben épen ezeknek a népies sajátságoknak a megőrzésében és a hódítókkal szemben való fenntartásában látta a maga nemzeti missziós feladatát.

Miként a francia nemzetfogalomnak *Renan* a legtipikusabb kifejezője, akképen idézhetjük *Meineckét* a német nemzetfogalom tudományos kifejtőjeként. Nagyszabású könyve első lapján mindjárt azzal kezd, hogy: „Közös lakóhely, közös származás — vagy pontosabban mondva, mivel antropológiai értelemben vett fajtisza nemzet nincs —, közös vagy hasonló vérkeveredés, közös nyelv, közös szellemi élet, közös államkötelék vagy több hasonló állam szövetsége — mindezek fontos és lényeges alapjai vagy ismertetőjelei lehetnek egy nemzetnek, de ez még nem szól a mellett, hogy minden nemzetben valamennyinek együttesen meg kellene lennie, hogy az nemzet legyen. És hozzáteszi, hogy „nemzetek oly nagy, hatalmas életközösségek, amelyek történelmileg lassú fejlődésben állottak elő és szakadatlan mozgásban és váltakozásban vannak, de e miatt tartozik valami változó is a nemzet fogal-

³¹ V. ö. *Asztalos*, i. m. 15. l.

³² *René Johannet*, *Le principe des nationalités*. 2e éd., Paris 1923, p. 216 et s. — *Ottlik*, i. m. 23.

mához".³³ Tőle ered a nemzeteknek két nagy csoportra való felosztása: kultúrnemzetek és államnemzetek csoportjára. Szerinte kultúrnemzetek azok, amelyek kiváltképpen bizonyos közösen elért kultúrjavakon nyugsznak. Államnemzetek pedig azok, amelyek főleg valamely közös politikai történelem és alkotmány egyesítő erején nyugsznak.³⁴

Igaz, hogy ebben az elméletben van bizonyos merevség, amire maga *Meinecke* is rámutat, de azért igen használható alapforma. A kultúrnemzet és az államnemzet közt néha igen nehéz a megkülönböztetést keresztülvinni. Nehéz megállapítani, hogy a kulturális vagy a politikai köteléknek van-e nagyobb összekötő ereje. Valamely államnemzetben különböző kultúrnemzetek élhetnek együtt, amire példa Svájc. Viszont egy kultúrnemzet több államra oszolva élhet, amit a német példa mutat. A kultúrnemzet politikailag néha bizonyos alsóbbrendűséget is kifejez. Ilyen formájában valamely nemzet még csak egyszerű művelődési igényeit akarja kielégíteni. Amikor azonban megerősödik, akkor minden kultúrnemzet hatalmi szervezetre, vagyis önálló államiségra törekszik. Így a kultúrnemzet az államnemzetnek egy primitívebb fokozatát is jelölheti.

A *Meinecke*-féle megkülönböztetésnek nagy előnye, hogy a nemzetfogalomnak két nagy alapvariánsa ennek segítségével jobban megérthető és szembehelyezhető. Az államnemzet ugyanis többé-kevésbbé fedi a francia nemzetfogalmat, míg az államtól független kultúrnemzet fogalma német színezetű. A liberális francia államnemzet tehát a nemzetben az állami hatalom kihatását látja. A *Renan*-féle nemzetfogalom mint „szavazási közösség” szerepel az állandó állami változások között. Ezzel szemben az organikus német nemzetfelfogás a kultúrnemzetben a népnek mint szellemi nagyságnak szükségszerű kapcsolatát fejezi ki kultúréletének történelmi folyamatával. *Spengler* szerint: „Ein Volk im Stile einer Kultur, ein historisches Volk heißt Nation”.³⁵ Amikor tehát kultúrnemzetről be-

³³ *Friedrich Meinecke*, *Weltbürgertum und Nationalstaat*. 7. Aufl., München und Berlin 1928, S. 1.

³⁴ U. o. S. 3.

³⁵ Idézi *Otto Koellreutter*, *Grundriß der Allgemeinen Staatslehre*. Tübingen 1933, S. 41. — V. ö. *Oswald Spengler*, *Der Untergang des Abendlandes*. 31—42. Aufl., München 1922—23, Bd. II, S. 204.

szélünk, ezzel a nemzetnek mint kultúr- és sorsközösségnek a történelmi jelentőségét fejezzük ki. Nyilvánvaló, hogy minden nemzet lehetőleg arra fog törekedni, hogy nemzeti értékeit függetlenül fejleszthesse ki, amiért is iparkodni fog kultúrnemzetből államnemzetté fejlődni. A kultúrnemzet fogalmának értéke abban is megnyilvánul, hogy az államalkotás lehetőségétől megfosztott nemzetek számára szintén nyújt nemzeti célkitűzési gondolatot: a közösségi kultúrának az ápolását. Ebből viszont nyilvánvaló, hogy valaki egyszerre két nemzettudatot hordozhat magában: az államnemzetét, amelynek önakaratától függetlenül sorsánál fogva tagja és a kultúrnemzetét, amelynek tudatosan tagja. Ez a kettősség, ami a francia nemzetfogalomra nézve ismeretlen, válik mint nacionalizmus és irredenta a nemzetiségi surlódásoknak az alapjává.

Az előadottakból azonban az is kiviláglik, hogy a német nemzeti szocializmusnak a népiségről vallott élményszerű felfogása és azon alapuló nemzetfelfogása egyenesen felújítása, illetőleg továbbfejlesztése a *Herdertől* kiinduló német kultúr-nemzetfogalomnak. Erre később majd még rátérünk.

Most azonban ismertetjük még azt az igen találó szembeállítás, amellyel *Rádl* a német és a francia nemzetfelfogást jellemezte. Ő ugyan a nyugati felfogással állítja *Herdert* szembe, de amikor nyugatot mond, alatta voltaképpen a francia nemzetfelfogást érti. Szerinte: *Herdernél* a nemzet a család és törzs egyenes folytatása; nyugaton a nemzet szabad polgárok közössége, akik a törvényeknek, amelyeket önmaguk alkotnak, lojálisan engedelmeskednek. *Herdernél* a nemzet biológiai fogalom és a faji ösztönre van alapítva; nyugaton a nemzet politikai fogalom és az értelmén alapszik. *Herdernél* a nemzet a természet munkája s így az ember számára a beletartozás végzettszerű; nyugaton a nemzet az ember műve, mely a társadalom tökéletes szervezésére törekszik. *Herdernél* a nemzet igazi lényege a néptörzs, a faj; nyugaton az anyag, a tömeg, amelyből előáll.³⁶

A következőkben érdekes lesz megvizsgálnunk, hogy miként hatott a francia államnemzet és a német kultúrnemzet fogalma a magyar nemzetfogalom kialakulására.

³⁶ *Emanuel Rádl*, *Der Kampf zwischen Tschechen und Deutschen*. Reichenberg 1928, S. 129. Idézve *Asztalos* után, i. m. 30. s k. 1.

III. A magyar nemzetfogalom kialakulása.

1. Az anacionális korszak a XI—XII. században.

Mint az előzőkben láttuk, a nemzet történelmileg kialakuló szellemi és az idők rendjén változó fogalom. Szubjektív közösségérzet, amelynek objektív ismérveit fogalmi spekulációval soha, hanem csak a történelmi indukció segítségével lehet megállapítani. Az objektív ismertetőjegyek hiány nélkül és a maguk teljességében sohasem fognak egy közösség tudatában előjönni. Épen ezért kiértékelésük egyedül a történelmi vizsgálódásnak a feladata. Az a közösség lesz nemzetnek mondható, amely az önmagára vonatkozó sajátságok felismerése alapján tudatosan tekinti magát egy egységnek. Épen ezért nem mindig könnyű eldönteni, hogy mikor beszélhetünk nemzetről. Minden nemzetnek van egy anacionális és egy szubnacionális fejlődési alakja. Ezekben a korszakokban már vannak a nemzeti eszmének egyes megnyilatkozásai, de a nemzeti öntudat mint az egész nép köztulajdona hiányzik még. Ilyen értelemben természetesen csak a nacionalizmusnak egészen öntudatos szakában, a XIX. században beszélhetünk a nemzet modern alakjáról. Viszont tévedés lenne azt hinni, hogy ezt megelőzőleg már nem alakult ki a nemzet fogalma.

A magyarság körében még a XI—XII. században is annak az anacionális közösségérzésnek az alakja élt, amelyet a délorosz pusztáknak a steppével összefüggő, sajátos életköriülményei alakítottak ki lelkében.³⁷ Nem volt még sem népi, sem nyelvi egysége. Miként a húnok példája is mutatja, nagy szervezők, nagy egyéniségek a legkülönbözőbb fajú és nyelvű népelemeket egyesítették erős főhatalom alatt. A népvándorlás korabeli népeknél és még jóval utóbb is a dinasztiaiban van a jegecesedési pont. Hatalmával áll vagy bukik egész laza birodalma. A sok és gyakori változás onnan van, hogy e korszakok uralkodói csak hódítani, de nem egyszersmind megtartani is tudnak.

A magyarságnak néppé és állammá alakulási folyamata

³⁷ Ezekben a megállapításokban követjük *Deér József* összefoglalását: A magyar nemzeti öntudat kialakulása. (A Magyarságtudomány Tanulmányai III.) Budapest [1936].

egészen a sablonos nomád euráziai mintára zajlott le nem sokkal a honfoglalást megelőzően Etelközben, amikor a megyeri törzs dinasztíája Árpád alatt egy fő alatt egyesítette a különböző törzseket. Az így keletkezett népi egységet nem a nyelv vagy a faj azonossága hozta létre, mert tudjuk, hogy többnyelvűek és különböző antropológiai alkatúak voltak, hanem kizárólag a szervezés ténye biztosította.³⁸ Hogy ennek mily sorsdöntő jelentősége volt a további századokban is, arra jellemző, hogy még a XII. század közepén élő udvari történetíró is a királyi nemzetség magvaszakadását az ország meddőségével, a király meddőségét pedig az ország pusztulásával azonosítja. Körülbelül a XIII. század derekáig nem az alattvalók összetartozási érzéke, hanem azoknak a királytól, a dinasztától való testi-lelki függése teszi ki ennek a kornak a közösségérzetét. Ekkor még a magyarságnak nincs sem történeti tudata, sem hivatásképzete, ilyenekkel csak az uralkodó rendelkezik. A dinasztának származástudata a Turul-mondán és az Attilától való leszármazáson nyugszik. De már ekkor megjelenik a védőbástyagondolat. A magyar király is középkori keresztény mintára mint *defensor Christianitatis* jelentkezik.

Ebben a korban a „haza” az a terület, amelyen belül „a király békéje” uralkodik. Nem az országnak vannak határai, hanem azok kizárólag a *jus regium* hatáskörének a határait jelzik. Az állam népének pedig az a jelentése, hogy „magyar” mindenki, aki a magyar király uralma alatt él. Ezért mondja Szent István gyöngének és törékenynek az egynyelvű és egyerkölcsű országot, amit úgy kell értelmeznünk, hogy az „Intelme” szerzője azt a kormányzati eszmét védte, amely hazánkat a XI. században nyugati jövevényekkel benépesítette. Az „Intelme”-nek tehát ez a merészen fogalmazott és annyi magyarázatra okot adott, ma pedig különösen aktuális helye kétségtől a Róma-eszmének a hatása alatt védte a kereszténység civilizatórikus feladatát, az idegen papság kibontakozó hatalmát, vagyis végeredményben védte önönmagát.³⁹ Úgy

³⁸ V. ö. Németh Gyula, A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1930, 221. s k. l.

³⁹ V. ö. Balogh József, 'Nemzet' és 'nemzetköziség' Szent István Intelmeiben. (Irodalomtörténeti Közlemények XXXVII. évf., 1927, 4. s k. l.)

látszik, azért is szükség volt az idegeneknek a védelmére, mert a magyar néprétegekben már ekkor megjelenhetett az az idegengyűlölet, ami a nemzeti eszmének szintén egyik korai megnyilvánulása. De idevág az „Intelmek“ VIII. fejezete második felének az a tanítása is, hogy: „Melyik görög kormányozná a latinokat görög módra? Vagy melyik latin kormányozná a görögöket latin módra?“ Ebből mintha azt a törekvést lehetne kiolvasni, hogy a szertelen idegen hatásokkal szemben megvédje a nemzeti hagyományokat és sajátosságokat is.

A X—XII. században tehát van ugyan hazánkban közösségérzés, mely a dinasztiaiával alkotott sorsszerű egység tudatára támaszkodik, de nincs még nemzettudat, mert a közösségre vonatkozó objektív ismérvek a közösségben még nem tudatosultak. Ennek egyik első megjelenési formája az úgynevezett „Mi-tudat“-nak a kialakulása, vagyis a közösséghez tartozásról szóló közvéleményé.⁴⁰ A „Mi-tudat“ kialakulásához nagyban járul hozzá a háború, amikor a király hatalma alatt élő nép a tőle lakott területtel való elválaszthatatlan szimbiózis-ként érzi a „Mi“ fogalmában azoknak az egységét, akiknek életét, földjét és biztonságát védelmezi a hadrakelt sereg.

2. A szubnacionális korszak a XIII—XV. században.

A dinasztikus közösségérzet felbomlása és egy újnak, valóssággal a népszuverénitási eszmén alapulónak a születése a XIII. század folyamán következik be mint e korszak politikai, társadalmi és lelki forradalmával párhuzamos jelenség. Megindul a társadalomnak olyan újirányú szervezkedése, amelyet többé nem a király abszolút tekintélye irányít, hanem az alattvalókból indul ki. Az autonóm vármegye a nemesi közösség (*communitas*) műve. Az 1298-i dekrétum 21. cikke szerint a király köteles az elidegenített területeket egyházi fenytés terhe alatt visszaszerezni, hogy „a magyar királyság mint

— U. ö. A magyar királyság megalapításának világpolitikai háttere. Budapest, 1932, 8. l. — Gróf Apponyi Albert, Szent István király intelmei szent Imre herceghez. (Budapesti Szemle CCXVIII. k., 1930, 17. s. k. l.)

⁴⁰ V. ö. Kurt Stavenhagen, Das Wesen der Nation. Berlin 1934, S. 45.

jogi egység örvendezhessék tagjai épségének⁴¹. A társadalom tehát már állami feladatokat vállal. Az állam többé nem felülről lefelé, hanem alúlról felfelé épül. A társadalom ezután már nem az uralkodónak és házának függvénye, hanem sorsát maga kezével irányító közösség, amelyben az egyesnek körülhatárolt jogai vannak.

Ennek a rendi korszaknak egészen új haza- és nemzetfogalma alakul ki. Eddig a *populus*, *natio* és *gens* szavak, ha az oklevelekben előfordultak, leginkább csak az alattvalókat jelölték meg minden nacionalista vagy főleg sovíniszta jelentésárnyalat nélkül.⁴² Most már a *natio* szónak egyre inkább 'nemzet' lesz a jelentése. Ugyancsak átalakul a *patria* szó értelme is. Eddig az nem jelentette a 'házát', hanem csak valamely nép vagy néprész lakóhelyét. Most már érzelmi színezetűvé válik. Először V. István egyik 1271-i oklevelében olvassuk, hogy megadományozott híve nem csupán a korona iránt tartozó hűségéből, de egyben hazájának megőrzésére fogott fegyvert a cseh király ellen, *gloriosam vitam reputans pro patria dimicare*.⁴³ Legjellegzetesebb példa azonban az új értelmű *patriának* az új értelmű *natio*val való találkozására III. Endrének a göllheimi csatában vitézkedő Radoszló várjobbágy részére szóló adománylevele 1298-ból, amikor azt mondja, hogy Radoszló elhagyva és mintegy semmibe véve saját földjét, messze hagyva tulajdon hazáját a mi kedvünkért messze és távolos részekre ment, nevet és dicsőséget szerezve nekünk és az egész magyar nemzetnek.⁴⁴ A XIII. század közepén okleveleink már a „magyar nemzet államá”-ról (*Hungariae nationis regnum*) beszélnek.⁴⁵ Törvényeink pedig már többször megemlékeznek ruténekről,

⁴¹ Martinus Georg. Kovachich, Supplementum ad vestigia comitiorum. T. I., Budae 1798, p. 118.

⁴² L. az okleveles anyagot erre nézve Deér József, Közösségérzés és nemzettudat a XI–XIII. századi Magyarországon. (A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve IV. évf., Budapest, 1934, 97. s k. l.)

⁴³ Wenzel Gusztáv, Árpádkori új okmánytár. XII. k., Budapest, 1874, 24. l.

⁴⁴ „derelicto et quasi pro nihilo habito solo proprio et propria patria procul posita, ob favorem nostrum... in partes externas et remotas,... ad laudem et gloriam nostram et totius Nationis Hungariae”. U. o. 619. s k. l.

⁴⁵ 1342. Anjoukori okmánytár. IV. k., Budapest, 1884, 161. sz.

oláhokról és szlávokról, mintegy kifejezve, hogy ezeket nem számítják a magyar *natio*hoz, amely így szűkebb keret volt az országlakók egyeteménél. A *natiót* ebben a korban a nyelvvel határozták meg. A magyar középkor azt tartotta magyarnak, aki magyar nyelven beszélt. A „magyar nemzet“ kifejezés tehát nem volt a Magyarország területén élő valamennyi nép gyűjtőneve. Arról sem maradtak emlékeink, hogy a „magyar nemzet“ kifejezést csak egyetlen rendre, a nemességre korlátozták volna. Az 1525. évi dekrétum 2. cikke szerint hivatalt az országban csak a magyar nemzethez tartozó nemes emberek viselhettek (*Hungaricae duntaxat Nationis hominibus Nobili de prosapia propagatis*).⁴⁶ Hogy a nemzeti és a rendi különbségeket határozottan megvonták, arra bizonyíték Werbőczy „Hármaskönyv“-e (III. r., 25. c., 1—2. §) is, ahol a különböző *natiók*hoz tartozó jobbágyokról, magyarokról, németekről, csehekről, tótokról, oláhokról, ruthénekről és szerbekről van szó.

A magyarság tehát a nyelvben látta meg nemzet mivoltának ismervét, de mégsem törekedett arra, hogy a másnyelvű népeket az államéletből kirekessze vagy hogy a maga nyelvét államnyelvvé tegye. *Galeottinak* is feltűnik, hogy a magyarságnál csaknem kizárólagos a latin nyelv. Pedig ne felejtjük el, hogy a XV. század a magyarság virágzásának a százada, amikor a magyarság igen közel állott ahhoz, hogy a nemzeti-ségi szigetek ellenére is mint fölényes többség töltsé ki a Kárpátok medencéjét. Ismeretes, hogy Mátyás király korában ugyanannyi volt Magyarország lakosainak a száma, mint Angliáé. S ez ötödfélmillió lakos 75—80 %-a fajmagyar volt. Az egész a Szávaig terjedő terület tiszta magyarságát bizonyítja az, hogy a Bács és Bodrog vármegyék 1522-i összeírásából ismert mintegy kétezer családnév között mindössze három nemmagyar hangzású akadt.

A XV. század végéig azután már egészen kialakul a nemzeti öntudat, amely egy történeti és egy hivatástudatból tevődik össze. „A magyarság, amely a XIII. század vége óta a magánáció-mivoltának tudatára ébred, két évszázad leforgása alatt

⁴⁶ *Martinus Georg. Kovachich, Supplementum ad vestigia comitiorum. T. III., Budae 1801, p. 24. et squ.*

eljut odáig, hogy ezt az érzelmi keretet határozott tartalommal töltsse ki: származására visszapillantva felismerje nemzeti létének és jellegének azokat a vonásait, melyek őt a világ minden egyéb nációjától elválasztják, ugyanakkor azonban oly célokat tűzzön maga elé, melyek helyét és rendeltetését a keresztény népek közösségében kijelölik.⁴⁷

Minden nép nemzetté válásában rendkívül fontos szerepet játszik az a történeti tudat, amely mint eredetmitosz, mint „honnan-mitosz” jelentkezik.⁴⁸ A magyarságnak nem volt ilyen eredetmitosza, vagy ha volt, talán egyéb ősi értékeivel ez is elveszett abban a korban, amely a kereszténység felvétele után mindent tüzzel-vassal írtott, ami az ősi pogánykorra emlékeztetett. A XIII. század vége felé a haza és nemzet új fogalmának kialakulása megteremti a feltételeit a közösségi érzés s vele együtt az eredetmitosz kifejlődésének. Ebben oroszlánrésze van *Kézai Simon* mester „Gestá”-jának, amelyben a magyar történet elé hűn történetet szerkeszt, az Attila-Álmos-Árpád genealógiát átviszi a hűnokra és a magyarokra s a két népet teljesen azonosítja egymással. Ez a magyar származástudat első ránkmaradt megfogalmazása, melynek keretében a kezdetben csak az uralkodóházra vonatkozó eredethagyomány az egész nemzet közkincsévé válik. Különösen Mátyás király volt az, aki a krónikáírók köréből kiemelve, a nemzeti öntudat egyik jegecesedési pontjává tette főleg humanistái útján. A hűn-magyar-szittyá atyafiságnak a tétele a XV. század végén már nemzeti közvélemény.⁴⁹

Ennek a hűn-szittyá jellegnek, amelyhez még rendkívül kifejezett katonai hivatástudat járult hozzá, a köznemesség a megtestesítője. „Nemzeti jellemének a tudatosulása elsősorban idegengyűlöletében jut kifejezésre, mely a nacionalizmus primitív állapotából a Jagelló-kor rákosi végzéséig egész lépcsőt

⁴⁷ Deér, A magyar nemzeti öntudat kialakulása 16. l.

⁴⁸ V. ö. Robert Michels, Der Patriotismus. München 1929.

⁴⁹ V. ö. Hóman Bálint, A magyar hűn-hagyomány és hűn-monda. Budapest, 1925. — Váczy Péter, A népfelség elvének magyar hirdetője a XIII. században: Kézai Simon mester. (Károlyi-emlékkönyv. Budapest, 1933, 562. l.) — Benda Kálmán, A magyar nemzeti hivatástudat története (a XV—XVII. században). Budapest, 1937, 13. l.

tár-elénk”.⁵⁰ A *natio* bizonyos szokások, életforma és nyelv összességét jelenti, amelyet a többi hasonló képződménytől a kortársak, elsősorban a köznemesség tudatában ez a gyűlölet választ el. Az általános európaiaktól azonban nálunk eltér a fejlődés annyiban, hogy egészen a törökkorig sohasem vonatkozik a gyűlölet az országban lakó nemzetiségekre.

A krónikásoktól kitermelt hún-szittya származástudat a XVI. század elején már teljes egészében bontakozik ki. A kisnemesi törekvések vezéregyéniségében, a nagy jogászbán, *Werböczy István*ban teljesedik ki. Az ő politikai elvei, közjogi tanítása és egész nacionalizmusa ebből a hún-szittya tudatból táplálkoznak. A szittya népektől származott magyarok, írja a „Hármaskönyv” ajánlásában, mindenkor harcban álltak a keresztény hit védelmében „akkora vitézséggel és oly természeti erő kifejtéssel, hogy életük jobbadám fegyverben tölt el”, magukat nem is adták „semmiféle nyerészkedő vagy közönséges” foglalkozásra, „egyedül a hadi szolgálatra alapították a nemességet”. A krónikás népszuverénitási elméletének a magyar viszonyokra való alkalmazása *Werböczy* szentkorona elmélete is, mire nézve *Szekfü* írja, hogy: „Verböczi tana a koronát eredetileg a nemesi communitashoz kötve, végső fokon lehetővé teszi a királynélküli királyságot, a korona jelképét maga előtt tartó államot, melyben a nemesség nem látja szükségét annak, hogy a koronát király fejére tegye”.⁵¹ A szentkorona tehát nemcsak az államhatalomnak, hanem a nemesi közösségnek is a szimbóluma. Mivel pedig az államot a XIV. század óta „a magyar nemzet államának” tekintették, *Werböczy*nek ebben a koncepciójában a nemzetet is a köznemesség jelentette.

3. A geopolitikai és a közjogi nemzetfogalom.

Íme itt van a sokat emlegetett *populus Werböczyanus*, amely tehát kizárólag a főpapi és a nemesi rendet jelenti, s vele

⁵⁰ Benda, i. m. 17. l.

⁵¹ *Szekfü Gyula*, Magyar történet II. k. 590. l. — V. ö. *Bartonic Emma*, Corona és regnum. (Századok LXVIII. évf., 1934, 326. s. k. l.)

szemben minden más csak a *plebs* fogalmához tartozik.⁵² Így alakul ki a nemzetnek régebbi, geopolitikai felfogásából a nemzetnek újabb, közjogi felfogása. A geopolitikai nemzetfogalomban a nemzet és a haza egyjelentésűek. A nemzet itt azoknak a közössége, akik egy történet-földrajzi államterület lakosságát alkotják, akik ezt a területet a maguk hazájának érzik és vallják, akik ennek a hazának függetlenségét és épségét minden más értéknél nagyobbban tartják, úgyhogy azért életüket is készek áldozni. A nemzeti összetartozás érzése tehát itt egyenlő a hazaszeretettel. A nemzetnek ehhez a geopolitikai fogalmához később a rendi átalakulás során egy szűkebb közjogi fogalma csatlakozik, amit a nemzetközjogi fogalmának mondhatunk. Ez nem tagadja meg az előbbi geopolitikai nemzetfogalom érvényét és jelentőségét, de a 'nemzet' szónak bizonyos fensőbbes, sőt arisztokratikus és büszke értelmet ad. A 'nemzet' szó jelentését megszorítóan használja, csak azokat jelöli meg vele, akik a haza földjének szabad birtokosai, vagyis a privilegizált rendeknek tagjai. Ezek azonban a haza egész lakosságát, tehát az egész geopolitikai értelemben vett nemzetet képviselik. Akik azonban az uralomban, a szuverénításban nem részesednek, azok nem a *populus*, a nemzet, hanem csak a *plebs*, a nép körébe tartoznak. A nemzet tehát most már ebben az értelemben nem a haza lakóinak, a király alattvalóinak összességét jelenti, de területi egysége továbbra is megmarad, mert így is az államterület szabad birtokosainak az egységét fejezi ki. Ennek az egységnek azonban most már a király személyén kívül más összefoglaló egysége is van: a nemesség *communitása*, vagyis a nemzetet jelentő szabad birtokosok egységes testülete, korporációja.⁵³

Ennek a kiváltságos rendnek a tagjai „magyarok”-nak számítottak annak a történelmi és jogi fikciónak az alapján, hogy a magyar nemesség a honfoglaló magyarságnak az utódja. Tagjainak sora bővült nemcsak vérszerinti leszármazás folytán,

⁵² A „Hármaskönyv” II. részének 4. címe az a híres hely, ahol mondja: „E helyen pedig a nép neve és elnevezése alatt egyedül a főpap és báró urakat és egyéb mágnásokat s a többi nemeseket kell értened, de nem a nem nemeseket”.

⁵³ V. ö. *Ottlik*, i. m. 8. s. k. 1. és 15. s. k. 1.

hanem merő jogi aktussal is részint szabad birtokok adományozása, részint személyes nemesség osztogatása útján. Még az sem számított, hogy a nemesített honfiú volt-e vagy pedig idegen (*indigenatus*). „Végeredményben tehát — bár a földdel, a hazával való kapcsolat nem lazul, mégis immár nem a nemzet tartozik a hazához, hanem a haza a nemzethez. Ez éppen a geopolitikai és a közjogi nemzetfogalom közötti jellegzetes különbség: az egyik azoknak összességét jelenti, akik a hazához tartoznak, — kiknek a nagyvilágon ekívül nincsen számára hely, — a másik azoknak összességét, akikhez a haza tartozik, akik a hazának gazdái és urai“.⁵⁴

Így a magyar nemzet mint *populus* és nem mint *natio*, mert az utóbbi a nemzetiségeket jelentette, ilyen rendi értelemben különös értékjelző, hisz ennek a közjogi nemzetnek a tagjai Hungáriának a legkiválóbb fiai voltak tekintet nélkül anyanyelvükre. Ezért volt minden *natio* tagjának is kiemelkedése során különös törekvése, hogy ennek a fensőbbes, szinte arisztokratikus rendnek a körébe tartozzék. S így vált a magyarság felsőbbiségéről vallott felfogás később oly sok félreértés alapjává.

Nyilvánvaló, hogy a közjogi nemzet ilyen fogalmának a kialakulása nem kedvezett a nacionalizmus eszméjének. Hisz a nemzethez tartozás jegye itt merőben külsőleges, tisztára jogi viszony. Ugyanis az tartozik e közjogi nemzet fogalmához, aki bizonyos alanyi jogoknak a birtokában van és ezt bizonyítani is tudja. Innen természetesen már csak egy lépés hiányzott a franciás államnemzet fogalmához, vagyis nem kellett egyéb, mint a rendiség helyébe az állampolgárság modern fogalmát léptetni. Nem kétségtelen azonban, hogy ebben a pusztán jogilag összekapcsolt sokaságban mégis csak ki kell fejlődnie valami közösségi tudatnak, amely őket a népiség természeteti állapotából a nemzet magasabb eszmei fogalmához vezesse. Ez a közösségi tudat pedig továbbra is a közös haza eszménye, a *patriá*val kapcsolatos patriotizmusnak, a hazaszeretetnek a régi érzése. Csak lassan bontogatja szárnyait egy a közjogi felfogástól merőben független, új tartalomtól táplálkozó érzelem, a nacionalizmus.

⁵⁴ U. o. 11. s. k. l.

4. A nemzettudat alakulása a XVI—XVIII. században.

Visszatérve most már a magyar nemzeti öntudat fejlődéséhez, láttuk, hogy a XV. század fordulójára az eredeti öntudatlan dinasztikus közösséghitből kialakult a küldetés-tudat. „A kereszténység pajzsa és bástyája” üres szólamnak látszik mindaddig, amíg tartalmat nem ad neki a szittya-tudat, vagyis azoknak a tulajdonságoknak a felismerése, amelyek a magyarságot keleti származási hite és idegengyűlölete ellenére is a keresztény közösség védelmezőjének missziós hitével ruházta fel. A XVI. század a törökkel való kilátástalan harcokkal telik el, az ország három részre oszlik, a protestantizmus is megosztja az országot. Ebben a korszakban két alapjellemvonása van a nemzeti hivatástudat fejlődésének. Az egyik a büneiért vezeklő magyarság. A nemzet keserves sorsában az a jelige kap szárnyra, hogy azt bünteti az Isten, akit szeret. A másik érzés pedig, hogy a magyarság Isten választott népének hiszi magát. A XVII. században két ellenség pusztításaitól sanyargatva, török és német közt állva s mindenkitől elhagyatva, amikor nyugattól is nem kapnak egyebet, csak szavakat, — *nisi verba*, mint már IV. Béla panaszkolta magárahagyatottságában a kereszténység három principális kúriájában — az egyetemes, úgyszólván nemzetközi hivatástudat nemzetivé alakul át. Erdély fejedelmei már nem a keresztény közösségnek, hanem a magyarságnak a védelmét tekintik feladatuknak. Bocskay, Bethlen és Rákóczi György kénytelenek ugyan „a törökök torkában” elismerni a porta fennhatóságát, de mégis megmaradnak a nyugati kereszténység kötelékében mint annak legkeletibb tagja. A hősiesség aktivitását ekkor már keserű passzivitás váltja fel, amelyen át csak mint távoli reménység dereng a nemzeti egység visszaállításának a vágya. Az tartja még a lelkeket, úgyszólván kelet és nyugat magyarja még sem állanak idegenül szemben egymással.

A XVII. század derekától fogva a nemzet legnagyobb részén oly nagyfokú apathia vesz erőt, hogy csendes rezignációba süllyedve már semmivel sem gondol. Török és tatár bandák dúlják az országot, német katonaság fosztogat, a nemes-ség elszigetelten a maga portáját védve, nem részese semmi-

féle céltudatos és egységes cselekvésnek. Az önmagába roskadás és csendes lethargia e szomorú korszakának horizontján jelenik meg az egyik legnagyobb magyar, *Zrinyi*, a költő és hadvezér, az ősi dicsőség sokrétű barokk hőroza. A nemzet élére állva hirdeti a magyarság eszméit. Nehéz ugyan számára ez a hivatás, „de ha az Isten az hazámhoz való szeretetet reám tette; ímé kiáltok, ímé üvöltök: hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz! Imé tudományt teszek előtted, nagy Isten, mindent a kit tudok kikiáltok, hogy éntülem elaluvásomért nemzetem vérét ne kérd elől”.⁵⁵ A *Sors bona, nihil aliud* pesszimizmusára egész életének aktivitásával cáfolt. Bár azon kesereg, hogy megromlott a magyar nemzet, mégis nagy kincseket és tehetségeket fedez fel benne s úgy érzi, hogy egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalóbbak. A tétlen multbamerülés helyett a jövőbe riadva kiáltja, hogy „Ne bánts d a magyart!” „A török áfium ellen való orvosság” című csodálatos írása valóban azt mutatja, hogy a magyar nemzettudat — legalább is egyes kiváló képviselőiben — semmiben sem maradt el a XVII. század végén Európa egyéb népeinek nemzettudata mögött.

A magyar öntudat azonban ekkor mintha megroskad t volna, mintha semmi sem tudna többé erőt venni rajta. A jelenben vigaszt nem látók most kezdenek a mult felé fordulni. Minél sivárabb a jelen és reménytelenebb a jövő, annál inkább menekülnek a dicsőséges multhoz. A távoli szittyá dicsőségre gondolnak, Mátyást idézgetik. Ezt a céljavesztett, multba néző magyart már Rákóczi Ferenc nagy szabadságharcának lelkesedése se tudja többé felrázni. A XVII. század végére már annak a hivatottságérzésnek sincs nyoma, amely nemrég még a maga megmentését érezte küldetésének. A mindenkiben csalódott magyarság önmagában sem hisz többé, lelkéből kihalt minden magasabb életcél és minden hivatásérzés. A török alól felszabadult Magyarország városaiban és falvaiban feldúlva, lakosságából kipusztítva, parlag földjei a *neoaquistica* alapján idegenek prédájára várva, remény és bizalom nélkül nézett bele a semmi jóval nem kecsegtetett jövőbe.⁵⁶

⁵⁵ Gróf *Zrinyi Miklós*, A török áfium ellen való orvosság. (*Rónai Horváth Jenő*, Gróf *Zrinyi Miklós*, a költő és hadvezér hadtudományi munkái. Budapest, 1891, 80. l.)

⁵⁶ L. minderre részletesen *Benda*, i. m. 40. s k. l.

A török veszély megszűnése után a XVIII. század magyar életének legfőbb kérdése a Habsburg örökös tartományokkal való együttélésé, tehát az osztrák kérdés lett. Ettől kezdve ez az 1918-i összeomlásig valósággal uralta a magyar politikai életet. Azoknak az áldatlan közjogi vitáknak, amelyek annyira ránehezedtek a magyar nemzeti életre, mindvégig az Ausztriával való együttélés következtében csökkentett magyar állami szuverénitás kiépítése volt az indítóokuk. A nemzeti öntudat erőteljesebb fejlődése kategórikus imperativuszként követeli az önálló állami létet. Így azután állandóan szemben találja magát az osztrák beolvasztó törekvésekkel. Csak az 1867-es kiegyezés hoz létre bizonyos megnyugvást, amely a *pragmatica sanctio* alapján jogilag a paritásos dualizmus elvére helyezkedik, ami azonban politikailag mégis csak oda vezet, hogy a reálunióban Ausztria lesz az erősebb fél, és így tovább tart a közjogi küzdelem. A másik kérdés, amely a XVIII. század második felétől kezdve végigvonul a nemzet életén, a nemzetiségi kérdés. Ez elindulása óta nemhogy veszít erejéből, de egyre növekszik és nyugvópontra csak a trianoni békeszerződésben jut, de akkor is csak a magyar állam és nem egyszersmind a magyar nemzet életében is.

5. A franciás államnemzet eszméje.

Mint láttuk, a XVIII. században a nemzettudatnak két alakja fejlődött ki, a politikai jellegű francia államnemzeté és a kulturális jellegű német kultúrnemzeté. A Habsburg-monarchiába, ahol a racionalizmusra épült abszolutizmus eszmekörében az állam fogalma mellett még nem maradt hely a nemzet számára is, a német kultúrnacionalizmus találta meg először az utat. A nemzetiségek körében egy-egy filozófiailag művelt fő válik az új eszméknek hirdetőjévé és kezdi meg a nemzeti tudatosításnak munkáját. Igaz, hogy II. József előtt még a francia nemzetállam eszménye lebeg, és így birodalma határáig szeretné kiterjeszteni a német nyelv uralmát. Csakhogy ez a kísérlet, amely nem sokkal ezelőtt még nyugaton sikerrel járt, nála már megkésett. Mire II. József a felvilágosult abszolutizmus rekvizitumaival meg akarta teremteni a nemzetek felett álló egységes birodalmat, Franciaországban már a forra-

dalom előszelei szállingóztak, s a demokrácia és a nacionalizmus bontogatta szárnyait. II. József megkésett kísérlete tehát éppen az ellenkező hatást váltotta ki. Elindította útjára azt a korszerű nemzeti eszmét, amelyet éppen elfojtani akart.⁵⁷

Már II. József fellépése előtt *Bessenyei György* és társai belekapcsolódnak a nagy nyugati eszmeáramlatba. Amikor rájönnek, hogy a nemzeti nyelv az egyedüli hordozója a nemzeti kultúrának, ebben már jelentkezik racionalista fogalmazásban a magyar nemzetállam követelésének első alakja. Náluk azonban a nyelv szorgalmazása még csak mint a kultúr nacionalizmus eszköze szerepel, miként a német romantika világában, amikor a népiségmozgalom még csak ártatlan irodalmi és tudományos foglalkozásokban nyilvánult. Őket tehát a kor divatja szerint elsősorban a kultúra érdekli. Annak pedig olyan-nak kell lenni, mint maga az ország, vagyis Magyarországon magyarnak. Nyelvhatárt vagy nemzetiségi határt ez a felfogás még nem ismer, hanem kizárólag az államhatárt.⁵⁸ Politikai hatásúvá a nyelvkérdés *Herder* tanításával lett kapcsolatos, amikor a nyelv halála következtében a nemzethalál szomorú rémképét festette a magyarság elé.⁵⁹ Ebből a nézőpontból II. József germanizáló törekvései most már a nemzet ellen intézett merényletnek látszottak, és így a kiváltott reakció a nyelv-művelő kérdést a politika síkjára helyezte, úgyhogy a kultúr-nacionalizmusból így lett politikai nacionalizmus. És innen számíthatjuk körülbelül hazánkban a modern na-

⁵⁷ V. ö. *Asztalos Miklós és Pethő Sándor*, A magyar nemzet története. Budapest, 1933, 343. s k. l.

⁵⁸ L. behatóan *Szekfü Gyula*, Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. Budapest, 1926, főleg 26. s k. l. — Nem tévedésektől mentes összefoglalás *Balogh Albin*: Ország és nyelv (határok és nemzeti-ségek) a magyar történelemben. Budapest, 1928.

⁵⁹ Így hangzott a magyar nyelvről 1791-ben megjelent szigorú jóvondölése: „Das einzige Volk, das aus diesem Stamm [finnisch-ugrisch] sich unter die Eroberer gedrängt hat, sind die Ungarn oder Madscharen... Das sind sie jetzt unter Slawen, Deutschen, Wlachen und andern Völkern der geringere Theil der Landeseinwohner, und nach Jahrhunderten wird man vielleicht ihre Sprache kaum finden“. *Johann Gottfried Herder*, Ideen zur Geschichte der Menschheit. (Sämmtliche Werke T. VII.) T. IV, Stuttgart und Tübingen 1828, S. 20. — V. ö. *Pukánszky Béla*, Herder intelme a magyarsághoz. (Egyetemes Philologiai Közlöny XLV. évf., 1921, 35. s k. l. és 83. s k. l.)

cionalizmus elindulásának idejét. *Bacsányi János, Decsy Sámuel, Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Sándor, Péczeli József, Révai Miklós* és mások mind azon fáradoznak, hogy a magyar nyelv diadalmaskodjék a többi felett és annak határait — miként II. József akarta a némettel — az államhatárokig tolhasák ki.

Ez volt a rendi nacionalizmus korszaka, amely *Széchenyi* nagy nemzeti reformprogramjának, a „Hitel”-nek 1830-i megjelenéséig tart. A rendiség közjogi nemzetfogalma még egyre él. A francia forradalom eszméi ellenére is szűk marad a nemzet fogalma. Továbbra is a rendeké, a szegény népet azonban kirekeszti. A rendiségtől mentesen a nemzet fogalma csak az íróknál és költőknél jelentkezik, és így ők voltak az elsők, akik valóban utat mutattak a politikusoknak. A politikai összefüggés a nyelv és a nemzet között már nyilvánvalóvá lesz előttük. Kimondják, hogy „csak akkor lesz a nemzet boldog, ha egy nyelven fog beszélni”.⁶⁰ *Szektiű* mutat rá erre a különös mondatra, „melyben a múlt és jövő, a felvilágosodás és a nacionalizmus szelleme testvérileg ölelkeznek”.⁶¹ A nemzetet még mindig a racionalista tanok szerint inkább politikai értelemben veszik államhatárok közt lévő közösségként, amelynek még nem feltétlen jellemző tulajdonsága az egynyelvűség. Egyzersmind azonban már ennek a követelményét is felállítják és így a két fogalmat mintegy összekapcsolva, az államhatárokat egyben nyelvi határokká kívánják tenni.

Kiváló szerepet tölt be a rendi dualizmusnak e korszakában a magyar alkotmány, amely ugyan még csak a rendeket foglalja magában, de az idegen királysággal szemben az egész nemzeti öntudatot képviseli. 1807-ben büszkén jelentik ki a rendek, hogy: „Mi itten nemcsak a nemességnek képviselői, de az egész népnek védelmezői vagyunk”. Így lesz az alkotmány a nemzet modern közjogi kifejezőjévé akkor, amikor tartalmilag még csak keveseket foglal magában.⁶² A romantikának e korszaka fogalmazza meg az államjog területén a „történelmi közjog” kifejezését, amelyben most már francia mintára az ál-

⁶⁰ Az 1807-i országgyűlés jegyzőkönyve. 68. ülés, a 86. sz. gravamen vitája. 530. l.

⁶¹ *Szektiű*, Iratok a magyar államnyelv történetéhez 78. l.

⁶² V. ö. *Szektiű*, Magyar történet V. k. 171. l.

lam népe alatt az államnemzetet értik földrajzi jelentésében tekintet nélkül nyelvére és népiségére. A magyar alkotmányjog szerint a romantika multba tekintő felfogásának megfelelően az állam területéhez tartoznak mindazok az országok, amelyek valaha a szentkorona területét alkották. Az államhatalmat a szentkorona jelképezi, amelynek király és nemzet egyránt tagjai. Az utóbbit pedig az országgyűlés testesíti meg, amelynek rendjei csak a nemesség és a papság, és csak nagyon gyenge képviselte volt a városi polgárságnak.⁶³

Hogy azonban nálunk a francia nemzetállam fogalmának nincs meg a kellő államjogi és politikai eredménye, annak oka az, hogy hazánkban az abszolutizmus nemzetépítő hatása hiányzik történelmünkéből. Hisz kétségtelen, hogy nyugaton egyfelől az abszolutizmus teremtette meg a modern államot, másfelől pedig az állam hozta létre a nemzet modern fogalmát. Később pedig aztán az állami egység ténye létesítette a modern nemzetet. Magyarország nem ment át az abszolutizmusnak azon a két évszázadán, amely alatt a nyugati nemzetek vériük-ből származó, erős kezű uralkodók alatt eltűntették a rendiséget és az állam hatalmas gépezetét a nemzet javának munkálása céljaira beállították. Nálunk a XVIII. század végén legfeljebb érzés és gondolat állott készen az új nemzeti eszme számára, de nem egyszersmind intézmények is. Az 1790. évi fellángolás sem volt képes a nemzeti érzés hiányzó államigazgatási és társadalmi alapjait pótolni, s így a régi viszonyokba belenyugodott az a nemesség, amely egyedül hordozta magában a nemzeti öntudatot. Ez volt az akadály, hogy a XIX. század első évtizedeiben nálunk is létrejöhessen a nemzetállamnak olyan alakja, amilyen más, nyugati népeknél akkorra már kialakult. A francia nemzetállam a nagy forradalom és Napoleon korában már készen volt és rendi különbség nélkül magában egyesítette annak minden technikai segédeszközét: a néphadsereget, az állami közigazgatást és az önálló gazdasági politikát. Ezen az úton sietett követni a németek vezető állama, Poroszország. Nálunk azonban nemcsak a török uralom másfél századával maradtunk el a nyugati fejlődéstől, de a reája kö-

⁶³ V. ö. *Karl Brauns*, *Nationalgedanke und Staatsgestaltung im 19. und 20. Jahrhundert*. Tübingen 1934, S. 12 f.

vetkező békés korszakban sem pótolta az idegen központból működő királyság egy nemzeti dinasztia feladatait, sőt az államhatalom még később is inkább elnyomója és kerékkötője, semmint pártfogója volt a magyar nemzeti törekvéseknek.⁶⁴

Ha tehát a XVIII. század végén a magyarság maga lett volna az intézője sorsának, s a kilencvenes évek nagyszabású reformtörekvései megvalósulhattak volna, akkor meglehet, hogy a feudális államnemzetből kialakult volna az egységes magyar kultúrnemzet is. Azonban nálunk a francia állam-nemzet eszméje diadalmaskodott, és a további fejlődésre döntő hatása volt az állam és a nemzet végzetes, szétválaszthatatlan összekötésének. Amikor a múlt század huszas éveiben lassankint megindul — főleg az irodalmon keresztül — a magyarság három osztályának, a nemességnek, polgárságnak és a parasztságnak egybeolvadása, a nemzetfogalom még szélesebb körű és magában foglalja az állam minden polgárát nemzetiségére való tekintet nélkül. Az írók és politikusok előtt ekkor még az államnemzet fogalma lebeg, és csak a romantikus nemzedék számára válik a nemzet és a nyelv elválaszthatatlan fogalommá. Bennük alakul ki a kultúrnemzet után a vágyódás és érlelődik meg a gondolat, hogy a magyar népből csak akkor lesz nemzet, ha a nemzetiségeket beolvasztja. Ez azonban nem sikerült. Az idegen nemzetiségek és az idegen kormányzat ellenkező törekvései útját állták ennek a fejlődésnek s a magyarságot belesodorták a negyvenkilences katasztrófába.⁶⁵

A magyarság sorsának valóban tragikus paradoxona, hogy nem volt kiútja a tragédia elkerüléséhez. A rendi alkotmány változatlan fenntartása elzárta az országot a nyugati fejlődéstől és gazdaságilag tönkretette. Az alkotmány fejlesztése megingatta a nemességet, amely pedig a nemzetfenntartó elem volt, egyben pedig a magyarságra zúdította a nemzetiségeket. Az ország területi épségének megőrzése a nemzetiségekkel való megegyezést diktálta, ez viszont útját állta a magyar nyelv terjesztési vágyának. Így akármerre is fordult a magyarság nemzeti kérdéseinek megoldása végett, mindenütt elhárít-

⁶⁴ L. részletesen *Szekfü*, Magyar történet V. k. 149. s. k. l.

⁶⁵ V. ö. *Farkas Gyula*, A magyar romantika. Budapest, 1930, 177. l.
— A magyar romantikus gondolkodásnak részletes feldolgozás ez a mű, amelynek V. fejezete: „Állam, haza, nép, nemzetiség, nemzet”.

hatatlan akadályokkal találta magát szemben. Ezt a reménytelen helyzetet még nem látják a romantika illúzióiban ringatódzó íróink, de annál marcangolóbban jelenik az meg *Széchenyinnél* és *Vörösmartynál* s válik náluk a nemzeti pesszimizmus egyik főforrásává.⁶⁶

A múlt század harmincas és negyvenes éveiben a magyarság abban a kedvezőbb helyzetben volt, hogy az asszimiláció, főleg a németiség körében, nagy erővel indult meg, és így reménye volt, hogy a magyar nyelv határait valóban az államhatárokig terjesztheti ki. Viszont a nemzetiségek kizárólag a kultúrnemzet alacsonyabb fokozatán állottak, de nyilvánvaló volt, hogy ebben nem fognak megnyugodni és ők is kellő pillanatban törekedni fognak az államnemzet kiépítése felé. Ez pedig az egymás ellen való küzdelem rémével fenyegetett. A latin nyelv évszázados uralma addig megakadályozta a nemzeti-
ségi ellentétek kifejlődését. Most azonban, amikor a latin nyelvet mind a törvényhozás, mind a közigazgatás, mind pedig a közoktatás terén a magyarral váltották fel, ez egyszersmind a magyar faj fensőbbiségének az elismerését is jelentette. Így jelentkezett nálunk a nemzetiségi kérdés először a nyelvkérdés alakjában.

IV. A modern magyar nemzetfogalom.

1. A politikai nemzet fogalma.

Ily körülmények közé esik *Széchenyi* fellépése s a reformnacionalizmus korszaka. *Széchenyi* rájön, hogy a nemzet egy biológiai egység és feltétel, amely a magyaroknak tömegekben lehetővé teszi a keresztény tökéletesedést. 1842 november 27-i híres akadémiai beszédében a konzervatívok felfogását hangoztatta a nemzetiségről és bátran kimondotta, hogy „A magyar szó még nem magyar érzés, az ember, mert magyar, még nem erényes ember, és a hazafiság köntösében járó még korántsem hazafi”.⁶⁷ Ebben rámutatott a

⁶⁶ A 40-es évek liberális ifjúságára nézve lásd *Farkas Gyula*, A „fiatal Magyarország” kora. Budapest, 1932.

⁶⁷ Gróf *Széchenyi István* beszédei. Összegyűjtötte s jegyzetekkel kísérte *Zichy Antal*. Budapest, 1887, 255. l.

liberalizmus felfogásának következetlenségére, amely az emberi jogokkal ellentétben azt kívánta, hogy a fejletlenebb kultúrájú nemzetiségeket tömegesen beolvassza a magasabbrendű liberális kultúrába.⁶⁸

Széchenyi áll élére a reformkor nagy politikai törekvéseinek, amelyeknek kettős célkitűzése a magyar nép felszabadítása a jobbágysorból és a maradiság béklyóiból. Ebben a nagy gazdasági és szociális programban azonban felismerhetők a magyar nemzetiségi politika első alapelvei is. E politika nem tesz különbséget magyar és nemmagyar ajkú honfiak között. És ebben a humanizmusában messze földre emelkedett a magyar nemzetiségi politika minden akkori és későbbi nemzetkisebbségi törekvésnek.

A humanizmus mellett *Széchenyi*t és nagy kortársait a kulturális liberalizmus eszméje hatja át. A nép művelődését csak anyanyelvén lehet munkálni. *Széchenyi* egész pályáján tiltakozik az ellen a törekvés ellen, hogy a nemzetiségeket anyanyelvük használatában, valamint népi kultúrájuk szabad fejlesztésében háborgassák. Nemes törekvéseinek klasszikus összefoglalását adja a „Stádium“ bevezetésében: „Az emberiségnek egy nemzetet megtartani: ez és nem kevésb forog most kérdésben, s rajtunk áll ennek szerencsés eszközlése... Nemzetiség, hazaszeretet azon titok, mely mindent egyesít. Az elsőt lehetőségig kifejtteni, a másodikat minden anyaföldünket lakta kebelben lehetővé tenni... legszentebb tisztünk“.⁶⁹ Ilyen marcangoló sorskérdések gyötrik a legnagyobb magyar lelkét. Érti a veszélyt, hogy az idegenek tengere elnyeli a kevés számú magyart. És mégsem abban jelöli meg a nemzet feladatát, mint egy későbbi nemzedék naiv álmodozói, hogy beolvasszattal igyekezzünk feldagasztani a magyarság számát harminc

⁶⁸ V. ö. részletesen *Szekfü Gyula*, Három nemzedék és ami utána következik. 5. kiad., Budapest, 1938, 108. s k. l. — *Szekfü* ítéletével szemben politikai szempontból kárhoztatják *Széchenyi* felfogását *Kornis Gyula*, A magyar művelődés eszményei 1777—1848. Budapest, 1927, II. k. 144. l. — *Asztalos Miklós*, Wesselényi Miklós, az első nemzetiségi politikus, Pécs. 1927, 49. s k. l. — U. ö, A nemzetiségek története Magyarországon. Budapest, 1934, 50. s k. l.

⁶⁹ Gróf *Széchenyi István*, Stadium. Lipcse, 1833, 5. és 9. levél.

millióra, hanem abban, hogy azt a kicsiny magyarságot minél inkább kiműveljük.⁷⁰

Ugyanerre az álláspontra helyezkedett akkori nagyjaink közül báró *Eötvös József* és *Deák Ferenc* is. Kétségbeesve látta az előbbi a XIX. század uralkodó eszméinek, a szabadságnak, egyenlőségnek és nemzetiségnek egymással ellentétes voltát, amiből csak az európai államok romlása következhetik. *Eötvös* és *Deák* „a nemzetiségi egyenjogúsítás tárgyában” tölük alkotott. 1868: XLIV. tc.-ben megállapítják az új magyar politikai nemzetnek a fogalmát. *Deáktól* származik a törvény préambule-je, amely helyesen jelenti ki, hogy a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozik is, az oszthatatlan, egységes magyar nemzetnek egyenjogú tagja. A híres magyar nemzetiségi törvényben tehát még voltaképpen nem „a nemzetiségek egyenjogúsításáról”, hanem „az állampolgárok egyenjogúságáról” van szó, mert a múlt század felfogása a nemzetiségeket nem mint olyanokat, tehát nem mint jogilag elismert és elhatárolt politikai korporációkat tekintette, amelyek jogok és kötelességek alanyai lehettek volna, mert ilyenek csak mint állampolgárok lehettek tekintet nélkül anyanyelvükre, fajukra és nemzetiségükre.

E politikai nemzet keretében tehát a liberális demokrácia tanításának megfelelően mindenki teljes egyenjogúságot élvez. A politikai nemzet fogalma voltaképpen a rendi korszakból származott. Egyenesen a *populus Werbőczyanus*, majd később a *natio Hungarica* modernizált mása. Mint ahogy a rendi nemzetben, a nemzetnek ebben a közjogi fogalmában is voltak nemmagyar nemesek, akik valamennyien ugyanannak a magyar nemesi nemzetnek voltak egyenrangú tagjai, ép így akarta *Deák* az egyenjogúságot és a nemzet történeti fogalmát a jövőben is összeegyeztetni modern európai formában. Valamely nemzet vezető állása és nyelvének kizárólagossága ugyan akkor is, miként már előzőleg, általános elmélet volt az európai közvéleményben.⁷¹ *Deák* és *Eötvös* tehát a régi rendi nemzetfelfogást szervesen egybeolvasztani törekedtek a kor-

⁷⁰ V. ö. *Ottlik László*, Magyar nemzetiségi politika. (A korszerű közszolgálat útja 5. A mai magyar község. Szerkesztette *Mártonffy Károly*. Budapest, 1938, 294. s k. l.)

⁷¹ V. ö. *Szektű*, Magyar történet V. k. 566. s k. l.

szak liberalizmusával. A nemzetiség fölébe helyezett „politikai nemzetben” készséggel adtak helyet az egyes ember nyelvi és kulturális szabadságának. Hisz ezt követelte az individuális liberalizmus szelleme.

Deák felfogása szerint: „Egyáltalában, ha mi a nemzeti-ségeket megnyerni akarjuk, ennek nem az az útja, hogy őket mindenáron magyarosítsuk, hanem az, hogy velük a magyar viszonyokat megkedveltessük”.⁷² Ennek a megkedveltetésnek azonban csak úgy lett volna lehetősége, ha nemzetiségeink meglegegedtek volna legfeljebb a mai kisebbségi helyzettel, és nem követelték volna önálló államiságuk részére az ország területének egy-egy darabját.

A kiegyezés óta azután az 1868: XLIV. tc. végrenemhajtása folytán előállott felemás nemzeti-ségi politikánk következtében a politikai nemzetnek az a merész fogalma alakult ki nálunk, ami az uralkodó nemzetnek megegyezését jelentette a nemzetiségekkel. Ez a politikai nemzetfogalom azonban megtévesztő volt, amikor az államnemzet helyett, amely a nemzeti-ségekre való tekintettel tényleg fennállott, a kultúrnemzet, tehát az egységes nemzeti lét feltételezésével álmított. Az állam és a nemzet eme végzetesen szabályozatlan, de annál erősebb összefüggéséből eredt az a nemzeti-ségi politikánk, amely Trianonban Nagymagyarország sírjához vezetett. Nem olyan értelemben, mintha a nemzetiségi harcok eredményeképpen nemzetiségeink 1918-ban itt akartak volna hagyni bennünket. Hisz népszavazás sohasem darabolta volna fel az országot. De az európai közvéleményben sikerült a nemzeti-ségi vezéreknek és agitátoroknak olyan hamis képet rajzolni és olyan elrettentő közvéleményt teremteni Magyarországról, amit aligha lesz valaha is módunkban kiigazítani.⁷³

⁷² *Kónyi Manó*, *Deák Ferenc beszédei*. Budapest, 1903, VI. k. 339. l.

⁷³ Jellemző, hogy még egészen tárgyilagos és tudományos művekben is milyen beállításban szerepelünk és milyen epithetonokkal illetnek bennünket. Csak jellegzetesség kedvéért számos példa helyett idézzük: „während Ungarn den Schein ethnischer Einheit nur durch eine Magyarisierung nach russischem Muster hat aufrecht erhalten können”. Így ír a nagy svéd geopolitikus *Kjellén*, i. m. S. 102. — „Schon vor 1914 hatte der Staat seine Würde, unparteiischer Hüter des Rechts zu sein, an nicht wenigen Stellen preisgegeben und war in den Dienst der nationalstaatlichen Politik getreten (die preußische Polenpolitik, das Vorgehen des ungari-

A külföld tehát ellenségeink propagandisztikus művei alapján, amelyeket sajnós a magyarság kellő időben nem utasított vissza megfelelő idegen nyelvű elleniratokkal, könnyen elhiheti, hogy mi voltunk az európai népek közül a legnagyobb élnyomók, akik szolgaságban tartottuk és valósággal sanyargattuk nemzeti kisebbségeinket, majd pedig javarészüket elnemzetlenítve, beolvasztottuk magunkba. Ezzel szemben hivatkozhatunk már őstörténetünkre, amely szerint maga a magyarság is különféle etnikumú népeknek egyesüléséből, finnugor és türk népek keveredéséből származott. A türk uralom pedig, amelynek megszervezését a magyarság is köszönhette, valószínűsítő kisebbségfenntartó volt. A magyarság aztán vándorlásai során, miként a történelem bizonyítja, az uralomnak ezt a fajtát nemcsak hogy eltanulta, hanem gyakorolta is. A magyarságot tehát egész multja és faji származása arra predesztinálta, hogy a környezetébe került népeket fenntartsa és egyéniségükben megóvja. Ugyanezek az alapjellemvonások nyilvánulnak meg Szent István államrendszerében. Mint fentebb Szent István „Intelmei” magyarázatából láttuk, a keresztény király kötelességeihez híven igyekezett igazságos atyja és hű védelmezője lenni mindazoknak a népeknek, amelyek jogara alatt éltek. És arra törekedett, hogy minél több hasznos mesterséget űző idegen telepedjék be az országba. Ilyen volt a magyar középkor *Pax Hungaricája*, amelyet büszkén állíthatunk szembe Európa néhány részének akkori viszonyaival. Elég legyen csak arra a faji irtóhadjáratra rámutatni, amelyet a germán törzsek a szláv eredetű poroszokkal szemben viseltek vagy ahogy a lengyel nyelvhatárig az egyéb kisebb szláv törzseket brutális kegyetlenkedéssel kiirtották.⁷⁴ De a későbbi idők folyamán szintén iskolapéldáját szolgáltatták a poroszok a lengyelekkel szemben a nemzetiségi türelmetlenségnek. Az erőszakos telepítéseknek itt használatos eszközei mindenkor ismeretlenek voltak a

schen Staates gegen seine Nationalitäten usw.).“ Így ír a kiváló balti nemzetelméleti kutató *Stavenhagen*, i. m. S. 176. — Sok jellemző adat még a következő újabbkeletű munkában: *Das Nationalitätenrecht des alten Österreich*. Herausgegeben von *Karl Gottfried Hugelmann*. Wien-Leipzig 1934.

⁷⁴ V. ö. *Szelety Gyula*, A magyarság és kisebbségei a középkorban. (Magyar Szemle XXV. k., 1935, 1. sz. 5. s. k. 1.)

magyar nemzetiségi politika módszerei között. Sőt ellenkezőleg, túrtük, hogy Erdélyben a romániai nagybankok hasonló telepítési és földszerzési politikát űzhessenek. Ez alatt mi egyetemet állítottunk fel Kolozsvárt és a kultúra nemes intézményeit plántáltuk a nemzetiségi végekre s szinte ölbetett kézzel néztük, mint siklik ki a drága erdélyi föld a magyarság lába alól, mint kerül le a kálvinista székely falusi templom tornyáról a kakas, hogy helyt adjon az orthodoxia jelvényének.

Egészen máshol kell keresni az okát annak, hogy idegen ajkú honfitársaink szívesen cserélték föl nemzetiségüket a magyarral. Miként Európában a felvilágosodás eszmekörében bizonyos rangelsőbbisége fejlődött ki a műveltségben legelől haladó Franciaországnak, úgyhogy az udvaroknál és a műveltebb körökben idegen országokban is franciául beszéltek; ugyanígy következett be ennek hasonmására bizonyos rangkülönbség a 19. század első felében a magyar művelődés és a hazai népek kultúrszínvonala között. A közjogi értelemben vett magyar nemzet, a *populus Werbőczyanus*, magasabbrendűségének eszméjéhez így most a magyarság szellemi felsőbbiségének a tudata járult, úgyhogy ez a kettős felsőbbrendűség önmagától hatott közre az idegen elemek felszívására. A beolvasztás tehát nem tudatos politikai eljárás volt, hanem természetes folyamat. Mint *Ottlik* írja: „Nem azt jelenti a magyarság 19. századbeli expanziója, hogy a vérszerinti magyarok uralkodnak más népeken, — sem azt, hogy a magyar nép janicsárokat nevelt a maga szolgálatára: hanem azt, hogy a magyarság továbbra is megtartja 'elit' szerepét a Kárpátmedencében s hogy természetes kiválasztás folytán gyűjti össze a maga kebelében a legértékesebb elemeket“.⁷⁵

A magyar népben rejlő tulajdonságok vonzóereje már korán éreztette beolvasztó hatását a kulturálisan hátrábbmaradt szláv és oláh népekkel szemben. Különösen jelentékeny volt a hatás egy-egy művelődési és gazdasági emelkedést mutató korszakban. Így például a XV. században a legerősebb volt a magyarság, mert az anyaállam lakóinak 75—80 %-át tette ki. Számszerint ugyanolyan nagy volt, mint amennyi né-

⁷⁵ *Ottlik*, i. m. 294. 1.

met élt akkoriban az egész földön.⁷⁶ Mátyás király uralkodása alatt Magyarország volt olyan egységes nemzeti állam, mint Nyugateurópa bármelyik nemzeti állama. A számban erős magyarságnak ideje többször ismétlődött, így például *Zrínyi* korában. A török korszak volt a választó, amelytől kezdve a magyarság számbeli eltolódásának ideje következett. Volt idő, amikor a magyarság alig volt több az ország lakosainak egy-harmadánál. Annak oka, hogy a XVIII. század nyolcvanas éveiben a magyarság 21 %-kal volt kevesebb, mint a század elején, oka a török megszállással kapcsolatosan a magyar művelődési életnek a leszállása is volt a század első felében, amikor a műveletlenebb népek nyelve terjedésének nem szabott határt. Az akkori 2.3 millió magyarság művelt rétegének nagyobbik része a latin mellett franciául, de leginkább németül beszélt, a népesség többi rétegei pedig egészen vigasztalan sorban éltek.

A múlt század első felében az uralkodó rendhez tartozó magát mind *hungarus*nak mondotta, amivel végeredményben a magyar államhoz való tartozást akarták hangsúlyozni. Ez szerintük nem népnév volt, hanem az állam polgárainak gyűjtőfogalma. A németek például a pesti német színház homlokára „Ungarisches Nationaltheater“ feliratot akartak alkalmazni. A század derekáig azonban a magyar kultúra már valóban meghódította magának a német városi polgárság javarészét. Ezek könnyen csatlakoztak a magyar kultúrközösséghez, miután a bécsi kormány elszigetelő politikája elállta útjukat, hogy a nagy német nemzeti közösség tagjai lehessenek. A nyelv, a nemzet és az állam kapcsolata ebben a politikai elnyomásban lesz tudatos. A romantikus nemzedék számára nemzet és nyelv immár elválaszthatatlan fogalmakká váltak. Ez a magát „Deutsch-Ungar“-nak nevező nyugat-magyarországi német típus volt az, amely kezdettől fogva egy nemzeti közösségbe tartozónak érezte magát a magyarsággal és büszke volt rá, hogy beletartozhatik ebbe a magáról annyit tartó nemzetbe. A magyar nép hősieis multjának csodálata volt az alapja a hazai németiség vonzalmának, tiszteletének és

⁷⁶ Lásd Kovács Alajos, Magyarország népességének fejlődése a török uralom megszűnte óta. [Budapest, 1918], 7. l. — U. az: A magyar béketárgyalások. I. k., Budapest, 1920, 39. l. — V. ö. Franz Kászonyi, Rassenverwandschaft der Donauvölker. Zürich-Leipzig-Wien 1931, S. 170.

ragaszkodásának. Ez a XVIII. században bevándorolt telepes németiség, amely nem épen a legkiválóbb hazai elemekből került ki, büszke volt rá, hogy a mesterségekben elmaradt és épen a kézműves németek munkáját értékelő magyarság, a magáról oly sokat tartó, rendkívül önérzetes magyar nemzet befogadta. Az *Ankerschmid*tek e fajtájából kerülnek ki *Engel*, *Fessler*, *Genersich*, *Glatz*, *Rösler*, *Schedius*, *Schwartner* és mások, akik ugyan németül írnak, de akikre a magyar nemzet mindig büszkeséggel tekinthet. Az elnyomatás, majd a romantikus újraébredés hatása alatt a magyar fejlődés határozottan halad a nemzetállam követelménye felé. Ekkor már a magyarság csak azt hajlandó magyarnak elismerni, aki nyelvében is magyar. És a nyugat-magyarországi városi németiség széles rétegeiben aláveti magát ennek a felfogásnak. Fiait magyar szóra küldi a Dunántúlra és az Alföldre. A magyarság természetes beolvasztó hatása egyetlen nemzetiséggel szemben sem nyilvánkozik oly eredményesen, mint épen a nyugat- és felső-magyarországi németiséggel. Ilyen nyugat-magyarországi „deutsch-ungar” családból származott *Liszt Ferenc* is, aki — jöllehet nyelvünket nem beszélte — magát mindig és mindenütt magyarnak vallotta s érzéseiben, szellemi alkotásaiban a magyar szellemet és a magyar haza ügyét szolgálta.⁷⁷ Hát még milyen ellenállhatatlan lett volna a magyarság beolvasztó ereje, ha a XVIII. században nem a latin, hanem a magyar lett volna a hivatalos nyelv. Példa erre az Amerikai Egyesült Államok, ahol sokkal többre rúg a nem angol anyanyelvűek száma, és mégisincs nemzetiségi kérdés.

Széchenyi korára tehát elérkezik a magyar nemzetfogalom kiteljesüléséhez. Ekkorára már végbement a magyar nemzetfogalom történeti, nyelvi és etnikai elhatárolása. „Ettől kezdve reagál öntudatosabban a magyarság mindenre, ami ön-lényétől eltér vagy azzal ellenséges”.⁷⁸ A *Széchenyi*-féle nemzetfogalommal szemben azonban még mindig él a nemzetnek egy olyan közmagyar tömegekre szabott koncepciója, amely változatlanul régi rendi képzetekkel van telítve. Még a XVIII. század

⁷⁷ Lásd *Csekey István*, *Liszt Ferenc származása és hazafisága*. (Akadémiai Értekezések a nyelv- és széptudományi osztály köréből XXV. k. 9. sz.) Budapest, 1937, 25. s. k. 1.

⁷⁸ *Szekfü*, Magyar történet V. k. 279. l.

szerződési elmélete ütközik ki a „Tudományos Gyűjtemény” 1817-ben megjelent első évfolyamából. A nemzet az emberek egységén alapszik, melyet erőszaktól való menekvés végett kötöttek; ezen egyezségnek ha első formája létrejött, egész további élete és határozatai önnön belső voltából folynak; ez a társaság a *natio*: *nata est, non facta*, s mint ilyen, szerves, „orgános”, vele szemben orgáнтalan konglomerátum a nép, melyet csak az állam tart egybe. A nemzet „...önnön magából veszi polgári életének minden formáit, változásait, funkcióit. — A nemzetben pedig az orgános-erős, vagy élet principiuma áll a Nemzet lelkében (*Nationalgeist*), az az: a tagjainak és részeinek azon arányozásaikban, a mellyeket a Nemzet első eredetétől és szinte nemzésétől fogva az akkori környűllállásokhoz képest kapott és ezután állandóul követett”.⁷⁹

A nemzetnek ilyen és ehhez hasonló mechanikus fogalmazásai, amelyek különös vegyűlékei voltak a XVIII. század racionalisztikus, romantikus és rendi eszméinek, sokkal alkalmasabbak voltak arra, hogy tetszetős voltuknál fogva népszerűsége szert és *Széchenyi* erkölcsi tanításaival szemben a tömegek hazafiságát kialakítsák. Egyben pedig lehetővé tették a kulsőséges, mechanikus beolvasztást, ami szintén ellenkezett *Széchenyi* fel fogásával. Hogy azonban a népi fejlődés még *Széchenyi* korában sem következett be, annak oka nem csupán hazai sajátos viszonyainkban keresendő, mert az másutt is velejárója volt a XIX. század nacionalizmusának. A kultúrnacionalizmus mindenütt csak egy szűkebb értelmiségi körnek volt a munkája, amely azután lassan egyre bővűlt. *Hegel* vagy *Fichte* épen úgy nem tudott nagyobb megmozdulást kiváltani a német parasztság körében, mint *Marek* a csehek, *Kollár* a tótok, *Gaj* a horvátok, vagy *Széchenyi* a magya-

⁷⁹ Tudományos Gyűjtemény 1817. évf., I. k. 59. s. k. I. — Ugyanitt *Gömbös Antal* vasmegyei táblabíró azt írja „A Nemzetiségről”, hogy „A melly polgári társaságnak olytatén hazájához és alatt való boldogságokhoz vonzó szeretettől égő Uralkodója vagyon, mint a millyennek lennie kell, és egyszersmind annak a társaságnak... alapos és rendűlhetetlen törvényei; az a társaság az igaz Nemzeti méltóságnak. Székében ül és igazi Nemzetnek vallhatja magát”. (U. o. 1819. évf., XI. k. 62. l.) Vagyis nála nemcsak a kiválasztottak teszik a nemzetet, hanem azzá tehető az egész nép is az uralkodó akaratából és a törvények alkalmazásával. V. ö. *Szekfü*, Magyar történet V. k. 282. l.

rok körében. Találóan mutat rá *Szekfü*, hogy a német nacionalizmus kifejlésében is csak lassan jelenik meg a „népi“, mert a XIX. század első felének népiest kutató romantikája alapján véve még nem volt népi mozgalom.⁸⁰

2. A kultúrnemzet fogalma.

Miként azonban már a XVIII. század nemzetfogalma sokban a felvilágosultság racionalista alapozottságú irodalmából táplálkozott, most már a magyar romantikának és a reformnacionalizmusnak a korszakát egyenesen az jellemzi, hogy a nemzetfogalom alakítása és kifejtése egészen az irodalom terére megy át. Nyilvánvalóvá lesz, hogy a nemzetre mint szellemi és kulturális egységre jellemző sajátosságos világnézetet, valamint a nemzet gondolkodás- és kifejezőmódjának a stílusát a nemzeti irodalom fogja kifejezni. „Egy nép egy kultúrának stílusában, egy történelmi nép a nemzet“ mondja találóan *Spengler*.⁸¹ Ez a stílus kifejezésre jut a kultúrának úgyszólván valamennyi megnyilvánulásában: a vallás gyakorlatában, a politikai és jogi berendezésekben, a képzőművészetekben, de főleg a zenében. Egyetemesen uralkodó azonban szerepe az irodalomban, amely mindezeknek a lelki megnyilvánulásoknak legáltalánosabb kifejező eszköze.

Amikor most már az irodalom válik a nemzeti eszme, a nemzetiség kifejezőjévé, eltolódás következik be a nemzetfogalom jelentésében is. Az eddigi geopolitikai és közjogi nemzetfogalom mellé jön a kultúrnemzet fogalma, amely azoknak a körét fogja össze, akik egy bizonyos irodalmat ma-

⁸⁰ *Szekfü*, Magyar történet V. k. 628. l. — Ezzel szemben egy irányunkban különben barátságos érületű német író, elvetve a *Meinecke*-féle megkülönböztetést az államnemzet és a kultúrnemzet között, a népi fejlődés hiányát kifogásolja nálunk és a nemnémet szomszéd népeknél. Egyébként nagy elmélyedéssel és igen gazdag irodalmi feldolgozással rajzolja meg a magyar nacionalizmus szellemi alapvetését a XVIII. század második felétől egészen 1848-ig. Különösen behatóan tárgyalja *Kossuth*, *Széchenyi*, *Dezseffy*, *Eötvös* és *Deák* nézeteit a magyar nemzetfogalmat illetően. A mű szinte hiányt pótol a magyar irodalomban, *Ludwig Spohr*, Die geistigen Grundlagen des Nationalismus in Ungarn. (Ungarische Bibliothek I. Reihe 23.) Berlin und Leipzig 1936.

⁸¹ V. ö. fentebb 35. jegyzet.

gukénak vallanak, illetőleg azokat, akik a már fentebb jelzett „nativisztikus“ elmélet szerint azt az irodalmat magukénak tartoznak vallani, mert benne a maguk „fajtájának“ „természetes“ megnyilatkozását tartoznak látni.⁸² Ennek a romantika talajából táplálkozó nemzetfelfogásnak most már két ága van. Az egyik egy konzervatív és realiztikus, amely az angol történet-politikai nemzet- és államegység képében jelenik meg s főképviseelője *Burke*.⁸³ A másik egy forradalmi és idealisztikus, amely német talajból sarjadozott és történelmi államegység hiányában a népi egyéniségen épült fel. *Herder* alapvetésében ez a természetes realitás kínálkozott legmegfelelőbb eszköznek arra, hogy a francia államnemzet-konstrukciónak racionalista szellemi és imperialisztikus politikai térhódításával szemben ellenszerűl szolgáljon.

Nyilvánvaló, hogy ennek a kultúrnemzetfogalomnak a keretei meglehetősen bizonytalanok. Itt a nemzet addig terjed, ameddig az irodalom hódítani képes. Igaz, hogy a német elmélet a népiség (*Volkstum*) fogalmában a népnek olyan biológiai tényezőit is igyekezett meghatározni, amelyeknek segítségével a nemzethez tartozás már a leszármazás tényével is megállapítható; végeredményében azonban ez csak diszpozíció, amelyet tudatossá kell tenni. Mint mondani szokták, a nemzet tagjait „nemzetiségük tudatára kell ébreszteni“. Ennek a tudatosításnak eszköze pedig a kultúrpropaganda, amely immár spiritualizálja a határokat. És ezen a ponton válik a „vér és föld“ mítoszát hirdető német elmélet folyton hangoztatott misztikussága mellett is racionalisztikussá.

Miként a múlt század elején Napoleon világhódító és nemzetmegalázó politikájával szemben a német romantika kitermelte a kultúrnemzet fogalmát, száz év múlva a versailles-i szégyen nyomása alatt a németség ismét a nép romlatlan őseréjéhez fordul és a népiség eszményében látja azt az erőforrást, amelynek segítségével összetörheti a versailles-i bilincseket és megteremtheti részint a földrajzilag egybetartozó német területek nagy államegységét, részint az idegen uralom alatt élő németségnek nagy nemzeti lelki egybetartozását.

⁸² *Ottlik*, Nemzet és nemzetiség 25. s k. l.

⁸³ *Edmund Burke*, *Reflections on the revolution in France*. London 1790.

Az új német nemzetfogalom a nép fogalmára épít. Szerinte a nemzet fogalma nem választható el a nép fogalmától. A nép fogalma lesz a nemzet fogalmának is a meghatározója. A nép náluk ebben az összefüggésben nem az állam népe, sem nem nemzet, nem is nemzetiség, hanem az államtól függetlenül is megálló nemzet, vagyis kultúrnemzet. A mostani német 'Volk' és 'Volkstum' a kultúrnemzet fogalmát akarja kifejezni. Ennek az „eigenständiges Volk“-nak a fogalmát újabban *Max Hildebert Boehm* fejtette ki. Az államelmélet mellett és vele kapcsolatosan kifejezetten egy politikai népelméletet akar kifejleszteni. Arra az eredményre jut, hogy „a népet mint olyant nem az állam létesíti, hanem mint sajátzerű lény különállóan vele szemben áll”.⁸⁴ A népnek ez a különállósága (Eigenständigkeit) nem az önállóságot (Selbständigkeit) és a sajátértéket akarja jelenteni az állammal szemben, hanem a politikai saját törvényszerűséget a nemzettel szemben.

A németek a politikai népfogalomban megkülönböztetik a természeti és a szellemi (kulturális) közösségi jegyeket. Természetes közösségi tényezők a vér és föld, valamint a nép- és államterület. Az elsőt illetőleg azt vallják, hogy a politikai értelemben vett nép és a faj a politika valóságában nem fedik egymást. Másfelől azonban elismerik a nép és faj közt lévő fontos összefüggéseket, valamint a kultúrának és az államnak a faji függőségét és értékesítik a népelmélet fontosabb megállapításait. A német fajelmélet is hangsúlyozza a német népben a fajilag különböző összetételt egy bizonyos faji egységen belül. Amikor így a német fajelmélet visszanyúl az ősinék tartott biológiai és szellemi hagyatékhhoz, akkor azt, ami ennek nem felel meg vagy pedig érvényesülését veszélyezteti, kilöki nemcsak a nemzettestből, de az államból, vagyis a politikai érvényesülés köréből is. Viszont gondoskodik arról, hogy azok a nagyvilágban szerteszórt németek, akiket már csak a területi távolságoknál fogva sem kapcsolhat össze az egységes birodalomban, a nagy német nemzettel egynek érezzék magukat. Így a német népiség a német kultúra sajátosságos megnyilvánulásain, tehát

⁸⁴ *Max Hildebert Boehm*, Das eigenständige Volk. Göttingen 1932, S. 117. — Lásd ennek bírálatát *Hans Freyer*, Der politische Begriff des Volkes. (Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung Jg. III, 1933, H. 5, S. 193 f.)

nyelven, irodalmon, népszokásokon stb., vagyis a gondolkodásmódon keresztül érzi magát államfeletti, egyetlen hatalmas népiségnek.⁸⁵ A kultúrnemzetben tehát a nem-államalkotó kisebbségre nézve a haza elsősorban a táj és a föld. Ezen túl az államhoz a történelmi öntudat folytán kapcsolja az embert egy nemzeti érzés, a patriotizmus.⁸⁶ Ezek szerint a külföldön élő németek lelkiileg a birodalomhoz, illetve a nagy német nemzet-hez tartoznak; és nincs erő, mely őket vérüknek ellentmondó magatartásra, vagyis az államnéphez való asszimilálásra kényszeríthetné. A népiség fogalmát állami viszonyba állítva megkívánja tehát a birodalom területén a német szellemre veszélyesek kitasztását, disszimilálását, a birodalmon kívül élő németeknek pedig tiltja az ottani idegen államnépbe való beolvadást, vagyis asszimilálódást.

Főleg ebben a kérdésben nyilvánul meg a nagy ellentét a nemzet francia és német felfogása között. Míg a francia laza államnemzetfogalom egyenesen megköveteli más népeknek a megtámadását a beolvasztás segítségével, addig a német kultúrnemzet fogalma ezt, mint a népiség eszméjének méltatlan eszközét egyenesen kizárja.

A népiségnek ez az új német elmélete mindenesetre a háború zűrzavarait követő időknek legnagyobb szabású politikai eredménye. A faj mítosza kétségkívül az ösztönök és az érzelmek misztikus világában született. Ebben van az elméletnek az élményszerűsége, amelyre most annyiszor hivatkoznak. De kiépítésében minden ízében racionalisztikus. Mind belső állami, mind külső nemzetközi megnyilvánulásában egyaránt hasznalható. A német *Volkstum* egyenesen a francia *nation* fogalmával állítható szembe. Mindkettő az illető nép hatalmi eszköze. A német „népiség” misztikus eszméje kapcsolatban a birodalom új közjogi szerkezetével, a német vezéri állammal,⁸⁷ már is oly hatalmas eredményeket ért el, hogy hatásaiban aligha fog elmaradni a francia *nation* sikerei mögött. A versailles-i szegyenbilincsnak széttörése, az évszázados partikularizmus-

⁸⁵ V. ö. Mályusz Elemér, Az új német nacionalizmus történetírása. (Magyar Szemle XV. k., 1932, 3. sz. 242. l.)

⁸⁶ Így Isbert Otto Albrecht, A magyarországi németiség birodalmi német szempontból. (U. o. 238. l.)

⁸⁷ V. ö. Csekey István, A német vezéri állam. Szeged, 1936.

sal szemben a német birodalmi egység megteremtése, Ausztria bekebelezésével mintegy a régi Római-Német Szent Birodalom visszaállítása olyan mérőföldkövek, amelyek a német kultúr-nemzetfogalom hódításának állomásait jelzik.

Minderre pedig azért tartottuk szükségesnek rávilágítani, mert a történelem útjai sok hasonlóságot mutatnak a száz évvel ezelőtti hazánkban bekövetkezett fordulatokhoz. Miként akkor nemcsak az egész magyar szellemiségre, hanem a magyar politikára nézve is szinte sorsdöntő volt, hogy a nemzet fogalmának melyik alakját teszi magáévá, a franciát-e vagy a németet, ma ismét ilyen nagy feladatok előtt állunk. Akkor a francia államnemzet gondolatának nagy koncepciója indult el hódító útjára keletfelé. Az volt a kérdés, hogy átvegyük-e ezt az imperialista elképzelést és segítségével erőszakkal az idegen ajkú és fajú népelemek beolvasztására törekedjünk, vagy pedig nemzetfogalmunkban hűek maradjunk hagyományoktól megszentelt évszázados eszményeinkhez s legfeljebb az idegen eredmények alkalmazásával építsük ki. Mint tudjuk, *Széchenyi* az utóbbi utat ajánlotta, de egyedül maradt. Vele szemben a francia rendszer hívei győzedelmeskedtek és átültették a nemzetállam eszméjét forradalmi és liberális eszközeivel együtt, hogy elindítsák Trianon felé az országot.

Érdekes, hogy a legnagyobb magyarnak korában alig volt megértőbb közönsége, mint haladásvágytól fűtött német íróink, akiket jórészt épen az ő példája hódított meg a magyarság számára. Német íróink, akiknek hazafias érdeklődése *Széchenyi*-nek inkább érzelmi és erkölcsi, mint észak-kultúrában gyökerező „kiművelt emberfője” felé irányul, korán észreveszik növekvő magárahagyottságát, valamint azt, hogy a magyar nemzeti mozgalom letért a tőle kijelölt útról. „Es thut mir um den guten *Széchenyi* leid, in 100 Jahren ist's vielleicht möglich, daß seine Ideen mehr Eingang finden“.⁸⁸ Ezt írta *Wigand* pozsonyi lapszerkesztő és kiadó már 1832-ben. Jövendölése mintha bevált volna. Sohasem volt *Széchenyi* tanítása annyira aktuális, mint ma.

Bár az egész népiségi gondolatszerkezet a mai németiség

⁸⁸ Levéle *Rumy Károly György*hez 1832 június 19-én. Közli *Pukánszky Béla*, „Patrióta” és „hazafi”. (Budapesti Szemle CCXXX. k., 1933, 183. l.)

testére szabott s annak belső és külső erősödését szolgálja, mégis hatásaiban máris érezhető nálunk. Nemcsak azért, mert a német kultúrközösséggel való évszázados kapcsolataink folytán mindig könnyen terjedtek nálunk a német földön kitermelt eszmék és gondolatok, de pusztán azért sem, mert földrajzi fekvésünknel fogva mint szomszédok a nagy 75 milliós német birodalomnak a nyomási rádiuszába kerültünk: hanem annál fogva is, mert a kultúrnemzet ez új német fogalmazásának alkalmazása a mi politikai viszonyainkra szintén alkalmasnak látszik. Természetesen viszonyainkhoz való megfelelő átalakítással. Hisz az átvételnek elengedhetetlen alapelve, hogy hasznára váljék az átvevőnek.

Mik volnának most már azok a módszerek és intézmények, amelyeknek a német népiség eszmeköréből való átvételével hasznát látná nemzetünk?

A német kultúrnemzet fogalmának átvétele két irányban lenne nagyjelentőségű. Befelé különös értéket jelentene, ha a német népiség mintájára lehetséges lenne társadalmi osztályaink között szervezett egységet teremteni. Miután magyar középosztályunk kimerült, és ősi jellemvonásai idegen vereséggel folytán kétségkívül háttérbe szorultak, nagy vérfrissítést jelentene, ha igazi népi politika segítségével sikerülne alsóbb magyar néposztályainkat tudatosítani, hogy magyar vérátömlesztő hatásukat érvényesíthessék. Ennek azonban nem lenne szabad kultúránk hanyatlásával járnia, hanem ellenkezőleg az alsóbb néposztályok kulturális szintjének az emelésével. Ez tehát pozitív haszna lehetne a német példa követésének.

Kérdés azonban, hogy kifelé, a „külföldi magyarság“ irányában milyen eredményre számíthatnánk. Nyilvánvaló, hogy elméletileg a német kultúrnemzet eszmei alapjaira kell helyezkednünk. Hisz ki állíthatná, hogy megcsonkított országhatáraink összeesnének a magyar nemzet határaival? Ez az elszakított területeken élő magyar véreinknek a nemzettestből való kitaszítását jelentené. Hogy ők mily helyesen ítélik meg ezt a korszerű nemzetfogalmat, arra álljanak itt a felvidéki *Grosschmid Géza*nak szavai, amelyeket a brünni magyar főiskolások Rákóczi-ünnepélyén mondott 1926 december 2-án: „Ezer év zivatarai között edződött a magyar nép is nemzetté és a most, a békeszerződésekkel közbetolt országhatárok, a

nemzet életét meg nem akaszthatják. Ha a sors még úgy szét is szórt bennünket, ahol magyar él, ott él a magyar nemzet is, mely ilykép a világban szerte küzdő magyarság egyeteme”.⁸⁹ Vagy amint *Makkai Sándor* írta a „Budapesti Hírlap” 1935 január 20-i számában: „A kisebbségi magyarnak végre teljes tudatossággal kell ráébrednie, hogy magyar probléma is csak egyetlenegy van. Nincs négy vagy öt magyarság a földön, hanem csak egy. Szó sem lehet az erdélyi vagy felvidéki magyarság elszakított, külön fejlődéséről, öncélúságáról, külön jövőjéről, hanem csakis arról lehet szó, hogy maga a magyar nemzet él-e vagy hal Európában!”

Ezzel kapcsolatban nálunk *Asztalos Miklós* rámutat, hogy a nemzetiségi sorban élő magyarság a herderi formákhoz kénytelen menekülni ugyanakkor, amikor a tovább is nemzet-sorban élő rész megtarthatja francia szellemű nemzetállami koncepcióját. Szerinte tehát szakadék van a határon inneni és túli magyarság nemzettudatának tartalmában s így felfogása szerint a korszerű nemzeti gondolat nem nyughat kizárólag sem a magyar nemzet-, sem a magyar nemzetiségi tudaton, hanem a kettőt célközösségbe kell fogni.⁹⁰ Nyilvánvaló, hogy *Asztalos*nak ebben a felfogásában az állam és a nemzet fogalma ütközik össze egymással. A kultúrnemzet kifejtett fogalmában azonban a kettő szépen megfér egymás mellett, mert kétségtelen, hogy nemzeti értékeinek független kifejlesztése és megőrzése végett ma minden nép az államnemzet szerepére törekszik. Ezt azonban csak kevés éri el maradék nélkül.

Más kérdés, hogy érhetők-e el a külföldi magyarság tekintetében pozitív eredmények a német koncepció alkalmazásával. Nyilvánvaló, hogy elméletileg reánk nézve is helyes célkitűzés lenne, ha az elszakított magyarságot szervesen bekap-

⁸⁹ *Grosschmid Géza*, Kisebbségi sors. Košice-Kassa, 1930, 425. l.

⁹⁰ *Asztalos*, A korszerű nemzeti eszme 49. s k. l. — Érdekes, hogy egy korábbi tanulmányomban még a magyar kultúrnemzet álláspontjára helyezkedett: „A korszerű magyar nemzeti gondolat szerint a magyarság egységes kultúrnemzet földrajzi elkülönözöttségre való tekintet nélkül s nemzeti célja nyelvét s abból fakadó kultúráját úgy a saját állama, mint a más államok keretén belül egyforma intenzitással és azonos irányban minden lehető eszközzel megőrizni és előre vinni”. Nemzeti gondolat és nemzetköziség. (Protestáns Szemle XL. évf., 1932, 45. l.)

csolhatnánk az anyaország öntudatába, vagyis az osztatlan, nagy magyar nemzet fogalmába. Tehát mi is ép úgy, mint a németek, azt kívánnók, hogy disszimilálódjék az idegenben élő magyarság annyiival is inkább, mert a rabszolgatartó utódállamok a francia nemzetfogalom alapján állva, mindenütt beolvastani törekednek. *Szekfü* szerint amennyiben helyes elméletileg ez az elgondolás, kivitelében valószínűleg csak sikertelen kezdeményezés maradna. Hisz a német tudatosítás eszközei, amelyeket ők a külföldi németiség körében alkalmaznak, nekünk az utódállamokban, ahová még a magyar könyv sem juthat el maradéktalanul, nem állanának rendelkezésünkre.⁹¹ Mintha azonban az újabb időkben a Csehszlovákiában mutatkozó bomlás tünetek azt mutatnák, hogy a lehetőségek reánk nézve ezen a téren is növekedőben vannak.

Melyek most már a német népiség-koncepciónak nálunk nem alkalmazható vonatkozásai?

Ilyen lenne az a felfogás, mely szerint nemcsak a nemzetet, de az államot is az ugyanazon származású és gondolkodású, „népiségű”⁹² nemzettagok határozzák meg. Ez a tétel már alig illik rá a magyarságra. Igaz, hogy ma szinte egyedül vagyunk a megcsonkított hazában (93,3 % magyar), úgyhogy Magyarország igazi nemzetállam. Valamire való kisebbségünk csak a kereken ötszázezer német, amellyel történelmünk során mindig békességben éltünk.⁹³ A városi németiség elmagyarosodott, a falun élő pedig csorbítatlanul megtartotta máig népiségét. Ha tehát eltekintünk ettől az egy számottevő kisebbségünktől, elképzelhetjük magunknak, hogy német mintára kialakítsuk a magyar vér és föld misztikus kapcsolatait, aminek

⁹¹ *Szekfü*, Népiség, nemzet és állam. (Magyar Szemle XXII. k., 1934, 1. sz. 9. l.) — A német tudatosításnak leghatékonyabb eszköze a nemzetpolitikai nevelés. Ennek kitűnő könyvei vannak. Így többek közt *Ernst Kriech*, Nationalpolitische Erziehung. Leipzig 1937. VI és 186 l. 1932 óta a 21. kiadás és a 63. ezer!

⁹² A „népiség” kifejezést egészen mai jelentésében már megtaláljuk száz évvel ezelőtt az akkor még fiatal *Horváth Mihálynál*.

⁹³ A magyarországi németiségre nézve kitűnő összefoglalás: *Kogutowicz Károly*, Dunántúl és Kisalföld. II. k., Budapest, 1936, 60. s. k. l. — A németiség számának alakulására nézve lásd *Kovács Alajos*, A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában. Budapest, 1936.

azonban egyetlen biológiai alapja csak a magyar paraszt lehetne, ha ugyan még mindig lehet a falusi népnél fajtisztaságról beszélnünk.

Míg tehát a német birodalom fájállam, amely a vérközösség és a vértisztaság eszméjét tüzi ki legelső feladatául, addig ez reánk nézve semmi pozitív értéket nem jelentene. A magyar ugyanis már akkor több fajnak a keveredése volt, amikor vándorlásai során a Kárpátok medencéjét elérte. Már ekkor az ősi finnugor és türk népi elem szerencsés egybeolvadásából állott elő. Itt a beolvasztás és a vérkeveredés tovább ment. Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy fajilag a magyarság ma közelebbi rokonságban van a Dunamedencében élő nemzetiségekkel, mint a finnekkel. És ez a vérkeveredés a mai magyarság etnikumának kialakításában nem volt kártékony, sőt bizonyára előnyösen járult hozzá, hogy a nemes magyar fajta kitermelődhetett. Milyen alapon lehetne tehát ma magyar fajtisztaságról beszélni?

Pécsett járva az Apáca-utcában, szemembe ötlött a 12. számú ház falán egy művészi Zsolnay-majolika keretbe foglalt hatalmas tábla. Felső részén babérkoszorús nemzetiszínű szalaggal díszített lant emelkedik, alatta pedig csokorba kötött fehér szalag, két végén ezzel a felírással: „Édes hazánk“ és „Kedves dalunk“. A keretben a következő szöveg olvasható: „E házban csendült fel először a pécsi dalárda éneke 1861. november 8-án. Első karnagya: Wachauer Károly. Alapító tagok: Szigriszt József, Valentín Károly, Felsmann József, Tarschinszky Ferenc, Schmidt Péter, Platz Ferenc. Az 1862. évi alapszabályszerű megalakulás 70. évfordulója emlékére. 1932“. Eltűnődtem rajta, hogy édes hazánk kedves dalát Nagy Lajos magyar egyetemi városában 1862-ben kizárólag idegen származású ajkak énekelték...

Aztán ott van az aradi tizenhárom közül: Aulich, Damjanich, Knézich, Lahner, Leinigen, Pöltenberg és Schweidel...

A magyar néprokonság és így a faji gondolat ápolására létesített „Turáni Társaság“ alapítója volt *Paikert* Alajos, elnöke *Pekár* Gyula, alelnöke *Bán* Aladár (*Banwart* Károly), főtitkára *Lukinich* Frigyes...

De meg ott tartunk, hogy ha ma valaki az Alföldön fajmagyarságát akarja hangsúlyozni, a mellére ütve mondja, hogy

ő „jász“ vagy pedig „kun“. Már eszünkbe sem jut, hogy ezzel azt mondotta, hogy nem fajmagyar. Két legmagyarabb vármegyénk nevében van bent a „kun“ megjelölés.

Annak tehát, hogy a mai kevert fajiságú magyarságra ugyanúgy alkalmazzuk a népiség fogalmát, mint a németek teszik, sok akadálya van, bár elvileg elképzelhető. Hogy kritikátlan és utánzásra hajlamos egyének már is mellette kardoskodnak, azon nem lehet csodálkoznunk.⁹⁴

De mit jelentene a fajelmélet gyakorlati alkalmazása a magyar állam és nemzet további élete szempontjából? Mit jelentene, ha alapelvül fogadnánk el, hogy Magyarország a magyaroké, és nem akarunk többé magunk közt nemmagyarokat látni?

Szekfü nyomtatékosan mutat rá, hogy bármily furcsák is ezek a kérdések, nem az elmélet veti fel őket, hanem megjelennek középosztályunk tagjainak beszélgetéseiben, félművelt folyóiratok hasábjain, sőt tudományos igényű művekben is. Így visszautasítja *Asztalos*nak azt a felfogását, amely azt fájlalja, hogy *Széchenyi*, *Deák* és *Eötvös* „apolitikus“ dogmáit követve nem olvasztottuk be erőszakkal kisebbségeinket.⁹⁵ Ez a nézet azonban teljes ellentétben van a német népiség fogalmával és elejétől végéig megegyezik a francia államnemzet mechanikus felfogásával, amelyet pedig a szerző nem tud eléggé elítélni.

Asztalos tehát nem a nemzet, hanem csupán az állam fogalma szempontjából vallja a német elméletet. Magáévá teszi azt a nézetet, hogy csak az ugyanazon népiségű állam életképes. Míg tehát a nemzetiségi politikánkban nem akarja érvényesíteni a népiség hatását és sem *Széchenyitől*, sem *Deáktól* nem akar tanulni, de még az új német irodalomtól és politikától sem: addig az államfogalom megszerkesztésében egészen elfogadja a német elméletet, amikor az egynépiségű állam alapjára helyezkedik. Ennél a felfogásnál veszedelmesebbet és nemzeti jövőnkre nézve károsabbat el sem lehetne gondolni. Ez mindenekelőtt szakítás a Szent István-féle hagyományos állam-

⁹⁴ Jöszándékú, de módszereiben teljesen elhibázott mű: *Csuray Károly*, A magyarság, mint faj és nemzet. Budapest, 1935.

⁹⁵ *Asztalos*, A nemzetiségek története Magyarországon 65. s k. l. — Ezzel szemben *Szekfü*, i. m. 10. s k. l.

koncepcióval, de megtagadása a revízió gondolatának, a régi Nagymagyarország helyreállítási lehetőségének is. E mellett téves, amikor azt hiszi, hogy elegendő vagyunk államunk számára és hogy egy állam részére nem kell más, mint egynépű lakosság, tehát a nemzetiségi állam nemkívánatos képződmény. Ez a felfogás súlyos elítélése lenne a történeti Magyarországnak, amely főleg a török hódítás ideje óta nélkülözött volna az erkölcsi alapot a Kárpátok gyűrűjében a különböző népek együttéléséhez. „A népiségfogalom — mondja *Szekfü* idevonatkozó bírálatának végén — mint államalkotó és határozó tényező alkalmatlan e térségeken, földrajzi, gazdasági, kulturális tények százai és ezrei mondanak neki ellent. Ezt tudták és érezték a magyarság vezetői: faji ösztönök, nemcsak humanizmus és kereszténység sugallták Széchenyinek nemzeti-ségi politikáját és Deáknak az 1868. törvényt”.⁹⁶ Ennél a törvényrőlmondotta gróf *Bethlen István* angliai útján az angol közvélemény előtt, hogy „egész Európában az első részletes és liberális kisebbségvédelmi törvénynek adta példáját, amelyhez fogható is alig van egyes államokban”. (Sőt tudjuk, hogy a békeszerződések rendelkezései sok tekintetben messze mögötte maradtak.) Hasonlóképpen ő jelölte ki a békeparancsok jóvátételének „egyetlen eredményes” útját, hogy az új államok „a józan geográfiai határok, a természettől adott gazdasági egységek figyelembevételével” alakítandók ki, s e „határokon belül minden egyes nép, a legkisebb nemzet is, szűkebb vagy tágabb körű területi autonómiához jusson és hogy egyik a másikat el ne nyomhassa”.⁹⁷

Száz esztendővel ezelőtt, amikor a francia államnemzet fogalma elindult hódító útjára, *Széchenyi* világító fáklyaként igyekezett Kelet népének megmutatni a helyes utat. És amint eltértünk a legnagyobb magyar mutatta iránytól, nyomban szemben találtuk magunkat nemzetiségeinkkel. Ma, amikor ismét a közösségtudat átalakulásának történelmi idejét éljük, szinte parancsolóan írja elő a magyar élet, hogy visszatérjünk *Széchenyi* hamisítatlan magyarságához. Talán igaza lesz a pozsonyi német lapszerkesztőnek, hogy eszméi száz év múlva

⁹⁶ *Szekfü*, i. m. 13. l.

⁹⁷ *Bethlen István* angliai előadásai. Budapest, [1934], 25. és 44. l.

inkább befogadásra találnak. Hisz abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a kultúrnemzet legmodernebb felfogása sok közös vonást mutat a nagy nemzeti génusz-gondolatvilágával. *Széchenyi* azonban a maga idejében is csak kevés kiművelt elmére volt nagyobb hatással. Így többek közt *Vörösmarty*ra, akinek költészetében a „Zalán futása” és a „Szózat” azt a két határállomást jelzik, amelyet a magyar nemzetfogalom a romantika pesszimizmusától *Széchenyi* reformnacionalizmusáig megfutott.⁹⁸ Amikor a mult döbbenetes sívársága közt felemelő vigaszként énekelhette a költő, hogy

„... annyi balszerencse közt,
Oly sok vizzály után,
Mégfogyva bár, de törve nem,
Él nemzet e hazán”.

3. A nemzet tételesjogi fogalma.

Meg kell még emlékeznünk a nemzet tételesjogi fogalmáról, amely a magyar közjogászok között fejlődött ki. Már *Kuncz Ignác* azonosítja a népet, a nemzetet és az államot.⁹⁹ *Ferdinandy Gejza* szerint a magyar nemzet magában foglalja az állam egész jogi népét.¹⁰⁰ *Nagy Ernő* nézete szerint az állampolgárok összessége alkotja az állam népét. A néptől abban különbözik a nemzet, hogy a nép fogalmába nincsenek, a nemzet fogalmába bele vannak értve az államhatalom szervei. Így lesz a nemzet az államilag akaró és cselekvő nép.¹⁰¹

Jelenlegi közjogászaink közül *Tomcsányi Móric* szerint a nemzet az államilag megszervezett embertömeg, az állami színvonalra emelkedett nép.¹⁰² *Molnár Kálmán* pedig a nem-

⁹⁸ V. ö. *Sándor [Skala] István*, Gróf Széchenyi István és a magyar romanticizmus. Budapest, 1932, 44. s k. l.

⁹⁹ *Kuncz Ignác*, Az állam mint nemzet. (Magyar Philosophiai Szemle VI. évf., 1887, 45. s k. l.) — U. ö., A nemzetállam tankönyve. 3. kiad., Kolozsvár, 1902, III. s k. l.

¹⁰⁰ *Ferdinandy Gejza*, A magyar alkotmányjog tankönyve. Budapest, 1911, 62. l.

¹⁰¹ *Nagy Ernő*, Magyarország közjoga. 7. kiad., Budapest, 1914, 111. s k. l.

¹⁰² *Tomcsányi Móric*, Magyarország közjoga. 2. kiad., Budapest, 1932, 258. l.

zet szóval jogi fogalmat jelöl. „Még pedig arra való tekintettel, hogy magyar alkotmányjogi kérdés tisztázását tűztük célunkul: a nemzet szót magyar tételesjogi értelemben alkalmazzuk. Ebben a vonatkozásban pedig nemzet jelenti a magyar népet az ő tételesjogilag megkonstruált közhatalmi szervezetében... Vagyis nemzet a jog formái között állami (politikai) életre szervezett és képesített nép; az állami szervezetben személyi létre emelkedett nép; a jogi személlyé kiteljesedett nép; a pontosan körülírt tételesjogi keretekben államilag akaró és cselekvő nép”.¹⁰³ Ezt az értelmet fogadja el Szontagh Vilmos is, amikor azt írja, hogy „mi csak helyeselhettük Molnár különbségtételét a tételesjogi és a tételesjogon kívüli (jogilag szervezett és jogilag szervezetlen) nemzet között. Van tehát a nemzetnek tételesjogi és tételesjogon kívüli (államtani) értelme”.¹⁰⁴

Nyilvánvaló, hogy itt terminológiai zavarok vannak. Fejtegetéseink elején már rámutattunk arra, hogy a nemzet nem jogi, hanem *par excellence* művelődési és politikai fogalom. A magyar közjogászoknál befolyásolja a terminológiát, hogy a Werbőczy-féle rendi nemzetet valóban közjogi nemzetnek neveztük, mert akkor csak a jogozottak alkották a nemzetet. Természetesen a nemzet akkor is politikai fogalom volt, mindössze ezt a nemzetfogalmat illettük a közjogi nemzet megnevezéssel. Manapság azonban a nemzetnek tételesjogi és államtani értelme között különböztetni helytelen. A nemzet mindig kulturális és politikai, de sohasem jogi fogalom. A magyar közjogászok, amikor a nemzet tételesjogi fogalmáról beszélnek, voltaképpen az állam népét értik alatta. Az állam népe ugyanis valóban a népnek jogi fogalma. Amikor azonban nemzetről szönlünk, annak mindig kulturális és politikai a jelentése. Az a kitétel, hogy „a jog formái között” állami életre szervezett nép a nemzet, merő pleonazmus. Hisz az állam jelenti a jogi formát, a jogi szervezetet. Hogyan lehetne a nemzetnek az államon belül, az állammal kapcsolatban más formák közt szervezetet adni, mint aminők a jogi formák?

¹⁰³ Molnár Kálmán, A magyar jogszemlélet néhány alapvonása. Pécs, 1932, 6. l.

¹⁰⁴ Szontagh Vilmos, Jogtudomány és jogpolitika közjogtudományunkban. Miskolc, 1932, 68. l.

Nálunk tehát közjogászaink és politikusaink között egészen sajátos jelentése alakult ki a nemzetnek, ami államtani szempontból zavarokat idéz elő, és éppen ezért külföldiek meg sem tudják érteni. Szinte általánosnak mondható Magyarországon az a felfogás, amely nemzet alatt az államhoz tartozók összességét érti. E szerint a nép és a nemzet a személyeknek ugyanazt a körét jelöli. Közöttük csak fokozati különbséget ismer. A nép olyan embertömeg, amely nem jutott még el jellegzetességének tudatáig és még nem tudott állammá szervezkedni. A nép és nemzet ilyen fokozati felfogása szerint tehát a nemzet fogalma voltaképpen azonossá válik az állammal, vagy legalább is olyan elválaszthatatlan kapcsolatba kerül az állammal, hogy az utóbbi, mint valamely nemzet hatalmi szervezete fog szerepelni, és így e felfogás szerint állami szervezet vagy arra való törekvés nélkül nemzet sincsen.

A nemzet fogalmának ezt a nálunk közkeletűvé vált felfogását sem tudományos, sem gyakorlati politikai szempontból nem lehet tovább megtartani. Tudományos szempontból azért nem, mert nyilvánvaló, hogy ez a meghatározás a nemzet fogalmát azonosítja az állam népével. Mivel pedig erre megvan a nemzetközileg használt államtani terminológia az állam népe, a jogi értelemben vett nép, vagyis egyszerűen, ha ilyen vonatkozásban használjuk, a nép alakjában, ezért szükségtelen, sőt értelemzavaró erre a 'nemzet' kifejezésnek a használata. A nemzetnek ez a közkeletű magyar felfogása már csak azért is elvetendő, mert végső következetességében a három fogalomnak, a népnek, nemzetnek és az államnak az azonosításához vezet.

Miután a nemzet fogalmában rámutattunk arra, hogy míg a nép közjogi kapcsolatot kifejező közjogi, a nemzet pedig művelődési és politikai kapcsolatot kifejező kulturális és politikai, de sohasem jogi fogalom, nyilvánvaló, hogy nálunk is csak így értelemben beszélhetünk szabatosan magyar nemzetéről. Közjogászaink közül erre *Polner Ödön* mutat rá ilyen határozottan és veti el a közkeletű magyar felfogást.¹⁰⁵ De már előtte *Kautz Gyula* is helyesen különböztetett, amikor kifejtette, hogy a 'nemzet' szót kétféle értelemben szokták

¹⁰⁵ *Polner*, i. m. 10. s. k. 1.

használni. „Egyszer ugyanis összességét jelenti oly embereknek, kik közös származás, nyelv s physikai meg erkölcsi tulajdonságok és érzületnél fogva, bizonyos életközösségbe egygő fűzvék s e közösség tudatával bírnak s ez a „nemzet” ethnographiai értelemben, gyakran így is kifejezve: nemzetiség (Nationalität); — másszor pedig „állami egységet és összetartozandóságát minden valamely országban lakozó, s nem származás, sem nyelvi rokonság stb. szerint meg nem különböztetett polgároknak”, s ez a „nemzet” politikai értelemben...” Nyilvánvaló, hogy Kautz etnográfiai nemzetfogalma megfelel ma a kultúrnemzetnek, míg politikai nemzetfogalma az államnemzetnek.¹⁰⁶

Annak a felfogásnak, amely a nemzet fogalmát az államával összekötve az állam népét a nemzet szóval jelöli, ma nálunk végzetes gyakorlati politikai következményei is vannak. A trianoni békeszerződés nemcsak a magyar államnak a népét darabolta szét, hanem a magyar nemzetet is, tehát azt a kultúrnemzetet, amelynek a világon élő minden magyar egyaránt tagja. Mert ha a nemzetnek régi államnemzet-illetőleg tételesjogi fogalmát tesszük továbbra is magunkévá, akkor következetesen arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy az utódállamok fennhatósága alá került magyarok, a csehszlovák, oláh, jugoszláv stb. nemzetnek lettek a tagjai. Igen, felelhetné valaki, tagjai lettek az illető politikai, de nem kultúrnemzetnek. Miután azonban láttuk, hogy az úgynevezett „politikai nemzet” nem egyéb, mint a népnek közjogi fogalma, ebből is kitűnik, hogy milyen szerencsétlen volt nálunk ennek a kifejezésnek a megszerkesztése. Voltaképen bifurkálta a nemzet fogalmát. Benne lappangott a „politikai nemzet” és a „kultúrnemzet” ellentéte, és így ellenségeinknek sikerült külföldön úgy magyarázni ezt a magyar kitételt, hogy Magyarország csak egyetlen kultúrnemzetet ismert el, vagyis a magyart. A többi kultúrnemzetnek azonban, amely a magyar államon belül mint nemzeti kisebbség élt, kultúrnemzet mivoltát megtagadva, semmiféle jogokban nem részesítette.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a régi államnemzet, té-

¹⁰⁶ Kautz Gyula, A politikai tudomány kézikönyve. 3. kiad., Budapest, 1877, 97. l.

telesjogi nemzet és politikai nemzet fogalmi elkülönítések egyfelől államtani terminológiai zavarokhoz, másfelől pedig téves ítélethez vezettek a régi Magyarország szempontjából a külföldön, ma pedig egyenesen kirekesztenék az államunkon kívül élő magyarságot a nemzet fogalmából. Ezért kell arra a végső következtetésre jutnunk, hogy a magyar nemzetfogalmat revízió alá kell vennünk. Oly nyelven kell beszélnünk, amelyet a modern politikai tudomány és a külföld egyaránt megért. Ez pedig nem lehet más, mint a nemzetnek kulturális és politikai fogalmát magában egyesítő kultúr- és nemzetfogalom.¹⁰⁷

4. Király és nemzet.

Végül még csak egyet ehhez a kérdéshez. Mint ahogy a magyar köznyelv a 'nép' és 'nemzet', valamint az 'állam' és 'nemzet' kifejezéseket szinonimákként szokta használni, közjogászaink és politikusaink részéről gyakran történik a királynak és a nemzetnek egymással való szembeállítás.¹⁰⁸ Így szoktuk mondani, hogy a szent-

¹⁰⁷ Balogh Artúr szerint: „Újabban, a békekötések óta, szokásba jött nemzet szóval jelölni nemcsak az állami közösség által összekötött emberek összességét, hanem a kultúrközösség által összekötött összességet is. Az első a nemzet jogi fogalma, a másik annak etnikai fogalma. Az első értelemben nemzet az állampolgárok összessége. A második értelemben olyan embercsoport, amelyet a származás, nyelv, közös múlt, hagyományok, esetleg a vallás s a mindezekből álló közös szellem, az emberi életéről való sajátos felfogás köt össze, amely embercsoportban ez a külön szellem, a maga módján való élés külön szelleme tudatossá vált és amely embercsoportban megvan az akarat e külön szellemű egészhez való tartozásra és ama szellemnek érvényesítésére“. — Nemzet és állam. (Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tizenkettedik vándorgyűlésének emlékkönyve. Kolozsvár, 1934, 158. s. k. l.) — V. ö. még töle korábbról: Tanulmányok az alkotmánypolitika köréből. Budapest, 1895. — U. ö, Az államélet főjelenségei tekintettel a magyar szent korona elméletére. Budapest, 1904, 12. s. k. l.

¹⁰⁸ Magyar alkotmányjogászaink közül Molnár Kálmán helytelennek tartja a nemzetnek és a királynak a szembeállítását. Szerinte a nemzet mindig magában foglalja a királyt is. V. ö. Tomcsányi Mór Magyar közjogáról írt ismertetését. (Jogtudományi Közlöny. LXI. évf., 1926, 7. sz. 60. l.) — U. ö, Magyar Közjog. 3. kiad., Pécs, 1929, 102. l. — Ezzel szemben Tomcsányi Magyar közjog című válasza. (Jogtudományi Közlöny u. o. 9. sz. 78. l.) — U. ö, Magyarország közjoga 258. s. k. l.

korona elmélete szerint a szentkorona feje a király, a tagjait pedig a nemzettagok alkotják. *Deák Ferenc* beszédeiben a király és a nemzet jogairól szólott.

Így szokás mondani, hogy a szuverénitás alanya nálunk sem egyedül a király, sem maga a nemzet, hanem a szentkorona, amely őket egyesíti, hogy a nemzet koronázza a királyt, hogy a király leteszi a koronázási esküt a nemzet kezébe, hitlevelet ad a nemzetnek stb.

Hogy a magyar szóhasználatban a királynak és a nemzetnek ilyen szembeállításuk kifejlődött, annak gyökérszála a rendiségbe nyúlnak vissza. A rendi dualizmusban az egyik oldalon volt a király, a másikon vele szemben a jogozott rendek mint nemzet. És miként nálunk a „politikai nemzet” fogalma is a rendi korszakból származott s egyenesen a *populus Werböczyanus*nak, majd a *natio Hungaricának* volt modernizált mása, ugyanígy megtartotta a nemzet a királlyal szemben ezt a különállást, amikor már nem csupán a rendeket, a nemességet, hanem a polgárok egyetemét jelentette. És hogy a modern államkonstrukcióban is tovább élt nálunk a királynak és a nemzetnek ez a szembeállításuk, abban nagy részük volt a tényleges politikai viszonyoknak, a nemzet — különösen az abszolútizmus korában — valóban szemben állott királyával.

A kifejtett nemzetfogalom alapján azonban ez a szembeállítás logikai ellenmondás. Az uralkodó tagja a nemzetnek: miután a nemzet érzelmi kultúrközösség, nyilvánvaló, hogy abba az uralkodó is beletartozik. A magyar felfogás szerint „A legelső magyar ember a király”. Ez szintén azt fejezi ki, hogy a nemzeti kultúrkörnek igazi megtestesítője az uralkodó. Ez mindenütt így is van, ahol nemzeti a dinasztia, ahol tehát az uralkodó a nemzet testéből való test és véréből való vér, főleg azonban a nemzet lelkéből lelkedzett lélek. Hazánk azonban négyszáz esztendőn át abban a természetellenes helyzetben volt, hogy királyai idegen nemzethez tartoztak és így nemhogy érzelmi közösségben éltek volna a magyar nemzettel, de igen gyakran teljesen idegenül, sőt ellenségesen állottak vele szemben. Innen az érzelmi alapja, hogy nálunk a király és a nemzet szembenálló fogalmakként szerepeltek. Holott, mint mondtuk, az uralkodó és a nemzet fogalmilag nemhogy kizárnák egy-

mást, hanem ellenkezőleg: az uralkodó is beletartozik a nemzet fogalmába.

Nem az uralkodó és a nemzet állanak szemben egymással, hanem az uralkodó és a nép. E két fogalom kizárja egymást. A magyar szóhasználat helytelensége tehát ismét csak visszavezethető a magyar nemzetfogalom kuszáltságára. Jogilag az államon belül a nép és az uralkodó két külön államalkotó elem. Az állam népe az államhatalomhoz viszonyítva mint alattvaló szerepel, a monarchia azonban uralkodói jogállásában. Mint ilyen mindig impériumot gyakorol és soha semmiféle hatalomnak sincsen alárendelve. Nincs olyan szerv az államban, amely az uralkodó felett nemcsak államszervi, de még magánszemélyi minőségében is hatalmat gyakorolhatna.

Az uralkodónak kettős a jogállása: részint alkotórésze az államnak, részint államhatalmi szerv. Mint az állam alkotórésze nem alattvaló, nem állampogár, hanem uralkodó. Mint államhatalmi szerv pedig az államhatalom gyakorlója vagy egyedül, mint az abszolút monarchiában, vagy pedig a nép részesedésével, mint az alkotmányos és parlamenti monarchiában. Vele szemben a köztársasági államfő csak államhatalmi szerv, de nem alkotórésze az államnak, mert maga is állampolgár és mint ilyen tagja a népnek s mint magánszemély alá van rendelve az államhatalomnak.¹⁰⁹

A nép és az uralkodó tehát egymást kizáró államalkotó részek. Ennek a helyes fogalmi elhatárolásnak felel meg, amikor az uralkodók népeikről beszélnek, amikor kiáltványokat intéznek az uralkodók „népeikhez”. Viszont ezen az alapon már nem felelt meg a logika szigorú követelményeinek, amikor nálunk a király „Magyar nemzetemhez” címmel bocsátott ki kiáltványt, mert hisz ehhez a nemzethez maga a király is hozzátartozott. Az ilyen kifejezéseknek azonban nem jogászai értelmezések és államelméleti megfontolások, hanem rendszert szövegszerűen szolgáltatott alapot, az a magasabb erkölcsi pártos, amely a nemzet szóban a néppel szemben megnyilatkozik.

Király és nemzet tehát soha, szabatosan csak király és nép állítható szembe egymással.

¹⁰⁹ V. ö. *Polner* igen találó fejtegetéseivel i. m. 33. s k. 1.

V. Eredmények.

1. Mióta beszélhetünk magyar nemzetről?

Az előbbieken nagy vonásokban nyomon követtük a magyar nemzetfogalom kialakulását. Felvázoltuk a magyar nemzeti öntudat kifejlődésének főbb folyamatait. Rámutattunk azokra a világeszmékre, azokra az ellenállhatatlan külföldi irányzatokra, amelyek a magyar nemzetfogalom kifejlődésében és további alakulásában közreműködtek. Megkíséreltük felvázolni a különböző korszakok magyar nemzetfogalmát. Eljutottunk egészen a mai napokig is, amikor új világható tényezők érvényesítik a magyar nemzetfogalom alakulására befolyásukat. Mindezek csak megerősítették bennünk *Eduard Meyer* felfogásának a jogosultságát, hogy a nemzet a legfinomabb és legkomplikáltabb képződmény, amelyet a történelmi fejlődés létre tudott hozni.¹¹⁰

Amikor vizsgálódásinkban rámutattunk arra, hogy a magyar nemzetfejlődésnek megkülönböztethetjük egy anacionális, egy szubnacionális és egy nacionális korszakát, ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy mely időponttól kezdve beszélhetünk voltaképpen magyar nemzetről. Erre vonatkozólag a történészeknek a felfogása is eltérő. Azon fordul meg, hogy a nemzet bonyolult történelmi fogalmai közül az illető melyiket teszi magáévá. Így *Spohr* egyenesen tarthatatlannak minősíti, hogy *Szekfű* a magyar nép egész történetére igénybe veszi a nemzet fogalmát és középkori nemzeti államról beszél.¹¹¹ *Szekfű* ugyanis azzal kezdi „A magyar állam életrajzá”-t, hogy: „Történeti tény, hogy a magyar államegyéniség, nomád korától kezdve egész a legújabb korig, a modern alkotmányosság korszakáig, egész élete folyásán át egyetlenegy nemzet, a magyar nemzet produktuma volt”.¹¹² *Krisztics* szerint „A magyarság az állami lét bármilyen szervezete mellett is nemzet, mert a népi állapot megszűnt az államalapítás (896) óta”.¹¹³

¹¹⁰ Idézi *Mitscherlich*, *Der Nationalismus und seine Wurzeln*. (*Schmollers Jahrbuch* Bd. XXXVI, 1912, S. 1320.)

¹¹¹ *Spohr*, i. m. S. 106, Anm. 8.

¹¹² *Szekfű Gyula*, *A magyar állam életrajza*. Budapest, [1917], 17. 1.

¹¹³ *Krisztics*, *Politika* I. k. 329. l. — Ugyanígy bővebben „Nemzet és állam” című művében, amelyben még tovább megy, amikor azt mondja,

Ottlik nézete szerint: „A valóságban a nemzetté alakulás egy hódító nomád nép letelepedésével megy végbe és eredménye a hódító és meghódított népelemek összeolvadása, noha a nemzeti név rendszerint a hódítók emlékezetét örökíti meg”.¹¹⁴ *Deér* szerint: „A magyarság még a XI—XII. században is egy oly anacionális közösségérzésben él, mely nem ezen a földön, hanem a délorosz puszták sajátos életfeltételei közepette vert gyökeret lelkében”.¹¹⁵ *Spoehr* annak a nézetének ad kifejezést, hogy nem a magyar államszervezet volt a nemzetnek a produktuma, hanem inkább fordítva, de mindenesetre kérdéses, hogy a nemzetiség államalkotó ereje-e az elsődleges, vagy pedig az egyéb erőkből fakadó állami összefoglalás fejleszti ki a nemzetiséget.¹¹⁶

Nyilvánvaló, hogy *Spoehr* csak akkor beszél nemzetről, amikor már a nemzeti öntudat az egész népnek közös javává vált. Ez pedig szerinte Magyarországon csak a XIX. század folyamán a nacionalizmus hatása alatt ment végbe. Ez különböző fejlődési folyamatnak és tényeknek eredménye. Közülük kettő: a nyelv és a nemzetiségi kérdés kétségtelenül csak a XIX. században jutnak döntő jelentőséghez.¹¹⁷

Leghelyesebben tehát úgy fogalmazhatnánk meg talán a kérdést, hogy nemzetről modern értelemben, ahogy a fogalmat ma felfogjuk, valóban csak a XIX. század óta beszélhetünk. Ez a modern nacionalizmustól kifejlesztett nemzetfogalom. Való-

hogy az a politikai és etnografikus processzus, amely a magyarságot nemzetté tette, nem Magyarországon folyt le, hanem már valamely régebbi hazájában, s csak itt nyert általános, az emberinek megfelelő értékkel telt tartalmat. 98. l.

¹¹⁴ *Ottlik*, Magyar nemzetiségi politika 292. l.

¹¹⁵ *Deér*, A magyar nemzeti öntudat kialakulása 3. l.

¹¹⁶ *Spoehr*, i. h. — Itt hivatkozik *Petersen* megállapítására, i. m. S. 215.

¹¹⁷ I. m. S. 9. — Nálunk a beolvasztó hatalmi politika egyik legnagyobb harcosa, a zólyomi alispán, majd képviselő *Grünwald Béla* írja: „A mai értelemben vett nemzeti politika eszméje csak a XIX. században fogamzik meg s szülője az a tudat, hogy az állam nem csupán hatalmi tényező, nem csupán a törvényhozás és igazgatás szervezete s valamely absztrakt szabadság megvalósítója, hanem a forma is, melyben egy nemzet saját egyénisége szerint él és fejlődik. A XIX. század nemzeti egyéniséget követel az állam alapjául“. A régi Magyarország. Budapest, 1888, 49. s k. l.

ságos magyar nemzeti öntudatról körülbelül a XV. század végétől kezdve lehet szó. Addig a magyar hivatástudat csak szóróványosan jelentkezik. A XIII. századig tehát anacionális, onnan kezdve a XV. század végéig szubnacionális, majd attól fogva nacionális korszakról beszélhetünk. A modern nemzetfogalom azonban nálunk is, mint Európa sok más államában, először a XIX. század folyamán alakul ki.

2. A magyar nemzetfogalom különböző alakjainak összefoglalása.

E történelmi korszakokon kívül azután több alakjával találkozunk a nemzetfogalomnak.

Az első volt a nemzet geopolitikai fogalma, amely szerint a nemzet azoknak a közösségből alakult, akik egy történet-földrajzi államterület törzslakosságát alkotják s akik ezt a területet közös hazájuknak vallják. E haza fogalmának véráldozatokkal történő megvédelmezésével kapcsolatosan fejlődik ki mint a nemzeti gondolat egyik tényezője a „Mi-tudat”. A *populus*, *natio* és *gens* szavak ebben a korban még körülbelül csak a király alattvalóinak a megjelölései. A nemzeti gondolat másik korai szubsztanciális megnyilvánulása a hivatásérzet, de ilyen missziós hite kezdetben csak a dinasztának van. Csak a XIII. század közepén jelenik meg a magyarság hivatástudata a védőbástya-gondolat alakjában. Ekkor már a dinasztikus közösségérzés átmegy a nemzet egyetemére.

A rendiség korszakában azután kialakul a közjogi nemzet fogalma. Ez a „nemzet” szó értelmét csupán a haza szabad birtokosainak, a nemesi rendnek összességére alkalmazza, akik az egész lakosságot, a geopolitikai értelemben vett nemzetet képviselik. Ebből alakul ki a *populus Werböczyanus* fogalma, amely csak a főpapi és a nemesi rendet jelenti tekintet nélkül a benne helyet foglaló nemzetiségekre (*natio*). Ezzel az uralkodó „nemzet”-tel szemben minden egyéb csak „nép” (*plebs*).

Kialakul a nemzeti történet- és hivatástudat. Az egyik a „honnan”, a másik a „hová” kérdése.

Az eredetmítosz, miután a magyarságnak nem maradt fenn származásmítosza, krónikások racionalisztikus mód-

szerével az uralkodóház származásmítoszából fejlődik ki. *Kézai* az eredeti Attila-Álmos-Árpád genealógiát önkényesen a húnokra és magyarokra viszi át s a két népet teljesen azonosítja egymással. Ezzel kapcsolatban hivatkozhatunk *Renanra*, aki azt mondja, hogy: „A feledés és azt mondhatnánk, a történelmi tévedés működnek leginkább egy nemzet kialakításánál”.¹¹⁸ Hogy ez mennyire így van, legjellemzőbb rá az oláh származástudat, amely a latin eredet hamis legendájából táplálkozik. Nálunk viszont a történelmileg nem bizonyítható hún rokonság és csak a feltevéseken alapuló ázsiai eredet majdnem többlet ártott presztizsünknek Európában (Trianonban is!), mint el-
lenségeink.

A nemzeti öntudat másik alapos fejlesztési tényezője, amely a „hová?” kérdésre igyekszik feleletet adni, a nemzet hivatástudata. Ennek a nemzeteknél rendszerint közös nemzetközi alapja van. A magyarságnál ez a nyugati civilizáció és a kereszténység védelme a pogány barbársággal szemben. Csak később alakul ki e mellett az egyetemes misszióstudat mellett a külön nemzeti hivatástudat, amely már befelé néz. Ez a missziós tudat csaknem minden nemzetnél kifejlődik. A francia hivatástudata abban nyilvánul, hogy magát tartja a világ legtökéletesebb nemzetének, sőt csaknem az egyetlen nemzetének, *la grande nation*. Az olasz hivatástudat a régi római imperializmus feltámasztásában és a világ számára egy új életforma megszerkesztésében jelentkezik.¹¹⁹ *Schreyvogl* azt a hivatást tulajdonítja a németeknek, hogy elsőnek találták meg a nemzet helyes fogalmát.¹²⁰ Természetesen a nemzeti szocializmus győzedelmeskedése óta a németek hivatástudata oda-

¹¹⁸ *Renan*, i. m. p. 45.

¹¹⁹ *Mussolini* szerint: „A mi mítoszunk a nemzet, a mi mítoszunk a nemzet nagysága és ezt a mítoszt, ezt a nagyságot megfogható valósággá akarjuk tenni, aminek minden mást alája rendelünk. Számunkra a nemzet mindenekfelett szellem, nem pedig csupán terület”. Nápolyi beszéde 1922 október 24-én. — *I discorsi della Rivoluzione*. Milano 1923, p. 58. — U. ö. *A fascizmus doktrínája*. Firenze 1935, 65. s. k. 1. — A fasizmus szerint az állam alkotja a nemzetet, utóbbi tehát szekundárius alakulat. A német nemzeti szocializmusban éppen megfordítva: az állam csak a nép politikai életformája. V. ö. *Hermann Raschhofer*, *Der politische Volksbegriff im modernen Italien*. Berlin 1936, S. 200.

¹²⁰ *Friedrich Schreyvogel*, *Nationalismus und Nation*. Köln-Wien-Berlin 1926, S. 40.

irányul, hogy a Harmadik Birodalomban a nemzet totális mítosza megvalósuljon és így a németiség mint a magasabb erkölcsiség előharcosa, prófétája legyen egy új és jobb Európának. A régi Oroszország küldetésHITE az orthodoxiához fűződött, hogy kiszorítsa a nyugati latin-germán, szerinte látszatkultúrát. A pánszlávizmus hitt egy szláv világuralomban. A lassankint újraébredő új orosz nacionalizmus tele van missziós tudattal, amikor az új eurázsiai kultúra, az új embertípus és élettartalom kialakulásában hisz.¹²¹

A közjogi nemzet említett alakjának a kifejlődése nyilvánvalóan nem kedvezett a nacionalizmus eszméjének, mert az merőben külsőleges, jogi viszony volt. Innen már csak egy lépés hiányzott a francia államnemzet fogalmához, amikor a rendiség helyébe az állampolgárság modern fogalmát léptették. A XVIII. század végén ugyan a Habsburg-monarchia államaiba a német kultúrnemzet eszméje találja meg az utat, de II. József racionalista államszemléletével francia mintára az országhatárokig akarja kiterjeszteni a német nyelv határait. A kultúrnationalizmust, amely nálunk elsősorban a nyelvművelésben nyilvánult, II. József germanizáló törekvéseinek hatása alatt felváltja a politikai nacionalizmus mint a modern nemzetfogalom kitermelője. A modern nacionalizmus elindulásával Széchenyi „Hítel”-ének megjelenéséig tart a rendi nacionalizmus korszaka. A francia forradalom eszméi ellenére is még mindig a szűk rendi nemzetfogalommal állunk szemben. Amikor pedig a XIX. század huszas éveiben megindult a nemességnek, polgárságnak és parasztságnak egybeolvadása, a nemzetfogalom még szélesebb körű és magában foglalja az állam minden polgárát nemzetiségre való tekintet nélkül. Széchenyi fellépésével kezdődik azután a reformnacionalizmus korszaka. A nemzet erkölcsi felfogásának magaslatára helyezkedve, a nemzetiségek részére biztosítani kívánja a nyelvük és kultúrájuk szabad fejlesztését. *Eötvöst* és *Deákt* vele együtt a kulturális liberalizmus szelleme hatja át. Így körülmények között jön létre az 1868:XLIV. tc., amely megteremti a politikai

¹²¹ V. ö. Csekey István, *Északi írások*. Budapest, 1928, 17. s. k. l. — Asztalos, *A korszerű nemzeti eszme* 52. s. k. l.

nemzet fogalmát, amely az állampolgárok egyetemét, illetőleg voltaképen a népnek közjogi fogalmát jelentette. Ebben a nemzetiség fölébe helyezett nemzetben készséggel adták helyet az egyes ember nyelvi és kulturális szabadságának. Benne vezető állást nyert a magyar nemzet. Miután azonban sem a magyarság, sem a nemzetiségek nem voltak a törvénnyel megelégedve, végrehajtása nem történt meg és a nemzetiségek küzdelméhez vezetett, majd pedig ürügyet szolgáltatott Trianonhoz.

Miután a megcsonkított Magyarország tisztára nemzeti állam, felmerül a kérdés, hogy mennyiben alkalmazhatná a népiség fogalmán felépülő új német kultúr-nemzet eszméjét. Ennek kettős célkitűzéseit igen találóan jellemezte *Oncken*, úgy állítva be, mintha azok kizárólag a németiségre lennének szabva. De megfigyelhetjük, hogy mennyire illenek mireánk is. „Nekünk németeknek — írja — kettős életet kell folytatnunk, és ezzel a sorssal egyedül állunk a világ valamennyi népe között. Az egyiket mint államnemzet birodalmunk látható politikai létezésében, a másikat mint kultúr-nemzet egy szellemi lét láthatatlan birodalmában, amely messze túlszélesedik a mi birodalmi határainkon s amely magában egyesít mindent, ahol németül beszélnek és németül éreznek és ami a mi belső egyéniségünkkel vérszerint vagy multjánál fogva rokon”.¹²² Rámutattunk, hogy a kultúr-nemzet fogalmi alapjaira helyezkedve milyen eszméket és gyakorlati politikai módszereket vehetnénk át az új német népiségi koncepcióból és melyek lennének azok, amelyeket nem értékesíthetünk.

Mindezeknek a vizsgálatoknak a során tehát a legkülönbözőbb nemzetfogalmakkal volt dolgunk. Ilyenek voltak: a geopolitikai nemzet, a közjogi nemzet, az államnemzet, a kultúr-nemzet, a politikai és a jogi nemzet fogalma. E nemzetfogalmakat még szaporíthatnók. Így meg lehetne különböztetnünk nyelv-nemzetet, amely a magyarul beszélők összességét jelentené; faj-nemzetet, amelyet a vér szerint magyarok tennének ki; történelmi nemzetet, amely azoknak a hipotétikus le-

¹²² *Hermann Oncken*, Staatsnation und Kulturnation. (Elsaß-Lothringen und die deutsche Kulturgemeinschaft.) Heidelberg 1922, S. 22.

származását jelentené, akik néhány nemzedéken át a magyar közéletbe tartoztak; osztály nemzetet, amelyhez a régi, jogozott középosztály tartoznék, amely most is abban a meggyőződésben él, hogy egyedül képviseli a valódi magyar nemzetet.¹²³

Mindezek a felosztási lehetőségek is azt mutatják, hogy a nemzetfogalomnak több oldala van és valóban a legbonyolultabb történelempolitikai képződménnyel állunk szemben. Ha most mindezekután arra a kérdésre kellene felelnünk, hogy melyik nemzetfogalmat tartjuk a leghelyesebbnek, erre azt válaszolnánk, hogy azt, amelyik annak szellemi és politikai voltára utal, de a legkevesebb objektív meghatározójelet veszi fel a fogalomba, mert ezek közül hol ez, hol pedig egy másik van előtérben. Így a nemzetet a következőképpen határoznók meg: A nemzet az a szellemi kultúrközösség, amelyhez az egyes belsőleg tartozik és amelyet külsőleg elismer. Politikailag pedig: A nemzet az a nép, amely természeti közösségből tudatosan politikai akarati közösséggé válik.¹²⁴

¹²³ V. ö. Kászonyi, i. m. S. 26 f.

Már a kézirat lezárása után jelent meg a napilapokban a hír a MEFHOSz 1938 április 26-i közgyűléséről, amelyen *Potoczky Kálmán* elnök rámutatott a nemzet fogalmának arra az értelmezésére, amely ma az ifjúságot foglalkoztatja. Ez megegyezik a mi felfogásunkkal, amelyet a szövegben elfoglaltunk. *Potoczky* beszámolója szerint azonban az ifjúság a nemzet új fogalmát a népnemzet fogalmában véli megtalálni. A magunk részéről ezt az elnevezést, amely csak a nemzetfogalmakat szaporítja, nem tartjuk szerencsésnek. „Nép” és „nemzet” ugyanannak a fogalomnak két fejlődési fokozata. Sokkal helytállóbbnak tartjuk a „kultúrnnemzet” megjelölést, amely már kialakult és amelyet az egész művelt világ ismer. — V. ö. Politikai nemzet — népnemzet. (Magyarág 1938 május 1.)

Itt említjük meg azt is, hogy e kézirat lezárásakor még nem jelentek meg a Szociális Akadémia előadásai *Erödi-Harrach Béla* szerkesztésében, amelyek a nemzetfogalom kérdésére nézve több figyelemreméltó előadást tartalmaznak.

¹²⁴ V. ö. *Otto Koellreutter*, Staat. (Handwörterbuch der Rechtswissenschaft, herausgegeben von *Fritz Stier-Somlo* und *Alexander Elster*. Bd. V, Berlin 1928, S. 590.) — U. ö. Grundriß der Allgemeinen Staatslehre S. 41. — *Stavenhagen*, i. m. S. 172.

3. Faj és nemzet.

Mindebből következik, hogy a nemzet elsősorban történelmileg kialakult szellemkulturális közösség. Ennek pedig alapja a történelmi tudat, mint világnézetünknek, erkölcsi értékelésünknek és politikai ítélőképességünknek egyik alappillére. A történelmi tudat és a belőle fakadó értékelés pedig nem annyira logikai, mint érzelmi művelet. Éppen ezért valamely nemzet tagjává nem a fajiság, hanem az egyforma értékelés, az egyforma érzület avat.

Amióta a nemzetek kialakultak, azok nem faji egységek többé, hanem az érzés és értékelés szellemi közösségei. A fajiság csak egy összetevő tényező, egy pozíció a nemzetiségben, de a nemzet tagjává vallakit nem a faji származása, hanem elsősorban történelmi közösségi tudata avat. Azért mert valakinek idegen a neve vagy a származása, még nem lehet a nemzetből kitagadni. Akkor ugyanis *Hunyadi, Zrinyi, Petöfi, Petrovics István*nak és *Hruz Máriának*, a tót cselédnek a fia, vagy a bánáti sváb származású *Herczeg Ferenc* nem lennének magyarnak mondhatók. Tagadhatatlan, hogy a közös leszármazásból bizonyos közös jellemvonások adódhatnak, amelyekről feltételezhető, hogy bizonyos közösségi érzést fakaszthatnak. Ha azonban nemzetünket faji elemeire bontanók, ez önmagunk megtagadásához vezetne.

Ha tehát egyáltalán magyar fajról beszélhetünk, arról sosem mint biológiai, hanem csak mint történelmi képződményről lehet szó. Ha történelmünket áttekintjük, nyomban kiviláglik, hogy az eredeti ugor-türk faj (helyesebben rassz) a mostani hazában különösen a kereszténység felvétele következtében a bejövő idegenekkel és a meghódított bennlakókkal való keveredés folytán annyira átalakult, hogy már a XI—XII. században is új fajképe állott elő a magyarságnak. Gondoljunk most még a tatárdúlásra, a háromszáz évig tartó török küzdelemre, a kunok, németek és egyéb vendégnépek betelepítésére. Mindezek annyira összekavarták a magyar fajiságot, hogy a honfoglaló ősök faji elemeire többé gondolni is alig lehet. 1711-ben a szatmári békekötés után alig volt több, mint kétmillió lakosa Magyarországnak és jó, ha annak fele volt

magyar.¹²⁵ Ha most meggondoljuk, hogy 1720-tól 67 év alatt az idegen ajkúak óriási mértékű beözönlése miatt a magyarság arányszáma 44.9 %-ról 39 %-ra esett vissza,¹²⁶ akkor elképzelhetjük magunknak, hogy mennyire atomizálódott a magyar vér. És erre következett a liberális nacionalizmus korszaka, ami a magyar vér utolsó cseppjeit is felhígította és idegen elemekkel összekeverte, úgyhogy ma talán nem is lehetne Magyarországon olyan családot találni, amelyiknek nem folynék a legkülönbözőbb összetételű vér az ereiben. Ma tehát mindössze egy történelmi magyar népfajról beszélhetünk, amelynek azonban mindenesetre van sajátos egyénisége és vannak olyan ismertető jegyei, amelyek elválasztják a többiektől.

A liberális nacionalizmusnak nemzetfelfogása mindössze egy külsőségben, a nyelvben nyilvánult. A *La langue, c'est la nation* mintájára születik meg nálunk is száz évvel ezelőtt a közmondás, hogy „Nyelvében él a nemzet“. Ennek folyamánaként keletkezik az egynyelvű nemzet követelménye. A liberális nacionalizmusnak hibás eszméje, hogy minden más köteléknek figyelmen kívül hagyásával egyedül a nyelvrokonságot ismerte el kohéziós erőnek. A múlt század nemzetiségi kérdése nem egyéb nyelvkérdésnél. A nemzet elméleti meghatározása el van temetve a könyvekben, az életben csak nyelvnemzetekkel találkozunk.

Az államnemzetnek ez a külsőséges eszméje kiszorította a régi, középkori, még Szent István idejéből származó, ősi magyar felfogást, amely szépen élni engedte a különféle nyelveket az egységes birodalomban. A múlt század huszas és harmincas éveiben nagy lelkesedéssel indul meg az asszimiláció. A XVIII. század betelepített idegen tömegeit most mind szeretnék magyaroknak látni. Nagy gonddal iparkodnak a külsőséges beolvadás akadályait eltávolítani és már az 1832—36-i országgyűlésen törvényt akarnak hozni a névmagyarosítás megkönnyíté-

¹²⁵ Lásd *Szekfü Gyula*, A faji kérdés és a magyarság. (Történelmopolitikai tanulmányok. Budapest, 1924, 79. l.) — *Prinz Gyula*, Magyar földrajz. Az államföldrajzi kép. Budapest [1938], 230. s k. l

¹²⁶ Lásd *[Acsády Ignác]*, Magyarország népessége a practica sanctio korában 1720—21. (Magyar Statisztikai Közlemények új foly. XII. k.) Budapest, 1896, 33.* l. — *Kovács Alajos*, Magyarország népességének fejlődése a török uralom megszűnése óta. 8. l.

séről. Az illúziókat *Kossuth* cikkei fejezik ki leginkább, amelyekben arról álmodozik, hogy hamarosan az ország egész idegen nyelvű népessége megmagyarosodik. Csak *Széchenyi* emeli fel tiltó szavát és látja meg váteszi lélekkel a jövőt. „A nagyobb számban vélnek lelki üdvöt — boldog isten! — mintha bizony például 30 millió barbár népben több magához olvasztó varázs volna, mint bármily kis számban is, ha ez a civilisatio kincsétől felcsordul. . . De ha egyenlő körülményileg a nagyobb számban a nagyobb erő, mit senki nem tagad, ugyan azt hisszük: nemzetiséget csakúgy rákenhetni bárkire is, ki épen kezeink közé jut, mint például meszet falra, vagy mázat fazékra?”¹²⁷ Egyedül *Széchenyi* érezte meg fajunk védelmének nagy kérdését, de magára maradt.

Ma természetesen eszünkbe sem jut, hogy számonkérjük valakinek a származását, aki, ha még esetleg nevében nem is, de lelkében teljesen megmagyarosodott. Ma a magyar fajnak ezt az idegen elemekkel való felhígítását mint megmászhatatlan adottságot el kell fogadnunk. És csak káros jelenségnek ítéltjük, ha főleg középosztályunknak nem a legműveltebb tagjai körében a neoromantikus népi és faji elmélet túlzásai talajra találnak és a német származásuk körében a disszimiláció, a visszanémetesedés tüneteit kavargják fel.¹²⁸ Arra azonban felhívhatjuk a figyelmet, hogy amikor a kiegyezés után a városi németiség legnagyobb része magától megmagyarosodott és kispolgári köreiből bejutott a magyar középosztályba, hamarosan bekerült a politika és a közigazgatás intézői közé. De bármily jó tulajdonságokat hozott is a magyar középosztályba magával, mint aminők a munkakedv, a rendszeret, az alaposág és a kitartás, mégis híjával volt a politikai iskolázottságnak. A politikai előrelátásnak ezt a hiányát megmagyarázza rövid magyar multja és a neofitának lelki alkata. Az ilyen mindig türelmetlenebb és hangosabb, aki magyarságában túl akarja licitálni a született magyart. Így nem véletlen, hogy egy *Grünwald Béla* követelte a legszigorúbb eszközöket a magyarosítás

¹²⁷ Akadémiai beszéde 1842 november 27-én. Gróf *Széchenyi István* beszédei 244. l.

¹²⁸ Mesteri kézzel mutatott rá erre a folyamatra *Szekli Gyula* „Schittenhelm Ede” című cikkében (Magyar Szemle XXX. k., 1937, 3. sz. 223. s k. l.), mely körül a magyar sajtóban egész kis irodalom támadt.

érdekében. Hogy egy *Rákosi (Kremsner) Jenő* volt a harminc milliós magyarság álmokpépfestője, aki különleges publicisztikai képességével rajzolta meg az imperialista magyar nemzetállam jövőendő képét, amely az Adriai-tengertől a Fekete-tengerig terülve, az egész Balkánt magában foglalná.¹²⁹ A nacionalizmus a modern polgári értelmiségnek a világnézete. Ez a polgári értelmiség pedig nálunk jórészt idegen származású. Így nem véletlen, hogy a magyar nacionalizmus elméletét és gyakorlati politikáját hazánkban német, szláv és zsidó eredetű tudósok, írók és politikusok építik ki.

4. Nemzet és nemzeti kisebbség.

Keserű tapasztalatok tanítottak meg rá bennünket, hogy a nyelvi nacionalizmus, a nemzetnek mint nyelvnemzetnek a felfogása legfeljebb gyakorlati sikereket eredményezhet, de hiányzik belőle a belső államalkotó erő. Az asszimiláló nacionalizmus, amelyet főleg nem magyar fajok ivadékaiból kikérült polgári értelmiség alakított ki, a nemzetiséget csak politikailag tudta felfogni. Reá nézve nem jelenik még meg a nép a maga etnikus ősválóságában, benső értékeivel. A liberális demokrácia a népben csak egyedek összességét látta. Reá nézve a nép legfeljebb politikai egység volt. Ezen kívül tagjait a közös kultúra kötötte össze, amelynek külső kifejezője a közös nyelv volt. Így tekintet nélkül a vérségi kötelékre mindenki helyet foglalhatott benne, akinek emberi ábrázata volt. A liberális államtan nem is hozhatott létre valódi kapcsolatot a nép és az állam lényege, valamint a nép politikai élete között. Rá nézve ugyanis a nép individuális összetétele és vele együtt az egyesnek hozzá való viszonya és benne elfoglalt helye az egyetlen és döntő kérdés, jóllehet a nép lényegét elsősorban összességében lehet felfogni. Innen van, hogy a német nemzeti szocializmus a népnek mint történetkulturális egységnek lényeg-

¹²⁹ Lásd főleg vezércikkét: Nemzeti kérdéseink. (Budapesti Hírlap 1890 február 12.) — V. ö. *Papp Ferenc*, Rákosi Jenő, a hírlapíró. Budapest, 1924, 33. s. k. 1. — *Béla v. Pukánszky*, Wandlungen und Abwandlungen des deutsch-ungarischen Bewußtseins. (Ungarische Jahrbücher Bd. XIV, 1934, H. 1—2, S. 152.) — U. ö. Nagynémet eszmék irodalmi visszhangja. (Budapesti Szemle CCXLI. k., 1936, 180. s. k. 1.)

gét azokban a természeti közösségi tényezőkben látja, amelyeknek legelsejei a vér és a föld. Érdekesen mutat rá egy angol szerző, C. A. Macartney,¹³⁰ hogy a német nemzeti szocializmus nemzetpolitikája épen a fordítottja annak, amit ezen a téren a régi Magyarország követett. Míg az utóbbi a kisebbségek beolvadásával tette ki magát az elnyomás vádjának, addig Németországnak épen az az eljárása keltett a civilizált világban feltűnést, hogy a népilegen faji elemeknek a népéből való eltávolítására törekszik.

Mindezekből pedig a jelen és a jövő számára úgy alakíthatjuk meg a helyes magyar nemzetfogalmat, ha visszatérünk a szentistváni eredeti magyar felfogáshoz. A francia állam-nemzet beolvasztó individuálista törekvésével, amely nem vesz tudomást a népiségben rejlő természeti tényezőkről és erőkről, ép oly egyoldalú, mint a német kultúrnemzetfogalomban az a politikai törekvés, hogy az államból minden idegen fajt kilököjön. Vegyes népességű államban egy népnek a többiek fölött való egyoldalú uralma tarthatatlan. A helyes szintézis tehát csakis a kultúrnemzet modern fogalma lehet. Ami e nemzeteket egymástól mint sajtószertű jegy megkülönbözteti, elsősorban a kultúrájuk. Nemzeti tudományunk, művészetünk és műveltségünk az, ami határvonalat húz közénk és az idegenek közé. Az ősmagyar szellemben rejlő államalkotó erő a szentkorona egyesítő hatalmával, a magyar állameszmének hivatásával a Dunavölgyében, a szentistváni gondolat időszerű átfogalmazásával olyan politikai és történelmi értékeket jelentenek, amelyeknek segítségével a magyarság a jövőben is gyakorolhatja a Kárpátok gyűrűjében évszázados kulturális hivatását azok közt a népek közt, amelyek ebben a tértől eleve megszabott hazában sorsközösségüknél fogva szükségszerűleg összetartoznak.

Ennek a kultúrnacionalizmusnak ma már, főleg fiatalságunk körében, tekintélyes hirdetői vannak, akik mind elítélik a nyelvi nacionalizmust asszimilációs politikájával együtt. Közéjük tartozik gróf *Bethlen István* nemzetiségi politikájával,¹³¹

¹³⁰ C. A. Macartney, *National States and National Minorities*, Oxford and London 1934, p. 498.

¹³¹ *Bethlen István* gróf beszédei és írásai. 2 k., Budapest, 1933 és Angliai előadásai.

gróf *Klebelsberg Kunó* neonacionalizmusával,¹³² *Kornis Gyula* a kultúrnemzet fogalmának elismerésével,¹³³ *Szekfü Gyula* történelmi műveiben és számos tanulmányában, *Bajcsy-Zsilinszky Endre* cikkeiben, *Ottlik László* neopatriotizmusával,¹³⁴ *Mályusz Elemér*,¹³⁵ *Pukánszky Béla*,¹³⁶ *Asztalos Miklós*,¹³⁷ *Kászonyi Ferenc*,¹³⁸ *Barankay Lajos*,¹³⁹ *Domokos László*,¹⁴⁰ *Szász Béla*¹⁴¹ és mások.

Ravasz László Széchenyi-beszédéből kell idéznünk, amelyet 1937 február 7-én mondott a Széchenyi-emléklakomán a Nemzeti Kaszinóban. Miután megállapította, hogy a magyarság ma három létformában él; mint diaspora, mint kisebbségi magyarság és mint csonka törzs, így folytatta: „Széchenyi... tanításaiból... kivillanna az új életparancs. Akkor nem értettük, de ma megérténénk, mert megtanított rá a sorsunk. Ez az életparancs azt hangsúlyozná, hogy a magyarság lelki valóság, *corpus spirituale*, amelynek minden tagja egyformán drága s csak együtt, a maga egészében tartható fenn... De ez a magyarság nem politikai összefüggést mutat, egységét nem is a vér, a faj biztosítja... Ehhez a lelki testhez az árpádházi szent és hős királyok éppúgy hozzátartoznak, mint a hortobágyi öreg bojtárok, Rákóczi Ferenc, a barokk fejedelem éppúgy, mint a kis proletárgyerek, a színmagyar Arany János éppúgy, mint a horvát eredetű Zrinyi, a szlávverű Petőfi s a német ősoktól származó Liszt Ferenc vagy Semmelweis. Ha a magyar-

¹³² Gróf *Klebelsberg Kunó*, Neonacionalizmus. 2. kiad., Budapest, 1928 és egyéb kötetei.

¹³³ *Kornis Gyula*, A kultúra válsága. Budapest, 1934, 136. s. k. l., 247. s. k. l.

¹³⁴ *Ottlik László*, Új Hungária felé. (Magyar Szemle IV. k., 1928, 1. sz. 1. s. k. l.) — U. ő, „Új Hungária“ és „Keleti Svájc“. (U. o. VII. k., 1929, 2. sz. 113. s. k. l.) — U. ő, Pax Hungarica. (U. o. XXII. k., 1934, 3. sz. 289. s. k. l.)

¹³⁵ *Mályusz Elemér*, i. m.

¹³⁶ *Pukánszky Béla*, i. m.

¹³⁷ *Asztalos Miklós*, idézett műveiben.

¹³⁸ *Franz Kászonyi*, i. m.

¹³⁹ *Barankay Lajos*, A magyar integritás művelődéspolitikája. Pécs, 1928.

¹⁴⁰ *Domokos László*, Magyar feltámadás. Budapest, [1934].

¹⁴¹ *Szász Béla*, Nemzetiségpolitikánk válsága: A dunai kérdés. Budapest, 1932.

ság lelki tényező, lényege egy műveltség... ez a műveltség történelem, egy csomó dicsőséges és még több szomorú eseménynek, vereségnek és győzelmeknek állandó emlékkészlete, amelyet magával kell hordoznia mindenkinek, aki élő tagja akar lenni a magyarság szellemi testének. Még ezen felül bizonyos gondolkozásmód, új magatartás, közerkölcs, lovagiasság, hallgatagság, hűség... Ebben a magyar lelkületben részt vehet a diaspora, a kisebbségi és a törzsökös magyar. Hozzá tartozhatik az itt lakó nemzetiség fia, aki tán még magyarul sem tud és kiszakadhat belőle, aki csak magyarul tud, ha idegen is a lelke.¹⁴² E költői, filozófiai, történelmi és politikai mélységet járó szavaknál találóbban senki sem jellemezhetette volna a mai magyar kultúrnemzet fogalmát.

5. A magyar nemzethez tartozás főbb jegyei.

A nemzet fogalmának meghatározása után felmerül még az az igen messzeágazó kérdés, hogy melyek volnának azok a szellemi vagy külső jelek, amelyek a magyar nemzetet minden más nemzettől elhatárolják.

Ezek között legkönnyebben felismerhető, külső, objektív jegy a nyelv, bár láttuk, hogy egymagában ez sem döntő. A magyarság antropológiai rasszbeli tulajdonságainak összefoglalását kísérelte meg *Bartucz Lajos*, de annak hangoztatásával, hogy ezen a téren még igen-igen sok a tennivaló.¹⁴³ A magyar történeti népfajjegyzés jellegzetes vonásaira igyekezett rámutatni *Szekfü Gyula*.¹⁴⁴ Sok szempontot foglal össze ezen a téren *Kászonyi Ferenc* könyve, amely a Dunamédsérei kérdését nem nyelvi, hanem épen faji rokonsági alapokon akarja megoldani.¹⁴⁵ A magyar faj jellemvonásait az irodalom tükrében igyekezett felvá-

¹⁴² *Ravasz László*, Az időfeletti Széchenyi. (Pesti Hírlap 1937. február 9.) — U. az: Legyen világosság! Beszédok, írások. Budapest, 1938, III. k., 344. l.

¹⁴³ *Bartucz Lajos*, A magyarság faji összetétele. (Természettudományi Közöny LIX. k., 1927, 840. f. 65—80. l.)

¹⁴⁴ *Szekfü*, A faji kérdés és a magyarság 85. s k. l. — V. ö. még *Marosi Arnold*, Átöröklés és nemzetvédelem. Budapest, 1924.

¹⁴⁵ *Kászonyi*, i. m.

zolni *Babits Mihály*.¹⁴⁶ Legújabbban pedig valósággal a magyarság kultúrmorfológiájának megrajzolási kísérlete nyilvánul meg *Prohászka Lajos* könyvében,¹⁴⁷ amelyhez több, szinte tanulmányszámba jövő ismertetés jelent meg.¹⁴⁸

Benne *Prohászka* vizsgálat tárgyává tette a magyar közösség szellemét „összes értékvonatkozásainak jelentésfeltáró összefüggéseiben” s ennek eredményeként állítja elének mint szimbolikus alakot a bujdosót. Az eredmény tehát felette pesszimisztikus, mert a szót az örök magyar sikertelenség, a balsors és a küzdelem hiábavalóságának hangulata kíséri. *Prohászka* szép könyvében a magyar szellemiség legbelsőbb metafizikai lényegének feltárását tűzte ki feladatául, de — mint *Szekfü* rámutat — kiindulópontja és módszere egyaránt hibás, és a magyar embertípust csak végtelen sok adatból lehetne összeállítani, amihez pedig szükséges lenne a történeti és népi magyar élettel foglalkozó tudományok együttműködése. Ha tehát a bujdosó-típust elutasítjuk magunktól, továbbra is fennmarad a nagy kérdés, hogy mi tehát a magyar nemzeti típus és melyek annak a jellemző vonásai.

Stavenhagen felhívja rá figyelmünket, hogy a nemzetek fogalmában jelentkező páto sz is arra vall, hogy a nemzetek többek akarnak lenni, mint egyszerű totális közösségek.¹⁴⁹ Kétségtelen, hogy a „nemzet” szónak hatalmas erkölcsi páto sz van. Abban, hogy a nemzetekben a közösségi érzés kifejlődik, rendszerint bizonyos szellemi és erkölcsi kapcsolatok is szerepet szoktak játszani. Ez nyilvánul például az angol *gentlemanlike*-ségben. Csak az az igazi angol, aki magatartásában a *gentleman* életfelfogást érzékíti.¹⁵⁰ Ha a magyarban keresnénk egy ehhez hasonló szociális ideáltípust, az az ú r i e m b e r fogalma lenne, ami idegen nyelven ép oly kevésbé adható vissza,

¹⁴⁶ *Babits Mihály*, Irodalmi problémák. Budapest, 1917.

¹⁴⁷ *Prohászka Lajos*, Vándor és Bujdosó, Budapest, 1936. — A mű előzetesen folytatásokban a „Minerva” 1932—35. évfolyamaiban jelent meg.

¹⁴⁸ Így *Hamvas Béla*, A magyar sorstudomány megalapítása. (Társadalomtudomány XVI. évf., 1936, 5. sz. 260—269. l.) — *Trócsányi György*, A magyar szellemiség pathológiája. (U. o. 270—307. l.) — *Szekfü Gyula*, Nem vagyunk bujdosók. (Magyar Szemle XXXII. k., 1938, 4. sz. 391—396. l.)

¹⁴⁹ *Stavenhagen*, i. m. S. 121.

¹⁵⁰ U. o. S. 27 f., S. 117 f.

mint az angol *gentleman*. Ez a magyar nemes embernek lovagi alakja biztos fellépésével, jó modorával, nyílt és barátságos magatartásával és határozott jellemével. Ez a tulajdonság valaha szociális volt, ma erkölcsi. Ma már nincs osztályhoz kötve, ép úgy, mint Angliában a *gentleman* ideálján nem változtatott az a körülmény, hogy a munkáspárt került kormányra. Magyarországon nemcsak minden beolvasztott erre a *grandseigneur*-szerű modorra törekszik, de a tótoknak például még ma is a cseh demokráciában ez az ideáljuk, vagyis az angol, helyesebben a magyar példa.¹⁵¹ Gróf *Keyserling* híres spektrumában igen élénk színekkel mutat rá a magyarságnag erre a lényeges vonására, sőt szerinte a magyarság Európának legarisztokratikusabb nemzete.¹⁵² Ez az arisztokratikus érzés és gondolkodás pedig nemcsak a felső tízezreket jellemzi, hanem egyaránt illik a magyar parasztra is. Sőt azt lehet mondani, hogy a Dunavölgyének népei a hún-török pásztorharcosnak ebben az európai úrtípusában látják ideáljukat.

Ha most már e jellegzetességen kívül a magyarban keressünk valami olyan összefogó és minden más nemzettől megkülönböztető szellemközösségi kapcsolatot, amely egészen a sajátja, akkor a régi hún-szittyá és katonanemzet tudata mellett ez csakis a magyar nemzet államalkotó képességében, alkotmányyszeretetében és -tisztelésében nyilvánulhat. Ennek legfőbb bizonyítéka, hogy a magyar génusz a történelmi alkotmány formájában olyan konstitúciót alkotott, amilyen nincs még egy a kontinensen, és Európában is csak az angol hasonlít hozzá. Bizonyosága *Werböczy* „Hármaskönyv“-e, amely egyedülálló a maga nemében és a magyarságnak különösen fejlett jogérzékéről tesz tanúságot. Bizonyíték rá a

¹⁵¹ V. ö. *Ottlik László*, „Tótok“ és „magyarok“. (Magyar Szemle X. k., 1930, 1. sz. 25. s k. l.) — *Kászonyi*, i. m. S. 193 f., 210, 250, 261, 271.

¹⁵² „In Ungarn jedoch ist der Hochadel wirklich noch Adel. Er hat eben noch die entsprechende Funktion. Und sein Geist bestimmt die ganze Nation; die ganze Nation ist dort entsprechend adelig. So viele Fehler sie habe: der ganzen Nation Ideal ist Großmut, Gebertum und Opfermut. Jeder Ungar hat das Einzigkeitsbewußtsein, mit dem der Aristokrat als solcher steht und fällt“. . . . „Denn alles, was Europa jemals groß gemacht, beruht auf dem aristokratischen Geist, welcher heute nur noch Ungarn als Volk belebt“. Graf *Hermann Keyserling*, Das Spektrum Europas. Heidelberg 1928, S. 247 f., S. 265.

„Hármaskönyv“-ben megőrzött szentkorona elmélete, amely ugyan mutat föl idegen behatásokat is, de mégis sok benne az eredeti magyar elgondolás. Bizonyíték erre a szentkoronához való tántoríthatatlan ragaszkodás, a szentkoronából kisugárzó misztérium, ami valóban misztikussá teszi a magyar léleknek ezt a megnyilatkozását. Végül bizonyíték erre, hogy a magyarság többet vértett alkotmányáért, mint bármely más nemzet ezen a világon. Alkotmányunk nemzetünknek annyira sajátja, hogy kapcsolata folytán a nemzet és állam közt oly szoros az összefüggés, hogy a magyar romantika magyarjai egyenesen az alkotmányban látják a hazát. Ha megdőlné az alkotmány, elpusztul a haza, ha kivész a nyelv, megszűnik a nemzet.¹⁵³

Prohászka Lajos is nemzeti öntudatunk legsajátságosabb objektivációját fedezi fel a szentkorona elméletében. A nemzeti öntudat és a vallásosság benne érett ki a kultúra egészét meghatározó intézménnyé, a magyarság örök szimbolumává. A szentkorona elméletének különböző vonásai közül ő a *corpus mysticum*-ot helyezi első vonalba s legfőbb jelentőségét abban véli, hogy egy középkori szakrális eszmét megmentett, fokozatosan fejlesztett és a modern formák számára is rugalmassá tett. „Ez az a nagy csoda a magyarság életében, — írja — amely a szétszóródástól mindig megóvta, de egyben oly lökőerőt is adott maroknyi népünknek, amellyel szemben a modern, nyugati alkotmányjog alapjára helyezkedő ellenfeleink végső eredményben épp oly tehetetlenek voltak, mint régebben a Kelet autokratikus hatalmai.“¹⁵⁴

Egyébként *Prohászka* a nyelv és a közös történeti sors mellett a jogász-ethoszt véli a magyarság harmadik nagy közösségösszekapcsoló tényezőjének.¹⁵⁵ Nemcsak mi tartjuk magunkat jogásznemzetnek, de a külföld is ismeri és értékeli ezt a nemzeti jellemvonásunkat, amelyet *Beksics Gusztáv* így foglal össze egyéb nemzeti jellegzetességeinkkel együtt: „A szabadságszeretet, eszmények utáni rajongás nélkül, liberális lendület, rohamos haladás és forradalmi szellem nélkül, a joghoz és törvényhez való szilárd, semmi veszélytől vissza nem riadó ragaszkodás, a legista holt betű-cultusa nélkül, egyenes-

¹⁵³ Lásd *Farkas Gyula*, A magyar romantika 175. s k. l.

¹⁵⁴ *Prohászka Lajos*, i. m. 119. l.

¹⁵⁵ U. o. 112. l.

lelkűség, nyíltság, erős monarchiai hajlam, melyet a hatalom törvénysértései meggyöngíthetnek, de soha meg nem semmisíthetnek; közös tulajdonságai voltak a magyar nemzet és Deák Ferencz lelkületének.¹⁵⁶

Épen a nemzet fogalmával kapcsolatosan érdekes néhány külföldi író idevonatkozó megállapítását idézni. Így a tiroli *Brandis* jegyzi meg nagy meglepetéssel, hogy az az öntudatos nacionalizmus, amelyet a magyarok még Ázsiából hoztak magukkal, megfoghatatlan unikum maradt Európában.¹⁵⁷ A bécsi *Hertz* rámutat, hogy már Szent István törvényeiben szerepel a magyar nemzet fogalma, amelyet a jogi műnyelv *gens Hungarica* szavakkal illetett. Hogy Magyarországon és Lengyelországon maradt meg legtovább a nemzetnek a nemességgel való azonosítása. Felhívja a figyelmet arra a sajátos berendezésre, amely Erdélyben a „három nemzet”-et egymás mellé helyezte mint három kiváltságos testületet, jóllehet a székelyek szintén magyarul beszéltek.¹⁵⁸ Tudjuk, hogy a szászok, székelyek és az erdélyi megyék későközépkori keletkezésű kommunítása egyenesen annak a magyar államgondolatnak az alkotása, amely megnyilvánult már a Szent István-féle „Intelmekek”-ben (I, 6). A német *Boehm* kiemeli, hogy a nemzetiség fogalmának kialakítására bizonyos hatással volt a magyar államjogi felfogás is.¹⁵⁹ Az olasz *Michels* érdekesnek tartja kiemelni, hogy az országok közül Magyarország maradt legtovább hű a latinhoz, amelyben kapcsolatot talált magának Európa többi orszá-

¹⁵⁶ *Beksics Gusztáv*, A magyar doctrinairek. Budapest, 1882, 29. s k. l. — V. ö. *Trócsányi György*, i. m. 292. s k. l.

¹⁵⁷ *Klemens Graf zu Brandis*, Die ungarische Seele. Wien [1926], S. 131 f.

¹⁵⁸ *Friedrich Hertz*, i. m. S. 14 f., S. 26 f.

¹⁵⁹ *Max Hildebert Boehm*, Die Nationalitätenfrage. (Jahrbuch für Soziologie. Erster Ergänzungsband: Nation und Nationalität. Leipzig 1927, S. 121 f.) — V. ö. ehhez *Spohr*, i. m. S. 141. — Itt jegyezzük meg, hogy az „állampolgárság” és „nemzetiség” fogalmát egyaránt kifejező francia *nationalité* szó először 1812-ben szerepel szótárban, az Akadémia szótára 1835-ben veszi föl (lásd *Hatzfeld—Darmesteter*, Dictionnaire générale de la langue française. Paris 1924), a németeknél pedig a belőle származó *Nationalität* először 1797-ben fordul elő (Journal der Moden XII, 395—1802). Lásd *Schulz—Basler*, Deutsches Fremdwörterbuch Bd. II, S. 184. — V. ö. még a szó történetére nézve *Meinecke*, i. m. S. 152.

gához.¹⁶⁰ Bár a német szellemén át kapcsolódott be a magyarság az Európát egyetemesen átalakító latinitásba, mégsem recipiálta a római jogot. Ennek oka *Werböczy* „Tripartitum“-ában keresendő, amelyhez a nemzet mint hazai joghoz mindig hűen ragaszkodott. Ma a népiség újraébredésének korszakában a németek nem győzik eléggé fájlni, hogy az idegen római jog náluk kiszorította az ősi törzsi germán jogot.¹⁶¹

Itt azonban csak szinte kiragadva igyekeztünk néhány olyan jellemvonásra rámutatni, amiből összetevődik a nemzeti lélek. Valóban érdemes lenne átfogó és módszeres vizsgálatok segítségével több tudomány területéről egybeállítani azokat a lelki vonásokat, amelyek a magyar nemzetet minden más nemzettől elhatárolják.

Nagy szerepe van azután a nemzetfogalom kialakításában a nemzedékek kérdésének, az egymás nyomába lépés életközösség alakító hatásának. Már *Le Bon* mondja, hogy: „Nem az élők, hanem a holtak azok, akik döntő szerepet játszanak egy nép életében, s ezek a nép erkölcsének és magatartása öntudatlan indítóokainak létrehozói”.¹⁶² Mint ahogy egy egyetem életében a tanácsok mindig az előző évinek a feléből kerülnek ki, vagyis a maiban is az első egyetemi tanács szelleme él, úgy van ez a nemzetek életében is. A nemzet is nagy egyesség, amely összeköti a nemzedékeket azoktól kezdve, akik az őshazából idevándoroltak egészen a jövő ködében elvesző nemzedékekig. A nemzedékek olyannak tekintik az átvállalt feladatot, mintha végtelen lenne, nemzedékek sorozatán át befejezhetetlen, amelynek csak egymástól különböző szakai vannak. Néha úgy látszik, mintha ez a feladat ellenkeznék az illető nemzedék érdekével, de ha viszont megfelel a nemzedékek egyességi gondolatának, akkor átmenti a jövőbe a hagyományokat.

„Ami pedig — írja *Trócsányi* — azt a hegeli gondolatot illeti, amely egy nép létezése előfeltételének tekinti, hogy éljen

¹⁶⁰ *Robert Michels*, Die historische Entwicklung des Vaterlandsge-dankens. (Verhandlungen des Zweiten Deutschen Soziologentages. Tübingen 1913, S. 143.)

¹⁶¹ V. ö. *Balásfalvi Kiss Albert*, A római jog receptiója a germán jogban s annak hatása az európai jogfejlődésre. Szeged, 1937, 44. s. k. l.

¹⁶² *Le Bon*, Les lois psychologiques de l'évolution des peuples. Paris 1904, p. 175.

benne egy hatályos eszme történeti küldetéséről — arra azt kell felelnünk, hogy az ma is él benne, nem látja azt 'képszerűen' talán, de hallja a szózatot: „Rendületlenül”.¹⁶³ Ez a történelmi küldetés pedig reánk nézve hivatásunk a Dunamedencében a régi Magyarország népeinek azonos közösségi szervezetében, a Szent István-féle államelvek és a szentkorona tanában lefektetett nemzeteszme alapján. Egyfelől tehát a kultúrnemzet fogalmának alkalmazásával a magyar nép védelme fájában, nyelvében, kultúrájában, mind itthon, mind az elszakított területeken. Másfelől azonban rendületlen hit a magyarság ezeréves államalkotó génuszában és kormányzási képességében. A kultúrnacionalizmusnak olyan programja, amelyben a magyarság hivatást vállal mindazokkal a nemzetekkel szemben, amelyeket közös történelmi multjuk, a mienkhez hasonló keresztény kultúrájuk, a nyugatért a kelet ellen vívott százados harcok alatt kialakult közösségi tudatuk, az ezeréves alkotmány keretei közt kiformalódott közös jogrendjük, közös ideáljai, közös hagyományaik mint meglévő adottságok a nagyobb egység összefogó kulturális tényezőivé avatnak.¹⁶⁴ Tehát új nacionalizmusra van szükségünk, hogy megmentsiük véreinket és reintegrálhassuk hazánkat, amelynek geopolitikai egysége egyetlen létformája lehet a Kárpátok karaja népeinek. Ennek a neohungarizmusnak alapja pedig mindenekelőtt nemzetfogalmunk revíziója kell, hogy legyen.

A régi magyar nemzetszemlélet az államnemzet fogalmában csak az államot látta, amelyet egynek vett a nemzettel, de nem tekintette külön a népet. A modern kultúrnemzet szemlélete egymás mellett látja a népet, a nemzetet és az államot. A nemzet itt az állami hatalom helyett inkább a kultúrát és a sorsközösséget jelenti, amelyet vagy egy egységes államnép visel, vagy pedig különböző nemzetekhez tartozó népek, amelyek azonban közös életre szövetkeztek egy államiság keretében. Ez az életforma pedig csak az lehet, hogy e kisebbségi nemzetek az állami egységgel összeegyeztethető legnagyobb

¹⁶³ Trócsányi György, i. m. 278. 1.

¹⁶⁴ V. ö. Moravék Endre, Változatok a Dunamedencében, (Magyar Szemle XXIII. k., 1935, 3. sz. 208. s. k. 1.) — Trócsányi György, A magyar nemzeti lélek vívódásai. (Társadalomtudomány XIV. évf., 1934, 4. sz. 269. 1.)

szabadságot, területi vagy személyi (kultúr)autonómiát élvezzenek. A több kultúrnemzetet magában egyesítő állam életképességének épen ez lesz a próbaköve, hogy az állami egységen belül milyen alakban hajlandó szabad fejlődést biztosítani nemzeti kisebbségeinek.

Ha tehát kívánatossá akarjuk tenni nemzeti kisebbségeink részére a visszatérést, ehhez nem elegendő az önkormányzatnak erre az esetre való ígérete. Be is kell már előre bizonyítanunk jószándékunkat. Magyar vőreink részére pedig szintén csak úgy követelhetünk hasonló intézményeket, ha mi is a legteljesebb fejlődési szabadságot biztosítjuk idehaza nemzeti kisebbségeinknek. Kimondjuk egyenesen: ha részükre már most megadjuk a területi, illetőleg kultúraautonómia megszervezésének a jogát.¹⁶⁵ Ezzel azután valóban be is bizonyíthatjuk a világnak, hogy „A magyar kis nép, de nagy nemzet”¹⁶⁶ s ha a Dunamedencében újból betöltheti hivatását, talán elhalkul *Ady* pesszimizmusában „A Duna vallomása”:

A Duna-táj bús villámhárító,
Fél-emberek, fél-nemzetecskék
Számára készült székely-kaloda.
Ahol a szárnyakat lenyesték
S ahol halottasak az esték.

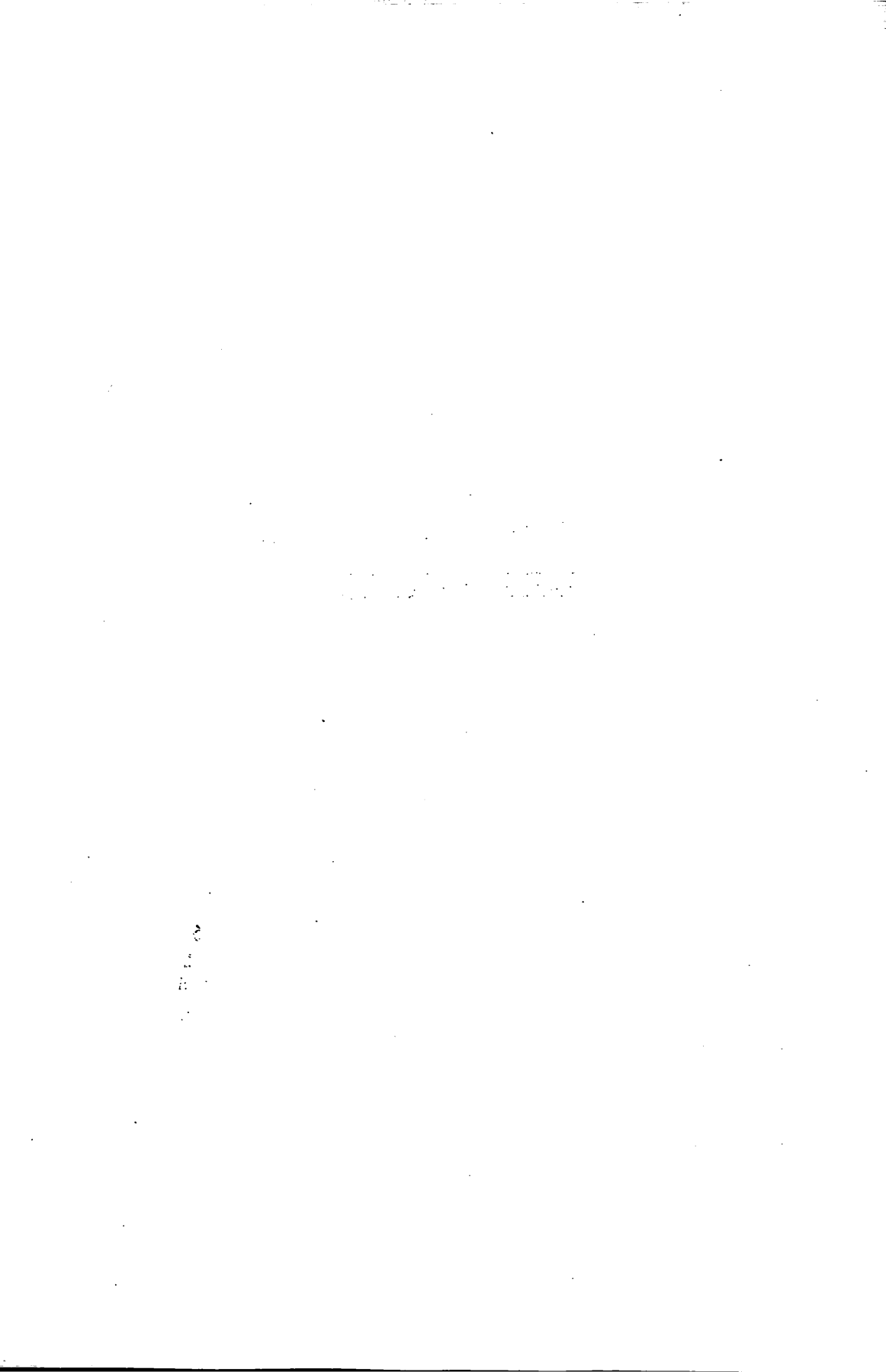
¹⁶⁵ V. ö. *Bethlen István* gróf, Magyarország kisebbségi politikája. (Magyar Szemle XVIII. k., 1933, 2. sz. 89. s k. l.) — U. ö. Angliai előadásai 45. s k. l. — V. ö. *Csekey István*, A kisebbségi kultúraautonómia Észtországban. (Kl. a Budapesti Szemle CCVIII. k.-éből.) Budapest, 1927.

¹⁶⁶ *Pethő Sándor*, A magunk útján. Budapest, 1937, 198. l.

EREKY ISTVÁN
A TÁRGYI JOGRÓL

A tárgyi jog körébe csakis olyan szabályok gyanánt szolgáló elvek vagyis normák tartoznak, amelyek ellentétben a vallás és erkölcs normáival, az emberek egy bizonyos kisebb vagy nagyobb csoportjainak külső magatartását szabályozzák s az illető embercsoport által elismert külső tényezőtől származnak. A tárgyi jog normái az imént adott meghatározás szerint rendkívül közel állnak azon normákhoz, amelyeket társadalmi conventioknak szoktunk nevezni. A különbség mindössze abból áll, hogy míg a társadalmi conventiokat alsóbb rendű erők-, addig a jogi normákat egy olyan külső tényező hozza létre, amely az illető embercsoport szempontjából, mint magasabb rendű külső tényező, mint legfőbb hatalom jelenkezik.¹

A tárgyi jog fogalmának azonban a külső magatartáson s az elismert és legfőbb külső hatalmon kívül még két másik alkotó eleme is van. Valamint a vallás és erkölcs normáinak ugyanúgy a jog normáinak is kell, hogy kötelező erejük legyen s következésképp kell, hogy egy bizonyos egyháznak, illetve egy bizonyos államnak a hatályban lévő tételes szabályai gyanánt szerepeljenek. A harmadik alkotó elem vagyis a pozitívitás szempontjából tehát a vallás az erkölcs és a jog normái között nincs különbség. Annál nagyobb különbség van köztük a negyedik alkotó elem szempontjából. Míg u.-is a vallás és az erkölcs normái a hitben gyökeredző belső erők útján hatnak a lélekre, kötelező erejüket tehát belső tényezőknek köszönhetik, — addig a jog normái akaratelhatározásunkra külső erők útján hatnak, kötelező erejüket tehát külső tényezők biztosítják.²

---

¹ Félix Somló: Juristische Grundlehre 86. old.

² G. Jellinek: Allgemeine Staatslehre III. kiad. 333—334. F. Somló i. m. 144.

Ha a tárgyi fogalmának imént jelzett alkotó elemein végig tekintünk, közöttük csak két olyan alkotó elemre akadunk, amelyekkel bővebben kell foglalkoznunk.

Ezek közül az egyik az a legfelsőbb külső tényező, amely a jogi normákat létre hozza; — a másik pedig azok a külső erők, amelyek a jogi normák kötelező erejét biztosítják.

Ami a jogi normák legfelsőbb alkotó tényezőjét illeti, — két álláspont között választhatunk.

Az egyik szerint a tételes jog szabályait az összesség akarata, tehát egy olyan legmagasabb rendű akarat hozza létre, amelynek kivétel nélkül mindenki engedelmeskedni tartozik s amely ép ezért, mint hatalom még pedig mint *legfelsőbb hatalom* jelentkezik. Ha erre az álláspontra helyezkedünk, vagyis ha az ú. n. imperatív elméleteket fogadjuk el, — akkor elismerhetjük ugyan, hogy a jogszabály formailag nemcsak parancsot és tilalmat, hanem engedélyezést, megengedést, megtagadást, elvonást és declaratiót is tartalmazhat, de a behatóbb elemzés után minden ilyen akaratkijelentés mögött meg fogjuk találni egyrészt a *parancsot* vagy annak negatívumát a *tilalmat* s másrészt az *igéretet*.³ Csak egy példát hozunk fel. Az 1886. évi XXI. t. c. 2. §-a szerint: „a község a törvény korlátai között önállóan intézi saját belügyeit“. A törvényhozónak ezt az akarat kijelentését *formailag* tekinthetjük, declarationnak, vagy az autonómia engedélyezésének. De lényegileg véve ez a §. azt jelenti, hogy a kormánynak tilos a község belügyeibe beavatkozni, tilos a község önállóságát elkobozni, tilos az önkormányzatot megsérteni. Megállapíthatjuk tehát, hogy az ú. n. imperatív elmélet szerint ha formailag nem is, de lényegileg véve minden egyes tételes jogi norma két akaratkijelentést tartalmaz: egyrészt egy elvi jelentőségű parancsot vagy tilalmat s másrészt azt az igéretet, hogy a legfelsőbb hatalom az illető parancsot vagy tilalmat nemcsak másokkal fogja megtartatni, hanem maga, illetve az ő szervei is meg fogják tartani. Ezen elmélet szerint tehát minden jogi norma

³ V. ö. B. Windscheid: Lehrbuch des Pandektenrechts VII. kiad. I. K. 64—65. old. 2—7. jegyzet. G. Jellinek: System der subjektiven öffentlichen Rechte I. kiad. 44—47. old.

parancs és ígéret; — a tárgyi jog pedig nem más, mint ezen elvi jelentőségű parancsok és ígérek összessége.⁴

A másik álláspont szerint bármily nagy különbség legyen a különböző akaratok között a *tények* világában, — a *jog* szempontjából kivétel nélkül minden akarat egyenlő. Jogilag tehát főlé- és alárendeltségi viszony nincs, jogilag hatalmat gyakorolni és engedelmisséget követelni nem lehet. Ezen álláspont szerint tehát az, aki a jogot alkotja nem mint hatalom lép fel s nem parancsokat és tilalmakat bocsát ki; — hanem egyszerűen megállapítja a jogszabályban az összefüggést egy bizonyos tényállás, mint feltétel s a jog hátrány, mint következmény között. Megállapítja pl. a lopás tényálladékát s ki mondja, hogy ha valaki idegen ingó dolgot másnak a birtokából vagy birlalából annak beleegyezése nélkül jogtalan el tulajdonítási szándékkal elvesz, — akkor az illetőt meg kell büntetni s következképk ha ellenszegül, akkor a büntetés foganatosítása céljából kényszert kell alkalmazni. Minthogy az ilyen megállapítást a logika ítéletnek nevezi, — ezen Kelsen féle elmélet szerint minden egyes jogi normát feltételes ítéletnek, — a tárgyi jogot pedig nem parancsok, hanem feltételes ítéletek összességének kell tekintenünk.⁵

Az, hogy e két elmélet közül, melyiket válasszuk, a lélektani és jogi akaratra vonatkozó állásponttól függ. Minthogy ezt az álláspontot csak a tárgyi jog dualismusáról szóló tanulmányunkban fejthetjük ki, — itt csak jelezzük, hogy mi a jogi normát parancsnak és ígéretnek, a tárgyi jogot pedig elvi jelentőségű parancsok és ígérek összességének tekintjük.

*

*   *

Ami a tárgyi jog alkotó elemei közül a bővebb kifejtésre szoruló másik alkotó elemet illeti, — azt kell tisztáznunk, hogy a jogszabályok kötelező erejének biztosítékai gyanánt milyen külső tényezők szerepelhetnek?

Mielőtt e kérdésre válaszolnánk — a tárgyi jog kötelező erejének egy rendkívül jellemző sajátosságát kell kiemelnünk.

⁴ G. Jellinek: Allg. St. 369—370. old.

⁵ Kelsen: Allgemeine Statslehre. 54. old.

Akár azon szabályokat vegyük, amelyeknek kötelező ereje csakis közfunctionáriusokkal szemben tud érvényesülni, — akár azokat vegyük, — amelyeknek kötelező ereje mindenkire kiterjed, — az intern és extern szabályok egyaránt *két* irányban köteleznek. Az intern jogszabályok kötelező ereje egyrészt az állammal s másrészt azokkal szemben nyilvánul meg, akiknek mint szervezeteknek a magatartását irányítják; — az extern jogszabályok pedig egyrészt azon természetes és jogi személyeket kötelezik, akik a jogszabályoknak engedelmeskedni tartoznak s másrészt az államot s azon szervezetet kötelezik, akik a jogszabályokat alkalmazni illetve szerintük ítélni vannak hivatva. Ép ezért a tárgyi jog biztosítékainak kérdését csak akkor tisztázhatjuk, ha kimutatjuk, hogy milyen külső tényezők biztosítják a jogszabályok kötelező erejét egyrészt a természetes és jogi személyekkel, s másrészt a közfunkciókat ellátó szervezetekkel s végül magával az állammal szemben?

Ami az egyes magánembereket és közfunctionáriusokat illeti, — két elméletről kell megemlékeznünk: Az egyik szerint csak egyetlen egy olyan külső tényező van, amely a jogszabályok kötelező erejét biztosítani tudja s ez a *kényszer*. Ezért kell minden jogszabályt kényszerszabálynak, magát a tárgyi jogot pedig a kényszer szabályok rendszerének tekintenünk. A másik elmélet szerint igaz ugyan, hogy a jogszabályok kötelező erejének közvetlen és leghatályosabb biztosítéka gyanánt a kényszer szerepel, — de a kényszer csak *egy a sok biztosíték közül* s rajta kívül számos egyéb — még pedig nemcsak jogi, hanem társadalmi és politikai biztosítékok is vannak. Ezért kell arra az álláspontra helyezkednünk, hogy a jogszabályok garantált szabályok, a tárgyi jog pedig nem kényszerszabályoknak, hanem garantált szabályoknak a rendszere.⁶

A kényszer elméletének már most két árnyalatát kell kiemelnünk. Az egyik szerint a kényszer annyiban biztosítja a kötelező erőt, amennyiben a kényszer tudata tartja vissza az egyes embert és a közfunctionarust attól, hogy jogot sértsen; — a kényszer illetve annak tudata tehát *indító oka, motivuma* lesz magatartásunknak. A másik árnyalat szerint ez az álláspont teljesen hibás; — mert annak a kutatása, hogy milyen in-

⁶ G. Jellinek: Allg. St. 788—791.

dító okok hatása alatt milyen magatartást tanúsítunk, nem a jogtudományba, hanem a sociológiába tartozik? A jogtudományt csak az érdekli, hogy az állam az ő jogszabályaiban mit akarhat és hogy annak amit akar, — mi lehet a célja? Minthogy az államot egyedül a kényszerítés hatalma különbözteti meg minden más hatalomtól, az állam az ő akaratát alattvalóival szemben csakis végrehajtás és büntetés alakjában fejezheti ki; — a jogszabályoknak pedig csak egy célja lehet, t. i. az, hogy a jogsértéssel szemben *reactio* gyanánt szerepeljen még pedig *végrehajtás* és *büntetés* vagyis *kényszer* alakjában.⁷

Az első árnyalat főképviselője Jhering két megszorítást kénytelen tenni. Egyrésztől kénytelen elismerni, hogy a jog kötelező erejét nemcsak a kényszer biztosítja, mint külső garancia, hanem van a jog kötelező erejének egy ép oly nélkülözhetetlen, belső biztosítéka is: t. i. az évszázados jogfejlődés eredményeképp kialakult jogérzet, illetve törvénytisztelet. Másrésztől pedig kénytelen elismerni, hogy az alkotmányjogban az államfő kötelességeire vonatkozó szabályoknál s az államok egymásközötti viszonylataiban a nemzetközi jogszabályainál a szervezett állami kényszer alkalmazása lehetetlen. Ezen szabályok kötelező erejét tehát szerinte a kényszer csak abban az alakjában biztosíthatja, amelyben a jog őskorában a magánjog szabályainak kötelező erejét biztosította, t. i. a szervezetlen önségély, vagyis a forradalom és háború alakjában.⁸

A másik árnyalat főképviselője Kelsen semmiféle megszorítást nem tesz. Szerinte minden jogszabály kényszer-szabály s ép ezért az olyan normát, amelynek kötelező erejét bármilyen formában, de nem a kényszer biztosítja, jogi normának tekinteni nem lehet.⁹

Lássuk ezekután a kényszernek, mint a kötelező erő biztosítékának szerepét a tételes jog világánál a valóságban!

A kényszer abbeli hivatását, hogy a jog kötelező erejének biztosítéka legyen a való életben, csakis két feltétel együttes

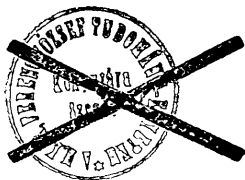
⁷ Kelsen: Hauptprobleme. 212—226. old.

⁸ Jhering: Der Zweck im Recht V. kiad. I. K. 249—256—295—305.

⁹ Az államfő kötelességeire vonatkozó szabályok pl. erkölcsi és politikai, de nem jogi szabályok. Hauptpr. 687. old. A nemzetközi jog biztosítéka a háború. Allg. St. 125. old. 51—25-g.

fennforgása esetén töltheti be. Az egyik feltétel abból áll, hogy a jog szabályainak tiszteletben tartására a magánembert és a közfunctionariust ne akárki, hanem csakis az *állam* kényszerítse, imperiuma tehát s az imperium gyakorlásához szükséges fegyveres ereje ne *akárkinek*, hanem csakis az *államnak* lehessen. A másik feltétel pedig abból áll, hogy maga az állam se jogosítsan fel akármilyen szerveket a kényszerítésre, hanem csakis olyanokat, amelyeknek függetlensége az államfővel és a kormánnyal — pártatlansága pedig a felekkel szemben lehetőleg biztosítva van, Minthogy a függetlenség és pártatlanság legfőbb és leghatásosabb biztosítéka legelőször a polgári és büntető ügyekben ítélkező rendes bíróra vonatkozólag tudott kialakulni, — a kényszer mint biztosíték eredetileg a rendes bíró imperiumában testesült meg. Tegyük fel tehát, hogy jogsértés történt s a felperes, illetve a vádló a rendes bíróhoz fordul. A felperes az alanyi jogain ejtett sérelem orvoslását, — a vádló pedig azt fogja kérni a bírótól, hogy gyakorolja az állam büntető hatalmát. A kérelem tehát egyik esetben sem irányul a tárgyi jog megvédelmezésére s a bíró mégis kétféle functiot lát el: egyrészt orvosolja az alanyi jogon ejtett sérelmet, illetve gyakorolja az állam büntető hatalmát. — másrészt pedig érvényre juttatja a jogszabályokban megnyilvánuló elveket s ezzel megvédelmezi és biztosítja a jogszabályok kötelező erejét. Bennünket a bírói tevékenységnek csak ez a *második* része érdekel. Ebből a szempontból a bíró háromféleképp járhat el. Ha a felperes olyan közokiratot tud felmutatni, amely a bíró részéről a tényállás tisztázását s a jogkérdés eldöntését tárgyalanná teszi, — akkor a bíró a peres eljárást teljesen mellőzve, nyomban elrendeli a végrehajtást s ezzel elrendeli ellenszegülés esetén — az állami karhatalom igénybe vételét is. A legtöbb esetben azonban a felperesek ilyen végrehajtható közokiratot felmutatni nem tudnak. Következésképp, ha jogsértés történt s a felperes, illetve a vádló bíróhoz fordulnak, — akkor a bíró vagy a felek meghallgatása nélkül hoz határozatot s az ő egyoldalú bíraskodása alapján rendeli el a végrehajtást és szabja ki a büntetést;¹⁰ — vagy pedig — s ez lesz a szabály —

¹⁰ Fizetési meghagyás és büntető parancs esetén, ha a fél ellent nem mondott, illetve kifogást nem tett. V. ö. *Magyary Géza*: Magyar polgári perjog 21—24. old.

meghallgatja a feleket, kiveszi a bizonyítékokat, s szabályszerű contradictorius tárgyalás alapján hozza meg a bírói határozatot. Ha a határozat jogsértést állapít meg, — akkor az ilyen határozat az esetek legnagyobb részében képtelen lesz arra, hogy a felperest, illetve a vádlót önmagában elégítse ki; — a polgári bíró határozatát u.-is az alperes részéről a felperesi kérelem teljesítésének, s nem teljesítés esetén végrehajtásnak, a büntető bíró határozatát pedig a büntetés foganatosításának kell követnie. Mindez azonban ellenszegülés esetén kényszerrendszabályok alkalmazását vonja maga után, úgy hogy a tárgyi jog kötelező erejének biztosítéka gyanánt az esetek legnagyobb részében a bíró által elrendelhető kényszer szerepel. Ez azonban csak szabály, még pedig olyan, amely alól vannak kivételek. A polgári bírónak a felperesre nézve kedvező határozata u.-is *önmagában* is kielégíti a felperest¹¹ minden olyan esetben, amidőn a jogvita tárgya gyanánt valamely jogviszony fennállása, vagy fenn nem állása, valamely házasság érvényessége vagy érvénytelensége, valamely okirat valósága, vagy valódiatlansága stb. szerepel; — önmagában elégíti ki azért, mert az ítéletnek pl. a házasság érvénytelenségét kimondó részét külön végrehajtani nem kell és ép ezért az ítélet ezen részével szemben ellenszegülésről s az ellenszegülés letörése érdekében kényszerítésről szó sem lehet. S ugyancsak önmagában állítja helyre a jogrendet a büntető bírónak az az ítélete, amely nyomban viszonzott kölcsönös becsületsértés esetén megállapítja ugyan mindkét fél bűnösségét, de a büntetés alól mindkét felet felmenti. Önmagában állítja helyre a jogrendet azért, mert az ítélet szerint jogsértés ugyan van, de büntetés, amelyet foganatosítani s amelynek foganatosítása érdekében kényszert alkalmazni kellene, — nincs. Világos már most, hogy a magánjognak a jogviszonyokra s a büntető törvénykönyvnek a nyomban viszonzott kölcsönös becsületsértésre vonatkozó szabályai nemcsak akkor jogszabályok, ha a bíró megsértésük esetén kényszerrendszabályokat alkalmaz; — hanem akkor is jogszabályok, ha a bíró csak megállapítja a jogsértést, de

¹¹ Nem elégíti ki, de kénytelen beérni a pusztá ítélettel, ha a törvény a végrehajthatóságot kifejezetten kizárja. Pl. ha a házasság életnek megfelelő magatartásra kötelezi az alperest. V. ö. Magyar ált. Ptk. Terv. 101. §.

kényszerrel nem alkalmaz s a per természeténél fogva nem is alkalmazhat. Ép ezért megállapíthatjuk, hogy az egyes magánemberekkel szemben a jogszabály kötelező erejének rendszerint biztosítéka gyanánt a *kényszer, kivétel nélküli* biztosítéka gyanánt pedig a független és pártatlan rendes bíróságnak igazságszolgáltató tevékenysége szerepel.

A tárgyi jogot azonban nemcsak magánemberek sérthetik meg, hanem megsérthetik maguk a rendes bírák is. Kérdés tehát mi biztosítja a tárgyi jog kötelező erejét a rendes bírakkal szemben? Biztosítja a rendes bírák fegyelmi, vagyonjogi és büntetőjogi felelőssége. Csakhogy a rendes bíró felelősségre vonása esetén is lehet hozni olyan határozatot, amely végrehajtásra nem szorul. Ilyen pl. az a fegyelmi határozat, amely a bírót rosszalásra, feddésre ítéli. Ép ezért megállapíthatjuk, hogy a jogszabály kötelező erejének tulajdonképeni biztosítéka gyanánt a rendes bíróval szemben sem a kényszer szerepel, hanem a felelősségre vonást eszközölő bírói fórumoknak igazságszolgáltató tevékenysége.¹²

Ha ezek után a rendes bíró gondolatvilágába képzeljük magunkat, akkor a tárgyi jog fogalmát következőleg kell meghatároznunk. Tárgyi jogon azon elvi jelentőségű parancsok és ígérek összességét értjük, amelyek egy elismert külső és legfőbb hatalomtól származva, az emberek külső magatartását teszik szabályozás tárgyává s amelyeknek kötelező erejét — kényszerrel vagy kényszer nélkül — a független és pártatlan rendes bíróságok igazságszolgáltató tevékenysége s a rendes bírának fegyelmi, vagyonjogi és büntetőjogi felelőssége biztosítja.

Ha a tárgyi jogot a rendes bíró szellemében fogjuk fel, — akkor a tárgyi jogról adott meghatározás szükségképen mást fog jelenteni azokban az államokban, amelyek a közigazgatásnak angol-szász rendszerét követik s ismét mást azon államokban, amelyek többé-kevésbbé francia hatás alatt állva, az ú. n. continentalis rendszert alkalmazzák.

Az angol-szász államokban jogsértés esetén kényszerítő hatalma, vagyis imperiuma csakis a rendes bírónak van, —

¹² V. ö. F. Somló: Juristische Grundlehre 144. Binder: Philosophie des Rechtes 245. old.

s ez a rendes bírói imperium jogsértés esetén mindenkire, magán emberre és közfunctionariusra egyaránt kiterjed. A rendes bírói hatáskörnek ez az egyetemessége az oka annak, hogy az angol-szász államokban a tárgyi jog azonos a rendes bíró által alkalmazott közönséges joggal, s mint hogy a közönséges jog nemcsak a magánjogot, hanem a közjogot is magában foglalja, a tárgyi jog azonos a rendes bíró által alkalmazott magánjoggal és közjoggal.

Egészen más jelentése van a rendes bíró szellemében adott meghatározásnak a continentális államokban és közöttük nálunk magyaroknál. Minthogy a continentalis államokban a rendes bíró imperiuma nem terjed ki a jog minden ágára, hanem — egyes kivételektől eltekintve — csakis a *magán- és büntetőjogra*, — a continentalis államokban a rendes bíró szellemében adott meghatározás alapján tárgyi jognak *csakis a magánjogot és a büntetőjogot, a polgári és a büntető perjogot s a perenkívüli eljárásnak a rendes bíró által alkalmazott, illetve az ellenőrzése alatt álló részeit tekinthetjük*. E szerint a fogalom meghatározás szerint tehát *a közigazgatási jog, a pénzügyi jog, az alkotmányjog és a nemzetközi jog szabályai nem jogszabályok, összességük pedig nem tárgyi jog*.

Kérdés azonban, elfogadhatjuk-e a rendes bírói álláspontnak ezt a következményét? Sőt kérdés van-e egyáltalán létjogosultsága annak, hogy a tárgyi jog szemléleténél a continentalis közigazgatás rendszerét követő államokban is *egyedül és kizárólag a rendes bíró* álláspontjára helyezkedjünk?

Szerintünk a rendes bírói álláspont indokolt lehet ott, ahol jogsértés esetén kényszerítő hatalma, vagyis imperiuma csakis a rendes bírónak van. Ellenben nem indokolt ez az álláspont ott, ahol az állami akarat egyes konkrét esetekben való végrehajtásának hatalmát megosztják *a rendes bíró és a közigazgatási tisztviselő között*, ahol tehát imperiumuk nemcsak a rendes bíróságoknak van, hanem *a közigazgatási hatóságoknak is*.

Ha tehát a kötelező erő biztosítékainak kérdését s a kényszer szerepét *a rendes bíró láthatárán kívül eső ügyekben is tisztázni akarjuk*, — akkor rá kell mutatnunk a közigazgatási tevékenység elemeire vagyis jeleznünk kell, hogy a közigazgatás szervei milyen egymástól lényegesen különböző actusokat

látnak el; — s ki kell mutatnunk, hogy ezen actusok ellátása közben kik követhetnek el jogsértést; — kikkel szemben van tehát szükség biztosítékokra?

A közigazgatás különböző szervei — amint később részletesebben is kimutatjuk — *négyféle* tevékenységet fejthetnek ki.

Először ítékeznek — még pedig ú. n. hatósági actusok alakjában — a hatáskörükbe utalt jogsértések felett s e célból hozott határozataikat, ha a végrehajtásra rászorulnak, — *a saját közvegeikkel szükség esetén harhatalommal is végrehajtatják*. Ezen a rendes bírák imperiumához hasonló, de nem a bírói, hanem az ú. n. *közigazgatási végrehajtásra támaszkodó hatalmat* nevezzük szűkebb értelemben vett imperiumnak, vagyis *jurisdictionak*, magyarul *joghatóságnak*.

Másodszor gyakorolják a közigazgatási hatóságok a közérdek megoltalmazása s az állami feladatok megvalósítása érdekében az állam közhatalmát. Gyakorolják pedig ugyancsak hatósági actusok alakjában akképen, hogy az egyes magánembereket valamire feljogosítják, avagy közigazgatási végrehajtás terhe alatt valamire kötelezik s következésképp gyakorolják akképen, hogy a közhatalom gyakorlása mindig módosulást idéz elő az alanyi értelemben vett jogok és köteleességek világában. Ezen a rendes bírákétól lényegesen *különböző imperiumot* nevezzük *tágabb értelemben vett imperiumnak*, magyarul *közhatalomnak*.

Harmadszor a közigazgatás szervei nemcsak joghatóságot és közhatalmat gyakorolnak az egyesek felett, hanem a közönségnek rendkívül nagyjelentőségű közszükségleteit is kielégítik s részint a közönség kiszolgálása érdekében, részint egyéb célokból is olyan actusokat végeznek, amelyek a hatósági actusokkal szemben mint a közigazgatásnak *tágabb értelemben vett jogügyleti actusai* szerepelnek.

S végül negyedszer a közigazgatás szervei ellátják az államnak a törvényhatóságoknak, a községeknek, az egyházaknak stb. összes magánjogi természetű ügyeit, még pedig olyan actusok alakjában, amelyeket a közigazgatás *szűkebb értelemben vett jogügyleti actusainak* szoktunk nevezni.

Lássuk ezek után a kötelező erő biztosítékainak kérdését

s a kényszer szerepét a közigazgatási tevékenység különböző ágaiban.

A közigazgatás szerveit megillető kétféle imperium közül a közigazgatási hatóságok *jurisdictioja* csak hasonlít a rendes bírák jurisdictiojához, de vele korántsem azonos. Hasonlít annyiban, amennyiben a jurisdictioval felruházott közigazgatási tisztviselő is csak jogsértés esetén jár el ép úgy, mint a rendes bíró. De különbözik a bírói jurisdictiotól annyiban, amennyiben a rendes bíró csak egy feladatot van hivatva megoldani, feladata t. i. egyedül és kizárólag az *igazságszolgáltatásra* szorítkozik. A jurisdictioval felruházott közigazgatási tisztviselő ellenben kétféle feladatot van hivatva megoldani: egyrészt igazságot szolgáltatni s másrészt megóvni és előmozdítani a közérdeket, illetve megvalósítani azt a célt, amelynek kedvéért a törvényhozás a jogvita elintézését a közigazgatási hatóságok hatáskörébe utalta.¹³

E két feladat közül az igazságszolgáltatás az oka annak, hogy a fejlődés Európa összes művelt államaiban ugyanazon egyirányban halad. Mindenütt arra törekszenek, hogy a jurisdictiot gyakorló közigazgatási szerveket lehetőleg függetlenekké tegyék a kormánnyal, pártatlanokká a felekkel szemben s hogy eljárásukat s a közigazgatás jogorvoslati és fórum rendszerét is lehetőleg hasonlóvá tegyék a polgári és büntetőper eljárásához s jogorvoslati és fórum rendszeréhez. S a jelzett két feladat közül a közérdek megóvása s az állami közfeladatok megvalósítása az oka Európa szerte annak, hogy e törekvés *egy bizonyos határon túl nem mehet*. A jurisdictioval felruházott közigazgatási tisztviselőt u.-is meg lehet védelmezni megfelelő pragmatika útján a kormány önkényével szemben s az ő eljárását is körül lehet bátyázni a pártatlanság biztosítékaival; — de feladatának kettősségére való tekintettel oly értelemben függetlenné tenni mint a rendes bírót s eljárását is teljesen úgy szabályozni, mint a rendes bírót, — nem lehet. Ez az oka, hogy a jurisdictiot gyakorló közigazgatási szerveket legfeljebb *csak quasi bírói fórumoknak* s eljárásukat a legjobb esetben is *csak quasi bírói eljárásnak* tekinthetjük.¹⁴

¹³ V. ö. *Fr. Tezner*: Handbuch des öest. Admin. Verfahrens 1—5. old.

¹⁴ V. ö. *O. Mayer*: Deutsches Verwaltungsrecht I. K. 103. old.

Ezek után felvethetjük a kérdést: Mi biztosítja a jog szabályainak kötelező erejét egyrészt a hozzájuk alkalmazkodni köteles magánemberekkel s másrészt a megsértésük felett ítélkező közigazgatási tisztviselőkkel szemben?

Az egyes magánemberekkel szemben a kötelező erő biztosítója abban áll, hogy a jog szabályainak megsértése esetén jurisdictional felruházott közigazgatási hatóságokhoz fordulhatnak s tőlük mint quasi bírói szervektől kérhetik egy quasi bírói eljárás szabályai szerint az orvoslást.¹⁵ A quasi bírói szervekkel szemben pedig a biztosíték abban áll, hogy az ő jogsértéseik esetén egy szintén quasi bírói fórum előtt fegyelmi s egy rendes bírói fórum előtt büntető feljelentést tehetünk s egy ugyancsak rendes bírói fórum előtt pert indíthatunk kártérítés végett. Minthogy a közigazgatási tisztviselő is hozhat a magánosokkal szemben s minthogy a fegyelmi fórumok is hozhatnak a közigazgatási tisztviselővel szemben olyan határozatokat, amelyek a jogaiban sértet felet önmagukban kielégítvén, végrehajtásra s ezen a révén kényszerre rá nem szorulnak,¹⁶ — a közigazgatás szabályainak kötelező erejét egyrészt a közigazgatás szerveinek mint quasi bírói szerveknek igazságszolgáltató tevékenysége s másrészt ugyanezen szervek szolgálati pragmatikája, fegyelmi, vagyoni és büntetőjogi felelőssége biztosítja.

E biztosítékok azonban távolról sem oly erősek és szilárdak, mint a rendes bírónál. Ezért törekszik kivétel nélkül minden művelt állam arra, hogy a jurisdictional felruházott közigazgatási szerveket a függetlenség és pártatlanság biztosítékaival körül bástyázott *valóságos bíróságok* ellenőrzésének vesse alá.

S ugyanezt a törekvést látjuk érvényesülni a tágabb értelemben vett imperiumot, vagyis a közhatalmát gyakorló

¹⁵ V. ö. O. Mayer: D. V. r. K. 124—133. old. Fr. Tezner: Handbuch des öest. Administrativ-verfahrens 3. old.

¹⁶ Pl. ha a magán-kegyuraság eredete vitás, vagy ha a felekezeti tanító által élvezett terményjándékok értékmegállapítása tétetik vitássá, akkor a vitát közigazgatási szerv dönti el, — de csak megállapít s ép ezért határozata végrehajtásra nem szorul. V. ö. 1907. XXVII. t. c. §.; — 1896. XXVI. t. c. 51. §. Dr. Halmay Gusztáv: A magyar közigazgatási jog magánjogi vonatkozásaiban 172. old.

közigazgatási szervekkel szemben is. Ezek u.-is még távolabb esnek a rendes bírótól, mint azok, akik jurisdictiot gyakorolnak. — A rendes bíró azt mondhatnánk kívül és felette áll az élet küzdelmeinek s csak a tárgyaló teremben akkor működik, ha jogsértést követtek el *mások*. A közhatalmat gyakorló közigazgatási szervek ellenben benne élnek a közéletben s az állam imperiumára támaszkodva, hatalmas tényezői lehetnek a fejlődésnek, hadügyi, pénzügyi, gazdasági és kulturális téren egyaránt. Ezek lehetnek pedig — és kell is hogy legyenek — *nem a mások, hanem önmaguk kezdeményezésére*. Az imperiumot gyakorló tisztviselő tehát, nem a bíróhoz, hanem egy bizonyos vonatkozásban t. i. abban, hogy az életnek ő is *activ és kezdeményező tényezője*, — a *magánemberhez* hasonlít. Csakhogy míg a magánember csakis a saját céljaiért küzdve, sértheti meg a jogot, — addig a közigazgatás szervei a közcélokért, a közfeladatok megvalósításáért küzdve is visszaélhetnek a kezükbe letett közhatommal és megsérthetik másoknak a jogait vagy ráróhatnak másokra a tárgyi jog megsértésével kötelelességeket. Ép ezért míg a rendes bírónál s a jurisdictiot gyakorló közigazgatási szerveknél *két irányban* kell biztosítani a jogszabályok kötelező erejét t. i. a jogsértő egyesekkel s a jogsértés felett ítélkező szervekkel szemben, — addig az imperiumot gyakorló közigazgatási szerveknél *nem a magánemberek által,*¹⁷ *hanem a magánemberek rovására a közigazgatás szervei által elkövetett jogsértésekről van szó;* — s következésképp a közigazgatás szabályainak kötelező erejét itt is két irányban kell ugyan biztosítani, de egyrészt magánemberek helyett a közigazgatásnak imperiumot gyakorló *szerveivel* s másrészt a felettük ellenőrzést gyakorló *felsőbb hatóságokkal* szemben.

Minthogy a jogsértést nem ítélkező, hanem a közhatalmat cselekedve gyakorló szervek követik el, természetes, hogy a biztosítékoknak is módosulniok kell. De koránsem oly nagy mértékben, amint ezt a joghatóság és a közhatalom közötti különbség alapján elgondolnánk. A joghatóság és a közhatalom

¹⁷ Ha a magánember az imperiumot gyakorló tisztviselővel szemben megtagadja az engedelmisséget, ez jogsértés lesz s felette vagy jurisdictiot gyakorló szerv ítélkezik s ez lehet imperiumot gyakorló szerv is, vagy pedig a rendes bíróság.

gyakorlása u.-is nincs egymástól elválasztva s ugyanazon közigazgatási szerv, aki egy bizonyos ügyben mint quasi bírói szerv ítélezik — egy másik ügyben, mint közhatalommal felruházott szerv cselekedhetik.

A különböző functióknak egy kézben való egyesítése okozza, hogy a szolgálati pragmatikának azon rendelkezései, amelyek megvédik a jurisdictiót gyakorló szervet a kormány önkényével szemben, — javára vannak a közhatalmat gyakorló szervnek is; — s hogy az a szerv, akit pártatlanságra nevel a quasi bírói functiók végzése, rendszerint pártatlanságra törekszik a közhatalom gyakorlásánál is. S ezt a törekvést akarják valóra váltani a törvényhozások, midőn a jurisdictio gyakorlásának mintájára a közhatalom gyakorlását is *alakiságok korláta*i közé szorítani iparkodnak. Minthogy azonban a közhatalmat gyakorló szerv a közéletnek cselekvő tényezője gyanánt szerepel, az eljárásnak egységes szabályozása lehetetlen s a cselekvő közigazgatás szervei szinte azt mondhatnánk annyiféle eljárási szabályt alkalmaznak, mint ahány féle fontosabb és különleges állami feladatot kötelesek megvalósítani. Milyen külső tényezők biztosítják tehát a közigazgatás cselekvő szerveivel szemben a közigazgatás szabályainak kötelező erejét?

Biztosítja először a cselekvő közigazgatás megfelelő szervezése, — értvén ezalatt egyrészt a szolgálati *pragmatica* megalkotását s másrészt azt, hogy az egyedi szervek állásának betöltésénél s a collegialis szervek megalkotásánál megfelelő befolyása legyen az önkormányzatnak s hogy bizonyos testületi szervekben az érdekképviselő elve is érvényesüljön.

Biztosítja másodszor a kötelező erőt az eljárás olyatén szabályozása, amely a fél, illetve a felek meghallgatását s ha szükséges a bizonyítás felvételt kötelezővé teszi, — a határozat írásba foglalását és megindokolását megköveteli, — a jogorvoslatok benyújtására módot nyújt s a fórumrendszerért lehetőleg a rendes bírói fórumrendszer mintájára szabályozza.

S végül biztosítja a kötelező erőt a felsőbb hatóságok felügyelete, s úgy a cselekvő, valamint a felügyelő szervek fegyelmi, vagyoni és büntetőjogi felelőssége alakjában a quasi bírói és a rendes bírói jogvédelem. Ez a quasi bírói és rendes bírói jogvédelem azonban meg sem közelíti azt a jog-

védelmet, amelyet a magánjog és büntetőjog terén a *rendes bíróval szemben* élvezünk. Míg u.-is a rendes bíró semmiféle felsőbb utasítást el nem fogadhat s ép ezért az általa elkövetett jogsértés esetén semmiféle felsőbb utasításra nem hivatkozhatnak, — addig a közigazgatásnak bizonyos szerveit csak akkor és azon jogsértésekért lehet felelősségre vonni, amikor és amelyeket nem az illetékes felsőbb hatóság parancsára követtek el.¹⁸

Ha a kötelező erő eddig kiemelt biztosítékain végig tekintünk, megállapíthatjuk, hogy a kényszer mint a kötelező erő biztosítéka a közigazgatási tevékenység második ágában meg lehetőszen háttérbe szorul s a közigazgatási tisztviselők különleges helyzete következtében *felsőbb hatósági utasítás esetén teljesen illuzóriussá válik*.

Lássuk ezek után a biztosítékok kérdését s a kényszer szerepét a közigazgatási tevékenység harmadik és negyedik ágában.

Kelsen a közigazgatási tevékenységnek ezt a két ágát — mint látni fogjuk — egybe foglalja, közvetlen közigazgatásnak nevezi s azt állítja, hogy a közigazgatás ezen két ágában a közigazgatás szervei csupán másodlagos jogszabályt alkalmaznak s jogsértés esetén egyedül és kizárólag fegyelmi úton vonhatók felelősségre.¹⁹ Ezzel szemben rá kell mutatnunk egyrészt arra a lényegbe vágó különbségre, amely a jogügyleti actusok két csoportja között fennáll s másrészt a kötelező erő biztosítékainak azon meglepően nagy számára és sokféleségére, amely a közigazgatásnak ezt a két ágát jellemzi. A közigazgatás szervei u.-is vagy mint egy-egy magánjogi értelemben vett jogi személy szervei kötnek jogügyleteket, vagy mint a nagy közönség szolgálatára álló hatalmas szervezeteknek, vállalatoknak, közüzemeknek a szervei. Mindkét esetben kétféle actusra van szükség. Egyrészt egy ú. n. végrehajtható közigaz-

¹⁸ Lásd a részleteket Szerző Jogtörténelmi és közigazgatási jogi Tanulmányok I. k. 276—277. old.

¹⁹ Lásd Kelsen: Allg. St. 239. „Unter den Staatsakten der Verwaltung finden sich solche die Rechtsakte nur in dem Sinne sind, als sie in secundären Normen als zwangsvermeidendes Verhalten statuiert sind... Das kontradiktorische Gegenteil dieses Verhaltens ist Inhalt von Disziplinarrechtssätzen“.

gatási actusra. Ilyen pl. az, amely eldönti, hogy az állam, a törvényhatóságok, a községek valamely közüzemet létesítenek-e, hogy ingatlant eladjanak-e vagy szerezzenek-e, hogy kölcsönt felvégyenek-e vagy sem stb.? S másrészt szükség lesz a végrehajtható határozat alapján *jogügyleti actusokra*. Ezek a közigazgatásnak *különleges természetű jogügyleti actusai* lesznek, ha a jogügyleteket a közszolgálat érdekében kötik; — s *közönséges magánjogi ügyletek* lesznek, ha a jogügyleteket nem ebből a célból kötik. Különleges közigazgatási jogügyletek lesznek pl. azok, amelyek a vasútépítésre egy részvénytársaságnak engedélyt adnak; — s amelyek nyilvános árlejtések alapján döntenek a felett, hogy a kölcsön szerződést kivel kössék meg, s az építkezés, illetve a közszállítás tárgyában melyik vállalkozóval szerződjenek? — S közönséges magánjogi ügyletek lesznek azon adás-vételek, bérleti és haszonbérleti szerződések, amelyeket az állam, a törvényhatóság, a községek csak azért kötnek, hogy mint magánjogi jogalanyok pl. a tulajdonjogban foglalt jogosítványokat érvényesítsék. A biztosítékoknak alkalmazkodniok kell egyrészt a különféle actusok természetéhez s másrészt a különféle actusoknál közreműködő tisztviselők jogállásához.

Ha pl. az állam nevében a minister hoz egy ú. n. végrehajtható határozatot, — a ministerrel szemben biztosíték gyanánt a legfőbb állami számvevőszék és a parlament ellenőrzése fognak szerepelni. Ha pedig ugyanilyen végrehajtható határozatokat a törvényhatósági bizottságok és a községi képviselő testületek hoznak, — akkor az idevágó jogszabályok kötelező erejét biztosítani fogják a törvényhatóság és a község felett gyakorlandó administratív tutela; — a felelősségi jog; — a számviteli ellenőrzés; alispáni megbízás esetén a tiszti ügyész szerepe, aki a községi vagyont a képviselőtestület ellenkezése dacára is megvédheti; — a törvénytelen határozat hozatalában részes törvényhatósági bizottsági és községi képviselőtestületi tagok egyetemleges kártérítési köteleessége stb.²⁰

Ami pedig a jogügyleti actusokat illeti, — biztosítékaik lesznek a jogszabályok kötelező erejének: az árlejtés, illetve

²⁰ 1886. XXI. 90. §. 1886. XXII. 115. §.

árverés nyilvánossága; a cautio; — a bánatpénz; — a tiszti ügyész véleményének kötelező meghallgatása; — s a közigazgatás túlsúlyát valló államokban pl. Franciaországban mindazon jogvitáknál, amelyek a közszolgálattal kapcsolatos jogügyletekből támadnak, a közigazgatási bírósági, a többi államokban s a többi jogvitákban a rendes bírósági jogvédelem.

S betetőzi mindezen biztosítékokat a szűkebb és tágabb értelemben vett jogügyleti actusoknál közreműködő tisztviselőknek *fegyelmi, vagyoni és büntetőjogi felelőssége*. A közigazgatás harmadik és negyedik ágában tehát nem egyetlen egy garancia biztosítja a jogszabályok kötelező erejét, mint Kelsen állítja, — hanem a garanciák egész sorozata.

*

*   *

Abból amit a közigazgatást illetőleg a kötelező erő biztosítékairól elmondottunk, — három következtetést vonhatunk le.

Először a biztosítékok egy része kétségtelenül, mint motívum is befolyást gyakorolhat elhatározásunkra s következtetés-kép a lelki kényszer fogalma alá sorozható; — de mivel csak azon biztosítékokat tekinthetjük motívumoknak, amelyeknek a létéről a laikus is tud, amelyeknek a tudása tehát nem tételez fel különleges jogi szaktudást, — lelki kényszerről csak a laikus által ismert biztosítékoknál lehet szó; — a többi biztosíték már nem mint lelki kényszer hat, — hanem mint garancia érezteti a hatását.

Másodszor a közigazgatási jog szabályai távolról sem alkothatnak oly homogén egészet, mint pl. a magánjog szabályai. Aszerint u.-is, hogy milyen biztosítékaik vannak, — némely szabályok alig tekinthetők jogszabályoknak, mások pedig szinte megközelítik a tárgyi jog ideálját, a magánjogot. S e két véglet között amnyiféle árnyalat van, ahányféle erejű és hatályosságú biztosítékai vannak a közigazgatási jogszabályok kötelező erejének.

S harmadszor, ha azt akarjuk, hogy a közigazgatás szabályai is ugyanoly értelemben vett jogszabályok legyenek, mint a magánjog szabályai, akkor a közigazgatás ítélkező és cselekvő szerveit is ép úgy alá kell vetni jogsértés esetén a füg-

getlen és pártatlan, tehát valóságos és nemcsak quasi bíróságoknak, mint a hogy alá vannak vetve jogsértés esetén az egyes magánemberek a rendes bíróságoknak.

Ezt a harmadik következtetést váltották valóra mindazon államok, amelyek részint angol, részint francia hatás alatt törvénybe iktatták a közigazgatási hatóságok bírói ellenőrzését akár a rendes bíróságok, akár a közigazgatási szakszabóságok ellenőrzése alakjában. A közigazgatás szabályai csakis ezen korszakalkotó nagy reformok következtében és csakis a bírói ellenőrzés terjedelmének arányában alakultak át a magánjogi szabályokkal egyenrangú jogszabályokká, összességük pedig a magánjoggal egyenrangú tárgyi joggá.

Ha a mai művelt államok azt akarják, hogy a magánjoggal való egyenrangúságot ne csak a közigazgatási jognak, hanem a jog többi ágának pl. az alkotmányjognak s a nemzetközi jognak a szabályai is elérjék, — akkor épúgy meg kell honosítaniok a bírói ellenőrzést és jogvédelmet az alkotmány és a nemzetközi jog szabályaira vonatkozólag, — mint a hogy meghonosították a magánjog, a büntetőjog s a közigazgatási jog szabályaira vonatkozólag. S ha ez bármily szerény keretek között is, de megtörtént, — akkor szakítanunk kell *a rendes bírónak immár kicsinyessé vált álláspontjával* s nem a polgári és büntető bíró, hanem egyáltalán *a bíró* álláspontjára helyezkedve kell meghatároznunk a tárgyi jog fogalmát. Ez esetben a magánjoggal egyenrangú tárgyi jognak kell tekintenünk mindazon szabályok összességét, amelyeknek kötelező erejét részint a független és pártatlan rendes bíróságoknak s az ugyancsak független és pártatlan közigazgatási és hatásköri, közjogi és nemzetközi bíróságoknak igazságszolgáltató tevékenysége, — részint a különböző bíróságok tagjainak fegyelmi, vagyonjogi és büntetőjogi felelőssége biztosítja.

Kérdés már most játszik-e és mekkora szerepet játszik e biztosítékokkal kapcsolatban a kényszer? Hogy a kérdés megoldását egyszerűsítsük, — e különféle bíróságok közül csak egyet ragadunk ki, t. i. a közigazgatási bíróságot. Ha kiderül, hogy a közigazgatási bíróság határozatai —, s e határozatok révén a közigazgatási jog szabályai kényszer nélkül is kötelezhetnek, — akkor világos, hogy a kényszer, valamint nem fogalmi kelléke a jogszabálynak a közigazgatási jogban,

— ugyanúgy nem fogalmi kelléke az alkotmányjogban és a nemzetközi jogban sem.

Ha a közigazgatási bíróság határozatait a kényszernek, mint a kötelező erő biztosítékának a szerepe szempontjából tesszük vizsgálat tárgyává, — akkor e határozatokat három osztályba sorozhatjuk.

Az első osztályba tartoznak azon határozatok, amelyek a panasszal megtámadott határozatot, pl. a községi bíró megválasztását megsemmisítik.

A második osztályba azon határozatok tartoznak, amelyek a megsemmisítésen ugyan túlmennek, de semmiféle pozitív ténykedést a bepanaszolt hatóságtól nem követelnek; — ilyen pl. az a határozat, amely a törvényhatósági bizottságnak a bíróválasztást megsemmisítő határozatát hatályon kívül helyezve, a bíróválasztást érvényre emeli.

S végül a harmadik osztályba tartoznak azon határozatok, amelyek az államot valaminek a tevésére vagy szolgáltatására pl. a megelőző szolgálat beszámítása esetén magasabb végkielégítés, nyugdíj, vagy fizetés utalványozására, vis major fenn nem forgása esetén a vasúti töltések körüli munkálat költségeinek fedezésére, tartozatlan fizetés esetén a fizetett adó, illeték visszatérítésére stb. kötelezik.

Világos, hogy az első két osztályba tartozó határozatoknál külön végrehajtásra szükség nincs és ennek következtében a kényszer alkalmazása is tárgytalan.

Kérdés azonban, hogy alakul a helyzet a harmadik osztályba tartozó határozatoknál? Vagyis kérdés van-e helye külön végrehajtás elrendelésének s esetleg kényszerrendszabályok alkalmazásának akkor, ha kötelezett gyanánt maga az állam szerepel?

A continentalis törvényhozások ebben a kérdésben kétféle álláspontot foglalnak el, Vagy a francia közigazgatási jognak ma már ingadozni kezdő azon álláspontjára helyezkednek, hogy a közigazgatás szervei csakis a saját kezdeményezésükre cselekedhetnek; a közigazgatási hatóságokat tehát cselekvésre senki más, mint a felsőbbfoku közigazgatási hatóság nem kényszerítheti. Ha a törvényhozás erre az álláspontra helyezkedik, — akkor a közigazgatási bíróság az állam közigazgatási hatóságaival s következőkép magával az állammal szem-

*ben végrehajtást és árverést el nem rendelhet.*²¹ De ismernek a tételes jogok — többek közt a porosz jog — egy másik álláspontot is. E szerint a közigazgatási bíróság — akár a törvény kifejezett felhatalmazása, akár a polgári peres eljárásra támaszkodó gyakorlata alapján — épúgy kötelezheti végrehajtás terhe alatt az államkincstárt az ítéletben megállapított teljesítésre s épúgy kiszabhat a teljesítés kikényszerítése érdekében büntetéseket, mint a rendes bíróságok.²² Hasomló álláspontra helyezkedik *a mi közigazgatási bíróságunk* is. Mert igaz ugyan, hogy a közigazgatási bíróság határozatainak végrehajtását *nem maga a közigazgatási bíróság*, hanem a közigazgatási folyamatban eljáró *hatóság* rendeli el; — de amennyiben ennek a határozata a pernyertes felet ki nem elégítené, — a fél egy ú. n. *végrehajtási panaszt* nyújthat be a közigazgatási bírósághoz; — ez pedig a panasszal megtámadott határozatot nemcsak megsemmisítheti, hanem — ha a felsőbb hatóságokhoz intézett átirat útján eredményt elérni nem lehetne, — *a végrehajtást maga is elrendelheti*. Megteheti ezt azért, mert hatásköre nemcsak megsemmisítésre irányul, hanem felöleli a határozatoknak egészben vagy részben való megváltoztatását s a saját határozatával való helyettesítését²³ is.

De bármilyen álláspontra helyezkedjék ebben a kérdésben a mi közigazgatási bíróságunk, — bizonyos, hogy kényszerítő hatalma az állam területén csakis az *államnak* van; — az államnak tehát az állammal szemben elrendelt végrehajtás esetén önmaga ellen kellene kényszerrendszabályokat végső szükség esetén *karhatalmat* alkalmazni. Ez lehetetlen, mert az önkényszerítés logikai képtelenség.²⁴

²¹ Hauriou: Précis de droit administratif XI. kiad. Il n'existe non plus aucun moyen de contrainte pour obliger l'administration à obéir à la chose jugée. Il est de principe, que l'administration exécute volontairement les jugements". 349. VII. kiad. 381—382 old. Szászországban a törvényhozás mellőzte a fiscus elleni végrehajtást, mert „es ein *casus non dabilis* sei, dass der Fiscus, wenn er verurtheilt werde, nicht zahlen könne oder wolle". Fr. Stein i. m. 71. old.

²² V. ö. Fr. Stein: Grenzen und Beziehungen zwischen Justiz und Verwaltung 54—59., 69—71. old.

²³ V. ö. 1896. XXVI. tc. 149—151. §§.

²⁴ Fleiner i. m. 218—219. old. O. Mayer i. m. I. k. 400—401. old. Jellinek System 333. old.

A kényszer azonban nemcsak akkor válik lehetetlenné, ha közigazgatási ügyekben a közigazgatási bíróság, — hanem akkor is, ha magánjogi ügyekben, a rendes bíróság hoz olyan határozatot, amely az államot valaminek tevésére, vagy szolgáltatására kötelezi.

Ha tehát az állam mégis meghajlik a közigazgatási és a rendes bíróságok határozatainak s ezek révén a jogszabályoknak kötelező ereje előtt, — akkor kérdés *miben rejlik a jogszabályok kötelező erejének biztosítéka az állammal szemben?*

Az államnak minden olyan szervével szemben érvényre lehet juttatni a jogszabályok kötelező erejét, amelynek felettes hatósága van s amelyet ez a felsőbb hatóság felelősségre vonhat.

Ugyanezen kérdést tehát így is feltehetjük: miben rejlik a jogszabályok kötelező erejének biztosítéka a senki által felelősségre nem vonható legfelsőbb állami szervvel, *az államfővel szemben?*

A jogfejlődés két olyan biztosítékot tudott létrehozni, amelyek kétségtelenül nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy a jog szabályait a végrehajtó hatalom birtokosa, az uralkodó is tiszteletben tartsa.

Az abszolút uralkodót u.-is azok a szabályok, amelyeket abszolút hatalommal ő maga alkot s egyedül neki felelős szervei révén ő maga alkalmaz is, — *egyáltalán nem kötelezik.* — A kötelező erő legtermészetesebb biztosítéka gyanánt tehát *két nagy alkotmányjogi reform kínálkozott.* Ezek közül az egyiket *a történelmi alkotmányú államok*, t. i. Anglia és Magyarország már évszázadokkal ezelőtt kivívták s vívmányuk abból állott, hogy a jogalkotást az uralkodó kezéből kivették s részint szokás alakjában a népre, illetve Angliában a londoni legfőbb bíróságokra, részint szentesített törvények alakjában *a törvényhozásra* bízták. Az uralkodóval szemben tehát a jogszabályok kötelező erejének *egyik biztosítékául az alkotmányos törvényhozás szerepel.* A másik biztosíték mindenütt s következőképp nálunk is az angol jog hatása alatt fejlődött ki s abból áll, hogy valamint kivették az uralkodó kezéből a jogalkotást, ugyanúgy kivették a *kormányzást* is. A kormányzás teendőit tehát ma már nem az uralkodó látja el, úgy mint a múltban egyedül neki felelős szervek, nálunk pl. a dicaste-

riumok útján — hanem olyan szervek látják el, amelyek egyaránt felelősek úgy az uralkodónak, mint a törvényhozásnak s elsősorban és legfőképen a képviselőháznak. Az uralkodóval szemben tehát a jogszabályok kötelező erejének másik biztosítéka gyanánt a *felelős ministeri kormányzat*, illetve a minisztereknek *politikai és jogi felelőssége* szerepel. Csakhogy bármennyire megszilárdította a két reform a jog uralmát, — a fentebb felvetett kérdést teljesen mégsem tudta megoldani, sőt *bonyolultabbá* tette. Mert míg azelőtt csak az volt a kérdés, — mi biztosítja a jog kötelező erejét a *végrehajtó hatalom birtokosával*, t. i. a szent és sérthetetlen *uralkodóval* szemben, — addig ma még egy másik kérdést is meg kell oldanunk; azt t. i. hogy mi biztosítja a jogszabályok kötelező erejét *az országgyűléssel szemben*?

Biztosítékok gyanánt azon jogszabályok szerepelnek, amelyek egyrészt a királynak, illetve jelenleg az államfőnek és másrészt az országgyűlésnek a kötelességeit állapítják meg. Az uralkodó pl. köteles a jogszabályokat végrehajtani és végrehajtatni s ebből a célból — ha kell az állam egész fegyveres erejét — a közigazgatási hatóságok és a bíróságok rendelkezésére bocsátani; — köteles a végrehajtó hatalmat felelős miniszterei útján gyakorolni; — s köteles időszakonként országgyűlést hirdetni s az országgyűlés jogalkotó hatáskörét tiszteletben tartva, a törvénytelen rendeletek kibocsátásától tartózkodni. Az országgyűlés pedig köteles tiszteletben tartani egyrészt az uralkodó jogkörét s másrészt az uralkodó személyének szentségét és sérthetetlenségét.

De mi biztosítja azt, hogy az uralkodó és az országgyűlés az idevágó jogszabályokat tiszteletben fogják tartani, illetve csak akkor fogják megsérteni, ha az államot valamely végveszélytől másképp meg nem menthetik?

Olyan bíróság, amely a jogsértő államfőt, illetve a saját magát feloszlató vagy pedig a trónfosztást kimondó országgyűlést felelősségre vonhatná s indokolatlan jogsértés esetén marasztaló, indokolt jogsértés esetén felmentő ítéletet hozhatna, — nincs.

Azok tehát, akik a bíró szemével nézik a jogot, egyszerűen arra az álláspontra helyezkednek, hogy az állam legmagasabb rendű szerveinek kötelességeire vonatkozó szabályok nem jog-

szabályok, hanem egy magasabb rendű *politikai morálnak* pusztá erkölcsi szabályai. Erre az álláspontra helyezkedik pl. Dicey.²⁵

Mások elismerik ugyan, hogy ezek a szabályok is jogszabályok; — de mivel képtelenségnek tartják, hogy az állam a saját legfőbb szerveire vonatkozó szabályok révén *önmagát kötelezze*, — a jog kötelező erejét az állammal szemben vagy akkép oldják meg, hogy egy a tételes jog felett álló *magasabb rendű jogot tételveznek fel* s a kötelező erő alapját oly modern írók is, mint Michoud a *természetjogban* keresik; — vagy pedig akkép oldják meg, hogy a jogot a társadalommal, illetve a társadalom egyes töredékeivel hozzadják létre, amint ezt *Duguit* és *Kelsen* teszik.²⁶

S végül az, aki a jogszabályoknak az állammal szemben való kötelező erejét az állami souverainitas *önkorlátozása* útján próbálja megfejteni, — t. i. Jellinek, — az önkötelezés elleni érveket akkép iparkodik elhallgattatni, hogy különbséget tesz az állam *kettős* jellege között. Az állam u. is szerinte egyrészt *alanya* az állami hatalomnak s másrészt *oltalmazója és megvalósítója* a közérdeknek. Az állam alkotta jogszabály tehát azért kötelezi az államot, mert az államnak, mint jogokat létesítő és mint hatalmat gyakorló államnak *kötelességei vannak az állammal*, mint a *közérdek repraesentansával szemben*.²⁷

Ha mindezen többé-kevésbbé mesterkélt megoldásokat elvetjük, — akkor két igazságot kell leszögeznünk. Egyrészt kétségtelen tény, hogy a most tárgyalt jogszabályok kötelező erejének is vannak ugyan jogi biztosítékai, — de ezek egytől egyig csak közvetett biztosítékok. Másrészt ugyanily kétségtelen tény, hogy bizonyos határon túl minden jogi biztosíték *illusoriussá* válik s az állam, illetve ennek legfőbb szervei a jog kötelező erejét *mégis elismerik*.

Ami a közvetett biztosítékokat illeti, ezeknek a keletkezését arra kell visszavezetnünk, hogy az államfő és az országgyűlés az államnak nem cselekvésre hivatott szervei, — ha tehát jogot sértenek s a jogsértés-célját el akarják érni, — akkor kénytelenek igénybevenni a *kormány* és a *közigazgatási hatóságok*, a *bíróságok* és *egyesekek* közreműködését. S ekkor fogják

²⁵ Dicey i. m. 340—342. old.

²⁶ Lásd Michoud: Théorie II. k. 54—58. old.

²⁷ Jellinek: System 223. old.

tapasztalni azon jogszabályoknak a hatását, amelyek az államfő és az országgyűlés kötelességeire vonatkozó jogszabályoknak s ezzel együtt az állami kötelezettségek teljesítésének *közvetett* biztosítékai gyanánt szerepelnek. Ilyenek azok, amelyek szerint az *absolutistikus rendeletekkel szemben az engedelmességet megtagadni mindenki jogosítva és kötelezve van*; — ilyenek azok, amelyek szerint a rendeletek érvénye felett *egyes konkrét esetekben* a bíró ítél; — s ilyenek azok, amelyek a mi törvényhatóságaink s újabban a mi közigazgatási bíróságunk részére egy ú. n. *alkotmányvédő hatáskört* biztosítanak. De mint jeleztük, egy bizonyos határon túl minden jogi biztosíték illusoriussá válik, mert az ezekre vonatkozó szabályok *maguk is biztosítékokra szorúlnak*.

Miben rejlik tehát az állammal, mint magánjogi, közjogi vagy nemzetközi kötelességek alanyával s az ő legfőbb szerveivel szemben a jogszabályok kötelező erejének végső biztosítéka? Abban, hogy minden állam népe mögött egy több évszázados —, egyes világrészek mögött pedig több évezredes mult áll telistele a jogszabályok megszegésének *elrettentő tanulságaival*. A jogszabályok tiszteletben tartása u. is nyugalmat és békés fejlődést biztosít a nemzet és a nemzetek számára; s az általános gazdasági és szellemi fellendülés révén lehetővé teszi úgy a *társadalom* jólétének, mint az *állam* és az *államok* hatalmának és tekintélyének gyarapodását. A jogszabályok lábbal tiprása ellenben örökös forrongásokat idéz elő s nemcsak a társadalom erkölcsi és anyagi lezüllését vonja maga után, hanem gazdasági válságok, forradalmak és vesztett háborúk révén előidézhetheti az államok teljes felbomlását, sőt előidézhetheti egész világrészek hanyatlását is.

Mindezek alapján a tárgyi jog fogalmát következőleg állapíthatjuk meg. Tárgyi jog alatt azon elismert legfelsőbb hatalom által alkotott s az emberek külső magatartását szabályozó elvi jelentőségű parancsok és ígérek összességét értjük, amelyeknek kötelező erejét, részint közvetlen és közvetett jogi garanciák, részint a történelem tanulságai s a történelmi igazságszolgáltatás biztosítják.²⁸

²⁸ G. Jellinek: System 333—344. U. az.: Allg. St. 375—377., 789—794. Jhering: Der Zwang im Recht. I. 295—309. Michoud: Théorie II. k. 56. Dicey: Bevezetés 357—375. old.

HELLER ERIK

ANYAGI JOGELLENESSÉG ÉS BÜNTETŐJOGI
REFORM*

---

* A Magyar Jogászegylet büntetőjogi szakosztályában egy új magyar büntetőtörvénykönyv előkészítésével kapcsolatban 1938. évi február 12-én tartott felolvasás.

Az anyagi jogellenesség tana szakítás a merev jogi pozitivizmussal; szakítás azzal a felfogással, hogy a tételesjog a jogot a maga egészében tartalmazza. Bizonyos értelemben a pozitivizmus síkjáról való letérésnek lehet minősíteni már annak a felfogásnak az érvényesülését is, hogy az írott jogszabály nem juttatja tökéletesen kifejezésre a jogalkotó akaratát, azaz nem juttatja kifejezésre úgy, hogy a törvénynek még ha nem is szószerint, de legalábbis megfelelő értelmezés útján való alkalmazása minden felmerülő esetben a jogalkotói akarat érvényrejuttatásának volna tekinthető. Valóságos ellentétben azonban csak az a felfogás áll a jogi pozitivizmussal, amely szerint a törvény és általában az írott jogszabály nem maga a jog, hanem csak formába öntése annak a közületi meggyőződésnek, amely valamely jogközösségben az emberek együttélésére nézve irányadó szabályok tekintetében él. Az előbbi felfogás összhangzásban van a szélső pozitivizmussal abban, hogy a jog adva van és ki is merül magában abban a jogszabályösszességben, amit tételes jognak nevezünk. Csak a szavakba öntéshez elkerülhetetlenül tapadó gyarlóság, valamint a jogalkotó által szem előtt tartott absztrakt és a felmerülő konkrét eset között gyakorta tátongó űr okozza, hogy a tételes jog alkalmazása adott esetben nem fedné a tulajdonképeni jogot. Ezzel szemben az utóbbi felfogás szerint a valódi jog a tételes jogon kívül és afelett áll, mint olyan normaösszesség, amelyre a jogalkalmazónak vissza kell mennie mindannyiszor, valahányszor a tételesjog nem fedi a közület akaratát. Az előbbi esetben a tételesjog autonóm, az utóbbiban heteronóm, mert kötelező erejét kívülről, a felette álló jogból, sőt úgy is mondhatjuk, a jogból nyeri.

A tételesjog felett álló ennek a jognak a létezése minden laikus tudatában él. Igaz, hogy a laikus számára a jogos szí-

nonimája az igazságosnak; megértés nélkül áll szemben minden olyan esettel, amelyben a jog kiszolgáltatása nem egyezik azzal a megoldással, amelyet az igazságosság diktálna. Azonban a megértésnek ez a hiánya nem mindig táplálkozik abból a meggyőződésből, hogy a jogvita eldöntése azért nem felel meg az igazságosságnak, mert az alkalmazandó jog nem engedi meg ennek az érvényrejtetését, hanem gyakran abból ered, hogy az igazságosságot tekinti a jognak.

A tételesjogi szabályozás felett álló jognak az igazságossággal való azonosítása ma már nem diszkutábilis; ez a felfogás az emberi gondolkozásnak a természetjogi korszak letűnésével meghaladott fejlődési szakát képviseli. A fölérendeltségi viszony azonban más formában is képzelhető. Ebben a másik formában már nem az időtől és helytől elvonatkoztatott igazságosságról van szó, hanem olyan normativumról, amely valamely nemzet történelmileg kialakult jogérzetének emanációja.

A pozitivizmus síkjáról való letérésnek az előbbieken vázolt kétfélesége nemcsak fogalmi téren létezik, hanem egyúttal történelmi valóság is. Az az út, amelyet a kezdetleges jog az írott jogok rendszeréig megtesz, visszatükrözi azt, hogy a jog csak fokozatosan kristályosodott meg tételes jogszabályokban, amely utóbbiakhoz a nem írott, de a gyakorlatban állandóan szem előtt tartott szokásjogi szabályokat is hozzászámíthatjuk. A mai európai országok jogfejlődésében a felvilágosodás kora volt az a korszak, amelyben a jognak a jog egész anyagát kimerítő szabályokba merevedése és a jogérzetből fakadó normakomplexustól való tudatos elkülönülése a legmagasabb fokot éri el. Ez volt az a korszak, amelyben az a naiv hit uralkodott, hogy a törvényhozó képes az előre nem látott esetekre is szabályt alkotni és hogy az absztrakt szabály teljesítményeinek tökéletessége még az illetékes jogalkalmazók által való értelmezést is feleslegessé, sőt veszélyessé teszi. Ezzel a felfogással szemben a mi körünk erős kiábrándulás jeleit mutatja, aminek épen büntetőjogi téren kézzelfogható nyomai vannak. Csak arra kell utalnunk, hogy az immár elmúlt korszakból reánk maradt büntetőkódexeknek, köztük a mienknek, alkalmazásaképpen a joggyakorlat a büntetőjogi fogalmaknak egész sorát honosította meg, anélkül, hogy azokra

vonatkozólag a törvényben megfelelő rendelkezéseket talált volna. Ezek közül a legfontosabb az ú. n. törvényen felül álló jogellenességet kizáró okoknak a felemlítése. Ezeknek, épen úgy, mint egyéb, a törvényre vissza nem vezethető fogalmaknak a jogéletbe való bevezetése megtörtént, anélkül, hogy bárkinek is eszébe jutott volna azokat a törvénnyel összeegyeztethetetleneknek tekinteni.

Az anyagi jogellenességi tan tudvalevőleg a német büntetőjogi elméletben fejlődött ki. Kiindulópontja a bűncselekményi fogalmaknak tényálladékokba való tömörülése, ami a Nullum crimen sine lege elvének elháríthatatlan folyománya. A kizárólagosság követelményével fellépő bűncselekményi tényálladékok megalkotása épen ennek az elvnek a keresztülvitelét jelenti. Ez azonban a bűncselekmények kimerítő körülírására törekvést csak az egyik irányban juttatta nyugvópontra, amennyiben a bűncselekmények köréből minden olyan cselekményt kizárt, amely a bűncselekményi tényálladékoknak a keretébe nem illeszthető be. A tényálladékokba való tömörítéssel azonban az uralkodó pozitivistikus felfogás folyományaképpen az is együtt jár, hogy viszont minden cselekményt, amelyre valamely tényálladék ráillik, a bűncselekmények közé kell sorolni, hacsak nem kapcsolódik hozzá egy másik olyan tényálladék, amelyet a büntetőtörvény a beszámítást kizáró oknak minősít. A bírói gyakorlatot csakhamar feszélyezte az, hogy minden olyan esetben, amelyben a bűncselekményi tényálladékok valamelyikének fennforgását meg kellett állapítani, anélkül, hogy a törvény által körülírt valamely olyan ok forogna fenn, amely a beszámítást kizárja, a vádlott bűnösségét is ki kellett mondani. Az élet ugyanis a maga sokoldalúsága folytán gyakorta olyan jogi helyzeteket vetett fel, amelyekben a bíróság nem volt képes magát arra rászánni, hogy a bűncselekmény megállapításában megnyilvánuló azt az értéktelenségi ítéletet kimondja, amely a törvény alkalmazásaképpen kikerülhetetlennek mutatkozott.

A bíróságok ilyen esetekben gyakran túltették magukat a törvényen, a jogellenesség kizártsága címén felmentő ítéletet hozva olyan esetekben, amelyekre a törvényben körülírt beszámítást kizáró okok egyike sem illett rá. Ezen a nyomon haladva, a német büntetőjogi elmélet tovább fejlesztette és rend-

szerbe foglalta a jogellenességet kizáró törvény feletti okokat. Idetartoznak: a testi épségbe orvosi műtétként való beavatkozás, az önsegélyként végrehajtott cselekményeknek bizonyos kivételes esetei, a sértett beleegyezésével véghezvitt egyes cselekmények, amelyek bűncselekményi tényálladékot merítenek ki, bizonyos szükségcselekmények, amelyeket aránytalanul nagyobb kár elkerülése végett csekély értékű javak elpusztításával, esetleg magának a sértettnek nagyobb értékű jószágának megmentése végett visznek véghez, magára a jogra (absztrakt vagy konkrét parancsra, ill. engedélyre), vagy valamely jogosítványra (pl. fegyelmezési jogra) visszavezethető cselekmények stb. A jogellenességnek ilyen esetekre való kizárása megfelelt a jogi közmeggyőződésnek, azonban az elméletet az elé a feladat elé állította, hogy az ilyen törvényfeletti jogellenességet kizáró okok tudományos magyarázatát megadja.

A konstrukció, amellyel az elmélet túlszárnyalta magát ezen a nehézségen, a formális és materiális jogellenesség megkülönböztetése lett. Ez szerint az a cselekmény, amely megfelel valamely bűncselekményi tényálladéknak, anélkül, hogy ahhoz olyan ok járulna, amely a törvény szerint a jogellenességet kizárja, alakilag szükségképpen jogellenes ugyan, de anyagiilag esetleg nem az. Az anyagi jogellenesség tehát olyan tulajdonsága a cselekménynek, amelynek a szóbanforgó tan szerint az alaki jogellenességhez való hozzájárulása feltétele annak, hogy a cselekményt bűncselekménynek lehessen minősíteni. Nyilvánvaló, hogy ez a konstrukció csak mint a gondolkozás segédeszköze állhat meg. Ilyen segédeszközhöz nyúl már maga a törvény is, amidőn a bűncselekményi tényálladékszerűséget és a jogellenességet kizáró ok fennforgását egymáshoz a szabály és kivétel viszonyába hozza. Ehhez hasonló segédeszközhöz folyamodik az anyagi jogellenesség tana is, azáltal, hogy a materiális jogellenesség hiányát kivételnek tekinti a formális jogellenesség fennforgásával, mint szabállyal szemben. Ez formailag azt jelenti, hogy az, ami bűncselekmény, esetleg mégis nélkülözi a bűncselekményi jelleget, illetve az, ami jogellenes, esetleg mégis nélkülözi a jogellenesség jellegét. Való értelmében azonban ennek az, hogy az a cselekmény, amely jogellenességet kizáró okot foglal magában, csupán tényálladékszerű, de már eleve nem bűncselekmény, illetve az, ami

csupán alakilag jogellenes, de anyagilag nem, már eleve sem jogellenes. A kétféleség csak abból adódik, hogy az egyik esetben alaki, a másik esetben anyagi mértéket alkalmazunk.

Honnan vegye azonban a jogellenességet megállapító ítélet a maga mértékét, amikor a bűncselekményt meghatározó jogszabályból azt nem veheti? Veheti mindenekelőtt más jogszabályokból, sőt elsősorban magának a büntetőkódex általános részének rendelkezéseiből, de esetleg más, egyáltalában nem is büntetőjogi vonatkozású törvényekből, vagy más jogforrásokból, esetleg — ami külön kiemelését érdemel — szokásjogi szabályokból is. Ebben az esetben az alaki és az anyagi jogellenesség közötti különbség lényegileg megszűnik, mert puszta jogtechnikai természetűvé változik át. Az ilyen rendelkezéseknek, illetve jogszabályoknak a jogellenességi ítélet megalkotásánál való figyelembevételébe ugyanis semmi egyéb, mint annak felismerése, hogy az egyes bűncselekmények körülírását tartalmazó rendelkezések kiegészítésekre szorulnak, mégpedig olyanokra, amelyeket a jogszabályok anyagának egészéből meríthetünk. Így pl. a Btk.-nek a gyilkosság tényálladékát meghatározó 278. §-a — a többi között — a jogos védelmet meghatározó 79. §-sal való kiegészítésre szorul. A kiegészítésre szorulás ugyan nem mindig olyan kézenfekvő, mint azokban az esetekben, amelyekben a kiegészítés szüksége magából a Btk.-ből adódik, legkevésbé az, ha valamely szokásjogi szabályból meríthető. Mindamellett az eset lényege mindezekben az esetekben egy és ugyanaz.

Az anyagi jogellenességi tan azonban nem a tételesjogból kívánja az anyagi jogellenesség mértékét meríteni, hanem a tételesjogon kívüleső területről, sőt a tételesjog felett álló értékmérőtől, olyantól, amely nem tartozik ugyan a tételesjoghoz, de azt irányítja.

Hogy melyik az a forrás, amelyikből a jogalkalmazó meríthet, arra nézve az anyagi jogellenességi tan hirdetőinél többféle feleletet találunk. Van, aki a *Stammler*-féle értelemben vett helyes jogot tartja ilyennek (*Dohna*¹), van, aki a kultúra talajából kinőtt elveket jelöli meg ilyenül (*Mayer Max Ernst*,²

¹ Die Rechtswidrigkeit als allgemeingültiges Merkmal im Tatbestande strafbarer Handlungen. 1905. 38. és köv.

² Der allgemeine Teil des deutschen Strafrechts. 1923. 179.

Wegner,³ Heinitz⁴), ismét más a szociológiai törvényszerűségekre megy vissza (Sauer⁵), legújabbban pedig a német nemzeti szocializmus büntetőjogászai (különösen Freisler⁶, Schaffstein⁷, Suck⁸), az „egészséges népi felfogás“-ból kívánnak meríteni.

Az írók nagyrésze tudatában van annak a bizonytalanságnak, amely abban rejlik, hogy a forrást, ahonnan meríteni lehet, csak általánosságban jelölik meg, és hogy ennél többet nyújtsanak, keresik azt az elvet, amelynek felhasználásával az egyes esetek eldönthetők. Ezt az elvet Dohna⁹ abban látja, hogy nem lehet jogellenes az, ami valamely helyes célnak helyes eszköze. Sauer¹⁰ a jogellenes cselekmény ismervét abban jelöli meg, hogy az az államnak többet árt, mint amennyit használ, Mezger¹¹ pedig az egyes érdekek kielégítésének komposzibilis maximumában látja az irányító elvet.

Azzal azonban, hogy a jogellenesség ismervének meghatározásában, tehát a jogellenesség anyagi mozzanatának megjelölésében szerepet juttattak a tételesjog területén kívül fekvő mozzanatoknak, felmerült az a kérdés, hogy ezeknek a mozzanatoknak a megítélésére objektív, avagy szubjektív mértéket kell-e alkalmazni. Mert mindannyian egyetértenek abban, hogy a jogellenesség felismerése értékelés dolga, de ha ez így van, el kell döntenie azt a kérdést, hogy értékmérőül a jogéletben felmerülő esetek révén kialakult általános véleményt, avagy magának a jogalkalmazónak a nézetét kell-e irányadónak venni. Mi irányadó tehát: a jogalkalmazó egyéni értékelése, a közvélemény megnyilvánulásaiban kifejeződő értékelés, avagy végül — miként Heinitz¹² kívánja — ez az utóbbi az irány-

³ Kriminelles Unrecht, Staatsunrecht und Völkerrecht 1925.

⁴ Das Problem der materiellen Rechtswidrigkeit. 1926. 108. és köv.

⁵ Grundlagen des Strafrechts. 1921. 273. és köv.

⁶ Schutz des Volkes oder des „Rechtsbrechers“?, Fesselung des Verbrechens oder des Richters? Deutsches Strafrecht. 1935. 1. és köv.

⁷ Zeitschrift f. d. gesammte Strafrechtswissenschaft. LV. k. 18. és köv.

⁸ Der Beginn der Tat im neuen deutschen Strafrecht. 1937.

⁹ Id. mű 50.

¹⁰ Id. mű 286.

¹¹ Strafrecht. 1931. 199.

¹² Das Problem der materiellen Rechtswidrigkeit. 1926. 99. és köv.

adó, de ennek megállapításánál szerepet kell juttatni a jogalkalmazó bíró kognitív működésének?

Az olyan maximákkal szemben, amelyekre — a kifejtettek szerint — egyes írók az anyagi jogellenességet az ennek összes eseteit átfogó elvként visszavezetik, felmerült az az elvetetés, hogy ezeknek pusztán formális jelentésük van, a felmerült esetek eldöntését azonban tőlük nem lehet várni. Igaz, hogy eleinte épen ebben a formális jellegben látták az elv megtámadhatatlanságát, abból a megfontolásból kifolyólag, hogy megfelelő átfogó képessége csak ilyen formális maximának lehet. De már *Heinitz*¹³ szemére vetette a *Dohna* elméletében megjelölt elvnek, hogy az tautologikus természetű és belőle épen ezért nem vezethető le a konkrét eset helyes megoldása. Legújabban pedig német nemzeti szocialista részről *Schaffstein*¹⁴ állapította meg, hogy az eddigi materiális jogellenességi elméletek a formális mértéken nemcsak, hogy nem jutnak túl, de nem is akarnak túljutni, anélkül azonban, hogy ő maga valamilyen legfelsőbb elvet állapítana meg.

A kifejtettek alapján most már megállapíthatjuk, hogy a fejtegetéseink középpontjában álló tanban a pozitivizmustól való eltávolodás nem egyszerű jogértelmezési elv, amelyre a jogalkalmazó mindig visszanyul, valahányszor a jogalkotó akaratát nem tartja a jogszabály szövegében teljesen kifejtettnek, és ezért mögötte mélyebb, csupán a felmerült esettel kapcsolatban revelálódó értelmet sejt. Az anyagi jogellenesség gondolata mögött a jognak dinamikus felfogása rejlik a régebbi statikusnak nevezhető felfogással szemben. Ez a felfogás korántsem tekinti a jogot a jogszabályokba merevítés börtönébe bezártnak, hanem a lüktető élet szabad levegőjén folyton gazdagodó normaanyagot lát benne.

Ezzel a megállapítással eljutottunk ahhoz a ponthoz, amelyen most már kritikai szemmel közeledhetünk az anyagi jogellenességi tan problémájához.

Ha a jogellenesség fogalmát felvetjük, egy pillanatig sem szabad megfeledkezni arról, hogy jogellenesség és jogszerűség korrelát fogalmak; korrelativitásuk abban rejlik, hogy

¹³ U. o. 66.

¹⁴ Zeitsch. f. d. ges. Strafrw. LV. k. 27.

egyazon mérték alá eső értékítélet ellentétes kifejezői. Ezért a jogellenesség fogalommeghatározásához nem lehet hozzányulni anélkül, hogy a jogszerűség fogalmát ne érintenők. Az anyagi jogellenesség tana tehát úgy, ahogyan azt a cselekmény tényálladékszerűségéből kiindulva kifejtették, módszertani hibában szenved. A jogellenesség fogalmának tartalmat ad, anélkül, hogy a jogszerűség tartalmát megállapítaná. Pedig a jogellenesség nem lehet más, mint a joggal való ellentétesség. Ezt az egyszerű igazságot nem lehet elfedni azzal, hogy ebben a meghatározásban pusztá tautológiát látunk, azért, mert ugyanazt ugyanazzal határozza meg. Ha mégis mást látunk a jogellenességben, mint a joggal való ellentétességet, úgy az csak onnan eredhet, hogy nem a jogellenességre gondolunk, hanem valami másra, ezzel azonban már nyilvánvalóvá válik, hogy a módszertani hiba logikai hibához vezetett. Ez a logikai hiba még inkább szembeötlővé válik akkor, ha az ellentétes fogalom meghatározásába az ellentét mozzanatán kívül még egy további fogalmi elemet veszünk fel. Már pedig ezt tesszük akkor, ha azt mondjuk, hogy az anyagi jogellenesség: ellentéteség valamely jogszabállyal, plusz még valami, mondjuk plusz ellentétesség a helyes joggal.

Lehetséges azonban, hogy a jogellenességen nem is a jog ellentétét kívánjuk érteni, hanem valami mást, talán a büntetést-érdemlőiséget, illetve — minthogy ennek az alanyi bűnösségben merőben szubjektív eleme is van — annak egy olyan töredékét, amelyik más valamiben áll, mint a valódi értelemben vett jogellenesség. Ez a feltevés eléggé közeleső. Hiszen az anyagi jogellenességi tan kiinduló pontja — mint láttuk — annak a felismerése, hogy a bűncselekményi tényálladéku cselekmény — még ha nem is foglal magában jogellenességet kizáró okot — nem mindig érdemel büntetést. Ha így volna, akkor a logikai hibának csupán látszata forogna fenn, amelyet a terminológiában rejlő helytelenség idéz elő. Az alaki jogellenességhez járuló anyagi mozzanathoz való ragaszkodás tehát ebben az esetben azt jelentené, hogy a jognak a büntetésalkalmazásban kifejezésre jutó értékítéletétől tartózkodnia kell; ha egy másik — feltehetőleg magasabbrendű — értékmérő értékelése nem hátrányos. Ezt ellentmondásmentesen lehet állítani, de ez az állítás a büntetés jogintézményének olyan új

perspektíváját nyitná meg, amely a jogtudományt a világnézeti kérdések legsűrűbb bozótjába vezetné.

Azonban a kimutatott helytelenségekben nem ez a felfogás rejlik, bennük csak a már megjelölt módszertani hiba bosszúlja meg magát, ez pedig könnyen kiküszöbölhető, csak a kiinduló pontot kell megváltoztatni. Ha azt akarjuk tudni, lehet-e a jogellenesség fogalmának anyagi értelmet adni, vagy — ami ugyanez — van-e a jogellenességnek valamilyen materiális mozzanata, nem magán a jogellenességen, hanem annak ellentétén: a jogszerűségeken kell kezdenünk. Helyes-e a jogszerűségnek a tételes jogszabályban fel nem található valamely anyagi mozzanatát keresni, és ha igen, lehet-e ilyent találni? Enre a kérdésre az anyagi jogellenességi tanban megtaláljuk a feleletet. Ez a felelet úgy szól, hogy a jogszerűség megállapíthatóságának kérdésében igenis lehet a tételes jogon kívüli értékmérőhöz fordulni, ezt azonban csak akkor lehet irányadónak venni, ha az annak alkalmazásával nyert eredmény nincs ellentétben valamely jogszabály kifejezett értelmével.

Csak miután a tant ebbe a formába öltöztettük, foghatunk hozzá annak érdemleges bírálatához.

Az a kérdés, amelyen a bírálatot kezdeni kell, abban áll, hogy lehet-e jogi helyzetek megítélésébe egyáltalában más normát, mint a tételes joghoz hozzá tartozót, belevonni. Mi jogosíthat fel bennünket arra, hogy ilyen normákat jogi megítélésekre illetékeseknek tartsunk? Látnivaló, hogy ez a kérdés túlterjed a jogellenességnek büntetőjogi célokra megfogalmazott fogalmán, mert ez a kérdés a jog egész területére kiterjedő mélyreható kérdés. Benne csak úgy dönthetünk, hogy visszamegyünk arra a végső alapra, amelyben a tételes jog szabályainak követése gyökerezik. Ez pedig a jogszabályok szerint cselekvőknek abban a meggyőződésében áll, hogy ezeket a szabályokat be kell tartani. Hogy mi idézi elő ezt a meggyőződést, az lélektani mozzanatokon mulik, amelyek a jogszabályokat követő egyes személyeknél nem egyformák. Ekként az, hogy mi a meggyőződés alapja egyik vagy másik egyénnél, nem elméletileg megoldható, hanem pusztán ténylegességek szerint igazodó kérdés. Anélkül is azonban, hogy ezeknek a ténylegességeknek az útvesztőjében eltévednénk, megállapíthatjuk azt, hogy a jogszabályok végső gyökeréről

szolgáló meggyőződés forrásai között nagy jelentősége van ugyan a jogot adó tényezők tekintélyének, sőt annak a kényszernek is, amely a jog szabályai mögött áll, de a tekintéllyel, illetve kényszerrel ezek a források még koránt sincsenek kimerítve, mert mellettük nagy szerep jut a meggyőződést előidéző azoknak a benső tényezőknek is, amelyek minden külvilági behatástól mentesen idézik elő a jogszabályok követésének szükségszerűségére vonatkozó meggyőződést. Ebben a vonatkozásban annak a szükségszerűségének a felismerésével, hogy valamely szabályt követni kell, együtt jár az a meggyőződés, hogy a jogszabály nemcsak követendő, hanem egyuttal helyes is. Ha pedig a tételesjogi szabályok jogszabályi minőségének elismerésénél részünk van a meggyőződést keletkeztető belső tényezőknek, akkor a tételes jogon *kívül* eső normákat, amelyeknek követendőisége, mint meggyőződés él a lelkekben, ugyancsak a joghoz tartozóknak ismerhetjük el.

Ennek a megállapításnak nem lehet ellene szegezni azt, hogy ugyanezen az alapon a közmeggyőződésben élő jogérzet, akkor, ha ellenkezik a tételes jogszabályokkal, ezeket az elmentéses tételesjogi szabályokat megfosztaná jogi minőségüktől. Ez egyszerűen azért nem dönti meg megállapításunkat, mert a tételesjogi szabályokat — a mögöttük álló tekintély folytán — még akkor is követendőeknek tartják, ha azok a közmeggyőződésben élő jogérzettel ellenkeznek.

A kifejtettekből azt állapíthatjuk meg, hogy azok az értékelések, amelyek nem a tételesjogi szabályokban foglaltatnak, hanem az egyesek lelkében felfedezhető benső tényezőkből fakadnak, módosítják és kiegészítik a tételesjogi szabályokat. A jogérzetből fakadó értékmérők tehát kívül esnek ugyan a tételes jogon, de bent foglaltatnak a jogban. Ekként az anyagi jogellenességi tan nem a jog területéről, hanem pusztán a tételesjog területéről való letérést jelenti.

Ez a megállapítás tárja fel annak a megvizsgálásának a szükségszerűségét, hogy mit jelölünk meg annak a területnek, ahonnan a tételes jognak a kiegészítéseit meríthetjük. Közvetlen irányítást mindenesetre a kulturális tényezőkben (vallás, morál stb.) nyerhetünk, ezeknek a keletkezése azonban kétségtelenül szociológiai törvényszerűségekre, sőt talán egyetlen ilyenre, vezethető vissza. Ekként exakt tudományos ered-

mény csak a szociológiai törvényszerűség felkutatásától várható.

Azonban akár szociológiai, akár más úton jutunk el olyan elvhez, amelyből az egyes esetek eldöntését meríteni kívánjuk, mindenképpen kérdéses az, hogy lehet-e egyáltalában olyan mindent átfogó elvet találni, amelynek alapján a jogellenesség anyagi mozzanatának felismeréséhez lehet eljutni. Egyelőre ugyan feltételezhetjük azt, hogy van olyan elv, amelynek segítségével olyan döntéshez juthatunk, amely minden esetben meg fog felelni a kultúrális tényezők-befolyásolta általános jogérzetnek, de még ebben az esetben is kérdéses marad, hogy ez az elv a fennálló jognak mindent átfogó elve lesz-e.

Van-e tehát olyan elv, amelyen — hasonlóképen ahhoz a szeghez, amelyre Schiller szellemes beállítása szerint Zeus isten az egész világot felaggatta — egy egész jogrendszer csüng? Nem szenved-e az ilyen elvnek a feltételezése szükségképpen hajótörést a jog pozitivitásán? Ezen a ponton tehát olyan aggály merül fel, amely hasonló ahhoz, amellyel akkor találkoztunk, amidőn az egyéni meggyőződések különböző alapjaira és ezeknek az alapoknak közös nevezőre vissza nem vezethető ténylegességére utaltunk. Csakhogy ezzel az alkalommal aggályunknak a forrása nem az egyéni meggyőződések, hanem az egyes jogrendszerekben foglalt tételes jogszabályok pusztá ténylegessége.

Valamely tételes jogszabály lehet esetleg helytelen; sőt gyakran találkozunk olyan jogszabályokkal, amelyeket a helyes jog szempontjából nem lehet helyeselni. Hogy valamely jogrendszer a helyes jog alapelveinek, vagy ha úgy tetszik, a helyes jog legfőbb alapelveinek megfelelően van-e felépítve, az függőségi viszonyban van azokkal a tényezőkkel, amelyek ezt a jogot létrehozták. Ezek között a tényezők között a legnagyobb szerep azoknak a hatalmi törekvéseknek jut, amelyek a jog megalkotását irányítják. Ugyanez a jelenség a különböző időpontokban, tehát különböző közületi erőviszonyok mellett létrejött minden egyes jogszabálynál megismétlődik. Az a legfelsőbb elv tehát, amelyhez akár szociológiai, akár mástermészetű vizsgálódások útján eljuthatunk, csak a helyes jognak — nevezzük egyszerűen így — felelhet meg, holott valamely tételes jog a maga egészében, illetve egyes részeiben nem szük-

séggéppen felel meg a helyes jognak. Ha tehát valamely jogrendszer egészét egyelőre a tételes jog egészére korlátozzuk, arra az eredményre kell jutnunk, hogy annak valamely legfelsőbb elvre való visszavezethetősége csak pusztán esetlegesség volna; olyan esetlegesség, amely in thesi feltételezhető, de gyakorlatilag nem.

Más eredményre kell jutnunk, ha nem valamely tételes jogot, hanem valamely közület jogi meggyőződéseit illetően vetjük fel a legfelsőbb alapelvre visszavezethetőség kérdését. Minden jogrendszert szükségképpen átfogó legfelsőbb elvig így sem hatolhatunk előre. Mert azok a kulturális tényezők, amelyek a szóban levő közmeggyőződést keletkeztetik, nem azonosak minden közületben, ez pedig a közös alapelvre való visszavezethetőséget már eleve kizárja, bármennyire formálisnak, bármennyire tartalom nélkülinek is fogalmazzuk azt meg. Nem így, ha csupán valamely konkrét jogrendszerben irányadó jogi meggyőzéseket akarunk közös alapelvre visszavezetni.

Annyit mindjárt megállapíthatunk, hogy a jogszabályok különböző időben való keletkezéséből merített aggály, amely a tételes jogszabályoknak közös alapelvre leendő visszavezetésénél akadályul szolgált, itt nem merül fel, egyszerűen azért, mert a cselekmény elbírálásánál mindig csak azok a kulturális nézetek lehetnek irányadók, amelyek egy időpontban, együttesen állnak fenn.

Megvilágítást igényel azonban az a kérdés, hogy egy állami közösségben élő embereknek az erkölcsi nézeteit lehet-e közös nevezőre hozni. Kétségtelen, hogy egy állami közösségen belül is különböznek az erkölcsi nézetek a különböző társadalmi tagozódások (osztályok, foglalkozási ágak, felekezetek stb.) szerint. Mégis mellőzhetőnek tarthatjuk, hogy fejtegetésekbe bocsátkozzunk arról az igen bonyolult kérdéstről: van-e valamely nemzetnek egységes jogérzete. Vissza kell ugyanis mennünk arra megállapításunkra, hogy jogszabálynak azért lehet valamely szabályt tartani, mert annak követendőségéről meg vannak győződve. Az egyesek magatartására irányító hatást a vezető körök jogérzetének lehet tulajdonítani, amiről — bár itt is bizonyos határok között — mégis lehet valamely egységes képet alkotni. Ekként ahhoz a következtetéshez kell

jutnunk, hogy a jogérzetnek egységes elvre való visszavezethetősége fogalmilag nem kizárt.

Odáig tehát már eljutottunk, hogy valamely adott jogrendszerben a tételes jogszabályok összessége legfeljebb esetlegesen vezethető vissza valamely legfelsőbb elvre, ellenben a helyes jogról való nézetek, amelyekből az anyagi jogellenességi tan meríteni kíván, szükségképen visszavezethetők egyetlen ilyen elvre. Nem állja-e azonban ez a kettészakadtság útját annak, hogy a helyes jogról való nézetekből a tételes jogszabályok módosítását, illetve kiegészítését lehessen meríteni, bárha csak olyan esetekben is, amidőn ilyen módon nem jutnánk el a tételes jogszabályokkal ellentétes döntésekhez? Ha újból visszamegyünk arra, amit a jogfogalom konstitutív elemül jelöltünk meg, erre a kérdésre csak tagadó feleletet alhatunk. Mert a helyes joggal ellentétes jogszabályok követendőségéről való meggyőződés kizárólag csak a tételes jog mögött álló (jórészt kényszeren alapuló) tekintélyben gyökerezik, ellenben a helyes joggal egyező, illetve abból meríthető jogszabályoknál ugyanennek forrása tisztán csak a belső meggyőződés. De mivel mind a két esetben azért minősítjük az illető normát jogszabálynak, mert azt követendőnek tartják, a helyes jogról való nézetek felhasználásával megkonstruált szabályt ugyanolyan jogon minősíthetjük jogszabálynak, mint a tisztán tételes jogban gyökerezőt.

Végső következtetésünk szerint tehát a jog pozitivitása ugyan útját állja annak, hogy valamely adott jogrendszer összes jogszabályait egyetlen felsőbb elvre vezessük vissza, de nem állja útját annak, hogy a jogszabályokat egy legfelsőbb elvből levezethető, nem tételesjogi (mondjuk: helyesjogi) elv alkalmazásával módosítsuk. Ez azt jelenti, hogy valamely jogrendszeren belül egymástól különböző (talán egymással épen-séggel ellentétes) elvek egymás mellett létezhetnek, amiben azonban a kifejtettekből kitetszően ellentmondás nincs.

De ha csupán a tételes jogszabályok területén belül maradunk is, ezekből is lehet bizonyos elveket levonni, amelyek magának a jogalkotónak az illető jogszabályok megalkotásánál szem előtt tartott nézeteit fejezik ki. Itt nemcsak azokra a nézetekre kell gondolni, amelyeknek felhasználásával magát az illető jogszabályt értelmezhetjük, hanem azokra is, amelyek

a jogszabályok egymás közötti vonatkozásaira vetnek világot. Valamely jogrendszer és a beletartozó jogszabályok mélyebb értelme csak az ilyen sorok közötti olvasással állapítható meg. Ezek az elvek a jognak épen úgy integráns részei, mint azok, amelyekhez a tételes jogszabályokon túlterjedő szemlélődés útján eljutottunk. Ámbár ebben az esetben — a már kifejtettek szerint — aligha juthatunk el egységes felsőbbrendű elvhez, mégis az a mozzanat, amelyet a joghoz tartozandóság ismervéül felismertünk, itt is fennforog. Ezt az a tekintély garantálja, amely a tételes jog szabályaiból kisugározva, azoknak követendőségét a jogközösség tagjainak közmeggyőződésévé teszi.

Talán nem pusztá illúzió, hogy az eddigi fejtegetéseinkben sikerült kimutatni, hogy valamely adott jogrendszer tételes jogszabályait rajtuk kívüleső jogi nézetekkel kimélyíteni, illetve helyesbíteni kell. Ez pedig egyenlő az anyagi jogellenességi tan elfogadásával.

Ennél azonban nem állapodhatunk meg. Mert ha fel is ismertük azt, hogy az anyagi jogellenesség kritériumát csak a közmeggyőződésben élő jogérzet figyelembevételével ismerhetjük meg, hátra van még az, hogy ennek a jogérzetnek egyes megnyilvánulásaitól felszálljunk addig a legmagasabb elvig, amelyre a jogérzet minden egyes esetben visszavezethető. Ha azt vizsgáljuk, hogy az anyagi jogellenességi tan egyes hivei miben látják ezt a legfelsőbb elvet, azokba való elmélyedés után annak a felismeréséhez jutunk, hogy ezek egy és ugyanannak a gondolatnak különböző formába öntései. Az olyan cselekmény, amely általános iránya szerint többet árt, mint amennyit használ, egyuttal nélkülözi a helyes célkitűzést, vagy ha ezt nem is nélkülözi, olyan eszköze valamely talán helyes célnak, amely mint eszköz, szükségképen helytelen. A helyes eszközként figyelembejövő olyan cselekmény pedig, amely egyébként helyes célkitűzése mellett beleütközik mások helyes céljainak megvalósíthatóságába, már ennél fogva csak addig a mértékig tekinthető helyes célú cselekménynek, amely mértékig nem állja útját mások helyes céljainak helyes eszközzel, tehát a komposszibilitás mértékéig való megvalósításának. Tehát akár a *Sauer*-, akár a *Dohna*-, akár pedig a *Mezger*-féle fogalmazást választjuk, a gondolat ugyanaz, amelyet vele kifeje-

zünk. Mindamellett a három közül a legtökéletesebbnek a *Mezger*-féle fogalmazást tekinthetjük, mert ebben a komposzibilitás követelménye is kifejezésre jut.

Különben bármelyik fogalmazást használjuk, mindegyik pusztán formális értékű, mindaddig, amíg nem hozzuk vonatkozásba valamely konkrét jogközösség célkitűzéseivel, illetve kulturális nézeteiből kialakult jogérzetével. Ez lényegesen közelebb hoz bennünket a jogellenesség materiális mozzanatának felismeréséhez. Azonban ne áltassuk magunkat azzal, hogy ilyen módon olyan elvhez juthatunk el, amelynek felhasználásával a jogellenesség anyagi mozzanatának fennforgását vagy hiányát minden esetben, vagy csak az esetek túlnyomó részében is el tudnók dönteni. Csak egyes kirívó esetekben nyilvánul meg a kialakult jogérzet olyan mértékben, hogy a megállapított elvre támaszkodva meg lehet állapítani az anyagi jogellenességi mozzanat hiányát.

A megtalált elv formális természete azonban még azzal sem küszöbölődik ki teljesen, hogy azt valamely konkrét jogközösség keretébe állítjuk bele. Azt ugyanis, hogy egy meghatározott esetben az illető jogközösség jogérzete valamely cselekményt miért ismer el helyes cél helyes eszközének, még így sem döntöttük el, és ugyanez áll megfelelő alkalmazásban akkor, ha a keresett elvnek a *Sauer*- vagy a *Mezger*-féle fogalmazást adjuk. Az az elv tehát, amelyet legfelsőbb elvnek elismertünk, még mindig nem az a szeg, amelyre egy egész jogrendszer felakaszthatunk. Mindamellett ez is eredmény. Mert azzal a megállapítással, hogy a törvénytől a jogérzethez appellálhatunk, szabadultunk a törvény betűjéhez kötöttség börtönéből.

Különbenis egyelőre csak elvi, illetve elméleti megállapítás az, amihez eljutottunk. Hogy az anyagi jogellenességet lehet-e kodifikálni, az ettől különálló, merőben gyakorlati kérdés.

Korunk annak a felfogásnak, amely a jog területét a tételes jogszabályokkal lezártnak tekinti, semmiképen sem kedvez. Ellenkezőleg: szent Pál apostol nagy szavai: „A betű öl, ellenben a szellem az, ami éltet”, amelyet *Stammler*¹⁵ alapvető

¹⁵ Die Lehre vom richtigen Recht.

műve egyik fejezetének jeligéjéül választott, talán sohasem hatották át a köztudatot annyira, mint napjainkban. Egyre hangsúlyosabbá válik az a követelés, hogy a jog, amely nagy fokban eltávolodott az erkölctől, ennek az alapjára térjen vissza. Ilyen korszakban csak olyan jogrendszer lehetséges, amelyet az anyagi jogellenesség gondolata hat át.

A jog tökéletesedésének az útját általában a formalizmustól a materializálódás felé mutató irány jelzi. A büntetőjogban ez nemcsak a jogellenességi oldalon, hanem a bűncselekményi fogalom másik elemének: az alanyi bűnösségnek az oldalán is megnyilvánul. A modern büntetőjogi irányzatnak a jogellenesség materializálására irányuló követelése szervesen összefügg az „akaratbüntetőjog” követelésével. A jogellenesség és az alanyi bűnösség kérdésében egyaránt ne formális, hanem materiális mozzanat legyen döntő: ez a rövid szavakba öntött programja annak a büntetőjognak, amelynek jövője van.

Ezeknek az előreboesátását tartotam szükségesnek, mielőtt az anyagi jogellenesség kérdésében a megalkotandó új magyar büntetőkódex szempontjából állást foglalok.

Érvényben levő büntetőkódexünknek egyik alapvető gondolata a jogbiztonság. Ámbár ez a gondolat a büntetőkódex szövegében csak egyoldalúan nyilvánul meg, t. i. abban, hogy bűncselekmény nem lehet más, mint az, ami valamely bűncselekményi tényálladékot kimerít, abból, hogy a Btk. a beszámítást kizáró okokat a kizárólagosság igényével írja körül, azt kell következtetnünk, hogy ugyanez az elv a másik oldalon is kötelező, akként, hogy viszont abban az esetben, amelyben nem forog fenn a beszámítást kizáró ok, a bűncselekmény megállapítása nem mellőzhető. Amennyiben a gyakorlat ettől az elvtől egyben-másban mégis eltért, ez már nem a Btk. szellemében történt. A jogbiztonság elvének a feláldozását egy újabb büntetőkódex megalkotásánál sem merném könnyelműen ajánlani. Bármennyire tisztában vagyunk is azzal, hogy a jogbiztonság szempontjának előtérbejutása a klasszikus büntetőjog gondolatvilágával függ össze, ezt az elvet még ma is, amidőn az említett iránynak a fénye elhalványodott, olyan haladásnak kell tekintenünk, amelynek áldásos hatásairól könnyelműen nem szabad lemondani.

Tagadhatatlan, hogy a jogellenesség anyagi jellegének

kodifikálása a jogbiztonság elvével ellentétes irányu. Kétféle formában történhetnék. Vagy úgy, hogy abban a kérdésben. vajjon a bűncselekményi tényálladékú cselekmény anyagilag jogellenes-e, a kódex a bírót az uralkodó jogérzetre — esetleg, mint az aktuális német irányzat követeli: az „egészséges népi felfogás“-ra — utalja, vagy pedig annak az elvnek a meghatározásával, amely a jogellenesség materiális mozzanatát foglalja magában. Az előbbi esetben vajmi bizonytalan alapja volna az anyagi jogellenesség megállapíthatóságának. Épen a legkritikusabb ügyekben könnyen tévútra kerülhetne a bíróság, amely egy-egy elterjedt nézetet könnyen összetéveszthetne a közfelfogással, holott számottevő néprétegek felfogásával nyílt ellentétbe jutna. Ki merné pl. a magzatelhajtás orvosiilag indikált eseteit, a perforációt vagy az euthanáziát a bírói döntések eshetőségeinek kiszolgáltatni?

Nem volna szerencsésebb megoldás a másik sem. Egy általános elv meghatározása, bármennyire kifogástalan volna az elméleti szempontból, a konkrét esetektől való szükségszerű távolságánál fogva gyakorlatilag nem volna nagyobb értékű az előbbi megoldásnál.

Szerencsére az alaki és az anyagi jogellenesség közötti ellentét gyakorlatilag nem olyan éles, hogy az a jogbiztonság érdekének sérelme nélkül nem volna nagyban és egészben kiegyenlíthető. A megoldás nem volna ugyan a jogellenesség anyagi mozzanatának elvi elismerésével elérhető, a gyakorlat igényeit azonban enélkül is ki lehetne elégíteni. Az anyagi jogellenességet alaki jogellenességgé kell tenni: így határoznám meg azt az elgondolást, amely a megfelelő megoldást magában foglalná.

A keresztülvitelt a következő pontokban lehet összefoglalni:

1. a kódex általános rendelkezéseiben kifejezést kell adni annak, hogy bűncselekmény csak a jogellenes cselekmény lehet.¹⁶

2. A jogellenesség köréből — a német Btk.-tervezet rendelkezéséhez (Amtlicher Entwurf 1925. 20. §) hasonlóan — ál-

¹⁶ Így már a német birodalmi Btk. tervezetével szemben *Kahl, Lilienthal, Liszt és Goldschmidt* által 1911-ben kiadott *Gegenentwurf*.

talánosságban ki kell zárni azokat a cselekményeket, amelyeknek jogszerűsége akár valamely törvény, vagy a törvényen alapuló más írott jogforrás, akár szokásjogi szabály szerint ki van zárva. Ez az általános jellegű rendelkezés a Btk. különös részének rendelkezéseit beillesztené abba a szerves összefüggésbe, amelynek kidomborítása a most érvényes Btk.-ból hiányzik.

Gyakorlatilag még nagyobb értékű volna:

3. a cselekmény jogellenességét kizáró okok felsorolásának a tudomány mai álláspontjához mért gyarapítása. Az a bírói gyakorlat, amely a bűncselekményeknek szorosan körülhatárolt tényálladékába szorítása óta kifejlődött, és még inkább a magas színvonalra fejlesztett elmélet, felszínre hozta jóformán mindazokat az eseteket, amelyekben a jogellenesség területének a materiális mozzanat felhasználásával való szűkítése aktuálissá válhat. A cselekmény jogellenességét kizáró okok gyarapításával tehát ki lehetne zárni a jogellenesség és ezzel együtt a bűncselekmények köréből mindazokat a cselekményeket, amelyeket a bűncselekményi tényálladékok merevsége folytán oda kellene számítani.

A megoldás azonban nemcsak erről az oldalról közelíthető meg, hanem az ezzel ellentétéről is, akként, hogy nemcsak a jogellenességet kizáró okokat szaporítjuk, hanem:

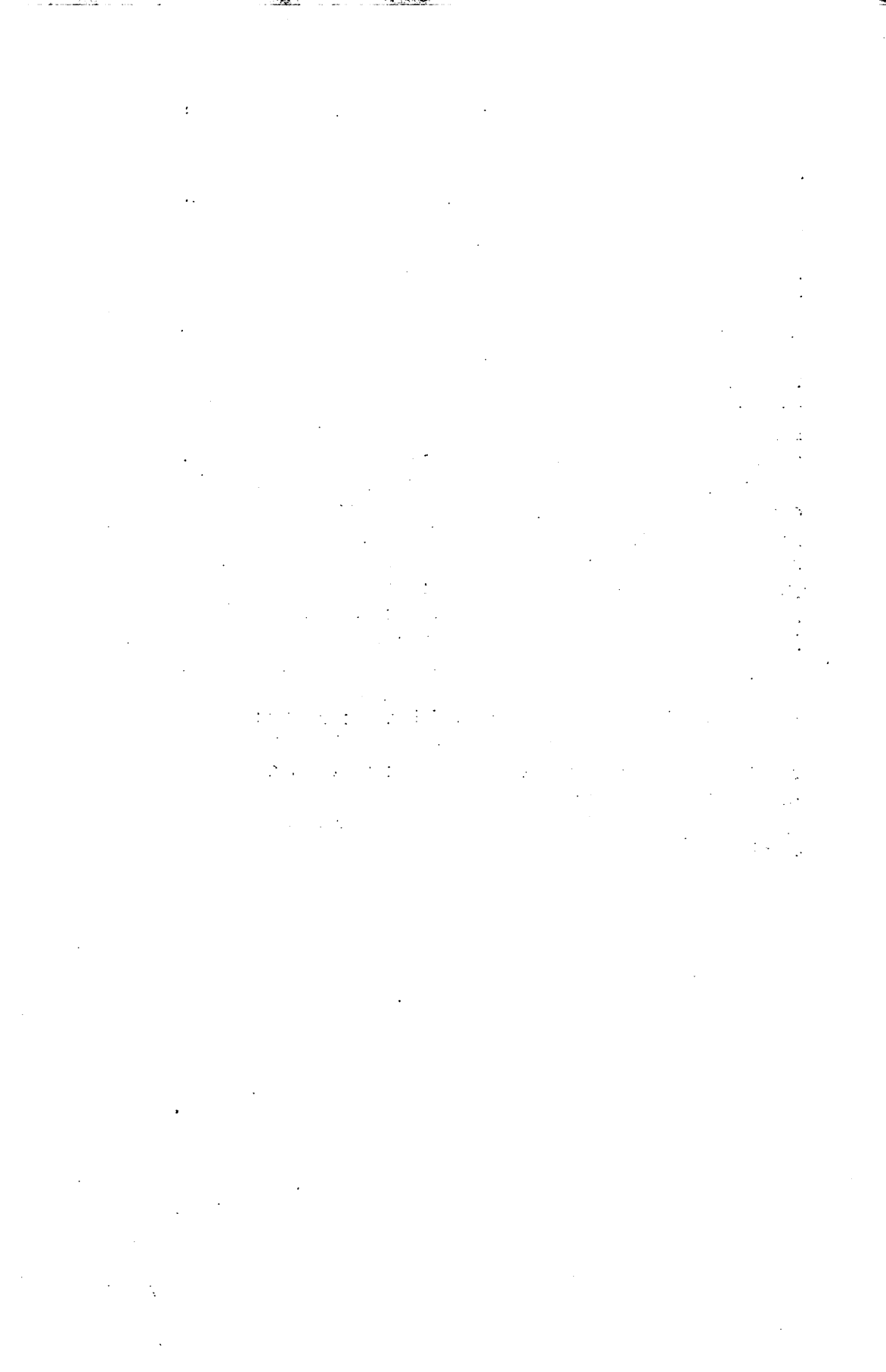
4. az egyes bűncselekmények tényálladékainak körülírásával gondoskodunk arról, hogy olyan esetek, amelyekben a közmeggyőződés nem lát jogellenességet, már eleve kívülmaradjanak a tényálladékon. Helyesen mondja *Schaffstein*,¹⁷ a német nemzeti szocialista büntetőjogi mozgalom egyik elméleti vezére, hogy a jogellenesség anyagi felfogásának problémája a különös rész problémája.

Tisztelt szakosztály! Nem szeretném, ha hallgatóságom azzal a benyomással távoznék innen, hogy azok a következtetések, amelyeket az előadásom céljaul szolgáló javaslatképen ennek a javaslatnak előzményeiből levontam, nem állnak összhangban az előzményekben foglalt elméleti megállapításaimmal. Ime, lándzsát törtem az anyagi jogellenesség mellett és mégis azt tűzöm ki a jövő büntetőkódex programjául, hogy

¹⁷ Id. h. 30.

az anyagi jogellenességet tegyük alaki jogellenességgé! Mindamellet az a meggyőződés, hogy az a következetlenség, amellyel engem vádolni lehet, csak látszólagos.

A törvényalkotás nem pusztán logika, hanem gyakorlati célokat követő, a ténylegességek korlátaihoz kötött művelet, tehát politika is, sőt elsősorban és javarészből ez. A jó politikusnak diplomatikusan kell eljárnia; nem szabad odanéznie, ahová vág. Si vis pacem, para bellum! Ez a paradoxon mutatis mutandis a mi kérdésünkre is áll. Igen, kodifikáljuk a jogellenesség materialitását, de csak akkor, ha a bírónak megbízható irányításként használható rendelkezést adhatunk a kezébe és ezzel az anyagi jogellenesség eszméjét élő joggá tudjuk tenni. Már pedig éppen ez az, amit kétségbe kellett vonnunk. Mert ha ezt nem tudjuk elérni, többet kockáztatunk, mint akkor, ha a jogellenesség anyagi mozzanatát kívülhagyjuk a tételesjogi szabályozáson. Ebben az utóbbi esetben meghagyjuk ugyan a jogot a maga formális merevségében, még ha ezt a merevséget a már tett javaslataim értelmében nagy mértékben enyhíthetjük is, de az előbbi esetben magát a jogot kockáztatjuk, kiszolgáltatva azt más-más bíró más-más értelmezésének. Ha pedig hibás értelmezés esetében már maga a jog nem érvényesül, annál kevésbé érvényesül az anyagi jog. Ennek az utóbbinak a beteljesülését viszont, ha nem is érhetjük el, legalább nagy mértékben megközelíthetjük. Elégedjünk meg ezzel a szerény eredménnyel, amely mindamellet nem csekélyebb annál, amelyet a minden emberi alkotáshoz szükségképpen tapadó gyarlóság bármely más téren megenged.

HORVÁTH BARNA
A SZOCIOLÓGIA ELEMEI*

---

* Az Országos Szociálpolitikai Intézet tanfolyamán tartott előadás.

1. A szociológia problematikája

A szociológia vagy társadalomelmélet, szemben az *egyes különös* társadalomtudományokkal, — amilyenek pl. a közgazdaságtan vagy a jogtudomány, — a *legáltalánosabb* társadalomtudomány. A legáltalánosabb kérdések pedig, amelyeket a társadalomra vonatkozólag felvethetünk: *változásának, helyességének és fogalmának* a kérdései.

Nyilvánvaló, hogy az egyes különös társadalmi tudományok, ép kutatási területüknek határoeltságánál fogva, az *egész* társadalom *általános* törvényszerűségeinek áttekintésére nem terjeszkedhetnek ki. De nyilvánvaló ebből az is, hogy ezeknek a társadalmi rész tudományoknak az eredményei összehangolásra és kölcsönös kiigazításra szorulnak, amelyet csakis a társadalom *egészét* áttekintő tudomány, a szociológia végezhet el.

Mióta Comte a társadalomelméletet szociológiának nevezte el, és a már az ókor óta különösen a jog és az állam elméletével kapcsolatban végzett társadalomelméleti kutatásnak új programot adott, a naturalista kauzális-explikatív szociológia hívei csakis a társadalom *okozatos* összefüggéseinek kutatását hajlandók szociológiának tekinteni. A szociológiai *naturalizmus* az *okozatos változás* elméletére szorítja a szociológiát, mert hiszen minden naturalizmus veleje az a tétel, hogy a természet törvényei kimerítik a világ törvényszerűségét. Természetes tehát, hogy a naturalista szociológia a társadalom helyességének és fogalmának a kutatását nem ismerheti el egyáltalában tudományos problémának.

A szellemtudományi irányzatú szociológia hívei ellenben, akik belátják, hogy a társadalom nem egyszerűen természet, hanem természeti tényeknek értéktartalmakkal, értékkepzetek-

kel való eszmei kapcsolata, értémerőkön kiválogatott természet, célokra vonatkoztatott eszközök és eszközökhöz igazodó célok világa, teljesen következtetlenül járnak el, ha a társadalom helyességének a problémáját a szociológiából kizárják. Hiszen ha igaz az, hogy a társadalom nem egyszerűen természet, akkor az okozatos természettudományi módszerrel sohasem magának a társadalomnak, hanem mindig csupán elemei *egyik osztályának* a törvényszerűségeit lehet felkutatni.

Ebből mindjárt azt a fontos következtetést vonhatjuk le, hogy a társadalom változása, feltéve, hogy a társadalom nem egyszerűen természet, nem is egyszerűen okozatos változás, hanem ez utóbbi annak csupán egyik eleme vagy színárnyalata. Pontosan szólva továbbá, a társadalomnak nem is lehet okozatos lételmélete, hanem csupán a társadalom okozatos tényelemeinek van lételmélete. Mindezt úgy is kifejezhetjük, hogy a szociológia nem természettudomány, hanem a természettudomány a szociológiának csak egyik eleme.

Bármennyire korlátozzuk is azonban a naturalista szociológia túlméretezett igényeit, mégis hangsúlyozni kell, hogy a szociológia egyik eleme igenis okozatos természettudomány. A szociológiát, feltéve mindig, hogy a társadalom nem pusztán természet, úgy kell összeállítani a természettudomány és az érték tudomány elemeiből. Mert azt a nézetet sem lehetne elfogadni, mintha a szociológia merő érték tan, axiológia vagy normalogika lehetne. A társadalmi helyesség sem a tiszta érték, hanem csupán az okozatos szükségességnek alávetett tényeken megpillantható érték, a teljesítőképesség, az értékpozitivitás kérdése. Ha a társadalom teljesítőképességére nem tekintve, a valóság talajától elrugaszkodva, légüres térben keresi eszményeit az idealisztikus társadalomfilozófia vagy társadalommetafizika, akkor a társadalom törvényszerűségeihez nem juthat el. Mert ha igaz is, hogy a nagy természetjogászok, sőt a nagy utópisták műveiből is több szociológiát tanulhatunk, mint sok szociológiai tankönyvből, ennek az a magyarázata, hogy a természetjogászok és utópisták mesterséges konstrukciói között sok érdekes gondolat kísérlet is található a társadalmi változás egyes feltételezett elemeinek az elszigetelt vizsgálatára, amely kísérletek nem egy esetben tanulságosan szemléltetik a társadalmi változás feltételeit. Mégis elmondhat-

juk, hogy a társadalomelmélet meddőségének egészen Comte-ig az uralkodó értékszempont, Comte óta pedig az uralkodó kauzális szempont a magyarázata. Az értéktudomány is csak egyik eleme a szociológiának.

Ismétlem, hogy e következtetéseknek az az előfeltétele, hogy a társadalom nem pusztán természet és nem is pusztán érték. Ha ez az előfeltevés megáll, akkor megáll az a következtetés is, hogy a szociológiát a természettudomány és az értéktudomány elemeiből kell összeállítani. Módszertani kérdés, hogy hogyan? A módszertisztaság elve kizárja, hogy a kettőt összevegyítsük, hogy okozatot másra, mint okra, értéket másra, mint értékre visszavezethessünk. Az okozatos soroknak és az axiológiai soroknak egymástól függetlenül, különböző dimenziókban vagy síkokon kell futniuk. Kauzális és axiológiai sorok kapcsolatáról legfeljebb abban az értelemben lehet szó, hogy mintegy egymás síkjára fényképezzük őket. Tényleg ezt tesszük, amikor megmondjuk, hogy valamely ember vagy közösség adott esetben hogyan fog viselkedni és hogyan kell viselkednie. Tekintetbe vesszünk ténybeli adottságokat, okozatos szükségességeket és elvégezzük azokat az értékeléseket, amelyekről feltételezzük, hogy azok alapján következik be a kérdéses magatartás. Tudjuk, hogy bizonyos mértékig okozatosan adva van, hogy milyen lesz az idegen magatartást kiváltó értékelés, de tudjuk azt is, hogy az okozatos adottságok körén belül az értékelés egyedül az érvényesség szempontjaihoz igazodhatik. E körön belül az utánaértékelést mi is csak a mérő érvényesség szempontjai szerint végezhetjük. A kalkulus eredményében bizunk, noha tudjuk, hogy bekövetkezése sem okozatosan nem szükségszerű, sem axiológiailag nem tagadhatatlan. Az okok és értékelvek alanyi kapcsolatának *általánossága* (az alanyok széles körében való állandósága) pótolja számunkra a kauzális és az axiológiai sorok hiányait. Így kalkulálunk, amikor megmondjuk, hogy a neki felajánlott 1.000 P ajándékot az emberek többsége elfogadja vagy visszautasítja-e, vagy hogy a gazdasági szükségletkielégítés rovására is keresi-e a művészi élvezeteket.

A társadalmi változás ezek szerint részben okok, részben értékelvek következménye, okozat és értékkevetkezmény eszmei kapcsolata. Azt a módszert, amely a tisztán szétválasztott

kauzális és axiológiai sorok egy megadott szkéma szerinti gondolati kapcsolatának módosulásait mintegy a szkéma optikai keresőjének mezőjében figyelni, egybevető vagy szinoptikus módszernek nevezem.

A szinoptikus módszer bevezetése a szociológia problematikáját is érinti. Ha a társadalom változása csak részben kauzális, részben pedig axiológiai feltételek következménye, akkor a változás problémája részben már a helyesség kérdése is. A társadalmi változás minden esetben egyuttal értékpozitíválódás, és ép ez utóbbi a helyesség kérdése. Ha így helyességen a pozitív értékességet értjük, az értékminőségnek és mennyiségnek tényeken való megpillantását, akkor viszont a helyesség oldaláról is megtaláljuk a kapcsolatot a változással. A helyesség alapja csak érték, de kiváltó feltétele csak tény lehet, a helyesség tehát axiológiai és kauzális változás találkozása szemléletünkben. Helyesség az, ha valamit okokból és egyuttal elvekből következőnek látunk; változás pedig, az értékelt tények és a pozitív értékek világában, amelybe a társadalom is tartozik, ugyancsak az okokból és egyuttal elvekből való következés.

Bármily tisztán és élesen szétválasztjuk is a tények és az értékek síkjait, mihelyt bár módszertiszta gondolati kapcsolatuknak, az értékelt tények és a pozitív értékek birodalmának határai között mozgunk, a változás és a helyesség problémái egymásnak mintegy a helyére lépnek. Ha mégis különválasztjuk őket, egymáson belül megismétlődnek. Szétválasztásuknak csak annyiban van indokoltsága, amennyiben a változás elmélete alkalmat ad az okozatos lételemek, a helyesség elmélete pedig az értékelemek beható vizsgálatára.

A társadalom fogalma voltaképpen csak törvényszerűségeinek rövid fogalmi képletbe foglalása lehet. A társadalom fogalmát azzal világíthatja át teljesen a társadalomlogika, ha logikailag teljesen kiemeli, elemeire szétbontja és azokból teljesen áttetszően újra felépíteni képes. Ezek szerint a társadalom változásának, helyességének és fogalmának a kutatása között viszonylagos a különbség. A társadalom fogalmát kereső társadalomlogika csupán speciális logikai kiemlése a változás és a helyesség elméletének. A társadalmi változás elmélete inkább az okozatos lételemekre specializált, a társa-

dalmi helyesség elmélete pedig inkább az értékelemekre specializált társadalomlogika. Minthogy azonban a társadalmi változás és helyesség elmélete teljesen nem is választható szét, hanem egymásba átnyulik, a szociológia voltaképpen a maga egészében változásnak és egyuttal helyességnek, tények helyességének és értékek pozitívitásának a logikája.

2. Mi tartozik bele a társadalomba?

Az eddigi következtetéseinket arra az előfeltételre alapítottuk, hogy a társadalom nem egyszerűen természet. Lehet-e ezt a feltevést igazolni? Mi tartozik bele és mi nem tartozik bele a társadalomba?

Kétségekívül több ember együttlétének, találkozásának a tüneményéből kell kiindulni. Mihelyt azonban ezen belül pontosabban kívánjuk megjelölni a *társadalmi* lényegét, elkezdődnek a nehézségek. *Több ember* — pl. különböző égitesteken vagy akár csak oly különböző földrészekben, amelyek között nincs semmiféle közlekedés — még nem képez okvetlenül társadalmat. Továbbá azt is nehéz belátni, hogy több embernek *merőben fizikai* találkozása — pl. öntudatlan állapotban vagy önmagával tehetetlenül egyik ember a másikra zuhan — miért lenne társadalmi jellegű?

Mi tulajdonképpen az igazán társadalmi elem az emberek érintkezésében? Vajjon minden beletartozik-e a társadalomba s ezzel a szociológiába, ami az emberi érintkezéssel összefügg, azt feltételezi vagy annak feltétele? Hiszen, következetesen végiggondolva, *az egész külső világ* vonatkozásban van a társadalommal. De ha az egész külső világra vonatkozó ismeretet egyszerűen bekebelezzük a szociológiába, akkor felmerül a kérdés, hogy tulajdonképpen mi *nem* tartozik bele és hogy van-e rajta kívül *más* tudomány?

A szociológiának ezt a legtágabb méretezését egyrészt olyan statisztikai zsebkönyvek szemléltetik, amelyek a *környezetre* vonatkozó meteorológiai, földrajzi, geológiai, csillagászati, topográfiai stb. adatokat épúgy felsorolják, mint a népmozgalom, forgalom, közigazgatás, adózás, bűnözés stb. adatait. Másrészt felemlíthetjük azokat az utópiákat is, amelyek *az egész környezetnek* az eszményi átalakulására is kiterjed-

nek és ezzel társadalmi utópiákból pl. biológiai (életkor meghosszabbodása) vagy kozmológiai (időjárás megváltozása) utópiákká tágulnak.

Az ellenkező végletet, a szociológiának legszűkebb méretezését, pl. Sander Fritz felfogása szemlélteti. Sander szerint a társadalom két lélek közötti oly kölcsönös vonatkozás, amely szerint egyik lélekhez „magatartástkérő lelki pillanat“, a másik lélekhez pedig az előbbinek megfelelő „eleget tevő lelki pillanat“ tartozik.² E meghatározás szerint a társadalom immár teljesen a lelki tényezők körére van szorítva, ez a társadalomfogalom interpszichikai. Sőt Sander definícióját egyenesen intellektualisztikusnak és voluntarisztikusnak mondhatjuk, mert a kérdéses lelki aktusok értelmi és akarati funkciók nélkül aligha képzelhetők.

Ezzel szemben Ginsberg azt mondja, hogy az *akarati aktusokra* szorítani a szociológiát nem helyes, mert 1. számos társadalmi érintkezés nem is tudatos, és 2. ép az a legérdekesebb kérdések egyike, hogy mekkora szerepe van a társas életben a tudatalatti ösztönnek és mekkora az ésszerűségnek. Ginsberg inkább a tágabb definíció felé hajlik, mert szerinte a társas vonatkozások nemcsak az egyének egymásközi, valamint az egyén és a közösség közötti, hanem az egyén és a külső környezet közötti viszonyokat is felölelik. Szerinte tehát a szociológiai magyarázat eszménye az lenne, ha minden társadalmi eseményt visszavezethetnénk az egyéni vitális és lelki erőkhöz, továbbá a közösségben és végül a külső környezetben rejlő okaira.

Maga Ginsberg is belátja azonban, hogy ez az eszmény túlambiciózus, és végeredményben a szociológiai kutatást a *széles körben előforduló érintkezési módokra*, az emberi érintkezés elismert formáira, az *intézményekre* korlátozza. Nyelv, erkölcs, vallás szerinte nem emberi *érintkezések*, hanem ezeknek *formái* vagy *módjai*. A szociológia eszerint a *társas intézmények tudománya*.³

A társadalom fogalmának *centrumában* nézetünk szerint a tudatos és akaratlagos emberi *cselekvések* érintkezése áll. Ez

² Sander, Allgemeine. Gesellschaftslehre, 1930, 292. l.

³ Ginsberg, Studies in Sociology, 1932, 2. l.

már abból érthető, hogy Comte óta a szociológiát a tudományok lépcsőzetének a *lélektan*on *tüleső* fokán helyezik el, tehát ami *innen van* a lélektanon, az nem igazán társadalmi. Némi-
leg tágítva ezt a *centrális* fogalmazást, az emberi *magatartás*-
sok érintkezéséhez jutunk. A magatartás annyival tágabb a
cselekvésnél, amennyiben *mulasztást, nemtevést* is értünk rajta.
A *magatartás* szót tágabb értelemben *természeti tárgyak* vi-
selkedésére is, szűkebb értelemben azonban csupán *erkölcsi*
alanyok spontán viselkedésére illőnek érezzük. Ilyen *spontán*
magatartások érintkezése tulajdonképpen igen bonyolult valami.
Nem olyan érintkezés ez, mint az ok mechanikus hatása az
okozatra. Hanem az egyik spontán magatartás a külvilágban
olyan változást idéz elő, amely a másik spontán magatartás
külső feltételeit módosítja, érinti. Az pl., hogy valakinek *ígér-*
nek, vagy *parancsolnak* valamit, nem azt jelenti, hogy okozat-
osan behatnak rá, hanem azt, hogy kedvező vagy kedvezőtlen
következményt (szankciót) helyeznek kilátásba, amelynek be-
következési *esélyét*, mint bekövetkezhető *tényállást*, a másik
alany *értékeli*, azaz összeméri valamely *értékmérővel* (normá-
val: pl. válaszdd a kellemest!, óvakodj a kellemetlentől!, követ-
kezményekre tekintet nélkül teljesítsd kötelességedet!, stb.) és
annak alapján *megítélve* azt, saját magatartását a kérdéses
tényállásra való *tekintettel* ugyan, de mégis *szabadon* irányítja.

A spontán magatartások ilyen érintkezése (amelyet
Sander definíciója fed) kétségtelenül a legsajátlagosabban *tár-*
sadalmi érintkezés.

Kétségtelen, hogy ilyen spontán magatartások egymás
feltételeit anélkül is érinthetik, hogy erről vagy egymásról
tudnának. Ezzel már eltávolodunk Sander definíciójától. A fer-
tőzés pusztá fiziológiai folyamata pl. *nem* társadalmi jelenség,
mert nem emberi magatartások érintkezése. De minden emberi
magatartás, amely fertőzésre és ragályozásra *alkalmat ad*,
kétségtelenül társadalmi, bármennyire nem tud róla az illető,
hogy fertőzést közvetít, mert más ember magatartásának a fel-
tételeit kétségtelenül érinti.

Még egy lépéssel tovább menve, a *többi* magatartások
azáltal is érintik magatartásunk feltételeit, hogy amazok *egy-*
mással mily módon érintkeznek. Nem közömbös ránk nézve,
hogy kis vagy nagyszámú, békés vagy harcos, gazdaságilag

virágzó vagy tengődő, magas vagy alacsony művelődési fokon álló társadalomban élünk-e. Elmondhatjuk tehát, hogy nem csupán az *egyes magatartások*, hanem azoknak *száma és közössége is* olyan feltételeket teremtenek más magatartások számára, amelyek kétségkívül társadalmiak. Ezzel kétségkívül tágitottunk a társadalom *centrális* fogalmán, mert olyan feltételeket is társadalmiaknak nevezünk, amelyeket pontosan szólva nem *magatartások*, hanem *közösségek* statuálnak, holott a magatartásközösség épügy nem magatartás, amint az erdő nem fa.

Ha már ennyire eljutottunk a társadalom fogalmának kitágításában, akkor könnyű észrevenni, mitől függ az, hogy elmegyünk-e a legtágabb fogalmazásig vagy pedig megállunk-e valamely szűkebb fogalmazásnál.

Magatartásunk külső feltételeit természetesen nem csupán mások magatartásai és ezek közössége, hanem az *egész külső környezet* is érinti. Nemcsak az nem közömbös számunkra, hogy kisszámú vagy nagyszámú, szegény vagy gazdag, harcias vagy békés, műveletlen vagy művelt magatartások között élünk-e, hanem az sem közömbös, hogy a közösség, amelyben élünk, tropikus, mérsékelt vagy sarki klíma alatt, tengerparton, szigeten, alföldön vagy hegyvidéken van-e, fehér, fekete, sárga vagy barnabőrű emberekből áll-e, és hogy milyen természeti kincsek és lehetőségek vannak adva külső környezetében. Ezen a fonálon haladva azután eljutnánk odáig, hogy még a Nap melegét és a csillagok mozgását is társadalmi jelenségnek kellene tekintenünk. Hol van az a pont, ahol meg kell állnunk? Hol válik el a *társadalmi környezet* a *természeti környezettől*?

Nézetem szerint nyilvánvaló, hogy a külső *természeti környezet* nem társadalom, hanem annak csupán a *létalapja*. A természeti környezetnek csak azt a részét lehet beleértetni a társadalomba, amely a társadalmi magatartások eredménye, vagyis azoknak az ellenőrzése és irányítása alá vonható. A Nap melege és a csillagok mozgása nem társadalmi, ellenben az, hogy valamely nép tengerparti vagy alpesi életet választ magának, kitart vagy javít a környezetén: igen. *A természeti környezet tehát csupán azoknak a társadalmi magatartásoknak a tényállásaképpen válik társadalmivá, amelyek a környezetet ki-választják.*

3. A szociológia módszere

Az, hogy a tények csupán spontán magatartások tényállásaiként illeszkednek bele a társadalomba, hogy tehát a társadalmat a természetből csakis spontán magatartások érintkezéseként lehet kiemelni, döntő fontosságú a szociológia módszere szempontjából is. Minden társadalmi tényállás értékelt, erkölcsileg-politikailag releváns tényállás. Csupán politikailag alakítható tények illelnek bele a társadalomba. Többé nem kétkelhetünk abban, hogy az értékszempontok döntő, kiválasztó jelentőséggel foglalnak helyet a társadalom szerkezetében. Hiszen a társadalmat csak a spontán magatartások érintkezésével tudjuk a természettől megkülönböztetni, abból kiemelni, a spontán magatartás pedig az értékszempontokhoz igazodó, értékelő magatartás.

Az a gondolat, hogy a társadalom nem merő természet és nem pusztán tény, hanem tényeknek és velük kapcsolatban gondolt értékszempontoknak eszmei kombinációja, első pillanatra kétségtől szokatlan. Nehéz hozzászokni, hogy a társadalom nem a természetben létezik, mint a testek, hanem csupán gondolatképlet, a képzelet alkotása, amely a rideg tényekhez hozzáképzeli az értékszempontokat, hogy ezekkel kapcsolatba hozva őket, kiemelhesse belőlük a társadalmat. Pedig a dolog csakugyan úgy áll, hogy a társadalom csak gondolatképlet, a naturalizmus terminológiájában beszélve: ideológia. A természet világából nem lehet kihasítani a társadalmat, a természetnek egyetlen darabjára sem lehet rámondani, hogy társadalom, a társadalmat nem lehet, mint a természetet, „kézzel fogni“, hanem a társadalmat a természetnek darabjaiból csupán értékszempontok mágnesével lehet összeválogatni gondolatban. A szociológiának a különösen Kelsen által elemzett normatív tendenciája⁴ már a társadalmat egyenesen azoknak a normáknak a rendszerében látja, amelyek társadalommá fogják össze a természet bizonyos darabjait. Maga Kelsen is az államot azonosítja a jogrendszerrel, amelyet normarendszernek tekint.

Szószerint igaz tehát, hogy a társadalom csupán a szem-

---

⁴ Kelsen, *Der soziologische und der juristische Staatsbegriff*, 1922, 46–74.

lélő gondolatában áll fenn. A szemlélő gondolatában azonban épúgy hozzátartozik a társadalomhoz a kiválogató értékképzetek, mint az általuk társadalommá összeválogatott tényképzetek sora. A kiválogatás ugyanis tulajdonképpen kölcsönös: bizonyos értékszempontokon válogatjuk ki a társadalom tényelemeit, bizonyos tényeken pedig a társadalom értékelemeit. A spontán magatartás értékmérőin válogatjuk ki a környező természetnek a társadalomba beillő, mert értékreleváns, darabjait; viszont a spontán magatartások alanyai sokaságának és egymással érintkezésének tényein válogatjuk ki a társadalom specifikus értékelemeit. Amint a spontán magatartás tényállásaként szereplő, az által irányítható, politikailag releváns tény lehet csak a társadalom tényeleme, akként az alanyok sokaságának és érintkezésének tényén megpillantható érték lehet csak a társadalom értékeleme.

Ha a politikát úgy fogjuk fel, mint célokhoz eszközök keresésének és célok eszközökhöz alkalmazásának a műveletét, akkor nem járunk messze a szociológia módszerétől. A teleológikus és a technikai gondolkodásmód is emlékeztet a szociológia sajátos módszerére. Hiszen minden eszköz a természetnek valamely céllal kapcsolatban nézett darabja. Az eszközök okozatos változásai csak teljesítőképességükkel, célszerűségükkel kapcsolatban érdekelnek. Csak a célszerűséget érintő, változtató okozatos változása az eszköznek az, amit a technikus kutat. A célok változása viszont csakis az eszközök teljesítőképességének a folyton táguló határai között érdeklí. Eszközöket keresni célokhoz és célokat eszközökhöz alkalmazni, ez a teleológia, a politika és a technika értelme egyaránt.

Pontosabban a szociológia módszerét úgy jellemezhetjük, hogy az egymást érintő spontán magatartások tényállásait tevő tényelemeket és az értékmérőiket alkotó értékelemeket, egymáson kiválogatván őket, gondolatban egymásra vonatkoztatja és ezzel egy csupán a szemlélő gondolkodásában fennálló reflexív skémába foglalja azokat össze. Ezt a skémát most már mint valami optikai keresőt használva, figyeli a mezőnyébe eső összes kauzális és axiológiai sorokat, de igazi érdeklődését azok az okozatos vagy axiológiai változások, egyuttal a helyességnek is azok az axiológiai és kauzális feltételei kötik le, amelyek az egész skémán változtatnak, a

szkéma szerinti kapcsolatot keletkeztetik, fejlesztik vagy megszüntetik. Más szóval, a szociológia érdeklődik ugyan a társadalom tényelemeinek merőben okozatos és értékelemeinek merőben axiológiai törvényszerűségei iránt is. Ép ezek a természettudományi előtanulmányok és értéktudományi elővizsgálatok a szociológia elemei. Ámde a szociológia a maga tulajdonképeni törvényszerűségeit akkor találja meg, amikor az említett előtanulmányok alapján arra tud felelni, hogy a társadalom tényelemei és értékelemei specifikus *kapcsolatának változásai* között mi a funkcionális összefüggés?

A szociológia tehát azt vizsgálja, hogy mily tényelemekben mily értékelemeknek kell pozitíválódniuk, azaz hogy mily pozitív vagy negatív helyességnek mily tényekről kell leolvashatónak lennie ahhoz, hogy a társadalom specifikus tényelemeinek és értékelemeinek eszmei kapcsolata keletkezhessék, fejlődhessék vagy megszűnhessék.

Ha helyességen, jobb kifejezés híján, úgy a pozitív mint a negatív helyességét értjük, akkor beláthatjuk, hogy a változás és a helyesség problematikája a szociológia sajátos módszerében teljes egyensúlyban van. A kérdéses kapcsolat minden változása, keletkezése, fejlődése, megszűnése egyaránt, már maga is kapcsolata változásnak és helyességnek. Ha a társadalom és annak minden változása értékpozitíválódás és tények helyessége, akkor minden társadalmi változás (negatív vagy pozitív) helyesség és minden társadalmi helyesség változás.

A változás problematikáján annyiban mégis nagyobb hangsúly nyugszik, hogy a modern szociológiai kutatást a *funkcionális beállítottság* jellemzi. Amikor a lehetőségeket és a teljesítményeket keresi, akkor a helyesség legvégső statikus értékmérőinek ellentéténél, a tulajdonképeni értékproblemánál, jobban érdekli az axiológiai funkciók dinamikája, az értékpozitivitás, és a helyességet is már dinamikusan, pozitíválódásként, változás módjára fogja fel. A változás problematikájának ebben az árnyalati kihangsúlyozásában őrzi a szociológia naturalisztikus hagyományainak az emlékét.

4. Környezetszociológia

Az az állásfoglalás, hogy a természetnek az a része illeszkedik bele a társadalomba, amely spontán emberi magatartások érintkezése által irányítható, ilyen érintkező magatartásoknak tényállása lehet, egyrészt rugalmas és mégis éles határvonalakkal határolja el egymástól a társadalomnak természeti lételemeit is létfeltételeit, másrészt pedig kijelöli a környezetszociológia problemakörét.

Az emberileg nem befolyásolt és nem is befolyásolható természeti környezetben is találhatunk ugyanis olyan feltételeket, amelyek a társadalomnak ugyan létfeltételei, de nem lételemei. Bizonyos hőmérsékleti határokon túl, bizonyos légköri nyomás, szerves táplálék hiányában stb. emberi élet nem lehetséges, tehát a társadalom létfeltételei is hiányzanak. Az emberileg és társadalmilag nem ellenőrizhető, nem kiválasztható természeti környezet a társadalomnak létfeltételeit, de nem lételemeit foglalhatja magában. A társadalom az ellenőrzése alól kivont ily. természeti létfeltételekhez passzíve alkalmazkodik.

Ezzel szemben az érintkező emberi magatartások tényállásait, tartalmát s az általuk kiválasztott környezetét képező részei a természetnek már a társadalomnak tényelemei, annak instrumentális valósága. A természet mint társadalmi célok eszköze olyasféle értelemben tényeleme, instrumentuma a társadalomnak, mint a márvány és a véső a szobrász művészetének. A tények, az anyag ellenállása ép azzal válik legyőzhetetlen ellenségből nélkülözhetetlen eszközzé, hogy befolyásolhatóvá, ellenőrizhetővé, felhasználhatóvá, célszerűvé tudjuk tenni.

A társadalom a természet egy részét kétségkívül aktíve ellenőrzi, feldolgozza, irányítja, dolgoztatja. A *technikailag* irányított természeti erők, folyamatok, termelés, forgalom adatai kétségkívül a társadalom legfontosabb tényelemei közé tartoznak. A technikailag ellenőrzött természet társadalmi funkciója a környezetszociológia problémája.

A technikailag irányított természeti folyamatokban áll a társadalom „fizikája”. Valamely társadalomra rendkívül jellemző a technikája, a fizikai erőknek, anyagoknak, munkának az a mennyisége és minősége, amelyet sikeresen ellenőriz,

irányít és felhasznál. A társadalom tényelemeinek a változását ép az emberileg ellenőrzött természeti kauzális folyamatokban kell látnunk. A környezetszociológia problematikáját oly törvényszerűségek kutatásában jelölhetjük meg, amelyek funkcionális összefüggéseket állapítanak meg a technikailag irányított természet és a társadalom értékelei kapcsolatának a változásai között.

Így pl. nem lehet tagadni, hogy a könyvnyomtatás, az időszaki sajtó, a mozi és a rádió a közműveltség eszközei, vagy hogy a modern háborúnak nagyfejlettségű gépgyárilap az előfeltétele. Amint azonban a közműveltség hatásos eszközeinek pusztá meglétéből még nem következik, hogy ki is használják őket, úgy a legfejlettebb haditechnika sem magától robbantja ki a háborúkat. Sőt ez a nagyfejlettségű haditechnika esetleg nem csupán a modern háborúnak, hanem a békének is feltétele és eszköze lehet, akár az irtózatoss kockázattól való félelem, akár a nemzetközi béke megszervezése következtében. A közműveltség és a szervezett béke hatásos eszközeinek meglétével kétségkívül jellemezni lehet egy társadalmat, habár azok megléte még nem prejudikál mikénti használatuknak. De azt sem lehet tagadni, hogy magasabb célok már meglevő hatásos eszközeinek hitványabb célokra való felhasználása sokkal helytelenebb és romlottabb lelkiiséget tételéz fel, mint eszközök hiányában való lemondás a nagy célok megvalósításáról. A meglevő eszközök visszás felhasználásának helytelensége annyira fokozódhatik, hogy előbb-utóbb ellentétbe kell kerülnie a társadalom erkölcsi közvéleményével, amely sem az emberi erény, sem az emberi gonoszság csúcsait nem szokta megközeleltíteni, hanem valahol az átlag körül mozog. Ép ezért nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy amint a magas célok megvalósításának vannak nélkülözhetetlen eszközei, előfeltételei, úgy viszont a már meglevő legalkalmasabb eszközök is kiválasztják, megtalálják előbb-utóbb a legcélszerűbb használatukat, a leghelyesebb céljaikat. Ha ez mégsem következik be, akkor viszont az alacsonyabb célokat előnyben részesítő társadalom előbb-utóbb a magasabb célok már meglevő eszközeit is el fogja hanyagolni, mert kis célokért nem fog tartósan nagy áldozatokat hozni.

A környezetszociológia feladata a technikailag irányított

környezet adatainak olyan feltárása, amely szemlélteti, hogy az eszközök fejlődése hol viszi válságos pontra az egész társadalmi fejlődést, olyan pontra, ahol az adott környezet csak sokkal magasabb vagy sokkal alacsonyabb célok, nagy emelkedés vagy nagy sülyedés, előrehaladás vagy visszaesés között enged választást.

A technika tárja fel a természetet mint a társadalmi magatartás eszközét. A környezetszociológiát tehát nem helytelen társadalmi eszköztanként, a természeti környezet társadalmi technológiája módjára felfogni. A csillagászat számos adata nem tartozik a szociológia érdeklődési körébe, mert a természetnek ez a része emberileg nem irányítható, aktív alkalmazkodásunk tárgya nem lehet. Ellenben a sztratoszférarepülésnek, az interstelláris közlekedésnek, de magának a légiközlekedésnek a megnyíló lehetőségei is azonnal belevágnak a környezetszociológiába és mélységesen érintik a józanul kitűzhető és a könnyebben elérhető célok kiválasztását.

Talán még világosabban látni a környezetszociológiának a jelentőségét, ha a szűkebb környezet mindennapos eszközeinek, a lakásnak, lakberendezésnek, fűtésnek, világításnak, helyi és távolsági közlekedésnek, az útnak, a járműnek, a sebességeknek és menetidőknek, az öltözködésnek és a táplálkozásnak stb. a fejlődésére gondolunk. Másrészt a társadalmi eszköztan módjára felfogott környezetszociológia jelentőségét aligha szemléltethetnénk meggyőzőbben, mint a modern háború szociológiájával, amelyben az anyagnak, az üzemi kapacitásnak, a gépnek, a hadiszernak és a haditechnikának olyan döntő jelentősége van.

A környezetszociológia igen sokat ígérő kutatásterület, mert a mennyiségi módszer számára jól hozzáférhetőnek látszik. A társadalom által használt természeti eszközök, anyagok, erők mennyiségével, árukészletekkel, megtett kilométerekkel és órasebességekkel esetleg jellemezni lehet egy egész társadalmi kultúrát.

A környezetszociológiai törvényszerűségnek egyszerű értelme minden esetben annak a hétköznapi józan következtetésnek a módszeres használata, hogy eszközöket rendszeresen nem használnak reneltetésellenesen. A kronométert diótörőnek és a Rolls-Royce gépkocsit ökrösfogatnak használni épügy

nem érdemes, mint ahogyan diótörővel precíziós időmérést végezni és ökrösfogattal az autó sebességét és kényelmét elérni nem lehet.

A legszélesebb környezetszociológiai általánosítás példája az a következtetés lenne, hogy ha a technikai civilizáció vívmányai, amelyeket csakis társadalmi összeműködés árán élvezhetünk, a mind teljesebb szükségkielégítés, az emberi boldogság hatásos és nélkülözhetetlen eszközeinek bizonyulnak, és az erkölcsi szabadság pozitíválódásának sem szükségképpen akadályai, sőt megközelítésének elkerülhetetlen útjai, ily feltevés mellett és annak bizonyítékai erejéig az anarchizmusnak, ha nem is az eszménye, de mindenesetre a módszerei meg vannak cáfolva, mert a végső erkölcsi eszmény megközelítését társadalmi összeműködés nélkül többé remélni nem lehet.

A környezetszociológia természetesen nem bocsátkozhatik jóslásokba. Törvényszerűségeinek nem az az értelme, hogy nagy lehetőségeket nem fognak kihasználatlanul hagyni, hanem csak az, hogy *vagy* kihasználják őket, *vagy* megváltozik a magatartás helyessége. Helyes magatartással helyesebb célok eszközeit nem lehet helytelenebb célokra fordítani.

Hogy ennél a formulánál merevebb, okozatos törvényszerűségeket a szociológiában találhatni mennyire illúzió, azt jól szemlélteti az ú. n. földrajzi determinizmus, amely cáfoltnak tekinthető. A klasszikus görög kultúrát nem lehet a földrajzi konfigurációval magyarázni, hiszen csak epizód volt a szakadozott félsziget történetében. A tenger Anglia számára 1000 éven át csupán szunyadó lehetőség volt, amelyből csak a XVI. század végén kezdett kibontakozni az angol tengeri hegemonia világraszóló valósága.⁵ Ha a puszta hatása az álmatag, lágy szláv jellem Oroszországban, miért idéz elő realizmust és szabadság-szeretetet Magyarországon?⁶ Végül ha nem az angolokat a franciákkal, hanem pl. a japánokat az arabokkal hasonlítjuk össze, akkor mindjárt nem olyan meggyőző Montesquieu tanítása, hogy a szigetlakók inkább szeretik a szabadságot, mint a kontinensek lakói. A földrajzi determinizmussal szemben Barker helyesen és szellemesen mondja, hogy a civilizáció valósággal

⁵ Barker, *National Character*, 1927, 57.

⁶ Ginsberg, *The Psychology of Society* (1921) 3. kiad. 1928, XII.

a fejünk fölé tartott esernyő.⁷ A földrajzi determinizmus tehát már azért hibás, mert olyan tényezővel operál, amelyet a társadalom a védekezés vagy a felhasználás technikájával esetleg még fel sem tárt eszközzé. De még a technikailag feltárt természetre nézve is élnünk kell azzal a megszorító fenntartással, hogy — Barker hasonlatában maradván — az esernyő meglétéből még nem következtethetünk arra, hogy miként *fogják tényleg*, csak arra, hogy miként *fogják helyesen* használni.

5. Bioszociológia

A természetben belül az élet jelenségeinek szűkebb köréből a biopolitikailag befolyásolható életjelenségek tartoznak a társadalomba, annak tényelemei közé. A társadalom instrumentális valóságán, a technikailag irányítható természetben belül találjuk a biopolitikailag irányítható életjelenségeket, a társadalom biológiai valóságát. Az emberileg nem irányítható életjelenségek ezzel szemben a társadalomnak nem lételemei, hanem csupán létfeltételei.

Így pl. a ma uralkodó nézet szerint az átöröklési anyagot környezethatással, a fenotípuson keresztül befolyásolni, de legalább is javítani aligha, legfeljebb rontani lehet.⁸ Ezzel szemben igenis lehet befolyásolni és javítani a genotípust, tehát az átöröklési anyagot is, születéspolitikával, pozitív és negatív átörökléshigiéniával. Ép ezért az átöröklésnek a párválasztástól függő tünetei beletartoznak a társadalomba; a fenotípus befolyásolása, pl. a nevelés, gondozás, gyógyítás stb. szempontjából ellenben az átöröklési anyag a társadalomnak csupán létfeltétele. A genotípusnak a párválasztás által való befolyásolása különben kitűnő példája a magtartások olyan érintkezésének, amely szigorúan véve túlmegy alanyaiknak szándékán és tudatán, hiszen a párválasztás nem szokott közvetlenül az átöröklési anyag befolyásolásának a szándékából történni.

A bioszociológiát természetesen nem csupán a genotípus, hanem a fenotípus, nem csak a tehetség, hanem a képesség emberileg befolyásolható tényei is érdeklik. Ép ezért a nevelés

⁷ Barker, i. m. 76.

⁸ Somogyi, Tehetség és eugenika, 1934, 36. l.

eszközei és teljesítményei elsőrendű fontosságú kérdései a szociológiának. A nevelés azonban nagyrészt a biológiánál szűkebb körben, speciálisabb téren mozog. A gondozás, egészségvédelem, higiéné, gyógyítás, sport, öltözködés és táplálkozás technikája ellenben kiváltképpen biopolitikai érdekű és ezért a bioszociológia legsajátosabb problemaköréhez tartozik.

A bioszociológia problemakörét tehát legáltalánosabban úgy írhatjuk körül, hogy az átöröklési anyagnak születéspolitikával ellenőrizhető változása és az egészségpolitikával ellenőrizhető életképesség, egyszóval a biopolitikailag irányítható élet társadalmi funkcióit kutatja.

A törvényszerűségeket kutató bioszociológiának a tenyésztés, a nevelés, a higiéné, a sport, a gyógyítás, a megelőző egészségápolás, a gondozás, a ruházkodás és a diétetika technikájából kell kiindulnia. Hogy a testi készség szempontjából a könnyű táplálkozásnak, a megelőző higiénének, a levegő, a nap, a víz, a testmozgás gyógyhatásai kihasználásának s ha nem is a teljes abstinenciának, de a mérsékletnek milyen szerepe van, azt a diétetikai és ruházkodási reformok, a strand és a weekend korában eléggé látjuk. A kocsma, az alkoholizmus, a dohányzás dekonjunktúrájának, a könnyebb öltözködés és táplálkozás, valamint az intenzív testedzés, fürdőzés és természetjárás divatjának biopolitikailag helyesen ellenszegülni époly kevésbé lehet, mint ahogyan e divatok egyes kinövéseinek, az esztelen fogyasztókuráknak, a gyökeres nyerstáplálkozásnak, de még a teljes antialkoholizmusnak vagy antinikotizmusnak, vagy a teljes nemi tartózkodásnak, vagy végül a túlzásba vitt sportszenvedélynek a biopolitikai szükségességét sem lehet bizonyítani. Az anyag oly gazdag, hogy a szabatosabb törvényszerűségek felállítása úgyszólván csak az adatok szerencsés csoportosításának s korrelációiknak a kérdése. Ahol pedig az adatok kevésbé megbízhatóak, mint pl. a tenyésztés technikájánál, ott a biopolitikai kísérlet a kutatás járható útja.

Az organikus társadalomszemlélet, amely szerint a társadalom élő szervezet, biológiai organizmus, a bioszociológiából szociálbiológiát csinálna. Szociálbiológiának nevezhetnénk helyesen a társadalmi környezet kiválasztó szerepének az egyéni szervezeten megfigyelt törvényszerűségeit. Már a biológiai al-

kat társas csoportosulásainak és keveredésének a jelenségei szigorúan véve nem az élet, hanem a társadalom képletei, nem a szociálbiológiába, hanem a bioszociológiába tartoznak. Ha ellenben maga a társadalom biológiai organizmus lenne, akkor az egész szociológia beleolvadna a biológiába. E nagymúltú tannal szemben már az eddigiek alapján felhozhatjuk azt, hogy a társadalomba felfogásunk szerint, egyrészt anorganikus környezeti, másrészt az egész természeti világtól különböző értékelemek is beletartoznak. Az organikus társadalomelméletet azonban azért nehéz cáfolni, mivel nem tudja pontosan megmondani, hogy mi az organizmus. Amíg a tudomány nem tudja pontosan, hogy mi az élet és mi az élő szervezet, addig az organikus társadalomszemlélet sorsa is eldöntetlen. Ma biztosabb azt mondani, hogy a társadalom nem organizmus. A legerősebb érv az organikus társadalomfelfogással szemben nézetünk szerint az, hogy abból, hogy valami organizmusokból áll, még nem következik az, hogy ez a valami maga is organizmus. Azért, mert a fa organizmus, még nem mondhatjuk, hogy az erdő is organizmus. Egyébként az organikus felfogás nem is a társadalomra, hanem a társadalmi egységre vagy közösségre gondol, amikor organizmusról beszél. A Hobbes-féle bellum omnium contra omnes kétségkívül társadalmi állapot lenne, de a legbátrabb organicista sem nevezné organizmusnak. A társadalmi szervezet, amely a társadalomnak, de még a közösségnek is csak egyik speciális képlete, a kiegészítő funkciómegosztás elvének, amelyet az élő szervezet is szemléltet, csupán mesterséges, talán sejtelemszerűen ellesett, alkalmazása a társadalomban.

Az organikus társadalomszemlélet azonban nem marad meg a biológiánál, hanem a lelki organizmus (összlélek), az erkölcsi organizmus, a népszellem és az objektív szellem fogalmaival lidércként kísért a bioszociológiában, a pszichoszociológiában és a társadalmi objektivációk (közösségek) elméletében egyaránt.

6. Pszichoszociológia

Aki hisz az *összlélekben*, az nyugadtan beszélhet társadalmi lélektanról. Aki ellenben kitart amellett, hogy a lelki folyamatok mindig *egyéniek*, legfeljebb tartalmuk közös, — hogy tehát csak egyéni lélek van és lelki közösség, de sohasem összlélek, — annak számára felmerül a kérdés, vajjon az ú. n. társadalomlélektan lélektan-e vagy társadalomtan? Nem lenne-e helyesebb szociálpeszichológia helyett pszichoszociológiáról beszélni?

Ha a lélektan minden körülmények között a *lélek* területén marad, és ha csakis *egyéni* lélek van, akkor a lélekközi (interpszichikai) és ennél fogva egyénközi (interindividuális) érintkezés elmélete nem merő lélektan. Az a része ugyan az interpszichikum elméletének, amely az egyéni lelken belül lejátszódó folyamatoknak a társadalom érintése alatt bekövetkező modifikációit vizsgálja, nem törődve magának az interpszichikai érintkezésnek a természetével, még a lélek tartományán belül maradó kutatás, azaz lélektan. Maga a lélekközi érintkezés és közösség azonban kétségtelenül nem pszichikum, hanem szociológikum. Ennek kétségtelen bizonyítéka, hogy lélek lélekre nem közvetlenül hat, mint a lelken belüli folyamatok egymásra, hanem fizikumon keresztül, de sőt a másik lélek létéről sincs oly közvetlen tudomásunk, mint saját élményeinkről, hanem a másik lélekre csupán fizikai jelekből következtetünk.

A társadalmi lélektan elnevezésű kutatásnak van tehát egy *intrapszichikai* alapozása, amely csakugyan lélektan és egy *interpszichikai* problemaköre, amely társadalomtan. Mivel ez utóbbi a fontosabb és sajátlagosabb, helyesebb *pszichoszociológiáról* beszélni. A kérdés veleje ugyanis nem a társadalomnak individuálpeszichológiai letükröződése, hanem az egyéni lélek-folyamatok érintkezése és közössége. Ez a közösség pedig, ez a lelki közösség, nem lélek, hanem másvalami: társadalom.

A most kifejtett felfogás csupán annak a nézetnek a kiméletlenül levont következtetése, hogy *a társadalom nem lélek*. Ha világosan és élesen látjuk a *novumot* az interpszichikumban, szemben az intrapszichikummal, s ez a novum a *szociológikum*, akkor azt már nem ellenezhetjük, ha a pszichoszociológiát tá-

gabb értelemben szintén lélektannak tekintik. Kétséggkívül a lélekhez kötött szociológia, aminthogy a társadalomhoz, a lelken túleső novumhoz kötött lélektan a kiindulása.

A lélektannak és a szociológiának ez a határpere a lélek társadalmi funkciójáért figyelmeztet arra is, hogy az egyes lelki jelenségek — pl. ösztön, érzelem, törekvés, akarat, értelem, stb. — természetének a kutatása csak előtanulmány lehet a pszichoszociológiához. Ez utóbbinak sajátos kérdése ellenben a társadalom funkciója a lélekben s a léleké a társadalomban. Talán azzal lehet legélesebben jellemezni a pszichoszociológiát, hogy mindig a *társadalmat* keresi a lélekben, a lelket pedig csupán *társadalmi* vonatkozásaiban.

A társadalomlélektanról nem mondhatjuk, hogy valami nagyon szabatos és megbízható tudomány magaslatáig fejlődött volna. Már a létét is az összlélek, a világszellem és a népszellem zavaros fogalmainak köszönheti. Az a *negatív*, kritikai teljesítmény, hogy ezt a misztikus fogalmat sikerült eltávolítani, a társadalomlélektannak egyik legnagyobb érdeme. A döntő cáfolatot talán Ginsberg formulázta a legszerencsésebben.⁹ Ami lélek, az nem közös, ami pedig közösség, az nem lélek.

Hogyan tükröződik a társadalom a lélekben és mily lelki jelenségeknek az előfeltétele?

Az a komplexum, amelyet elemezni kívánunk, a *másik lélek* jelentkezésének, saját magatartásunk feltételeit érintő idegen magatartásnak az élménye. Ehhez hozzá kell értenünk a *többi lelkek* egymásközi érintkezései számának és közösségének, valamint az általuk irányított természeti környezetnek az élményét is.

Röviden megemlékezünk Spann felfogásáról, aki szerint a társas élményben, a „kettőzésben (Gezweiung)“ születik minden, ami szellemi.¹⁰ Spann felfogása nehezen ellenőrizhető. Az tény, hogy az egyéni lélek rengeteg benyomást kap a társak lelki életével való érintkezéstől. Hogy *mindent* onnan kapna,

⁹ Only a confusion of process and content necessitates the appeal to the common mind. Ginsberg, The psychology of society (1921) 3. k. 1928, 67. l.

¹⁰ V. ö. Spann, Gesellschaftslehre, 3. kiad. 1930, 100., 115., 123.; 137., 143. l.

hogy a lélek a társas érintkezéstől kigyuló szikra lenne, ez ugyan költői, de túlságos messzemenő és ellenőrizhetetlen állítás.

Összefügg Spann e felfogásával az a nézete is, amely szerint a társadalomnak *primátusa* lenne az egyénnel szemben. Ámde amily igaz, hogy az egyént rendszerint társadalomban találjuk, éppoly tagadhatatlan az is, hogy minden társadalom egyének között áll fenn. Ebből nem a társadalom elsőbbségére, hanem csak az egyén és a társadalom egyforma eredetiségére következtethetünk.

Túlzott általánosítások helyett elégedjünk meg néhány oly lelki jelenség felsorolásával, amelyeknek a társadalom élménye kétségkívül előfeltétele.

A társ jelentkezésének az élménye a lélek egyébkénti állapotát kétségkívül bizonyosfokú *izgalommal* módosítja, a lelket *irritálja*. Ez az izgatottság persze nem okvetlenül „étvágy“ (*appetitus societatis*, Grotius), nem „nyájösztön“, de nem is mindig „idegenkedés“, hanem az egyébkénti környezethez képest különös *komplikáció*, még pedig az alanyhoz *közelnyomuló* komplikációnak az élménye, amely a lélekből bizonyos készenlétet vált ki. Ezt a készenlétet ismét nem kell sem félelemnek, sem udvarlási készségnek felfogni, hanem egyszerűen mint azt az összehasonlíthatatlan élményt, hogy a környezetnek oly része jelentkezett, akit az alany kénytelen magához hasonlóknak elfogadni. A társadalom lelki átélésének a veleje a *másik lélek feltételezésének az élményszerű kénytelensége és izgalma*.

Kétségkívül vannak olyan lelki jelenségek, amelyeknek ez a *társélmény* (= társ felmerülésének az élménye) az előfeltétele. A társélményre adott feleletnek egyik legkétségtelenebb példája a társ iránti *nemi vonzalom*. A szekszualitás komplexumában az ösztöntől kezdve a legszublímáltabb érzelmekig kétségkívül találunk a társ élménye által determinált lelki funkciókat, még ha a szekszualitást nem tekintjük is kizárólag társas természetűnek. Ilyenek a nemi kiválasztást (párválasztást) kísérő *illúziók*, ilyen a másnemű testi-lelki tulajdonságok által felkeltett *izgalom és vágy*, a konkrét párválasztástól függetlenül is. Nyilvánvalóan szoros kapcsolatban áll a szekszualitással a *tetszenivágyás* és a *féltékenység* is. Mindkettő

nyilvánvalóan a társélményre adott feleletet. Mindazonáltal itt nem érdekel az a kérdés, hogy a társélmény reakciói közül mennyit lehet a szekszualitásra visszavezetni. A *hiúság* pl. szintén a társélményre adott felelet, de a közönséges szekszualitás körén épügy túlterjed, mint a tetszenivágyás vagy a féltékenység.

A társadalomlélektannak hagyományos témája az utánzás (imitáció),^{10a} a szuggesztió^{10b} és a rokonszenv (szimpátia). Amily kétségtelen, hogy a társélmény fontos reakcióiról van szó mindhárom esetben, époly kétségtelen az is, hogy nevetséges túlzásokba esett számos kutatójuk. Nevetséges azt mondani pl., hogy „a társadalom utánzás“, vagy azt, hogy az ember „társas, mert szuggesztibilis“.

Az ösztönszerű utánzás nem általános szabály, de a mosoly, a nevetés „ragályozása“, a másokkal együtt figyelés, hallgatózás, bámulás, szaladás stb. mégis a szinte reflexszerű utánzás meggyőző példái. Ha nincs is általános utánzási ösztön, egyes ösztönök oly stimulusokként hatnak, amelyek másokban hasonló magatartást hívnak elő.¹¹ Más természetű, de nem kevésbé a társélmény reakciója az utánzási hajlam (tendencia) és a meggondolt utánzás (pl. jogintézmények átvétele [receptió]).

A szuggesztió valamely ösztönszerű hajlamnak vagy erős érzelmi tónussal bíró eszmekörnek a felkeltése, amely az ellenkező eszméssel szemben erős gátlást eredményez. A szuggesztibilitás nem ösztön, hanem ösztönszerű vagy emocionális komplexum felébresztésének és az azzal ütköző komplexum leszorításának a tünete. Ezért lehetnek a szuggesztibilitásnak fokozatai, amelyek az egyén ösztönszerű és érzelmi hajlamainak a szervezetétől és kifinomodottságától függenek.¹² És ezért mondhatjuk, hogy valaki annál inkább áll szuggesztió alatt, minél türelmetlenebb az ellenmondással szemben.

A rokonszenv (szimpátia) tünete az *érzés ragályo-*

^{10a} *Bagehot*, *Physics and Politics*, 1873; *Tarde*, *Les lois de l'imitation*, 1896.

^{10b} *Sighele*, *La foule criminelle*, 1892; *Le Bon*, *La psychologie des foules*, 1895; *Sidis*, *The psychology of suggestion*, 1898.

¹¹ *Ginsberg*, *The Psychology of Society* (1921), 3. kiad. 1928, 29.

¹² *Ginsberg*, i. m. 30–31.

zása, vagy amint az asszociációs lélektan képzelte, a *lelki elektromosság*. Ez nem egyetemes törvényszerűség. A félelem látása a gyermekben félelmet is kelthet, de gyengédségi hullámot is idézhet elő. Ami ragályozásnak látszik, az lehet *közös okok* eredménye is. A *másokért érzés* ismét egészen másvalami, mint a *mások módjára érzés*. Rokonszenv az utóbbi (eredeti) értelemben az, ha a szenvedés látványától elfordulunk, de ez még nem foglalja magában a szájalom, gyengédség, jóakarat altruista érzelmeit, azaz az előbbi értelemben (másokért érzés) vett rokonszenvet.¹³

Az utánzás, szuggesztió és rokonszenv jelenségeinek bonyolultsága és elárnyalódása teszi, hogy magyarázó erejük aránylag csekély. A társélmény reakciójának azonban kitűnő példái. A lélekközösség magyarázó elveit nem is lehet megtalálni az egyénben, a lélekben. Itt csak a társadalom letükröződését, a társélmény reakcióit találjuk. Amikor ellenben többé nem azt kérdezzük, hogy mi a társadalom a lélekben, hanem azt, hogy mi a lélek társadalomban, akkor átlépünk a társadalom lélektanából (a szociálpszichológiából) a lélek társadalomtanába (a pszichoszociológiába). Itt jelenik meg előttünk a lelkek érintkezésének, az interpszichikumnak a tüneménye. Ez most már nem az egyéni lélek specifikus társélménye, hanem a kívülről szemlélő tudomány problémája. A novum pedig, ami az intrapszichikumból az interpszichikumba való átlépéskor eléink mered, nem más mint a lélektársadalom, a pszichoszociológikum.

A pszichoszociológikum legismertebb példái a pánik, a háborus pszichózis, a közvélemény vagy a piac idegessége vagy higgadtsága, a flegmatikus, a lobbanékony, az álmodozó, a gyűlölködő, a harcias stb. faji, nemzeti vagy csoportjellem. Ez az esetkör az „összlélek” hült helye. Egyaránt fontos hangsúlyozni, hogy 1. nem a felsorolt jelenségek individuálpszichológiai tényezői vagy letükröződése a téma, 2. hogy az egyéni lelkifolyamatokon túlmenő, bár azokból összetevődő novumról van szó, 3. hogy ez a novum nem lélek.

A kérdéses novumot talán úgy helyezhetjük a legélesebb megvilágításba, ha azt mondjuk, hogy a társak lelki reakciói-

¹³ Ginsberg, i. m. 31–32.

nak *csoportosulásáról* van szó. Az élénk és a tompa, az energikus és az erélytelen, az aktív és a passzív, a finomérzésű és az érzéketlen, a számító és az álmodozó, az ingerlékeny és a lomha, az izgulékony és a nyugodt lelki típusok *csoportjait* lehet találni a társadalomban. A tömegszenvedély és a tömegcsüggedés példáin meg lehet figyelni, miként *gyűrűzik* az végig a társadalom különböző lelki csoportjain.

A zsufolásig megtelt fürdőhely fokozatos kiürülése az időváltozás miatt ilyen, a lélekcsoporthozon végiggyűrűző tünet. Az első csoport már akkor elmarad, amikor megszűnt a legforróbb kánikula és a nagy többség még vígan élvezi a fürdőzés örömeit. Egy másik csoportnak pár Celsius fok hőcsökkenés elég az elmaradásra. Amint a hőmérő 25° C alá száll, a strandfürdő személyzete tudja, hogy az aranynapoknak vége. 20° C alatt a legszebb napsütésben is csak a komolyan sportoló kisebbség fürdik. Végre a nap és a meleg eltűntével a józan közönség egészen elmarad, és csak a különcök tartanak ki, akik nagy feltűnést keltve még Szilveszterkor is fürdenek a jég között.

Ilyen gyűrűkben alakul ki a lelki reakciók érintkezése és közössége. Egészen másképpen és más feltételek között harcolnak, rémülnek vagy tartanak ki, dolgoznak, örülnek vagy szórakoznak a különböző lélekcsoporthoz. Hogy milyen csoportok vannak és mily számosak, hogy a csoportok száma és tagjaik száma mennyi, hogy mily arányban oszlanak el a társadalomban: mindez nem pszichikum, hanem szociológikum. Mindebben semmi misztikus vagy rejtélyes nincs, összlélekről szó sincs, és mégis nyilvánvalóan ettől függ a társadalom lelki arcképe. De ezt a hétköznapi csodát úgy is fel lehet fogni, hogy abban a szürke s oly természetesnek látszó statisztikai számadatban, abban a valamiben, ami a közösség, csakugyan van valami titokzatos, ezt a titkot azonban világosan csakis azok láthatják, akik olcsó hasonlatokkal és szóvirágokkal nem glorifikálják, és nem csinálnak belőle mitológiát.

A csoportlélek helyébe a lélekcsoporthoz behelyettesítve, kulcsot nyerünk a faji, helyi, nemzeti stb. jellemvonások magyarázatához. A csoportjelleg egyszerűen jellegcsoporthoz, bizonyos pszichikai jelleg árnyalatainak a társadalomban csopor-

tonként való eloszlása. Annyit jelent, hogy bizonyos lelki típus valamely társadalomban aránylag erősen van képviselve.

Így pl. a magyar lovagiasság, virtus vagy vendégszeretet vagy azt jelentik, hogy a magyarok a többi népeknél lovagiasabb, virtuskodóbb vagy vendégszeretőbb emberek csoportja, vagy pedig azt, hogy a magyarok között, más népekhez viszonyítva, a különösen lovagias, virtuskodó vagy vendégszerető embereknek aránylag sokkal nagyobb csoportjait találhatjuk. Ugyanilyen kétféle módon magyarázható természetesen a német alaposság, a francia szellemesség, az angol kiegyensúlyozottság és ezerféle más ú. n. nemzeti jelleg, amelyek kritikájánál azonban a legnagyobb óvatosság indokolt.

Másrészt tagadhatatlan, hogy helyi és fajtabeli típusok és jellegek vannak, bármily nehéz is azokat pontosan meghatározni. Ép az teszi a jelleget kétségtelenné, de egyuttal oly nehezen megfoghatóvá, hogy ugyanaz a jelleg gazdag elárnyalódásokban csoportonként fordul elő a társadalomban.

A pszichoszociológia feladata annak kutatása, hogy ezeknek a lélekcsoportoknak a változása mily feltételektől függ, hogyan irányítható és mily célokat tár fel a társadalmi helyesség ranglétráján. Kérdés, mennyi a része a lélekcsoportok alakulásában az átöröklésnek és mennyi a környezethatásnak. Kérdés, hogy a különböző típusú lélekcsoportok arányainak változása mily funkcionális összefüggésben áll a társadalom fejlődésével. Csak ha már tudjuk, hogy a lélekcsoportok változása mily tényezők funkciója, és magának ennek a pszichoszociális változásnak mi a társadalmi funkciója, csak akkor láthatjuk világosan a pszichopolitika eszközeit és céljait. Az összlélek hült helyén tehát sűrű statisztikai számadatot találunk csupán, valamely lelki alkat előfordulásai arányát egy adott társadalomban. Ez az adat azonban époly fontos, époly döntő tényező, mint a legendás összlélek.

A pszichoszociális politika annyira elhanyagolt terület, hogy Platonig kell visszamennünk, aki arról a királyi szövesetről beszélt, amellyel az államférfi a különböző jellemek szálaiból szövi össze az eszményi közösség aranyszövedékét. Ma bátortalan kísérletek vannak a bűnözésre hajlamos lelki típus, a szellemileg csökkentértékűek csoportjainak *apasztására*, de *pozitív* beavatkozás a lélekcsoportok alakulásának a be-

folyásolására, azaz a mesterséges *pszichoszociális kiválasztás* irányában csak igen közvetett formában tapasztalható.

Mindazonáltal, ha nem is mesterségesen és tervszerűen, de mégis szüntelenül folyik a pszichoszociális kiválasztás, a lélekcsoportok alakulásának a változása és a környezethez való alkalmazkodása. Ilyen kiválasztó hatást gyakorolnak pl. a *valások*, egyrészt általában a *hívő* és a *papi* lelki típus terjesztésével, másrészt az egyes hitfelekezetek különleges lélek-típusainak a kialakításával (orthodox és eretnek). Pszichoszociális kiválasztást gyakorol a társadalomnak túlnyomóan *katonai*, *ipari*, vagy *kulturális* színezete is. A *bátor*, a *szorgalmas*, az *értelmes* emberek csoportjainak a favorizálása, nagyobb „becsülete“ természetesen erős kiválasztó tényező, amely nem utolsó sorban a nemi kiválasztáson (párválasztáson) keresztül is érvényesül. A pszichoszociális kiválasztás tanulságos példái egyrészt az *üldözött* csoportok markáns lelki típusainak a kialakulása, másrészt a *kiváltságos* csoportok egyikénél-másikánál fellépő degenerált lelki típusok. Pszichoszociális kiválasztást gyakorol természetesen a *háború*, a *forradalom* és a *konszolidáció* is. A *sport* is erős pszichoszociális kiválasztó tényező: a századvég dekadens aranyifjúsága egészen más lélekcsoportot favorizált, mint a józan, kiegyensúlyozott, fegyelmezett, esélyeket kalkuláló és szívósan kihasználó sportfiatal-ság. Bizonyosfokú pszichoszociális kiválasztást a mai uniformizált nevelés is végez, amikor azt a lelki típust favorizálja, amely a lelki degeneráció vagy a bűnözési hajlam kirívó tüneteitől mentes. Végül a legerősebb pszichoszociális kiválasztó tényező ma a közvetlen hozzátartozók, barátok és *társak környezethatása*, akiknek példája a fenotípuson keresztül leginkább hat a lélekcsoportok kialakulására. A genotípuson keresztül pedig a *párválasztás* a legerősebb pszichoszociális kiválasztó tényező.

Megjegyzendő, hogy bizonyos értelemben a pszichoszociális kiválasztás hiánya maga is kiválasztó tényező. A lélekcsoportok alakulásának mai tervszerűtlensége maga is olyan környezet, amely specifikus lelki alkalmazkodást követel. Valószínű, hogy számos lélekcsoport — a kameleonszerű alkalmazkodás csoportjai — ép a pszichoszociális kiválasztás kaotikus állapotának köszönheti a kialakulását.

A tervszerű pszichoszociális kiválasztás programját egyes utópiákban találjuk meg. Wells utópiája pl. a tompa és az aljas lelki típus rovására a teremtő és a szervező lelki típust tervszerűen favorizálja. Azt ellenben ma is látjuk, hogy a csökkentértékű, inferioris lélekcsoportokat favorizáló *protekció* pszichoszociális *kontraszelekció*t végez és ezért helytelen. Mindenki a maga helyén tehet valami keveset ellene és, ami még fontosabb, lendíthet valamit az igazi tehetség és képesség, a magasabb lelki típusok propagálásán. Az igazi tehetségnek minden győzelme egyuttal a pszichoszociális kiválasztásnak, s vele a közösségnek is, egy-egy igazi győzelme, amelynek messzeágazó üdvös, acélozó kihatásai vannak az egész társadalom fejlődésére. Nincs bizonyosabb és egyuttal tipikusabb szociológiai törvényszerűség, mint az a tétel, hogy protekciósoktól, tehát helytelenül kiválasztottaktól, a társadalom haladását, tehát helyes fejlődést, remélni nem lehet.

A tervszerű pszichoszociális kiválasztás programja az egyes *lélekcsoportok kívánatos arányának a megállapítása* lenne. Vajjon milyen legyen az aránya a túlnyomóan értelmes, az inkább tettekre, s az inkább érzelmes lelkek csoportjának valamely közösségben? Hogyan oszlanak meg az absztrahálóképesség, a hibátlan érzékelés, az éles konkrét megfigyelőképesség csoportjai? A teremtő, de sokszor szertelen, sőt pszichopatha lelkek csoportja milyen arányban álljon az igénytelen robotolólelkek csoportjához? A kötekedő bátraké a békés nyárpolgárokéhoz? A gyakorlatiatlan intellektüeleké a bornirt praktikusokéhoz?

Ezekre a kérdésekre és a pozitív pszichoszociális kiválasztás egész kérdéskomplexumára csakis a *kísérlet* adhatja meg a feleletet. Az egyéni szabadság nagy elvének sérelme nélkül is, pusztán a jutalmazás és kedvezés eszközeinek az igénybevételeével, lehetne megfelelő tudományos irányítás mellett ilyen kísérleteket folytatni. A társadalompolitikai kutatóintézeteknek ezen a téren óriási munkalehetőségei és távlatai vannak. Különösen alkalmas kísérleti területként kínákoznak azok a mesterséges közösségek, amelyeket pl. a telepítés vagy az iskola hoz össze. A társadalom és a szociológia fejlődése előbb-utóbb a pszichoszociális politikának ezt az életbevágóan fontos területét is el fogja hódítani az utópiától.

7. A társadalom értékelemei

A társadalom tényelemeit csak mint egymással érintkező spontán magatartások tényállásait tudjuk a természetből kiemelni. A társadalom értékelemeit hasonlóképen csakis mint az egymást érintő spontán magatartások különös értékmérőit választhatjuk ki az értékek birodalmából. A társélmény tulajdonképpen egy ténybeli és egy értékbeli feltételezésnek az intuitív egysége, mert az utólagos reflexív elemzés segítségével szétbontható a *másik alany ténybeli meglétének* a feltevésére egyfelől és a *másik alanyt érintő magatartásunk különleges értékmérőjének* a feltevésére másfelől. A társélményben rejlő ez a kétféle feltételezés az alany élményeinek és pedig úgy tény-, mint értékélményeinek, kétségkívül a legmélyebbreható komplikációja.

A társélmény eredeti frissességének elvesztése után a másik alany létének feltételezésében rejlő logikai vakmerőséget s a belőle eredő súlyos élménybeli komplikációt többé nem érezzük. Ellenben mindvégig irritál bennünket az a kénytelen-ség, hogy a társas magatartások értékelésénél más értékmérőt kell alkalmaznunk, mint egyébként. Értékelésünknek ezen a valószínűs „botrányán“ keresztül látjuk meg azután ismét a társ létének feltételezésében rejlő tapasztalásbeli vakmerőségünket és azzal az egész társélménnyel a tulajdonképeni, már elfelejtett merészségét és izgalmasságát is.

Hogy miben áll a kérdéses értékelésbeli komplikáció, azt könnyen megérthetjük. Mihelyt *több alanyt* egyáltalában elismerünk — és ez az elismerés a társélmény lényege, — és többé nem tekintünk magunkon kívül minden egyebet céljaink pusztá eszközeinek, ezzel már elismertük azt is, hogy mások szükségletei és szabadsága korlátokat szab a saját szabadságunk elé. *Több erkölcsi alanyt elismerni annyi, mint az erkölcsi mértéknek egyenlő, azonos alkalmazását követelni valamennyire.* Ez pedig nem más mint az igazságosság. Az erkölcs egyenlő alkalmazása most már főképp azzal a komplikációval jár, hogy, míg a *magános* helyesség kérdéseiben szabad meggyőződésünket korlátlanul követhetjük, addig a *társadalmi* helyesség terén tiszteletben kell tartanunk mások szabad meggyőződését akkor is, ha az a mienkkel ellenkezik, mert hiszen az egyik alany

szabad meggyőződése, érdeke vagy szükséglete a másikéval erkölcsileg egyenértékű.

A társadalmi helyesség így óriási *kalkulussá* válik, amelyben az összes érdekelték szükségleteit és szabadságát figyelembevéve, és teljesen szabad állásfoglalásunkat azok szerint *módosítva*, számítjuk ki, hogy erkölcsileg mi helyes. Az igazságosság tehát a társadalmi helyességnek a különleges formulája. A társadalmi helyesség ilyenformán az erkölcsi helyességnek a komplikációja az egymást érintő magatartások *alanyainak sokaságán* való letükröződésében.

A társadalmi helyességnek ez a különös természete független attól, hogy mily erkölcsi mértéket fogadunk el. Erkölcsi értékelésen általában a „mit kell tennem?” kérdésre felelő értékelést értjük. Az erkölcsi értékelésnek két ellentétes alapiránya már most az öröm, a társadalmi boldogság, vagy legtagabban a lét jóságát hirdető *naturalista* felfogás, és a léttől való emancipációnak, az örömtől, boldogságtól, mindenféle külső tapasztalati és tartalmi mozzanattól való függetlenségnek és tisztaságnak, a tiszta kötelesség szabadságának a kizárólagos helyességét hirdető *kriticista* etika.

Amily nehéz a választás e két alapvető etikai felfogás között, éppoly nehéz állást foglalni a naturalizmuson belül az *egoizmus* és az *altruizmus*, az *individuális hedonizmus* és a *szociális eudaimonizmus (utilitarizmus)* perében is.

Valószínű, hogy az erkölcsi elveknek ezt az ellentétét nem is lehet valamelyiküknek az egyoldalú győzelmével eldönteni. Úgy látszik, hogy az öröm, a rokonszenv és a tiszta kötelesség az erkölcsnek önálló forrásai. Ezzel az erkölcsi *pluralizmus* nyer igazolást. Az erkölcsi értékelés akkor a legbiztosabb, amikor *mindhárom elvből igazolni* lehet valamely magatartást. A művész pl. saját örömét, mások élvezetét és a tiszta kötelesség szabadságát egy és ugyanazon magatartásával szolgálhatja. Más esetekben szerencsés kiegyenlítő elvül szolgálhat az, hogy annak az elvnek a szavát kövessük, amelynek a szava *világosabb*.

8. Közösségszociológia

A társadalom tényelemei és értékelemei bizonyos nagyfokú állandóságot és általánosságot felmutató *szabályosságokká*, társadalmi objektivációkká vagy közösségekké kapcsolódnak össze. A társadalmi gazdálkodásnak, harcnak, hatalomnak, műveltségnek és eljárásnak egyaránt felsorolhatnók a különleges társadalmi tényelemeit és értékelemeit.

A közösségeket úgy kell felfognunk, mint a szemlélő eredeti társélményének olyan differenciálódását, amely tömeges és különleges társélményeknek a nagyfokú szabályosságát, visszatérő általánosságát és állandóságát, tény- és értékélményeink kapcsolatának tipikus ismétlődését jelenti. Ennek a társadalmi szabályosságnak a keretében találkozhatunk társadalmi törvényszerűségekkel.

A társadalmi fejlődés törvényszerűségeit úgy figyelhetjük meg, hogy előbb pontosan körülírt *fejlődési típusokat* különböztetünk meg, azután pedig egy és ugyanazon típusban különböző közösségek fejlődésének a párhuzamosságát vizsgáljuk.

Hobhouse nyomán¹⁴ megkülönböztethetjük pl. a tényelemek fejlődésénél a *növekedés* és a *hatásosság* reális, az értékelemek fejlődésénél pedig a *szabadság* és a *kölcsönösség* ideális típusait.

A növekedés a tényelemek felhalmozódása. Példái a népesség, a forgalom emelkedése, az ügyek (pl. perek) számának a felszaporodása stb. A hatásosság a tetszés szerinti célra való alkalmasság fokozódása és fejlődési energiáknak ennek köszönhető felszabadulása, különösen a kiegészítő funkciómegoszlás (a szervezet) révén. A hatásosság példái az üzemi racionalizálás, a munkamegosztás, a felesleges funkciók kiküszöbölése, az összeműködés tervszerűségének a fokozása, stb. A szabadság a külső feltételektől való függetlenség fokozódása. Legszembetűnőbb példái a klasszikus szabadságjogok: a gondolat, a vallás, a sajtó szabadsága. A kölcsönösség végül abban áll, hogy a társadalmi magatartások egymás akadályaiból mindinkább egymás előmozdítói lesznek. A kölcsönösség

¹⁴ Hobhouse, Social Development, 1924, 84.

legjobb példái a kulturális funkciókiegészítés esetei (művész és közönség, mester és tanítvány, az eszmecsere, a vita és a verseny).

A hatásosság a növekedésnek, a kölcsönösség pedig a szabadságnak csupán különös, minősített esete. A hatásosság a hatványozott növekedőképesség fejlődési típusa; a kölcsönösség pedig a szabadságnak a társadalmi optimuma.

Ugyanazon közösségnek ugyanazon típusokban, valamint különböző közösségeknek ugyanazon típusban való fejlődése között a *csökkenő teljesítmény törvényszerűsége* állapítható meg. Ez annyit jelent, hogy pl. a gazdaság *növekedése* annak *hatásosságát* előmozdítja ugyan, de nem egyenes, hanem csökkenő arányban, s ily arányban mozditja elő pl. az eljárás *növekedését* is.

Ez a törvényszerűség könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy a társadalom egyes *közösségeinek* a fejlődése és egyes *irányokban* való fejlődése az egész társadalomnak a fejlődését is involválja, mert hiszen a különböző közösségek és fejlődéstípusok között nincsen kizáró ellentét, hanem ellenkezőleg bizonyos fokú konszenzus és párhuzamosság van. Az is bizonyos azonban, hogy a közösségek és fejlődési irányok bizonyos ponton túl egymás rovására mehetnek, túltenghetnek. Ezek a társadalmi túlfejlődés esetei, amelyek mintegy az ellenpróbái a csökkenő teljesítmény törvényszerűségének. A *túlnövekedésnek* pl. egyik közismert példája a *bürokrácia*. Nem kell bővebben bizonyítani, hogy a *jogi szervezetnek* ez a túltengése mennyire képes akadályozni az *egész társadalom* fejlődését egyrészt és magának a *jognak* a hatásosságát, szabadságát és kölcsönösségét másrészt.

A csökkenő teljesítmény törvényszerűsége alól kivétel a különböző közösségek *kölcsönössége*. Az egyik közösség kölcsönössége a másikat csak előmozdíthatja, de sohasem akadályozhatja.

A társadalom fejlődéséről azt a képet nyerjük tehát, hogy ez a fejlődés lényegében az egymás feltételeit érintő magatartások tényelemeinek és értékelemeinek a felhalmozódásában áll. A fejlődés vonala csak akkor maradhat töretlenül előrehaladó, ha a tényelemek és az értékelemek felhalmozódása között bizonyos párhuzam van. Ha a tényleges magatartások nö-

vekedése nem képes azoknak a szabadságát is előmozdítani, vagy ha megfordítva, a szabadság fejlődése szétbontja a társadalmi érintkezést, akkor a társadalom fejlődése elakad, megáll, irányt változtat. A növekedés csak hatásossággá fokozva, a szabadság pedig csak kölcsönösséggé szilárdulva képesek a tényelemek és értékelemek olyan halmozódását előidézni, amely a társadalom haladását biztosíthatja.

A társadalmi *haladásnak* van tehát egy igen határozottan felismerhető skémája. Ez abban áll, hogy technikai, biológiai és pszichológiai tények felhalmozódása a szükségletkielégítés kölcsönösségének és a viszonylagos szabadságnak a gyarapodásával kombinálódik. A haladás „egyensúlya” annyit jelent, hogy a tényelemek halmozódásával egyidejűleg látjuk az értékelemeket is felhalmozódni. A haladás egyensúlya arra is kiterjed, hogy a társadalom csak mint közösség, és közösségei csak arányosan, nem pedig egymásnak a rovására, képesek zavartalanul fejlődni.

A haladás a fejlődésnek természetesen csupán az optimális esete. Csupán a zavartalan, töretlen vonalban előrehaladó fejlődés skémája. Arról, hogy csakugyan *haladás* a fejlődés, csakis az biztosíthat, ha a tényelemek és értékelemek párhuzamos felhalmozódását látjuk. Minden más esetben csak egyoldalú fejlődésről vagy visszafejlődésről lehet szó, amelyeknek a vonala előbb-utóbb megtörik.

9. A társadalom fogalma

Ha a társadalom fogalmát teljesen át akarjuk világítani, akkor célszerű azt a legegyszerűbb elemeire szétbontani. Ezek a legegyszerűbb elemek pedig a magatartások érintkezésének a *ténybeli esélyei* és *értékbeli* (nem okozatos) *szüükségességei*, azaz *bekövetkezhetsége* és *bekövetkezendősége*. Az így tisztán szétválasztott társadalmi *elemi helyzetek* azonban mindig csak az érintkező magatartások *bekövetkezésével* kapcsolódnak össze. Minden társadalmi magatartás bekövetkezése ugyanis egyrészt valamely társadalmi esélynek az aktualizálása, másrészt valamely társadalmi szükségességnek (helyességnek) a teljesülése. Minden aktuális társadalmi magatartást olyan *esetként* kell felfognunk, amelyről a társadalmi esé-

lyek és szükségességek fennállását és összekapcsolódását le lehet olvasni. Ebben, hogy a társadalmat, mint esélyt és szükségességet konkrét esetekről le lehet olvasni, áll a társadalom *pozitivitása*.

Az egymással érintkező magatartások tág körén belül találjuk a közösségeket, azaz a társadalmi magatartások szabályosságát. A közösségekkel most behatóbban nem foglalkozunk, mert ezek a társadalomnak már nem az elemei, hanem a tulajdonképeni képletei. Megjegyezzük azonban, hogy a közösség áttetsző és igen rugalmas fogalom, amellyel a társadalom szabályosságait a legkülönbözőbb *tekintetekből*, egymáson keresztül-kasul hatoló síkokon képesek vagyunk izolálni és átvilágítani. Nyilvánvaló pl., hogy a gazdaság, harc, hatalom, műveltség és eljárás csupán öt fontos tekintete (aspektusa) a társadalom közösségekre tagozódásának. Más tekintetei: a parasztság, polgárság, munkásság osztályai; a kereskedők, iparosok, orvosok stb. hivatásrendjei; a nemi, a szerelmi, a családi élet objektívációi; a prostitúció, az alkoholizmus, a szórakozás közösségei stb.

A közösségeknek ebben a pazar gazdagságában, amely az egész társadalomnak plurális tagozódását, azaz önálló csoportok sokaságára oszlását szemlélteti, eddig csak a közösségek különbözőségét, különböző fajtáit említettük. Pedig ugyanazon fajtájú közösségen belül is a szűkebb és tágabb, a virágzó és szunnyadó, a nyilvános és titkos közösségeknek egész sorát lehet még megkülönböztetni. A család, a nemzetség, a törzs mind tágabb *vérközösségek*; az egyházközség, egyházmegye, világegyház mind tágabb *hitközösségek*; mester és tanítvány, iskola és irány mind tágabb *kulturális közösségek*.

A virágzó közösség gyakran tovább hordozza magával a szunnyadó vagy lappangó közösségeit, amelynek az esetei elapadtak, pozitivitása elhalványodott, de amely mégis úgy pislákol a virágzó közösség leple alatt, mint hamu alatt a parázs. Ilyen a kereszténység leple alatt megbúvó pogányság és babona; a modern hitelgazdálkodás takarója alatt továbbtengető primitív csere; a köztársaságban szunnyadó monarchizmus vagy a monarchiában álmodozó republikánizmus. A közösségnek minden változása végelemzésben a virágzó közösség

bizonyos elemeinek az elapadása és az addig szunnyadó közösség elemeinek a felduzzadása.

A lappangó és a titkos közösség között az a különbség, hogy az előbbinek az esetei leapadtak, utóbbi ellenben lehet virágzó; viszont az előbbi lehet nyilvános, az utóbbi ellenben, amíg csakugyan titkos, nem tényállása más közösségnek. Természetes azonban, hogy amint a lappangó közösség lehet nyilvános vagy titkos, épúgy a titkos közösség is lehet lappangó épúgy, mint virágzó.

Csak ha a különböző közösségfajoknak, azután a szűkebb és tágabb, virágzó és lappangó, nyilvános és titkos közösségeknek ezreit, amelyek mégis valamennyien a társadalmi esélyek és szükségességek egyszerű elemeiből épülnek fel, mind áttekintjük, csak akkor nyerünk képet a társadalom bonyolultságáról. A mai szociológia a társadalom teljes képét csak a naprendszer vagy az atom szerkezetéhez hasonlíthatja. Amint minden időben volt valami párhuzamosság a természet és a társadalom elmélete között, úgy meglehet, hogy mai társadalomszemléletünk bonyolultságát is azok a távlatok határozzák meg, amelyeket a legújabb természettudomány nyitott meg a végtelen kicsi és a végtelen nagy világa felé.

A társadalmat is úgy látjuk, mint a legegyszerűbb elemekből felépülő végtelenül sokszerű és bonyolult világot, amelynek tekintetei ezerfélék, de változásai mégis néhány egyszerű szkémában mozognak. Érintkező magatartások tényelemei és értékelemei felhalmozódnak: ebbe az egyszerű szkémába belefér a társadalom változása épúgy, mint a helyessége. Ha a felhalmozódás arányos, akkor a fejlődés haladás, ha nem, akkor vonala idővel megtörik. Ezen a szkémán keresztül most már világosan láthatjuk a társadalom lényegét. *A társadalom különböző emberek oly magatartásainak* — pontosabban e magatartások ténybeli esélyeinek és értékbeli szükségességeinek, azaz bekövetkezhetőségének, bekövetkezendőségének és bekövetkezésének — *az összessége, amelyek* (vagy amelyeknek csoportjai) *egymás feltételeit érintik, hozzáértve ezekhez a magatartásokhoz az általuk irányított természeti környezetet.*

POLNER ÖDÖN
A VÁLASZTÁS MINT JOGÜGYLET

1. Az állami szervezetnek igen nagy része annak az eljárásnak útján jön létre, amelyet általában választásnak nevezünk.

Legszembetűnőbb és leggyakrabban emlegetett az a választás, amely által az állam képviseleti szervének, az országgyűlésnek egyes tagjai nyerik el képviselői állásukat. De épen így választás által nyerik el állásukat a helyi kötelekeknek, nálunk a törvényhatóságoknak és községeknek képviseleti szervei is.

Másrészt azonban olyan választások is vannak, amelyek nem a szorosan vett képviselőtestületek tagjaira vonatkoznak, p. o. a különféle parlamenti szenátusoknak, nálunk a felsőháznak tagjaira; vagy pedig olyanok, amelyeknek útján egyes állami méltóságok, p. o. köztársasági elnökök, vagy a helyi kötelekek alkalmazottai, nálunk a törvényhatósági és községi tisztviselők jutnak állásukba.

A választás ezekben az összes esetekben olyan cselekmény, amely bizonyos jogi következménnyel jár, tehát jogviszonyt hoz létre s így jogcselekmény, amelynek megvannak a jogcselekményt végző, azzal jogot nyerő és köteletséget vállaló alanyai. Az ily választás tehát a jogügylet összes ismérveit magán viseli.

Miután azonban a jogviszony, amely általa keletkezik s a belőle származó jogok és kötelekségek az állami szervezetre és az állami hatalom gyakorlására vonatkoznak, tehát közjogiak, a választás közjogi jogügylet.

Különfélék lévén a választás cselekményét végző, azzal jogokat nyerő és kötelekséget vállaló jogalanyok, akik ezáltal egyrészt államhatalmi tevékenységet fejtenek ki, másrészt állami szervekké válnak, mindenek előtt az állami szervezet

rendszerére kell egy pillantást vetnünk, hogy a választást mint jogügyletet elemezhesük.

2. Az állami szervek, amiként más helyes kifejtettem¹ általában kétfélék: *elemi* szervek, vagy *alkalmazottak*.

Elemi szervek azok, amelyek az állam alkotó elemeiből, mint olyanokból állanak. Ilyen alkotó elemek a nép, vagyis az állampolgárok összessége és monarchikus államban az uralkodó.

Elemi szerv elsősorban a *nép* mint olyan. De elemi szervek a nép egyes tagozatai is tárgyi alapon kiválogatva p. o. a nemesség, főnemesség, bizonyos adófizetőknek, csak az egyik neműeknek, csak bizonyos korúaknak stb. összessége; vagy alanyi alapon kiválogatva, p. o. egyenként kijelölt kiváló egyének összessége.

Az ilyen összességből álló szerveket is meg kell alkotni. Megalkotásuk több fokú a szerint, hogy a nép összességéből vagy valamely tárgyilag meghatározott köréből, vagy pedig alanyi alapon egyénileg kiválogatottakból áll. Az előbbi esetben a megalkotás az illető körhöz tartozóknak összegyűjtéséből, összehívásából és az összegyűjtötteknek testületi szervvé, gyűléssé való megalakulásából áll.

A második esetben mindenekelőtt az egyéni kiválogatásnak kell megtörténni és csak azután következhetik az összehívás és az összehívottaknak gyűléssé alakulása.

Az előbbi esetben meg kell különböztetni az összehívó tényezőt és az összehívottakat; a másodikban előbb a kiválogató tényezőt és a kiválogatottakat és azután itt is a kiválogatottakat összehívó tényezőt és az összehívott kiválogatottakat.

Mind az összehívó, mind a kiválogató szerv lehet egyéni és társas. Egyéni összehívó szerv ebben a vonatkozásban az államfő, midőn oly országgyűlést hív össze, amely a nép, vagy egyik részének közvetlen gyülekezeti szerve. Ilyen volt a magyar országgyűlés, mikor a nemesség személy szerint jelent meg, vagy a régebbi főrendiház. Társas összehívó szerv ritkább, bár különösen köztársaságokban előfordul.

¹ Az állami élet néhány főbb kérdése; Budapest, 1935. 43—56. l. és a Némethy Károly tiszteletére „Fejezetek a közjog és közigazgatási jog köréből” címmel kiadott Emlékkönyv. Budapest, 1932. 20—22. l.

Egyéni kiválogató szerv ugyancsak az államfő, midőn országgyűlési tagsági jogosultsággal összekötött főúri címekei adományoz, főrendiházi, vagy felsőházi tagokat kinevez; míg társas kiválogató szervek a törvényhatósági bizottságok, mikor felsőházi tagokat választanak.

Társas szervek által való kiválogatást általában választásnak szokás nevezni, noha a választás mozzanata jóformán minden alanyi alapon megalkotott szerv létrehozásánál fennforog. P. o. főrendiházi, felsőházi-tagoknak az államfő által való kinevezésénél szintén megvan vagy megvolt a kinevezés előtt a kiválogatás, tehát választás, mégis választásnak szorosabb értelemben azt az eljárást szokás nevezni, amidőn valamely társas szerv alkotja meg a másik szervet akár többek közül kell kiválogatni, akár nem.

Viszont a kinevezés is minden alanyi szervmegalkotásnál előfordul, mert a megválasztottat is meg kell nevezni és e megnevezést közölni kell mind a megválasztottal, mind esetleg mással, így az említett főrendiházi, vagy felsőházi tagválasztásokat az illető testületi szervvel, amelynek tagjaivá megválasztattak, mégis kinevezésnek általában az egyéni szervek által való szervmegalkotást szokás mondani.

Akár választással, akár kinevezéssel jönnek létre az elemi szervek, közös jellemvonásuk mindig a felelőtlenség.

Elemi szerv az uralkodó is. E szerv megalkotása ma rendszerint tárgyi alapon történik, a trónörökösödés útján. A régebbi egyéni kiválogatás útján történt választás által, tehát társas szerv részéről.

Az *alkalmazott szerveket* elsősorban az elemi szervek alkalmazzák mint megbízottakat, akik nekik felelősek. De alkalmazhatnak már alkalmazott szervek is további alkalmazottakat. Alkalmazott szervek a köztársasági államfőktől kezdve az összes köztisztviselők. Alkalmaztatásuk vagy kinevezés, vagy választás által történik a fentebb jelzett különbség szerint.

3. A tulajdonképeni elemi szervek és az alkalmazott szervek között állnak a *képviselői szervek*. Helyzetük némiképp hasonlít az alkalmazott szervekéhez, de sokkal inkább az elemi szervek jellegével bírnak.

A képviseleti szervek az elemi szervek által való kiküldetés alapján járnak el helyettük azzal a hatállyal, mintha maguk járnának el; vagyis teljes hatalommal helyettesítik a képviselt elemi szerveket. Ennyiben kifelé más szervekkel és tényezőkkel szemben az elemi szervek jellegével bírnak. Az őket kiküldő elemi szervekkel szemben azonban jogi helyzetük különféle lehet. Lehet felelőtlen és visszavonhatatlan, de ieher felelős és visszavonható. Lehet utasítással kötött, de lehet teljesen szabad is. Sem az egyik, sem a másik nem folyik a képviselet lényegéből; melyik érvényesüljön a kettő közül, célszerűség kérdése vagy megszokás dolga. Tényleg érvényesült mind a kettő időbelileg és helyileg különféleképen.

Képviseleti szerve lehet mind a kétféle elemi szervnek. Uralkodónak, vagy a népnek, illetve a nép egyes osztályainak vagy tagozatainak. Az uralkodó képviseleti szervének megalkotási módja a kinevezés, amit esetleg meghatalmazásnak mondanak; a nép, vagy tagozatai képviseleti szervének megalkotása csak a választás lehet, mert hiszen a közvetlen népi elemi szervek mindig társak.

4. Választásról van szó e szerint mindég, 1. mikor a közvetlen népi elemi szervek tagjait egyénenkénti kiválogatással társas szervek alkotják meg; 2. mikor népi képviseleti szerveket alkotnak meg népi elemi szervek; 3. mikor alkalmazott szerveket népi elemi vagy képviseleti szervek, vagy pedig szintén alkalmazott, de társas szervek alkalmaznak.

A választás a fentiek értelmében mindig több alánynak az összeműködése. Ez az összeműködés áll először a választásra jogosultak akaratnyilvánításából, amely megjelöli, hogy az egyes választók kit akarnak az illető szervi állásba juttatni. Másodsor ez akaratnyilvánításnak arra jogosult szerv részéről tudomásulvételéből és harmadszor e tudomásulvett akaratnyilvánítások alapján az eredménynek a megállapításából. Ehhez járul negyedszer az eredménynek közlése egyrészt az akaratnyilvánítókkal, másrészt a megválasztottakkal és végül azzal a szervvel, amely a megválasztottakból álló szerv összehívására illetékes, vagy amelynél a megválasztottnak működnie kell.

A választásnál ezek szerint mint jogügyletnél meg kell különböztetnünk a jogügyleti alányokat, vagyis feleket, a jog-

ügyleti cselekményeket, a jogügyletből származó jogviszonyt s a jogviszonyból folyó jogokat és kötelességeket.

E körülmények a szerint különböznek, hogy milyen szerv megalkotásáról van szó a választásnak fentebb jelzett három esetében. A három eset közül legcélszerűbb elsősorban a másodikat szemügyre vennünk, t. i. azt, midőn népi képviseleti szerveket kell választással megalkotni.

II.

5. A népi képviseleti szervnek hivatása, hogy az egész népet vagy az egész népnek azt a körét, amely az állami ügyek intézésében s az államhatalom gyakorlásában részt nyer, képviselje, azaz annak helyében ugyanazzal a hatállyal járjon el, amellyel az is eljárhatna.

A népnek az államhatalomban részes körét, amelynek képviseletet kell nyernie, a képviselőválasztók alkotják. Elsősorban a képviselőt választóknak összessége tehát a választással szervet megalkotó jogügyleti fél. És pedig a szerint, amint az egész ország képviseleti szervéről van szó, vagy valamely helyi kötelékének képviseleti szervéről, az országos választóknak, vagy a helyi, p. o. a törvényhatósági vagy községi választóknak az összessége.

6. A választók ez összességének a választást, mint jogügyletet úgy kellene létesíteni, hogy az összes választók az egész — országos, vagy helyi — képviseleti szerv minden tagjára nyilvánítsák akaratukat, vagyis p. o. hogy esetleg 1—2 millió stb. választó mindenike 200—300—400 stb. képviselőre szavazzon. Ez azonban igen nehézkes és célszerűtlen volna még akkor is, ha kevesebb választóról és kevesebb megválasztandóról van szó, mint p. o. a törvényhatósági és községi választásoknál s ezért a képviseleti szervek megalkotásának ez a módja seholsem elfogadott; már csak azért sem, mert a történeti fejlődés nem ezen a nyomon haladt.

De az ilyen összesített, együttes választás meg sem felelne a képviseleti szerv jellegének. A megválasztottak ilyen választás mellett a legnagyobbbrészt ismeretlenek lennének a választó összesség tagjai, az egyes választók előtt és inkább mások által számukra előírtak, idegenek által kinevezettek, mintsem maguk által kiválasztottak. Ezeknél csak nagyon köz-

vetve volna megállapítható, hogy a választók felfogását, politikai irányukat képviselik, pedig a képviseleti szervnek ez a hivatása és alapja.

A képviselendő választók összességének a megválasztottak által való tulajdonképeni képviseletéhez közelebb jutunk, ha az összesség tagozódik és az e célból meghatározott tagozatok választják, nem az egész képviseleti szerv összes, hanem csupán egyes tagjait csoportonként vagy egyenként, akik azután együttesen fogják alkotni a képviseleti szervet. Mennél szűkebb körre szorítkozik a választási tagozat s mennél kevesebb képviselőt választ, annál közelebb jut a megválasztott a választóihoz, annál bensőbbé válhatik közöttük a viszony, s ez a legnagyobb mértékben akkor állhat elő, ha minden választási tagozat csak egy képviselőt választ, vagyis az ú. n. egyenkénti választási, „uninominális“ rendszernél.

A képviselendőeknek megfelelő képviseltetése szempontjából azonban figyelembe jön a kisebbségi képviselet kérdése is. Ennek gondolata azzal kapcsolatos, hogy a képviseleti szervnek nemcsak a választók összességének egy részét kell képviselni, azt amely többségben van, hanem az egészet, mert a többség szükséges lehet az egyes ügyek elintézésénél, határozatoknál, de képviseletnél és képviselők kiküldésénél nem. A képviselők valóban ekkor viselik inkább a képét a választók összességének; míg ellenkező esetben a választás inkább a kiválogatás jellegével bír.

Ha azonban akár a választók összességének együttes, ú. n. lajstromos formában való, akár tagozatonként felbontott választásánál az eredményt a többség és pedig az általános többség alapján állapítjuk meg, akkor az egészben összesített választásnál a választók közt kisebbségben levő politikai felfogások egyáltalán nem juthatnak képviselethez; a tagozatonként felbontott választásnál pedig csak annyiban, amennyiben valamely tagozatban többségben vannak. Ez annál kevésbé valószínű, mennél nagyobb a tagozat és természetesen csak véletlen s a kisebbség képviselte ez esetben az országos arálynak csak kivételesen felelhet meg. Ez a körülmény adott okot az eredménynek az arányosítás segélyével való megállapítására, ami viszont csak az egész országra vagy az egész helyi kötelékre, avagy vagy valamely nagyobb tagozatára vo-

natkozó összesített, vagyis lajstromos választás mellett lehetséges.

A kisebbség képviselte így látszólag megvalósítható, azonban ez mind a többségnek, mind a kisebbségnek valóságos képviselétől ép úgy távol áll, mint minden nagyobb tagozatra kiterjedő összesített lajstromos választás. A kisebbségnek valóságos képviseltetése tehát csak akkor valósítható meg, ha a választási tagozat lehetőleg kicsi és lehetőleg kevés képviselőt választ, hogy így választása mennél inkább megközelítse az egyenkénti választást és általa csakugyan a választók nyerjenek képviselmet. Talán a legmegfelelőbb tagozat ebből a szempontból olyan, amely három képviselőt választ.

Vannak e tekintetben olyan összekapcsolt rendszerek is, amelyek szerint az akaratnyilvánítás minden választó részéről csak egy egyénre történhetik kisebb tagozatokban, ú. n. egyéni kerületekben, de ez a szavazás nem ad végleges eredményt, hanem a végleges eredmény csak több egyéni kerületet magában foglaló nagyobb tagozatonként az egyesekre nyilvánított szavazatok arányában állapítatik meg.

Ez a rendszer az összesített lajstromos szavazásnál annyival látszik megelőbbnek, amennyiben a választóknak az akaratát a megválasztandókra nézve jobban kifejezi.

7. A képviselőket választóknak összessége mint jogügyleti félnek helyébe ezek szerint a *választási tagozatok* lépnek, amelyek a részekre felbontott jogügyletnek lesznek részalanyai.

Részalanyi minőségüknek fontossága abban áll, hogy ennek következtében kell a tagozat választóinak abban a tudatban lenniök, hogy mint ilyenek nem bírnak az egészétől különböző külön érdekekkel, hanem csak az összességével azonos érdekekkel, amit a választáskor nekik is szem előtt kell tartaniok.

Ezek a tagozatok mármost vagy területi, helyi alapon állók lehetnek, vagy esetleg foglalkozásokon vagy más közös érdeken alapuló érdekszervezetek. Az érdekszervezetek szerinti képviselő gondolata az újabb időben mindinkább előtérbe lép; de ez visszaesést jelentő fejlődés, mert a részalanyi minőségből folyó s előbb jelzett következménnyel ellentétben megengedi, hogy az állami élet a különleges részérdekek szempont-

jából mérlegeltessék és egymással való küzdelmeik eredménye szerint irányíttassék. Ez pedig az egyetemes érdekeknek háttérbe szorítását jelenti.

Ezzel szemben a helyi alapon való tagozás az állampolgárok között a részérdekek szerint különbséget nem tesz, hanem őket mind azonos közös érdekekkel bírónak tekinti, amelynek az egyes osztályok és foglalkozások részérdekeit alá kell rendelni.

Az ú. n. érdekképviselő tehát az állami életnek és az államhatalmi szervezetnek olyan magánjogi szempontból való felfogása, amilyen volt a szerencsésen túlhaladott középkori hűbéri és rendi felfogás és mint amaz, ez is előbb-utóbb az államra felbontólag hat, tehát „dekomponáló“, „destruktív“ jelenség.

Ezért itt csak a közjogiasabb jellegű tagozást vesszük figyelembe, vagyis a helyi alapon való tagozást, amely ma még nagyobb mértékben tartja magát.

8. A helyi alapon való tagozás történhetik a különben is meglevő helyi kötelek szerint, amilyenek a törvényhatóságok és községek, vagy pedig ettől részben függetlenül csupán a választás céljaira meghatározott tagozatok, ú. n. választókerületek szerint. Ily választókerületek különben létesíthetők meglevő helyi kötelek keretén belül is, ha és amennyiben valamely helyi kötelek túl nagy arra, hogy választási tagozatot alkosson; de létesíthetők több helyi köteleket p. o. községeket összefoglalva is, ha azok magukban e célra túlkicsinyek volnának.

A helyi kötelek szerinti tagozás esetében ismét kétféle képviseltetés lehetséges. Ha a helyi kötelek jogi személyiséggel bíró közület, akkor mint ilyen képviselhető. Ebben az esetben képviselőit megválasztani az a szerv jelentkezik jogosultnak, amely különben is jogosult akarata, mint jogi személyiségét meghatározni. Így történt nálunk 1848 előtt a megyei követválasztásoknál; s Angliában a grófsági képviselőválasztásoknál. Ilyen esetben természetes a többségi alapon való választás, mert ilyenkor a helyi köteleket, mint jogi személyiséget kell képviselni s nem tagjainak, illetve választóinak összességét; s a jogi személyiség akarata csak egyféle irányú lehet, melyet természetesen a többségnek kell meghatározni.

Mihelyt a helyi kötelék szerinti választás nem így történik, hanem akár úgy, hogy benne a kisebbség képviselőit elve is helyet nyer, akár úgy, hogy a helyi kötelék nem mint egységes egész választ, — hanem a választás céljára több tagozatra oszlik, amelyek egymástól eltérő irányban választhatnak, már nem a helyi kötelék mint olyan az, amit a megválasztottak képviselnek, hanem a helyi kötelék területével azonos területű választási tagozata az országnak, amelynek részalanyi minősége épen ez által lép előtérbe.

A helyi köteléknek közületi képviselője mellett részalanyi minősége háttérbe szorul s inkább önálló alanyisága domborodik ki.

Ez is egyik oka annak, hogy ez a kerületi képviseltetés úgy nálunk, mint Angliában megszűnt.

9. Miután a választási tagozatok lesznek a választási jogügylet részalanyai, megfelelő szervezettel kell bírniok.

E szervezetnek feladata, hogy szükség esetén és alkalomadtán megtegye az intézkedéseket a választási jogcselekmény előkészítésére, hogy annak a választók közreműködésével való lefolyását vezesse és irányítsa, eredményét megállapítsa, kinyilvánítsa és a megfelelő tényezőknek tudomására hozza.

E szervezet tehát a választási tagozat jogalanyiságát kifelé megismerésére.

Ha a helyi kötelékek mint ilyenek a tagozatok, akkor ezeknek megvan a különbeni szervezete, amely a választásnál szükséges tennivalókat megfelelően elvégezheti. Ha azonban választási tagozatokul külön választókerületek állnak fenn, akkor, miután ezek különben nem szervezett helyi kötelékek, kell, hogy vagy külön szervezetet kapjanak, vagy erre a célra más szervezet szolgáljon. Ilyen külön szervezete volt a választókerületeknek részben a mi 1848-as választójogi törvényünk szerint a választási elnök, amely szerv egészen a legújabb időkig fennmaradt. A 48-as törvény úgy fogja fel, hogy a választókerület választói a választás napján gyűlésre jönnek össze, amelynek mint minden gyűlésnek, kell elnökének lenni. A választók gyűlése tehát az elnök vezetése mellett gyűlekezeti szervként megalakulván, folyik le a gyűlés keretében a választás, melynek eredményét az elnök megállapítja.

pítja és kihirdeti s ezzel a gyűlés befejeződik és szervezete is feloszlik. Ez a felbontás később módosult és a gyűlekezeti alak megszűnt és helyébe lépett a választók szétszórta, „diasporikus” közreműködése és a további eljárásnak ebben az alakban való lefolyása. Ez az alak még inkább kidomborodott akkor, mikor a választókerület a szavazás megejtése végett további tagozatokra, a szavazó körökre oszlott, de a választási elnök intézménye mint a választókerületek az a szerve, amely a választást az egész választókerületekre kihatólag vezeti, most is fennáll, habár a választási biztos új intézményével csorbitottan.

A választási elnök azonban tulajdonképp még sem a kerületi választóknak a szerve, mert állását minden befolyásuk és közreműködésük nélkül nyeri el s nyerte el már a 48-as törvény szerint is. A választási elnököt a központi választmány küldi ki, amely máskülönben is a választási jogcselekményt előkészíti a választókerület számára. A központi választmány pedig nem a választókerületnek, hanem a törvényhatóságnak a szerve s így a törvényhatóságnak a szerve a választási elnök is. Ugyanez állt a régebbi választási küldöttség többi tagjaira, a jegyzőre és a helyettesekre is. Az újabban rendszerezett és külföldi mintára elnevezett választási biztos és bizottság pedig még idegenebb szerv a választókerülettel szemben, mert még a törvényhatóságnak sem tekinthető szervéül.

Ez a helyzet tehát egyik esete annak, midőn a választókerület jogalanyiságából következő tennivalókat más közület szervezete végzi el, habár e más közületnek és a választókerületnek bizonyos területi kapcsolata meg is van.

A választókerületnek jogalanyiséga és jogügyleti fél minősége így egészen háttérbe szorul és csak annyiban érvényesül mégis, amennyiben a megválasztott képviselők az illető kerületnek képviselőiül minősülnek.

10. Amint a választók összességének jogalanyiséga már a tagozással feloldódik részalanyiságokra, kérdés támad, vajon nem kell-e azt mondani, hogy a választási tagozatok is feloldódnak az egyes választóknak jogalanyiságára és miután a választás végeredménye mint jogügylet az egyes választók egyéni cselekményével jön létre, hogy ők jelentkeznek végeredményben mint jogügyleti felet. Eddig nem lehet elmenni,

mert csak a választásban résztvevő összes választók cselekményeivel jön létre a jogviszony s nem minden egyes választónak a cselekményével. Ennélfogva azoknak a választóknak cselekményei, akik a megbukott jelöltre szavaztak, szintén oly cselekmények, amelyek a végeredményre közrehatottak s ezért e választók is a jogviszonyt létesítő jogügyleti fél alkatelemeiként minősülnek.

Sőt még azok a választók is, akik egyáltalán nem vettek részt a választásban, olyannak tekinthetők, mint akik a választástól tartózkodva a választás végeredményéhez szintén hozzájárultak.

A választás mint jogügylet érvényességének kérdésénél pedig ezek a körülmények mind figyelembe vehetők.

Másrészt a megválasztott is nem minden egyes választóval kerül jogviszonyba, hanem csupán az illető választási tagozat választóinak összességével s így vele szemben is csak ez az összesség jelentkezik jogügyleti félként.

Meg kell tehát maradni annál a megállapításnál, hogy a jogügyleti félként a választási tagozatokat kell tekinteni, a választó helyi kötelekeket, vagy választókerületeket, de csak mint részleges feleket, amelyek külön-külön csak részleges jogviszonyokat hoznak létre úgy, hogy az összetételükből alakul meg az egész jogviszony az állami hatalmat végeredményben bíró néposztály és képviseleti szerve között.

11. E jogviszonyban álló másik jogügyleti fél a képviseleti szerv. Egyes tagjai az őket megválasztó választási tagozatokkal vannak részleges jogviszonyban s ez a jogviszony az illető választási tagozathoz tartozó választók cselekményeivel jön létre. Az egyes képviselők tehát ép úgy részleges jogügyleti felek, mint a választási tagozatok.

A képviselőknek mint jogügyleti feleknek a jogviszonyt létesítő cselekménye azonban sokkal kevesebbre szorítkozik, mint a választóké. Kimerül a jelöltségnek és megválasztás esetén a választásnak elfogadásával, illetve az erre vonatkozó nyilatkozattal.

12. Kérdés, hogy a többi jelölteknek mi a jogállása a választás jogügyletében.

Midőn jelölésről beszélünk, az alatt kétfélet érthetünk. Egyik a választók körén kívül eső szerv részéről való megha-

tározása annak, hogy a választók kik közül választhatnak. P. o. a koronaörök választása az országgyűlés által azok közül, akiket az államfő jelölt; azelőtt a budapesti főpolgármester választása a törvényhatósági bizottság által ugyancsak az államfő által kijelöltek közül stb. Ez a kijelölés a korlátozó jelölés, amely mellett a választás alá kerülő állás betöltése a választó szervén kívül egy másik szervtől is függ és így az illető szervi állás betöltése két külön szerv együttes cselekményével történik.

A másik jelölés a választó testület, vagy választási tagozat választóinak egy részéről való előzetes kinyilvánítása annak, hogy kit vagy kiket kívánnak a választók összességének akaratnyilvánításával megválasztani. Jellege egészen más, mint az előbb jelzett jelölésé.

Ezt lehet a nálunk elfogadott kifejezéssel „felleptető” jelölésnek nevezni s a képviselő választásoknál ez a szokásos.

A választás maga azután megtörténhetik ilyen jelölés alapján, vagy a nélkül. Nélküle van helye oly választásnál, amelynél a választó bárkire nyiváníthatja akaratát. Ez népi képviselők választásánál ritkán fordul elő. A jelölés alapján való választásnál többnyire csak jelöltre lehet választói akaratnyilvánítás és pedig rendszerint bizonyos módon és bizonyos számban ajánlott jelöltre.

A választás tehát ez által szintén korlátozódik, de a korlátozás tulajdonképp önkorlátozás, mert jogilag mindig a választók köréből indul ki. Az, hogy ennek a jelöltajánlásnak egy vagy több választó részéről, második esetben kevés vagy sok választó részéről kell történnie, e szempontból mellékes. A jelölés és ajánlás tehát már befolyás és részvétel a jogügylet létesítésében, habár csak előzetesen is. Ha a jelölés és ajánlás a jelölt hozzájárulása vagy tudta nélkül történik s ha érvényes ajánlásához elfogadása vagy nyilatkozata nem szükséges, akkor ő semmiféle jogviszonyba nem jön sem a választási tagozattal sem az őt jelölő választókkal s jelöltetése akkor csupán az őt ajánló választóknak oly ténye, amellyel a választási tagozat eljárását amilyen befolyásolják, amennyiben kizárják a lehetőségét annak, hogy más valaki meg legyen választható. A jelölt tehát a választásnak tárgya lesz, de nem lesz alanya.

Ha azonban a jelöltetés érvényességéhez az ő nyilatko-

zata is szükséges, akkor ez a nyilatkozat előzetes ígéretet is jelent arra nézve, hogy a választás megfelelő eredménye esetében a képviselőiséget elvállalja.

A jelölés elfogadása esetében tehát van már részéről bizonyos közreműködés. Ennek a közreműködésnek azután további következményei lehetnek, mert a jelöléstől visszalépés nemcsak az eredményre hat ki, hanem magára az eredményt létesítő eljárásra is. Más az eljárás, ha csak egy a választás alá kerülő jelölt és más, ha több. Ennélfogva, ha a jelölést elfogadó utólag ezt visszavonja, vagyis visszalép, más és más lesz az eljárás a szerint, hogy e visszalépés után nem marad jelölt, csak egy jelölt marad, vagy több. A választás alá kerülő jelöltek tehát kétségtelenül jogi hatással bíró alanyai a választásnak, azonban mégsem jogügyleti felek, hanem olyan jogalanyok, akiknek magatartásától függ részben, hogy a jogügylet hogyan és kik közt fog létre jönni s ilyképen ők is jogügyleti felekké válhatnak.

13. A megválasztott képviselő és választási tagozata közötti jogviszony csak része a választók összessége és az egész képviseleti szerv közötti jogviszonynak. Azonban a képviselő a saját választási tagozatával mégis szorosabb viszonyban van s az egész hatalmi kötelék képviseleti szerve épen azáltal válik ezzé, mert tagjai olyanokul képviselik az egésznek részeit alkotó választási tagozatokat.

A képviselő és választási tagozata közötti viszonnal járt a régebbi időben a képviselőnek utasítása és amennyiben a képviselő nem felelt meg az őt megválasztók akaratának, visszahívásának joga. Ez a két jog különösen akkor állott fenn, mikor a választási tagozatok a helyi kötelek voltak, mint jogi személyiséggel bíró közületek. Az újabb időkben megszűntek. Gyakran hallani, hogy ezek a jogok nem férnek össze a napjainkbeli képviseleti rendszerrel. Ez a nézet téves, mert a képviseleti viszonnak lényege az, hogy a képviselő a képviseltet helyettesítve annak akarata, iránya szerint járjon el s nem a képviseltektől egészen önállóan és függetlenül. Az utasítási és visszahívási jognak oly formán való gyakorlása azonban, amilyenben az előtt gyakorolták, akkor, mikor már nem a helyi kötelek mint olyanok küldenek képviselőt, nehézségbe ütközik, s nagyrészt ezért szűnt meg. De más alak-

ban megvan napjainkban is a képviselők és a képviseltek politikai akaratának és irányának összhangzásban létele, s e nélkül a képviseleti viszony létrejövetelét el sem tudjuk képzelni.

A választások előtt a jelöltek politikai irányának megismertetése, a választóknak e politikai irányok ú. n. pártok szerinti különválása, a választásban ez irányoknak egymással való küzdelme és a választás eredményének ezen az alapon való megállapítása, habár nem alakszerű utasítás, de annak feltételezését jelenti, hogy a képviselő annak a programnak alapján fog eljárni és a törvényhozásban működni, amelynek alapján megválasztották. Hogy ez megtörténik-e, vagy nem, annak megállapítására valók a képviselői beszámolók.

A megválasztás alapjául szolgált irányzathoz ragaszkodásra jogi kötelezettség ugyan nálunk p. o. általában nincs kimondva, de vannak államok, amelyekben akkor, ha valamely képviselő abból a pártból, amelyhez való tartozás alapján lajstromos szavazással megválasztották, kilép, a törvény szerint elveszíti képviselőségét, p. o. bizonyos esetekben a csehtőt államban a választójogi bíraskodásról szóló 1920. évi febr. 29. törvény szerint. Hogy ez a szabály más szempontból nem eshetik-e kifogás alá, p. o. azért, mert a pártokat jogintézménnyé teszi, az más kérdés.

Ahol az ily szabály nincs is jogilag kimondva, ott is többé-kevésbé erkölcsi kötelességnek tekintik a pártállás megváltoztatása esetében a képviselő lemondását, vagy választóinak megkérdezését, hogy újabb állásfoglalását helyeslik-e, vagy nem. Amennyiben a lemondás önként meg nem történik, a választók részéről való bizalmatlanság kifejezése által arra erkölcsileg kényszeríthető is.

III.

14. A választásnak, mint jogügyletnek elemzésénél a következő kérdés a választás cselekményeinek a kérdése, a választási eljárásé.

A képviselőválasztás, amint láttuk, a választói joggal felruházott állampolgároknak választási tagozatonként való összeműködése annak meghatározása végett, hogy ki, vagy kik legyenek az illető választási tagozat képviselői. Az összeműködés a választóknak akaratnyilvánításában áll, amelyek-

nek összevetése alapján állapítatik meg az eredmény. Ennek az akaratnyilvánításnak a mikéntje, az akaratnyilvánítás tudomásul vétele és ennek alapján az eredmény megállpítása képezi a választási eljárást.

Az akaratnyilvánítás kétféleképp történhetik: tömegesen és egyenként. Tömegesen, midőn a választók összessége vagy egy része együttesen és egyértelműleg nyilvánítja akaratát, mint mondani szoktuk közfelkiáltással. A szó tulajdonképeni értelmében vett közfelkiáltásról csak akkor lehet szó, ha a választók, akik a választásban részt akarnak venni, mind együtt vannak, vagyis ha a választás a választók tényleges gyűlésén történik. Ma a választásnak ez a módja általában idejét multa és helyébe lépett az akaratnyilvánításnak szétszórtan való megtétele, s ilyen eljárás mellett tömeges, illetve közfelkiáltással való akaratnyilvánításnak nem lehet helye.

Az akaratnyilvánításnak másik módja az egyenként való, vagyis a szavazás. Szavazásnak egyaránt lehet helye választói gyűlésen vagy szétszórtan. Választási gyűlésen rendszerint akkor, ha a közfelkiáltással való akaratnyilvánításnak nincs eredménye vagy azért, mert a választók senkiben sem egyeztek meg egyértelműleg, vagy egy részük egyik személyben a másik részük másikkban, esetleg többen egyeztek meg s a különféle irányú közfelkiáltások közül a túlnyomót nem lehet megállapítani. Miután azonban a választói gyűlésen való választások ma idejüket multák, ezeket az eseteket figyelmen kívül lehet hagyni.

A szétszórtan való választásnál csak a szavazással lehet az akaratnyilvánítást megtenni.

15. Mind a gyülekezeti, mind a szétszórtan való akaratnyilvánításnál előfordulhat az akaratnyilvánításnak bizonyos irányban való kezdeményezése. Ez az indítványi jellegű *kezdeményezés a jelöltek ajánlásával* történik.

A jelölt-ajánlás mint a választási eljárás mozzanata abból a gondolatból fejtett ki, hogy a választók gyülekezete mint gyűlés határoz, a felett, hogy ki legyen a képviselőjük s hogy ezt a határozatot meghozhassa, a gyűlés valamely tagjának a megválasztandó vagy megválasztandók személyére indítványt kell tenni. Ha csak egy ilyen indítványt tesznek, vagyis ellenindítványt senki sem tesz, amely ellenindítvány szólhat

más személyek megválasztására, vagy egyszerűen szavazásra, annyiban természetesen az indítvány elfogadottnak s a benne megjelölt egy vagy több személy megválasztottnak jelentkezik, mert az ellenindítványok elmaradásában az összegyülekezett választók akaratnyilvánítása, egyenkénti kijelentésük nélkül is megtörtént. Ebben az esetben tehát valóban közfelkiáltással való, egyhangú megválasztásról lehet beszélni.

Ha az ellenindítvány más személy megjelölése nélkül egyszerűen szavazásra szól, akkor is lehet olyan szabály, hogy a kérdés felett szavazni kell, vagyis egyenként kell akaratot nyilvánítani, hogy az egyetlen indítványban megjelölt egy vagy több személy képviselőül megválasztassék-e vagy nem.

Ilyen eljárást állapított meg a mi 1848-as választójogi törvényünk (V. t. c.) is 30. §-ában. E törvény szerint a képviselő-ségre a választók gyülekezetén annak megnyitása után bármely választó, tehát csak egyetlen egy is ajánlhatott valakit a megválasztásra. Ha csak egyet ajánlottak, vagy többet ugyan, de azok közül egynek megválasztásában a választók közakarattal megegyezni látszottak, akkor az elnöknek mindenekelőtt azt a kérdést kellett feltenni, hogy az általa megnevezett egyénnek megválasztásában közakarattal megnyugosznak-e, vagy szavazni kívánnak, s ha 10 választó szavazást kívánt, azt el kellett rendelni.

E törvény szerint tehát, hogy valaki képviselőjelöltként szerepeljen, elég volt egyetlen egy választónak ajánlata vagyis indítványa, de, hogy a felett szavazás legyen, ahhoz legalább 10 választónak kívánsága kellett, s ha ezt 10 választó nem kívánta, akkor közfelkiáltással választásnak volt helye, akár egy jelöltet ajánlottak, akár többet. A szavazás nélküli választást mindenkor egyhangúnak lehetett nyilvánítani, tehát még akkor is, ha több jelöltet ajánlottak, mert ha ilyenkor 10 választó nem kívánt szavazást, feltételezhető volt, hogy az egyhangúsághoz legfeljebb 9 választó nem járult hozzá, ez a szám pedig az egyes választókerületek választóinak akkori számához képest is elenyésző csekélység volt.

Az egy választó által lehető jelöltajánlásnak és a szavazásnak csak 10 választó kívánsága esetében való elrendelésének szabályát az 1874: XXXIII. t. c. is megtartotta (70. és 71. §.), és a 48-as szabályt csak annyiban módosította, hogy

szavazás nélküli megválasztás kimondását csak egy jelölt ajánlása esetére engedi meg. Hogy ebben az esetben, ha több jelöltet ajánlottak, de 10 választó nem kíván szavazást, mi legyen a további eljárás, arról az 1874-es törvény nem rendelkezett. Ezt a hiányt pótolta az 1899. XV. t. c. 156. és 157. §-a s egyuttal a jelöltajánlás módját annyiban módosította, amennyiben a jelöltséghez kívánta meg a 10 választó együttes ajánlását s mindenestre kimondta a szavazás szükségét, ha egy-nél több jelöltet ajánlottak.

Az ajánlás ideje tekintetében mind a három törvény megelégedett a választás napján a választás megnyíltá után való ajánlással, de az utóbbi kettő megengedte, hogy az ajánlások már a választást megelőző napon is megtörténjenek s mind a kettő írásbelileg benyújtandó ajánlást kívánt.

A képviselőjelöltek ajánlásának ez a módja mind a három törvény szerint megtartotta eredeti jellegét, a választók gyülekezetén való indítványét, s mind a három egyformán könnyűvé tette az ajánlást. Igaz, hogy az 1874: évi törvény már nem beszél a választók gyülekezetéről és ezeknek alakoszerű gyűlése már akkor meg is szűnt, noha akkor még a szavazás csak a választókerület székhelyén folyt le s így az összes választóknak meg kellett ott jelenniök, ha választó jogukat gyakorolni akarták. S miután a jelöltajánlások még a választás megnyitása után is megtörténhettek, a választók, ha nem akarták magukat meglepetéseknek kitenni, kénytelenek is voltak ott megjelenni.

16. Lényegesebben változtatott az ajánlás módján az 1913: XIV. t. c. Két fontos változtatása volt: egyik az, hogy az ajánlások írásban beadásának idejét előre tette, nevezetesen a „választást“ megelőző harmadik napra; a másik pedig az, hogy az ajánlók szükséges számát felemelte.

Az előbbi változtatás összefüggött azzal, hogy a választók gyülekezetének az eddigi törvényekben még el nem törölt szerkezetét egészen elmellőzte, azáltal, hogy a választásoknak a választókerületekben való előbbi központosítását megszüntette és a választókerületet a szavazás foganatosítása végett szavazó körökre osztotta fel. Megszűnt ezáltal a szüksége annak, hogy a választókerület választói összegyűljenek egy helyre s így a választói gyűlés lehetősége is megszűnt. Ez azon-

ban szükségessé tette, hogy a megtörtént jelöltajánlásokról a szavazókörök és választóik kellő időben értesüljenek és hogy ezért az ajánlás megelőzőleg történjék néhány nappal.

Ez által azonban a jelöltajánlásnak indítványi jellege nem szűnt meg, ezután is maradt arra irányuló kezdeményezés, vagyis indítvány, hogy a választókerület kit válasszon meg képviselőjéül.

Idejének előbbre tolása azonban és elválasztása a szavazástól az addig időbelileg egységes eljárást megosztotta. Az addigi eljárásnak is meg kellett különböztetni három részletét, ú. m. az akaratnyilvánításnak bizonyos irányban való indítványozását, az akaratnyilvánítások megtételét s tudomásvételüket és végül a megtett akaratnyilvánítások eredményének megállapítását, de ez a három részlet egyfolytában következett egymásután.

Az 1913. törvény az első részletet egészen külön választotta s rá külön ú. n. „képviselőjelölési“ eljárást szabályozott. E különválasztás dacára is részlete maradt az egész eljárásnak vagyis a „választásnak“ s ezért a törvény 85. §-ának az a rendelkezése, amely úgy szól, hogy „a választást képviselőjelölés *előzi meg*“, nem egészen szabatos. A képviselőjelölés nem a választást előzi meg, mert annak részlete, hanem csupán a választásnak azt részletét, amelyben a szavazás folyik le.

Ezt pedig annál inkább kell mondanunk, mert lehet olyan választás, amelynél a második részlet, a szavazás egészen elmarad, s amelynél a választás eredményét, már az első részlet, az ajánlás eldönti. Ezt az eljárást tehát mindenestre a választás részletének kell minősítenünk.

A választást második részletének elmaradásával már az első részlet eldönti, ha annak folyamán csak egy egyént vagy lajstromos szavazás esetén egy lajstromot ajánlottak. Ebben az esetben a jelöltajánló eljárás befejezése után a szavazásra kitűzött időben mindjárt a harmadik részlet következik, az eredménymegállapítás. Épen ezért nem helyes gyakorlat a választás napjának kitűzéséről beszélni, mikor az csak a szavazásnak s esetleg az eredménymegállapításnak a napja s a választás idejében a képviselőjelöltek ajánlásának napja, vagy napjai is benne vannak.

Az 1913: XIV. t. c. az ajánlók számát is felemeli az ed-

digi 10-ről 50-re. Az ajánlók számának felemelését a választók számának emelkedése önmagában nem indokolja. A dolog természete szerint mindegy, hogy ha valamely határozatra hivatott összességben indítványt tesznek, az összességnek kevés vagy sok tagja van-e és ha kevesebb számú összességben az indítvány megtételéhez bizonyos számú tagnak az együttes indítványa szükséges, ennek a számnak emelését maga az a körülmény, hogy az összesség tagjainak száma megszaporodik, még nem teszi szükségessé. Szükségessé teheti azonban más körülmény.

A választásoknál a jelöltajánlás számának emelését indokolni szokás azzal, hogy mennél több valamely választási tagozat választóinak száma, annál inkább szükséges, hogy könnyelmű vagy igazi alap nélküli jelöléssel a választás ne bonyolítottassék.

Ez indokolás helytállóságával foglalkozni nem ide tartozik a választás jogügyleti természetének vizsgálatához, itt csak azt kell megállapítani, hogy az ajánlók számának emelése csak bizonyos korlátok között indokolható. Nem szabad olyan nagynak lennie, hogy elveszítse indítványi és pedig az aránylag könnyű indítványi jellegét és hogy az már az előzetes szavazás vagy próbaszavazás jellegét vegye fel. Ebből a szempontból az 1913: XIV. és az 1918: XVII. t. c. még kellő korlátok között marad; de már a későbbi választójogi szabályok túlságos mértékben felemelték az ajánláshoz szükséges számot. E szabályok alapján az ajánlások megszerzése a gyakorlatban oly nagymértékűvé vált, hogy már előzetes szavazássá minősült, mely esetleg véglegessé is válhatott, ha egyenkívül a többi jelöltnek nem sikerült a szükséges érvényes ajánlásokat megszerezni. Ez az előzetes szavazás pedig magánúton folyt, amely ugyan hivatalos felülvizsgálat alá került, de ez épen az ajánlások tömegénél fogva nem lehetett tökéletes és így szinte természetes, hogy számos visszaélésre adott alkalmat.

Az indítványi jellegű ajánlás természetesen csak a határozni hivatott összesség tagjától indulhat ki. Az ily ajánlást az összesség megnyilvánulását vezető szervhez kell juttatni, akár gyülekezet ez az összesség, akár szétszórtan nyilvánul

meg és akár elnöke van, akár azon kívül álló szerv hivatott a választás vezetésére.

Az ajánlók számának túlságos megszorítása megnehezíti annak megállapítását, hogy az ajánlókként jelentkezők azonosak-e azokkal, akiknek nevében jelentkeznek és hogy e szerint választók-e. A nagy szám elkerülhetetlenné teszi, hogy az ajánlás írásban az ajánló aláírásával történjék; ez pedig szükségessé teszi annak vizsgálatát, hogy az ajánló nevében odaírt aláírás valódi-e. Ha e célból meg is kívántatik az aláírásoknak a hitelesítése, ez, ha a hitelesítéseknek nagy számban kell megtörténni, szintén nem nyújt elegendő biztosítékot.

A túlnagy ajánlás megkívánását tehát, ami szinte kihívja a hamis aláírások gyártását, még abból a szempontból is el kell ítélni, hogy pontos megvizsgálásuk igen nehéz, szinte lehetetlen és hogy már önmagában nem helyeselhető célért sok időtrábló munkát igényel, s ez a munka nagyrészt tulajdonkép hiábavaló.

A jelöltajánlás elméletileg nem feltétlen részlete a választásnak. Esetleg el is maradhat s akkor ilyen ajánlás nélkül folyik le az akaratnyilvánítás. Ez esetben, mint már jelezve volt, minden választó előzetes jelölés nélkül, szabadon szavazhat s mindig maga állapíthatja meg, hogy kire szavazzon. Ilyen eljárás ma általában csak a lajstromos szavazásnál fordul elő.

17. A kezdeményező eljárás, vagyis a jelöltajánlás mellett a *választási eljárás második részlete a szavazás*, vagyis a választójoggal felruházottak egyenkénti akaratnyilvánítása arra nézve, hogy az ajánlott jelöltek közül, melyiket vagy melyeket kívánják a választási tagozat képviselőjéül.

Miután a választás eredményét és ez által az egész képviselői szerv összeállítását a legtöbbször ezek az akaratnyilvánítások döntenek el, nem mellékes dolog az akaratnyilvánításokat lehetővé tevő szavazati eljárás részleteinek beható és pontos vizsgálata és megállapítása.

A szavazás történhetik személyes megjelenéssel vagy írásban a szavazatoknak beküldésével. Ez az utóbbi mód képviselők választásánál általában nem szokásos, mert sok visszaélésre adna alkalmat, amennyiben a szavazó személyazonosságának megállapítása nehézségbe ütköznék. Ez az eset áll fenn

a szavazássá fajult ajánlásoknál. Ennélfogva a személyes megjelenéssel való szavazás vált általánossá.

A személyes megjelenéssel való szavazásnál áll elő a választási jogcselekményt intéző szervezetnek egyik kérdése. Miután a szavazás a választóknak egyenkénti akaratnyilvánítása, szükséges az olyan szerv, amely előtt az akaratnyilvánítás megtörténhessék és amely ezt hitelesen tanúsíthatja, hogy azután annak alapján az eredmény meg legyen állapítható. A szavazatok átvételére hivatott ez a szerv, a „szavazatszedésre“ kiküldött egyén vagy bizottság.

A „szavazatszedésre“ kiküldötteknek a jogállása nagyon hasonlít annak az anyakönyvvezetőnek a jogállásához, aki előtt polgári házasságot lehet kötni s akinek hivatása a házasulandó felek akarat nyilvánítását átvenni, közhitelességgel megállapítani és tanúsítani.

A szavazatátvevő szerv is ilyen nem jogügyleti fél, csupán a jogviszonyt létesítő cselekmény megtételénél jelenlévő, azt lehetővé tevő és közhitelességgel tanúsító harmadik személy.

Nem tekinthető azonban egészen harmadik személyül, ha és amennyiben a választási tagozatnak meg van a saját külön szervezete, amikor a szavazatok átvétele saját szerve által történik. Ekkor is azonban más alanyok azok, akiknek az együttes cselekményével a választási tagozat és képviselője közötti részjogviszony létre jön és mások azok, akik e jogviszony létrejöveteléhez szükséges akaratnyilvánításokat átveszik és tanúsítják.

A személyes megjelenéssel való szavazás történhetik egy vagy több szavazatátvevő szerv előtt. A szavazás ily módon való megoszlása függhet a szavazók számától, de mindenestre mellőzhetetlen, ha a választási tagozat a szavazás megajtése végett több további tagozatra oszlik s azok mindegyikében egyszerre kell a szavazásnak lefolyni.

18. A személyes megjelenéssel való szavazásnál *első feladat* annak a megállapítása, hogy a szavazásra megjelenő azonos-e azzal, akinek nevében jelentkezik és hogy az, akinek nevében jelentkezik, a választási tagozat választója-e. E kérdések megvizsgálása és az annak alapján tett intézkedést választási jogunk az 1913:XIV. t. c.-ben megállapított szóhasználat-

tal a „szavazáshoz bocsátás” és a „visszautasítás” kifejezésekkel jelöli meg. E felett határozni természetesen a szavazatátvevő szerv joga. Miután a személyazonosság megállapítása gyakran nehézségekbe ütközik, a szavazatátvevő szerv mellé segítőkül az azonosságot megállapítani tudó tényezők állíthatók. Ilyenek a választójogi törvényeink szerint az ú. n. azonossági tanuk.

A szavazási eljárás *második lépése* maga a szavazás, az akarat kinyilvánítása, vagy pedig az akaratnyilvánítás átadása a szerint, amint a szavazás élőszóval vagy pedig írásban vagy más szavazó eszközzel (cserépdarabbal, golyóval stb.) történik. Az élőszóval való szavazás nyíltszavazás, azaz olyan, amelynél megállapítható, hogy a szavazó kire szavaz. Az írásban vagy más szavazóeszközzel való szavazás lehet szintén nyílt, de lehet titkos is; a titkos tehát nem azonos a szavazólappal vagy más szavazóeszközzel való szavazással.

A nyílt szavazás is történhetik szavazóeszközzel, p. o. siketnémák írásban átadott szavazata esetében, amikor azonnal megállapítható, hogy a szavazó kire szavazott. A titkos szavazásnál azonban a szavazóeszközt úgy kell átadni és átvenni, hogy abból ne lehessen megtudni, hogy ki kire szavazott.

A titkos szavazás tényleges megvalósításának egyes részletei különféleképp szabályozhatók. Ezek már sokkal kevésbé jogi, mintsem inkább ügyességi kérdések. Jogi oldaluk csak annyiban van, hogy mind olyanoknak kell lenniök, amelyek arra szolgálnak, hogy a titkosságot megóvják.

A szavazat kinyilvánítása vagy a szavazóeszköz átadása után *következik a szavazat átvétele és elfogadása*. A szavazat átvétele a kinyilvánított szavazat tudomásulvétele s a szavazóeszköz tényleges átvétele. A szavazat elfogadása annak megállapítása, hogy az átvett szavazat számbavehető, illetve a célból összegyűjthető. A szavazat átvételét a szavazáshoz bocsátottól nem lehet megtagadni, de az elfogadását igen. Az elfogadás megtagadásának okai p. o. a mi választójogi törvényeink szerint: ha az élőszóval átadott szavazat érthetetlen, ha nem a jelöltek valamelyikéről szól, ha feltételhez kötött, stb. Titkos szavazás esetében: ha az átadott és átvett szavazóeszköz nem megfelelő, p. o. nem a megszabott hivatalos lap, jelekkel megjegyzett stb. Az ilyen átvett, de el nem fogadott szavazat

azután vagy visszaadható s helyette más vehető át, vagy a számbavehető szavazatoktól elkülönítve helyezhető el.

A szavazatok kinyilvánítása, illetve átadása, átvétele és elfogadása után *következik a szavazóknak számbavétele és a szavazatoknak megrögzítése és összegyűjtése.*

A szavazók számbavétele történik annak feltüntetésével, hogy melyik választó szavazott, s ennek alapja természetesen csak a választók érvényes névjegyzéke lehet. A szavazót mindenestre számba kell venni, akár elfogadták szavazatát, akár nem. De természetesen más számba kell venni azokat, akiknek szavazatát elfogadták és másba azokat, akikét visszautasították. Törvényeink még arról is intézkednek, hogy a szavazáshoz nem bocsátott jelentkezőkről is külön jegyzéket kell készíteni, az ú. n. visszautasítottak jegyzékét s ebbe veszik fel azoknak a neveit is, akiket ugyan a szavazáshoz bocsátottak, de akiknek szavazatát nem fogadták el.

A szavazóknak számbavételével kapcsolatos a szavazatoknak megrögzítése, illetve összegyűjtése. A szavazatok megrögzítésének az élő szóval nyilvánított szavazásnál van helye s ez az elfogadott szavazat feljegyzésével és jegyzékbe foglalásával történik, akár a szavazó nevének feltüntetésével, akár a nélkül.

A szavazó eszközökkel történt szavazásnál akár nyilvános, akár titkos, a megrögzítést helyettesíti a szavazatokat tartalmazó vagy jelentő szavazóeszközöknek összegyűjtése; természetesen az elfogadottaknak az el nem fogadottakétól elkülönítésével, ha az el nem fogadottakat a szavazóknak nem adják vissza.

A szavazássá fajult ajánlásoknál az ajánlási íveknek átadása nem más, mint az írásban magánuton leadott és megrögzített nyilvános szavazóeszközöknek az összegyűjtése.

19. A szavazásnak ily módokon való lefolyása után következik a *szavazás befejezése*. Természetesen a szavazást akkor kell befejezni, ha minden választó szavazott, aki szavazni akart, vagyis ha szavazásra már egyetlen választó sem jelentkezik, amennyiben még vannak is olyan választók, akik nem szavaztak. Miután rendszerint mindig vannak választók, akik szavazásra nem jelentkeznek, a szavazás befejezése a jelentkezések megszűnésétől függ. Hogy ezt hogyan kell megállapí-

tani, szintén különféleképpen lehet szabályozni. Választójogi törvényeink e célra általában az ú. n. záróra kitűzésének eljárását alkalmazzák, amely mellett a záróra elteltével többé jelentkezni nem lehet s a szavazást be kell fejezni.

A szavazás befejezésétől meg kell különböztetni a *szavazás abbanhagyását*. Abbanhagyáskor a szavazás befejezetlenül marad, mert folytatása és befejezése szükségtelenné válik. Szüségtelessé válhatik pedig akkor, ha olyan helyzet áll elő, amelyben nem is kellett volna szavazást tartani, vagy pedig olyan, amelyben hiábavaló a szavazás.

Ez a helyzet előállhat a jelöltek időközi visszalépése, vagy halála folytán. De hogy ilyenkor milyen esetben válik szükségtelenné a szavazás folytatása, az függ egyrészt a szavazás módjától, másrészt attól, hogy a szavazás eredményét hogyan kell ilyen esetekben megállapítani.

Így p. o. ha egyetlen jelölt marad a visszalépések után, lehet, hogy a szavazás folytatása nélkül az egyetlen jelöltet feltétlenül megválasztottnak kell kijelenteni. De lehet, hogy az ily kijelentés attól függ, hogy a visszalépett jelölt, nem nyerte el a visszalépésig a szavazatok többségét, mert ha megnyerte, lehet, hogy folytatni kell a szavazást és hogy az egyedül maradt jelöltet csak akkor kell megválasztottnak kijelenteni, ha szavazatainak száma elérte, vagy meghaladta a visszalépett jelöltre esett szavazatok számát.

Valamelyik jelölt időközi halálának is különböző jelentőséget lehet tulajdonítani az eredmény szempontjából s ettől függ, vajon folytatni kell-e ilyenkor a szavazást vagy nem.

A szavazásnak ilyen esetekben való abbanhagyása függ attól is, hogy nyilvánosak-e a szavazatok, vagy titkosak. Mert p. o. titkos szavazatok mellett nem lehet megállapítani, hogy a visszalépett és egyedül maradt jelölt szavazatainak aránya milyen volt a visszalépés pillanatában, s így ilyenkor a szavazást vagy feltétlenül abban kell hagyni, vagy feltétlenül folytatni kell.

A lajstromos szavazás mellett is más következménye van az eredménymegállapítás szempontjából a jelöltek visszalépésének s itt sokkal kevésbé következhetik be ilyenkor a szavazás abbanhagyása.

Mind a szavazás befejezésétől, mind abbanhagyásától kü-

lönbözik a *szavazás elhalasztása és félbeszakítása*. Elhalasztásról kell beszélni akkor, ha a szavazásra kitűzött napon a szavazást bármily ok miatt nem lehetett meg sem kezdeni, amikor arra új határnapot kell kitűzni s a szavazást azon megtartani. Az ezen a másik határnapon megtartott szavazás szabatosan szólva nem „új szavazás“, hanem csak „elhalasztott szavazás“, mert hiszen régi vagy előbbi szavazás nem is volt.

Félbeszakított szavazásról beszélünk, ha a szavazás megkezdődött, de bármily akadály folytán nem lehetett befejezni s akkor az akadály fennforgásáig lefolyt szavazás érvényben tartása mellett a szavazás további folytatására szintén új határnapot kell kitűzni s azon a „folytatólagos“ szavazást megtartani.

Az elhalasztott szavazás esetén természetesen az összes választók szavazhatnak, míg a folytatólagos szavazás esetén csak azok, akik a félbeszakított szavazásnál nem vehettek részt.

Mind a két eset a szavazás megakadályozása, tehát mind a két esetben megakadályozott szavazásról beszélhetünk. Mind a kettőtől különbözik a *szavazás meghiusulása* és a meghiusult szavazás. Ez akkor állhat elő, ha a szavazás meg volt, de a szavazás eredményét nem lehet megállapítani akár azért, mert erőszak megakadályozta, akár azért, mert a szavazás eredményének megrögzítése vagy az összegyűjtött szavazatok egészben vagy részben megsemmisültek. A szavazás meghiusulásáról tehát csak akkor beszélhetünk, ha a szavazást megkezdették és azután vagy befejezték, vagy félbeszakították, de a szavazás eredményét még sem lehet megállapítani. Ilyenkor van helye *új szavazásnak*.

De *új szavazás* lehet még más esetben is. Előfordulhat, hogy a szavazásnak van eredménye, de az egész választásnak még sincs, mert a szavazás alapján a választás végső eredményét még nem lehet megállapítani. Ez az az eset, mikor p. o. többségi alapon álló választási rendszer mellett három vagy több jelölt egyike sem kapott általános többséget. Ilyenkor eddigi választói jogunk szerint ú. n. pótválasztásnak van helye a legtöbbet nyert két jelölt között. Ezt azonban a szabatosság szempontjából nem helyes pótválasztásnak nevezni, mert ez nem más választás, hanem ugyanannak a választásnak, amelynek

eredményét még nem lehetett megállapítani, csupán új bár szűkebb keretek között tartandó szavazással való folytatása. Tehát ez is csak új szavazás ép úgy, mint mikor az előbbi szavazás meghiusult.

Ezt legfeljebb *pótszavazásnak* lehet nevezni. Míg *pótválasztásnak* csak az az eljárás minősíthető, ha a választásnak megvolt a teljes eredménye, de ez nem elegendő és ezért a választást ki kell pótolni, p. o. ha lajstromos választás esetén rendesen lefolyt a szavazás, de egyes jelöltek visszalépése, esetleg halála miatt nem volt már annyi jelölt (pótjelölt sem), hogy az összes képviselői helyek betölthetők lettek volna, akkor a hiányzó helyek betöltése végett tartandó teljes választás az igazi pótválasztás. Ép így pótválasztások azok, amidőn a képviselőkkel együtt pótképviselők is választatnak és sorozatos behívásuk folytán az ő helyük is megüresedik. Helyeiket ilyenkor újabb választással kell kipótolni; tehát ez is pótló választás.

20. A *választási eljárás harmadik részlete* az eredmény-megállapítás. Kétféle eredménymegállapítás van. Első a szavazás nélküli, amidőn a jelöltajánlás alapján meg lehet állapítani az eredményt és szavazásra nincs szükség. Erről már volt szó.

A másik eredménymegállapítás a szavazásos választás mellett áll elő. Ennél, amint láttuk, meg kell különböztetni a *szavazás* eredményét és a *választás* eredményét. A kettő nem mindig esik össze.

Mindenek előtt megkülönböztethető a szavazás eredménye, ha a szavazás egyszerre több szavazatátvevő szerv előtt folyik. Ilyenkor mindenik szavazatátvevő szervnél külön kell megállapítani az ottani szavazás eredményét, mint választási részeredményt, amelynek összeadásából áll elő az összeredmény. Elsősorban azonban ez is csak a szavazás eredménye, amely még szintén nem mindig a választás végeredménye. Így a már említett esetben, ha többségi rendszer mellett kettőnél több jelölt közül egyik sem kapott általános többséget, a szavazás összeredménye még nem válhatik a választás eredményévé, hanem új szavazást kell tartani, vagy a legtöbb szavazatot nyert két jelölt, vagy az összes jelöltek, vagy esetleg új jelöltek között. Ez utóbbi eljárás már esetleg — ha egészen új jelölésnek kell történnie — új választás is.

A választás eredményének megállapítása azután a szavazás összeredménye alapján — esetleg új szavazás után, számtani művelettel történik.

Hogy ez az eredmény az általános többség, a viszonylagos többség, vagy esetleg minősített (p. o. kétharmad, stb.) többség alapján, vagy az arányosítással való elosztás mellett történjék-e, az jogi kérdés, amelyet különféle szempontok szerint lehet megoldani. A szempontok nagyrészt attól függenek, hogy milyen képviseleti rendszert kívánnak elfogadni. E képviseleti rendszerekről fentebb volt szó.

De azután az, hogy az arányossági rendszer mellett milyen módon számíttassék ki a megfelelő eredmény, már tisztán mennyiségtani kérdés s azért itt ezzel részletesebben nem is kell foglalkoznunk. Az e tekintetben kigondolt és ajánlott kiszámítási rendszerek nagy találékonyságot és változatoságot tüntetnek fel. Valamely ország összes képviselőinek számához képest a végeredményben nem sok különbség van köztük. A mennyiségtani pontosság ki van zárva.

Az eredménymegállapítás szempontjából különféle jelentőséget lehet tulajdonítani a jelöltek időközi *visszalépésének* és *halálának*. A két esetet nem lehet egyforma szempont szerint elbírálni.

A visszalépés esetén egyéni kerületekben fel lehet tenni, hogy a visszalépés azért történik, mert a visszalépő jelöltnek nem volt kilátása a győzelemre. Ez a feltételezés megdől akkor, ha a visszalépett már megnyerte az összes választók általános többségét. Ha ez az eset nem áll fenn, az egyedül maradt jelölt ezen az alapon a szavazás folytatása nélkül még esetleg akkor is megválasztottnak nyilvánítható, ha a visszalépéskor a szavazatok többségét nem nyerte meg.

Valamelyik jelölt halála esetén ilyen feltételezésnek helye nem lehet, mert esetleg éppen az a jelölt halt meg, amelyiknek legtöbb esélye volt a megválasztásra. Halál esetén tehát indokolt, hogy az egész választás meghiúsultnak tekintessék, mert ebben az esetben olyan esemény zavarta meg a választást, amely mellett a választók az ajánlott jelöltek közül szabadon nem választhatnak. Ezt a következményt legfeljebb akkor indokolt mellőzni, ha ki van zárva, hogy a választók a halálról értesüljenek, amikor tehát az nem akadályozza, hogy a választ-

tók akármelyik jelöltre szavazzanak. Ebben az esetben lehet azt a szabályt felállítani, hogy a választás csak akkor hiusul meg, ha a szavazatok többsége a meghaltra esett. Lajstromos szavazás mellett a halál esetének kisebb a jelentősége, különösen, ha a választás pótképviselőkre is kiterjed.

A választási eredménymegállapítást, mint a választási eljárás részletét azért is meg kell különböztetni, mert a választás érvényessége kérdésének elbírálásánál lehet, hogy az érvénytelenséget csak az eredménymegállapításra kell kimondani, míg az eljárás két első részlete érvényben hagyható.

Igy intézkednek a mi azon törvényeink is, amelyek a választások érvényessége feletti bíraskodást szabályozzák (1899: XV., 1915: XVII., 1925: XXVI. t. c.).

Ugyanily elkülönítés e szempontból a választás két első részletére is lehetséges volna. Hogy ez megtörténjék-e vagy nem, tisztán a célszerűség kérdése.

IV.

21. A választásoknak másik csoportjába tartoznak azok az esetek, amelyeket fentebb a 4. pont alatt láttunk. Azok az esetek ezek, mikor közvetlen népi szervezetek tagjait egyénekénti kiválogatással népi elemi, vagy esetleg képviseleti szervek alkotják meg.

A kiválogatottak nem képviselők és összességük nem alkot képviseleti szervet, habár az állampolgárok, mint közvetlen elemi szervek választják őket. Példái az ily kiválogatott népi szervezeteknek a mi felsőházunknak a törvényhatóságok által választott tagjai. Nem képviselik a választókat és a választási tagozatokat, hanem mint közvetlen népi szervek, mint kiválogatott állampolgárok arravalóságuknál fogva tudásuk, tapasztalatuk, esetleg vagyoni helyzetüknek is alapján vesznek részt az állami hatalom gyakorlásában, minden további függés nélkül az őket megválasztók összességétől. Sem a politikai irány azonossága a megválasztásnál, sem az ahhoz való ragaszkodás utólag nem kívánható meg és általában nem is jön figyelembe.

A megválasztott felsőházi tagoknak ezt a jellegét a törvény ugyan nem fejezi ki világosan; de következik a többek között abból, hogy sehol sem minősíti őket képviselőknak és a gyakorlat is elfogadja azáltal, hogy előzetes programadás és

utólagos beszámolás nélkül szokás őket megválasztani s megválasztásuknál általában egyéni súlyuk és jelentőségük irányadó. A törvénynek és gyakorlatnak ez az eljárása mutatja, hogy ha nem is kifejezetten, de tudat alatt meg van annak az érzése, hogy a felsőháznak ezek a tagjai nem azzal a jelleggel bírnak, mint a képviselők.

Az ilyen módon kiválogatottak megválasztásánál ennél fogva nem is indokolt az eredménynek arányosítás alapján való megállapítása, mert sem a kisebbség, sem a többség képviseletéről szó sem lehet, hanem csak arról, hogy a választás azt döntse el, hogy a választók összessége közül legtöbben kit tekintenek egyéni araválóságánál fogva alkalmasnak a szóban forgó népi szerv tagjává lenni.

A felsőház választott tagjainak második csoportja ú. m. az örökös főrendiházi tagság jogával felruházott családok által választottak szintén ezzel a jelleggel bírnak, de azzal a különbséggel, hogy itt az egyéni kiválogatás mellé még egy másik szervezőkörülmeny is járul. Ez a tárgyi alapon való kiválogatás, vagyis az örökös főrendiházi tagság jogával felruházott családhoz való tartozás. E tárgyi alapon kiválasztottak közül történik az egyéni kiválogatás. Az ekkép kiválogatottak, közönségesen szólva: megválasztottak, szintén nem képviselői az őket megválasztó családoknak, hanem ép oly önállóan és függetlenül működhetnek, mint tehetnék maguk az illető családok tagjai, tehát ők épúgy közvetlen népi elemi szervek, mint amazok voltak, illetve volnának.

E közvetlen népi elemi szervi minőség némileg elhomályosul és a képviselői jelleg kísértőül lép fel a felsőház választott tagjainak harmadik csoportjánál, a szervezetek és intézmények által választottaknál.

A felsőházi törvény ezt bizonyos mértékig ki is fejezi, amennyiben 19. §-ának második bekezdésében úgy rendelkezik, hogy a szóban forgó szervezeteknek és intézményeknek a felsőházi tagokat oly módon kell választani, hogy a kebelökben lévő szakok és érdekcsoportok aránylagos, illetőleg változó képviselethez jussanak. E csoportnál tehát az érdekképviselet gondolata lép fel, különösen e csoport első alcsoportjánál. E csoport első alcsoportjába az ú. n. érdekképviseleti szervezetek, a másodikba a tudományos intézmények tartoznak.

Az érdekképviselői szervezetek választásánál önként merül fel az érdekképviselő gondolata, a második alcsoportnál kevésbé.

A második csoportba ugyanis a tudományos intézetek tartoznak; a Magy. Tud. Akadémia, az egyetemek és más főiskolák s ezeknél érdekképviselőről nem is lehet szó. A törvény kétségtelenül ezekre vonatkozólag említi meg a „szakokat” az „érdekcsoportok” mellett. De éppen ez engedi meg a törvény olyan értelmezését, hogy az idézett rendelkezés nem a tulajdonképeni érdekképviselőről szól, hanem csak azt kívánja kifejezésre juttatni, hogy a szóban forgó szervezeteknek és intézményeknek azért kíván a törvény „képviselőt” juttatni, hogy az általuk választott tagok élethivatásuk, foglalkozásuk, szaktudományuk stb. körében szerzett tapasztalatukat és tudásukat hasznosíthassák a törvényhozás munkájában, de különben törvényhozási működésük tekintetében éppoly függetlenek és önállóak, mint a felsőház többi tagjai, a nélkül, hogy a szó tulajdonképeni értelmében véve képviselők és e képviselői minőségükben kötöttek lennének.

Hasonló jelleggel bírnak a törvényhatósági bizottságoknak az 1929. XXX. t. c. szerinti örökös tagjai.

22. A most említettekhez igen hasonló jogállása van a felsőház államfőileg kinevezett tagjainak. Állásukat ugyan nem „választással”, hanem „kinevezéssel” nyerik el. Azonban értekezésem elején rámutattam, hogy a választás és kinevezés mozzanata minden állami szerv megalkotásánál megvan és csupán a megszokás teszi meg azt a megkülönböztetést, hogy választásnak nevezi a társas szervek által való megalkotást és kinevezésnek az egyedi szerv által valót. Mind a két esetben megvan a kiválogatás.

A felsőháznak az államfő által kinevezett tagjai, bár kinevezettek, nem alkalmazott szervek, akik kinevezőik rendelkezése alatt állnak, nekik felelősek, tőle elmozdíthatók stb. Hanem állampolgárok, akik mint olyanok, tehát mint népi tagok vannak kiválogatva, hogy mint népi tagok legyenek a törvényhozó testületnek tagjai teljesen függetlenül és jogi felelősség nélkül csakis saját erkölcsi és lelkiismereti felelősségük mellett. Nem képviselnek, vagyis helyettesítenek senkit és semmit, hanem mint az állampolgárok nagy összességének, a népnek tagjai, közvetlen népi elemi, tehát nem képviselői szervek.

Igaz, hogy jelenlegi felsőházi törvényünk ezekkel is kapcsolatba hozza az érdekképviselőt gondolatát. A 23. §-ában ugyanis úgy rendelkezik, hogy e tagok kinevezésénél figyelemmel kell lenni arra, hogy a felsőházban nem képviselt fontosabb élethivatások a lehetőség szerint legalább egy-egy taggal képviselve legyenek.

Azonban ennek a szövegnek sem helyes más értelmezést adni, mint amilyent előbb a törvény 19. §-ának adtunk. Szövegezése bizonyára nem szerencsés, mert a felsőházi tagok jellegének félreértésére ad alkalmat. Ennél a szövegnél az 1885. évi főrendiházi törvény 5. §-ának szövege annyival szerencsésebb, amennyiben az az ily kinevezés egyik szempontjául a „főrendiház tekintélyének öregbítését” jelöli meg. Igaz, hogy a másik szempontot az „érdemek jutalmazásában” az sem helyesen tűzi ki, mert sem a főrendiház, sem a felsőház eme tagjainak kinevezésénél nem az ilyen vagy olyan jutalmazásnak, hanem a törvényhozói működésre való alkalmasságnak, hivatottságnak kell irányadónak lenni, s érdemeknek legfeljebb annyiban, amennyiben azok különben is kapcsolatosak az arravalósággal és hivatottsággal.² Jelenlegi törvényünk 23. §-ának szavaiban is ezt a szempontot kell keresnünk és megtalálnunk.

23. A választások harmadik csoportjába tartoznak az alkalmazott szervek megalkotását célzó választások, valamint azok, amelyekkel közvetlen népi, képviselői szervek a gyűlékezeti működéshez szükséges belső szerveiket megalkotják. Ide tartoznak nálunk a koronaörökök, azelőtt a nádornak az országgyűlés által, a törvényhatósági tisztviselőknek a törvényhatósági bizottság által, a községi tisztviselőnek a községi képviselőtestület által való megválasztása; az országgyűlés két elnökségének, jegyzőinek, bizottságainak stb. megválasztása.

A választásnak, mint jogügyletnek alanyait könnyű meghatározni ezekben az esetekben. a választó jogalanyok az országgyűlés, a törvényhatósági bizottság, a községi képviselőtestület, illetőleg az általuk képviselt állam, törvényhatóság, község; az általuk megválasztott szervek pedig az állami méltóságok, törvényhatósági, községi, országgyűlési tisztviselők,

---

² Az e sorok megjelenését megelőző legutolsó ilyen kinevezés ezt nagyon szépen kifejezésre juttatja.

akiknek jogviszonyaira azután az ide vonatkozó különleges szabályok irányadók.

24. A választási eljárás a választásoknak e két csoportjánál lényegileg ugyanazokból a mozzanatokból áll, mint a választások első csoportjánál. Amennyiben különbség van, az egyrészt az e csoportba tartozó választásoknak abból a különbségből következik, hogy a választók összessége tetemesen kisebb s a választók köre szűkebb. Így e választások legtöbbször tulajdonképeni gyülekezeti választások, ahol még mindig lehetséges a közfelkiáltással való választás; amennyiben pedig egyenkénti akaratnyilvánítás, szavazás mellett folynak le, annyiban lehetséges az indítvány jellegű jelöltajánlás nélküli szavazás is. Ha ilyenkor van is előzetes jelölés, az a hivatalos eljáráson kívül maradó magánjelölés, amelynek esetleges megváltoztatása nem is bír semmiféle jogi következménnyel.

Másrészt az eredménymegállapítás tekintetében lehet eltérés.

Különösen az egyéni kiválogatás alapján álló *közvetlen népi szervek* megválasztásánál fordul elő a viszonylagos többséggel létrejövő eredmény abból a gondolatmenetből kifolyóan, hogy az egyéni kiválóság mérlegelésénél — ami kell, hogy vezérlő szempontja legyen az ily választásoknak — megfelelő eredményt ad már maga az összehasonlítás és így elegendő a viszonylagos többség, amely már megmutatja, hogy kit vagy kiket tartanak az illető választók a legmegfelelőbbnek s, hogy itt az általános többség megkívánása esetleg újabb, szűkebb szavazás útján csupán a melléktekintetek előtérbe helyezését idézné elő.

Másrészt midőn jogi személyiséggel bíró közület választ *alkalmazott szerveket*, ott az általános többség indokoltabb, akárcsak az ilyen közületek képviselőinek választásánál, mert ott egységes akaratelhatározás szükséges és ennek megállapítására megfelelőbb az általános, mint a viszonylagos többség.

v. SURÁNYI-UNGER TIVADAR

MŰSZAKI HALADÁS ÉS GAZDASÁGI JÓLÉT

Gazdasági jóléthez vezet-e a technikai, azaz a műszaki haladás? Az erre a kérdésre adható válaszok két véglet között mozognak. Az *egyik végletet* már Rousseau is hangoztatta, amikor merészen tárta kortársai szeme elé azt a tételt, hogy az egész művelődés haladása nem gyarapította az emberi boldogságot. Ellenkezőleg: Rousseau inkább abban az irányban látta a tökéletesebb jólét útját, hogy egyszerűbb és ezáltal természetesebb életviszonyokhoz térjünk vissza. A *másik végletet* is már sokan és különféle módon hangoztatták. Csak egynéhány éve annak, hogy nálunk is elterjedt az ú. n. technokrácia gondolata. Ennek az átmenetileg nagy népszerűsége tett gondolatnak lényege az, hogy a gazdasági fejlődést is elsősorban a műszaki, azaz a technikai haladás üteme vezesse. A „technokraták“ szerint ugyanis műszaki haladásunkból gazdasági jólét fakad és ez a jólét többé-kevésbé egyenes arányban emelkedik a műszaki haladás vívmányainak gyakorlati igénybevételével.

Ha az említett két véglet között a helyes megoldást keressük, akkor hasznos lesz figyelmünket a legközelebbi mult gyakorlati tapasztalataira irányítanunk. Mindenekelőtt tévesnek kell mondanunk azt a felfogást, amely szerint műszaki találmányaink még manapság is mintegy lökésszerűen vagy ugrásszerűen tűnnek fel. Elegendő egyetlen pillantást vetnünk a vezető kultúrállamok szabadalmi statisztikájára. Ebből világosan tűnik ki, hogy a többé-kevésbé fontos találmányok *folyamatosan* jönnek létre és hogy számuk inkább bizonyos egyenletesen gyorsuló szaporodást mutat. Különösen a gyors műszaki haladás hazájában, az Északamerikai Egyesült Államokban tapasztalható, hogy a sok új találmány egyúttal minőségileg sem marad el a régiék mögött. Ezt a körülményt világosan látja mindenki, aki nyitott szemmel nézi az amerikai társadalomgaz-

dasági élet újabb fejlődését. A szakirodalom is lépten-nyomon hasonló értelmű eredményekre utal.

Az 1929-ben kitört és az utóbbi években lezajlott világgazdasági válság legsúlyosabb pusztításait kétségtelenül az *Észak-amerikai Egyesült Államokban* végezte. Abban az országban, amely leginkább büszkélkedhet műszaki haladásának gyors ütemével. Márcsak ez az ellentmondás is közvetlenül állítja egymással szembe a gazdasági jólétet és a műszaki haladást.

A világgazdasági válság okozta átmeneti bizalmatlanságukból manapság már az amerikaiak is sokat elhagytak. Hangukatuk 1937-ben és 1938 elején — az időközben mutatkozó újabb hanyatlási tünetek ellenére is — megint inkább bizakodóvá vált. Az amerikaiak a nagy világgazdasági válságot most már általában végleg lezajlottnak tekintik és figyelmüket annál kevésbé összpontosítják a rövidebb élettartamú helyzetváltozási (konjunkturális) kérdésekre, azaz közelebről: a pillanatnyi gazdasági helyzet (konjunktúra) javításának eszközeire. Helyettük egyre inkább a gazdasági élet hosszabb lejáratú *szervezeti* (strukturális) kérdései, tehát általános gazdasági szervezetünk tökéletesítésének távlatai kezdik megint érdekelni őket. Az alábbiakban mi is ebben a vonatkozásban foglalkozunk a műszaki találmányok hosszabb lejáratú gazdasági hatásaival.

Az a folyamat, amelyet a műszaki találmányok első megjelenése, fokozatos fejlődése, gyakorlati elterjedése és társadalmi hatásaiknak bekövetkezése jelent, többnyire sok évet vesz igénybe. Hogy pontosabban hány évet, az a különböző országok általános gazdasági ütemétől, tőkeerejétől, vállalkozási készségétől stb. függ. Az Északamerikai Egyesült Államokban pl. mintegy 30 évre tehető az az idő, amely a fontosabb műszaki találmányok első megjelenése és gyakorlati alkalmazásuknak társadalmi hatásai között leperegni szokott. Európai viszonyaink között általában hosszabb időtartammal kell számolnunk. Nem utolsó sorban a műszaki haladásból fakadnak azok a hosszú-lejáratú, gazdasági műnyelvünkben *évszázados hullámoknak* nevezett változások, amelyek a rövidebb lejáratú, évtizedes helyzethullámok mellett és egyúttal rajtuk keresztül érvényesülnek. Más szóval: évtizedes gazdasági helyzethullámaink, amelyek figyelmünket leginkább vonják magukra, csak mintegy fodrokként érvényesülnek az évszázados hullámok taraján.

Manapság azonban, azaz 1938 elején, amikor általában még a rövidebb hullámhosszú gazdasági fejlődés fellendülési korszakában vagyunk, nekünk is megint több érdeklődéssel kell néznünk a hosszúlejárátú gazdasági változásokat és okozati hátterükben különösen a műszaki találmányok gazdasági hatásait.

Korántsem minden műszakilag kiváló találmánynak vannak nagyobb horderejű gazdasági hatásai. A tapasztalat azt mutatja, hogy gazdasági életünkben nagyobb változást előidézni csak azok a műszaki találmányok képesek, amelyek gyakorlatilag jól alkalmazhatók. Ha végigtekintünk az *utolsó 30—40 esztendő* fejlődésén, akkor főképen hat oly találmányt nevezhetünk meg, amelyeknek a nyugati művelődésű országok gazdasági életében döntő hatásuk volt. Ez a hat találmány: a gépkocsi, a repülőgép, a távbeszélő, a rádió, a mozgókép és a röntgensugarak. Egyiküknek-másikuknak eredete még korábbra nyúlik vissza. Gazdaságtársadalmi hatásait azonban valamennyien csak az utolsó 30—40 évben éreztették. Figyelemre méltó körülmény, hogy közülük a négy első, azaz a gépkocsi, a repülőgép, a távbeszélő és a rádió, a tágabb értelemben vett közlekedésre jut. Már ezen a síkon sem túlzott tehát az a gyakorta hangoztatott állítás, hogy az újabb gazdasági fejlődés leg-erősebb pillére a hatalmasan fellendült közlekedés. Országokat és népeket egymáshoz közelebb hozó hatása van azonkívül az ötödik említett találmánynak, a mozgóképnek is. A röntgensugarak viszont az orvostudomány gyors fejlesztésén át éreztették nagy jelentőségüket nemcsak egészségügyi, hanem — az emberi élet átlagos tartamának meghosszabbításán át — társadalmi és gazdasági téren is.

Ha mármost a jelenre és az *ezután következő 30—40 esztendőre* irányítjuk tekintetünket, akkor a fontosabb új műszaki találmányoknak további két hatos csoportját kell kiemelnünk. Az első hatos csoport az, amely Európa gazdasági köreit is élénken foglalkoztatja, míg a második hatos csoport inkább csak az amerikai gazdasági érdeklődés előterében áll.

Valószínűnek látszik, hogy *európai* gazdasági fejlődésünknek már a közeljövőben is főképen a következő hat találmánynak lesz nagyobb horderejű hatása: a mesterséges kőolajnak, a mesterséges ruggyantának, a mesterséges gyapjúnak, a mes-

terséges gyapotnak, a függőleges vagy meredek irányú repülésnek és a távolbalátásnak, azaz a televíziónak. Ezek közül az első négy szoros összefüggésben van Európa népességének viszonylagos sűrűségével és ennek megfelelően számos ipari nyersanyagban való szegénységünkkel. A függőleges irányú repülés és a távolbalátás viszont főleg európai feltalálóknak köszönhetik fejlődésüket. Noha ennek a hatos csoportnak gazdasági hatásai majdnem beláthatatlan távlatokat nyitnak meg előttünk, a velük kapcsolatos gazdasági kérdésekről nálunk is annyi szó esik, hogy részletesebb méltatásuktól itt eltekinthetünk.

Talán hasznosabb lesz, ha inkább a második hatos csoporttal foglalkozunk. Az a hat műszaki találmány, amely manapság leginkább izgatja az *amerikai* közvéleményt, a következő: a gyapotarató gép, a mesterséges hűtés, a villamos szem, a gyárilag előállított házak, a gépkocsilakás és a vegyi úton való mezőgazdasági termelés. Ezek hosszabb-rövidebb idő óta már Európában is ismeretesek. Sőt egyikük-másikuk első alapvetésében Európából származik. Hasonlóképen az előbb említett és az európai érdeklődés középpontjában álló hat találmány korántsem ismeretlen az amerikaiak előtt. Csoportosításunkkal csak azt kívánjuk kiemelni, hogy a mai gazdaságilag fontosabb találmányoknak egyik része inkább Európában, másik része pedig inkább Amerikában várhat gyors ütemű, nagyobb elterjedést. Azért, mert lényegüknél fogva inkább tudnak belekapcsolódni az európai, illetve az amerikai gazdasági szervezetbe.

Feltűnő, hogy mind az európai, mind pedig az amerikai újabb hatos találmánycsoportban csak egy-egy olyan van, amely szorosabban a *közlekedés* területére tartozik: az európai csoportban a függőleges repülés, az amerikaiban pedig a gépkocsilakás. Ebből a körülményből arra következtethetünk, hogy a közlekedés gyors ütemű fejlődésének hőskora lepergett és hogy a közvetlen jövő gazdasági fejlődése elsősorban inkább más területekről fog sarjadzani.

Ami mármost az Amerikában fontos új találmányokat illeti, úgy közülük először mindjárt a most említett *gépkocsilakásról* (trailer) szólhatunk. Ez az a nagy, többnyire áramvonalas alakú pótkocsi, amelyet személygépkocsihoz kapcsolnak és amely boszorkányos ügyességgel berendezett kis lakást rejt

magában. Európai és nevezetesen hazai országútainkon is egyre gyakrabban találkozunk ilyen pótkocsikkal. Amerikában azonban máris igen nagy mértékben szaporodtak el. A korszerű lakások legkülönbözőbb kényelmeivel, külön kis hálószobával, ebédlővel, konyhával szerelik fel őket. A széltében-hosszában használatos különféle háztartási gépek sem hiányoznak belőlük. Talán csak a friss folyóvíz kérdése az, amely a gépkocsilakónak egyelőre még bizonyos fejtörést okoz. Az országútak mellett felszerelt vízcsapok viszont ezen a gondon is sokat segíthetnek. Igen sok amerikai lakik már ma is gépkocsilakásban, ami azt jelenti, hogy munkaalkalmához és kedvéhez képest változtathatja lakóhelyét. Az amerikai hatóságok máris sokat fáradoznak azon, hogy megfelelő táborok létesítése által is hasonló közigazgatási intézkedésekkel valamiképen szabályozzák a gépkocsilakások elhelyezésének ügyét. Azt a fogas kérdést azonban, hogy miképpen adóztassák meg az ide-oda költözködő gépkocsilakosokat, teljes megelégedésre ma még nem tudták megoldani. A gépkocsilakásnak kétségtelenül vannak jelentékeny kényelmi hátrányai is. Előnyei azonban oly nagyok, hogy komoly amerikai gazdasági szakértők véleménye szerint egy emberöltő múlva Amerika lakosságának már akár fele gépkocsilakásokban lakhat.

A hatos amerikai csoport többi találmányai közül a *mezőgazdaság* terén kettő válhat korszakalkotó jelentőségűvé. Az egyik a gyapotarató gép, a másik pedig a vegyi úton való mezőgazdasági termelés. Mindkettő alapvető gondolatát már elég régen ismerjük.

A gyapot egész feldolgozása már régen gépileg történik. Mindeddig csupán gépi úton való aratása okozott nehézségeket. Az aratásra váró gyapottermés ugyanis a gyapotcserjének nemcsak a tetején nő, hanem különböző egyéb részein is és néha különböző időben érik be. Ennél a kényes aratásnál ilyenképpen mindeddig a hosszú nemzedékek óta nevelt ügyes néger ültetvényi munkásoknak, főleg pedig a gyapotaratásnál foglalkoztatott néger asszonyoknak és gyermekeknek szakértelmére volt szükség. Az új *gyapotarató gép* (cotton picking machine) nem egyetlen, ugrásszerű találmány, hanem mintegy 900 szabadalom fokozatos fejlődésének eredménye. Hernyótalpon (tank-szerűen) fut végig a gyapotcserjék sorai között és a szabadon

lengő orsók százainak szellemesen megszerkesztett rendszerével mintegy végigtapogatja a gyapotcserjéket. Csak az érett termést tépi le és a gyapotszálakat egyúttal fel is gombolyítja. Tehát egyszerre mindjárt két munkafolyamatot is elvégez. Egyetlen gép — a talajminőség és a gyapotcserjék különbözőségeitől függően — 50—100 munkást tud helyettesíteni. Gondoljuk végig mindjárt, hogy az Északamerikai Egyesült Államok déli részeinek gyapotültetvényein még ma is többmillió néger dolgozik és hogy munkájuknak épen legfontosabb része, amint mondtuk, a gyapot aratása.

A vegyi úton való mezőgazdasági termelést (tray agriculture) hangzatosabb kifejezéssel akár mezőnélküli mezőgazdaságnak vagy földnélküli földművelésnek is nevezhetnők. Őseit mi is jól ismerjük. Régóta tudjuk, hogy a szükséges vegyi anyagokkal telített folyadékokban sokféle növényfajta termelhető föld nélkül is. Az üvegházi termelés hosszú multja pedig megmutatta, hogy a természetes hőmérséklet is viszonylag könnyen pótolható. Amerikában ezt a gondolatot újabban nagyszabású módon ragadták meg és hatalmas, gyárszerű telepeken, nagykiterjedésű tálcaszerű (tray!) tartályokban kezdenek paradicsomot, burgonyát és különféle más konyhakerti, valamint egyéb növényeket termelni. A hozam meglepően nagy és gyors: a növény az időjárás viszontagságaitól függetlenül, a legjobb táplálkozási viszonyok között, a természetes időnél sokkalta gyorsabban érik be és részben sokszorosan nagyobb hozamot is ad. Igaz, hogy ennek a termelésnek nagyszabású kiterjesztése egyelőre még jelentékeny tőkebefektetési nehézségekkel járna. Manapság még az ilyen termelés csak nehezen lenne jövedelmezővé tehető. Gondoljunk azonban arra, hogy mintegy száz évvel ezelőtt az akkori gazdasági szakértők körében számos akadt, aki a vasúti közlekedés elterjedésének útjában megoldhatatlan jövedelmezőségi nehézségeket látott. Azt gondolták, hogy a vasút építése és üzemben való tartása annyi drágább lesz egyéb szárazföldi és vízi útainknál, hogy jövedelmezővé a vasútüzem sohasem válhatna. Amiként fejlődésünk gyors üteme hamarosan rácsáfolt ezekre a kétkedőkre, ugyanúgy egyáltalában nem lehetetlen a vegyi úton való mezőgazdasági termelés nagyobb elterjedése sem. Ha pedig ez bekövetkezik, azaz ha az emberi táplálkozást szolgáló növények termelésében függetle-

nítjük magunkat az anyaföldtől, akkor a városok fejlődése, a nagyobb néptömörülések és általában a népesség további szaporodása előtt valóban beláthatatlan távlatok nyílnak meg. Malthus megállapításai és Madách mondása is, mely szerint az eszkimó sok, de a főka kevés, legalább is erősen ingatag alapukká válnának.

További két fontos amerikai újítás a *lakás* kényelmét és tökéletesítését célozza. Ezek a mesterséges hűtés és a házaknak gyári úton való előállítás.

A *mesterséges hűtés* (refrigeration) segítségével ma már Amerikában nemcsak vonatokat és egyes szobákat, hanem egész épületeknek valamennyi helyiségét is tetszésszerűen hőmérsékletre hűtik le. Ennek az eljárásnak útján könnyen képzelhető el, hogy a meleg éghajlatú földrészekben, nevezetesen a fehér ember számára, inkább tűrhető életfeltételeket teremtünk. Termelésünk tehát tetemes mértékben tolodhat el a mérsékelt éghajlatú földrészekről a melegebb éghajlatúak felé.

A *házak gyári úton való építése* (prefabricated houses) azt jelenti, hogy Amerikában a háznak manapság egyre több részét gyárilag készítik el és így szállítják azután az építés színhelyére. Az ilyen házat tüneményes gyorsasággal rakják össze és utóbb, ha szükségessé válik, viszonylag könnyen szállíthatják más helyre. Az házépítés módszereinek itt mindenestre nagyjelentőségű haladásáról van szó. Egyelőre főleg családi házakat építenek ilyen módon. Nincs azonban már messze az az idő sem, amikor az új módszer majd nagyobb épületekre is kiterjedhet. Nyilvánvaló egyébként, hogy a gyárilag épített családi házak a fentebb érintett gépkocsilakásokkal több vonatkozásban már manapság is versenyre kelnek.

A hatodik szóbanforgó és Amerikában fontos új találmány végül a *villamos szem* (electric eye), amelyet idegen műszóval fotoelektrikus cellának neveznek. Gyors ütemben és önműködően dolgozó fényképező lencse teljesítményeit váltjuk át itt — célszerűen alkalmazott vákuumcső segítségével — mozgató erővé. Ez a villamos szem jobban, pontosabban és messzebbre lát el az emberi szemnél. Nevezetesen a színeket is sokkal világosabban, sokkal pontosabban különbözteti meg. A legkülönbözőbb termelési folyamatokban való alkalmazásainak száma már ma is több százra rug. Az emberi munkát könnyen helyettesíti

mindazon tevékenységeiben, amelyeknél számlálásról, osztályozásról (szortírozásról), ellenőrzésről, megfigyelésről stb. van szó. Segítségével a géppel írott kéziratról a szedőgép közvetlenül szed, a vak olvassa a közönséges írást, az acél izzási foka színéről pontosan megállapítható, a gyümölcs vagy tojás nagy mennyiségekben is igen gyorsan osztályozható stb. stb.

Vajjon a gazdasági jólét további fejlődéséhez vezetne-e ha mindezeket a találmányokat máról-holnapra gyakorlatilag is alkalmaznánk? Figyelmünket nem kerülheti el az a körülmény, hogy az ilyen átmenetnélküli alkalmazásnak jól ismert hagyományos *akadályai* vannak. Ezek mintegy önműködőleg lassítják le az új találmányok bevezetésének ütemét. A szóbanforgó akadályok részben lélektaniak, részben gazdaságiak, részben pedig általánosabb társadalmi természetűek. Lélektani akadályként érvényesül a megszokott berendezkedéshez és életmódhoz való ragaszkodásunk, mintegy az újításokkal szemben érvényesülő restségünk. Gyakorta egyúttal hagyományos kétkedéssel is viseltetünk minden újítással szemben. A legfontosabb gazdasági akadály az, hogy az új találmányoktól kiszorított régebbi termelési berendezések, azaz épületek, gépek stb. többé-kevésbé használhatatlanokká válnak és ilyképen a beléjük fektetett tőke is elvész. A régebbi tőkebefektetések jövedelmezőségének megóvása ezért gyakorta kemény ellenállásra bír bennünket az új találmányok bevezetésével szemben. Általánosabb természetű társadalmi akadályként végül az új termelési módokhoz szükséges társadalmi egybefogás hiánya szokott érvényesülni. Ha be is látjuk, hogy az új eljárások és módszerek tökéletesebbek, gyakorta hiányzik belőlünk az a kölcsönös megértés, munkamegosztási és munkaegyesítési készség, amely nélkül bevezetésük el nem gondolható.

Az új találmányok azonban ezeket a hagyományos és jól ismert akadályokat néha viszonylag könnyen legyőzhetik. Ebben az esetben hamarosan bekövetkezhetnek gazdasági és egyéb társadalmi hatásaik is. A *hatások* sorából itt még csak röviden három csoportra utalunk: a szorosabb értelemben vett gazdasági, a népesedési, és az egyéb társadalmi hatásokra.

Az említett amerikai találmányok zöme *emberi munkát* tesz feleslegessé. Ne feledjük azonban, hogy az Északamerikai Egyesült Államoknak — az utóbbi éveknek átmeneti csökke-

nése után — az 1938 elején közzétett statisztikai adatok szerint megint mintegy 12 millió munkanélkülijük van. Ez a szám kétségtelenül még rohamosan növekedne, ha a szóbanforgó találmányokat átmenet nélkül vezetnék be. Egymagában a villamos szem, amerikai szakértők becslése szerint, már a mai termelési rendben is 2—3 millió amerikai munkást tenne egy csapásra feleslegessé. A gyapottarató gép ennél is több négert fosztana meg munkájától. Részben hasonló munkapiaci hatásai lehetnének a többi találmány átmenet nélküli bevezetésének is. Közgazdaságtanunk régóta tanítja ugyan, hogy minden újszerű termelési mód egyúttal más foglalkoztatási lehetőségek kapuját nyitja meg. Nyilvánvaló azonban, hogy ezek a hatások többnyire csak fokozatosan következhetnek be és hogy a munkanélküliség gyors növekedésének addig is romboló következményei lehetnek.

Ami a *népességi* kérdést illeti, utaltunk már a vegyi úton való mezőgazdasági termelés rendkívülien nagy népességi távlataira. De gondoljunk pl. arra is, hogy a gyapottarató gép bevezetése következtében az Északamerikai Egyesült Államok déli részein munkanélkülivé váló négerek zöme valószínűleg az ország északi részeibe költözne és ott — legalább is kezdetben — főleg házi cselédnek igyekezne elszegődni. Így viszont egyszerűen lenne megoldható az egész amerikai házicselédkérdés. Sokan könnyebben juthatnának házicselédkekhez. Ez pedig az amerikai középosztály egész életrendjét messzemenően változtatná meg. Azt szintén láttuk, hogy a gépkocsilakás elterjedésének mily meglepő hatásai lehetnek nemcsak a munkakínálat megoszlására, hanem általában a népmozgalomra is.

Végül még szorosabb értelemben vett *társadalmi* téren is váratlanul nagy horderejű változások következhetnek be. Az amerikai család, a község, a város, az egész állam összetétele messzemenően alakulhat át a legtöbb említett találmány szélesebbkörű bevezetése révén.

Mindezekből azt kell következtetnünk, hogy a műszaki haladás csak akkor vezethet a gazdasági jólét emelkedéséhez, ha az új találmányok gyakorlati alkalmazásának ütemében józan mérsékletet tanúsítunk. A gyakorlati alkalmazás megfelelő és célszerű ütemét viszont csak akkor fogjuk megtalálni, ha kellő *gazdasági szakismeretek* alapján tudjuk lemérni a szóbanforgó

termelési, piaci és jövedelemeloszlási összefüggéseket. Ezek legalább is annyira nehéz szakkérdések, mint azok, amelyeket találmányaink műszakilag igyekeznek megoldani. A műszaki haladás a megoldásnak tehát csak egyik fele. Elengedhetetlen másik fele a helyes gazdaságpolitika. Csak ennek segítségével vezet het a műszaki haladás jólétünk emelkedéséhez.

A szóbanforgó szakkérdésekhez most még merőben *gazdaságelméleti* szempontból is fűzhetünk egynéhány megjegyzést. Oly megjegyzéseket, amelyek a fentebb érintett gyakorlati hatásoknak csupán az elméleti közgazdászt érdeklő hátterére vonatkoznak és amelyeket az idevágó szélesmedrű amerikai vitairódlom* is elhanyagol. Pedig kétségtelen, hogy azok a legújabb műszaki találmányok, amelyekről a fentiekben szó volt, általános gazdasági összefüggéseinkre oly mélyreható befolyást gyakorolnak, hogy a kérdés tudomásulvétele és tanulmányozása elől a gazdaságelmélet sem térhet ki. Ezen a síkon rendszeres gazdaságelméleti gondolatmenetünk több pontját is szemügyre kell vennünk: mind a termelés elméletében és a jövedelemelosztás tanában, mind pedig a szorosabb értelemben vett gazdasági helyzetváltozások tanában, tehát a konjunktúraelméletben oly tételeket találunk, amelyeknek hagyományos alakján változtatásokat kell eszközölnünk.

Ami mindenekelőtt a *termelés* elméletét illeti, a vegyi úton való mezőgazdasági termelés feltűntével a *mezőgazdaság* és az *ipar* közötti határ valamelyest elmosódik. Termelési elméletünknek régóta sarkalatos pontja, hogy új anyagokat előállítani csak az őstermelés képes. Azáltal válik erre képessé, hogy nyomatékkel támaszkodik a természeti erőre mint a benne szereplő elsőrendű és legfontosabb termelési tényezőre. A természeti erő helyett — termelési tényezői minőségében — gyakorta egyszerűen csak földet is mondunk, mert hagyományos termelési rendünk szerint a földben rejlik vagy pedig azzal elválaszthatatlanul kapcsolatos. A vegyi úton való mezőgazdasági

* Ennek az irodalomnak legkiválóbb újabb terméke az a tekintélyes kötet, amelyet „Technological Trends and National Policy” címen 1937-ben hivatalos kiadványként bocsátott közzé Washingtonban az Északamerikai Egyesült Államok kormányától alakított National Resources Committee-nak Technikai Albizottsága (Subcommittee on Technology).

termelés mármint a földben rejlő természeti erő mellőzésével is, gyári telepeken állít elő új anyagokat. Erről a gyári termelésről korántsem állíthatnók, hogy csupán más alakot ad a nem tőle előállított anyagoknak, amint azt hagyományos iparágaink teszik. A tágabb értelemben vett természeti erő benne is kétségtelenül döntő szerepet játszik. Ennek a természeti erőnek azonban a föld nem letéteményese. A jövőben tehát célirányosabb lesz, ha a szóbanforgó termelési tényezőt mindig földnek és nem természeti erőnek mondjuk, amidőn az egyes termelési ágak között elméleti különbséget óhajtunk tenni. Az iparral szemben ezen a síkon inkább földművelésről, mint mezőgazdaságról kell majd szólnunk. A hagyományos határ ugyanis, amelyet eddig az ipar és a mezőgazdaság között vontunk, a szóbanforgó gyár-ipari mezőgazdaság révén — legalább elméletileg — erősen bizonytalanná vált.

A termelési tényezők kapcsán mélyreható változások szükségé állapítható meg a *termelési fölények* elméletének területén is. Idevágó hagyományos tanításunk főleg azoknak a termelési fölényeknek jelentőségét domborítja ki, amelyeknek gyökere egyrészt a természeti erő, másrészt pedig az emberi munka. Ezt a két termelési tényezőt és közöttük is elsősorban a természeti erőt — eddigi tapasztalataink alapján — kevésbbé mozgékornak mondjuk. Így a különösen kedvező talajösszetéti viszonyokból, valamint a különösen kedvező munkapiaci helyzetből sarjadzó termelési fölények inkább szoktak kizárólagosaknak és ezért szilárdaknak, maradandóknak bizonyulni, mint azok a termelési fölények, amelyeknek alapjai a tőkeviszonyokban vagy a vállalkozói tevékenység körül keresendők.* Minthogy ugyanis a tőke és a vállalkozói eszme általában igen mozgékony termelési tényezők, azaz minthogy könnyen változtatják helyüket, a rájuk támaszkodó termelési fölények megfelelően könnyen gyengülhetnek a piaci verseny nyomasztó hatása alatt.

Ez a hagyományos tanításunk most alapos bírálatra szorul. Az említett legújabb műszaki találmányoknak egyik fontos hatása, hogy mind a természeti erő, mind pedig az emberi

---

* V. ö. a szerző „Magyar nemzetgazdaság és pénzügy“ c. munkájának (Budapest, 1936) 48. és köv. l.

munka az eddiginél jóval nagyobb mértékben vált mozgékonyá. Hangzatosabban így is mondhatnánk: a természeti erő és az emberi munka nagyszabású *mozgósításának* korszaka előtt állunk.

Hogy a vegyi úton való mezőgazdasági termelésben felhasznált *természeti erő* mily könnyen változtatja helyét, az már éppen az imént kifejtett gondolatsorunkból is közvetlenül kitűnik. Hiszen a modern „mezőgazdasági gyárak“ bármely népességi tömörülés közelében többnyire akadálytalanul létesíthetők: a természeti erő bennök — amint mondtuk — valóban elvesztette a földhöz való kötöttségét, azaz ingatlan jellegét.

Hasonlóan nagy mértékben következett be a mozgósítás az emberi *munka* terén is. A munka helyváltztatásának; azaz a munkás vándorlásának, a tekintetbejövő általános tehetetlenségi nyomatékon és az utazási költségeken kívül, két fontos tényezője van: az egyik a munkásnak megszokott természeti környezetéhez, a másik pedig megszokott társadalmi környezetéhez való ragaszkodásából sarjadzik. A természeti környezet — amennyiben nagyobb távolságokra való vándorlásról van szó — főleg a megszokott éghajlat függvénye. Ezen a kapcsolaton sokat lazít a mesterséges hűtés, amelyről már a fentiekben is láttuk, hogy mily nagy mértékben segíti elő az emberi munkának melegebb éghajlatú vidékekre való áttelepülését. A társadalmi környezet megkötő ereje leginkább a munkás családján át érvényesül. Ezen a síkon viszont főleg a gépkocsilakás és mellette — bizonyos mértékben — még a gyárilag előállított házak is tetemesen növelik a munkás mozgékony-ságát: mindkettő többé-kevésbbé oda vezet, hogy a munkás családjával együtt viszonylag könnyen tudja lakhelyét változtatni.

A természeti erő és a munka mozgósításának következménye, hogy azok a mezőgazdasági és ipari termelési fölények amelyek elsősorban ebben a két termelési tényezőben gyökereznek, megfelelő értelemben *veszítenek kizárólagosságukból*. Más szóval: a jövőben oly vidékeken, oly helyeken is könnyebben támasztható majd hatékony verseny a szóbanforgó termelési fölényekkel szemben, ahol eddigelé éppen a termeléshez szükséges természeti erő és emberi munka hiányzott. Termelési elméletünknek tehát a jövőben ezt a körülményt is tekintetbe

kell majd vennie és megfelelően tompítania kell majd azon különbségek hangsúlyozását, amelyek a termelési fölények terén egyrészt a természeti erő és a munka, másrészt pedig a tőke és a vállalkozói eszme között — mozgékonyságuk tekintetében — fennállanak.

A különbségeknek ebből a zsugorodásából egyúttal azt következtethetjük, hogy a viszonylagos termelési fölények csökkenésével párhuzamosan kell gyengülniök a komparatív, azaz az *összehasonlított termelési költségek* közötti eltéréseknek is. Pedig hagyományos gazdaságelméletünkben éppen ezen összehasonlított termelési költségeknek nagyobb különbségeiből vezettük le a területközi és főleg a nemzetközi kereskedelem előnyeit. A szóbanforgó különbségek hanyatlásával együtt csökken a nemzetközi kereskedelem révén elérhető nyereségek tétele. Vele együtt gyengül az a mozgató erő is, amely nemzetközi munkamegosztásunkat általában lendületben tartja. Ebből viszont azt a tanulságot szűrhetjük le, hogy a kereskedelem szervezetének ahhoz, hogy a nemzetközi munkamegosztás mai színvonalán fenntartható legyen, gyorsuló ütemben kell tovább tökéletesednie. A világválságból még megmaradt külkereskedelmi korlátozások ezen a síkon tehát még inkább veszítenek létjogosultságukból.

Ha tekintetünket a *jövedelemeloszlás* területére irányítjuk, ott az említett legújabb műszaki találmányoktól részben közvetlenül az alsó bérhatárok csökkentését várhatjuk. Amennyiben a gyárilag előállított házak és a gépkocsilakás intézménye — további tökéletesedésük útján — apasztani fogja a munkások megélhetési költségeit, nyilvánvaló, hogy a munkapiacra is alacsonyabb bérszínvonal melletti munkakínálatnak kell majd mutatkoznia. Kétségtelen és legott hangsúlyozandó viszont az a körülmény is, hogy az anyagi bérvédelem és általában a munkásszervezetek előrelátható további fejlődése ellentétes irányban éreztetik hatásaikat. Mégis megfontolandó, hogy a munkás a jövőben, családjának nagyobb mozgékonyága révén, viszonylag könnyen juthat abba a helyzetbe, hogy nemcsak lakásának, hanem esetleg táplálkozásának költségeit is legalább valamelyest csökkentse. Ennek a körülménynek pedig az általános bérszínvonalra még akkor is nyomasztó hatást kell gyakorolnia, ha tekintetbe vesszük, hogy a munkásosztály igényei a jö-

vőben létszükségleteinek kielégítése terén szintén tovább fog-nak emelkedni.

Mérlegeljük azokat a hatásokat is, amelyeket az említett új műszaki találmányok bevezetésétől várható további *gépesítés* gyakorol a bérszínvonalra. A villamos szem és — amerikai viszonyok között — a gyapotarató gép főleg az alsóbbrendű szellemi és testi munkának számos válfaját szorítja majd ki. Az így kiszorított alsóbbrendű munkások is olcsó munkakínálattal árasztják majd el a munkapiacokat és megint csak további nyomasztó befolyást gyakorolnak a bérszínvonalra. Igaz viszont, hogy ezzel a folyamattal párhuzamos azon jól ismert másik összefüggés, amely az említett új gépek bevezetése révén megfelelően új munkaerők iránti keresletet támaszt: gondoljunk itt elsősorban az új gépek előállításához és karbantartásához szükséges munkára. Másodsorban az is nyilvánvaló, hogy a gépesítés következtében idővel csökken majd a megfelelő termékek piaci ára. Minthogy mindkét említett gép tetemes mértékben részesedik fontos életszükségleti cikkek előállításában is, a reálbéreknek, azaz a valóságos munkabéreknek ezen az emelkedésén át a valóságos bérszínvonal is inkább növelő befolyások érik. Ezek azonban csak közvetett befolyások. Az imént érintett bérszínvonal csökkentő hatások pedig közvetlenek. Az átmeneti idő tehát mindenképen inkább a bérszínvonal hanyatlása felé mutat.

A munkapiacoknak az új gépek bevezetése kapcsán várható nagyszabású átcsoportosulása fájdalmas *társadalomgazdasági súrlódásokhoz* is vezethet. A jövedelemeloszlási harc ezen a réven inkább élesedni fog, aminek főleg az alacsonyabbrendű munka bérére szintén csak nyomasztó hatása lehet. Itt különösen a két piaci bérhatár közötti alku, azaz a bérharc esélyeit kell gondosan lemérnünk és a jövedelemeloszlási elmélet felfrissítésére értékesítenünk. Az a jövedelemeloszlási elmélet, amely nem ügyel ezekre az összefüggésekre, hamarosan már elavultnak lesz majd mondható.

Nézzük végezetül röviden még azokat a szempontokat is, amelyekkel általános gazdasági *helyzetváltozási elméletünknek* kell számolnia. Kétségtelen, hogy mindazon termelési és jövedelemeloszlási átcsoportosulások, amelyekről az eddigiekben szó volt, az évtizedes gazdasági helyzethullámon felül messze-

menő strukturális, azaz szervezeti eltolódásokat is okozhatnak. Ezeknek az eltolódásoknak sorából utaljunk itt talán csak egyre: az összehasonlított termelési költségek közötti különbségek csökkenésére, amelynek a nemzetközi munkamegosztást gyöngítő hatásait már fentebb is kiemeltük. A helyzetváltozások elméletének arra a körülményre szintén tekintettel kell lennie, hogy a termelés nemzetközi egyöntetűségének fejlődésével nemzetközileg egyöntetűbbé alakulhatnak szükségleteink is. Ez a tény viszont a különböző országoknak és népeknek egymásközi nagyobbfokú hasonlatosságához fog vezetni. Az általános nemzetközi megértésnek megfelelő ütemben kell gyarapodnia. Ilyképen pedig hanyatlaniok kell azon jelenlegi nemzetközi kereskedelmi korlátozásoknak, amelyek gyökere végeredményben a rövidlátó nemzetgazdasági elzárkózás és mögötte a gyűlölködő nemzetközi féltékenység. Látjuk, hogy ezen a síkon is két ellentétes hatás érvényesül. A mindenkori gyakorlati helyzet alapos mérlegelése útján dönthető csak el, hogy közöttük melyik látszik erősebbnek.

Az *anyagiasság* (materializmus) és az *egyéniesség* (individualizmus) álláspontja itt is inkább a termelési költségek csökkenő különbségeinek közvetlen hatását fogja súlyosabbnak tekinteni, mert az egyén anyagi szükségleteinek kielégítése téren kétségtelenül ezeknek van közvetlenebb befolyásuk. Aki viszont az anyagiassággal szembenálló *eszményiesség* (idealizmus) és az egyéniességgel szembenálló közületi gondolkozásmód, azaz a *nemzetiesség* (nacionalizmus) nézőpontját vallja a magáénak, az a nagyobbfokú nemzetközi megértéstől fog fontosabb eredményeket várni. Mérlegelni fogja az egyéni, a társadalmi és főleg a közületi szükségleteknek egyre növekedő nemzetközi egyöntetűségét. Teljes súlyában fogja értékelni a különböző országok gazdaságpolitikai célkitűzéseinek fokozódó hasonlóságát és ilyképen egymáshoz való közeledését is.* Gazdaságelméletünk csak akkor áll szilárd talajon, ha mind elvont fejtegetéseiben, mind pedig gyakorlati alkalmazásaiban lépésről-lépésre tekintetbe veszi ezeket a távolabbi gazdaságpolitikai és gazdaságbölcseleti megfontolásokat.

* V. ö. a szerző „Weltwirtschaftspolitik im Entstehen. Beiträge zur Lehre von den Gemeinbedürfnissen“ (Jena, 1933) című könyvének gondolatmenetét.

TÚRY SÁNDOR KORNÉL

FOKOZOTT HATÁLYÚ TULAJDONFENNTARTÁS

I. A probléma megjelölése. A mű célja.

1. A tulajdonfenntartás (tf.) régóta meggyökeresedett és nagyban-egészben kitaposott nyomokon haladó intézményével kapcsolatban a háborút követő évtizedekben oly törekvések kezdenek érvényesülni, amelyeknek az a célja, hogy *különleges kikötések* (klauzulák) megállapításával *fokozzák* a biztonságot, amelyet az egyszerűnek nevezhető tf. ingó dolog visszterhes elidegenítőjének van hivatva nyújtani, s ezzel *kiterjesszék magának a tf.-nak hatályát*.

E törekvések főként Németországban hatályosultak ugyan; de azok nyomai ma már hazai gazdasági életünkben is fellelhetők. Tekintve pedig azt, hogy a tf. intézményét kifejezett törvényi szabályozás hiányában is elismerő és fejlesztő hazai bírói gyakorlatunk egyes részletkérdések kivételével¹ nagyban-egészben hasonló alapelveket fejlesztett ki, mint a BGB.-ben (455. §.) foglalt törvényi „szabályozás” alapján induló német bírói gyakorlat, nem minden alapot nélkülöző az a feltevés, hogy a szóban levő törekvések nálunk épúgy elismerést fognak kívánni a maguk részére, mint ez Németországban tapasztalható volt.

2. A tf. hatályának fokozását célzó ügyleti kikötések általában két irányban mozognak: részint vertikális, részint horizontális irányban. Az *első* csoportba tartozó klauzulák *a tf.-al biztosítandó követelés* tekintetében kívánják fokozni a tf. nor-

---

¹ Amilyen pl. az a kérdés, követelhető-e az árú visszaadása az elállási jog egyidejű gyakorlása nélkül.

mális hatását (a biztosítandó követelések *halmozásával*); a *második* csoportba tartozók pedig ugyanezt a *biztosítékul szolgáló vagyontárgy* tekintetében kívánják elérni azzal, hogy a biztosítékul szolgált esődleges vagyontárgy (árú) kiesetével kiterjesztik a tf.-t az annak helyébe lépő egy más vagyontárgyra (követelés) s ezzel a tf. hatályát *meghosszabbítják*.²

a) Míg *normális* esetben a tf. a tulajdonátruházás alapjául szolgáló kötelmi ügyletből (rendszerint, de nem kizárólag: adás-vételből)³ eredő követelésnek (vételárkövetelés) biztosítékául szolgál, addig *újabbán az elidegenítő (eladó) egyéb — más ügyletből fakadó — követeléseinek szolgálatába is állítják azt*. Teszik ezt annak a megállapításával, hogy a tulajdon átmenetelét, amely egyébként csupán az alapul szolgáló kötelmi

² A tf. hatályának fokozására szolgáló különböző lehetőségekre vonatkozóan áttekintést ad: *Charlet*: Die Erweiterung der durch den Eigentumsvorbehalt gewährten Sicherheit, Freiburg, 1933.

³ A tf.-nak csupán *szűkebb* értelmét tartjuk szem előtt akkor, midőn — tekintettel a gyakorlati életre és az általános szóhasználatra — tf. alatt a *vételi szerződés* alapján végbemenő tulajdonátruházáshoz fűzött azt a kikötést értjük, mely a tulajdonnak a vevőre átszállását a vételi szerződésből eredő kötelezettség teljesítésétől teszi függővé. *Tágabb* értelemben tf. *ingó dolog tulajdonának* (elvileg) *bármely kötelmi ügylet alapján végbement visszterhes átruházásához* fűzhető az a kikötés, mely a tulajdon átszállását az alapul szolgáló kausalis ügyletből fakadó kötelezettségnek teljesítésétől, mint feltételtől teszi függővé. Elvileg ugyanis a tf.-t érvényesen ki lehet kötni minden olyan elidegenítési ügyletben, amely a tulajdon átruházására alapít meg *kötelezettséget* az egyik oldalon, valamelyes vagyoni ellenszolgáltatásra vonatkozó kötelezettséget a másik oldalon. Így nincs jogi akadálya a tf. kiköthetésének — adás-vételen felül — pl. csere-, vállalkozási, társasági szerződéssel és meghagyással terhelt ajándékozással kapcsolatban. Mégis a társasági szerződés tekintetében meg kell jegyezni, hogy különösen *részvénytársasággal* kapcsolatban alig lehet szó arról, hogy pl. a nem pénzbeli betéttel a társaság céljához járuló részvényes fenntartsa tulajdonát a betét tárgyában. Nem azért nem lehet szó erről, mert bírói gyakorlatunk helyes megállapítása (626. E. H.) szerint a részvényaláírás feltételes nem lehet. Hiszen tulajdonfenntartásos ügylet esetében a tulajdonátruházás alapjául szolgáló kausalis ügylet maga — helyes felfogás szerint — feltétlen s csak a tulajdon átmenetele van kitolva a feltétel bekövetkeztéig. De nem lehet szó a tf.-ról rtg.-gal kapcsolatban azért, mert ennek lehetősége a hitelezők egyetlen biztosítékának, az alaptőkének csorbulását vonná maga után, aminek megakadályozása célja az említett bírói állásfoglalásnak is. — A következőkben csak a vételi ügylettel kapcsolatos tf.-t tartjuk szem előtt.

ügyletből eredő konkrét követelésnek megfizetésétől, mint halasztó feltételtől⁴ függ, ahhoz a tágabb körű feltételhez fűzik, hogy az (ingó) jószág⁵ (árú) megszerzője (a vevő) az elidegenítő irányában fennálló más tartozását is kiegyenlíti. Kikötik pl., hogy az eladó tulajdonjoga mindaddig fennmarad, amíg a vevőt bármily tartozás terheli a felek között fennálló üzleti összeköttetésből kifolyóan.

b) Míg eredeti alakjában a tf. oly tárgyakra vonatkozóan köttetetik ki, amelyek rendeltetése az, hogy huzamosabb időn át a megszerző (vevő) birtokában (és használatában) megmaradjanak, addig *újabbán alkalmazzák e kikötést oly árúk tekintetében is, amelyeknek rendeltetésszerű használatu (felhasználása) a megszerző részén épen abban van, hogy ő azokat elidegenítse (továbbeladja) vagy pedig új józággá feldolgozza.* Minthogy pedig a tf. a megszerző részéről végbemenő továbbeladás esetében mindig, a bennünket az alábbiakban egyébként nem foglalkoztató feldolgozás esetében pedig rendszerint (BGB. 950. §; Mtj. 598. §.) megszűnik, ugyancsak meg-

⁴ Az élet jelenségeinek helyes megfigyelése alapján minősíti értelmezési szabály megállapításával halasztónak a tulajdonátruházáshoz fűzött feltételt a Mtj. 1367. §-a, s teszi ezt hazai gyakorlatunk is a Kúria 1324/904. sz. elvi határozat nyomán. Nyilvánvalóan halasztó feltételre gondol a laikus, aki szerződésileg „fenntartja” a maga javára a tulajdont; ő abban a hiszemben van, hogy a kifejezés szóhangzatának is megfelelően tulajdonos marad s egyáltalában nem gondol a tőle távoleső ismeretlen bontó (resolutív) feltétel lehetőségére. Innen van, hogy bontó feltétel — bár elvileg kizárva nincs — úgyszólván sohasem fordul elő a gyakorlatban. Ehhez járul, hogy az eladó védelmét, mint akinek érdekében állapítják meg a felek a tf.-t, a feltétel halasztó jellege inkább szolgálja. Halasztó feltétel esetében a feltétel bekövetkeztéig a vevő nem tulajdonos, miért is büntetendő cselekményt követ el, ha a dologgal jogosulatlanul rendelkezik, azt elidegeníti vagy elzálogosítja. Bontó feltétel esetében mindennek az ellenkezője áll.

⁵ Ingatlan tekintetében a tf. nagyon ritkán fordul elő, de kizártnak bírói gyakorlatunk értelmében sem tekinthető. Ily esetben, minthogy jogunk szerint az ingatlant elidegenítő (kötelmi) ügylet érvényességéhez írásbafoglalás szükséges (4420/1918. M. E. sz. rendelet óta) s minthogy az ingatlan tulajdonát átruházó (dologi) szerződést — mint amelyhez fűzött kikötésként jelentkezik a tf. — a kötelmi szerződéssel rendszerint egybe szokás foglalni, a tf. is csak úgy hatályos, ha okiratba van foglalva. Az alábbiakban az ingatlanra vonatkozóan kikötött tf.-t figyelmen kívül hagyjuk.

felelő klauzulák alkalmazásával kívánják *kiterjeszteni* a tf. hatályát a tf.-al eladott árú továbbeladása, illetőleg feldolgozása utáni időre vonatkozóan is.

A hatály-kiterjesztésnek (*meghosszabbításnak*) szolgáltatásban áll továbbeladásra rendelt árukkal kapcsolatban a továbbeladásból előálló vételárkövetelésnek *előzetes*, mert a tf.-al egyidejű dologi hatályú engedményezése a tf.-al vevő fél részéről a tf.-al élt eladó részére. Ugyanennek a célnak szolgáltatásban feldolgozásra rendelt jószág (pl. nyersanyag) tekintetében pedig az oly kikötés szolgál, amely szerint a tf. hatálya feldolgozott állapotban is fennmarad az ily fenntartással eladott jószágon.

3. A német *birói gyakorlat* e kikötésekkel kapcsolatban már több ízben foglalkozott azzal a kérdéssel, érvényesnek lehet-e a szóban levő kikötéseket tekinteni. Általában azt mondhatni, hogy a *német bíróságok gyakorlatában meg van a hajlandóság arra, hogy meglehetősen széles terjedelemben honorálják az áruszállítással foglalkozó vállalatoknak a szóban levő kikötések mögött meghúzódó törekvéseit azzal, hogy e kikötéseket érvényesnek ismerik el*. Ezzel szemben az *elméleti irodalomban* sem a német, sem az egyéb jogok (mint pl. a svájci) szempontjából főként *dogmatikus nehézségek* okából korántsem alakult ki egységes álláspont a szóban levő kikötések jogérvényességének megítélése tekintetében.

4. Az alábbi fejtegetésnek az a feladata, hogy hazai jogunk szempontjából tegyék vizsgálat tárgyává a fentiekhez hasonló kikötéseket s ezzel hozzájáruljanak a *magyar és német* s amennyiben mód van, más, különösen épen a szóban levő kérdés megítélése szempontjából fontos tényezők tekintetében a miénkkel sok hasonlóságot feltüntető *svájci jogrendszernek* egybevetéséhez.

Kétségtelen ugyan, hogy jelenleg a kérdésnek nálunk koránt sincs oly gyakorlati jelentősége, mint Németországban. Oka ennek egyrészt az, hogy nálunk *a tf. eredeti* (egyszerű) *formáját sokkal inkább őrizte meg, mint Németországban*; másrészt, hogy még ebben az egyszerű alakjában sincs, mert nem is lehet, annyira elterjedve, mint ott.

Amde: önmagában ez a tény nem lehet akadálya annak, hogy a *jogösszehasonlításból* adódó eredmények alapján bizo-

nyos gyakorlatilag is értékesíthető következtetéseket vonhasunk le s ezzel rámutassunk *azokra a veszélyekre, amelyeket épen a német jogi felfogásnak nálunk annyira elterjedt chablón-szerű követése a szóban levő vonatkozásban felidézhetne.*

És arról sem lehet szó, mintha a kérdés nálunk minden gyakorlati jelentőséget nélkülözne. *Sem az áruszállítással foglalkozó vállalatok üzleti gyakorlata, sem bírói gyakorlatunk nem idegenkedik oly kikötések honorálásától, amelyek a tf.-nak korábban ismert és elismert szokásos (tipikus) tartalmát jelentékenyen tágitják.* Az ú. n. „általános szállítási feltételek”-ben találkozunk a tf.-nak fenntebb jelzett mindkét irányú tágitásával.⁶ Bírói gyakorlatunk pedig, míg egyrészt itt-ott a mult remniscenciájaként a jó erkölcsbe ütközőnek s így érvénytelennek deklarálja a tf.-nak szokásos és általánosan elismert azt a tartalmát is, amely szerint az eladó a vételár (részletek)-ral való késedelem esetére visszaigényelheti a tulajdonjog tárgyát,⁷ addig másrészt oly kijelentéseket is tartalmaz, amelyekből nyilvánvaló, hogy *szintén nem kívánja a tf. alkalmazását arra a feladatra vagy inkább arra a funkcióra korlátozni, amelyet az eredeti rendeltetésének megfelelően betöltött.* Hogy bírói gyakorlatunk arra az esetre, ha az eladó ugyanazzal a vevővel több, de egymástól független vételi szerződést kötött, még pedig valamennyit tf.-al, nem látja jogi akadályát a felek oly megállapodásának, amely szerint a több különálló szerződést nem önállóan, hanem mint egységes ügyletet kell megítélni ama kérdés szempontjából, eleget tett-e a vevő vételárfizetési kötelezettségének; hogy továbbeladási szándékkal kötött vétel (Kt. 258. §. 1. p.) esetében is elismeri a tf. hatályosságát (Kúria,

⁶ Az e feltételekben nem egyszer visszatérő azt a kikötést, amely szerint az eladó (gépgyár) mindaddig fenntartja tulajdonjogát az eladott árua vonatkozóan, amíg a vevő irányában fennálló „összes követelése” kiegyenlítve nincs, alig lehet másként értelmezni, mint a tf. hatályának a fenntebb a) alatt jelzett módon szándékolt tágitását. A fenntebb b) alatt jelzett fokozást megállapító kikötés gyakoribb. Rendszerintí szövege: „Az árúnak kifizetés előtt való elidegenítése esetén az áru átvéveje elleni követelés bennünket illet”. Feldolgozás esetére: „Az átvett árúk a vásárlás teljes összegű kifizetéséig még feldolgozott állapotban is a cég tulajdonát képezik.”

⁷ A bpesti törvényszéknek a kir. Kúria P. VII. 788/933. sz. ítéletével megváltoztatott határozata.

196/1912.), nyomatékkaal hangsúlyozva, hogy a tf. hatálya nem szűnhetik meg annak folytán, hogy a vevő az árut kereskedelmi üzletében leendő továbbeladás céljából vette meg (K. P. VII. 3383/1928.); hogy a tf.-al eladott áru vételárának kifizetése a közadás részéről nem támadható meg abban az esetben sem, ha a közadás az általa továbbadott áruért kapott pénzzel fizette ki az eladót, (Kúria 580/1911.) — egyaránt kifejezői gyakorlatunkban is benneélő annak a tendenciának, mely a tf.-hoz fűződő joghatásnak kiterjesztése (tágítása) irányában halad.

II. A jogfejlődést mozgató tényezők a német jogban és azok jelentősége hazai jogunk szempontjából általában.

5. Ha a tf. hatályának fokozására a német gazdasági életben elterjedt s fentebb jelzett kikötéseknek érvényességét hazai jogunk szempontjából vesszük vizsgálat tárgyává, azt kell megállapítanunk, hogy *míg jogunknak alább érintendő bizonyos jellemvonása — szemben a német joggal — akadályául szolgál az érintett kikötések jogérvényessége elismerésének, addig fellelhető jogunkban oly tényező is, amely viszont megkönnyíti e kikötések általánossá válását s jogérvényességük elismerését.* Akadályozó körülmény jogunknak bírói gyakorlatunkban is teljes határozottsággal érvényesülő az az álláspontja, amely ingó dolgon zálogjog alapítása tekintetében szigorúan ragaszkodik a birtokba bocsátás (traditio) kellékéhez (kézi zálogjogi elv). A kikötések érvényessége elismerésének kedvező körülmény viszont a *tf. formától mentes volta* s ezzel kapcsolatban az *általános szállítási feltételek* jelentőségének a tf. szempontjából előtérbenyomulása.

6. Németországban annak magyarázata, hogy a tf. hatályának fokozását célzó érintett kikötések a gyakorlatban elterjedhettek s azok érvényességét a bírói gyakorlat egyre szélesebb körben ismeri el, az az álláspont, amelyet a német bírói gyakorlat a BGB. életbenléte óta abban a kérdésben foglalt el, jogilag megengedett-e a tulajdonnak (csupán) biztosítás céljából végbemenő átruházása (Sicherungsübereignung) a hitelezőre a birtok fenntartása (constitutum possessorum) mellett, vagyis úgy, hogy az átruházó adós továbbra is megmarad a jószág birtokában, megegyezve a hitelezővel abban, hogy a

dolgot ezentúl a hitelező tulajdonaként, tehát annak nevében fogja, pl. mint letéteményes, bérő birtokában tartani.

A német bírói gyakorlat ebben a kérdésben szinte minden ingadozás nélkül arra az álláspontra helyezkedett, hogy *a zálogjogban rejlő biztosítási célt más jogtechnikai eszközzel megvalósító ez az eljárás megengedett*, mert nincs ellentétben az egyébként a BGB.-t is átható azzal az alapelvvel, hogy ingó dolgon *zálogjogot* csak tényleges átadással lehet alapítani. A német gyakorlat elsősorban a BGB. előmunkálatai alapján — az 1205. §. történelmi magyarázata útján — vallja következetesen azt a felfogást, hogy a törvényhozó csak a *zálogjognak* alapítását kívánta birtokba bocsátás nélkül kizárni, de nem irányult akarata arra is, hogy *fiduciárius tulajdonátruházás* érvényessége is a tradíciótól függővé tétessék.⁸

Nem igényel bővebb magyarázatot, hogy amennyire kedvező volt a gyakorlatnak most érintett kialakulása egyrészt a hitelt igénybevevő kereskedőre, aki az üzeme folytatásához

⁸ A BGB. (III.) tervezetének tárgyalására kiküldött bizottságban indítványozták oly rendelkezésnek felvételét, amely kizárta volna constitutum possessoriumnak tulajdonátruházás formájában dologi biztosítéknyújtás céljára leendő felhasználását úgy, miként ezt a svájci polg. törvénykönyv 717. §-a kifejezetten rendeli. Az indítvány szövege a következő volt: „Befindet sich der Veräußerer im Besitze der Sache, so kann die Übergabe dadurch ersetzt werden, dass der Erwerber ihm den Besitz als Niessbraucher, als Mieter oder Pächter oder als Werwahrer belässt. — Diese Vorschrift findet keine Anwendung, wenn die Umstände ergeben, dass durch die Veräußerung dem Erwerber Sicherheit wegen einer Forderung verschafft werden soll“. A bizottság azonban elvetette az indítványt azzal az indokolással, hogy abból a körülményből, hogy a törvényhozó *korlátolt dologi jognak* valamely dolgon követelés biztosítása érdekében végbemenő megállapításához megkívánja a dolognak tényleges átadását, nem következik annak a szükségessége, hogy *tulajdonjognak* biztosítás céljából leendő átruházásához is ugyanezt megszabja. A jelképes zálogjog és a constitutum possessoriummal kapcsolatos biztosítéki tulajdonbaadás között ugyanis — a bizottság szerint — az a lényegbevágó eltérés áll fenn, „dass die letztere (t. i. a biztosítéki tulajdonbaadás) die besonders bedenkliche Begründung konkurrierender Rechte für mehrere Gläubiger nicht zulasse“. — V. ö. a kérdésre: Motive (hiv. kiadás, 1888.) III. 801.; *Düringer-Hachenburg*: HGB. IV. köt. (1932.) 1073. köv. I.; Protokolle der Kommission für die zweite Lesung des Entw. zum BGB., közölve *Homburger*: Beiträge zur Frage der erweiterten Eigentumsvorbehalte, 41—42. l.

szükséges dologi berendezéseknek biztosítékkal történt lekötése ellenére is azok birtokában kívánt maradni, másrészt a *pénz hitelezésével foglalkozó intézetekre* (bankokra), akiknek igen egyszerű és kényelmes módját tette lehetővé dologi biztosíték szerezhetésének, éppannyira romboló hatású volt azokra, akik árút hitelre szállítottak. Az áruhitelző ugyanis a bírói gyakorlat érintett állásfoglalása folytán ki volt téve mindenkoron annak, hogy az áru vevője a részére hitelre szállított árút az eladó-hitelező nyilvánvaló megkárosításával pénzszerzésre használja föl azzal, hogy azt egy banknak biztosítékkal tulajdonba adja, még mielőtt az áru ellenértékét megfizetné. Ez pedig azt a következményt vonta maga után, hogy míg a tulajdonzáloggal biztosított pénzhitelező fedezetet talált követelésére az adós által harmadik személytől (eladó) szerzett, neki tulajdonába is bocsátott, de általa még ki nem fizetett árúban addig az áru szállítója eme jogi lehetőség folytán talán az egyetlen fedezettől is elesett, amely az általa szállított árúban rendelkezésére állott volna.

Nyilvánvaló, hogy az áruszállítással foglalkozó vállalatok rendelkezésükre álló minden eszközzel igyekeztek védekezni a gyakorlat által felidézett eme jogi lehetőség ellen. És *e védekezés szempontjából a tf.-nak épen nem jelentéktelen szerep jutott*. Kapcsolatban van ez azzal, hogy a BGB. értelmében (933. §.) a birtok fenntartásával (constitutum poss.) ingó tulajdonának megszerzése csak abban az esetben mehet végbe, ha az ily módon elidegenítő fél *tulajdonosa* az elidegenített jószágnak. Ha ellenben nem így áll a dolog, vagyis ha a jószág nem az elidegenítőé, — aminthogy tf. esetében ez a helyzet —, úgy a tulajdonszerzés csupán a tényleges birtokba bocsátás feltétele mellett következhetik be.

Ez magyarázza meg, hogy *Németországban a tf. elsősorban mint harci eszköz került alkalmazásra a biztosítéki tulajdonátruházásban, mint elsősorban a pénzhitelezők érdekét szolgáló intézményben az áruhitelzők irányában benne rejlő veszedelmek elhárítása végett*. S minél tágabb körben és lazább feltételek mellett tette lehetővé a bírói gyakorlat az ú. n. „Sicherungsübereignung“-ot, annál inkább igyekeztek az áruszállítással foglalkozó vállalatok szállítási feltételei az ő érdekeiknek megfelelő tf. hatályát *kiterjeszteni*. Ez a körülmény

magyarázza meg a tf. intézményének a háborút követő időkben a nagykereskedelem körében is elterjedő széleskörű alkalmazását. Míg korábban a tf.-t csak nagyobb értékű oly objektumok tekintetében kötötték ki, amelyek nem arra voltak szánva, hogy a vevő azokat nyomban tovább adja, addig újabban — épen a biztosítéki tulajdonátruházás folytán az áruhitelezőkre felidézett veszedelem visszahatásaként — egyre tágabbskörű alkalmazást nyer az továbbeladási szándékkal megszerzett árukkal kapcsolatban is, nemkülönben az illető áruira vonatkozó konkrét vételárkövetelésen túl az eladó egyéb követeléseinek biztosítására.⁹

A tf. intézményének, mint az áruhitelező védőeszközének ez az elvi beállítottsága s ezzel a bírói gyakorlatban érvényesülő az az irányzat, amely kedvez a tf. minél szélesebb körű hatály-kiterjesztésének, mindennél jellemzőbben jut kifejezésre a Reichsgerichtnek 1935. márc. 15. napján kelt egyik határozatában,¹⁰ amely miután joghatályosnak ismeri el az általános szállítási feltételekben foglalt azt a kikötést, amely szerint az áruszállító sorozatos szállítás esetében minden egyes szállítással kapcsolatban nem csak az illető szállítmányra vonatkozó vételárkövetelésnek, hanem az üzleti összeköttetés folyamán áru szállításából kifolyóan a jövőben előálló minden követelésnek biztosítására tartotta fenn a maga részére a tulajdont, a következő elvi jelentőségű kijelentést teszi: „Der Eigentumsvorbehalt bildet im heutigen Wirtschaftsleben bis zu einer anderweitigen gesetzlichen Regelung das kaum zu entbehrende Sicherungsmittel des Warengläubigers gegen das Überhandnehmen der Sicherungsübereignung, durch die sich der Geldkreditgeber, häufig zum Nachteil des Warenlieferers, vor den Folgen der wirtschaftlichen Leistungsunfähigkeit des Kreditnehmers zu schützen sucht. Der Eigentumsvorbehalt vermag den ihm zugedachten Sicherungszweck auch zu erfüllen, da er einer weitgehenden rechtlichen Ausgestaltung fähig ist“.

⁹ L. e. fejlődésre vonatkozóan: *Döhrendorf*: „Der Eigentumsvorbehalt vom Standpunkt des Grosshandels“, a berlini keresk. és iparkamara által „Der Eigentumsvorbehalt in Wirtschaft u. Recht“ c. gyűjteményes munkában (1931.), 43. köv. I.

¹⁰ Entscheidungen des Reichsgerichts in Zivilsachen, 147. köt. 327. I.

És ennek a kijelentésnek elvi jelentősége a bennünket foglalkoztató probléma szempontjából elsősorban nem annak a kiemelésében van, hogy a *tf.* legitim fegyver az áruszállító kezében a biztosítéki tulajdonbaadás ellen,¹¹ lévén ez elsősorban német tételes jogi adottság folyománya, hanem annak a hangsúlyozásában, hogy *a tf. alkalmas az általa eredetileg nyújtani szándékolt biztosítás erejének fokozására.*

7. Hazai jogunk nem tartalmaz ugyan kifejezetten a svájci polg. törvénykönyv 717. §.-ához hasonló oly rendelkezést, amely hatálytalanná nyilvánítaná harmadik személyek irányában ingó tulajdonának biztosítás céljából tényleges átadás nélkül végbemenő átruházását, amennyiben ez a kézi zálogjogra vonatkozóan megállapított rendelkezések megkerülését foglalná magában. Figyelembe véve azonban azt, hogy a zálogjog alapítása *felismerhetőségének érdekében jogunk is* — mint fentebb már érintettük — szigorúan ragaszkodik ahhoz az elvhez, hogy zálogjogot csak a zálogul lekötni kívánt vagyontárgy birtokba bocsátásával lehet alapítani, *már pedig a biztosítéki tulajdonátruházás annyiban, amennyiben ingó dolognak a tulajdonátruházás formájában ugyan, de csupán biztosítékkul leendő lekötését anélkül teszi lehetővé, hogy a feleknek a zálogjog alapításának publicitása érdekében a traditio tekintetében megtartott követelményt meg kellene valósítaniok, lényegileg a zálogjog alapítására vonatkozó törvényes rendelkezések megkerülését teszi lehetővé, — hazai jogunk szempontjából is alig térhet kétség ahhoz, hogy ingó dolog tulajdonának biztosíték nyújtási céllal, de oly módon végbemenő átruházását, hogy a dolog továbbra is az átruházónak, mint ú. n. albirtokosnak birtokában maradjon, mint a törvény céljának megkerülésére irányuló* (in fraudem legis) *ügyletet érvényesnek nem lehet elismerni.*¹²

A kézi zálogjogi elvnek (traditio) szigorú keresztülvitele

¹¹ Így Schwartz Gustáv: a 9. j.-ben idézett gyűjteményes munka 34. lapján.

¹² V. ö. a Mtj. 844. §. 2. bek. „Oly birtokátruházás, amelynél a tulajdonos valamely jogviszonynál fogva mint albirtokos a dolog birtokában marad, a zálogjog megalapításához nem elegendő; továbbá Mtj. 1000. §., amely „visszaszolgáltatás“-ról szól. — L. a kérdésre bővebben Türy: „Fiduciárius jogátruházás és közvetett képviselőt“ (1930), 11. köv. 1.

folytán jogunkban époly kevésbé van meg, mint akár a svájci jogban annak a veszedelme az árúhitelező szempontjából, hogy a vevő az általa megvett, de ki nem fizetett árút pl. valamely banknak biztosítékadás céljából úgy bocsáthassa tulajdonba, hogy ez kifelé felismerhető ne legyen. *Arra a funkciójára tehát a tf.-nak, amelyet az Németországban, mint a Sicherungsübereignung elleni védelmi eszköz volt hivatva betölteni, nálunk szükség nem volt.* Ehhez képest az a mozgató tényező, amely a német jog körében felidézte a tf. hatályának fokozására irányuló törekvéseket, a mi jogunkban nem hatályosulhatott.

De a kézi zálogjogi principiumnak jogunkban benne élő ereje nem csak szárnyakat nem adott a tf. hatályának kiterjesztésére irányuló törekvéseknek, de — s a mi szempontukból ezen van a súly — egyenesen akadályozólag hatott az ily törekvések jogi elismerése tekintetében, legalább is amennyiben a tf.-nak a biztosítandó követelések halmozásával kapcsolatos, fenntebb vertikálisnak nevezett fokozásáról van szó. Miként ugyanis alább részletesebben ráutalunk, *maga a tf. intézménye nem egyéb lényegileg, mint épen a kézi zálogjogi elv alól birói gyakorlatunk jogfejlesztő ereje által tett s immár törvényes jogszabályban¹³ is elismert kivétel: birtok nélkül is hatályos zálogjog.* Ezzel a természetével a tf.-nak merőben ellentétben állana, ha az abban rejlő biztosítási funkciót az illető vagyontárggyal jogilag mi összefüggésben sem álló egyéb követelésekre is ki lehetne terjeszteni.

8. A kézi zálogjogi elvvel ellentétben a tf.-ra vonatkozó kikötésnek minden alakszerűségtől mentes volta közel hozza jogunkat a német joghoz, amennyiben inkább egyenleti az útját a szóban levő kikötések érvényességének, mint azok a jogrendszerek, amelyek — mint pl. a svájci polg. tvk. vagy az 1929. évi román törvény — bizonyos alakot (nyilvános lajstromba való bejegyzést) kívánnak meg a tf. érvényességéhez. A svájci jogban a polg. tkv. 715. §-ában említett nyilvános lajstromba való bejegyzés oly értelemben feltétele a tf. érvényességének, hogy e nélkül az nem csak harmadik személyek

---

¹³ A gazdatartozások rendezéséről szóló 14.000/1933. M. E. sz. rendelet 14. §-a, amelyet fenntartott az 5000/1937. M. E. sz. rendelet is.

irányában, de a felek (eladó és vevő) egymás közötti viszonyában sem bír joghatállyal.¹⁴

Ennek pedig a bennünket foglalkoztató probléma szempontjából annyiban van jelentősége, hogy a bejegyzést megkívánó ily jogrendszerben minden egyes tf. érvényességéhez külön bejegyzésre lévén szükség, ki van zárva — ha csak a jogszabály kifejezetten kivételt nem tesz — annak a lehetőségére, hogy a felek általánosságban megszerkesztett s főként a biztosítandó követelés tekintetében szélesebb keretek között mozgó tf.-t létesíthessenek pl. már azon az úton-módon, hogy az általános szállítási feltételekbe megfelelő klauzulákat állítanak be.

Németországban a most érintett szempont is hozzájárult — a kézi zálogjogi elv laza alkalmazásán felül is — ahhoz, hogy fokozott hatállyal bíró tf.-os kikötések általános elismerést nyerhettek. A svájci jogban ezzel szemben a most szóban levő második szempontból sem volt kedvező a helyzet az ily kikötések elterjedésére. Hazai jogunk a német és a svájci jog között e tekintetben középhelyet foglal el. Míg a *kézi zálogjogi elvnek* szigorú keresztülvitele gátlólag hat az ily kikötések joghatályosságának elismerése tekintetében, addig a *tf. formája* szempontjából ily visszatartó momentum jogunkban éppoly kevésbé érvényesül, akárcsak Németországban. Már pedig az a jelentőség, amelyre a tf. hatályának fokozását célzó kikötések a német jogi és gazdasági életben emelkedtek, első-sorban arra a körülményre vezethető vissza, hogy azokat egyre sűrűbben vették fel az áruszállítással foglalkozó vállalatok és ezek tömörülései (szövetségei) által megállapított *általános (szállítási) feltételekbe*.

Ez a körülmény szükségessé teszi, hogy az általános szállítási feltételek jelentőségével a tf. szempontjából kissé részletesebben foglalkozzunk.

¹⁴ Állandó gyakorlata a svájci bíróságoknak. L. *Leemann*: Sachenrecht (Bern) ad Art. 715. N. 29.; *Rauch*: Der Eigentumsverbehalt insb. nach schwerischem ZGB. (1933.) 74. l.; *Tuhr*: Allg. Teil des Schw. Obligationsrechts (1924/25.) 648. l.

III. Az általános áruszállítási feltételek jelentősége a tulajdonfenntartás körében.

9. Annak a kérdésnek megítélésében, hogy mily szerepet játszottak és játszanak az ált. szállítási feltételek Németországban és szerényebb keretek között nálunk is a tf. hatályának kiterjesztésére irányuló törekvések alátámasztása szempontjából, nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a tf. annyiban különállást foglal el a hitel biztosítására szolgáló jogi berendezések között, amennyiben *kizárólag az áruhitelzésnek sajátja*, míg a hitelbiztosításnak egyéb jogi instrumentumai (zálog, kezesség) egyaránt alkalmazást nyernek mind az áru-, mind pedig a pénzhitelnek biztosítására. A tf.-nak az áruhitelzéssel való ez a kapcsolata ugyanis nem jelentőség nélkül való az általános feltételek szerepének épen a tf.-al összefüggésben levő kifejlődése tekintetében.

Az áruhitelező ugyanis ama lehetőség szempontjából, hogy biztosítékot kössön ki az általa nyújtott hitel tekintetében, általában nincs egyenlő helyzetben a pénzhitelezővel, hanem helyzete kedvezőtlenebb. Míg ugyanis az utóbbinak a gazdasági válság folytán amúgy is felfokozott pénzszűke és a pénz utáni keresletnek ezzel kapcsolatos fokozódása folytán módjában van egyrészt gondosabb válogatást eszközölni a jelentkezők között, másrészt különösen külön biztosítékot is kívánni s a hitel folyósítását biztosíték nyújtásától függővé tenni, addig az áruhitelzők között épen a legutóbb lezajlott gazdasági krízis során is tapasztalható módon kiéleződött üzleti verseny nem csupán a hitelezési hajlandóság erősödésére, hanem arra is vezet, hogy a vevő megszerzésére irányuló küzdelem folyományaként az áruhitelző kénytelen biztosíték kívánásától egyáltalában eltekinteni.¹⁵

Az áruhitelzőket fenyegető eme kollektív veszedelem ellen a védekezés módja csak az lehetett és tényleg volt is, hogy az áruszállítással foglalkozó vállalatok *szállítási feltételeiknek egységesítése útján* igyekeztek a tf. kikötését nemcsak *általánossá*, hanem oly értelemben *kötelezővé* is tenni, hogy e

¹⁵ L. *Oberparleiter*. Funktionen- u. Risikenlehre des Warenhandels, Berlin-Wien (1930.) 59. 1.

kikötés a vevő személyére tekintő minden megkülönböztetés nélkül nyerjen alkalmazást.

Hogy a feltételeknek ez az uniformizálása elsősorban a közvetlenül érintett vevők körében talált ellenzésre, ezen nem csodálkozhatni addig, amíg valaki — mint vevő — ezt az eljárást a bizalmatlanság különleges megnyilvánulásának hajlamos felfogni. Pedig arról nem is szólva, hogy a tf. kikötésének általánosan kötelezővé tett alkalmazása bizonyos tekintetben maguknak a vevőknek érdekét is szolgálja, mert csökkentvén az áruszállító (eladó) hitelezési rizikóját, mérséklőleg hat egyben az eladási árban kifejezésre jutó kockázati díjra, épen a megkülönböztetést nem ismerő alkalmazás ténye alkalmasnak látszik a tf. intézménye ellen a vevők részéről általában tapasztalható idegenkedésnek gyöngítésére. A kivételt nem tűrő egyöntetű alkalmazás ugyanis egymagában kizárja annak a lehetőségét, hogy a tf.-ra vonatkozó kikötést egyetlen konkrét vevő ellen irányuló bizalmatlanság megnyilvánulásaként lehessen értékelni.¹⁶

10. A tf.-ra vonatkozó kikötéseknek az áruszállító vállalatok és ezek tömörüléseinek általános feltételeibe történt felszívódása több vonatkozásban bír jelentőséggel. Egyrészt nem kis mértékben járult hozzá a *tiszta személyi hitelnek a reálhittel szemben tapasztalt háttérbeszorulásához*, annak a gazdasági jelenségnek erősítéséhez, amely egyik legjellemzőbb vonása a háborút követő évek gazdasági életének. De másrészt *nem kis mértékben segítette elő azt a folyamatot is, amelynek eredményeként a tf. intézménye lényegesen eltávolodott attól az elképzeléstől, amely a törvényhozó szeme előtt lebegett* akkor, midőn a magánjogi kódexekben egyetlen oly rendelkezés megállapításával (BGB. 445. §.; Mtj. 136—7. §.) vélte a tf.-t elintézhetőnek, amely lényegében kimerül *törvényes elállási jognak* kivételes megállapításában, szemben azzal a szabállyal, amely szerint hitelre történt eladás esetében nem illeti meg törvénynél fogva az eladót az elállás joga akkor, ha a maga részéről a szerződést teljesítette (az árút átadta).

És akkor, midőn tf. életbeli kialakulásának a törvényhozó

¹⁶ Stulz: Der Eigentumsvorbehalt im in- u. ausländischen Recht. (1931.) 6. I.

elképzelésétől való eltávolodását hangsúlyozzuk, nem arra a fenntebb (3. j.) már érintett tényre gondolunk, hogy az idézett kódexek a tf.-t csupán mint a vételi szerződéssel kapcsolatos kikötést szabályozzák, holott annak helye lehet minden olyan kötelmi ügylettel kapcsolatban, amely tulajdon átruházására irányuló kötelezettséget alapít meg visszteher ellenében. Gyakorlatilag ugyanis a tf. valóban csak adás-vétellel kapcsolatban fordul elő. Épen ezért inkább csupán elméleti jelentőséggel bír annak a kiemelése is, hogy *a tf. ingó jószág feletti tulajdon normális átruházásával szemben kivételes jelenség lévén, természeténél fogva inkább a dologi jogba, mint a kötelmi jogba kíváncszó jogintézmény*. Ép ezért logikusabb mind a BGB.-nél, mind a Mtj.-nál nézetem szerint a *svájci polg. tkv.*, amely épen az érintett szempontokra tekintettel a tf.-t az ingó tulajdonának átruházásával kapcsolatban szabályozza (715. és 716. Art.).

Az életnek a törvényhozó elképzelésétől való eltávolodása fenntebbi hangsúlyozásában arra céloztunk, hogy *míg a törvényhozó* — s ez nem csupán a század-fordulón kelt BGB.-re, de a majd egy emberöltővel későbbi (1928.) kódex-javaslatunkra (Mtj.) is áll — *a tf.-t sporadikus esetekben előforduló kivételes jelenségnek képzelte el, addig a háborút követő évek gazdasági életében az a kereskedelmi vállalkozás körében kötött vételi ügyletekben szabály szerint alkalmazott s épen ezért tipikusan előforduló kikötéssé vált*. És épen a tf.-t magában foglaló kikötésnek ez az általánosítása szoros kapcsolatban van az üzleti élet sok egyéb területén is mindinkább hatályosuló azzal a jelenséggel, amely nem egyetlen szerződésre szabott s ebben az értelemben izoláltnak mondható, hanem a szerződések tág körére vonatkozó s ebben az értelemben általánosnak nevezhető szerződési feltételek alkalmazásában jut kifejezésre. Fokozódik természetesen az ily feltételek jelentősége abban az esetben, ha azok mint az azonos vagy legalább hasonló üzletkörű vállalatok tömörülései (szövetségei) által tagjaikat kötelező hatállyal megállapított általános, normatív feltételek gyanánt jelentkeznek.

11. Az általános üzleti feltételek problémája egyike a modern jogfejlődés egyik legérdekesebb s hatásában legnagyobb

jelentőségű megnyilatkozásainak.¹⁷ Alkalmazásuk nem mentes minden hátránytól. Keletkezésük — általánosságban — folyamán a gazdasági és jogi élet jelenségeinek egyre fokozottabb differenciálódásának, ami az állami főhatalom részére nem teszi sem lehetségessé, sem célszerűvé azt, hogy az élet szerteágazó jelenségeinek mindegyikét központilag megállapított egységes jogi normával rendezze. Kisebb-nagyobb mértékben korábban is az volt a helyzet, hogy a törvényhozó hatalom — nem lévén képes maga megragadni az életnek, hely (terület), idő és a gazdasági (üzleti) ágak természete szerint más és más követelményekkel fellépő szétágazó igényeit — jogalkotó hatalmának egy részét átruházta (delegálta) bizonyos közületekre (szervezetekre), amelyeknek feladata ennek folytán az volt, hogy *az állami főhatalom által megszabott általános keretek között* oly szabályozást létesítsenek, amely leginkább felel meg a konkrét (helyi, üzletágbeli) viszonyoknak. Ám míg korábban ez a jelenség inkább csak a köz-, illetőleg közigazgatási jog területén volt észlelhető, addig az újabb jogfejlődés elvezetett annak a magánjogi viszonyok területén hatályosulásához, még pedig abban a formában, hogy *bizonyos gazdasági (érdekeltségi) szervezetek és tömörülések jutottak a jogalkotó főhatalom delegációja alapján abba a helyzetbe, hogy a saját speciális viszonyaik természetének leginkább megfelelő jogi szabályozást létesíthessenek, önmaguk alkotta, autonóm jog formájában.*

Annak folytán már most, hogy egy- és ugyanazon üzletágban jogi elbírálást igénylő (visszatérő) esetek sok vonatkozásban hasonlóságot tüntetnek fel, természetszerű, hogy az államhatalom delegálása alapján a szóban levő érdekeltségi szervezetek által alkotott autonóm jog bár külsőleg az egyes eset testére szabott köntösben, „szerződés” alakjában jelenik meg, mégis nem szorítkozik egyes konkrét esetek szabályo-

¹⁷ L. a kérdésre általában a következő műveket: *Grossmann-Doerth* „Selbstgeschaffenes Recht der Wirtschaft u. Staatliches Recht“ (Freiburg, 1933.); *Raiser*: „Das Recht der allg. Geschäftsbedingungen“ (1935.); *Manig*: „Die Privatautonomie im Aufbau der Rechtsquellen“ (1935.); *Hippel*: „Das Problem der rechtsgeschäftlichen Privatautonomie“ (1936.); *Schantz*: „Verlängerter Eigentumsvorbehalt“; — ein kritischer Beitrag zum Recht der Geschäftsbedingungen“ (1937).

zására, hanem ezeken túlmenő *egységesítésre*, (normalizálásra) tendál. Így került sor kezdetben azonos „szerződési” feltételeknek sablonszerű (formuláris) alkalmazására egy vállalaton belül; majd oly „általános”-nak nevezett feltételek alkotására, amelyek mint az illető gazdasági (üzleti) ágba tartozó s így azonos, vagy legalább hasonló érdekű vállalatok „önalkotta” joga, egyöntetűen és a tömörülésbe tartozó vállalkozásokat kötelező módon rendezik az illető üzleti ágban felmerülő jogviszonyokat.

Függetlenül attól, hogy tisztán jogelméleti szempontból helyeselhető-e az újabb jogfejlődésnek ez az iránya, — amelynek legerőteljesebb nyomaival Németországban találkozunk — annyi kétségtelen, hogy annak eredményeként *a különböző gazdasági érdekeltségeknek általános üzleti feltételeiben élő jog hova-tovább az állam alkotta joggal szinte versenyző, oly jogrendszerre kezdi magát kinőni*, amelynek külföldön épen úgy meg vannak a kódexei s az állami joghoz írt kommentároktól sem terjedelem, sem tartalom tekintetében el nem maradó kommentárjai, akár csak az állami jognak.¹⁸

12. Jóllehet hazai jogunkban ez a fejlődés korántsem érte el azt a fokot, mint egyes külföldi államokban, de annak jelei — főként a biztosító magánvállalatoknak most már ugyan (1923 óta) sokban más tekintet alá eső általános biztosítási feltételeiben — nálunk is mutatkoznak s a fejlődés iránya épen az áruszállítással foglalkozó kereskedelem körében is egyre határozottabban kezd kialakulni. Épen ezért azt egyszerűen figyelmen kívül hagyni, immár jogunk szempontjából sem szabad, hanem számba kell venni az előnyöket épúgy, mint a hátrányokat, amelyek a fejlődéssel velejárnak.

13. Alig lehet ugyanis kétségbe vonni, hogy a röviden fentebb vázolt fejlődésnek *az elasticitásban és az alkalmazkodó képességben rejlő nagy előnyei* vannak, amelyeket teljesen feláldozni aligha lehetne. De éppannyira bizonyos, hogy

¹⁸ Elég e tekintetben hivatkozni a tüzbiztosítással foglalkozó német biztosító vállalatok ált. feltételeihez írt *Raiser*-féle nagyszabású kommentárra (1930), amelynek előszava világosan tükrözi vissza a jogfejlődésnek a szövegben jelzett irányát. „Die vorliegende Arbeit ist unternommen in der Zuversicht, es könne die Erläuterung eines Typenvertrages . . . . kaum einem geringeren Bedürfnis entsprechen, als diejenige eines Gesetzeswerkes“.

vannak annak *veszedelmei* is, amelyek elől szemet-húnyni nem lehet.

Legszembetűnőbb e hátrányok közül *a szerződés konstrukciójának formai megtartása mellett is a szerződési szabadság által feltételezett érdekkiegyenlítődés gondolatának háttérbe szorulása s a hatalmi szóval végbemenő jogrendezés előtérbenyomulása*. Kézen fekvő ugyanis, hogy ha közvetlenül érdekelt vállalatok bizonyos tömörülése (szervezte, szövetsége) jut abba a helyzetbe, hogy önmaga „alkosson jogot“ a maga számára, az a jogi rendezés mikénti kialakításában elsősorban a saját előnyét (érdekét) tartja szem előtt s az ellenérdek érvényesülhetését a lehető legszűkebb körre szorítja. Az egyes egoizmusa helyébe lépő eme *csoportegoizmusnak* törekvése épen ezért arra fog irányulni, hogy *a végsőig használja ki a saját érdekei megvédésének az autonóm jogalkotásban kínálkozó lehetőségeit, anélkül azonban, hogy eljárása — formailag legalább is — a jóerkölccsel és a törvénnyel összeütközésbe kerüljön*.

És épen a most érintett szempont az, amelyben az egyoldalúan orientálódó „Interessenjurisprudenz“-nek *másik főveszedelme* van. Az általános üzleti feltételek kinövései ellen általánosságban alig van más remedium, mint az, hogy a feltételek tartalma felett a törvénybe és a jóerkölcsbe ütközés szempontjából *a bíróságok gyakorolnak esetenként bizonyos repressív ellenőrzést*.¹⁹ Ám ennek a módszernek nem csak az a hátránya, hogy a bírói intervencionizmus lehetősége, főként ha az kellő szigorral alkalmaztatik, jogbizonytalanságot idéz fel, de még inkább az, hogy *a legszigorúbb alkalmazás mellett is hatálya, sikere kétséges marad*. A tapasztalat ugyanis azt bizonyítja, hogy a szóban levő gazdasági érdekcsoportok igen sok esetben megtalálják a jogi technika minden eszközének felhasználásával az útát és módot arra, hogy a feltételeknek a bíróságok által netán kifogásolt kikötéseit akként dolgozzák át, hogy azok átdolgozott alakjukban teljesen megfeleljenek ugyan a bírói kívánalmaknak, anélkül azonban, hogy érdemi leg bármilyen változás állna be az ellenérdekű felek helyzetében.

Az elméleti irodalom újabban beható vizsgálat tárgyává

¹⁹ Így volt ez 1923. előtt hazai jogunkban a biztosító magánvállalatok általános feltételei tekintetében is.

tette azt a kérdést, miként lehetne az általános feltételeket bizonyos prohibítív ellenőrzésnek alávetni, annyiban is, amennyiben ez a feltételek bizonyos faja tekintetében — minők pl. a biztosító magánvállalatok általános feltételei — máris nem nyert megvalósulást. Az 1936. évi német Juristentag is foglalkozott a kérdéssel,²⁰ anélkül, hogy a kérdés tekintetében akár külföldön, akár nálunk gyakorlatilag is használható egyöntetű felfogás alakult volna ki.

Ily körülmények között nem marad más hátra, mint az, hogy az általános üzleti feltételeknek azokat a tipikus kikötéseit, melyek akár elméleti, akár gyakorlati szempontból különösképen problematikusoknak tűnnek fel, egyenkint tegyük vizsgálat tárgyává s ezen a módon igyekezzünk feltárni azokat a veszedelmeket, amelyeket azok felidézhetnek.

14. Ilyen mind elméleti, mind gyakorlati szempontból kifogásolható általános kikötések — egyebek közt — épen a tf.-al kapcsolatos azok a kikötések, amelyekre fentebb már ráutaltunk. Már az imént vázolt általános szempont is indokoltá teszi, hogy e kikötések jogérvényességének kérdésével hazai jogunk szempontjából is foglalkozzunk.

De a most érintett szemponton túl — amelyet általánosnak azért neveztünk, mert az hatályosul az általános üzleti feltételekbe felvett valamennyi kikötéssel kapcsolatban — a tf.-al összefüggésben levő már érintett kikötések még egy másik, csak utóbbiakat jellemző, épen ezért különlegesnek mondható okból is okot adnak bizonyos aggodalomra, amely e kikötések jogérvényességét kétségessé teszi. Ez a szempont pedig az, hogy *harmadik személyek irányában túlon-túl nehezíti meg a tulajdoni viszonyok felől való tájékozódás lehetőségét az, ha a fentebb jelzett fokozott hatályú tf.-os kikötések jogérvényességéhez elégségesnek tekintjük azt, hogy azok az áruszállítással foglalkozó vállalatok általános szállítási feltételeibe foglaltatnak bele.*

Ez a szempont viszont a *publicitas* (felismerhetőség) problémáját veti fel a tf.-al kapcsolatban, miért is ezzel kissé tüzetesebben kell foglalkoznunk.

²⁰ V. ö. *Klausing* referátumát: „Rechtsgestaltung u. Rechtsschöpfung im Vertrags- u. Gesellschaftswesen; közölve a „Deutsche Notarzeitschrift“ 1396. évf. 446. köv. 1.

IV. A publicitás szempontja és a tulajdonfenntartás funkcionális jelentősége. Különösen a kiigénylési jog szerepe.

15. A publicitás elvét a különböző jogrendszerek a *forgalom biztonsága és a hitelezéssel járó veszélyek csökkentése* érdekében fejlesztették ki, még pedig a hitel biztosítására szolgáló ősi dologi jognak, a (kézi) zálogjognak alapításával kapcsolatban. Ez az elv azt foglalja magában, hogy mindenkinek, aki más részére hitelt kíván nyújtani, meg kell adni a lehetőséget arra, hogy megbízható tájékozódást szerezzon a leendő adósnak hitelképességéről, abban a vonatkozásban, nincs-e a hitelt igénybe vevőnek vagyona túlterhelve s hogy számíthasson a hitelt igénybe vevő birtokában levő jószágokra, mint kielégítési alapra. A zálogjoggal kapcsolatban ez a kíváncsi azt foglalja magában, hogy az ily jog megalapítása érvényesen csak úgy mehet végbe, hogy az elzálogosító a leendő zálogtárgyat birtokából kiadja s a hitelező birtokába bocsátja (traditio).

A tf. intézménye ellen épen a publicitas elve szempontjából szokták a legerősebb kifogást felhozni; azt állítván, hogy a tulajdon fenntartása a dolognak átadásával kapcsolatban oly külső tényállást teremt, amelynek alapján nem lehet felismerni azt, hogy a vevő, aki birtokában tartja a tf.-al neki eladott jószágot, annak nem tulajdonosa, s így az nem hitelalap az ő szempontjából. Ezzel kapcsolatban rámutatnak arra is,²¹ hogy szemben a tf.-al a kézi zálogjognak — legalább is azokban a jogrendszerekben, amelyek a traditiot megkívánják az alapítás érvényességéhez s ezt az elvet következetesen keresztül is viszik — meg van az az előnye, hogy a hitelt igénybe venni kívánó félnek vagyoni viszonyai (az általa elzálogosított jószágoknak az ő birtokából történt szükségszerű kikerülése folytán) kellő megvilágításban kerülnek azok elé, akik neki hitelezni kívánnának. „Die vom Gesetz zur Gültigkeit der Pfandbestellung verlangte Übertragung des Besitzes soll verhindern, dass derjenige, der seine fahrende Habe verpfändet, sich auch

²¹ Mohl: Zur Frage des Eigentumsvorbehaltes u. seiner Reform, (1936) 68. köv. I.

nachher noch damit umgebe und den Schein der Kreditwürdigen Person erzeuge“ — mondja *Leemann*²² a svájci polg. tkv. 884. Art.-a szempontjából.

Ennek a nézetnek helytállóságát csakugyan nem is lehet annyiban kétségbe vonni, hogy a tf. jogunkban és az azt lényegileg bár törvényi szabályozás hiányában azonos szerkezettel elismerő többi jogokban²³ is az ingóhitel biztosításának olyan — jogunkban mindenesetre egyedül álló — formája, amely biztosítékul szolgáló jószágot meghagyja (helyesebben: odajuttatja) az adós birtokába. Mégis úgy vélem, hogy az említett elítélő kritika a tf.-al szemben bizonyos optikai zavar következménye. Korántsem abban az értelemben, mintha a tf. mentes lenne a publicitas szempontjából emelhető minden kifogástól; csupán abban az értelemben, hogy a publicitas hiánya — bár más vonatkozásban — a zálogjognál épúgy megvan, mint a tf.-al kapcsolatban.

Mert: vajjon mi a következménye a zálogjog tekintetében annak, hogy az adós a tulajdonában levő dolog birtokát a hitelezőre ruházza? Kétségtelenül az, hogy utóbbi immár egy oly vagyontárgy tulajdonosaként tűnik fel, amely valóban nem az övé s hogy ehhez képest vagyona a birtokába bocsátott idegen jószággal megnagyobbodottnak, hitelbázisa szélesebbnek látszik harmadik személyek irányában. Lényegileg tehát az a veszedelem, amely a tf.-al kapcsolatban áll elő a fel nem ismerhetőség hiánya folytán, fennáll a zálogjog tekintetében is, s az eltérés csupán annyi, hogy, *míg tf. esetében az adós az, akinek vagyona idegen vagyontárggyal megnagyobbodottnak tűnik fel, addig zálogjog esetében a hitelező.* Mint-hogy pedig a gazdasági életben hitelezők és adósok nem állanak mint külön társadalmi osztály egymással szemben, hanem minden gazdaság egyik vonatkozásban adós, a másikban pedig hitelező, s így a záloghitelező is kerülhet abba a helyzetbe,

²² Sachenrecht, Bern, 1920, 1925.

²³ Tehát Franciaországot és Belgiumot kivéve szinte csaknem valamennyi kontinentális jogban. Sőt Angliát is ideszámíthatjuk, mert bár itt a gyakorlatban a tf. bérleti szerződés formájában (hire purchase-agreement) valósul meg, mégis a Sale of goods Act-ban (19. Art.) említett „reserve the right of disposal” lényegileg egyet jelent a mi tf.-unkkal. V. ö. *Stulz*, id. m. 9. és köv. l.

hogy, kénytelen hitelt igénybe venni, azért a felismerhetőség hiánya szempontjából a tf. ellen éppen a zálogjoggal való egybevetés alapján hangoztatni szokott érvet elvi alapon nyugvónak nem lehet tekinteni.²⁴

Azt viszont nem lehet kétségbevonni, hogy a zálogjognak a traditio követelményének elvi álláspontján álló jogrendszerekben nagy hátránya szemben a tf.-al az, hogy a dolog birtokának átadását teszi szükségessé. Mindenesetre oly fogyatékosága ez a kézi zálogjog intézményének, amely annak alkalmazhatóságát a gyakorlati életben mind szűkebb körre szorítja.

Éppen ezt a hiányát a zálogjognak lenne hivatva kiküszöbölni az ingó jelzálogjogon kívül a tf. intézménye és a constitutum possessorium útján is érvényesen végbemehető tulajdonzálognak Németországban az utóbbi években annyira elterjedt konstrukciója. De ezek sem mentesek minden fogyatékoságból. Ami különösen a tf.-t és az ingó jelzálogjog intézményét illeti, a publicitás hiánya erősen kiütőző fogyatékoságuk, anélkül, hogy — mint láttuk — a kézi zálogjog e szempontból abszolút fölényben lenne a tf. fölött.

A tf.-nak ez a kétségtelenül bennerejlő fogyatékosága vezetett el egyes jogrendszerekben (Svájc, legutóbb Románia) oly nyilvános lajstrom megállapításához, amely feltünteti a tulajdonfenntartásos ügyleteket. Arról azonban szó sem lehet, hogy ezzel a publicitás kívánalmának, amely a hitelt igénybe vevő tulajdoni viszonyainak maradéktalan feltárását hozza magával, teljes mértékben elég lenne téve. Azzal ugyanis tisztában kell lenni, hogy bármennyire is ideális állapot lenne, ha sikerülne a hitelt igénybe venni kívánó fél sajátját tevő vagyonnak, mint az ő hitelbázisának maradéktalanul tökéletes nyilvánosságtétele, s ezzel a publicitásnak minél szélesebb körű megvalósítása, ez csupán cél lehet, amelynek elérésére helyes törekedni, de amelynek betöltését teljesen biztosítani sohasem lehet. Teljesen megbízható lajstromot ebben az értelemben megszerkeszteni, s ezzel a teljes publicitást biztosítani még abban az esetben sem lenne lehetséges, ha a lajstrom az adósnak biztosítás adását célzó valamennyi ügyletét feltüntetné, tehát

²⁴ Mohl id. m. 69. köv. l.

a tf.-on felül a zálogszerződéseket és a biztosítéki tulajdonát-
ruházásokat is. A hitelező biztosítását célzó eme ügyleteken
kívül ugyanis egy sora van az ügyleteknek, amelyek a leendő
adós hitelbázisa tekintetében lehetséges tévedés felidézése
szempontjából a tf.-al és a biztosítási célzatú imént említett
egyéb ügyletekkel egy tekintet alá esnek annak folytán, hogy
szintén vagyontárgyakat juttatnak valamely személynek bir-
tokába, anélkül, hogy az illető azok tulajdonosává válnék.
A bérleti, a letéti, a bizományi, a kölcsönszerződésnek szintén
meg van az a hatása, hogy azok folyamányaként a bérlőnek,
a letéteményesnek, a kölcsönbe vevőnek, a bizományosnak
hitelbázisa kifelé nagyobbnak tűnik fel, mint amekkora az a
valóságban. Ha tehát a tf.-os ügyletekről nyilvános jegyzéket
vezettetünk is, s ha sikerülne ezt a jegyzéket olyképen meg-
szerkeszteni, hogy az feltüntetné az illető személy birtokában
levő vagyontárgyak tekintetében kötött valamennyi biztosítást
nyújtani hivatott ügyletet, ez még mindig csak félmegoldást
jelentene. Oly nyilvános jegyzéket pedig, amely a fentebb jel-
zett valamennyi szerződést feltüntetné s amelynek mindezen
felül a mindenkori változásokat is pontosan regisztrálni kel-
lene, ha valóban betölteni kívánná a célt, a teljes publicitás
megteremtését, — gyakorlatilag megvalósítani teljesen lehe-
tetlen dolog.

Épen ezért azzal, amint fentebb a publicitást illetően
előadtunk a tf.-nak az ingó zálogjoghoz való vonatkozásában,
koránstem kívántuk azt állítani, mintha a publicitás hiánya
— elsősorban természetszerűen a lajstromot nem ismerő jo-
gokban — nem vonna, vagy legalább nem vonhatna maga után
hátrányos következményeket a tf.-al összefüggésben is. Maga
után vonhat, még pedig részint a tulajdont fenntartó eladónak,
részint az ily fenntartással vásárló fél hitelezőinek szempont-
jából.

16. a) Az eladó hátrányára a publicitás hiánya a vevő
tisztességtelen vagy legalább is szerződésellenes cselekménye
esetében vonhat maga után hátrányos következményeket. Ha
ugyanis a vevő a megállapodás ellenére *elidegeníti* a jószágot,
itt is alkalmazást nyernek természetszerűen azok a szabályok,
amelyek a nem tulajdonostól való jogszerzés védelme tekinte-
tében irányadók (Kt. 299. §.; 25. sz. polg. JE. döntv.). Ehhez

képest a visszteher mellett szerző harmadik személy tulajdonosává lesz a jószágnak, ha a szerzés időpontjában nem tudott a tf. létéről, s az eladó tulajdona — a tf. dacára — megszűnik. S az eladónak a jóhiszemű harmadik személy ellen semmi néven nevezendő jogigénye nincs, csupán a tf.-al vevő fél irányában léphet föl kártérítési követeléssel, aminek azonban gyakorlatilag — a tf. alapjául rendszerint szolgáló részletügyletben vevőként érdekelt felek gyengébb gazdasági erejére figyelemmel — nem nagy jelentősége van. Az sem kárpótolja az eladót, hogy a sikkasztás büntetőjogi következményeinek (Btk. 355. §.) teszi ki magát a vevő ily eljárásával.

Hasonlóképen kedvezőtlen az eladó helyzete a jószágnak szerződésellenes *elzálogosítása* esetében. Ez a visszaélés a részletüzlet széleskörű elterjedése folytán talán még gyakoribb, sokszor tapasztalt jelenség lévén, hogy rosszhiszemű vevők a tf.-al biztosított, általuk még ki nem fizetett jószágot a vétel után hamarosan elzálogosítják, ezen a módon oly pénzösszeg birtokába jutván, amely tetemesen meghaladja az eladónak már kifizetett vételár-részletet. Az eladónak ily esetben sincs módjában fenntartott tulajdonjogát a (jóhiszemű) záloghitelezővel szemben érvényesíteni, s így a tf.-al eladott jószágot csak úgy szerezheti vissza, ha a jószágra hitelezett összeget kifizeti.

Természeteszerű, hogy a nyilvános lajstromot nem ismerő jogokban a jogi helyzetnek az eladó szempontjából imént vázolt kedvezőtlen alakulása oly törekvéseknek adott tápot, az áruszállítással foglalkozó vállalatok részén, amelyek eme visszaélésszerű jelenségek kiküszöbölésére vagy legalább enyhítésére irányultak, annyiban is, amennyiben jogszabállyal valamelyes enyhülés nem következett be.²⁵

²⁵ Hazai jogunkban bár nagyon szűkörű, de mégis a szóban levő védelem gondolatának jegyében fogant rendelkezésnek tekinthetjük a kereskedelemügyi miniszternek 141.592/930. XIV. sz. rendeletét, amely gépjárművek (autók) elzálogosítása tekintetében tapasztalt visszaélések meggátlása végett elrendeli, hogy kézi zálogüzlet tulajdonosai autók elzálogosítása alkalmával különös figyelmet fordítsanak arra, hogy a gépkocsi forgalmi engedélye a tulajdonos személyében bekövetkezett minden változást feltüntet-e s ennek megfelelően csak oly személytől fogadjanak el zálogként gépkocsit, aki igazolja, hogy harmadik személynek nincs a kocsin tulajdonjoga fenntartva. Ha pedig az tűnnék ki a for-

E törekvéseknek célja az, hogy a tf.-nak az általános szállítási feltételekben vagy egyes esetben történt kikötésére vonatkozó tudomásszerzést általánossá tegyék, hogy ezáltal a jóhiszemű szerzésnek főként zálogjoggal kapcsolatban útját vágják. Ezért különösen Németországban szokásos, hogy az áruszállítással foglalkozó vállalatok követségei értesítik a bankokat és ezek szervezeteit a tf.-nak általános feltételeikbe történt felvételéről. A gépkocsi kereskedelemben érdekelt körök maguk szerveztek meg oly lajstromot, amelybe tf.-al létrejött minden vételi ügyletet bevezetnek. A mezőgazdasági hitel tekintetében érdekelt tömörülések pedig ú. n. nyilvántartó központot (Evidenzzentrale) létesítettek, amelynek mezőgazdával kötött minden tulajdonfenntartásos eladást be kell jelenteni s amely viszont a maga részéről ezeknek felvilágosítást ad.²⁶ A zálogkölcönüzletek érdekképviselője és a varrógépgyárosok szövetsége közvetlenül létesített megállapodás alapján igyekeztek a jogosulatlan elzálogosítással kapcsolatos visszaéléseknek elejét venni. A megállapodás szerint a varrógépkereskedők minden gépet, amely tf. mellett adatott el, a gépnek mindig ugyanazon részén oly megjelöléssel látnak el, amelyből a tf. kikötése kitűnik (Eigt.-Vorb.). A zálogkölcönüzletek tulajdonosai viszont arra kötelezték magukat, hogy az ily jellel ellátott tárgyakat csak abban az esetben fogadják el zálogként, ha az elzálogosító megfelelő módon igazolja, hogy a gép vételárát már teljesen kifizette.²⁷

galmi engedélyből, hogy a járműre másnak tulajdonjoga van fenntartva, úgy a tulajdonos írásbeli beleegyezése is szükséges a zálogba vételhez. — Habár e rendelet alapján a gépjárművekről a rendőrhatalóság által vezetett, s voltaképpen közigazgatási célokra szolgáló nyilvántartás a tulajdoni viszonyok tekintetében is hivatva lenne tájékoztatást nyújtani, ezt a funkciót nem képes betölteni, minthogy ahhoz a publica fides joghatása természetesen nem fűződik. Miként a Kúria P. 7. 2534/1937. sz. határozatában is kijelentette, a rendőrhatalósági nyilvántartás tartalma csupán vélelmet alapít meg arra vonatkozólag, hogy az abban tulajdonosként megjelölt személy valóban a gépkocsi tulajdonosa, de ezzel a vélelemmel szemben bizonyítani lehet az ellenkezőt. — De a megoldás azért sem elégséges, mert az elzálogosítással kapcsolatos visszaélések nem csupán gépkocsi tekintetében fordulnak elő, s így a védelem szükségessége más tárgyak tekintetében is fennáll.

²⁶ Stulz id. m. 59. l.; Jacusiel: Der Eigentumsvorbehalt, (1932) 36. köv. l.

²⁷ V. ö. részletesen Hitelvédelem 1930. évf. 34. sz.

Újabban pedig a bírói gyakorlat is védelmet ad a tf.-t kötő áruszállítási vállalatoknak a jogosulatlan zálogbaadással üzhető visszaélések ellen. Elvi álláspontja a gyakorlatnak, hogy oly tárgyakkal kapcsolatban, amelyeket köztudomás szerint részletfizetésre szoktak megvásárolni, (aminő a gépkocsin kívül a varrógép, kerékpár, rádió) elzálogosításuk esetében kötelessége a kézi zálogkölcsonüzlet tulajdonosának annak tüzetesebb megvizsgálása, vajjon csakugyan tulajdonosa-e az elzálogosító a zálogba adni kívánt jószágnak, mert ellenkező esetben őt nem lehet jóhiszeműnek tekinteni.²⁸

17. b) Még kedvezőtlenebbül befolyásolja a publicitás hiánya azokat, akik ezután kívánnak a vevőnek hitelt nyújtani. Ezek legtöbb esetben a hitelt igénybe venni kívánó felet (a vevőt) a birtokában levő jószág tulajdonosának vélik s nem egyszer épen a későbbiek folyamán (a vevő fizetőképzetlensége esetében) helytelennek bizonyuló eme feltevés által indíttatva szánják el magukat arra, hogy neki — esetleg külön biztosíték nélkül is — hitelt folyósítsanak. Főként a pénzintézetek részéről kereskedő részére folyósítani kölcsön tekintetében utóbbinak árúraktára az a bizalmi alap, amely a hitel alátámasztásaként figyelembe jön. Ha azután a hitelező követelésének kielégítése végett végrehajtást vezet a tf.-al eladott jószágokra, az így szerzett (végrehajtási) zálogjog az eladónak a tulajdonra támaszkodó igénykeresete — helyesebben az ennek alapján hozott bírói ítélet folytán — veszendőbe megy, épen úgy, mint ahogy a csőd esetében kiderül, hogy az árúraktár talán a maga egészében nem is a vagyontbukotté. A végrehajtató hitelező anélkül, hogy célját, követelésének kielégítését elérné, egy csomó per- és végrehajtási költségnek teszi ki magát, amelynek behajtása rendszerint szintén problematikus.

A pénzintézetek külföldön, de újabban nálunk is akként próbálkoznak a tf.-ban saját érdekeik szempontjából benne rejlő eme veszedelem ellen védekezni, hogy *reverzális-szerű nyilatkozatot vesznek a féltől*, amelyen utóbbi kijelenti, hogy

²⁸ L. Különösen a Rg. 1928 IX. 28. napján s 1933, V. 26. napján kelt határozatait; előbbi közölve Jur. Wochenschrift, 1929. évf. 582. l.; utóbbi: Entsch. des Reichsgerichts 143. köt. 14.; továbbá már a frankfurti Oberlandsgericht 1930. évi máj. 22. napján hozott ítéletét, idézve *Stulz*, id. m. 57. l. 178. j.

szabadon rendelkezhetik a biztosítékkal lekötendő áruval.²⁹ Kérdés azonban, vajon fedezheti-e magát a bank teljes mértékben ily nyilatkozattal. Ha ugyanis a banknak tudomása van arról, hogy a *tf.* abban az üzleti ágban, amelyben ügyfele működik, általánosan el van terjedve, úgy nyilvánvaló, hogy az eset körülményeihez képest a nyilatkozat ellenére is számolnia kell azzal, hogy a neki biztosítékkal lekötött jószágban még másnak (a szállítónak) tulajdonjoga áll fenn; közelfekvő ugyanis, hogy a bankhitelt igénybe venni kénytelen ügyfél *tf.* mellett vásárolta az árut s annak vételárát még nem fizette ki. Sőt a Reichsgerichtnek több döntése³⁰ annyira megy, hogy a részletügyletnek és a *tf.*-nak bizonyos üzletágakban észlelhető széleskörű elterjedése tényéből minden további nélkül bizonyos fokú *tudakozódási kötelezettséget* („eine gewisse Nachforschungspflicht“) vél megállapíthatni a hitelt nyújtó terhére, amelynek utóbbi korántsem tett eleget azzal, hogy az érintett tartalommal bíró nyilatkozatot kér a hitelt igénybevevőtől.³¹

18. Mindez azt mutatja, hogy a harmadik személyeket (leendő hitelezőket) érintő ez a hátrány oly vele járója a *tf.*-nak, amely ellen általánosságban a mai jog nem ad oltalmat. És tévedés lenne azt gondolni, mintha emiatt a tulajdonát fenntartó eladót szemrehányással lehetne illetni. Elvégre a *tf.*-nak *igazi jelentősége* — mint erről még alább is szólnunk — *harmadik személyek irányában van s ez a jelentőség az ezek ellen adott dologi hatályú védelemben jut kifejezésre, amelynek viszont eszköze éppen a kiigénylési (kikövetelési) jog a vevő csődjében és az ellene vezetett (singularis) végrehajtás során. E jog nélkül az egész intézmény érték nélkül való lenne az eladó kezében.* Annak gyakorlásával az eladó saját jogszerű érdekét kívánja megoltalmazni s szabály szerint távol áll tőle az, hogy a vevő hitelezőinek okozzon kárt. Éppen ezért, amennyiben csak arról van szó, hogy a tulajdonát fenntartó vevő saját joga érdekében él az áru kiigénylésével, ebben semmi kivetni valót nem lehet látni.

²⁹ V. ö. Jacusiel, id. 36.

³⁰ Pl. 1928. szep. 28. napján hozott határozat; közölve: *Wedekind: Die wichtigsten Fragen des Eigentumsvorbehalts* (1937), 48. l.

³¹ L. *Meyerstein*, az Eigentumsvorbehalt im Wirtschaft u. Recht c. már idézett gyűjteményes műben. 8. l.

Természeteszerű, hogy miként minden joggal, úgy a gazdaságilag általában teljesen indokolt kiigénylés jogával is vissza lehet élni, úgy hogy az csak a vevő hitelezőinek megkárosítását célozza. Nincs kizárva az sem, hogy a tf.-al élt eladó és a vevő egyenesen egyetértő megállapodás alapján használják fel a kiigénylés jogát a hitelezők által vezetett foglalkoztatás hatálytalánítására. Az pedig még gyakoribb lehet, hogy az eladó hallgatólagos beleegyezésével marad késedelmes a vevő a vételár bizonyos töredékének megfizetésével, csupán a végett, hogy az eladót ezen a címen még mindig megillető igénykeresetnek segítségével lehessen távol tartani a vevő hitelezőit az árúra egyébként vezethető végrehajtástól. S nem kell különösebb éleslátás annak a felismeréséhez, hogy az eladó ezt a „szívességet“ már csak azért is nem egyszer hajlandó lesz a vevő irányában megtenni, hogy ezzel őt vevőjének a jövőben is megtarthassa.³²

Ilyen és ehhez hasonló esetekben valóban a tf. visszaélészerű alkalmazásáról van szó, amit a *tulajdonból folyó következmények merev alkalmazása* idéz fel. És ez annál súlyosabban esik a latba, mert a védekezés ellene a vevő hitelezői részéről túlon-túl nehéz. Nem jöhet nevezetesen szóba az a megoldás, amire első pillanatban talán gondolni lehetne, t. i. hogy a hitelező közvetlenül az eladó kezéhez kifizeti a vételár hátralékban levő részét s ezzel elenyészteti utóbbinak fenntartott tulajdonát. Az eladó ugyanis visszautasíthatja a hitelező, mint harmadik személy részéről felajánlott fizetést abban az esetben, ha maga az alós (a vevő) ennek ellent mond. (Mtj. 1086. §. II.; BGB. 167. §. III.). Minden további nélkül nem lehet azt sem állítani, hogy az eladó csalárd módon járna el már annál fogva, hogy a vevővel való (fenntebb érintett) előzetes egyetértés folyományaként a hitelező részéről felajánlott fizetés visszautasításával elvonja a hitelezők elől annak a lehetőségét, hogy a gazdasági szempontból részben már a vevő tulajdonát tevő jószágból kereshessenek kielégítést.³³ Erről már csak azért sem lehet szó, mert az eladó a visszautasítás jogával nem merő önkényből, hanem a vevő helyzetén leendő se-

³² Mohl, id. m. 72. l.

³³ Hasonlóan: Stulz, id. m. 62 l.

gítés szándékával él, amihez viszont neki a kettőjük között fennálló üzleti összeköttetés fenntartására tekintettel jogos érdeke fűződik.

Végül nem hivatkozhatni — a most jelzett okon túl is — a magánjognak arra a szabályára sem, amely szerint a feltételt — a szóban levő esetben a tulajdonát ruházáshoz fűzött azt a feltételt, hogy a vételár teljes összegében kifizettessek — teljesülnie kell tekinteni, ha teljesülését az a fél, akire az hátrányos lenne, csalárdul megakadályozza. (Mtj. 990. §.; BGB. 162. §.). Ez a rendelkezés ugyanis csupán a feltétel beállása által közvetlenül érdekelt felet — jelen esetben a vevőt — kívánja védeni, miért is a vevő hitelezője — mint extraneus — nem hivatkozhatik arra, különösen nem abban az esetben, ha a feltétel be nem állása a közvetlenül érdekelt fél akaratával is találkozik.

Ehhez képest csak kivételesen fordulhat elő oly helyzet, amidőn az eset körülményeire tekintettel a kiigénylési jognak gyakorlását a tf.-os eladó részéről joggal való visszaélésnek lehet minősíteni. Így ha a vevő az eladóval egyetértésben a vételár egészen jelentéktelen töredékével marad hátralékban, nyilvánvalóan csak avégett, hogy a tf.-al eladott jószágot a kiigénylési jog gyakorlása folyamánaként a hitelezők részére hozzáférhetetlenné tegye, úgy a hitelező részéről felajánlott fizetés visszautasítása az eladó részéről és a kiigénylési jog gyakorlása a tf.-os eladó részén „nyilvánvalóan csak károsítás céljából“ (Mtj. 1711. §.) megy végbe s mint ilyen vele szemben kártérítési kötelezettséget, a vevővel szemben pedig büntetőjogi felelősséget (1932. évi IX. t. c. 1. §.) alapít meg.

19. A kérdés megítélésében nézetünk szerint nem szabad szem elől téveszteni, hogy az *eladó kiigénylési joga* (igénykereset, visszakövetelési jog csődben, ill. csődön kívül) a *tf.-nak leglényegesebb alkotó eleme*, lévén ennek elsősorban az a célja, hogy lehetetlenné tegye a tf.-al vásárolt jószágnak idegen követelések kielégítése végett leendő igénybevételét. És addig, amíg a vevő a vételárnak jelentékenyebb részével még hátralékban van, nincs is belső jogosultsága annak a kívánságnak, hogy az eladó kiigénylési jogának érvényesítése elé akadályt gördítsünk. Csupán abban az esetben, midőn a vevő a vételárat jóformán a maga teljes összegében megfizette már s an-

nak csupán elenyészően jelentéktelen hányada vár még törlesztésre, lehet valóban a tulajdon fogalmából folyó „merevséget” s egyben méltánytalanságot látni abban, hogy az eladó igénykeresete, illetőleg visszakövetelési joga folytán még ezután is hozzáférhetetlen legyen a vevő hitelezői részére az a gazdasági érték, amely a tf.-al elidegenített, s bár jogilag nem is, de gazdaságilag már a vevő vagyonához tartozó vagyonértékben rejlik.

Erre a szempontra vezethetők vissza azok a javaslatok, amelyek részint a tf.-ban rejlő *külgényleési jognak korlátozására* részint a tf.-nak *törvényes elsőbbséget biztosító joggá* átalakítására irányulnak s úgy nálunk, mint külföldön, elsősorban a német és osztrák jogban ismételt megbeszélés tárgyai voltak.

A magunk részéről sem az egyiket, sem a másikat nem helyeselhetjük.

Az *előbbi* azt foglalná magában, hogy a fenntartott tulajdont nem lehet — legalább is a foglalást vezető hitelezővel szemben — abban az esetben érvényesíteni, ha a vételárnak bizonyos százalékát a vevő már megfizette.³⁴ Ez a gondolat jut kifejezésre tudvalevően az ú. n. gazdavédelmi rendeleteknek ama — ismételten megújított — rendelkezésében, amely ingó dolgok kiadására és általában nem pénzbeli szolgáltatásra irányuló tartozásokat kiveszi ugyan az általános végrehajtási tilalom alól, de a tulajdonjog fenntartásával eladott dolog visszaadására irányuló követeléseket csak akkor, ha a dolog vételárának még a fele sincs kifizetve. *Ez a rendelkezés rést tör azokon az alapelveken, amelyeken a tf.-nak bírói gyakorlatunk által kifejlesztett intézménye nyugodott.* Nem ismeri el ugyanis a restitutionális igényt s ezzel a tf. *lényegét kitevő külgényleési jogát* arra az esetre, ha a gazda egy fillérrel is többet fizetett mint amennyit a jószág vételárának fele kitesz.

Habár hazai irodalmunk a gazdavédelmi rendeleteknek eme váltásjogi rendelkezésében egy nagy jelentőségű és maradandó értékű reform kezdeményezését véli felismerni,³⁵ mégis

³⁴ Főképviseelője e nézetnek az osztrák Klang Excindierungstypen (1915.) c. munkájában s számos értekezésében.

³⁵ V. ö. Polgári Jog c. folyóirat következő számaiban megjelent cikkeket: 1931. évf. 10. sz. 493. l.; 1932. évf. 2. sz. 56. l.; 1934. évf. 2. sz. 73. l.; Magyar Jogi Szemle 1933. évf. 10. sz. 349. l.

a magam részéről a szóban levő rendelkezést nem látom olyan-nak, amely a jövő fejlődés útját mutathatná. És ebben az állás-foglalásban nem arra helyezem a súlyt, hogy az a tulajdonjog, mint legfőbb dologi hatalom *fogalmával* kerül ellentétbe. Ha-nem arra, hogy — miként fennebb már érintettem — *a tf.-nak jelentősége voltaképen nem a felek belső viszonyában, hanem harmadik személyek irányában lévén, addig, amíg a jog ezt az intézményt ismeri és elismeri s az általa betölteni kívánt funk-ció ellátására más jogintézményt (pl. ingó jelzálogjog) nem lé-tetít, attól a — főként igényperekben és csődben — hatályo-súlyó dologi erőt megtagadni nem lehet.* Ehhez járul, hogy a javaslatba hozott — s a gazdavédelmi rendeletben szűk kör-ben nálunk már is megvalósított — megoldás a tf.-nak a pub-licitás hiányából folyó fennebb érintett hátrányai közül csak az egyiket enyhítené úgy amennyire, amennyiben a később foglaltató hitelező posztóját — a tf.-al élt hitelező nyilvánvaló hátrányával ugyan — javítaná.

Nézetem szerint abban a formában lehetne a felvetett gondolatot értékesíteni, hogy jogszabály elrendelné, hogy a tf.-al élt eladó igénykeresetét abban az esetben el kell utasí-tani, ha a végrehajtással élő hitelező a maga részéről bizo-nyítja, hogy az adott helyzetben a jószág vindikálása méltány-talan eredményre vezet. Mert ennek bizonyítása esetében nyil-vánvalóvá válik, hogy a felek a tf.-t nem biztosítási céllal kí-vánják immár hatályban tartani. Ott pedig, ahol valóban ez a helyzet, a tf.-t csakugyan nem lehet — harmadik személyek irányában — hatályosnak ismerni. Nem szorul magyarázatra, hogy a tf.-nak a kiigénylés formájában jelentkező visszaélés-szerű használatát nem lesz könnyű bizonyítani. De viszont úgy vélem, hogy *csak a gazdasági szempontból indokolatlan tf. az, amely ellen küzdeni szabad és kell is.*³⁶

20. A fennebb *második* helyen említett javaslatnak az a lényege, hogy az eladó-hitelezőnek *törvénynél fogva elsőbbségi joga* legyen a vevő valamennyi hitelezőjével szemben ab-ban az értelemben, hogy a vétel tárgyának elárverezése ese-tében a vételár hátralékos része erejéig ismertessék el az ő el-sőbbbsége, tekintet nélkül arra, vajjon ő foglalást vezetett-e

³⁶ L. a kérdésre Mohl id. m. 87. köv. l.

vagy nem. Ez a gondolat, mely megvalósulást nyert Franciaországban és Belgiumban a Code de commerce 2102. cikke alapján, azokból a kétségtelenül fennálló nehézségekből táplálkozik, amelyeket a tulajdonból folyó visszavételi (és az ezzel kapcsolatos *elállási*) jognak minden korlátozás nélkül lehetséges érvényesítése *a felek belső viszonyában* felidéz. Bizonyos, hogy az áru visszavétele rendkívül méltánytalan lehet a vevőre, ha utóbbi a vételárnak jelentékeny részét már megfizette.

Ámde *mindenekelőtt*: nem lehet állítani, hogy bírói gyakorlatunk a tf.-ból folyó következményeket a maguk merevségében engedné alkalmazni mindaddig, amíg a vételár utolsó részlete is törlesztést nem nyert.³⁷ *Másrészt* a tf. intézményének súlypontja — mint már ki is emeltük — nem a felek belső viszonyában, hanem a külső viszonyban van. Már pedig a csupán elsőbbségi jognak biztosítása lényegesen hátrányosabb helyzetbe hozza az eladót, ami onnan is kitűnik, hogy a francia jogban is az eladó követelésének privilegizált jellege csak addig áll fenn, amíg az áru a vevő birtokában van. Bármennyire is indokolt lehet tehát a visszavételi (elállási) jognak adott körülmények között végbemenő korlátozása, ebből még *korántsem vonható le az a következtetés, hogy a pusztán elsőbbség már önmagában egyenértékű szirrogatuma lenne a kiigénylés lehetőségét magában foglaló tf.-nak*. Nem alap nélkül mondja Stulz id. munkájában (12. l.), hogy a francia jogban ismert privilegium csak „látszólagos hasonlóságot” (scheinbare Ähnlichkeit) tüntet fel a tf. intézményével. S csak a kiigénylési jognak a visszakövetelési jog pro foro interno megszabott korlátozása mellett is csorbíthatatlanul hatályosulni engedése értelmében tudom magyarázni a mezőgazdasági gép, varrógép és kerékpár részletfizetésre vételéről szóló (1937. évi) törvényjavaslat tervezetének azt a rendelkezését (4. §.), amely szerint

³⁷ Például szolgáljon a Kúriának P. V. 7507/1928. sz. ítélete (közölve Magánjogi Dtár XXII. 50.: „Ha adásvételi szerződés bontó feltételűül a felek a vételár meg nem fizetését kötötték ki, akkor, amennyiben a vételár lényeges részében kielégítették és csak aránytalanul csekély része maradt fedezetlenül, úgy e tény nem szolgálhat alapul a szerződés felbontására, amennyiben a nyilatkozatból nem állapítható meg, hogy a felek ily *hajszálnyi pontos* teljesítést kötöttek volna ki feltételként.”

az eladó az árut a tf. alapján nem követelheti ugyan vissza, ha a vételárnak legalább fele részét megfizették, „egyébként azonban a tulajdonjog fenntartásának jogi hatálya fennmarad”.

21. Ehhez képest a fentebb jelzett azokat a kivételes eseteket nem tekintve, amelyekben a kiigénylési jognak gyakorlása nyilvánvalóan e joggal való visszaélésnek minősül, nézetünk szerint *nincs helytálló alapja azoknak a törekvéseknek, amelyek a szóban levő jog korlátozására s magának a tf.-nak pusztá elsőbbséggé lefokozására irányulnak.* A kiigénylés lehetősége épen a tf.-nak leglényegesebb funkciója. Ebből pedig az következik, hogy az eladó, aki ezt a jogát érvényesíti szabályszerűen teljesen jogszerűen jár el. Ez pedig nyilvánvalóvá teszi a fentebb már kiemelt azt a tételt, hogy a tf. intézményének — legalább is a nyilvános lajstromot nem ismerő jogrendszerekben — elkerülhetlen velejárója a publicitás hiányából folyó az a hátrány, amelyeket a tf.-os vevő hitelezőire nézve épen a kiigénylés lehetősége folytán felidéz.

22. A kiigénylési jog imént vázolt jelentőségére tekintettel sem lehet szerencsésnek mondanj a magánjogi kódexekben (BGB. 455. §.; Mjt. 1367. §.) foglalt azt a rendelkezést, amely — interpretatív módon ugyan — a tf. lényegét a törvénynél fogva beálló elállás jogában s az áru visszavételére vonatkozó jogban állapítja meg.

Tudvalevően kereskedelmi vétel esetében az elállás joga a vevő késedelme okából csak abban az esetben illeti meg az eladót, ha az áru még átadva nem lett,³⁸ míg az áru átadása után a vételár megfizetésén felül csak a késedelemből eredő kár követelésének van helye. Az uralkodó felfogás szerint ugyanez a helyzet magánjogi vétellel kapcsolatban is.³⁹ Azonban sem a kereskedelmi, sem a magánjogi vétel esetében nincs akadálya annak, hogy a felek szerződésileg kössék ki az elállás jogát arra az esetre is, ha az áru átadása már végbement.

Am az elállás eme joga korántsem azonos a tf.-al. Ellenkezőleg: *az elállási jognak magában tisztán kötelmi hatása van, míg a tf. ezen felül dologi hatásokat is kivált, sőt adott körülmények között,* nevezetesen az elállási és a visszavételi jogról történt lemondás esetében — aminek, mint látni fogjuk, nincs jogi akadálya — *csakis dologi hatásokat vált ki.* Épen ezért a tf. az elállási joggal szemben lényeges előnyöket tüntet fel: annak folytán, hogy időbeli caesurát létesít a birtokba adás és tulajdon átruházása között, *oly joghatásokat képes felidézni, amelyek az elállási joghoz nem fűződnek.*

³⁸ Kt. 352. §.; osztrák HGB. 354. §.

³⁹ L. Szladits, Vázlat, 5. kiad. II. 211. l.

E hatások *egyrésze* a *tf.* oly funkcióiban jut kifejezésre, amelyek az árúnak az adós birtokában megmaradását vannak hivatva biztosítani azzal, hogy *megszorítják a vevő rendelkező jogát az árú felett* — ő büntetőjogi következmények terhe mellett el van zárva attól, hogy a jószágot elidegenítse, zálogbaadja, elajándékozza, vagy akár csupán biztosítékul másnak tulajdonába adja — s mindennek eredményeként biztosítják azt is, hogy *a tf.-al eladott jószág az eladónak szolgáljon* (kizárólag) *végrehajtási objektum gyanánt*. Az utóbbi cél szolgálatában áll hazai gyakorlatunk által is nyomatékkal hangsúlyozott az az álláspont, amely — mellőzve a tisztán logikai szempontból felmerülhető aggályokat — elismeri azt a lehetőséget, hogy az eladó követelésének kielégítése végett végrehajtást vezessen a saját dolgára, anélkül, hogy ez a ténye a tulajdonról való lemondást foglalná magában s a *tf.* hatályának megszüntét vonná maga után.⁴⁰ Ennek gyakorlati szempontból éppen azért van jelentősége, mert *eme lehetőség folytán nem kényszerül az eladó arra, hogy az árúnak rá nézve rendszerint amúgy is károsodással járó visszavételéhez kelljen folyamodnia*.

A *tf.*-hoz fűződő hatások *második csoportja* mindezekeken felül arra ad módot az eladónak, hogy *viSSZaverhesse harmadik személyek által az ő tulajdonát tevő tárgyra vonatkozóan intézett támadásokat* (végrehajtási lépéseket). Ennek a célnak szolgálatában áll éppen a csődön kívül és a csődben is hatályosuló *kiigénylési jog*.

23. Éppen azért, mert a *tf.-nak lényege a külső vonatkozásban hatályosuló kiigénylési jogban van*, míg az elállási jog és az árú visszavételére vonatkozó jog csupán a belső viszonyban szerepet játszó egyik, de korántsem leglényegesebb funkciója eme intézménynek, nem lehet a hazai jogunkban és a német-osztrák jogban elismert *tf.-al* azonosítani az egyes román jogú államok (Franciaország, Belgium, részben Olaszország) jogrendszerében az eladónak adott azt a *privilegiumot*, amely *csupán az árú visszavételére* és a belőle való elsőbbség kielégítésére ad jogot (l. fentebb — l. is). Ez a privilegium ugyanis éppen akkor mondja fel a szolgálatot, amidőn arra az eladónak legnagyobb szüksége lenne, nem lévén hatályos az árut lefoglaltató hitelezők irányában s a vevő vagyona felett nyitott csődben. Helyesen állapítja meg e részben is *Stulz*, (id. m. 13. l.), hogy amennyiben nem egyszer találkozhatni azzal a felfogással, mintha a francia jogban a *tf.* törvénynél fogva megadott kedvezmény lenne, ez csak arra a tévedésre vezethető vissza, mely egyenlősíti az árú visszavételére vonatkozó jogot a *tf.-al*, aminek azonban helytálló alapja nincs.

24. A *tf.-nak az elállási joggal és az árú visszavételére vonatkozó joggal való kapcsolata nem is szükségképi oly értelemben, hogy a tf. kikötése ipso jure magában foglalná az elállás jogának kikötését*. Erre utal már maga Mtj. id. §-a is, akkor, midőn csupán *kétség esetére* állapítja meg értelmezési szabállyal azt, hogy a *tf.* kikötése esetében az eladó

⁴⁰ Állandó gyakorlat L. *Szladits-Fürst*: Magyar bírói gyakorlat c. mű II. köt. 352. és 353 l. id. határozatokat.

elállásra jogosult. De következík az érintett tétel abból is, hogy a *tf. sokkal tágabb körű hatásokat kiváló intézmény lévén, mint az elállás joga, mi akadály a sem lehet annak, hogy a tf.-t kikötő eladó, csupán az elálláson túlterjedő (dologi) hatásokat kívánja csupán a maga részére biztosítani, míg az elállásról s az ebben rejlő visszavételi jogról, mint a tf.-al járó gyengébb hatásokról kifejezetten lemondjon.* Erre annál könnyebben határozhatja el az eladó magát, mert az árú visszavétele — különösen, ha a birtokba adástól már hosszabb idő telt el — közismerten rendszerint vagyoni áldozatot jelent ő reá nézve. Az elállás és az árú visszavétele az eladó szemében szabályszerint amúgy is mint ultima refugium szerepel csupán, amellyel lemondás hiányában is csak oly esetben él, midőn semmi más lehetőséget nem lát immár arra, hogy vételár követelését behajthassa. Mennél nagyobb összegű fizetést kapott az eladó követelésére, annál kisebb a valószínűsége annak, hogy ő az árú visszavételéhez ragaszkodik.

De az, hogy az elállás és az árúnak ezzel kapcsolatos visszavétele nem oly lényeges eleme a *tf.*-nak, hogy azok nélkül nem is lehetne szó a *tf.* által nyújtani célzott biztosításról s hogy éppen ezért a visszavételi és elállási jogról való *lemondásnak* sem lehet akadály, bizonyítja az is, hogy *vannak esetek* — s ezek éppen azok, amelyekkel kapcsolatban a *tf.* hatályának fokozására előfordulván, bennünket különösen érdekelnek — *amelyekben a tf.-nak a belső viszonyban jelentőséggel bíró imént érintett funkciója* (elállás, visszavétel) *elméletileg talán igen, gyakorlatilag azonban nem hatályosulhat.* A továbbadásra szánt dolgok tekintetében kikötött *tf.*-ra gondolok, aminek pedig bírói gyakorlatunk — mint már jeleztük — mi akadályát sem látja. Az ily jószágokkal kapcsolatban a visszavétel lehetősége már csak abból az okból sem játszhat jelentősebb szerepet, merthogy az árú továbbadása rendszerint korábban történvén meg, mint sem a lejárat a vételártartozás tekintetében bekövetkeznék, a vevő a késedelem beálltakor már nem tartja birtokában az árút, miért is annak hatálya (ekkor már) megszűnt.⁴¹ *Ha tehát elismerjük egyáltalában az ily áruk tekintetében a tf. kikötésének jogérvényességét,* — s ismételjük: ezt teszi bírói gyakorlatunk — úgy ennek *elsősorban* nem addig az időpontig van jelentősége, amíg az árú tényleg továbbadva nincs, hanem ezen az időponton túl. Ennek a célnak szolgálatában állanak éppen azok a törekvések, amelyek a *tf.* hatályának a továbbadás utáni időre vonatkozó meghosszabbítását kívánják biztosítani, más kérdés lévén az, hogy egyéb szempontokra tekintettel el lehet-e ismerni az ily kikötések jogérvényességét. (Erről később lesz szó). De a továbbadás időpontjáig is a *tf.*-nak itt eleve nem lehet célja az árú visszavétele, hanem csupán az, hogy annak visszteherrel járó elidegenítését biztosítsa s megakadályozza azt, hogy a vevő az áruval egyéb módon rendelkezék.

Ezt a célt pedig a *tf.*-unk a kiigénylésben rejlő funkciója biztosítja csupán. Ennek gyakorlásával az eladó azt akarja megakadályozni, hogy

⁴¹ L. erre s az alábbiakra *Mohl* fejtegetéseit is, id. m. 57. köv.; 65. köv. l.

harmadik személyek használják fel kielégítési alapként azt a jószágot, amelynek eladása útján befolyó vételárból kell a vevőnek vételártartozását kiegyenlíteni.

Mindez világossá teszi, hogy a tf.-hoz a belső viszonyban fűződő funkciónak (elállás, árú visszavétele, végrehajtás magára az árúra) inkább csak az oly jószágok tekintetében van jelentősége és értéke, amelyek rendeltetésüknek megfelelően hosszabb időn át maradnak a vevő birtokában. Amely áruk tekintetében azonban nem ez a helyzet — s ide tartoznak a nagykereskedő által a kiskereskedő részére, a termelő által a gyáros részére eladott javak — ott valamiként az egyébkénti büntetőjogi következmények nem nyerhetnek alkalmazást, legalább is az árúnak a rendes üzletvitel körében végbement eladása esetében — az eladás ilyenkor nem „jogtalanul” történik, a Btk. 355. §-ában megállapított sikerkasztás tényálladéka nincs betöltve —, éppoly kevésbé kerülhet a sor a tf.-nak az elállásban és a visszavételben kifejezésre jutó funkciójára. Ellenben előtérbe nyomulnak azok a funkciók, amelyek csődben és csődön kívül azt vannak hivatva elhárítani, hogy idegen hitelezők vonhassák ei az árúban rejlő fedezeti értéket a tf.-al élő hitelező elől.⁴²

Ebből pedig a visszavételi és elállási jognak a tf.-al kapcsolatban elfoglalt szerepe tekintetében fontos következtetést vonhatunk le. Ez pedig az, hogy ha képzelhető s tényleg van is tf., az elállás és a visszavétel joga nélkül, úgy nem lehet jogi hatálya annak sem, hogy az eladó előre levonja ennek a helyzetnek jogi konkvenciáját azzal, hogy már eleve lemond az árú visszavételére vonatkozó jogról — bizonyos fokú előzékenységet tanúsítva ezáltal a vevő irányában — mindamellett azonban fenntartja magának az ő érdeke szempontjából gyakorlati jelentőséggel bíró kiigénylés jogát.

25. De az elmondottakból az is következik, hogy a pusztán kötelmi hatállyal felruházott, *nem tulajdonképeninek nevezhető tf.*, amelyet éppen továbbeladásra rendelt árúk tekintetében szokás kikötni a kereskedelmi forgalomban ama állítólagos konstrukcionális aggályokra tekintettel, amelyek dologi hatályú, tulajdonképeni értelemben vett tf.-nak ily árúk tekintetében kikötése ellen felmerülnek⁴³ — korántsem ad a valóságos tf.-al egyenértékű védelmet az eladónak.

⁴² Prägnansul hangsúlyozza ezt a Kúria már idézett 3383/1928. sz. határozata (Grill Új Dt. XXII. köt. 1340. sz. hat.) „A tulajdonjog fenntartásával eladott árút az eladó a vevő csődtömegéből visszakövetelheti abban az esetben is, ha az árút további eladás végett is adta volt el”.

⁴³ A nagykereskedő eladó tudja, hogy a kiskereskedő vevő továbbeladás szándékával veszi meg tőle az árut s ehhez — hallgatólagosan bár — beleegyezését adja. Eppen ezért kétséges lehet ily esetben a tf. komolysága és gyakorlati értéke, különösen ha meggondoljuk, hogy harmadik jóhiszemű szerzők — a vásárló közönség egyes tagjai — ellen a tf.-al élő nagykereskedő nem fordulhat. Oly értelmet viszont lehetetlen adni a kikötésnek, hogy a kiskereskedőnek nem szabad az árút továbbadni; ily értelemmel az ő szempontjából gyakorlati értéke nem lenne. L. e szempontokra vonatkozóan alább 377. köv. l. is, s nálunk: Blau György: Jogászegyleti értekezések IV. évf. (1936.) XVI. sz. 532. l.

A nem tulajdonképeni — pusztán kötelmi hatályú — tf.-nál csupán arról van szó, hogy a vevő *kötelezettséget* vállal az eladó irányában a tekintetben, hogy addig, míg a vételárát teljes összegében ki nem fizeti, az árut el nem zálogosítja, sem másnak biztosítéskul tulajdonába nem bocsátja.⁴⁴ Az eladó itt a jószág átadása után immár nem tulajdonosa annak. Ám ebből nemcsak az következik, hogy ily esetben a vevő késedelme beálltakor már *fogalmilag* nem lehet szó az elállásról és az áru visszavételéről, hanem az is — *s ebben van az eltérés a tulajdonképi tf.-al szemben* —, hogy az eladó *sem igénykeresettel nem élhet idegen hitelezők által az árúra vezetett foglalással szemben, sem visszakövetelési jogot nem érvényesíthet a vevő csődjében vagy ez ellene folyamatba tett kényszerjegységi eljárásban*, tekintve, hogy a most említett mindkét jogosultság tulajdont tételez fel. A nem tulajdonképi tf. csupán *céljában* egyezik a (továbbeladásra szánt javak tekintetében alkalmazott) valóságos tf.-al: mindakettőnek célja az lévén, hogy az áru gazdasági ellenértékének a vevő vagyonában leendő megmaradását biztosítsák. Csak-hogy ezt a célt — a szóban levő áruk tekintetében — tisztán kötelmi erejű tf. sokkal tökéletlenebbül valósítja meg. A tulajdonképi tf.-hoz fűződő, fentebb (22. p.) kiemelt joghatások közül csupán a belső viszonyban hatályosuló kötelmi funkciókat veszi át, sőt ezek közül sem valamennyit,⁴⁵ ellenben a dologi hatásokat, nevezetesen az árúnak csődben és csődön kívül lehetséges kiigénylésére vonatkozó jogot s ezzel annak specialiter az eladó követelése biztosítására szolgáló objektumként megkötésére vonatkozó lehetőséget a nem tulajdonképeni tf. nélkülözi.

Épen ezért az elállás és visszavétel lehetőségétől megfosztott valóságos tf.-nak még mindig meg van az az előnye a tisztán kötelmi erejű tf.-al szemben, hogy a *dologi hatályú kiigénylési jog folyamánként biztosítja azt, hogy az áru mentes maradjon harmadik személyek végrehajtásától* s ezzel elérhető legyen épen az, hogy a vevő ne akadályoztatassék annak továbbeladásában s így előteremthesse a vételártartozás kiegyenlítéséhez szükséges vagyoni fedezetet.

26. A tf. funkciónak illetén elemzése meggyőzhet arról, amit már több ízben hangsúlyozottan kiemeltünk, hogy az elállás és a visszavétel joga korántsem a leglényegesebb funkciója a tf.-nak. Még a belső viszony szempontjából sem állítható ez, mert ebben a vonatkozásban is nem annyira az elálláson és a visszavétel jogán van a súly, mint azon a jogi lehetőségen, hogy az eladó követelésének kielégítése végett végrehajtást

⁴⁴ Csupán kötelmi hatályának ismeri el bírói gyakorlatunk a dolog átadása után kikötött tf.-t V. ö. Kúria P. VII. 7971/1929. (Id. Szladits-Fürst, id. m. 356. l.); Kúria V. 5260/1931. Jogi H. VI. 1123. „... bírói gyakorlatunkban kifejlődött jogszabály, hogy a tulajdonjog fenntartását *harmadik személyek irányában* csak akkor lehet hatályosnak tekinteni, ha az a vételi ügylet megkötésével egyidejűleg jött létre“.

⁴⁵ Csupán az elzálogosítás, biztosítéki tulajdonbaadás tilalmát, mint amely cselekmények diminuálják a vevőnek az eladó kielégítésére felhasználható vagyonát; de nem az elidegenítés tilalmát is, minthogy ez ellenértéket hoz a vevő vagyonába.

vezessen a saját dolgára. Am úgy ennek, mint az elállási és az ezzel kapcsolatos visszavételi jognak jelentősége inkább csak az oly dolgok tekintetében van, amelyek a vevő használatára lévén rendelve, huzamosabb időn át maradnak az utóbbi birtokában. Míg a továbbeladásra szánt jószágokkal kapcsolatban előtérbe nyomul az elzálogosítás (és biztosítéki tulajdonbaadás tilalmán felül) a csődben és csődön kívül hatályosuló kiigénylési jog.

V. A publicitási elv és az általános áruszállítási feltételek kapcsolata. A kézi zálogjogi elv megkerülése különösen a hatályfokozásnak a biztosítandó követelések halmozásával kapcsolatos módozata tekintetében.

27. Ha igaz az, hogy a tf.-nak velejáró főveszedelme — épen az ennek lényegét tevő kiigénylés jogánál fogva — a felismerhetőség hiánya a vevő (későbbi) hitelezői irányában, úgy nyilvánvaló, hogy ez a veszedelem és az ezzel járó hátrány csak fokozódik, ha a tf. hatályát a fentebb már jelzett kikötések révén ki lehet terjeszteni s különösen, ha ez a kiterjesztés végbemehet úgy is, hogy azokat az áruszállítással foglalkozó vállalatok általános szállítási feltételeikbe foglalják.

A tf. ilyen úton-módon lehetséges kiterjesztésének veszedelme abban áll, hogy ennek folytán — mintegy kerülő úton — a zálogjoghoz hasonló, ámde harmadik személyek előtt elrejtve maradó oly biztosítéki jog keletkezik ingó dolgokon, amely lényegileg teljesen egy tekintet alá esik a constitutum possessoriummal kapcsolatos biztosítéki tulajdonnak főként Németországban az utóbbi időben rendkívül elterjedt alakzatával.

Kétségtelen ugyan — erre már fentebb utaltunk —, hogy a felismerhetőség hiánya nem csupán a birtokbaadás nélkül végbemenő biztosítéki tulajdonbaadással kapcsolatban hatályosul, hanem az egyszerű (közönséges) tf. tekintetében is. Csakhogy *azok a hátrányok, amelyek a tulajdoni viszonyok fel nem ismerhetőségéből harmadik személyekre hárulóknak, sokkal nagyobbak és közelebb fekvők a tf.-nak tágitott (kiterjesztett) hatállyal lehetséges megállapítása esetében, mint akkor, ha a hatály fokozását célzó kikötéseket jogilag megengedettnek nem tekintjük.*⁴⁶

⁴⁶ Helyesen emelte ki ezt *Homburger*, id. m. 83. köv. 1.

Ha ugyanis a tf. csupán az illető jószágra vonatkozó vételárkövetelés biztosítására megengedett, illetőleg hatálya csak addig terjedhet, amíg a tf.-al eladott jószág a vevő birtokában van, úgy a tf. kiköthetőségének lehetősége mind tárgyi, mind időbeli tekintetben viszonylag szűk körre van szorítva. Épen ezért a kapcsolat a biztosított követelés és a biztosítékul szolgáló tárgy között meglehetősen szoros. Ennélfogva a tulajdoni viszonyok iránt való tájékozódásra — harmadik személyek részéről, regiszter hiányában is — aránylag könnyen és biztosan van mód és lehetőség. Ha ellenben a tf. hatályának fokozását jogilag megengedettnek ismerjük el, egyrészt azzal, hogy annak kikötését nem csupán az illető jószágra vonatkozó vételárkövetelés, hanem az eladó más — a vételtől különböző ügyletből fakadó — követeléseinek biztosítása végett is lehetővé tesszük, másrészt azzal, hogy annak hatályát kiterjeszteni engedjük a továbbeladás folytán harmadik személyek irányában keletkező követelésre, sőt az ezek alapján a vevő kezéhez befolyó vagyonértékre (pénzösszegekre) is, úgy meglazul a kapcsolat a biztosított követelés és a biztosítékul szolgáló tárgy között, az első esetben (követelés-halmozás) a biztosított követelés, a második esetben (hatály-meghosszabbítás) a biztosítékul szolgáló objektum okából. Ily esetben, vagyis ha harmadik személyeknek számolniuk kell azzal a lehetőséggel, hogy fokozott hatályú ily tf.-al találják magukat szemben, az eddiginél sokkal nehezebbé válik annak a felderítése, áll-e fenn egyáltalában tf. és ha igen, mely követelés biztosítására s mely tárgyi terjedelemben.

Oly jogrendszerben, amely, miként a miénk is, szigorúan igyekszik megvalósítani a zálogjoggal kapcsolatban a tényleges birtokbaadás kívánalmát, egyrészt annak biztosítása érdekében, hogy a hitelt nyújtani kívánó fél biztosan számíthasson mint fedezeti alapra a leendő adós birtokában meglevő vagyontárgyakra, másrészt annak megakadályozása végett, hogy a hitelezők elől később se lehessen álügylettekkel elvonni a kielégítési alapot, a tf. hatályának dologi hatállyal végbemenő kiterjesztését — amit a szóban levő kikötések elsősorban kívánnak biztosítani — nem lehet jogérvényesnek elismerni. Már pedig a *német gyakorlat* támogatva az elméleti irodalomtól, *nem csupán a felek belső vonatkozásában ismeri el az ily kikötéseket*

joghatályosnak — aminek akadálya szerintünk sem lehet,⁴⁷ hanem *harmadik személyek irányában is, vagyis dologi erővel.*⁴⁸ S ha itt-ott találkozhatni a német elméleti irodalomban is oly felfogással, amely veszedelmeket lát különösen a követelések halmozásával kapcsolatos tf.-ban, — mint pl. *Rühl* nézete, aki „elfajulásnak“ (Entartung) nevezi a szóban levő jelenséget, mert a legtöbb esetben jelentékeny megkárosításával jár azoknak a hitelezőknek, akik a tf.-os vevőnek készpénz-hitelt nyújtottak⁴⁹ — ez csupán de lege ferenda kifejezett kíváncsolom, anélkül, hogy de lege lata is kétségbe vonná a jogérvényesség kérdését. S ezen nem is csodálkozhatni, ha arra gondolunk, hogy egy *oly gyakorlat és elmélet, amely sarkaiból forgatta ki a német jogban is voltaképpen elfogadott* (BGB. 1295. §.) kézi zálogjogi elvet, azzal, hogy minden aggály nélkül ismeri el érvényesnek biztosítéki tulajdonnak alapítását harmadik személyek irányában a tájékozódást szinte teljesen lehetetlenné tevő constitutum possessorium alapján is, — *önmagához való teljes következtetlenség nélkül valóban nem támaszthatott jogi aggályokat a szóban levő „elfajulás“ ellen sem.*

Holott az imént érintett egyik lehetőség épúgy beleütközik, mint a másik a publicitást biztosítani hivatott kézi zálogjogi principiumba. A tényleges birtokba bocsátás kívánalmával a jogrend azt kívánja megakadályozni, hogy aki ingó javait biztosítékul más részére leköti, azokkal magát még a lekötés után is körülvehesse s ezáltal a viszonyokkal nem ismerős harmadik személyekben a hitelképesség látszatát kelthesse fel. Persze a hitelképesség látszatát nemcsak a kézi zálogjogi elvvel való szembehelyezkedéssel, hanem sok egyéb úton-módon is felkelthetni, pl. — mint fentebb már érintettük — azzal, hogy valaki nagyszámú értékes, de általa csupán kikölcsönzött vagy bérbevett ingó jószággal veszi magát körül. S voltaképpen

⁴⁷ Pl. annak a kérdésnek szempontjából, elállhat-e az eladó a szerződéstől e kikötés alapján abban az esetben, ha a szállított áru vételárát a vevő kiegyenlítette ugyan, de késedelmes azoknak az „egyéb követeléseknek“ fizetésével, amelyek biztosítására a tf. hatálya kiterjesztetett,

⁴⁸ V. ö. *Wedekind*, id. m. 29. s köv. l. id. bírói határozatokat és műveket; továbbá: *Düringer-Hachenburg*: Vorbemerkung zu §. 368, N. 124.; *Jacusi* id. m. 3. köv. l.; *Stulz* id. m. 17. l. „An der dinglichen Wirksamkeit derartiger Bestimmungen besteht...kein Zweifel“.

⁴⁹ Eigentumsvorbehalt u. Abzahlungsgeschäft, 79. l.

az egyszerű — a konkrét vételárkövetelést biztosító — tf. is épen ebből a szempontból esik — főként nyilvános lajstrom hiányában — kifogás alá. Minthogy azonban *maga az intézmény ma már a jogrend által vitátlanul elismert alakzat, amely ilyként a tényleges átadás elve alól megszabott kivétel gyanánt jelentkezik, a benne rejlő biztosítási funkciót csak arra a körre szabad szorítani, amelyre az eredeti rendeltetése szerint szolgált s azt kiterjeszteni nem szabad.*

28. Nem lehet ezzel szemben arra sem hivatkozni — amely szempont egyik leggyakrabban visszatérő érve a német gyakorlatnak⁵⁰ — hogy a törvényben a tf.-t érintő rendelkezést (BGB. 455. §.) nem lehet úgy felfogni, mintha az kényszerítő módon kívánta volna megszabni a tf. tartalmát és terjedelmét, lévén a vételi ügyletre vonatkozó törvényes szabályok általában dispositív természetűek; s hogy ehhez képest nem lehet jogi akadály annak, hogy a felek tf.-ra vonatkozó kikötésnek oly tartalmat adjanak, amely az ő érdekeiknek leginkább megfelel.

Jóllehet első pillanatra meggyőzőnek tűnhetik fel a *szerződési szabadságra* való hivatkozás; kissé közelebbi vizsgálat könnyen rávezethet ennek a nézetnek helyt nem álló voltára. Sajnos épen ebben a vonatkozásban ütközik ki annak a helyzetnek a fonákja, hogy mind a BGB., mind a Mtj. a tf.-ra vonatkozó rendelkezést a kötelmi jogban adja, amelynek szabályai — amennyiben a törvény kivételt nem állapít meg — általában valóban csakugyan dispositív természetűek.

Ámde — mint már láttuk — *a tf. az ingóhitelbiztosítás célját szolgáló, vagyis dologi jogi intézmény, amelynek a felek által végbemenő tartalmi kialakítása nem ütközhetik bele azokba az elvekbe, amelyek az illető jogrendszer dologi szabályainak az alapjául szolgálnak.* Ilyen alapelve jogunknak a tényleges birtokba bocsátást megkívánó zálogjogi principium. Épen ezért, hiába szabályozza a magánjogi kódex (javaslat) a tf. intézményét a kötelmi jogban, ez nem változtat azon a tényen, hogy *a tf.-ra vonatkozó kikötés lényegesen eltér a közösleges kötelmi jogi megállapodásoktól.* Míg utóbbiak általa-

⁵⁰ Legutóbb a Rg.-nek 1935. márc. 15. napján kelt ítélete, Entsch. in Zivils. 147. köt. 321. l.; közölve Jur. W. schrift, 1935. évi köt. 2272. l., N. 7.

ban csupán a bennük érdekelt felek jogviszonyait vannak hivatva rendezni, addig a tf.-nál — mint már kiemeltük — nem e belső vonatkozásokon van a súly, hanem azokon a dologi hatásokon, amelyeket harmadik személyek irányában életrekelt, s amelyek tekintetében a jog a forgalom biztonsága érdekében más feltételeket szab meg s kell is, hogy szabjon.

Korántsem kívánjuk természetesen ezzel azt mondani, mintha az a kérdés, vajjon valamely norma kényszerítő vagy megengedő jellegű, attól függne, vajjon a dologi vagy kötelmi jogban van-e elhelyezve. Hiszen sem a BGB.-nek, sem a Mtj.-nek szerkezeti beosztása nem a jogszabályok kényszerítő vagy engedő természetének alapul vételével ment végbe. Tudvalevően a kötelmi jog is — amelynek pedig szabályai túlnyomórészt dispozitív jellegűek — szép számmal tartalmaz kényszerítő rendelkezéseket. Az a kérdés tehát, hogy valamely jogintézményre vonatkozó szabályok kényszerítő jellegűek-e vagy nem, egyedül attól függhet, fűződik-e a köznek is érdeke az illető szabályozásban adott elrendezéshez. Hogy a dologi jognak azok a szabályai, amelyek az ingó feletti jogok megengedhetőségét, és *megalapításuknak módozatait* állapítják meg, ebben az értelemben valóban kényszerítőek, — ahhoz a kifejtettek után alig férhet kétség.⁵¹

⁵¹ Az itt kifejezett álláspont világosan utal — úgy véljük — arra, hogy a tf.-nak a biztosítandó követelések halmozása útján végbemenő fokozását — amit a fentiekben elsősorban tartottunk szem előtt — *nem a jog általános elveire, nevezetesen nem a jóerkölcs szempontjára tekintettel kifogásoljuk*. Egymagában ugyanis az a tény, hogy a felek a tf.-t a konkrét vételár követelésén túlmenően egyéb követelések biztosítására is fel kívánják használni, nem teszi a tulajdonát ruházásra irányuló (dologi) ügyletet olyanná, amely a jóerkölcsbe ütköznék s mint ilyen semmis lenne (Mtj. 973. §.). Hiszen ha ez így állana, ez nem jelentene lényegileg egyebet, mint azt, hogy pusztán az a tény, hogy a felek valamely jogintézményt — eredeti gazdasági rendeltetésétől eltérve — új gazdasági szükségletek és célok szolgálatába állítják, már önmagában megállapítja a jóerkölcsbe ütközés kritériumát. Ehhez képest csupán különleges körülmények megléte szükséges ahhoz, hogy a szóban levő (követelés-halmozással kapcsolatos) kikötéseket már ebből a szempontból is érvénytelennek minősítsük. Ez lenne a helyzet, ha az ily kikötés folytán a tulajdon átszállása be nem látható időre tolódnék ki, anélkül, hogy módjában lenne a vevőnek a függő helyzetet megszüntetni. Ehhez képest oly kikötés, amelyben az eladó a vevőnek leszállított valamely jószágon mindaddig fenntartaná a tulajdont, ameddig a vevő a közöttük fennálló üzleti össze-

VI. A követelések halmozásával kapcsolatos hatályfokozás fizetéseképtelenségjogi szempontból

29. A birtokbabocsátás kellékének inkább dogmatikailag jelentőséggel bíró szempontján kívül nehézségek merülnek fel a tf. fentebb jelzett mindkét irányú felfokozására (követelések kumulálása, hatály-meghosszabbítás) irányuló kikötések tekintetében akkor, ha a vevő vagyona csődöt nyitnak vagy kényszeregyességi eljárás indul meg. Míg egyébként a tulajdonát fenntartó áruhitelzőnek csupán a vevő egyes hitelezőivel a dologi biztosítás hatályossága érdekében folytatott küzdelemről van szó, addig a csődben és kényszeregyességi eljárásban az eladó a vevő (személyes) hitelezőinek közösségével (összességével) kerül szembe. A tf. hatályának később tárgyalandó meghosszabbításával kapcsolatban épen úgy a par conditio creditorum elve okoz — mint látni fogjuk — nehézségeket, akárcsak a követelések halmozásával kapcsolatos tf. kikötés esetében, amelyre az alábbiakban elsősorban fordítjuk figyelmünket. Emellett az utóbb említett kikötés különösen kivívóvá teszi a tf.-nak attól a céltól való eltávolodását, amelyre azt a bírói gyakorlat — nálunk épúgy, mint Németországban — életrehívta.

Alapelgondolása szerint ez az intézmény kétségen felül a legszorosabb kapcsolatban áll azzal a konkrét (vételár-) követeléssel, amely épen a fenntartással eladott jószágra vonatkozással illeti meg az eladót. Ehhez képest ha azon az állásponton van is valaki — miként a német elmélet és gyakorlat — hogy a csődön és kényszeregyességi eljáráson kívül az abban rejlő biztosítéki funkció kiterjesztésének (az eladó több, pl. az üzleti összeköttetésből kifolyóan őt illető valamennyi követelésre) nincs jogi akadálya, *lehetetlen ezt az engedékeny*

kötötésből eredően már fennálló vagy esetleg csak a jövőben keletkező minden kötelezettségének eleget nem tesz, érvénytelen lenne már a jóerkölcsbe ütközés okából annyiban, amennyiben a felek annak azt az értelmet tulajdonítanak, hogy a jószág tulajdonában marad az eladónak annak ellenére is, hogy a vevő *egy adott időpontban* fennálló valamennyi tartozását már kifizette. Az ily értelemben felfogott kikötés ugyanis lényegében nem jelentene mást, mint azt, hogy mindaddig az időig, amíg a felek egymással üzleti összeköttetésben vannak, a tulajdon átszállása nem következhetik be. V. ö. részletesen *Jacusiel* id. m. 18., 19. l.; *Homburger*, id. m. 46. l.

álláspontot — nem is szólva a kézi zálogjognak többször hangsúlyozott elvéről — fenntartani a közösség és a kiegyenlítő igazságosság szellemétől különösképen áthatott oly külön jogrendben, aminő épen a csőd és kényszeregyességi eljárás, ha annak keresztülvitele az áruhitelező kirívóan igazságtalan kedvezményezését eredményezné szemben a pénzhitelezőkkel.

Már pedig valóban ez a helyzet. Erről meggyőződhetünk, ha azt nézzük, mi az voltaképpen, amit az áruhitelező a követelések tekintetében kiterjesztett tf.-os kikötéssel a vevő csődjében és kényszeregyességi eljárásban a maga javára elérni óhajt. Nyilvánvalóan az, hogy *egymástól teljesen önálló több szállítási ügyletet egységes oly kétoldalú (kölcsönös) ügyletté foglaljon egybe, amely épen a kiterjesztett tf. még mindig ható erejére tekintettel a felek egyike részéről sem tekinthető teljesítettnek*⁵² s amely mint ilyen lehetővé teszi neki (a tf.-al élt áruhitelezőnek), hogy minden egyes — egyébként önálló — szállítási szerződésből eredő követelése alapján visszakövetelési jogot (cst. 42. §.), gyakorolhasson egy más ügyletből kifolyólag leszállított áru-ra vonatkozóan, *még pedig abban az esetben is, ha utóbbinak vételárát a vevő már teljes összegében kiegyenlítette*, amennyiben pedig az visszakövetelés tárgya már nem lenne meg a tömegben, külön kielégítési jogot gyakorolhasson a befolyó összegben. (Cst. 43. §.).

S valóban semmiben nem ütközik ki a tf. most szóban levő kiterjesztésének veszedelme erősebben, mint abban, hogy a német gyakorlat és irodalom egy része a kiterjesztés eme csődjogi konkvenciáinak levonásától sem riad vissza s *ezzel deklarálja azt, hogy a tf. immár jogilag is elismert eszköz arra, hogy jogilag teljesen önálló szállítási szerződéseket csőd- és kényszeregyességi jogi szempontból mesterséges egységként lehessen számba venni*.⁵³ A tulajdonát ruházásnak, mint dologi

⁵² Cst. 20. §.; az eladó is csak részben teljesített, mert bár újabb cselekményre részéről a vevő tulajdonszerzéséhez nincs szükség, de a kötött feltétel — a szóban levő esetben az ő valamennyi követelésének a kifizetése — bekövetkeztéig a vevő tulajdonszerzése még sem áll be (Leistungserfolg — szemben a Leistungshandlung-gal). V. ö. a kérdésre *Jacusié*, id. m. 40. köv. s az itt idézett állandó német bírói gyakorlatot.

⁵³ L. a kérdésre *Bley*: Der erstreckte Eigentumsvorbehalt, Z. der Akademie f. D. Recht, 1937. évf. 41. l. s az itt idézett további irodalmat és gyakorlatot.

ügyletnek az alapul fekvő kötelmi ügylettől a tulajdon absztrakt fogalmából levezetett oly fokú függetlenítését foglalja magában ez az álláspont, amelyet még a német jog szempontjából sem lehet helyeselni, amely szerint pedig az ingótulajdonátruházás tudvalevően a jogcímtől független dologi szerződés. Annál kevésbbé lehet szó arról a csődjogi hatályok közösségi érdekeket védő jellegét nem is tekintve egy oly jogrendszerben, fogalmában levezetett oly fokú függetlenítését foglalja magában amelyben — miként a mienkben is — a tulajdonátruházás jogcímes dologi szerződés. Itt még kevésbbé lehet szó arról, hogy a szerződési szabadság elvére hivatkozással oly mértékben függetlenítsük a tulajdonátruházást a kötelező ügylettől, amely a csőd- és kényszeregyezségi eljárás közösségi célját meghiusztani alkalmas eredményre vezet.

VII. Tulajdonfenntartás továbbeladásra szánt dolgok tekintetében.

30. Míg az eddigiekben a tf. hatályát a biztosítandó követelések halmozása útján fokozni kívánó kikötéseket tartottuk szem előtt, addig a következőkben a hatály-fokozásnak már fenntebb érintett másik módozatára fordítjuk figyelmünket. Ennél arról van szó, hogy a felek nem csupán a szállított árú feletti tulajdonjog átszállását teszik függővé a vételár megfizetésétől, hanem ezen túlmenőleg azt is megállapítják, hogy a tf.-al eladott jószág továbbeladása esetében a vevő vételárkövetelése a tőle vásárló harmadik személy(ek) irányában az eladót illeti meg.

Már utaltunk arra, hogy a követelés-halmozással kapcsolatos kikötés oly árúk tekintetében szokott előfordulni a gyakorlatban, amelyek huzamosabb időn át maradnak a vevő birtokában; a harmadik személyek ellen szerzendő követelés cessiójával kapcsolatos utóbb említett kikötés pedig oly árúkkal összefüggésben, amelyek rendeltetése az, hogy őket a vevő tovább eladja.

Mégis abban a kérdésben, vajjon jogosult-e a vevő tf. ellenére is az árút továbbadni, sok esetben *nem az árú termé- szete* (rendeltetése) szolgál támpontul, hanem *a vevő személye*. Természetesen, ha e tekintetben kifejezett megállapo-

dás létesült a felek között, úgy ez irányadó. A kérdés csupán arra az esetre vonatkozik, midőn ily kifejezett megállapodás nem létesült. Ebben az esetben pedig úgy áll a helyzet, hogy a kérdést nem az árú természete, hanem a vevő kiléte dönti el. Ha pl. egy magáember vásárol tf. mellett gépkocsit, úgy nyilvánvaló, hogy azt saját használatára, nem pedig továbbeladás végett vette. Ellenben ha ugyanily kikötéssel autókereskedő vásárol gépkocsit, vagyis olyan valaki, aki az illető árú forgalombahozatalával élethivatásszerűen foglalkozik, úgy oly esetben, midőn a vevő ebbeli minősége az eladó előtt ismeretes volt, külön megállapodás hiányában is nyilvánvaló, hogy a vevő az árút nem akarja megtartani, hanem tovább kívánja adni. Általában azt mondhatni, hogy *azt, aki valamely jószágot tf. mellett vásárol, mindannyiszor feljogosítottanak kell tekinteni kifejezett megállapodás hiányában is a továbbeladásra, midőn az illető jószág eladásával-vételével élethivatásszerűen foglalkozik s erről az eladó is tudomással bír vagy az adott körülmények között legalább is kell, hogy tudomással bírjon.*

Már ez mutatja, hogy a tulajdonnak továbbeladásra szánt áruk tekintetében való fenntartása főként a gyárosnak a nagykereskedőhöz, az utóbbinak pedig a kiskereskedőhöz való viszonyában szokott előfordulni. Minthogy pedig az árú előállítója (termelő) és annak utolsó vevője közzé sok esetben bekapcsolódik nagy- és kiskereskedő egyaránt, kézen fekvő, hogy *tf. és továbbeladás nem oly ritkán kerülnek kapcsolatba, mint ahogyan ezt talán első pillanatra gondolni lehetne.* Természetszerűen nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a tulajdonnak ily áruk tekintetében való fenntartása rendszerint a vevő rendelkezési jogának lényeges megszorításával szokott együtt járni, főként ha a továbbeladásból származó követelésnek alább tüzetesen tárgyaladó anticipált cessiójával kapcsolják azt egybe. Épen ezért annak kikötése és tartalmának közelebbi kialakítása függ attól az erőviszonytól, amely a felek egymás közötti vonatkozása feltüntet.

31. Már fentebb (368. l.) utaltunk arra, hogy a továbbeladásra szánt árukkal kapcsolatban kikötött tf. esetében bizonyos fokig módosul a tf.-nak egyébkénti funkcionális jelentősége. Nevezetesen nem bír gyakorlati fontossággal ily esetben a tf.-nak a felek belső viszonyában egyébként leglényege-

sebb az a hatása, amely az elállásban és az árúnak ezzel kapcsolatos visszavételében jut kifejezésre. Még pedig — mint láttuk — azért nem, mert az árú továbbeladása rendszerint még a vételártartozás (részlet) esedékessé válása előtt megtörténvén, a késedelembe jutás időpontjában az már nincs a vevő birtokában, úgy hogy a tf.-t ebben az időpontban már megszűntnek kell tekinteni.

De ezen felül is van funkcionális eltérés a továbbeladásra és a vevő használatára rendelt jószágok tekintetében alkalmazott tf. között. Ez pedig abban van, hogy a tf.-nak a külső vonatkozásban egyébként hatályosuló az a szankciója, amelynél fogva a vevőnek tiltva van az árút *elidegeníteni*, itt természetesen ugyancsak nem kerülhet szóba.

Mint ahogy pedig az elidegenítés tilalma a tf.-nak egyik leglényegesebb oly hatása, amely az eladó büntetőjogi oltalmának is alapul szolgál, nem lehet csodálkozni azon, hogy van nézet, amely továbbeladásra rendelt jószággal kapcsolatban kikötött tf.-t hatálytalannak minősíti, tekintve, hogy az erre vonatkozó kikötés ellentétben áll a szerződés egyéb tartalmával s nincs összhangban a tf. céljával és rendeltetésével.⁵⁴

Mégis bizonyos, hogy a „dolog természetéből“ levont ez a következtetés nem támaszkodhatik sem nálunk, sem más jogrendszerekben valamelyes törvényes rendelkezésre s így annak helyessége korántsem tekinthető vitán felül állónak. Találón emeli ki *Stulz* is többször idézett munkájában, (23. l.) hogy az ily kikötés hatálytalanságát vitató — nézete szerint is helytelen — álláspont nem annyira jogi érvekre támaszkodik, mint inkább arra, hogy az gazdasági szempontból nem kívánatos következményekkel jár.

Nézetünk szerint sem *gazdasági*, sem *jogi* szempontok nem szólnak amellett, hogy a tf.-nak jogérvényességét a továbbeladásra szánt jószágokkal kapcsolatban kétségbe vonjuk, *legalább is annyiban, amennyiben a tulajdonnak csupán a továbbadásig leendő fenntartásáról van szó.*

⁵⁴ A konstrukcionális ellentmondásra, amely az ily tf.-ban leledzik, rámutat nálunk *Blau György*: Jogászegyl. Ért. 1936. évf. 4. sz. 532. l.; továbbá: *Komin Ferenc*: Tf.-al kötött vétel és az árú továbbeladása c. ért., Keresk. Jog, 1935. évf. 22. l. V. ö. továbbá *Klang*: Excidierungstypen, (1915.) s *Mohl* id. m. 43. köv. l.

32. *Gazdasági* szempontból kétség nem férhet hozzá, hogy mind az eladónak, mind a vevőnek jogszerű érdeke fűződik az ily kikötéshez. A vevő rendszerint csak az eladás útján képes megszerezni azt a vagyoni fedezetet, amelyből vételártartozását kifizetheti. Ami pedig az eladót illeti, neki nyilvánvaló érdeke, hogy az árú tényleges továbbadásáig itt is részesüljön ugyanabban a jogi oltalomban, amely őt a vevő állandó használatára rendelt jószágokkal kapcsolatban illeti meg. Semmi elfogadható oka nincs annak, hogy a helyzetnek fennjelzett stádiumában (eladást megelőzően) ezt az oltalmat az eladótól megtagadjuk. Miért ne legyen módjában az eladónak pl. az ügylettől való elállással kapcsolatban visszavenni az árut, ha az nincs még továbbadva, vagyis a vevő birtokában van még akkor, midőn a fizetési késedelem beáll. Továbbá miért ne hatályosulhasson itt is a tf.-nak az a funkciója, amelynél fogva tiltva van a vevőnek a tf.-al vásárolt jószágot *elzalogosítani*, biztosítéskul másnak tulajdonba adni vagy elajándékozni? És végül — miként fentebb már erre rámutattunk — fontos funkciót tölt be a tf. ily esetben is azzal, hogy módot ad az eladónak a (még meglevő) *árú* kiigénylésére harmadik foglaltató hitelezőkkel szemben és a vevő csődjében.

S nincs semmi ellentmondás abban, hogy mindennek ellenére magának a továbbeladásnak megtörténte is érdeke az eladónak is: ő csak ezen az úton-módon számíthat arra, hogy hozzájut követeléséhez. Annak, hogy a továbbeladásra jószág tekintetében abban az értelemben tartassék fenn a tulajdon, hogy a vevőnek az árut addig kell (raktáron) megtartani, amíg a vételár ki nem fizettetett, nem csak az eladó érdeke szempontjából nincs semmi gyakorlati jelentősége és értéke, de a vevő érdeke szempontjából sem, mert az nem jelentene egyebet annál, hogy az illető árú vételárának kiegyenlítéséhez szükséges fizetőeszközöket a vevő kénytelen lenne mindig valamely más árú eladása útján előteremteni.

Az viszont természetes — s ez hozzátartozik a gazdasági helyzetkép megismeréséhez — hogy az eladás csak bizonyos feltételek megtartása mellett mehet végbe. Az áruszállítási vállalatok általános feltételei rendszerint hangsúlyozzák, hogy az eladás csupán a rendes üzletvitel keretei között („im Rahmen des ordnungsmässigen Geschäftsbetrieb, „im regu-

lären Handel“, in ordinary course of business“) mehet végbe. Ez pedig nem csak azt jelenti, hogy csupán visszteher ellenében lehet eladni az árut, hanem azt is, hogy az ellenérték nem maradhat lényegesen alul az áru forgalmi értékénél.

33. Ami pedig a *kérdés jogi vonatkozásait* illeti, dologi jogi szempontból sincs semmi ellentmondás abban, hogy valaki fenntartja a maga javára a tulajdonjogot s ugyanekkor feljogosítja a vevőt az áru továbbeladására. Hiszen nem jogosult személynek valamely tárgyra vonatkozóan tett rendelkezése is hatályossá válik, ha a jogosult a rendelkezést jóváhagyja, illetőleg abba beleegyezik. (Mtj. 1036. §.; BGB. 185. §.). Már pedig tf. kikötését továbbeladásra rendelt árukkal kapcsolatban a fentt jelzett érdekszempontokra és az élet felfogására tekintettel nem lehet másként értelmezni, mint az eladó részéről való beleegyezést a továbbeladásba a tf. ellenére. Épen ezért *ennek a beleegyezésnek nem csupán kötelmi jelentősége van, hanem dologi hatálya is*: a harmadik személy, aki a jószágot a vevőtől megveszi, tulajdonossá válik még abban az esetben is, ha tudott a fenntartott tulajdonról. Az ő jóhiszeműségének a vevő tulajdonát illetően csak abban az esetben van jelentősége, ha a vevő túllépi a továbbeladás tekintetében neki adott felhatalmazást.

Nem lehet kifogást emelni továbbeladásra rendelt áruk tekintetében tf.-nak kikötése ellen azon az alapon sem, hogy ennek megengedése merőben felesleges, tekintve, hogy ugyanazt a célt, amit a felek ily esetben el kívánnak érni, elérhetik egyszerűbben az *eladási bizománynak* törvényileg is szabályozott intézményével. Ezt a nézetet prima vista alátámasztani látszik az a körülmény, hogy a tf. szóban levő eseteiben -- mint később még bővebben látni fogjuk -- az eladóval kötött megállapodás értelmében a vevő szabály szerint *saját nevében* jogosult rendelkezni a még mindig az eladó tulajdonát tevő áruval. Saját nevében azért, mert a tf.-nak felfedése és ezzel az áru beszerzési forrásának a vevőtől vásárló harmadik személy (másodvevő) irányában leendő megjelölése üzleti szempontból nem mutatkozik kíváncsnak.

De ezt nem is tekintve egyéb szempontból is hasonlóságot tüntet fel a tulajdonát továbbeladásra rendelt jószág tekintetében fenntartó eladó jogállása annak a megbízónak a hely-

zetéhez, aki eladás végett másnak bizományba ad árut. A hasonlóság az, hogy mind az eladó, mind a megbízó tulajdonosai maradván a jószágnak, ebből a minőségükből folyólag bizonyos azonos jogok (kiigénylési, visszakövetelési jog) illetik meg őket.

Ezek a szempontok adtak tápot a fenntebb már érintett annak a felfogásnak, amely továbbeladásra rendelt jószágok tekintetében *feleslegesnek* véli a tf. megengedhetőségét.⁵⁵

Kissé közelebbi vizsgálat alapján könnyen meggyőződhetünk ennek a felfogásnak helytelenségéről, ha figyelemre méltatjuk azokat a *funkcionális eltéréseket*, amelyek a szóban levő két jogintézmény, nevezetesen a továbbeladással kapcsolatos tf., és az eladási bizomány között fennállanak.⁵⁶

a) A tf. mellett vásárló fél köteles a kikötött vételár-résztleteket megfizetni, tekintet nélkül arra, hogy eladja a jószágot vagy nem. Ezzel szemben az eladási bizományosnak csak az a kötelessége, hogy az általa *tényleg foganatosított* eladásokból befolyó ellenértéket kiszolgáltassa; azt az árut, amelyet nem tudott eladni, jogában van (természetben) visszaadni.

b) Azzal szemben, aki tf. mellett vásárol továbbeladásra szánt árut, rendszerint nem kötnek ki vételár-limitót; ha a kikötött vételár és az általa elért eladási ár között eltérés van, ez az ő nyeresége, illetőleg vesztesége. Ezzel szemben a bizo-

⁵⁵ A büntetőjogi következmények szempontjából is egy tekintet alá esik; ha az adós a neki akár tf.-al, akár bizományba adott árut ad el, anélkül, hogy a befolyó ellenértéket a hitelezőnek kiadná. A Kúria pl. B. III. 5490/1930. sz. ítéletében — közölve: Hítelvédelem, 1931. évf. 34. sz. — kimondta, hogy a vádlott bűnösségének elbírálása szempontjából nincs fontossága annak, hogy a konkrét esetben szereplő ügylet bizományi ügylet-e a Keresk. Törvény értelmében. — Az irányadó az, hogy az ügyletkötő felek megállapítható akaratának megfelelően az volt-e az ügylet jogi hatálya, hogy az ingók a vádlott tulajdonába mentek át, avagy az, hogy a sértett tulajdonjoga fennmaradt az ingókra, illetőleg az ennek helyébe lépő vételárra. — „Minthogy pedig — mondja kissé általánosítva az id. határozat — a „bizományi“ megjelölés a Kt.-ben meghatározott jogi elemek nélkül is a szó általános értelme szerint az átadó tulajdonjogának fenntartását jelzi, kétségtelen, hogy a sértett ..... a tulajdonjogot fenntartotta“.

⁵⁶ L. az alábbiakra különösen Weyss: Der Eigentumsvorbehalt, bécsi Gerichtszeitung, (1929. évf.) 7., 8. és 10. sz.; továbbá Mohl, id. m. 45. l.

mányos köteles a többletet a megbízónak kiadni s csupán készkiadásait, provízióját számíthatja föl.

c) A tf.-os vevő nem csak saját nevében, de saját számlájára is adván el a jószágot, nem tartozik elszámolást adni az eladónak. Mindennek ellenkezője áll a bizományos tekintetében.

Mindez világosan tanúsítja, hogy a továbbadásra szánt jószágok tekintetében létrejött tf.-os vétel és az eladási bizomány között ugyanaz a különbség áll fenn, ami különbség van általában a vételi és a bizományi ügylet között. Az eladó szempontjából előnye szemben a bizománnyal az, hogy ő eleve elhárítja magától az esetleges áresés rizikóját, ami eladási bizomány esetében őt (az eladót) terhelné. Viszont a vevő szempontjából az előnye, hogy az ő nyereségre vonatkozó kilátása nem korlátozódik a provízióra, hanem — elméletileg — korlátlan lehetőségek között érvényesülhet. Az eladó gazdasági és jogi helyzetét tekintve tehát a továbbeladásra rendelt tf.-os vétel középhelyet foglal el a fix vételár mellett kötött eladási és a bizományi ügylet között, miután egyesíti az eme ügyletek mindakettejével egybekötött előnyöket: egyrészt az áreséssel járó risiko kikapcsolását, másrészt a tulajdonra támaszkodó jogosultságokat (igénykereset, csődbeli kikövetelési jog).

VIII. A hatály-meghosszabbítás mögött rejlő érdekszempont. A jogi vonatkozások általában.

34. A továbbeladásra szánt áruval kapcsolatos tf. önmagában csak addig biztosítja az eladót, míg az elidegenítés be nem következik. Az eladó érdeke azonban, amelyet ő épen a tf.-al biztosítani kíván, ennél messzebb terjed. Az ő érdeke az, hogy valami módon rendelkező jogot nyerjen arra a *vagyoneértékre*, amelyhez a tf.-os vevő épen a neki tf. mellett eladott jószág továbbeladása útján jut. Az eladó azt akarja szabály szerint a tf. kikötésével megakadályozni, hogy az ezideig az ő biztosításául szolgáló áru továbbeladásából befolyó vagyoneérték adósának — a vevőnek — kezébe jusson, még pedig azzal a hatállyal, hogy utóbbi tetszése szerint rendelkezheessen azzal, pl. akként, hogy az eladó kielégítése helyett új árúk beszerzésére vagy egyéb hitelezőinek kielégítésére fordítja azt.

Ez ellen a lehetőség ellen azonban a *tf. önmagában* nem nyújt védelmet. Egy másik (pót-)megállapodásnak kell még a *tf.* kikötéséhez hozzájárulnia, amely biztosítja a *tf.*-os eladó követelésének a továbbeladásból befolyó ellenértékből leendő kielégítését.

Így merült fel a *tf.* hatálya *meghosszabbításának* gondolata, ami lényegileg abban a megállapodásban jut kifejezésre, amely szerint a vevő *az áru továbbeladásából előálló követelést már most* — a *tf.*-al egyidejűleg — *átruházza az eladóra, még pedig azzal a hatállyal, hogy a követelés keletkezése* (születése) *pillanatától kezdve már az eladót illeti meg, anélkül, hogy annak létrejövetelekor* (a továbbeladási ügylet megkötésekor) *külön újabb átruházási nyilatkozatra lenne szükség.*

A német általános szállítási feltételekben ma már rendkívül elterjedt, de hazai üzleti életünkben is jelentkező (l. 6. j.) eme megállapodás tartalma világosan utal arra, hogy a *tf. meghosszabbításában* rejlő biztosítási cél csak akkor érhető el, ha a hatály-meghosszabbítás egyet jelent a másod-vevő elleni követelésnek *dologi hatályú* engedményezésével, s nem csupán arról van abban szó, hogy a *tf.*-os vevő *kötelezettséget* vállal az említett követelésnek annak idején leendő átruházására.

Tekintve már most azt, hogy a másod-vevő, mint harmadik személy ellen irányuló követelés — szabály szerint — még nem is létezik akkor, midőn a felek között az érintett kiegészítő megállapodás létesül, nyilvánvaló, hogy a *tf.*-nak most szóban levő *meghosszabbítása*, mint a hatály-fokozásának a követelések kumulálása mellett második főeszköze, *nem jelent egyebet, mint egy még nem is létező, vagyis jövőbeli követelésnek előzetes* (anticipált) *engedményezését.* Ennélfogva a *tf.* hatály meghosszabbításának kérdése — amivel az alábbiakban kívánunk foglalkozni — elsősorban abba az általánosabb kérdésbe torkollik bele, érvényes-e jövőbeli követelésnek cessiója?

IX. Más megoldás hiánya. Az anticipált cessio folytán előálló jogi helyzet a német jogban,

35. Mielőtt az utóbb említett kérdésnek, valamit a vele összefüggésben felmerülő dogmatikai és gyakorlati nehézségeknek tárgyalására rátérnénk, rá kívánunk mutatni egyrészt arra, mi az oka annak, hogy épen az anticipált cessio-val kapcsolatos megoldás lépett előtérbe, mint olyan, amely alkalmas eszközként mutatkozik a tf. hatályának a továbbeladás utáni időre vonatkozólag is kiterjesztésére; másrészt arra, hogy mily jogi helyzet áll elő az említett kikötések folyamányaként a német jogban, mint a melynek bírói gyakorlata különösen kedvez e kikötések jogérvényessége elismerésének.⁵⁷

Ami az első kérdést illeti, az anticipált cessióval kapcsolatos megoldás előtérbe nyomulása azzal magyarázható, hogy egyéb megoldási módozatok, amelyekre első tekintetbe gondolni lehetne, mint különösen a *surrogatio* gondolata és a *bizományi megállapodás*, nem vezetnek célra.

A tf.-al eladott jószágnak továbbeladása *egymagában ugyanis nem vonja maga után azt, hogy a másod-vevő elleni követelés ipso jure a vétel tárgyának helyébe lép s hogy ehhez képest a tf.-al élő eladó minden további nélkül hitelezőjévé válnék a másodvevő elleni követelésnek*. A német jogban ugyanis éppannyira ismeretlen az általános *surrogatio*-nak gondolata, akár csak hazai jogunkban. A dologi hatályú *surrogatio* elve a mai jogokban csak egyes, többnyire oly esetekben talált törvényi elismerést, amelyekben külön vagyonoknak a képzéséről van szó. Az egyes esetekben külön kifejezésre jutó elvet azonban, épen minthogy a dologi jogba tartozó jelenségről van szó, nem szabad általánosítani.⁵⁸

De nem hivatkozhatik a tf. mellett eladó a bizományi jogviszonnyal kapcsolatos arra a törvényi rendelkezésre sem, (Kt. 374. §.; DHGB. 392. §. II.), amely szerint a bizományos által harmadik személyekkel kötött ügyletből eredő követelés-

⁵⁷ L. e. kérdésekre: Stulz, id. m. 25. köv. I.; Staehelin: Probleme aus dem Gebiete des Eigentumsvorbehaltes, (1937, Basel) 47. köv. I.; Jacusiel, id. m. 82. köv. I.; Wedekind, id. m. 42.

⁵⁸ L. a kérdésre Vági Józsefnek jeles tanulmányát a Jogászegyleti Értekezések VI. évf. 1. számában.

seket a bizományos és a megbízó belső viszonyában az átruházást megelőzően is a megbízó követeléseit gyanánt kell jogilag számításba venni. A tf. mellett vásárló fél — mint fentebb láttuk — *nem bizományos* (tehát nem is közvetett képviselő), hanem *vevő*, aki a saját számlájára adja el a jószágot. És ezen nem változtat a feleknek esetleges oly megállapodása sem, hogy a vevő mint bizományos adja tovább a jószágot, minthogy az ily megállapodás nem felel meg a felek valódi akaratának.

De ha *közvetett képviseletet* látnánk is a tf. mellett vásárló félnek eljárásában — aminthogy ismételten hangsúlyozzuk: ezt nem tehetjük — még ebben az esetben sem lehetne szó a közvetett képviselet körében közvetlen joghatályt megállapító idézett rendelkezésnek kiterjesztéséről. Az idézett rendelkezés ugyanis kivételes jellegű a jogrendszer körében, mert alkalmazhatóságának szorosan megállapított tényállás a feltétele: a harmadik személy beleegyezése közvetlen jogi vonatkozások létesítésébe, legalább abban az értelemben, hogy ő tud arról, hogy az ő irányában fellépő fél közvetítő csupán, aki másnak az érdekében (számlájára) jár el. Ez a feltétel a továbbeladásra szánt áruknak a tf. mellett vásárló vevő részéről végbemenő eladása esetében szinte kivétel nélkül *hiányzik*: a tf. kikötését a felek kifelé (harmadik személyek irányában) homályban hagyják. Eme kivételes tényállásoktól eltekintve pedig a közvetett képviseletnek az európai jogrendszerekben általánosságban érvényesülő alapelve az, hogy a közvetett képviselő által kötött ügyletek alapján jogi vonatkozások *a belső viszonylatban is* közvetlenül csupán a képviselő, nem pedig a képviselt személyében keletkeznek.⁶⁹

De arról sem lehet szó, hogy a Kt. ill. HGB. id. rendelkezéseinek alkalmazását a felek közvetlenül *kössék ki szerződésileg*. Nem lehetne érvényesnek tekinteni tehát az oly kikötést, amelynek értelmében az árunak továbbeladása esetében a vevő személyében keletkező követeléseket egyfelől az eladónak, másfelől a vevőnek (és utóbbi hitelezőinek) egymáshoz való viszonyában a Kt. 374. §-ának megfelelően az eladó követeléseinek kell tekinteni. Nem lenne érvényes az ily kikötés.

⁶⁹ L. részletesebben Szerző: Fiduciárius jogátruházás és közvetett képviselet 29. és köv. l.

azért, mert ezzel a felek nem a másod-vevő(k) elleni követelésnek az eladóra leendő átszállását akarják, hanem az átszállásnak csupán *következményeit* kívánják életrehívni, amit azonban csak az engedményezés útján lehet elérni.

36. Ami a fentebb jelzett *második* kérdést, az anticipált cessio folyamatként — a német jogban — előálló jogi helyzetet illeti, abból kell kiindulnunk, hogy a szóban levő cessio a feleknek az alapügyletből (adás-vétel) kétségtelenül megnyilvánuló akaratahoz képest *nem végleges jogátruházást foglal magában az eladó, mint cessionárius irányában*, hanem csupán annak a követelésnek *biztosítására* szolgál, amely az eladót a vételi szerződésből folyóan illeti a vevő-engedményező ellen. Ehhez képest a szóban levő esetben a *fiduciárius cessionának* egy fajával állunk szemben, amelynek jellemzője az, hogy a cessionárius — az engedményezés önálló természetének megfelelően — teljes hitelezői jogot kap kifelé (harmadik személyek irányában), míg a vevőhöz való belső viszonyában *kötelmi jogilag kötve van* azoknak a korlátozásoknak a respektálására, amelyek az engedményezés alapjául szolgáló causából — bizonyíték-nyújtás — adódnak.

Ezek a korlátozások egyfelől a harmadik személyek *értékesítésére*, másfelől az engedményes *behajtási jogára* vonatkoznak. E korlátozások módjától és erejétől függ a német jogban az, vajjon joghatályosnak lehet-e tekinteni a szóban levő fiduciárius engedményezést. A kérdés nevezetesen azon fordul meg — mint alább látni fogjuk — vajjon az engedményes jogainak az imént jelzett vonatkozásokban végbemenő megszorítása csupán időleges, illetőleg bizonyos feltételeknek a be nem következésétől (a vevő nem fizetése) van-e függővé téve, avagy az véglegesnek, illetőleg minden feltételtől függetlennek van a felek részéről számításba véve.

Amiként maga a ff. (továbbeladásra rendelt jószágokkal kapcsolatban) rendszerint nem szokott kifelé kifejezésre jutni s nem kívánja a vevőt abban akadályozni, hogy az árút a rendes üzletvitel körében saját nevében eladhassa, épen úgy az anticipált cessióval kapcsolatban is az a felek akarata, hogy a másodvevő ellen szerzendő követelésnek átruházása is titokban, harmadik személyek által fel nem ismerhető módon menjen végbe.

Ez pedig nem csak azzal jár, hogy az engedményező-vevő mindaddig jogosult — ellenkező kikötés hiányában — a másod-vevő elleni követelést saját nevében érvényesíteni, ameddig eleget tesz az eladó irányában vállalt kötelezettségeinek, hanem maga után vonja azt a hallgatóságos megállapodást is, hogy az engedményezésről harmadik személyeknek az értesítése elmarad. Mindez azonban csak addig, illetőleg azzal a feltétellel van így, ha és ameddig a tf. mellett vásárló fél eleget tesz az eladó irányában vállalt vételár (részlet)-fizetési kötelezettségének s hogy ennek megfelelően a vevő késedelme esetében a tf.-os eladó lesz jogosítva a követelést érvényesíteni.

Nem lehet ehhez képest szó érvényes engedményezésről akkor, ha a vevő *minden megszorítás nélkül* nyer jogot a követelés behajtására s ha a felek megállapodása az, hogy az adós értesítésének egyszer s mindenkorra kell elmaradnia. Ily esetben csak látszólagos engedményezésről van szó, amellyel kapcsolatban a német irodalom egyöntetű állásfoglalása szerint is kézenfekvő az a feltevés, hogy annak nincs egyéb célja, mint a tulajdonát fenntartó eladó javára kedvezményes jogállásnak biztosítása a másodvevő elleni követelésre foglalat vezető (egyéb) hitelezőkkel szemben s főként a vevő csődjében.

Még kevésbbé lehet természetesen arról szó, hogy az eladó-cessionarius a behajtás jogát *kifejezetten* csupán arra az esetre tartsa fenn magának, ha az ő joga az engedményező egyéb hitelezői által vezetett végrehajtás vagy a vevő vagyosára leendő csődnyitás folytán veszélynek lenne kitéve.⁶⁰ Ehhez képest a német gyakorlat és elmélet kiindulása is az — s a későbbiek szempontjából ezt különösen nyomatékkal kell hangsúlyoznunk — hogy a fiduciarius cessio jogérvényessége megkívánja, hogy az valóságos (teljes) hitelezői jogot biztosítson az engedményes javára s *nem szabad csupán azt a célt szolgálnia, hogy a cedens érdekében hozzáférhetetlenné tegye az engedményezett követelést más foglalatú hitelezőkre nézve.*

Ha azonban nem ez a helyzet, úgy *sem gyakorlat, sem elmélet nem lát a német jogban okot arra, hogy a rejtett enged-*

⁶⁰ L. a Rg.-nek ebben az értelemben mozgó gyakorlatára, különösen *Jacusiel*, id. m. 86. köv. 1.; *Wedekind*, 43. k. 1.

ményezésnek („Stille Zession“) érvényességét kétségbe vonja. Sem az értesítés elmaradása, sem az engedményes behajtási jogának megszorítása a jelzett korlátok között nem olyan, ami ellentétben lenne az engedményezésnek fogalmával és lényegével. Ami különösen a behajtási jognak reserválását illeti az engedményező részére, ez jogilag nem jelent egyebet, mint belegegyezést az eladó részéről abba, hogy a vevő az eladó vagyonaiba tartozó követelés felett épen annak behajtása útján saját nevében rendelkezzhessék (BGB. 185. §.).

Jogi hatása a szóban levő fiduciárius cessionak, hogy *az engedményezett követelés már keletkezésének pillanatától kezdődően a tf.-os vevő minden további cselekménye nélkül is a tf.-al élt eladót illeti meg.* Ehhez képest a szóban lévő engedményezés — úgy ahogyan ez a német bírói gyakorlatban immár állandósult elismerést nyert, — *dologi megkötöttséget eredményez már a követelés létrejötte előtt is.* Ez vonja épen maga után a követelésnek ipso jure az eladó-cessionáriusra leendő átszállását s teszi hatálytalanná egyrészt magának a (tf.-os) vevőnek a már létrejött vagy ezután létrejövő követelést érintő esetleges egyéb rendelkezéseit, másrészt az ő hitelezői részéről a követelésre vezetett végrehajtási lépéseket. Ennélfogva, amiként nem lehet szó természetszerűen a másodvevő elleni követelésnek a tf.-al élt eladó részén való megszerzéséről abban az esetben, ha azt a vevő még a tf.-al kötött vételi ügylet megkötését megelőzően másra cedálta, épen úgy kétségtelen a német bírói gyakorlat (és elmélet) szerint az is, hogy *a fiduciarius cessio folyamányaként az eladó védve van a cedált követelésre vonatkozó rendelkezések és foglalások ellen, még pedig tekintet nélkül arra, hogy azok a továbbeladást megelőző vagy ezt követő időből származnak.*⁶¹

Jóllehet a továbbeladásból előálló követelésnek enged-

⁶¹ A dologi hatályú eme cessio teremtette jogi helyzettől lényegesen különbözik a fentebb (382. l.) érintett, de bennünket az alábbiakban nem érdeklő az az eset, midőn a tf.-os vevő *kötelezettséget* vállal csupán a majdani cessióra. De ez könnyen érthető okból nagyon ritkán fordul elő a (német) üzleti életben. Ha ugyanis valóban súlyt helyez a tulajdonát fenntartó eladó arra, hogy biztosítva legyen a továbbeladás folytán előálló követelés által, úgy rendszerint nem elégszik meg a vevő kötelmi erejű kötelezettségvállalásával, hanem nyomban a szövegben jelzett dologi hatállyal engedményeztetni az említett követelést magára.

ményezése — mint többször említettük — *csupán biztosítékadás* célját szolgálja, s habár arról a másodvevő értesítést nem kap is — legalább is addig, míg a tf.-os vevő eleget tesz az ő fizetési kötelezettségének —, mégis Németországban elmélet és gyakorlat *valóságos engedményt* lát a szóban levő kikötésben s azt nem a követelés zálogbaadásának tekinti. Ezt nem is teheti annál fogva, hogy a követelés elzálogosításának érvényességéhez szükség van az értesítésre (BGB. 1280. §; ép így Mtj. 898. §.), amit pedig a felek — egyelőre és átmenetileg legalább — mellőzni óhajtanak.

Az engedményezés konstrukciójának következménye épen, hogy a tf.-os eladó *alanyává válik a követelésnek*, még pedig mind harmadik személyek, mind a vevőhöz való vonatkozásban. Épen ezért ő elvileg jogosult a reá engedményezett követeléssel behajtás, átruházás, elzálogosítás vagy bármi más módon rendelkezni. Ámde az *engedményezés biztosítási céljának megfelelően* az eladó a vevőhöz való viszonyában *kötelemi jogilag kötve van* abban az értelemben, hogy ő a cedált követelést csak annyiban fordíthatja a maga javára, amennyiben ez a biztosítás céljával összeegyeztethető. Ennélfogva, köteles a követelés értékesítésében a vevő érdekeire tekintettel lenni, ha a vevő őt (a tf.-os eladót) teljesen kielégítette, köteles utóbbira a követelést visszaruházni, ha pedig a követelést behajtotta, a behajtás útján hozzá befolyó (pénz)összegnek az ő vételárkövetelését meghaladó részét a vevőnek kiszolgáltatni.

A továbbeladás folytán előálló követelés fiduciarius engedményezésével kapcsolatban előálló jogi helyzet vázolásának teljessége érdekében kell rámutatnunk arra is, hogy a *Rg. újabb gyakorlata büntetőjogi oltalmat is ad* az engedményezés (tf.-os eladó) javára.⁶² Mint láttuk a tf.-al vásárló fél rendszerint fel van jogosítva arra, hogy az eladó részére biztosítás céljából engedményezett követelést maga hajtsa be. Természetes, hogy ez a feljogosítás azzal az akár kifejezett, akár csak hallgatólagosan bennértetődő megszorítással van egybekapcsolva, hogy a vevő a kezéhez befolyó pénzösszeget nyomban köteles az eladónak kiadni. Ha már most a vevőnek már a to-

⁶² L. az idevonatkozó határozatokat Stulz, id. munkájában 75. l.

vábbeladás alkalmával az a szándéka, hogy a hozzá e címen befolyó összegeket nem fordítja a tartozásának törlesztésére, úgy *magá továbbeladás jogellenes* s a Rg. gyakorlata szerint megállapítja a *sikkasztás* tényálladékát. Ha pedig a továbbeladás időpontában még meg volt a vevőben a szándék arra vonatkozólag, hogy kötelezettségének eleget tegyen s ezt a szándékát csak utóbb, a behajtásig *változtatja meg*, úgy cselekménye mint hűtlen kezelés esik — a német Btk. 266. §. 2. p. értelmében — büntetés alá. Ő ugyanis a követelés behajtásában az eladó megbízottjaként jár el s mint ilyen a megbízó hátrányára rendelkezik akkor, ha a hozzá befolyó vételárat szerződésellenesen magának tartja meg.⁶³

⁶³ Látni való, hogy a német bírói gyakorlat erőteljesebben részesíti a (fiduciárius) engedményezést büntetőjogi oltalomban, mint hazai gyakorlatunk teszi ezt, újabban a Kúriának 208/1935. sz. jogegységi s az ennek nyomán kelt II. 3652/1936. sz. határozata óta, annak megállapításával, hogy az engedményezett követelésnek az engedményező részéről saját céljaira végbemenő felhasználása sikkasztásnak nem minősíthető. — A német állásfoglalással való egybevetésre különösen az szolgáltat alapot, hogy az engedménynek, mint hitelezés alapjául szolgáló ügyleti formának gazdasági jelentősége hazai gazdasági életünkben is két körülménnyel áll szoros kapcsolatban. Az egyik az, hogy az engedményezésről az adós rendszerint nem kap értesítést, vagyis az engedmény ú. n. fiduciárius engedmény (ilyen engedményre vonatkoznak a Kúriának fentt idézett határozatai is). A másik a gyakorlatunk által évtizedeken át elismert büntetőjogi sankció, amelyben bízva számított eddig az engedményes hitelező arra, hogy az engedményező kezéhez befolyó, őt illető összeghez minden körülmények között hozzá fog jutni. Helyesen mutatott rá *György Ernő* (Polgári Jog 1936. évf. 702. k. l.) arra, hogy a Kúria álláspontjának jelentősége nem annak érintett jogdogmatikai vonatkozásaiban, hanem abban van, hogy *büntetőjogi védelem hiányában az engedmény elveszti a hiteléletben eddig elfoglalt jelentőségét*. A Kúria állásfoglalásának vagy az lesz valóban a gyakorlati kihatása, hogy az engedmény egészen megszűnik mint ügyleti forma, vagy az — ami gyakorlatilag ugyanarra megy ki —, hogy a hitelező kénytelen lesz ragaszkodni az adós értesítéséhez. Ezek a szempontok adják magyarázatát annak a szokatlanul nagyszámú irodalmi hozzászólásnak, amelyek nálunk a Kúria id. határozatait követték.

Megegyzem, hogy még a Kúria eme határozatai figyelembevételével sem lehet azt állítani, hogy jogunkban követelés sikkasztás tárgya nem lehet. Az ugyanis vitátlan, hogy *bíróilag lefoglalt* (letiltott), nem pedig csupán magánúton engedményezett követelésnek felvétele a végre-

37. A német gyakorlat által a tulajdonát fenntartó eladó javára az anticipált cessio útján nyújtott védelem gyakorlati értékének megítélése szempontjából, nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy — nem tekintve az ép imént említett büntetőjogi oltalmat — *magánjogi vonatkozásban ez az oltalom sem végleges, hanem csupán átmeneti.* A benne rejlő biztosíték ugyanis veszendőbe megy, míhelyt a tf.-os vevő ügyfele — a másodvevő — solutórius hatállyal fizet a vevő kezéhez.

Ennél is erősebb civiljogi védelmet az eladó csak úgy nyerhet, ha valami úton-módon sikerül arról is gondoskodnia, hogy a másodvevő által kézhez vett *pénzen magán (közvetlenül) tulajdont szerezzen.* Annálfogva, hogy a surrogatio, mint általános elv, a német jogban sem hatályosul (l. fentebb is 383. l.), *nem lehet szó arról, hogy a másodvevő által fizetett pénz minden további nélkül az eladóra engedményezett követelés helyébe lépne.* Ehhez képest annak biztosítása végett, hogy az áru továbbeladásából befolyó pénzbeli ellenérték ne a vevő, hanem közvetlenül a tf.-os eladó tulajdonába kerüljön, szükség van — ha egyáltalán szó lehet erről — a felek *újabb külön megállapodására.*

A Rg. gyakorlata jogi szempontból lehetségesnek tartja azt a megoldást, hogy a vevő a hozzá befolyó pénz tulajdonát anticipált constitutum possessoriumnak megállapításával már a tf. kikötését tartalmazó vételi szerződésben az eladóra ruházza át azzal a hatállyal, hogy az eladó nyomban tulajdono-

hatást szenvedő részéről, gyakorlatunk szerint is sikkasztás. (V. ö. Harmath Jenő: Magyar Jogi Szemle, 1936. évf. 214. köv. l.).

Egyébként a Kúriának büntetőjogi szempontból elfoglalt álláspontja nincs összhangban azzal a szemlélettel, ahogyan a Kúria polgári tanácsai ítélik meg a fiduciárius engedményező jogállását. Jellemző erre a P. V. 1989/1937. sz. ítélet (közölve: Polg. Jog 1937. évf. 9. sz. 512. l.), amely a következő kijelentéseket tartalmazza: „Ha a hitelező valamely követelését nem kielégítésül, hanem olyképp ruházza át az ő saját hitelezőjére, hogy az az ő hitelezője követelésének biztosítékául (fedezetül) szolgáljon, az engedményes a reáruházott követelésből szerezhet kielégítést annyiban, amennyiben az engedményező a vele szemben fennálló tartozását ki nem elégíti. Bár az engedményező joga aziránt, hogy a követelés behajtása iránt felléphessen, ennek folytán nem szűnik is meg, de mégis korlátozódik olyképp, hogy „az engedményező e joggal mindaddig, amíg az engedményes vonatkozó követelése kielégítve nincs, csak az engedményes javára, annak fizetendőleg élhet”.

sává válik a vevő kezéhez fizetett pénzdaraboknak, anélkül, hogy szükség lenne részéről újabb átruházó cselekményre.⁶⁴

Nyilvánvaló, hogy e konstrukció mellett az eladó (közvetlen) tulajdonszerzése feltételezi, hogy a vevőnek a cedált követelés alapján fizetett pénzdarabok a vevő egyéb pénzétől elkülönítve kezeltessenek, mert ellenkező esetben közös tulajdon áll elő.⁶⁵

Épen ez a körülmény az, amely ezt az elméleti szempontból sem teljesen tiszta megoldást gyakorlatilag szerfelett nehézkesé teszi. Ez a megoldás annyit jelent gyakorlatilag, hogy a vevő, aki több szállítótól a most jelzett megállapodás szerint és feltételek mellett vesz árukat, minden egyes eladó részére külön pénztárt lenne kénytelen tartani. Külön kifejezett irányú kötelezettségvállalás nélkül valóban alig lehet a vevőtől méltányosan elvárni azt, hogy ily súlyos megterhelésnek magát alávesse csak azért, hogy az eladó részére tulajdont biztosítson a vétel tárgyának (pénzbeli) ellenértékén.

De különben is nagyon gyakorlatlan az említett megoldás. A kereskedő, aki árut hitelbe vásárol, rendszerint nem abból a pénzből fizet eladójának, amely épen az illető árunak eladásából folyt be hozzá! Rendszerint ezt a pénzt arra fordítja, hogy már esedékessé vált egyéb tartozásait kiegyenlítse. Már pedig a Rg. által is szankcionált megoldási módozat azt foglalja magában, hogy a hitelbe vásárló kereskedő a hitelbe vett áru eladásából hozzá befolyó pénzt még abban az esetben is köteles az eladóhoz nyomban tobbábitani, ha utóbbinak követelése még nem is vált esedékessé. Fel lehet-e tételezni, hogy a kereskedő, aki ily kötelezettséget vállalt magára, annak valóban eleget is fog tenni akkor, ha őt egyéb hitelezői szorongatják, vagy készpénzfizetés mellett különösen kedvező vásárlásra kínálkozik számára alkalom? Épen ezért az ilyen kikötés rendszerint olyan, amely *túlön-túl aláássa az adós (a vevő) gazdasági szabadságát, s mint gúzszerződés érvényesnek már ebből az okból sem ismerhető el.*⁶⁶

⁶⁴ L. a német gyakorlatra *Jacusiel*, id. m. 90. k. l.; *Mohl*, id. m. 53. l.

⁶⁵ BGB. 948. §.; Optk. 371. §.; Mjt. 600. §.

⁶⁶ Hozzájárul mindehhez, hogy a magánjogi érvényesség elismerése esetében a vevő, aki a hozzá befolyó pénzzel másként rendelkezik, büntetőjogi következményeknek is kiteszi magát. Ez különösen aggályossá

X. A jövőbeli követelés átruházhatóságának kérdése a német bírói gyakorlatban és elméleti irodalomban.

38. Az eddig előadottak világosan utalnak arra, hogy a továbbeladásból származó követelés fiduciárius átruházhatóságának kérdésében a német bírói gyakorlat valóban engedékeny és a tf.-al élő aladóra messzemenően kedvező álláspontot foglal el. Minthogy pedig a szóban levő helyzetben még csak ezután létrejövő, vagyis jövőbeli követelésnek engedményezéséről van szó, a német bírói gyakorlatnak álláspontját csak úgy érthetjük meg, ha figyelemmel vagyunk arra, hogy az — különösen a BGB. életbelépése óta — *rendkívül tág körben ismeri el jövőbeli követelések átruházásának jogi lehetőségét.*

E vonatkozásban a német bíróságok gyakorlata arra utal, hogy a BGB. semmi közelebbi rendelkezést nem tartalmazván a szóban levő kérdésben, nincs alap annak a feltevésére, hogy a BGB. el kívánt volna térni a korábbi jogállapottól, amelyben pedig az átruházhatóság kétségtelenül el volt ismerve.⁶⁷ Különben is az átruházás megengedése gyakorlati szükségnek felel meg s korlátja csupán abban van, hogy az átruházandó követelés ne legyen teljesen *határozatlan*.

Az első határozatban, amelyben a Rg. a BGB. életbelépése után először ismerte el jövőbeli követelések átruházhatóságát, a *határozottság* követelményének közelebbi feltételeiről nem volt ugyan szó. Mégis a határozat, amely 1903-ból való s a Rg. döntéseit magában foglaló hivatalos gyűjteménybe „Ist die Arbeitung künftiger — nur als möglich vorausgesetzt — Forderungen zulässig?“ cím alatt van felvéve,⁶⁸ elvi jelentőségű, nem csak azért mert beszédesen bizonyítja azt a rendkívüli engedékenységet, amelyet a Rg. a szóban levő kérdés tekintetében tanusít,⁶⁹ hanem azért is, mert a benne kifejezésre

teszi a szóban levő kikötést, mert adott körülmények között a teljesen jóhiszemű vevőt is büntetőjogi üldözésnek teheti ki.

⁶⁷ Süß: Abtretung künftiger Ansprüche (1910) 11. l. szerint is „...die Abtretbarkeit künftiger Ansprüche... war im gemeinen Recht allgemein anerkannt“.

⁶⁸ Bd. 55., 334. l.

⁶⁹ A határozat oly vállalkozási szerződésből eredő követelésnek átruházását ismerte el érvényesnek, amely a cessió időpontjában meg nem volt kötve, csupán megkötése kilátásba volt helyezve.

jutó — fenntebb röviden előadott — alapgondolatokra a későbbi bírói határozatok ismételten is hivatkoznak.

A jövőbeli követelés *határozottságának a kérdése* a Rg. csak pár évvel (1907) később hozott határozatában nyomult előtérbe.⁷⁰ E határozatban a bennünket foglalkoztató probléma — a tf. hatályának fokozása továbbeladásra szánt jószágokkal kapcsolatban anticipált engedményezés útján — tényállásához hasonlóan arról volt szó, hogy az adós nem csak már fennálló — határozottan körülírt — künnlevőségeit ruházta át biztosíték gyanánt hitelezőjére, hanem mindazokat a követeléseket is, amelyek őt a csak ezután foganatosítandó áruszállításokból kifolyólag fogják — egyelőre teljesen bizonytalan — harmadik személyek irányában megilletni. A jövőbeli jog (követelés) felett való rendelkezés jogérvényessége e határozat szerint csak azt kívánja meg, hogy az *átruházandó jog kellőképpen individualizáltassék* abban az értelemben, hogy (már) az átruházás (engedményezés) időpontjában kétséget kizáró módon meg lehessen állapítani azt, hogy mely követelés átruházásáról van szó.

Bár a konkrét esetben a határozottság, illetőleg a *meghatározhatóság* (Bestimmbarkeit) szempontját a Rg. nem látta is fennforgatónak, ez még sem változtat azon a tényen, hogy a Rg. eme határozatában kifejezett felfogás alapján álló bírói gyakorlat a BGB. történelmi értelmezésével *nem csak nem látta akadályát a jövőbeli követelés engedményezésének, hanem egyre tágabb keretek között ismerte el az ily cessio jogi lehetőségét* annak folytán, hogy a *meghatározhatóság* (felismerhetőség) kívánalmát *mindinkább lazábban értelmezte*. Ez a lazítás főként két irányban jelentkezett.

Először abban, hogy amíg korábban — az imént idézett felsőbírósági döntésből is kivehetően — a határozottság, illetőleg meghatározhatóság megléte vagy hiánya szempontjából az *engedményezési szerződés megkötésének* időpontját vette a gyakorlat irányadóul, később már a jövőbeli követelés keletkezésének időpontjára vonatkozással ítéli meg a kérdést, úgy hogy ha a bár kezdetben — az átruházási szerződés kötésekor — kellően nem individualizált követelés a jelzett későbbi

⁷⁰ Entscheidungen, 67. köt. 166. I.

időpontban kellőképpen meghatározottnak tekinthető, ez elégséges ahhoz, hogy az anticipált cessio jogérvényesnek legyen elismerhető.

Másodszor abban jelentkezik az említett lazítás, hogy míg az idézett határozat meghozatalának idejében s az ezt közvetlenül követő években kétséges volt legalább az, vajjon nem hozza-e magával a meghatározhatóság postulátuma az átruházás (rendelkezés) *tárgyának megjelölésén* túlmenőleg a *leendő adós személyének* megnevezését is, addig a későbbi gyakorlat kellően meghatározottnak (individualizáltnak) minősíti az oly követelést is, amellyel kapcsolatban a jövőbeli adós személye — egyelőre — teljesen bizonytalan. Hogy épen az ebben az irányban mozgó tágítás mennyire bizonytalanná, elmosódottá teszi a „határozottság“ fogalmát, — alig igényel bővebb megvilágítást.

Világosan hozza kifejezésre e változást az imént jelzett mindakét irányban a Rg.-nek 1932. évből kelt egyik határozata,⁷¹ amely szerint:

„Bei Abtretung künftiger Forderungen ist das Erfordernis der Bestimmtheit oder Bestimmbarkeit des abgetretenen Rechts von besonderer Wichtigkeit. Der Bestimmbarkeit steht es aber nicht entgegen, dass im Zeitpunkt der Abtretungserklärung *die Person des Schuldners* oder der Inhalt des abgetretenen Anspruchs noch nicht bezeichnet werden können. *Es genügt vielmehr, dass dies im Zeitpunkt der Wirksamkeit möglich ist*“.

Látni való mindebből, hogy a német bírói gyakorlat az anticipált cessio jogérvényességének kérdését a követelés határozottsága, illetőleg meghatározottsága szempontjából tette vizsgálat tárgyává. Ez a szempont mindenesetre az, amely középpontjában áll az e tárgyban kelt bírói megnyilatkozásoknak.

39. Az *elméleti* irodalomban ezzel szemben egyrészt a „rendelkezés“, másrészt a „jövőbeli jog“ fogalma az, amelyek körül mozognak az e tárgyat érintő fejtegetések.

Fenntebb utaltunk már arra, hogy a BGB. életbelépését megelőző idők elméleti irodalma minden kétségen felül állónak

⁷¹ Entsch. 136. köt. 100. 1.; közölve Jur. Wochenschrift 1932. évf. 1965. 1.

tekintette jövőbeli követelések átruházásának jogérvényességét.⁷² *Windscheid*⁷³ pl. annyira megy, hogy érvényesnek ismeri el oly jövőbeli követelésnek az átruházását is, „zu welcher noch nicht einmal der Grund gelegt ist“. (pl. oly kölcsönszerződésből eredő követelés cessiója, amellyel kapcsolatban csak pactum de mutuando létesült.)

A probléma elméleti nehézségei csak akkor kezdtek kibontakozni, midőn egyrészt *Eccius*,⁷⁴ másrészt *Tuhr*,⁷⁵ végül *Ohmeyer*⁷⁶ a kérdésre rávilágítottak.

Eccius szerint a német jog szempontjából a rendelkezés fogalma ellene szól annak, hogy jövőbeli követelés engedményezése érvényesnek legyen elismerhető. A rendelkezés ugyanis *fogalmilag* már létező (existens) objektumot tételez föl, mint olyant, amelyre a rendelkezés (közvetlenül) hatni akar. A rendelkezési *hatalom* megléte nem tartozik ugyan a rendelkezés fogalmához: nem jogosult személy rendelkezése is konvencióálódhatik a jogosult utólagos jóváhagyásával (BGB. 185. §.). Ám ennek feltétele, hogy a rendelkezés hatályos lett volna akkor, ha a rendelkezőnek a rendelkezés idejében meg lett volna a hatalma a rendelkezésre. Erről azonban nem lehet szó abban az esetben, ha a rendelkezés tárgya, a jog, csak később jön létre.

Ezzel szemben *Tuhr épen a rendelkezés fogalmából* kiindulva jutott arra az eredményre, hogy jövőbeli követelésnek átruházását, mint a követelés felett való anticipált rendelkezést, általában érvényesnek kell elismerni, ha csak a törvény ezt kifejezetten ki nem zárja.⁷⁷

Tuhr szerint a rendelkezés fogalmához nem tartozik hozzá, hogy a tárgy (Gegenstand), amelynek jogi sorsára hatni kíván, a rendelkezés időpontjában már existens legyen. S ebből a szempontból nem tehető különbség a szerint, hogy

⁷² L. Süß fenntebb idézett munkáját; továbbá: *Schantz*, id. m. 13 l.

⁷³ Pandekták, 4. kiad. 225. §. 6. j.

⁷⁴ Gruchots Beiträge, 48. köt. 465. l. közölt „Wesen der Verfügung des Bürg. Gezetzbuchs“ c. tanulmányában,

⁷⁵ D. Jur. Zeitung 1904. évf. 426. k. l.; később (1914.) Allgemeiner Teil, II. köt. 38—40., 387—395. l.

⁷⁶ Verfügung über Künftige Rechte. Zugleich ein Beitrag zur Theorie der künftige Rechte (1909).

⁷⁷ Miként épen a BGB. pl. a 533., 1614. (I.); 1658. (II.) §-aiban.

jövőbeli *dolgokról* vagy *jogokról* van-e szó. Rendelkezni ugyanis csak joggal lehet, miért is a (jövőbeli) dolog felett való állítólagos rendelkezés sem egyéb, mint rendelkezés jövőbeli jog — tulajdonjog vagy birtok — tárgyában. Azután: jövőbeli jog (követelés) felett való rendelkezés lényegileg egy jogi tekintet alá esik *idegen* követelés tárgyában tett rendelkezéssel, amelyre vonatkozóan pedig maga a BGB. ad szabályt. Miként az *idegen* jog tárgyában tett rendelkezés konvaleszkódhatik, (a jogosult jóváhagyásával), épen úgy a *még nem létező jog* tárgyában tett rendelkezés is hatályossá válik annak folytán, hogy a jog a rendelkező személyében utólag előáll.

Míg *Eccius* és *Tuhr* — bár ellentétes eredménnyel — a *rendelkezés fogalmából* kiindulva próbáltak közeledni a probléma megoldásához, addig a jövőbeli jog felett való rendelkezés jogérvényességének kérdését a német irodalomban talán a legszélesebb alapon kifejtő *Ohmeyer* a „jövőbeli jog” fogalmára helyezte a súlypontot, abból indulva ki, hogy a rendelkezés fogalma — miként ezt épen *Eccius* és *Tuhr* példája mutatja — nem enged kényszerítő módon következtetést levonni sem a rendelkezés megengedettsége ellen, sem a mellett.

„Jövőbeli jog” alatt *Ohmeyer* oly jogot ért, amely jelenleg még nem áll fenn, miután a létrejöveteléhez a törvény szerint megkívtány tényállási elemek vagy egyáltalában nem, vagy csupán részben valósultak meg. Ez alapon a jövőbeli jogoknak két csoportját különbözteti meg: a még „nem kész” jogokat („unfertigen”, „werdenden” Rechte) és a (csupán) „remélt” jogokat („gehofften” Rechte). Az előbbiek azok a jövőbeli jogok, amelyek tekintetében a rendszerint fokozatosan (successive) megvalósuló jogalapító (keletkező) tények csak részben valósultak meg. Az utóbbiak oly jogok, amelyek a pusztá várakozás stádiumán még nem jutottak túl, s épen ezért a jelen jogi viszonyaival még semmi néven nevezendő kapcsolatuk nincs. (pl. bérkövetelés, amely egy jelenleg még bérbe nem is adott ház bérbeadásából fog majd előállani.) Míg az utóbbi csoportba tartozó jogokkal kapcsolatban csak bizonyos valószínűsége van meg a jog-keletkezésének, addig az előbbi csoportba tartozó jogok tekintetében a megalapítási folyamat már megindult ugyan, de az alapításhoz megkívtány tényállás még nem teljes, nem befejezett.

Ha az *Ohmeyer* által fölállított e kategóriákat a tf. hatályának meghosszabbítását célzó anticipált cessióval hozzuk kapcsolatba, első pillanatra nyilvánvaló, hogy itt nem csupán a valószínűség stádiumán még túl nem jutott — *Ohmeyer* szerint: remélt — jogok engedményezéséről van szó, hanem olyanokról is, amelyekkel kapcsolatban a jogalapításhoz szükséges tényállás egyes elemei már a megvalósulás stádiumába jutottak. Ám akár az egyik, akár a másik esetről van is szó, *Ohmeyer* mindegyik tekintetében elismeri, hogy azok nem csupán kötelmi erejű kötelezettségvállalás (kötelező ügylet), hanem dologi hatályú rendelkezés tárgyai is lehetnek. Ennek az utóbbiak szempontjából *Ohmeyer* csak egy korlátozást tart szükségesnek: nem ismeri el a rendelkezés jogérvényességét a jövőbeli jogoknak általa felállított egyik kategóriája tekintetében sem, ha nem lehet *kétséget kizáró módon* megállapítani a jövőbeli jognak a rendelkezés időpontjában szem előtt tartott joggal való azonosságát (identitálását) „Es müssen — mondja — ihre (d. i. der zukünftigen Forderung) charakteristischen Merkmale soweit vorweg feststehen, dass über die Identität einer nacher begründeten Obligation mit der heute ins Auge gefassten rechtlich kein Zweifel sein kann“. Az azonosság fennforgásának megállapításához szükséges jellemvonások közé pedig mindenesetre odatartozik szerinte egyrészt annak a *személynek* ismerete, aki ellenében a jövőbeli jog (követelés) fenn fog állani, másrészt az a *jogcím*, amelyből a követelés fakadni fog.

Ha *Ohmeyer* fejtegetéseinek a szemszögéből nézzük a bennünket foglalkoztató problémát, úgy tüzetesebb vizsgálat nélkül is két körülmény az, ami a figyelmet megragadja.

Az *egyik* az, hogy a német bírói gyakorlat, amely szinte minden megszorítás nélkül ismeri el jövőbeli követelés átruházásának jogérvényességét, anélkül, hogy a jövőbeli jog határozottságának *Ohmeyer* által említett kritériumaira tekintettel lenne, meglehetősen messze eltávolodott attól a felfogástól, amely az idevonatkozó elméleti kutatások eredményeként szűrhető le.

A *másik* az a megállapítás, hogy *Ohmeyer* felfogásának elvi alapján állva, azoknak az eseteknek, amelyekben a felek a tf. hatályának meghosszabbítása végett folyamodnak az anti-

cipált cessione, egy jelentékeny része eleve kiesik abból a körből, amelybe az érvényesnek elismerhető cessioniok beletartoznak. Nevezetesen mindazok az esetek, amelyekben egész általánosságban arról van szó, hogy a tf. mellett vásárló kereskedő azokat a künnlevőségeit engedményezi az eladóra, amelyeket egyelőre teljesen bizonytalan vevők irányában fog szerezni.

Az eddig említett irodalmi megnyilatkozásokkal voltaképpen le is zárul azoknak a munkáknak köre, amelyek a német irodalomban figyelemre érdemes (új) szempontokat érvényesítenek a jövőbeli jog engedményezése kérdésében. Bár az megállapítható, hogy az irodalom túlnyomó többsége nem látja jogi akadályát az ily engedményezés érvényessége elismerésének,⁷⁸ sem a rendszeres tan- és kézikönyvek — amennyiben egyáltalán foglalkoznak a kérdéssel — sem a kérdést csupán más összefüggésben érintő értekezések nem érvényesítenek újabb szempontokat.

XI. A kérdés megítélése tekintetében hazai jogunk körében irányadó szempontok általában.

40. Ha ezek után hazai jogunk szempontjából kívánunk állást foglalni jövőbeli jogok engedményezése kérdésében s ezzel egyben ítéletet akarunk alkotni a tf. hatályát a most szóban levő módon fokozni kívánó kikötések jogi megengedettsége tárgyában — még pedig nem jogpolitikai szempontból, hanem de lege lata —, úgy nézetünk szerint nem követelhetjük azt a *módszert*, amely valamely jogi *fogalomból* — aminő éppen a „rendelkezés“ vagy a „jövőbeli jog“ fogalma — kiindulva próbál a kérdés megoldásához hozzáférközni. Hanem tekintettel kell lennünk egyrészt arra, hogy — amennyiben a fogalom-elemző alapon nyert eredmény szerint nem lenne is jogi akadály a szóban levő kikötések jogérvényességének — nem ütközik-e ez az állásfoglalás *gyakorlati szempontból* nehézségekbe; másrészt arra, hogy milyen érdekek azok, amelyeket a tf.-nak ily természetű felfokozása érint, s hogy ezek az érdekek milyen értékelésben részesülnek a fennálló jog szabályaiban.

⁷⁸ V. ö. Schumann: Die Forderungsabtretung im deutschen, französischen u. englischen Recht (1924.) 108. köv. I.; Schantz id. m. 20., köv. I.

Az ugyanis nyilvánvaló, hogy a *tf.*-al élő eladóval szemben — akinek érdekét szolgálják természetesen (legalább is elsősorban) a szóban levő kikötések — *vannak mások is, akiknek érdekeit érinti a tf. hatályának szóban lévő meghosszabbítása* (kitolása) s akiknek érdekei *ellentétesek* az eladó érdekeivel. Ilyen *ellenérdekű* személy elsősorban maga a vevő, akinek érdeke — az ő rendelkező jogának fenntebb már érintett (rendszerint erős) megszorítottságára tekintettel inkább azt hozná magával, hogy az ily természetű kikötések jogérvényessége ne ismertessék el. De ellenérdekű személyek — még pedig elsősorban — a vevőnek egyéb, *tf.*-al nem védett — sőt adott körülmények között az ilyennel védett — *hitelezői* is. Kapcsolatban van ez azzal, hogy — mint alább még rá visszatérünk — a *tf. hatályának* szóban levő meghosszabbítása és az anticipált cessió szabályszerint csak a vevő fizetőképzetlensége (csődje,) esetében válik praktikus jelentőségűvé, amikor az eladónak, mint a vagyonbukott vevő egyik hitelezőjének *egyéni* érdeke a hitelezők *összességének közösségi érdekével* kerül szembe.

Nyilvánvaló ebből, hogy megnyugtató álláspontot a benünket foglalkoztató kérdésben csak úgy nyerhetünk, ha figyelemre méltatjuk azt, hogy a fennálló pozitív jog miként értékeli a többi hitelezőnek érdekét az eladó egyéni érdekével szemben.

Mindezekre tekintettel a szóban levő kikötések megengedhetőségét vizsgálat tárgyává kell tennünk a következőkben *A)* a rendelkezés fogalma, *B)* a jövőbeli jog fogalma, *C)* a gyakorlati keresztülvihetőség és végül *D)* a hitelezői érdekek szempontjából.

XII. A „rendelkezés” fogalmából vonható következtetések különösen.

41. *A)* nincs terünk arra, hogy a rendelkezés tanával *ex assé* foglalkozzunk s így nem térhetünk ki annak a kérdésnek taglalására sem, vajjon tekinthető-e immár a rendelkezés *elméleti fogalma* olyan kikristályosodott egységes fogalomnak, amely a hozzáfűződő gyakorlati következményekre tekintettel

egységes szabályozást igényel a törvényhozó részéről.⁷⁹ De *felesleges* is lenne ez annyiban, amennyiben a mi problémánk szempontjából a rendelkezésnek csupán a *kötelmi jogban* alkalmazásra kerülő jelentőségéről van szó, s ebben a részben is csupán annak abban a vonatkozásában, *vajjon hozzátartozik-e a rendelkezés fogalmához a jogtárgy megléte (existenciája), amelyre épen a rendelkezéssel (közvetlenül) hatni kívánunk?*

E szempontból pedig elég annak a megállapítása, hogy bármennyire is szerteágaznak a nézetek a rendelkezés fogalmát illetően, abban mégis találkoznak, hogy a rendelkezés olyan jogügylet, amelynek célja és egyben eredménye is *közvetlenül változást előidézni valamely vagyoni jogban vagy jogviszonyban*. Ennélfogva maga az engedmény is, — amely tudvalevően tipikus megjelenő formája a követelések felett való rendelkező ügyletnek — azt célozza, hogy, a *követelésnek valaki vagyontá-
hoz való hozzátartozásában idézzon elő közvetlen hatállyal változást*. Ez a közvetlen hatály pedig nem jelenthet egyebet, mint azt, hogy a kötelmi kapcsolat, amely eddig hitelező és adós között állott fenn, most már az eddigi hitelező személyétől elszakad, de egyben más valakinek — épen az új hitelezőnek (az engedményesnek) — személyében jön létre.⁸⁰

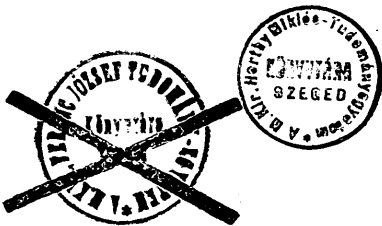
Ehhez képest a rendelkezés fogalmával elválaszthatatlan az, hogy annak hatása közvetlenül álljon be valamely jogra vagy jogviszonyra. Ahol e közvetlen hatás bekövetkezése nem lehetséges, ott — ismétlem: az e részben vita tárgyát nem tevő — fogalomból kifolyóan rendelkezésről nem lehet szó. Alkalmazva ezt az engedményre: ott ahol még nem is existens a jogi kötelék, amelyet épen az engedmény, mint rendelkező ügylet lenne hivatva felbontani, de ugyanakkor egyben újólág létesíteni, nem beszélhetni engedményről.

Ha tehát valaki azon az állásponton van is, — mint *Almási*⁸¹ — hogy a rendelkezés tanának megállapítása *Wind-*

⁷⁹ E kérdést illetően utalok a Magyar Jogászegyletben pár évvel ezelőtt lefolyt vitára, *Almás*i és *Nizsalovszky* előadásaira, *Meszlény Á.* felszólalására.

⁸⁰ Így *Schantz* is id. m. 51. köv. l.

⁸¹ Hozzászólás *Nizsalovszky* előadásához, *Jogászegyleti Ért.* 1931. 121. füzet, 269. l.

scheid, nem pedig *Sohm* érdeme, mégseim zárközhátik el a *Sohm* tanításának lényegét tevő ama megállapítás helyességének elismerése elől, hogy *a rendelkezés fogalma elválaszthatlan kapcsolatban van a jogtárgy (Gegenstand) fogalmával*, azaz a hozzáadással természetesen, hogy „Gegenstand“ alatt nemcsak (testi vagy testetlen) dolgokat, sőt egyáltalában nem dolgokat szabad érteni, lévén a rendelkezés tárgya dolgok esetében is az ezekre vonatkozó jog (tulajdonjog, birtok), míg engedmény esetében a „tárgy“ maga az átruházandó követelés.

A rendelkezés *fogalmából* kiindulva, a jogtárgy hiányától még ama formális okoskodással sem tekinthetünk el, hogy szétválasztjuk a *cselekvést* („Einwirken“) magától az *eredménytől* („Einwirkung“) azt mondva, hogy *más a rendelkező cselekmény és más annak az eredménye*. A józan életfelfogásnak semmiképen nem felelhet meg a joghatás — a jogváltozás — beállásához szükséges folyamatot ilyként elemeire fejbontani, hanem helyesebb az egész folyamatot egységes egészként felfogni, épen annál fogva, hogy a rendelkező közvetlenül kíván behatást gyakorolni a jogra. Ha pedig egységes egész gyanánt tekintjük azt a folyamatot, amely előidézi a rendelkezéssel célbavett eredményt, úgy lehetetlen a rendelkezés tényállását maradék nélkül betöltöttnek venni oly időben, midőn a „közvetlen hatás“ tárgya még nem is existál.

Annak természetesen nem lehet akadálya, hogy valaki már most *kötelezettséget* vállaljon arra vonatkozóan, hogy majd később fog valamely csak a jövőben keletkező jog felett ilyen vagy olyan módon *rendelkezni*. De lehetetlenség már most rendelkezni, vagyis közvetlenül változást előidézeni egy oly jogban, amely nem praesens, mert csak a közelebbi vagy távolabbi jövőben fog létrejönni.

*A rendelkezés fogalmából kiindulva tehát nem juthatunk más eredményre, mint arra, hogy jövőbeli követelést engedményezni nem lehet.*⁸²

⁸² Hogy a tisztán konstruktív megfontolások alapján nyert ez az eredmény mennyire ki nem elégtő, arról meggyőződhetünk, ha arra gondolunk, hogy ez kizárná azt, hogy valamely jövőbeli jogra vonatkozó későbbi behatást (átruházást) — tehát épen rendelkezést — jogügyleti nyilatkozattal akként lehessen már most *előkészíteni*, hogy az illető sze-

XIII. „A jövőbeli jog“ fogalmából folyó következmények.

42. B) Másként áll azonban a helyzet, ha nem a rendelkezésnek, hanem a „jövőbeli jogunk“ fogalmából kiindulva közeledünk a bennünket foglalkoztató problémához, s arra vagyunk figyelemmel, *mikor lehet valamely jogot* (követelést) *létrejöttnek tekinteni*? Vajjon a jogi oltalma, elismerése megkívánja-e azt, hogy a jog keletkezéséhez szükséges tényállási elemek a maguk összességében megvalósultak legyen, vagy pedig a jogot — legalább bizonyos vonatkozásban — létrejöttnek lehet tekinteni olyankor is, amidőn az annak megalapításához szükséges tényállási elemek közül csak egyesek vagy talán csak egyetlen valósult meg, míg a többi még hiányzik.

Ebben a kérdésben az elméletben kialakultnak az a felfogás tekinthető, hogy a jog védelme és elismerése visszavetődhetik arra az időre, amidőn az annak keletkezéséhez szükséges valamennyi tényállás még nem valósulván meg, *fogalmilag* jog(osultság) létezéséről még nem lehet szó. A jogi oltalom fennforoghat már olyankor is, midőn csupán *csonka tényállással* állunk szemben a jelzett értelemben. Ezen alapul pl. a *váromány*, ami alatt a jogszerzésnek már megalapozott azt a lehetőségét értjük, amelytől a várományost az ellenér-

mély közreműködésére a jövőben immár egyáltalában ne legyen szükség. A nehézséget a megkötöttség, illetőleg visszavonhatóság kérdése okozza. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ezt a kérdést nagy mértékben befolyásolja az, vajjon a „Gegenstand“ existenciáját hozzátartozónak tekintjük-e a rendelkezés fogalmához s hogy ennek megfelelően az engedményezésnek, mint kötelmi jogi rendelkező ügyletnek tényállását betöltöttnek vesszük-e az engedményezendő követelés létrejötte előtt avagy nem vesszük ilyennek. Ha ugyanis a fogalomból kiindulva, a rendelkezés tényállását nem vesszük betöltöttnek, úgy a jövőbeli követelés felett való „rendelkezést“ (engedményt) nem lehet abban az értelemben kötelező erejűnek tekinteni, hogy azt ne lehetne utóbb visszavonni, lévén ez az ú. n. anticipált „engedményezés“ jogi hatályt nélkülöző ügylet. E felfogás mellett nincs joghatályos rendelkezés, miért is nincs kizárva annak a jogi lehetősége, hogy ugyanarról a jogról (követelésről) utóbb — most már joghatályosan — lehessen rendelkezni. Ha ellenben a rendelkezés tényállását az engedményezendő követelés létrejötte előtt is betöltöttnek vesszük, úgy újabb rendelkezésről nem lehet szó, minthogy joghatályos korábbi rendelkezéssel állunk szemben, amely mint ilyen kizár ugyanarra a tárgyra vonatkozó későbbi rendelkezést.

dekü fél többé meg nem foszthatja.⁸³ Ily várományi helyzetben van épen a tf.-os vevő, mielőtt a vételár (részletek) egész összegének megfizetése folytán a tf.-os eladó (időleges) tulajdonjoga rászáll.⁸⁴

Hazai bírói gyakorlatunk több vonatkozásban adta kétségtelen bizonyítékát annak, hogy a jogi oltalom szempontjából nem ragaszkodik a tényállás befejezettségéhez. *Beck Salamón* éles szemmel mutatott rá bírói gyakorlatunknak tisztán fogalmi (logikai) alapon le nem vezethető ama megnyilatkozásaira, amelyekben az még létre nem jött jogot oltalomban részesítette bizonyos azt veszélyeztető cselekmények ellen.⁸⁵

De hogy *nem csak a bírói gyakorlat*, hanem maga a törvényhozó is védelemben részesíti a még csak csirájában meglévő jogot, arra *épen az engedményezés* szolgáltat bizonytságot.

Abban a kérdésben ugyanis, hogy engedményezés esetében mely kifogásokat hozhat fel az adós az engedményes ellen, sem a Mtj. (1929. §.) sem a BGB. (404. §.) nem kívánják meg azt, hogy a *beszámítás* útján érvényesíteni kívánt követelés már fönnálljon, hanem megelégszenek azzal, hogy a követelés „alapja” legyen már meg. Jellemző e tekintetben az, amit a Polg. Tkv. I. Tervezetének indokolása⁸⁶ mond: „Nem szükséges, hogy az engedményezés idejében a kifogás hatályossá váltsanak tényleges előfeltételei már beállottak legyenek; de szükséges, hogy a *kifogás jogalapja* már létezzék, mikor az adós az engedményezésről értesítettik”.

Ennek felel meg, hogy a Mtj. épúgy, mint a BGB. *télretevén a rendelkezés fogalmából logikai úton folyó, fenntebb érintett következményeket*, ha nem ismerik is el kifejezetten jövőbeli követelések engedményezésének jogi lehetőségét, de mégis oly rendelkezéseket tartalmaznak, amelyek *feltételezik* a jövőbeli követelések átruházhatóságát. Így a Mtj. 1526. §-a (BGB. 573. §.) lehetségesnek tartja csak a jövőben előálló bér-

⁸³ Szladits, Vázlat, 5. kiad. 123. l.

⁸⁴ L. a tf.-os vevő várományi jogára: Schantz: Zur Frage des Anwartschaftsrechts des Abzahlungskäufers Jur. W. 1931. évf. 501. l.; Letzgus: Die Anwartschaft des Käufers unter Eigentumsvorbehalt, (1938.) Tübingen.

⁸⁵ V. ö. a Polgári Jog 1930. évf. 144., 221., 259. és 464. lapjain közölt cikkeket.

⁸⁶ A Mtj. id. §-ának megfelelő 1262. §-al kapcsolatban.

követelés felett való rendelkezést. Általában el van továbbá ismerve e kódexek körében a jövőbeli követelések *zálogbaadásának* jogi lehetősége, holott jog (követelés) zálogbaadása nem jelent egyebet, mint épen azt, hogy a jogosult a joggal való *rendelkezést* ruházza át a hitelezőre utóbbinak kielégítése céljából. (Szladits). Hogy jövőbeli követelések általában lehetnek a forgalom tárgyai, ez kitűnik az 1927: XXXV. t. c. 2. §-ából, amely szerint jelzálogjogot *jövőbeli* követelés biztosítására is lehet alapítani.

Annyira persze nem megy sem hazai jogunk, sem a német jog, hogy jövőbeli *dolog* felett való rendelkezést is érvényesnek ismerné el. *Jövőbeli dolog tulajdonát pl. nem lehet érvényesen másra átruházni.* Csakhogy ennek koránt sem az a konstrukcionális szempont az oka, mintha a jogrendszer ezt a rendelkezés logikai fogalmából folyólag („Gegenstand“ hiánya) tartaná lehetetlennek. Hanem az, hogy a tulajdonát ruházáshoz a megegyezésen kívül szükség van a dolog testi átadására is (Mtj. 562. §.), ami jövőbeli dolog esetében természetesen nem valósítható meg. Ellenben a *jogokkal* (követelésekkel) *kapcsolatban* a testi átadás szüksége nem kerülhetvén szóba, az *átruházás jogérvényességéhez semmi másra nincs szükség, mint a felek megegyezésére* (Mtj. 1218. §.). Azt ellenben, hogy már az átruházó szerződés megkötésekor legyen lehetséges az ez által célzott joghatás (nyombani) beállása, sem a Mtj., sem a BGB. nem kívánja meg. Figyelembe véve ezt és a fentebb elmondottakat, nyilvánvaló, hogy *fennálló jogunk szempontjából ott is lehet szó érvényes engedményről, ahol az engedményezendő követelés még létre sem jött.*

A tulajdonát ruházás és az engedmény érvényességének előfeltételei tekintetében fennálló, a szövegben említett különbségek folyománya az, hogy a megegyezés kötelező erejének és visszavonhatatlanságának fentebb (82. j.) már érintett kérdését sem szabad azonos szempontok szerint megítélni jövőbeli *követelés* és jövőbeli *dolog* tulajdonának átruházása (helyesebben: az erre vonatkozó megegyezés) tekintetében. Miként a követelés átruházással kapcsolatban, épen úgy a dologi jogban a tulajdonát ruházással összefüggésben felmerül az a kérdés, melyik az az időpont, amelyben a megállapodás kötelező erejét — a visszavonhatatlanság értelmében — már beállottnak kell tekinteni. Vajon elegendő-e már a megegyezés ahhoz, hogy a megkötöttség (a jelzett értelemben) bekövetkezzék, vagy pedig ennél többre is szükség van.

Ingatlan tulajdonának átruházása tekintetében a kérdés nem vitás, minthogy mind a Mtj. (296. §.), mind a BGB. (873. §.) kifejezetten úgy rendelkeznek, hogy a jogváltozás csak a telekkönyvi bejegyzéssel áll be. *Ingók tulajdonának átruházásával kapcsolatban azonban a kérdés a kódexekben nyitva van.* Gyakorlati jelentőségűvé abban az esetben válik, ha itt is *anticipált megegyezésről*, vagyis oly megegyezésről van szó, mely időileg megelőzi a tulajdonváltáshoz megszabott tényállás másik elemének, a traditionnak, vagy az ezt pótló valamely cselekménynek a bekövetkeztét.

A német irodalomban — ahol ez a kérdés tüzetes megvitatásban részesült — általánosnak mondható az a nézet, hogy a felek megegyezésében kifejezésre juttatott egyetértésnek a tulajdon átszállását illetően változatlanul fenn kell abban az időben is állania, amelyben a második tényállási elem, nevezetesen a testi átadás vagy ezt pótló valamely más cselekmény végbemegy.⁸⁷ Ennélfogva nem lehet szó a tulajdonátruházás végbemeneteléről és illetőleg befejezettségéről, ha a felek valamelyike az imént jelzett második tényállási elem megvalósulása előtt felismerhető módon kifejezésre hozza azt, hogy ő nem kívánja most már a tulajdonátmenetelét, vagyis beleegyező nyilatkozatát visszavonja. E felfogás szerint a korábbi beleegyező nyilatkozathoz való kötöttség csak akkor áll be, ha végbement az átadás vagy az ezt pótló valamely cselekmény.

Ez a jogi helyzet adódna abban az esetben, ha a felek tf.-nélkül, vagyis feltétlenül egyeznek meg ugyan az adásvételi ügylet megkötésekor a tulajdonnak átszállásában, de akkor, midőn (később) a dolog átadására kerül a sor, az eladó (egyoldalúan) kijelentené, hogy ő a tulajdon átszállását a vételár (teljes) kifizetésétől teszi függővé. Ahhoz természetesen nem férhet kétség, hogy az eladó ily eljárásával megszegi a vételi szerződésből eredő azt a kötelezettségét, hogy az eladott dolgot a vevő tulajdonába bocsássa (Mtj. 1353. §.), ha csak maga a vevő is utólag bele nem egyezik a tulajdon fenntartásába. De az ettől a kötelmi jogi kérdéstől teljesen független azt a kérdést, vajjon tulajdont szerez-e a vevő az eladó ily szerződésellenes fenntartása esetében — nemlegesen lehet csak eldönteni, tekintve, hogy a tulajdonátruházáshoz szükséges megegyezést (Mtj. 562. §.) nem lehet adottnak venni akkor, ha a vevő feltétlenül akarja megszerezni a dolog tulajdonát, míg az eladó csak a vételár megfizetésétől feltételezetten kívánja azt a vevőre átruházni.

A Rg. gyakorlata ezt az elvi felfogást követi az ingó feletti tulajdon átruházásának a követelés anticipált cessiojával sok tekintetben rokonságot feltűntető abban az esetében, midőn a tulajdonátruházás a dolog kiadására irányuló, valamely harmadik személy irányában fennálló igény átruházásával (cessio vindicationis) megy végbe. (v. ö. Mtj. 562. és 451. §.; BGB. 931. §.). Egyik nem rég hozott ítéletében⁸⁸ elbírált esetben arról volt szó, hogy egy kereskedő hitelezőjének *biztosíték* céljából tulajdonul

⁸⁷ L. Különösen: *Staudinger-Kober*, 10. kiad., ad: BGB. 929. §. IV. 1. b.; *Stulz*, id. m. 15. l., *Schantz*, id. m. 49.

⁸⁸ Közölve: *Entsch.* 135. köt. 366—368. l.

átruházott bizonyos jószágokat egy raktártartó vállalat irányában őt illető kiadási igény átruházásával; mégpedig oly időben, amidőn az illető árúk még nem voltak a raktártartó birtokában, az azok kiadására vonatkozó igény tehát fenn sem állhatott. Mielőtt most már az árúk a raktártartóhoz kerültek volna, az adós azt a szándékát juttatta kifejezésre, hogy a biztosítéki tulajdonbaadást immár nem kívánja. A megoldásra váró azt a kérdést, vajon átszállottnak lehet-e tekinteni a (biztosítás célját szolgáló) tulajdont a traditio szóban levő surrogatumának alkalmazása esetében, ha a megegyezés meg volt ugyan a felek között a tulajdon átmeneletét illetően, de a traditio surrogatuma: a jószág kiadására vonatkozó igény a megegyezés idejében még nem is létezett, amidőn pedig ez az igény existenssé vált, a megegyezés immár nem állott fenn többé — a Rg. nemlegesen döntötte el. „Im Falle des §. 930. BGB. (a traditio a birtok v. birtoklás fenntartásával — constitutum possessorium — való pótlása) — mondja az ítélet indokolása — muss, wenn die Einigung u. die Vereinbarung des Besitzmittlerverhältnisses vorgenommen sind, ehe die Sache im Besitz des Veräußerers war, die Übertragungswille auch noch zu der Zeit vorhanden sein, wenn der Veräußerer den Besitz erwirbt... Ebenso muss im Falle des §. 931. BGB. (cessio vindicationis), wenn die Einigung und die Abtretung des Herausgabeanspruchs vorgenommen wurden, ehe die Sache in den Besitz des Besitzmittlers gelangte, der Übertragungswille noch zu der Zeit vorhanden sein, wenn der Veräußerer den mittelbaren Besitz erwirbt. Die im Liegenschaftsrecht zum Eigentumsübertragung erforderliche Einigung ist zwar bindend, wenn sie in bestimmten Formen vorgenommen worden ist. (§. 873. Abs. 2. BGB.). Für die Einigung beim Übergang von Eigentum an beweglichen Sachen ist aber keine entsprechende Bestimmung gegeben; sie ist also frei widerruflich“.

Bár ingó tulajdonának a cessio vindicationis-sal kapcsolatosan végbemenő átruházása hasonlóságot tüntet fel jövőbeli követelésnek engedményezéséhez, mégis nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy *ez a dologi jogi helyzet még sem azonos azzal a tisztán kötelmi (engedmény-) jogi helyzettel, amelyről épen a ff. hatályának meghosszabbításával kapcsolatban van szó.* Épen ezért a megkötöttség beálltának időpontja tekintetében a vázolt dologi jogi helyzettel összefüggésben kifejezésre juttatott (ismeretett) álláspontot — helyességének elismerése esetében sem lehet egyszerűen átvinni az engedményezés tiszta kötelmi jogi tényállására. A különbség egyfelől ingó dolog tulajdonának átruházása, másfelől követelés átruházása (engedményezése) között épen abban van, hogy míg az *előbbi két tényállási elemből* (megegyezés + traditio, vagy az ezt pótló valamely cselekmény) *tevődik össze*, addig az *utóbbihoz elegendő a felek (puszta) megegyezése.*

Másként állana a helyzet abban az esetben, ha az engedmény hatályosságához szükség lenne az adós értesítésére, minthogy ebben az esetben az engedmény tényállása is két elemből tevődne össze. Ám sem a német, sem hazai jogunk szempontjából nem ez az eset: annak hatályosságához az adósnak nem csak beleegyezésére, de *tudomására* sincs szük-

ség.⁸⁹ Ez magyarázza meg, hogy oly jogrendszerben, amelyekben az engedmény hatálya függ az adós értesítésétől, — miként a *román* jogokban általában —, a továbbeladásra szánt áruk eladásából harmadik személyek ellen keletkező követelések anticipált cessiója már abból az okból sem ismerhető el érvényesnek, mert a másodvevő személye a tf.-os vételi ügylet megkötésekor rendszerint nem lévén ismeretes, a denunciatio sem mehet végbe.⁹⁰

A jog (követelés) jövőbelisége okából tehát nem lehet kifogást emelni a tf.-nak a másodvevő ellen annak idején előálló követelés anticipált cessiója útján végbemenő kiterjesztése ellen. Ezt a követelés is lehet létrejötté előtt engedményezni, annyiban illetőleg ama feltételek megtartása mellett, amennyiben, illetőleg amely feltételek mellett jövőbeli követelések átruházását általánosan megengedettnek lehet tekinteni.

Bár *joggyakorlatunk* nem foglalkozott bővebben a jövőbeli követelés engedményezésének kérdésével, mégis alig férhet kétség hozzá, hogy nem látja hazai jagunk szempontjából sem ennek akadályát. Elég e tekintetben utalni a kir. Kúria Pk. V. 2201/1933. sz. végzésére, amely kimondja, hogy még nem esedékes házbérkövetelést is le lehet ingók módjára foglalni.⁹¹

⁸⁹ Szladits: Vázlat II. köt. 130. l.

⁹⁰ V. ö. Stulz, id. m. 29. l.

⁹¹ Az irodalom a Kúria ezt a határozatát helyesléssel fogadta. L. a Jogtud. Közlöny 1933. évi kötetének 183. lapján és a „Jogesetek a perenkívüli eljárások köréből“ c. folyóirat III. kötetének 116. lapján megjelent cikkeket. S meg kell jegyezni, hogy annak, hogy a még nem esedékes bér- vagy haszonbérkövetelés lefoglalásának ez a módja bírói gyakorlatunkban meghonosodhassék, tételes jogi alapja is van jogunkban. A végrehajtási eljárás szabályainak a jelzálogjogról szóló 1927: XXXV. t. c. életbelépésével kapcsolatban szükséges kiegészítése és módosítása tárgyában 24.000/1929. I. M. sz. rendelet 10. §-a ugyanis arról rendelkezik, hogy mi legyen az eljárás oly esetben, midőn oly bér- vagy haszonbérkövetelést foglalnak le ingók módjára, amely csupán a lefoglalás *után* jár le s erre az esetre a Vht. által az ingók módjára lefoglalt követelés behajtása és a felosztása tekintetében követendő eljárásnak alkalmazását rendeli. Ebben implicide bennefoglaltatik annak az elismerése, hogy még esedékessé nem vált bérkövetelés is lefoglalható ingók módjára a rendelet szerint. A 16.400/1933. M. E. sz. rendelet 5. §-a pedig közigazgatási (adóügyi) végrehajtás körében az említett elvet *kifejezetten* is kimondja.

**XIV. A követelés meghatározhatóságának szempontja.
Különösen az általános áruszállítási feltételek jelentősége
ebben a vonatkozásban.**

43. C) Ilyképen az *anticipált cessio joghatályosságát érintő probléma középpontjában nem is annyira az ily engedményezés elvi meg- vagy meg nem engedettsége áll*, mint inkább azok a *nehézségek*, amelyek a jövőbeli követelés *határozottsága* vagy inkább *meghatározhatósága* szempontjából merülnek föl. Femtebb láttuk, hogy maga német gyakorlat is nem mutat fel egyértelműséget ama *mérték* alkalmazása tekintetében, amelyet a „Bestimmbarkeit“ meglétéhez megkíván.

Mint utaltunk már rá, a másodvevő ellen előálló vételárkövetelésnek a tf.-al kapcsolatos engedményezése esetében nem csak az utóbbinak — mint adósnak — a kiléte bizonytalan az esetek túlnyomó többségében, hanem bizonytalan *magának az átruházásnak tartalma* (terjedelme). Úgyszólván az *egyedüli ismertetőjele a cedált követelésnek az az árú*, amely ellenértékének fizetésére fog maga a követelés irányulni.

Már az is nagy kérdés, vajjon ez az egyedüli ismertetőjel elégséges támpontot nyújt-e az individualizálásra, nevezetesen a (most) cedált követelés és a (később) valóban előálló követelés azonosságának a megállapítására, aminek hiányában természetesen a határozottság kritériumáról szó sem lehet. Vannak esetek — s ezek nem is annyira ritkák — amelyekben *már ebből az okból* nem ismerhető el a cessio joghatályosnak. Főként helyettesíthető dolgok eladása esetében nem lehet szó a cedált követelés oly határozott megjelöléséről, amely kétséget ne hagyna az identitás fennforgását illetően. Ha pl. A. bizonyos mennyiségű lisztet szállít B. részére tf. mellett⁹² s a továbbeladásból keletkező követelés egyidejű átruházásával s B. ugyanazon minőségű lisztet ad el C.-nek, úgy a második eladás időpontjában egyáltalában nem bizonyos az, hogy B. valóban a A.-tól megvett lisztet adta tovább. Sőt szinte teljes bizonyossággal azt lehet állítani, hogy ennek az ellenkezője áll, miután

⁹² A tf. kikötését ily *elhasználható* dolog tekintetében — aminő épen a liszt — kizártnak nézetem szerint nem lehet tekinteni. Rendeltetés-szerű használata nem csak elfogyasztásban, hanem feldolgozásban vagy elidegenítésben is áll. (Mtj. 435. §. II.). — V. ö. *Slezák Lajos* cikkét a Keresk. Jog. 1929. évi 3. számában.

fajlagos vétel esetében — amiről itt is szó van — nem előre meghatározott jószágok alkotják az adás-vétel tárgyát. Ilyen és hasonló esetekben azt megállapítani, vajjon B. csakugyan az A.-tól vásárolt lisztet adta-e tovább C.-nek s hogy ehhez képest az előre cedált követelés valóban azonos-e a C. irányában utóbb szerzett követeléssel, csak annak utánna lehet, s ezzel az azonosság kérdését is tisztázni, ha B. éppen az A.-tól kapott lisztet választotta ki teljesítés céljára.⁹³

De ha ilyen esetektől eltekintünk is, az előre végbement *cessio* tárgyának meghatározása, illetőleg meghatározhatóságának szempontja sok esetben fog nehézséget okozni.

Elkerülhetetlenül előáll ily nehézség ebből a szempontból azokban az esetekben, amelyekben a *tf.* mellett vásárló fél a neki leszállított árut (nyersanyagot) — esetleg feldolgozás vagy mások által szállított áruval való egyesítés, összekeverés után — *többek részére* adja tovább. Ily esetben teljesen bizonytalan, micsoda voltaképen az, ami az anticipált *cessio* tárgyát alkotja: vajjon a *tf.*-os vevőnek a másod-vevők valamennyie irányában keletkező követelése, még pedig a maga teljes összegében, úgy hogy a *tf.*-os eladó (egyetlen) követelésének biztosítására több — akár egyenlő, akár különböző — vételárköveteléshez jut hozzá; vagy pedig a több másodvevő ellen előállható követelés csak abban a részében tárgya az engedménynek, amely rész e követelés értékében megfelel a *tf.*-al vélt eladó által az első vevő részére leszállított s utóbbi által az eladott új jószágba belefördített (oda felhasznált) nyersanyag értékének, úgy hogy a *tf.*-os eladó (még fennálló) vételárkövetelését fel kell osztani a másodvevők irányában szerzendő követelésekre abban az arányban, amely az eladott új jószágba belefördített, különböző eredetű nyersanyagok értéke között áll fenn.

Jellemző, hogy újabban maga a Rg. mutatott rá e nehézségekre több határozatában;⁹⁴ ami azért nevezetes, mert e ha-

⁹³ Mtj. 1102. §. III.; BGB. 243. §. II.

⁹⁴ Pl. 1933. szept. 19. napján kelt hat. közölve: Entsch. 142. köt. 139—143. 1. („Die künftige Forderung einer Fabrik gegen ihre Abnehmer insoweit abzutreten, als in ihr das Entgelt für das Rohmaterial eines Lieferanten steckt, ist rechtlich nicht möglich.“) Ugyancsak: 1935. okt. 18-án kelt hat., 149. köt. 95. köv. 1.

tárazatokban először jut kifejezésre bizonyos *tartózkodó óvatosság* azzal a szinte rendkívüli engedékenységgel szemben, amelyet a korábbi német bírói gyakorlat a tf.-nak anticipált cessione útján végbemenő kiterjesztése irányában tanusított.

S valóban e nehézségeket teljesen kiküszöböltnek csak oly árú (szállítmány)-val kapcsolatban lehetne tekinteni, amelylyel kapcsolatban egészen ki van zárva gyakorlatilag annak a lehetősége, hogy azt *többek részére* lehessen eladni. (Pl. egy rádiókészüléket állagának sérelme nélkül valóban nem lehet több részre felosztani s részeiben többek részére elidegeníteni). Minthogy azonban ez az eset viszonylag ritka, miután az esetek túlnyomó többségében meg van annak a lehetősége, hogy a tf. mellett vásárolt árú (nyersanyag) többek részére adassék tovább, a *cessio tárgyának határozottsága, helyesebben: meghatározottsága tekintetében újabban a Rg. által is táplált aggodalmakat nem lehet merőben teoretikus jelentőséggel bírónak minősíteni.*

De még a tisztán elméleti szempontra való hivatkozás lehetősége is elesik azokban az esetekben, amidőn nem arról van szó, hogy a több különböző forrásból származó árut (nyersanyagot) feldolgozás, (összekeverés, vegyítés) után *több különböző személy* részére idegeníti el a tf.-os vevő, hanem csak arról, hogy a különböző eredetű több árut *egységes szerződés alapján összvételárban egy és ugyanazon személy részére.*

Helyesen mondja Schantz (id. m. 46.), hogy az ebből a helyzetből adódó nehézség még kevésbé eliminálható. Míg ugyanis oly árú képzelhető s van is, amelyet sem egyéb jószággal vegyíteni, új jószággá feldolgozni, sem pedig többek részére elidegeníteni nem lehet, addig oly árú, amelyet más (hasonló) áruval *egységes szerződéssel összvételárban* ne lehetne szóbahozni, — valóban nincs. Pl. egy rádióapparátus tekintetében, amelyet a vevő a tf. hatályát meghosszabbítani célzó kikötéssel vásárolt, s amelyről ép előbb állapítottuk meg, hogy azt állagának sérelme nélkül többek részére nem lehet továbbeladni, szintén nem tekinthető kizártnak az, hogy a rádiókereskedő egyéb — más forrásból (gyártól) eredő — készülékekkel együtt egységes kötés alapján pausál-árban adja tovább.

Ily esetben pedig sem arra az álláspontra nem lehet helyezkedni, hogy az egységes eladás alapján előálló vételár-

követelés a *maga egészében* azt az eladót illeti meg, aki *elsőként* adott el a tf. hatályát fokozni hivatott ily kikötéssel árút, — tekintet nélkül arra, hogy a továbbeladás alapján előálló követelés értéke mily alkotóelemek összehatása gyanánt állott elő; sem pedig azt az álláspontot nem lehet elfoglalni, hogy a továbbeladásból származó követelést *csupán bizonyos hányadában* tekintjük a hasonló tf.-os kikötéssel élt különböző eladókra átruházottnak, tekintve, hogy eme hányad számszerű megállapítására nincs semmi alap.

Mindez kétségtelenné teszi azt, amire fenntebb már utaltunk — hogy *az anticipált cessióval kapcsolatban valóban nehézségek állhatnak elő a cessio tárgyának határozottsága szempontjából*, olyanok, amelyek — legalább is az illető konkrét esetben — kizárják a cessio érvényességének elismerhetését.

44. Kérdés azonban, vajon *egymagában* az a körülmény, hogy *konkrét esetben* nehézségek merülhetnek fel a cedált követelés határozottsága tekintetében, jár-e messzebb menő követelményekkel; nevezetesen maga után vonhatja-e, vagy helyesebben: maga után kell vonnia azt is, hogy épen a nehézségekre tekintettel *általában* tagadjuk meg a jogérvényességet a jövőbeli követelések cessiója tárgyában kelt tf.-os kikötésektől?

Arra lehetne gondolni, hogy ha a cessióval kapcsolatos tf.-os kikötéseket — a vizsgálat tárgyává tett esetekben — azért kell jogi szempontból kifogásolni, mert azok nem nyújtanak kellő támpontot a „határozottság“ kérdése szempontjából döntő jelentőségű annak a kérdésnek megítélésére, hogy a továbbeladásból származó követelést, mely terjedelemben kell a tf.-os eladóra átszállottnak tekinteni s mi ehhez képest magának a cessiónak tárgya, úgy az ebből eredő bizonytalanságot ki lehet küszöbölni azzal, hogy a tf.-t magában foglaló kikötést mentesítjük eme fogyatékoktól, annak határozott megállapításával, hogy a továbbeladás folytán akár egy, akár több személy irányában keletkező követelés a *maga teljes összegében* illeti meg a cessio alapján a tf.-al élő (első) eladót, még pedig tekintet nélkül arra, hogy az általa tf.-al eladott jószág (nyersanyag) értékén kívül mily tényezők (feldolgozás, összekeverés, pausalirozás) gyakoroltak jogi szempontból jelentős befolyást a továbbeladás folytán előálló követelés nagyságának

kialakítására. Ily kikötés mellett valóban nem lehet kétség abban a tekintetben, mi volt az átruházás tárgya, miért is a határozottság, illetőleg meghatározhatóság szempontjából nem lehet kifogást emelni az ily kikötés ellen.

S valóban Németországban azt látjuk, hogy amióta a bírói gyakorlat a Rg. fentebb idézett határozatai óta bizonyos aggodalmakat kezdett táplálni épen a határozottság (helyesebben: meghatározhatóság, Bestimmbarkeit) követelménye szempontjából a szóban levő tf.-os kikötések ellen, az áruszállítási vállalatok általános feltételeikben azzal próbálják eme aggodalmakat elhárítani s ezzel a szóban levő kikötések jogérvényességét biztosítani, hogy a tf.-os vevő által a továbbeladásból szerzendő — jövőbeli — követelésnek teljes összegben („in voller Höhe“) való átszállását szabják meg.⁹⁵ Jól megfigyelendő e tekintetben az, hogy bár a továbbeladásból előálló követelés a kereskedelmi forgalomban rendszerint nagyobb összegű, mint a tf. mellett kötött vételi ügyletben megállapított követelés s bár épen ezért a tf.-os eladó a továbbeladásból eredő követelésnek rendszerint csupán egy részére tarthat igényt, mégis a szóban levő kikötések értelme épen az, hogy a követelés a maga teljes összegében szálljon át az eladóra.⁹⁶ Az átszállásnak az eladó még hátralevő vételárkövetelése összegében („bis zur Höhe der Rest-Kaufpreisforderung“) való megállapítása helyett épen azért folyamodnak az áruszállító vállalatok a fentebb jelzett értelmű kikötéshez, hogy ezáltal *eleve* kirekesszenek minden tényezőt, amely a cessio tárgyának határozottsága tekintetében bizonytalanságot vihet be a felek jogviszonyába s ezzel kétséggé teheti magának a cessióval kapcsolatos tf.-os kikötésnek érvényességét.

⁹⁵ Rendszerint a következő klauzulát használják (közölve *Schantz*, id. m. 29. l.): „Im Falle der Weiterveräußerung der von uns gelieferten Waren vor oder nach deren Verarbeitung gehen zur Sicherung unserer Ansprüche alle Forderungsrechte an Abnehmer unseres Käufers, die aus der Weiterveräußerung, gegebenenfalls auch einschliesslich Verarbeitung der von uns unter Eigentumsvorbehalt gelieferten Waren herrühren, in voller Höhe — also auch einschliesslich des im Forderungsrecht des Käufers stehenden Gewinnes oder anderwertiger Gegenwerte — ohne weiteres auf uns über“.

⁹⁶ *Jacusiel* id. m. 84. köv. l.

S ahhoz valóban nem is férhet kétség, hogy az ily záradék alkalmazásával az átruházás tárgyát tevő követelést illetően a határozatlanság ki van küszöbölve. Viszont az ily kikötés más szempontból, nevezetesen a *tf.* mellett vásárló fél egyéb pénz- és áru hitelezőinek érdeke és a csőd- és kényszer-egyességi jogunkat átható *par conditio creditorum* alapelve tekintetében támaszt súlyos jogi aggodalmakat, miként erre még alább visszatérünk.

Ha pedig a cedált követelés határozottságát biztosítani (egyedül) alkalmas eme megoldási lehetőséget kikapcsoljuk — aminthogy ki kell kapcsolnunk, ha csak nem akarunk tudatosan szembehelyezkedni a közösségi gondolatra felépülő fizetéseképtelenségi jog alapelveivel — úgy nincs más hátra, mint újólág is azt megállapítani, hogy *a tf.-al kapcsolatos anticipált cessio esetében elkerülhetetlenül adódnak esetek, amelyekben a cessio tárgyának határozatlansága okából* a *tf.* hatályát fokozni hivatott ily kikötést jogérvényesnek nem lehet elismerni.

45. Abból a szempontból most már, hogy az egyes esetekben adódó ez a lehetőség miként hat ki a szóban levő kikötések jogi megítélésére *általában*, döntő súllyal esik a latba a korábban már érintett az a körülmény, hogy a szóban levő kikötések az áruszállítási vállalatok *általános feltételeibe* vannak belefoglalva.

Addig ugyanis, míg csupán egyes izolált szerződésekben fordul elő a szóban levő kikötés, arra az álláspontra lehet helyezkedni, hogy annak jogérvényessége esetenként elbírálandó kérdés, amelynek mikénti eldöntése azon fordul meg, képes-e az engedményes-eladó a reá — előzetesen — engedményezett követelés határozott voltát a konkrét esetben *bizonyítani*.

Megváltozik azonban a helyzet abban a pillanatban amikor a szóban levő kikötések az általános szállítási feltételek alkotó elemeivé válnak. Most már ugyanis a szóban levő kikötések érvényességének és horderejének kérdését nem lehet és *nem szabad csupán a konkrét eset egyedi sajátosságaira tekintettel vizsgálat tárgyává tenni*, hanem a konkrét eset egyedi jellegzetességeinek kikapcsolásával csakis a feltételeknek — mint a hasonló esetek széles körét rendezni hivatott „normáknak” — tartalmára szabad figyelemmel lenni s ha

e tartalom értelmezése alapján arra a meggyőződésre jutunk, hogy bár nem egy kiragadott esetben, de általában valamely elképzelhető esetben nehézség merülhet fel a határozottság szempontja tekintetében, úgy ez egymagában elégséges ok arra, hogy az általános feltételeknek szóban levő kikötését a határozottság (meghatározhatóság) hiánya s ezzel a gyakorlati kivihetőség leküzdhetetlensége okából kétségbe vonjuk.

Látni való, hogy az előbb felvetett kérdés az áruszállítási vállalatok feltételei hatályosságának és mikénti értelmezésének általánosabb problémájával van kapcsolatban s azzal a funkcióval, amelyet az ily természetű *tömegszerződések* betölteni hivatva vannak. Annak folytán, hogy az ily feltételek csak külső megjelenésükben szerződések, lényegileg azonban azok tartalmát csupán a felek egyike (a szóban levő esetben az áruszállító vállalat) állapítja meg, anélkül, hogy a tartalom kölcsönös alkudozás tárgya lehetne,⁹⁷ annak következtében továbbá, hogy az ily „szerződéseknek“ feladata nem merül ki egyetlen eset elrendezésében, hanem arra irányul, hogy azok *alapjául szolgáljanak a vállalat jövőbeli nagyszámú* (hasonló) *jogviszonyainak*, önként folyik az, hogy *azok jogérvényessége megítélésében és értelmezésében nem szabad a konkrét esetre gyakorolt hatásra szorítkozni*, hanem általánosságban — az egyes eset alapjául szolgáló tényállás különlegességeitől elvonatkozással — szükséges mérlegelés tárgyává tenni a következőket, amelyek azok nyomán bármely elképzelhető esetben beállhatnak.⁹⁸

Ezek a módszertani elvek elismerést nyertek — a rtg. (és szövetkezet) alapszabályain felül, amelyek szintén „kötött tartalmú“ szerződések a jelzett értelemben — különösképen a biztosító magánvállalatok általános feltételei tekintetében.

Az alapszabályok szempontjából ez a jellegzetesség csilán fel bíróságaink több határozatából, amelyek a közforgalom biztonságának szempontjából és az azokat magában foglaló okiratnak „közhatalmra szánt“ minőségét hangsúlyoz-

⁹⁷ *Szladits*, id. m. II. 32. „kötött tartalmú“ „adhéziós“ szerződéseknek nevezi őket.

⁹⁸ L. a kérdésre vonatkozóan a 17. j.-ben idézett munkákat; különösen Schantz, id. m. 43. köv. l.

zák;⁹⁹ még inkább pedig a Rg. számos döntéséből, amelyek azt emelik ki, hogy az alapszabályokkal kapcsolatban sem pusztán individualis jogi vonatkozásokról van szó, miért is az egyes részvényes azok *egységes, tehát mindenkire egyformán kiterjedő* értelmezésével számolhat.¹⁰⁰

Ami pedig a biztosítási feltételeket illeti, elméletben és gyakorlatban általánosan elismert elv, hogy azok értelmezésének nem a konkrét eset egyedi sajátságaira, hanem arra *a typikus* helyzetre kell tekintettel lennie, amelynek általános elrendezésére azok hivatva vannak. *Hagen*¹⁰¹ szerint az ált. biztosítási feltételek jogi és gazdasági lényegének a Rg. gyakorlatában is meggyökeresedett az a felfogás felel meg egyedül, hogy e feltételeket *törvény módjára* kell magyarázni, vagyis *nem azt kell elvileg kutatni, mire irányult a felek akarata a konkrét esetben, hanem azt kell megállapítani, mi a rendelkezésnek értelme a maga általános kihatásában.* A Rg. állandó gyakorlatából pedig elég talán az említett alap gondolatot prägnansan kifejező arra a határozatra hivatkozni, amely még 1912-ben kelt s a hivatalos gyűjtemény 81. kötet. 117. s köv. lapjain olvasható. E szerint „....soweit das Verhältnis durch die allgemeinen Verticherungsbedingungen geregelt wird, ist für eine Auslegung der Bedingungen an der Hand des für den Einzelfall besonders zu ermittelnden Vertragswillens kein Raum. Die Frage ist vielmehr dahin zu stellen, welchen Sinn die betreffende Bestimmung in ihrer allgemeinen Geltung hat; in dem so zu ermittelnden Sinne ist sie für und gegen jeden Versicherungsnehmer, der den Vertrag auf dieser Grundlage eingegangen ist, massgebend“.

Minthogy az áruszállító vállalatok általános feltételei ugyancsak oly „szerződések“, amelyeket a tartalom „typizálása“ jellemez a már jelzett abban az értelemben, hogy bizonyos jogi vonatkozásokat egységes alapon, előre számba nem vehető nagyszámú szerződésre kiterjedő hatállyal kívánnak rendezni, csak természetszerű, hogy az említett alapelvnek

⁹⁹ L. a határozatokat *Túry*: Hiteltörvények gyűjteménye II. köt. (1. fele) 107. l.

¹⁰⁰ L. a sok közül különösen az *Entsch.* 83. köt. 319. l. közölt határozatot.

¹⁰¹ *Versicherungsrecht*, I. 43. l.

irányadónak kell lennie a szállítási feltételek bennünket foglalkoztató ama kikötéseire is, amelyek a tf. hatályának anticipált cessio útján végbemenő meghosszabbítására irányulnak.

Épen e szempontból rendkívül figyelemre méltó a Rg.-nek fentebb (94. j.) már hivatkozott két döntése, amelyek a biztosítási feltételek értelmezése tekintetében régóta kijegecsedett elveket alkalmazva az áruszállítási vállalatok általános kikötéseire, e szempontból teszik megítélés tárgyává a tf.-al kapcsolatos szóbanlevő kikötéseket is. Az 1935. okt. 18. napján kelt ítélet rendkívül világossággal mutat rá eme alkalmazás következményeire „Das hat zur Folge — mondja a döntés — dass sie (t. i. az áruszállítási feltételek) der freien Auslegung des Gerichts unterworfen sind. *Bei ihrer Auslegung muss dann aber ... alles Zufällige des einzelnen Streitfalles beiseite bleiben und die Auslegung nur aus dem Inhalte der Bedingungen selbst erfolgen*“.

Ennek az elvi álláspontnak alkalmazása a tf.-al kapcsolatos cessiók kikötésekre azt foglalja magában, hogy e kikötések érvényessége a határozottság, illetőleg meghatározhatóság szempontjából azon fordul meg, *fennáll-e egyáltalában — a konkrét eset egyedi tényállásától teljesen függetlenül — annak a lehetősége, hogy a cessio tárgyát nem lehet szabatosan (határozottan) előzetesen* (t. i. a tf. kikötése alkalmával) *megállapítani*. Annyiban ugyanis, amennyiben ez a lehetőség fennáll, a kikötés jogérvényesnek el nem ismerhető.

Minthogy pedig fentebb láttuk, hogy a továbbadásból eredő minden követelésnek „teljes összegben“ történő cessióját *nem tekintve*, ez a lehetőség meg van s azt kiküszöböltnek tekinteni nem is lehet, *végeredményben azt kell mondanunk, hogy a meghatározhatóság hiánya folytán megdől a szóban levő kikötések gyakorlati keresztülvihetősége s azokat — a fentti elvi álláspontból kifolyólag — jogérvényesnek nem ismerhetjük el.*

XV. A kérdés fizetőkép telenség jogi vonatkozásai.

46. D) Fennebb utaltunk már arra, hogy az anticipált cessió kikötések ellen épen a „Bestimmbarkeit“ kritériuma szempontjából az újabb német gyakorlat által támasztott kifogások arra indították az áruszállítással foglalkozó vállalatokat, hogy módosítsák feltételeiket oly irányban, amely nézetük szerint alkalmasnak mutatkozott az érintett kifogás elnémitására. A módosítás abban állott, hogy most már a feltételek a másodvevő(k) ellen előálló követelés(ek)nek *teljes összegben* (in voller Höhe) való átszállását állapítják meg, tekintet nélkül arra, hogy mely tényezők hatottak a követelés összegének (értékének) kialakítására. (Pl. más termelőtől is kapott a gyáros nyersanyagot, amelyet ugyanabba az új árúba beledolgozott s azután továbbadott).

A nehézség, amely az ily kikötés jogérvényessége tekintetében előáll, — mint már említettük — nem a cessio tárgyának határozatlanságában, hanem abban van, hogy a tf.-al vásárló fél fizetőkép telenné válása (csőd, kényszeregyességi eljárás) esetében *oly kedvezményes biztosítását foglalja az magában az ily kikötéssel szállító áruhitelezőnek, — ha pedig ezek többen vannak, közülök az elsőnek — amelyet sem közgazdasági, sem jogi szempontból nem lehet megengedettnek tekinteni.*

Hogy szemlélhetővé tegyük a helyzetet, induljunk ki a Schantz által (id. m. 47. l.) említett s általa tipikusnak nevezett következő esetből. A. áruszállító cég 1937. március hó 1. napján kapott rendelés alapján 5000 P értékű nyersanyagot szállít Gy. gyáros részére a továbbeladásból származó követelésnek előzetes cessióját oly értelemben megállapító kikötéssel, hogy ez a követelés a maga teljes összegében megy át A.-ra. Ugyancsak Gy. gyáros részére B. nyersanyagtermelő is szállít árut az egy hónappal később (1937. ápr. 1.) nyert megrendelés alapján 8000 P értékben s a tf. hatályát fokozni kívánó ugyanoly kikötéssel. Mindakét rendeltetést követőleg Gy. gyáros megbízást kap C.-től valamely mű elkészítésére, amelyet 15.000 P értékben el is készít az A.-tól és B.-től kapott anyagok felhasználásával. Annakutánna, hogy C. a mű elké-

szítése közben 7000 P-t már Gy. kezéhez befizetett — (amit utóbbi időben üzlete körében már fel is használt) — Gy. fizetőképtelenné válik. Kérdés kit illet meg A. és B. közül a biztosítékul mindakettőjükre cedált az a követelés, mely 8000 P erejéig Gy.-t C. ellenében még megilleti?

A kérdés elől nem lehet kitérni azzal s azt elintézettnek venni arra utalással, hogy a C. irányában előálló követelésnek anticipáltan végbement cessiója A.-ra — az első árúszállítóra — nem lehet joghatályos, már csak azért sem, mert a cessio időpontjában hiányzott a cessiónak tárgya, a C. ellen (utóbb) kezelt követelés.

Egyrészt: — miként fentebb láttuk — mi alapja sincs annak a tisztán konstruktív természetű szempontnak, hogy a követeléssel való rendelkezés tényállásához hozzátartoznék a cedált követelésnek megléte s hogy ehhez képest a C. elleni követelés létrejöttét megelőzően nem is jöhetett Gy. személyében létre oly értelmű megkötöttség, amely az A. részére történt állítólagos cedálás visszavonhatását kizárná.

Másrészt: ha honorálnók is a most említett konstruktív szempontot — aminthogy ismételjük: nem lehet azt honorálni — s ha ehhez képest elismernők is az A. részére történt cessio visszavonásának jogi lehetőségét, akkor meg az lenne a helyzet, hogy ugyancsak a követelésnek utóbb B. részére történt átruházása folytán most már A. mellett B. is participálna a C. elleni követelésben, tekintve, hogy a visszavonó nyilatkozatot az élet józan felfogása szerint aligha lehetne másként értelmezni. Minthogy azonban a részesedési arány megállapítása A. és B. között ugyanazokba a nehézségekbe ütköznék, mint amelyekre fentebb már rámutattunk, eme — általunk ismételjük: helytelennek tartott — utóbbi felfogás mellett úgy az A., mint a B. részére végbement cessiót hatálytalannak kellene vennünk a cessio tárgyának határozatlansága okából.

Ha pedig a másodvevő (C.) elleni követelésnek A.-ra maga teljes összegében való átruházását a rendelkezés fogalmára alapított konstrukcionális szempontból nem kifogásoljuk s ezzel elimináljuk azokat az aggályokat, amelyek az anticipált cessio jogérvényessége ellen a *határozottság* tekintetéből felmerülhetnek — hiszen láttuk, épen ez volt a célja a legújabb

német üzleti gyakorlatban nagyon elterjedt „in voller Höhe“-féle kikötéseknek, — úgy oly jogi helyzetet idézünk fel, amely most már *nem az árúhitelezőnek a pénzhitelezőkhöz*, hanem *az árúhitelezőknek egymásközötti viszonyában* kerül élesen szembe a fizetőképтелenségi jog alapgondolatát tevő par conditio creditorum elvével, mert semmivel nem indokolható kedvezést alapít meg egyedül ama árúhitelező javára, aki *először* élt a tf. hatályát hatványozottan fokozni kívánó ily különleges kikötéssel.

47. Annak megértéséhez, hogy a most vázolt helyzet különösen Németországban felidéződött, szükséges egy oly körülményre röviden rámutatni, amely az árúszállítással foglalkozó vállalatokat — a fentebb (6. és 34. p.) már ismertetett *általános* szempontokon felül — különösen indították arra, hogy a tf. hatályának a másodvevő ellen szerzendő követelés anticipált cessiója útján leendő meghosszabbításával megpróbálkozzanak. Ez a körülmény a bírói gyakorlatnak abban a kérdésben — még pedig az árúszállítási vállalatokra kedvezőtlen irányban — elfoglalt álláspontja volt, vajjon igénybeveheti-e a tf.-al árút eladó fél a csődjogban¹⁰² és a kényszeregyességi jogban¹⁰³ a visszakövetelési jog *pótléka* gyanánt megadott jogot a visszakövetelési tárgy helyébe befolyó vagyonérték (követelés) kiadására abban az esetben is, ha a tf. mellett eladott árú elidegenítése *az eladó tudtával és beleegyezésével*, tehát jogszerűen ment végbe — ez az eset éppen a továbbeladásra szánt áruk tekintetében — vagy pedig ez a pót-visszakövetelési jog csak arra az estre vonatkozik, ha az elidegenítés jogellenesen ment végbe.

A német bírói gyakorlat az idézett törvényes rendelkezések céljának és az azzal védeni kívánt érdeknek helyes értékelésével az utóbbi irányban döntötte el a kérdést s így útját vágta annak, hogy gyakorolható legyen a visszakövetelési jog a tf. mellett eladott árú eladásából előálló ellenértékre abban az esetben, ha a tulajdonát fenntartó eladó kifejezetten hozzájárult a továbbeladáshoz avagy ezt a hozzájárulást az eset kö-

¹⁰² Cst. 43. §.; német KO. 46. §.

¹⁰³ 1410/1926. M. E. r. 98. §.

rülményeire tekintettel (l. fentebb 376. l.) megadottnak kell tekinteni.

Hazai bírói gyakorlatunk nem foglalt ugyan kifejezetten állást a felvetett kérdésben. Tekintettel azonban arra, hogy a mi csődtörvényünk a német KO. hatása alatt készült s annak idézett rendelkezéséből nem tűnik ki az eltérés szándéka, azt hiszem, nem tévedünk, ha a két rendelkezés célját és alapgondolatát s az ebből folyó következményeket azonos módon ítéljük meg.¹⁰⁴ A Cst.-ek idézet rendelkezése *nem kíván új igényeket* teremteni, hanem *csak a már meglévőt erősíteni*. Az e rendelkezés csak (a közzadóstól) *meghíusított* visszakövetelési jogért kíván kárpótlást nyújtani.¹⁰⁵ Már pedig az eladó, aki előzetesen vagy utólagosan hozzájárul a tf.-al eladott tárgynak a vevő részéről történő továbbadáshoz, *ön maga mondott le* a természetben leendő visszaadás jogáról s ehhez képest *ennek pótlékáról is*. Az ily eladónak eleve számolnia kell azzal, hogy a vevő az árút elidegeníti s így az a csődtömegben nem is lesz feltalálható.

A szóban levő rendelkezés nyilvánvalóan kivételes jellegű a csődjogi rendszerben. A mi fizetésképtelenségi jogunknak — egyezően a német és az ennek nyomán kialakult jogrendszerekkel — vezető gondolata *a hitelezők egyenlő elbánásának elve*. Ez az elv korántsem jelent ugyan feltétlen (teljes) egyenlőséget; nem jelenti tehát azt, hogy a vagyonbukott valamennyi hitelezőjét minden körülmények között egyenlő jogi elbánásban kellene részesíteni. De jelenti azt, hogy a jogilag relevans ha-

¹⁰⁴ Bírói gyakorlatunk a bizomány esetében — ahol szintén továbbeladásra szánt jószágokról van szó —, elismeri ugyan a megbízó visszakövetelési jogát a csődnytitás után befolyt érték kiadására (Pl. Kúria 4232/1928., Jogi Hírlap, III. 1002.), de ebből — épen tekintettel a bizomány és a továbbeladásra szánt árukra vonatkozóan kikötött tf. között jogi és gazdasági szempontból egyaránt fennálló — fentebb érintett — különbségekre, nézetem szerint nem lehet azt a következtetést levonni, hogy ez tf. esetében is így áll. A már idézett 3383/1928. sz. kúriai ítéletnek az a kijelentése, hogy a tf.-al eladott *árút* az eladó a csődtömegből visszakövetelheti, még pedig akkor is, ha az árút továbbeladás végett adta volt el, — nem nyújt erre alapot.

¹⁰⁵ Így most *Jaeger* is, Kommentar 6. kiad. 815. l. 3. j. (eltérve a korábbi kiadásoktól).

sonló tényállásokat hasonlóan bíráljuk el abból a szempontból, hogy mely mérvű kielégítést kaphat valamely hitelező az adós vagyonából.

A törvény szerint egyenlőnek minősített bizonyos tényállást kedvezőbb megítélésben csak abban az esetben szabad részesíteni a kielégítés mértéke szempontjából, *ha a törvény ezt külön megengedi*. Ilyen a törvényben külön kiemelt és kedvezőbb elbírálásban részesíteni engedett tényállás épen az, ha a visszakövetelhető jószágok a tömegben természetben nincsenek meg, *még pedig azért, mert a vagyonbukott fizetőképlessé válása* (a csőd nyitása) *előtt még jogellenesen elidegenítette azokat*. A tulajdonosra ebből előálló hátrányon akarnak az idézett rendelkezések segíteni a visszakövetelési jog elvesztéseért adott pótlék megteremtésével. De nem lehet szó erről a kivételes kedvezményről abban az esetben, midőn a hitelező — mint épen a továbbeladásra szánt árukkal kapcsolatban ez az eset — maga járul hozzá az elidegenítéshez.

Az imént vázolt csődjogi helyzet volt az oka annak, hogy az áruszállítási vállalatok továbbadásra rendelt jószágok tf. mellett történő esetére is utat-módot kerestek kedvezményes (külön) kielégítés biztosítására s az erre a célra elvezető eszközt épen a másodvívő ellen szerzendő követelésnek anticipált átruházásában vélték felfedezni. Minthogy ugyanis a *törvény* maga csak annyiban ismeri el kedvezményes kielégítésre jogosultnak a tf. mellett eladót, amennyiben az ily módon eladott jószág a vevő birtokában van vagy azt jogellenesen idegenítette el, nem maradt más lehetőség hátra, mint az, hogy *üzleti megállapodás alapján* biztosítsák a kívánt csődbeli kedvezmény az áruszállító-hitelezők javára.

48. Kezdetben ez akkép ment végbe, hogy a fiduciárius cessiót az általános szállítási feltételek kifejezetten csupán a vevő csődbe jutása (illetőleg egyességi eljárás megindulása) esetére kötötték ki. Minthogy azonban kézenfekvő volt, hogy a kizárólag a vevő fizetőképtségének esetére beállított ezt a biztosítási módozatot a bíróságok nem fogják jogérvényesnek elismerni,¹⁰⁶ később az üzleti feltételek *elejtették ezt a korláto-*

¹⁰⁶ Amint hogy valóban nem is ismerték el, l. fentebb 386. l.; és a Jur. W.-schrift 1933. évf. 40. l. között felsőbbírói döntést.

zást s *azt általában* állapították meg, nem téve függővé *azt* a fizetőképtelenségnek, mint feltételnek a beállítától.

S a feltételeknek ez az ügyes átsztilizálása elég volt ahhoz, hogy a német bírói gyakorlatot engedékennyé tegye fizetőképtelenségjogi vonatkozásban a szóban levő cessiók kikötések irányában. Míg a kifejezetten a csőd esetére szóló ily cessiót a gyakorlat a csődjogi szabályok céljába ütközőnek látta; amely mint ilyen érvényesnek nem ismerhető el,¹⁰⁷ addig *semmi jogi nehézséget nem lát abban, hogy az általánosságban mozgó kikötéseket érvényesnek ismerje el.* Önmagában az a tény, hogy a feltételek mellőzték a korábban szokásos *azt* a kikötést, hogy a tf.-os eladó a behajtási jogot csak egyéb hitelezők részéről jövő foglalás vagy csőd esetében gyakorolhatja, elégséges volt a bíróságok eddig táplált jogi aggodalmainak eloszlatására: „Semmi sem kényszerít arra, — mondja a Rg. egyik határozata¹⁰⁸ — hogy ebben az értelemben (t. i. hogy az csak csőd esetére szól) magyarázzuk a kikötést. Egy szó sincs a feltételekben arról, hogy mikortól áll be a behajtási jog“.

Pedig alig férhet kétség ahhoz, hogy a feltételek szövegezésbeli módosításon átmentek ugyan, de a lényegben mi sem változott a korábbi helyzettel szemben.¹⁰⁹ Az újonnan megállapított kikötésnek sincs egyéb célja — bár kifejezetten nem mondja meg — mint az, hogy igénykeresetet, illetőleg csődbeli külön kielégítési jogot biztosítson a tf.-al élt eladó javára. *Tisztán teoretikus* szempontból a Rg. talán igaza lehet. *Gyakorlatilag* azonban úgy áll a helyzet, hogy csak a vevő ellen vezetett foglalkozások során és a csődnyitás után, vagyis a fizetőképtelenség beállásakor áll elő a tf.-os eladó azzal, hogy a másodvevő elleni követelést a (köz)adós már eleve (dolgi hatállyal) reá engedményezte s csak a dolgok jelzett stádiumában értesül a másodvevő arról, hogy az ő igazi hitelezője nem is az (első) vevő, hanem annak eladója, akiről viszont ő eddig nem is tudott. (Schantz.)

Mindez mutatja, hogy *a fizetőképtelenség esetére providedáló s az ily providedálást kifejezetten nem tartalmazó (anti-*

¹⁰⁷ L. a fentebb idézett határozatot.

¹⁰⁸ Entsch. 142. köt. 139—143. l.

¹⁰⁹ V. ö. Schantz alapos fejtegetéseit is. Id. m. 32. köv. l. és 55. l.

cipált) cessiók kikötések között jogi szempontból nem lehet különbséget tenni. Célja az utóbbinak épen úgy mint az előbbinek az, hogy a hitelezők egyenlő elbánása csődjogi elvének megkerülésével oly kedvezményt (külön kielégítési jog) biztosítson jogügyleti úton a tf.-os eladónak, amelyet a csődjogi szabályok nem ismernek. Ha ugyanis helyes az a kiindulópont — aminek pedig helyességéhez (a Rg. szerint sem) férhet szó — hogy az anticipált cessió a csődjogi törvények céljába ütköző voltánál fogva — mint kerülő ügylet — nem ismerhető el jogérvényesnek abban az esetben, ha kifejezetten a vevő fizetőképzetlensége esetére van beállítva, úgy nem látható be miért szabadna más jogi elbírálásban részesíteni a szóban levő kikötést abban az esetben, ha *nem ugyan kifejezett szóhangzata, de célja szerint* ugyancsak a csődjog alapelvét tevő par. conditio creditorum elvének kijátszására irányul.

49. De ha a korábban szokásos anticipált cessiók tekintetében — amelyek nem tartalmazzák a vevő továbbeladásából kifolyóan előálló valamennyi követelésnek teljes összegben („in voller Höhe“) leendő átruházását — valaki esetleges mégis kétkedve fogadná az imént kifejtett okfejtést — (bár ennek a kételynek nézetünk szerint mi alapja sem lenne) — minden kételyt kizáró a helyzet a tf. hatályát hatványozottan fokozni kívánó most érintett cessiók kikötések tekintetében, amelyeket — mint tudjuk — az újabb német üzleti gyakorlat a határozottság kritériuma szempontjából egyébként komolyan felmerülhető aggályok elhárítása érdekében alkalmaz.

Ez utóbb említett kikötésekkel szemben mind tárgyi, mind alanyi szempontból súlyosabb a helyzet. *Tárgyi* szempontból annyiban, hogy míg a közönségesnek nevezhető anticipált cessiók kikötések csupán a pénzhitelezők hátrányára foglalnak törvényes alapot nélküli kedvezményt magukban az áruhitelező-tulajdonos javára, addig az utóbb említett kikötés *kiáltó egyenlőtlenséget teremt valamennyi áruhitelezővel szemben is annak az egyetlen áruhitelezőnek javára, aki a körülmények véletlen alakulása folytán először* jutott abba a helyzetbe, hogy ily kikötéssel árut szállítson. *Alanyi* szempontból a helyzet itt annyiban eltérő, hogy az ily kikötéssel élő áruhitelezőt illetően a legtávolabbról sem merülhet kétség a tekintetben, ismerete-

sek-e előtte a fizetőkép telenségi jog alapelveibe ütköző azok a következmények, melyekre fentebb már rámutattunk. Az ily kikötéssel nem csak a határozottság kívánalmának kíván az eladó eleget tenni, hanem teljes tudattal oly kedvező positiót akar az adós (vevő) fizetőkép telensége esetére a maga javára biztosítani, amely őt jog szerint nem illeti meg.

Ez az állapot jogi anarchiát teremt, mert az elvileg egyébként ugyanazon csoportba tartozó hitelezők, nevezetesen az *áruhitelezők egymásközötti viszonyában* idéz: fel oly jogi következményeket, amelyek a hitelezőknek közösségi gondolatból fakadó sorsközösségével semmiképen nem férnek össze. Az ily kikötés folytán nem csak a pénzhitelezők érdekei szenvednek csorbát, hanem mindazon áruhitelezők érdekei is, akik történetesen később kaptak rendeltetést a később bajbajutott vevőtől áruszállításra. S mindez egyetlen áruhitelezőnek érdekében.

A mai jogfejlődéssel, amely mind erőteljesebben hangsúlyozza ki ugyanazon adós több hitelezői között — még csődön kívül is hatályosuló — *érdekközösség gondolatát* s vonja le ennek következményeit,¹¹⁰ semmiképen nem férhet össze a *merőben individualis-liberalis* alapszemléletből táplálkozó az a jogi elrendezés, amely félretéve a csőd- és kényszeregyességi jognak a művelt államok jogrendszerében régóta elismert és bevált alapelvét, a par conditio creditorum elvet, oly *különleges fizetőkép telenségi jogot* teremtené, amelyben a kielégítés mértéke merőben az *időbeli prioritástól* lenne függővé téve.

XVI. Összefoglalás

50. Ha kifejtettek alapján összefoglaló választ kívánunk adni a dolgozatunk elején (4. p.) felvetett arra a kérdésre, vajon hazai jogunk szempontjából érvényesnek ismerhetjük-e el a tf. hatályának fokozását célzó — a fentiekben tüzetesen tárgyalt — kikötéseket, úgy azt kell megállapítanunk, hogy sem azokat a kikötéseket, amelyek a hatályfokozást a *biztosítandó követelések halmozásával* (kumulálásával), sem pedig azokat, amelyek ugyanezt a cél a tf. hatályának továbbeladásra ren-

¹¹⁰ L. erre Szerző: A biztosítási jog jelentősége a kötelmi jog fejlődésének újabb irányai szempontjából (1936.) Grill kiad.

delt jószágokkal kapcsolatban a másod-vevő ellen szerzendő követelés *előzetes (anticipált) dologi hatályú engedményezéssel* kívánják elérni — fennálló jogunk szempontjából érvényesnek nem lehet elismerni.

A kikötések *első* helyen említett faja tekintetében útjában áll ennek a *kézi zálogjogi elvnek* hazai gyakorlatunkban is következetesen érvényesülő ereje. A hatályfokozásnak a biztosítandó követelések halmozásával kapcsolatos megengedettsége lényegileg ennek az elvnek a megkerülését foglalná magában; az nem jelentene egyebet, mint azt, hogy az ily kiterjesztés folyományaként — kerülő úton, tekintettel különösen az áruszállítási vállalatok általános feltételeire — ingó dolgokon a zálogjoghoz hasonló, ámde harmadik személyek előtt elrejtve maradó oly biztosítéki jog keletkezhetnék, amely lényegileg egy tekintet alá esik a *constitutum possessoriummal* kapcsolatos biztosítéki tulajdonbaadásnak főként Németországban az utóbbi időben rendkívül elterjedt alakzatával.

A hatályfokozásnak az *anticipált cessióval* kapcsolatos, fentebb *második* helyen említett módozatát illetően a *cessio* tárgyának *meghatározhatósága* tekintetében merülnek fel nehézségek. Ily *cessióval* kapcsolatban ugyanis elkerülhetetlenül adódnak esetek, amelyekben lehetetlen a *cessio* tárgyát úgy meghatározni, hogy semmi kétség ne merülhessen fel az előre engedményezett és a másod-vevő ellen utólag tényleg megszerzett követelés azonossága (identitása) tekintetében. Az ennek folytán, bár *nem szükségképen* minden esetben, de mégis *egyes* esetekben bennrejlő bizonytalanság kizárja azt, hogy az *anticipált cessió*s kikötéseket érvényesnek ismerhessük el. Folyománya ez annak, hogy a szóban levő kikötéseknek az általános áruszállítási feltételekbe történő felvétele következményeként az ily kikötések jogérvényességének kérdését nem szabad immár csupán a konkrét eset egyedi sajátosságaira tekintettel vizsgálat tárgyává tenni, hanem a feltételeknek, mint a konkrét eset egyedi sajátosságaitól elvonatkoztatott „normák”-nak tartalmát szabad csupán figyelembe venni s ha e tartalom értelmezése alapján arra a meggyőződésre jutunk — már pedig ez a helyzet —, hogy nagyon könnyen elképzelhető esetekben valóban nehézség merülhet föl a határozottság (meghatároz-

hatóság) kelléke tekintetében, úgy ez önmagában elég alap arra, hogy a szóban levő kikötésektől a meghatározhatóság hiánya és ezzel a gyakorlati keresztülvihetetlenség okából a jogérvényességet megtagadjuk.

Ezen felül mindakét féle kikötésnek eredendő hibája és egyben *veszedelme* a tf. mellett vásárló fél *csődjében* és az ellene folyamatba tett *kényszeregyességi* eljárásban az, hogy a *hitelezők egyenlő elbánása elvének* (par conditio credituum) *áttörésével* az árúhitelezőnek — ha pedig ezek többen vannak, közülök az elsőnek — jogügyleti úton leendő oly kedvezményes biztosítását foglalja magában, amelyet a tételes jog szabályai nem ismernek s amelyet sem jogi, sem közgazdasági szempontból megengedettnek nem lehet tekinteni.

